

אביגדור שנאן

מדרש שמות רבה

פרשות א—ג

מדרש שמות-רבה

פרשות א-יד

יוצא לאור על-פי כתב-יד שבירושלים
ובצדו חילופי-נוסחאות, פירוש ומבוא

מאת

אביגדור שנאן

ספר זה רואה אור בסיוע

קרן פולק וועדת המחקר של המעלטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים
קרן עמוס שליד בית נשיא המדינה

עיצוב העטיפה: חיים רון

ISBN 965-01-0139-X

© קופירייט, תשמ"ד, כל הזכויות שמורות לחברת דביר בע"מ
נסדר ונדפס ברפוס "דף חן" בע"מ, ירושלים

© 1984, Copyright by Dvir Co. Ltd.

Printed in Israel

לרחל אחתי,

שהרבה נצטערה עמי בתורה

פתח דבר

9

מבוא

- 11 (א) מדרש שמות-רבה
- 24 (ב) עדי הנוסח של מדרש שמות-רבה א
- 28 (ג) מהדורה זו של מדרש שמות-רבה א

דברי הסבר למהדורת הטכסט

33

מדרש שמות-רבה א :

- 35 פרשה א
- 103 פרשה ב
- 119 פרשה ג
- 144 פרשה ד
- 152 פרשה ה
- 182 פרשה ו
- 192 פרשה ז
- 198 פרשה ח
- 206 פרשה ט
- 224 פרשה י
- 235 פרשה יא
- 244 פרשה יב
- 254 פרשה יג
- 261 פרשה יד

רשימת הקיצורים ומפתח ביבליוגרפי

267

מפתח למדרש שמות-רבה א

273

אבן-היסוד לכל דיון בחכמינו זכרם לברכה, תולדותיהם, אמונותיהם ומאמריהם הם חיבוריהם, שהגיעו אלינו לאחר מסירה ארוכה בעל-פה ובכתב משך מאות רבות של שנים ובאמצעות מעתיקים, מדפיסים ועורכים, שנצרו באהבה ובמסירות את תורת קדמונינו והנחילוה מדור לדור. ידיים רבות משמשו במדרשי חז"ל ולא כל הידים שוות: זה מדייק וזה משתבש בהעתקתו, זה נאמן למקורו וזה מתקנו לפי הבנתו, זה קוטע מה שנראה לו ידוע לכל וזה משלים מה שנמצא בעיניו חסר, זה משנה מאימת המלכות וזה משלב במדרש רמיזות לזמנו שלו. כללו של דבר: גם האהבה מקלקלת את השורה, ואהבה שאהבו הדורות את המדרש — ומדרש רבה ראשית לכל — יצא שכרה בהפסדה. ומעוות זה צריך, ויכול, להיתקן, וגם הוא דבר הדורש אהבה.

בשל כך קיבלו ומקבלים על עצמם כמה מן העוסקים במדרשים את התפקיד שצערו מרובה ושכרו מועט, לתת לחבריהם למקצוע ולכל אוהב ספר את דברי הקדמונים במהדורה מדעית. זו מבוססת על כתבי-היד שברשותנו, רושמת בצד נוסח המדרש גם את מקבילותיו, מבארת את ענייניו וממפתחת את תכניו. עד כה ראו אור מהדורות מדעיות רק לשניים ממדרשי הרבות לתורה: בראשית-רבה (י' תיאודור וח' אלבק [תשכ"ה]) וויקרא-רבה (מ' מרגליות [תשי"ג-ד]) והלוחאי וימצא החיבור המוגש בזה ראוי לעמוד בין שני חיבורי-ענק אלה.

שלא כתיאודור, אלבק ומרגליות — שחיבוריהם כווננו בראש וראשונה לחוג המצומצם של חוקרי המדרש ותחומים קרובים — ביקשתי להביא את מדרש שמות-רבה אל כל מי שעניין לו ביצירתם של חכמינו ועל כן הרחבתי בפירוש וביארתי גם מה שאפשר ואינו ברור לכל קורא. עם זה לא ויתרתי, כמובן, על הדייקנות והזהירות הנדרשות במסירת הטכסט, רישום חילופי הגירסה והמק-בילות. זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו, זה נהנה וזה לא חסר.

אם באתי להזכיר כל מי שסייע לי בספר זה — בעצה נבונה, בעידוד ובעיקר בביקורת בונה — במשך השנים שהקדשתי לעשייתו באוניברסיטה העברית בירושלים ובין כתלי הסמינר היהודי התיאולוגי בניו-יורק, אמצא מונה כרוכל ידידים רבים מכאן, ומועד לשכות מי מהם מכאן. ומי שאין שכחה לפניו ישלם שכר כולם כהנה וכהנה.

תודה מיוחדת חב אני למו"ר, פרופ' יוסף היינימן זצ"ל, שהכניסני אל עולמו של המדרש וחיבב אותו עלי, ולהבדיל בין חיים לחיים גם לרעי הטוב, ד"ר יאיר זקוביץ, שליווה ספר זה מראשיתו בעצה נאמנה, לתלמידתי-ידידתי, ורדה פרבה, שהתקינה אותו לדפוס בטוב טעם ולחבר ותיק, יעקב אדלר, שיעצני למסור ספר זה להוצאת "דביר" וסייע לי בכל מכל כל.

קרן פולק וועדת המחקר של הפקולטה למדעי הרוח שבאוניברסיטה העברית וכן קרן עמו"ס שליד בית נשיא המדינה סייעו בפרסום הספר, ואילו קרן הזכרון לתרבות יהודית (ניו-יורק) והקרן ע"ש לידי דיוויס איפשרו לי להתפנות לעשייתו. אנשי הסניף הירושלמי של הוצאת "דביר" ומנהלו של בית ההוצאה, כמו גם עובדי דפוס "דף חן" ובעליו, עשו ככל יכולתם שיצא דבר נאה ומתוקן מתחת ידיהם. חן חן לכולם.

ויותר מכל תרמו לחיבור זה הוריי, חנה ויהודה שנאן, רעייתי רחל וילדיי — נתאי, יעל ודפנה — בהעניקם לי בית חם ומשפחה אוהבת, מוותרת ומטה כתף.

שבע שנים הקדשתי למדרש שמות-רבה ולדבריהם של קדמונינו נוחי נפש והיו לי הדברים משמחי לב ומאירי עינים, נחמדים מפז ומתוקים מדבש. יודע אני כי ספר מורכב שכזה, אי אפשר שלא תיפולנה בו טעויות שבשגגה, אך מעיד אני עלי שמים וארץ כי נזהרתי בדברים ושמרתי עקב רב, ותפילתי אחת היא: "שגיאות מי יבין מנסתרות נקני" והלוואי ולא יכשלו חבריי בגיני. ובזכות תפילתי זו יתקיים בי גם האמור בהמשך אותו מזמור ואף יהיו אמרי פי והגיון לבי לרצון לפני כל.

א"ש

בעהשית, ראש חודש שמרביץ בו בשמחה, תרש"ם

[א] מדרש שמות-רבה

1. שמו של המדרש

בכתב-היד ששימש יסוד למהדורה זו קרוי המדרש 'ספר ואלה שמות', אך בכל כתבי-היד האחרים הוא קרוי 'ספר (או: מדרש) ואלה שמות רבה', וכך (או בהשמטת תיבת 'ואלה') הוא נזכר גם אצל הראשונים: ר' עזריאל מגירונה, בעל 'פירוש האגדות'¹, הרמב"ן², בעל ילקוט מכירי³, ב'מנורת המאור' לאלנקאה⁴ ולאבוהב⁵, וכן ב'פגיון האמונה' לר׳ימונדוס מרטיני (Veelle Schemoth Rabba)⁶. התוספת 'רבה/רבא' באה לו למדרשנו, ככל הנראה, מן המדרשים הסמוכים לו בכתבי-היד, מדרש בראשית-רבה⁷ ומדרש ויקרא-רבה, משעה שהחלו מעתיקים לראות בתיבת 'רבה/רבא' ציון לקבוצה או למשפחה של מדרשים. תהליך העברת התואר 'רבה/א' ממדרש למדרש, בעקבות העתקה רצופה של מדרשים זה אחר זה, עוד ניכר היטב בכתב-היד שמהדורה זו בנויה עליו⁸.

- 1 וראה: י' תשובי, פירוש האגדות לרבי עזריאל, ירושלים תשמ"ג², עמ' 128.
- 2 פורט להלן, בהערה 79.
- 3 פורט להלן, בהערה 83.
- 4 מהדורת עגלאו, ניו-יורק 1930, עמ' 123, 341 ועוד. לפניו עמד כמדומה נוסח הקרוב לכתב-יד ג.
- 5 מהדורת פריס-חורב, ירושלים תשכ"א, עמ' 197.
- 6 וראה לעניין זה בייחוד: ש' ליברמן, שקיעין, ירושלים תשל"ב², עמ' 74, 86.
- 7 וכמה חסברים ניתנו לטעמו של הכינוי 'רבה/רבא' באשר למדרש זה. ראה: ח' אלבק, מבוא ומפתחות למדרש בראשית רבא, ירושלים תשכ"ה², עמ' 93—94. מחיבור זה החל התואר 'רבה/רבא' לגדוד לתיבורים אחרים, שהועתקו יחד עמו בכתבי-יד. תחילה עבר מן הסתם אל מדרש ויקרא-רבה (וראה, למשל, כתב-יד לונדון, בריטיש מוזיאום 340 במהדורת מרגליות, שיש בו ויקרא-רבה ובראשית-רבה בלבד) ואחר כך למדרשים אחרים.
- 8 בסוף בראשית רבה נאמר: 'סליק מדרש בראשית רבה'. בראש שמו"ר: 'ספר ואלה שמות', ובסופו: 'נשלם ספר ואלה שמות'. בראש ויקרא-רבה: 'ספר ויקרא רבה' (בסופו לא בא קולופון). בראש במדבר-רבה: 'ספר במדבר סיני רבה', אך בסיומו: 'ספר במדבר סיני' ותו לא. בראש דברים רבה: '[] ואלה הדברים' (וסיומו לא בא לידינו). משמע, התואר 'רבה' כובש לו רק בהדרגה ולא בשיטתיות מלאה מקום של קבע. מיגבשי 'רבה' לתורה כולה נוצרו כנראה רק בתקופה מאוחרת (מאה י"ד?) ובסביבת ספרד (ראה: מ' בניהו, תרביץ מב [תשל"ג], עמ' 445, הערה 136).

2. שמות-רבה א ושמות-רבה ב

כבר עמדו חוקרים⁹ על כך, שמדרש שמות-רבה, כמות שהוא לפנינו, מורכב משני חלקים שונים. החלק הראשון (פרשות א—יד) — המכונה להלן: שמו"ר — עוסק בפרקים א—י של ספר שמות, ואילו חלקו השני (פרשות טו—נב), הנרשא אופי אחר, ראשיתו בפתחתאות על שמי' יב 2. (לפרק יא בספר שמות לא נמצא אפוא תיקון אף לא באחד משני חלקי המדרש.)

שני החלקים שונים זה מזה: הראשון הוא מדרש פרשני (Exegetical), החולך בעקבות פסוקי המקרא ומביא על מרביתם חומר אגדי מגוון, ללא תוכנית או מגמה הניתנות לזיהוי¹⁰. החלק השני הוא מדרש דרשני (Homiletical), הבונה פרשות בעלות היקף ומיבנה סביב נושאים הקשורים בדרכים שונות אל הפסוקים הראשונים שבהם נפתחו סדרי הקריאה בתורה¹¹. השוני בין שני חלקי המדרש אינו נעוץ אפוא רק בהבדל שבין שני חלקי ספר שמות (א—יא — סיפור; יב ואילך — גם שירה ובעיקר חוק)¹², אלא גם בסוג העריכה ובמגמותיו של העורך. נקודת המעבר בין שני חלקי המדרש היא הפסוק 'החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה' (יב 2) — העומד בראש המצוה הראשונה הבאה בספר שמות — שבו פותחת המכילתא דר"י¹³. נראית לנו דעת האומרים¹⁴, כי ביקש מי שביקש להשלים פער שראה בין מדרש בראשית-רבה (שהוא מדרש פרשני בסוגו) ובין המכילתא דר"י (הקרובה לסוג זה של מדרש), ולכן העמיד את חיבורו¹⁵. מאוחר יותר צירפו אליו מעתיקים חלק ממנהגותיו איזו שהיא של מדרש תנחומא לספר שמות (שמצד זמנה קרוב לוודאי שהיא קדומה לשמו"ר א) ¹⁶ וכך השלימו את החיבור.

9 א"ה וייס, דור דור ודרשני, וילנא תרס"ד, ג, עמ' 234; א' עפשטיין, 'המדרשים לספר שמות', מקדמוניות היהודים, ירושלים תשי"ז, עמ' סב; ח' אלבק, בתוך: י"ט צונץ, הדרשות בישראל, ירושלים תשי"ד², עמ' 125 והערה 55 בעמ' 396; א"א הלוי, מדרש רבה: שמות רבה, תל-אביב תשכ"ג, עמ' לו. וראה לסיכום אתרו: מ"ד הר, הערך Exodus Rabbah, אנציקלופדיה יודאיקה, VI, ירושלים 1971, טורים 1067—1068.

10 על כך ראה גם להלן, עמ' 16—17.

11 מדרש התנחומא למהדורותיו (נוסח הדפוסים ומתדורת בובר) משמר ביסודו מעין הדגם וחוזר דרך קבע במדרש ויקרא-רבה (השוחח: י' חיינימן, הספרות ב [תשל"א], עמ' 808—828), אף שהדברים בתנחומא רופסים ולא תמיד ברור מיבנם. הפרשה בסוג זה של מדרשים מורכבת משורה של פתיחתאות, מחומר אמורפי המפתח את נושא הפרשה ומחתימה חגיגית. מיבנה כזה ניתן לגלות גם כתשתיתו של שמור"ר ב.

12 השוזה דבריו הנכונים של הלוי (הערה 9), שם.

13 מכילתא דרשב"י, כידוע, פותחת בשמי' ג 1 ועד לשמי' יב 2 היא באה אלינו מקוטעת ואין לדעת מה כללה. ראה גם הערה 15.

14 וחס מנחיים לעיל, הערה 9.

15 לדעת וייס (שם), היה עורך בראשית-רבה גם מי שהכין מתדורת קמא של שמור"ר א, חמונת ביסוד המדרש שלפנינו. אינני יודע כיצד אפשר להוכיח טענה זו. בעל שמו"ר א, מכל מקום, לא הכיר מן הסתם את המכילתא דרשב"י (וראה הערה 13).

16 ראה עוד דברי עפשטיין (הערה 9), שם.

3. לאופיו של מדרש שמור א

(1) החלוקה לפרשות

על-פי נוסח הדפוסים (וכתב-יד פ) יש במדרש ארבע-עשרה פרשות, אך בכתבי-יד אחדים (כתב-יד ש, המשמש יסוד למהדורה זו, כתב-יד ג ואף בשרידים מכתב-יד י) ¹⁷ באות שלוש-עשרה פרשות בלבד, ובמקום שבו פותחת בנוסח הדפוס פרשה ה, אין באותם כתבי-יד שום סימן לפרשה חדשה. מספור הפרשות מפרשה ו ואילך שונה איפוא בנוסח הדפוס (ובכתב-יד פ) ממספור בכתבי-היד ש, ג ו-י. בכתבי-היד האחרים שוררת מבוכה בשאלת מספר הפרשות ומניינן. ניכר בהם חוסר סדר ואף ניתן לראות בעליל כי נעשו נסיונות של תיקון או התאמה בין שתי השיטות ¹⁸. נראה כי החלוקה ל"ד פרשות היא המקורית, אך בשל השמטה של קטע גדול מן הנוסח שעמד לפני כתבי-היד ש, א, י ו-ג ¹⁹ — קטע שבו נכללה ראשיתה של פרשה ה — שינו מקצת מן המעתיקים את מספור הפרשות מפרשה ו ואילך, ואחר כך באו אחרים להתאים מה שמצאו עם החלוקה שנתקבלה בדפוסים. וזו חלוקת המדרש על-פי כתבי-היד והדפוסים מפרשה ה ואילך ²⁰:

ש	א	י ²¹	ג	ב	ס	פ	ד
—	—	—	—	ה	ה	ה	ה
ה	ה	ה	ה	ה	ה < ו	ו	ו
ו	ו < ז	ו	ו	ז	ו < ז	ז	ז
ז	ח	ז	ז	ח	ז < ח	ח	ח
ח	ט	ח	ח	ח < ט	ח < ט	ט	ט
ט	י	ט	ט	ט	— ²²	י	י
י	יא	י	י	יא	יא	יא	יא
יא	יב	יא	יא	יב	יב	יב	יב
יב	יג	יב	יב	יג	יג	יג	יג
יג	יד	יג	יג	יד	יד	יד	יד

עם זה אין פרשה ה צריכה להתחיל במקום שבו היא מסומנת במדרש כנתינתו לפנינו בדפוסים (ובכתבי-היד ההולכים באותה דרך). סימן ד, ד (הבא לפני הכותרת 'פרשה ה') עוסק בפסוק שמ' ד ¹⁸, וזה דינו של סימן ה, ג (הבא אחריה) ואילו סימן ה, א ²³ מטפל בפסוק שמ' ד ²⁷. במדרש כשמו"ר א, הבנוי

17 ראה להלן, הערה 21.

18 לעיתים נמחק הציון למספר הפרשה ונכתב אחר לידו; לעיתים תוקנה אות אחת כדי שתראה כאחרת ולעיתים נרשם המספר החדש באות זעירה בתוך מספר הפרשה הקודמת.

19 לעניין זה ראה להלן, עמ' 30.

20 הסימן < פירושו שחל שינוי במספרה המקורי של הפרשה (ראה לעיל, הערה 18).

21 כתב-יד זה מתקטע בפרשה ה(ו). ראה להלן, עמ' 26.

22 כאן נפל חסרון בכתב-היד. ראה להלן, עמ' 26.

23 חיתידה ה, ב אינה קשורה לפסוק מקראי מוגדר.

על-פי סדר הפסוקים, מלמדת חריגה זו כי מקומו של גוש החטיבות ה, א(1)—(3) לא יכירנו כאן. מקומו אחרי יחידה ה,ת, ושם ראוי היה שתיפתח פרשה ה. אך בשל השיבוש שנפל בכל הנסחים סביב הסימנים ה, א—ה, ט²⁴ הועתקה יחידה ה, א(1) ממקומה הנכון ועמה הקביעה כי שם, במקומה החדש, פותחת פרשה ה. כיוון שכך מצטטים הכל את המדרש, נמנעתי מלתקן, ושבשאת כיוון דעל על.

(II) הפתיחתאות²⁵

בראש כל הפרשות שבמדרש אפשר למצוא לפחות פתיחתא אחת, ולעתים אף שתיים או שלוש (וכך הוא גם בפרשה ה, שבה דנו לעיל). מקצת מן הפתיחתאות נתקטעו או נתפצלו בין כמה יחידות, ולעתים חוצצת בין פתיחתא לרעותה יחידה הזרה להן²⁶. ואלה הפתיחתאות המצויות בתחילותיהן של פרשות; רובן אנונימיות²⁷ ומספרן עשרים וארבע:

א	א, א	1
ב	ב, א; ב, ב; ג, ג	3
ג	ג, א(1) + ג, ז(1) ²⁸ ; ג, ב(1)	2
ד	ד, א; ד, ב; ד, ג	3
ה	ה, א(1) + (3) ²⁹ ; ה, ט; ה, י(1)	3
ו	ו, א; ו, ב	2
ז	ז, א; ז, ב	2
ח	ח, א(1)	1
ט	ט, א(1); ט, ב	2
י	י, א	1
יא	יא, א(1) ³⁰	1
יב	יב, א(1)	1
יג	יג, א	1
יד	יד, א(1) ³¹	1

24 ראה לעניין זה להלן, עמ' 30.

25 על הפתיחתא ראה: י' זייגמן, 'הפתיחתות במדרשי האגדה — מקורן ותפקידן', דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 43—47; לסיכום אחרון (ושם מחקרים נוספים) ראה במאמרי: 'לתורת הפתיחתא', מחקרי ירושלים בספרות עברית א (תשמ"א), עמ' 133—134. הפתיחתא היא יחידה ספרותית מגובשת ובעלת היקף, המקשרת בדרכים מגוונות ובאמצעים ריטוריים שונים פסוק מן הנביאים או הכתובים אל הפסוק שבו נפתחה קריאת התורה באותה חזמנות בה נאמרה הפתיחתא. וראה עוד להלן, הערה 33.

26 אפשר שיש בכך עדות לידיים זרות שפשפשו במדרש וגרמו בו שיבושים, אך אפשר שעורך המדרש לא הקפיד בהבאת הפתיחתא בשלמותה או בהבאת הפתיחתאות ברציפות ולא ראה רע בהפרדה ביניהן או בקטיעתן.

27 רק בראש הפתיחתא ט, א(1) נזכר שמו של חכם, אך הוא ככל הנראה שיבוש שנפל בטכסט. ראה שם.

28 פתיחתא זו נתקטעה ונתפצלה לשתי יחידות המרוחקות זו מזו.

29 פתיחתא זו נתפצלה לשתי יחידות שיתידה זרה חוצצת ביניהן. פתיחתא זו אף הועברה ממקומה הנכון (לפני ה, ט) כמתואר לעיל.

30 פתיחתא זו נתקטעה. ראה שם.

31 סופה של הפתיחתא נשתבש או אבד. ראה שם.

שמונה מן הפסוקים שנבחרו לבוא בראשי פרשות ידועים לנו גם ממקורות אחרים כפסוקים ששימשו כראשי סדרים על-פי מנהג ממנהגי הקריאה של בני ארץ ישראל בתורה (כך בפרשות א, ב, ד, ה, ו, ט, יא, יג), ובאשר לששת האחרים עלינו להניח, כי לכך נועדו אף הם במנהג שנשתקע³². אין ספק כי במציאות ההיסטורית רבת-הפנים נתקיימו מנהגים של קריאה בתורה יותר ממה שמציגים לפנינו רשימות של סדרים ועדויות אחרות בשאלה זו, כגון פיוטי יגוי; מציאותן של כמה פתיחתאות נאות ומגובשות במדרשים מעידה גם היא על קיומו של סדר קריאה³³. נראה אפוא כי מי שחילק את המדרש לפרשות (והיה זה מן הסתם עורך המדרש) ראה לעשות כן בעקבות חלוקת התורה לסדרים. מן העובדה שלעתים חוצצים בין הפסוקים המשמשים כראשי סדרים רק פסוקים מעטים בלבד³⁴ אנו למדים, שבמנהגים מתחלפים עסקינן. עם זה אפשר היה לטעון, כי המסורת הספרותית המצריכה פתיחתא(ות) בראש כל פרשה³⁵ היא שהנחתה את מי שחילק את מדרשנו לפרשות (בעוד שמנהגו יכול כבר להיות 'בבלי' באופיו), אך נראה שאין הדבר כן, שהרי מצאנו במדרש עוד כחמש יחידות הנראות אף הן כפתיחתאות, ועם זה לא נעשו ראש לפרשה³⁶. דומה שאלו לא הלמו את מנהגי הקריאה של מי שקבע את חלוקת המדרש ולכן לא הובלטו ונבלעו ברצף הדברים.

מן הראוי להעיר עוד, כי במדרשנו — אף שהוא נשען בבירור על ספרות התנחומא³⁷ — לא נמצא פתיחתאות בשאלת הלכה³⁸, אך לפחות חמש פעמים

32 באשר לפרשות ה, יב, יד סבור מאן J. Mann, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue*, Cincinnati 1940, I, pp. 386, 402, 406 שיש מקום לסדר חדש בפסוק שבו הן פותחות.

33 דבר זה יש לומר מתוך הבנת תפקידה המקורי של הפתיחתא (השווה לעיל, הערה 25) לפתח פתח לקריאת התורה (ולעתים לקריאת ההפטרה או המגילה) על-ידי דרשה קצרה, שראשה בעניין שאינו קשור לקריאה וסופה בפסוק הפותח את הקריאה. פתיחתא נאה ובעלת חקף (וביותר סדרה של פתיחתאות) היא עדות לקיומו של סדר קריאה, כאמור בפנים, וראה מה שכתבתי בחיבורי: אגדתם של מתורגמנים, ירושלים תשל"ט, עמ' 91, הערה 177, ושם ביבליוגרפיה נוספת.

34 כגון פרשה ד (שמות ד 18) ופרשה ה (ד 27); פרשה ח (ז 1) ופרשה ט (ז 8).

35 כפי שאנחנו מוצאים תמיד בווקרא-רבה ועל-פי רוב בבראשית-רבה (ראה: אלבק, שם [הערה 7], עמ' 11—12; י' היינמן, 'מבנהו וחלוקתו של מדרש בראשית רבה', בר-אילן ט [תשל"ב], א, עמ' 279—289).

36 ראה: א, ח(5); א, טו(2); ב, ה(1); ט, ט(1); יב, ג(1). השווה אלבק (הערה 9), עמ' 396—397, הערה 59.

37 כמפורט יותר להלן, עמ' 18—20.

38 היינו פתיחתאות שבראשן לא בא פסוק (השווה הערות 25, 33) אלא שאלה בעניין הלכתי, אשר התשובה עליה משמשת נקודת-מוצא לדרשן לגלגל מעניין לעניין עד לפסוק הפותח את הקריאה בתורה. סוג זה של פתיחתאות מאפיין את קבוצת מדרשי התנחומא. וראה עליו: מ' שטיין, 'לחקר מדרשי ילמדנו', ספר היוכל למ' שור, ורשה תרצ"ת, חלק עברי, עמ' 85—115; י' היינמן, דרשות בציבור בתקופת התלמוד, ירושלים תשל"א, עמ' 17—22.

מובא בו עניין (בדרך כלל הלכתי) המשמש במסורת אחרת שבספרות התנחומא כשאלה לפתוח בה פתיחתא³⁹. כך :

ג, ג	גידול בהמה דקה בארץ ישראל
ג, ז(2)	הגיית שם המפורש באותיותיו
ג, יד	סירובו של משה לצאת לשליחותו
ה, ד(1)	חתרת נדר בפני מי שנשבעו לו
ט, ג	מי שמתפלל ונחש נכרך על עקבו

הסברה של עובדה זו אינו חד-משמעי. לי נראה, שלפנינו עדות לתהליכים של דרדור וערפול שחלו במסורות תנחומאיות, תהליכים שהביאו לידי התפרקות המיבנה המוצק של הפתיחתא בשאלת הלכה, אשר הותירה אחריה רושם קל בלבד.

(III) דרך עבודתו של עורך מדרש שמו"ר א

העורך הביא חומר אגדי כמעט לכל פסוקי ספר שמות א 1—28, ולעתים אפילו לכל צירוף של מלים או לכל תיבה. פה ושם דילג על פסוק או שניים, מן הסתם משום שלא מצא מסורות אגדיות הקשורות בהם, ואולם רק לעתים רחוקות פסח על שלושה פסוקים ויותר; ה 15—18; ו 14—23 (והיא רשימה גינאלוגית); ו 28—30; ז 2—8; ח 28—ט 2; י 7—9 — גם כאן משום שלא הכיר מסורות אגדיות לאותם פסוקים. (ואכן, גם במדרש תנחומא הנדפס — שהוא מקורו העיקרי של בעל שמו"ר א — אין לאותם פסוקים ולא כלום.) בשני מקרים לפחות השלים את התסר על-ידי הזכרת תחילותיהם של הפסוקים, שלא הביא עליהם חומר אגדי⁴⁰.

את מדרשו בנה העורך על-פי סדר הפסוקים, להוציא שתי חריגות: אחת נוצרה כנראה בשל שיבוש⁴¹ והאחרת נבעה מרצונו להביא ברציפות קטע שמצאו עומד בשלמות בפני עצמו⁴². אם היו לפניו כמה מסורות הקשורות לפסוק או לתיבה מקראית, הביאן לעתים כשהן מופרדות זו מזו בעזרת 'דבר אחר'. לא נראה לי שהיה קו שהנחה את מלאכת האיסוף, וספק אם השמיט העורך מחיבורו דברים שהכיר ולא רצה להכלילם.

39 וראה עוד מאן (הערה 32), עמ' צב, ולפניו: צונץ (הערה 9), עמ' 124 והערה 49 בעמ' 395 למקבילות לקטעים הרשומים להלן ראה בפירושה.

40 ראה להלן ה, כ(2) (על שמ' ח 15—18); יא, ד(1) (על ח 28—ט 2) והשווה בסיפא של ט, ט(2). כל האמור בפנים הוא בנוסח ש בלבר, ובכתבי-היד האחרים מתמלאים לעתים פערים קטנים אחרים באותו אופן.

41 ראה לעיל, עמ' 14. הכוונה למיקומן המוטעה של היחידות ה, א(1)—(3).

42 ראה יחידות ט, יא(1)—(4) ושם בואר.

כשמצא מסורת אגדית שעניין לה בכמה פסוקים מספר שמות, לא היסס לפצלה בין הפסוקים הנוגעים בדבר⁴³, והרי שתי דוגמאות:

(א) ט, י(1)—ג, ד(1)—ז(1). את שלוש המכות הראשונות הביא אהרן ולא משה, כי לא היה זה מן הדין שיכה משה את המים והעפר שהגנו עליו בצעירותו. מסורת זו מפוצלת במדרשנו לשלוש יחידות עצמאיות, אך באה במקבילות כחטיבה אחת.

(ב) הסברת עשר המכות כעונש שהובא על המצרים מידה כנגד מידה מעמידה במקבילות רבות יחידה מגובשת ובעלת היקף. בשמו"ר פוצל העניין לתשע יחידות והובא בסמוך להזכרת כל מכה ומכה (מכת בכורות אינה נדונה קודם לפרק יא). ראה ט, י(3) ושם פורט. ודוגמאות לתופעה זו אינן מעטות⁴⁴.

(iv) יחידות משל עורך המדרש

בתריסר מקומות לפחות נראה לי כי מצאתי במדרשנו יחידות קצרות (או אף משפטים בודדים) שהם פרי עטו של עורך המדרש. במקרים אלה עומדות לפנינו הערות שאין כדוגמתן במקבילות, והן מסתמכות על דברים אחרים שכבר נאמרו במדרש. דומה כי העורך הוא שמעיר בקצרה במקום פלוני על עניין שהביא ממקורותיו באריכות במקום אלמוני. והנה שתי דוגמאות⁴⁵:

(א) בסימנים א, יב(1), ה, יח(1) נאמר במדרש, כי ארבע גזירות גזר פרעה על בני ישראל, והגזירות אף הולכות ומתפרטות. בסימן ו, ד(4) — שעניינו ארבע כוסות של ליל הפסח — נאמר בשמו"ר (ולא מצאתי במקבילות), שאחד הנימוקים לכך הוא 'כנגד ד' גזירות שגזר עליהם פרעה' (והדבר אינו מלווה בפירוט או הסבר). מי שהוסיף משפט זה סמך על הקורא, שידע לקשר אותו אל מה שכבר סופר לו לעיל.

(ב) ביחידה יא, ו(2) חוזר המדרש ברמז על סיפור משה וכתר פרעה, שהובא בהרחבה ביחידה א, כו(2), לצורך פסוק אחר. מה שנאמר שם אינו מובן אלא למי שכבר קרא את הדברים בהופעתם הראשונה במדרש. כן ניכרת ביחידות אלה לשון מגומגמת ומאוזרת יותר, ואותה יש לברוק אם מבקשים לעמוד על זמנו של עורך המדרש (שהוא, לפי הבנתי, מי שהעיר אותן הערות)⁴⁶.

ראיה יפה לדרך עבודתו של העורך ולהבחנה שעשינו בין מקורותיו לבין

43 ועמר על כך כבר עפשטיין (הערה 9), עמ' סב.

44 וראה עוד א, יב(1)—א, יג—טו(5)—ה, יח(1); ה, יט(1)—ה, כ(2); יב, ב(3)—יב, ג(3)—יב, ה(1) (השווה דברי חר (הערה 9), טור 1067).

45 וראה גם: א, כה(5); ג, ט; ג, יב(3); ה, ח(1); ה, יח(5); י, ד(4); י, ו(3); יא, ג(3).

46 וראה עוד להלן, עמ' 23—24.

הערותיו מושיט לנו קטע גניזה של מהדורת התנחומא, שפרסמו י"ד וילהלם⁴⁷. קטע זה היה בוודאי אחד ממקורותיו של בעל שמו"ר, אך הוא לא הביאו כצורתו, אלא שילב בין יחידותיו יחידות אחרות (מן התנחומא) וכן דברים משלו. וכך ניתן לפרק את החטיבה ה, יד(3)—ה, כב(3), העומדת במקביל לקטע שפורסם בידי וילהלם⁴⁸:

[תפסוק]	[היחידה במדרש]	[מקורו של העורך]
(שמות ה 2)	ה, יד(3)	= קטע הגניזה
(ח 2—4)	ה, טו(1)—ה, טז(2) רישא	= תנחומא
(ח 4—5)	ה, טז(2) סיפא — ה, יז	= קטע הגניזה
(ח 6—8)	ה, יח(1)—(3)	= הערות של עורך המדרש; חסרות מקבילה, כופלות לאמור במקום אחר ורומזות אחורנית
(ח 8)	ה, יח(4)	= תנחומא+קטע הגניזה
(ח 8)	ה, יח(5)	= הערה משל העורך; חזרת על עניין שכבר נאמר במדרש
(ח 9)	ה, יח(6)	= תנחומא
(ח 10)	ה, יט(1)	= קטע הגניזה
(ח 11—12)	ה, יט(2)	= תנחומא
(ח 13—14)	ה, יט(3)—ה, כ(1)	= הערות משל העורך? דברים שמקורם נעלם?
(ח 14—19)	ה, כ(2)	= קטע הגניזה
(ח 20)	ה, כ(3)	= תנחומא
(ח 21)	ה, כא(1)—(2)	= קטע הגניזה
(ח 21)	ה, כא(3)	= תנחומא
(ח 22—23)	ה, כב(1)—(3)	= קטע הגניזה

רואים אנו אפוא היאך שילב העורך את המסורות שמצא בקטע הגניזה עם המסופר בתנחומא (נוסח הדפוסים) וכיצד השתרגו בין דברים אלה גם הערות משלו⁴⁹. ואמנם, הקטעים שאינם באים בתנחומא או בקטע וילהלם נושאים את חותם היחידות שהגדרנו — מצד אורכן, לשונן או עניינן — כיחידות משל עורך המדרש.

4. מקורותיו של מדרש שמו"ר א

באשר למקורותיו של שמו"ר טען צונץ (שלא הבחין בין שמו"ר א לשמו"ר ב) שהוא 'מלקט כמעט מכל ההגדות הקדומות'⁵⁰. אלבק⁵¹ קבע, כי שמו"ר א

47 י"ד וילהלם, קובץ על-יד ו (טז), ירושלים תשכ"ו, עמ' 57—59.

48 והוא קרוי לחלו בבל מקום (וכן בפירוש): קטע וילהלם.

49 והשווה דברי וילהלם, שם, עמ' 57: 'מדרש שמות רבה השתמש כנראה בתנחומא זה [כחנתו לקטע שפרסם] אבל לא לפי סדרו ולא דיוק. שמו"ר א אכן עושה שימוש באותו קטע, ועל הסדר דווקא, אלא ששילב בין יחידותיו דברים נוספים.

50 צונץ (הערה 9), עמ' 124 והערה 47 בעמ' 395.

51 שם, עמ' 125 והערה 56 בעמ' 396.

'השתמש באחת המהדורות של התנחומא והוסיף... ממדרשים אחרים ומתלמוד בבלי'. ועוד דייק ואמר, כי 'דרשותיו נמצאות פעמים בשתי המהדורות של התנחומא שבידינו ופעמים רק באחת מהן, אבל מסדר השמו"ר לא שאב אותן מהן, כי מלבד השינויים הגדולים שביניהן יש למצוא מאמרים סתמיים בתנחומא שנאמרו על שם תנאים ואמוראים בשמו"ר. שמות אלו לקח בוודאי ממהדורה אחרת של התנחומא שהיתה לפניו, וממנה נובעים כנראה גם המאמרים שמקורם אינו ידוע לנו' (שם). דברים דומים אמרו לפני אלבק גם עפשטיין⁵² (לדעתו השתמש שמו"ר א באיזה 'למדנו קדום') וכן — באשר לבבלי — ווייס⁵³.

בדיקתי העלתה כי צדק אלבק בקביעותו, אלא שיש להכניס בהן תיקונים קלים.

(1) פעמים מעטות מביא שמו"ר א מסורות שמקבילתן, מצד העניין או הלשון, היא התלמוד הבבלי⁵⁴ ופעם הוא אף משלב בחיבורו חטיבה ארוכה של מסורות (בעברית מתובלת בארמית בבליית וארצישראלית גם יחד), המקבילה בוודאות לסוגיה אגדית בבבלי, במסכת סוטה⁵⁵. לדעת הלוי⁵⁶ אין לפנינו העתקה סתם מן התלמוד, אלא שימוש במקור אגדי קדום, המשותף לבבלי ולשמו"ר. אך נראה כי אין צורך בטענת 'מקור אגדי קדום' (אף שקשה לסתור אותה), וכי עורך מדרשנו אכן עושה שימוש במסורות מן הבבלי, אך החופשיות המאפיינת שימוש זה וכן שכיחותו הנמוכה יחסית מלמדות, כי התלמוד הבבלי לא בא לידי כחיבור שלם, חתום ובנוי לתלפיות, אלא באורח מקוטע, 'מגילה מגילה'. איננו יודעים בדיוק כיצד ובאיזו צורה החל הבבלי להתפשט מבבל לארץ ישראל ולאזורים שבתחום השפעתה התרבותית, וסביר להניח כי לא התפשט בבת אחת וכחיבור שלם — על כל מסכתותיו — וחתום. אפשר שסוגיות יחידות, פרקים אחדים או אף מסכת אחת מצאו את דרכם אל מחוץ לבבל עוד בשלב התהוותו של התלמוד הבבלי (בעל-פה ואף בכתב ובצורות שונות) ובעיקר במהלך שכלולו וליטושו בתקופת הגאונים. בדיקת החותם שהותיר התלמוד הבבלי על מדרשנו מצביעה על רישומים חלקיים, אך לא על השפעה שיטתית רבת משקל ומכריעה. ובאשר לקטע הארוך ממסכת סוטה — כאן אפשר ש'תורגם' הקטע בחלקו הגדול לעברית בידי העורך, כדי שלא יחרוג ממסגרתו הלשונית

52 שם (הערה 9), עמ' סג—סד.

53 שם (הערה 9), עמ' 234. לדעתו (הערה 24 שם) העתיק התנחומא (הנדפס) משמו"ר, וכבר סתר את דבריו: ש' בובר, מבוא למהדורתו לתנחומא, למברג תרמ"ג, א, עמ' 75, הערה ג.

54 ראה, דרך משל: ג, ז(2); ג, יא(1); ג, יא(3); ג, יג(3); ג, יז(1); ז, ד; ז, ה(2); ז, ה(3); ט, ז(1); ט, יא(2) ועוד מעט.

55 ראה סוטה יא ע"א—יג ע"א (בדילוגין) והשווה לגוש היחידות א, ט(1)—א, כה(4). המשווה יראה שאין לפנינו העתקה מיכאנית בלבד; חלו שינויים בסדר הדברים, חלקם נשמט וחלקם נוספו דברים אחרים; נשתנו מקצת שמות הדוברים והלשון כולה שינתה פניה.

56 שם (הערה 9), עמ' לח.

של המדרש, שכולה עברית ומעט בה הארמית, אך אפשר שכבר הגיע הקטע בצורתו זו לידי העורך, כקטע עצמאי ובעל קיום משלו, מעין אוסף מסורות על משה הצעיר.

(2) בעל שמו"ר א השתמש במהדורה איוושהיא של התנחומא לחלקו הראשון של ספר שמות, שהיתה קרובה ביותר אל התנחומא הנדפס, אלא שביקש העורך להביאה במדרש פרשני ועל כן פיצל את מסורותיה, הוסיף עליהן משלו וממקורות אחרים, והתעלם (אך אפשר שכבר כך היה לפניו!) מן הפתיחתאות בשאלות הלכה שמצא במקורו. סקירת רשימת המקבילות במהדורה זו תראה בבירור כי כן הוא: התנחומא (הנדפס) נזכר במקבילה במרבית יחידות המדרש (ופעמים כמקבילה היחידה), ובמקום שאין בעל שמו"ר א מביא מסורות אגדיות, לא תמצא כאלה גם בתנחומא⁵⁷. עם זה מראים הבדלים בלשון ובתוכן, תוספות וחסורים — וכן קשרים בין שמו"ר א לבין מהדורת בובר לתנחומא, במקום שאין השניים דומים לתנחומא הנדפס — כי היתה לפניו מהדורה אחרת ושונה במקצת של מסורת התנחומא לספר שמות⁵⁸. קווי האופי של ספרות התנחומא — רוצה לומר: לשון עברית בעיקרה, טשטוש שמות החכמים, רוחב של לשון ותיאור וכיוצא בהם⁵⁹ — הם שהשתלטו, בעקבות מקורו הראשי של העורך, גם על מדרשנו.

(3) אותם 'מאמרים שמקורם אינו ידוע לנו' (כדברי אלבק) אפשר שהם משל עורך המדרש⁶⁰ ולא את כלם יש לתלות דווקא במהדורה אחרת של התנחומא, אף שחלקם נובעים בוודאי מחיבור מעין זה. פרט לבבלי (כמתואר לעיל), הקטע שפירסם וילהלם⁶¹ ומהדורה כלשהיא של התנחומא, קשה להצביע על חיבור מדרשי מסוים שנעשה בו שימוש ודאי. מקבילות רבות מצאנו, כמובן, אל התלמוד הירושלמי, בראשית רבה, ויקרא רבה, שיר השירים רבה, פסיקתא דרב כהנא, מדרש תהלים וחיבורים אחרים, אך אין במקבילות כשלעצמן עדות חד-משמעית לשימוש שעשה העורך בחיבור זה ולא באחר דווקא⁶². (אם ההפניות שבגוף המדרש אל בראשית רבה ושיר השירים

57 ראה לעיל, עמ' 16.

58 ועדות למסורת זו בקטעים שפרסם מאן (לעיל, הערה 32) וכן ל' גינצבורג, גנוי שכטר, ניוארק תרפ"ח, א, במקומות שונים. בשמו"ר נמצא מקבילות למקצת מן הדברים שפרסמו מאן וגינצבורג וכן לקטעי תנחומא אחרים (כגון אלו שפרסם א"א אורבר, קובץ על-יד ו [טו], ירושלים תשכ"ו, עמ' 1—45). חסרונה של מהדורה מרעית למדרשי התנחומא הורגש בעבודתי ביותר.

59 וראה: מ' מרגליות, מבוא נספחים ומפתחות למדרש ויקרא רבה, ירושלים תש"ב, עמ' xiv—xv וכן במאמרי: 'הפתיחה למדרש שמות רבה', מחקרים באגדה תרגומים ותפילות ישראל לזכר יוסף היינמן, ירושלים תשמ"א, עמ' קעח—קפג.

60 תדונו לעיל, עמ' 17.

61 ראה לעיל, עמ' 18.

62 בובר, לשיטתו, קובע נחרצות וללא כל הוכחה כי בעל שמו"ר נטל מן הפסיקתא דרב כהנא (ראה במהדורתו לפסיקתא, וילנה 1868, עמ' XXXVIII), מן התנחומא שפרסם (למברג תרמ"ג,

רבה הן מעשה ידי העורך ולא תוצאה של עבודת המעתיקים⁶³ — יש כמובן לנסח אחרת פסקה אחרונה זו).

5. המשתמשים במדרש שמור א

רישומי של שמו"ר א לא ניכר בחיבורים רבים של ימי-הביניים⁶⁴, המקיפים חלק נרחב מספרות האגדה. לא נמצא ממנו בקבצי מדרשים קדומים, כגון בראשית רבתי⁶⁵, לקח טוב⁶⁶, שכל טוב⁶⁷ וספר פתרון תורה⁶⁸ ואף לא בילקוטים כגון בראשית זוטא למסנות⁶⁹, ילקוט שמעוני⁷⁰ ומדרש הגדול⁷¹. גם רש"י⁷², הערוך⁷³ ובעל 'ערוגת הבושם'⁷⁴ לא הביאו ממנו⁷⁵. אף ברשימות קדומות של ספרים⁷⁶ לא מצאתי את שמו, ומראשוני פרשני המדרש הידוע לנו, ר' יצחק בן

מבוא, עמ' 74), מפרקי דרבי אליעזר (שם), ממדרש תהלים, הוא מדרש שוחר טוב (במבוא למחזורתו, וילנא תרנ"א, עמ' 54) אך צריכים הדברים ראיה.

63 וראה עוד להלן, עמ' 24.

64 להוציא קשרים מקריים וספוראדיים בין מסורות בשמו"ר למסורות בחיבורים בינמיים כגון לקח טוב (ראה א, יח[3]), פירוש רש"י (א, לד[2]), מדרש אגדה (ב, ד[2]) ומדרש הגדול (ג, ד[1]). תופעה זו מעידה על מקורות משותפים ועל מסורות שהועברו בעל-פה ובמקוטע ואין בכוחה להוכיח תלות ישירה.

65 ראה: ז' אלבק, בראשית רבתי, ירושלים ת"ש, עמ' 26 ושם דיון גם במדרש אגדה (והשוה דברי בובר במחזורתו לחיבור זה, ויען תרנ"ד, במבוא) וביחסו אל שמו"ר. השוה גם להלן א, כח(1) ובעמ' 276 במהדורה הנזכרת של אלבק.

66 ראה מהדורת בובר, וילנא תרמ"ד, עמ' 38.

67 ראה במהדורת בובר, ברלין תר"ס, עמ' XXIX והערה מה.

68 ראה במהדורת א"א אורבך, ירושלים תשל"ח, המונה (עמ' כ—כג) את מקורותיו של ספר פתרון תורה ואינו רושם את שמו"ר. אמנם ניתן לטעון, כי החלק שנתגלה מספר פתרון תורה אין לו עניין בספר שמות, אך ספק אם יש ממש בטענה זו.

69 ראה: מ' הכהן (מחדיר), מדרש בראשית זוטא, ירושלים תשכ"ב, עמ' 23—24.

70 ראה: ד' הימן, מקורות ילקוט שמעוני לחמשה חומשי תורה, ירושלים 1974, עמ' XI (והשוה עמ' 137); מקורות ילקוט שמעוני לנביאים ולכתובים, ירושלים 1965, עמ' 9, 19, 415.

71 ראה במבואו של מ' מרגליות למדרש הגדול, ספר שמות, ירושלים 1967, עמ' 7.

72 ראה: א' ברלינר, רש"י על התורה, ניו-יורק תשי"ט, עמ' XIX. דברים שהובאו בדפוסי רש"י כלקחים משמות-רבה — בטעות יסודם (ומקורם בתנחומא). והשוה דברי צ"ח חיות, מבוא למדרש רבה, בתוך: מדרש רבה, דפוס וילנא תרל"ח, עמ' XV. ש' בובר, לקוטים ממדרש אלף הדברים רבה, ויען תרמ"ה, פתח דבר, הערה א.

73 מכל מקום, שמו"ר אינו נזכר במפתחות של חיבור זה.

74 ראה במהדורת א"א אורבך, ירושלים תרצ"ט—תשכ"ב, ז' עמ' 168—175 ובמפתח.

75 גם סריקה במחשב פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן (שנערכה באוגוסט 1981) לא העלתה מימצא משמעותי.

76 כגון: מ"ב לרנר, 'עיונים ברשימת ספרים אחת מן חגיגה', תעודה א (תל-אביב תש"ם), עמ' 41. פרופ' נ' אלוני ז"ל, שהכין לדפוס רשימה הכוללת את כל הספרים שנזכרו ברשימות עתיקות, הודיעני בשעתו כי מקומו של שמו"ר נפקד ממנה. חזר הוא לטוב על מידע זה.

ידעיה, לא ידעו ככל הנראה⁷⁷. מכל זה אין ללמוד, כמובן, אלא על תפוצתו של המדרש⁷⁸, אך הצטברות הנתונים אינה יכולה שלא להיות בעלת משמעות גם לשאלת זמנו.

הראשון שמוזכר את מדרש שמו"ר בשמו הוא כנראה ר' עזריאל, בעל 'פירוש האגדות' (גירונה, המחצית הראשונה של המאה הי"ג)^{78*}, וסמוך לו הרמב"ן בפירושו לתורה, שנכתב בספרד קודם שעלה ארצה (1260 בקירוב)⁷⁹. השפעתו של מדרשנו ניכרת גם בפירושו לתורה של רבנו בחי בן אשר (ספרד, 1300 בקירוב)⁸⁰. מדרש שמו"ר מצוטט גם בחיבורו של ריימונדוס מרטיני⁸¹, שנכתב סמוך לשנת 1280. אפשר שגם במדרש הערבי המיוחס לר' דוד הנגיד, נכד הרמב"ם ובן המאה הי"ד, נעשה שימוש בשמו"ר, אך קשה להכריע בוודאות⁸². מאידך גיסא, ילקוט המכירי (ספרד או פרובאנס, המאה הי"ד) מביאו רבות⁸³. מכל זה ברור, כי מדרש שמו"ר החל להותיר את רושמו מן המאה הי"ג, ובספרד-פרובאנס תחילה⁸⁴.

77 כך מסתבר מדבריו של: M. Saperstein, *Decoding the Rabbis*, Camb. 1980, pp. 21–22, ומן המפתחות שבספרו.

78 והשווה: ש' ליברמן, מדרש דברים רבה, ירושלים תשכ"ה², עמ' XXII.

78* ראה הערה 1 לעיל ולחלן ג, ה(2).

79 ראה למשל בפירושו לתורה, מהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים תשי"ט, כרך א, עמ' רצד, רצו, רצח, שא, שיח, שכ, תעט ועוד. נראה שהכיר נוסח ממשפחת כתבי-היד נבס (ראה לחלן, עמ' 26).

80 אין הוא מזכיר את מדרשנו בשמו, אך ברור שהוא מצטט ממנו (כדברי רבותינו, 'אמרו במדרש' וכיוצא בזה). ראה במהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים 1966, ב, עמ' טו, יז, לה, לח, מד, נג ועוד. קשה לומר איזה נוסח של מדרשנו עמד לפניו, שכן 'דרכו... להעתיק לפעמים באיזה שנוי לשון' (שעוועל, עמ' 13).

81 ראה לעיל, עמ' 11 והערה 6.

82 ראה מהדורת א"י כץ, מדרש רבי דוד הנגיד, ירושלים תשכ"ח, למשל בעמ' יב–יג, כו.

83 ראה: ילקוט המכירי — תהלים (מהדורת בובר, ברדיטשוב תר"ס), בעיקר עמ' 13; ילקוט המכירי לישעיהו (מהדורת כהנא-שפירא, ברלין 1893); להושע (מהדורת גראינוף, לונדון 1909); ליזאל צפניה חגי ומלאכי (הנ"ל, לונדון 1913); לעמוס עובדיה יונה מיכה נחום וחבקוק (הנ"ל, לונדון 1910) [למיכה ד 4 ציון המהדיר לשמו"ר ג, ג והיא טעות וצ"ל: טו, יד], לזכריה (הנ"ל, לונדון 1909) ולמשלי (מהדורת גרינהוט, ירושלים תרס"ב) ובכולם הזכרות אחדות של שמו"ר. הנוסח שעמד לפני בעל הילקוט קרוב היה מאוד לנוסח הפנים של המדרש כהבאתו לחלן.

84 ועוד מזכירים אותו בשמו אלנקאווה ואבהוב — שחיברו ספרים בשם זהה, 'מנורת המאור' (ראה לעיל, הערות 4, 5), הרא"ם (בפירושו לשמ"ה 1, ד 11, ב 12 ועוד) והמהרש"א (לסוטה יד ע"ב, ד"ה ג' גזירות ועוד) וכן ר' מנחם ריקנאטי (כגון בפירושו לשמות, מהדורת: מ' יפה, לט ע"ב). לפי צונץ (הערה 9), עמ' 395, הערה 52 נזכר שמו"ר בתוספות לחגיגה יג ע"ב וכבר תמה על כך אלבק, ונראה שנפלה כאן טעות. חיבור בשם 'ואלה שמות' נזכר בימפתח הדרשות' המיוחס לרמב"ם (ראה: י"ל פישמן-מימון, רבנו משה בן מימון — קובץ תורני-מדעי, ירושלים תרצ"ה, עמ' V והשווה: א' הימן, תורה הכתובה והמסורה, א, תל-אביב תשל"ט, עמ' י—יא) אך נראה על-פי הציטוטים שהביא מחיבור זה שלא למדרשנו כיוון. 'ואלה שמות' נזכר גם בחיבור בשם 'ימיו התורה בספרי רבותינו ז"ל' שבכתב-יד אוכספורד 2242 (ראה הימן, שם, עמ' יא—יב) אך זמנו ומחברו אינם ידועים.

6. זמנו של מדרש שמו"ר א

כשאנו באים לקבוע את זמנו של המדרש, מבקשים אנו למעשה לדעת מתי חי העורך, אשר העמיד את המדרש כצורתו לפנינו. זמנו של החומר האגדי שבמדרש אינו עומד כאן לדיון; שאלה זו צריכה להישאל לגבי כל מסורת אגדית בנפרד, ושם יש למקבילות — ובייחוד לאלו המתוארכות, כגון כתבי פילון ויוספוס⁸⁵ — תפקיד ומשקל מכריע.

כבר ראינו כי מדרש שמו"ר מצוטט בשמו החל משלהי המאה הי"ג. נראה לי כי היה מוכר, אף אם לא נזכר מפורשות, גם למחברו של 'דברי הימים של משה'⁸⁶. חיבור קטן זה עושה שימוש רב בשמו"ר, בין השאר ביחידות שלא מצאתי להן מקבילה מחוץ לו⁸⁷. 'דברי הימים של משה' נתחבר ככל הידוע בערך באמצע המאה הי"א⁸⁸, ותאריך זה נראה לי כתאריך המאוחר ביותר לחיבור מדרשנו.

קשה יותר היא קביעת התאריך המוקדם ביותר. לא מצאתי בשמו"ר א סימנים מובהקים המסייעים לתיארוך (כגון שמות גיאוגרפיים מאוחרים או הסתמכות על מציאות היסטורית מוגדרת הניתנת לזיהוי)⁸⁹, אך הנתונים המעטים שהעליתי מצביעים כי העורך חי במאה העשירית⁹⁰:

(1) אף שנמנעתי מלתת תיאור מלא ללשונו של המדרש, נראה כי באותן יחידות שהן כנראה משל העורך⁹¹ ניכרת לשון המאוחרת ללשון חכמים וסממנים ברורים בה מלשון ימי-הביניים⁹². דבר זה עולה בקנה אחד עם מה שנקבע על מדרשנו בספר המקורות של המילון ההיסטורי ללשון העברית⁹³, הפוסק שאין הוא קדום למאה העשירית. יש בשמו"ר מעט מלים ארמיות (ומספרן בנוסח

85 והשווה בפרק 'האגדה תחיצונית בשמות רבה' שבמהדורת חלוי למדרש (הערה 9), עמ' לת—מת.

86 טכסט זה פרסמתי מכתבי-יד אחרים. ראה: הספרות 24 (1977), עמ' 100—116.

87 כגון סיפור משה וכתר פרעה (ראה שם, עמ' 108 והשווה לחלן א, בח[2]) או התיאור המפורט של פגישת משה ואהרן בפרעה (עמ' 113 ולחלן ה, יד [2]) ותיאור מכות מצרים (עמ' 114).

88 לקביעה זו ראה במאמרי, שם, עמ' 102.

89 חלוי (הערה 9), עמ' 15 קובע אל נכון, שאין בשמו"ר מסממני האיטלקים והתקופות שלאחריו. מסקנתו, שזמן המדרש הוא קודם לשנת 640 לספה"ג, נלמדת אפוא מן השתיקה (אך השוה לחלן ט, יג).

90 דבר זה תואם מה שאמרו אחרים: 'בתקופת הגאונים' (ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' קא); 'אין הכרח לאחור... למאה התשיעית' (י' חיינימן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 206); 'לא לפני המאה העשירית' (הר [הערה 9], טור 1068).

91 ראה לעיל, עמ' 17—18.

92 עניין זה קורא למחקר וברוך מי שידבנו לבו לעשות כן.

93 בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ל, עמ' 225.

כתבי-היד עוד קטן ממה שנמצא בדפוסים) ⁹⁴ ומעט מזעיר מלים זרות אחרות — יווניות ורומיות — שרובן נשתגרו כבר בלשון חכמים ⁹⁵.

(2) ממה שנאמר לעיל ⁹⁶ על מקורותיו של המדרש נראה כי העורך כבר מכיר את התלמוד הבבלי בשלב מתקדם של התפשטותו אל מחוץ לבבל, דבר שארע לקראת סוף ימי הגאונים ⁹⁷, וכן הוא מכיר נוסח קרוב לנוסח הדפוסים של התנחומא, שגם אותו לא נראה לי להקדים למאה התשיעית ⁹⁸.

(3) פעמים אחדות מצאנו ששמו"ר מפנה לחיבורים אחרים ומקצר בשל כך בדבריו ⁹⁹. נראה שהערות מעתיקים הן, אך אם לא כן הוא — הרי לפנינו אחת מדרכי עבודתו של העורך ¹⁰⁰ המפנה אל מדרש בראשית רבה ¹⁰¹, שיר השירים רבה ¹⁰² ואיזה חיבור למגילת אסתר ¹⁰³. עורך כזה, המכיר כבר ספרות מדרשית הקרויה בשמות ¹⁰⁴, אי אפשר להקדים את זמנו יתר על המידה ¹⁰⁵.

[ב] עדי הנוסח של מדרש שמות-רבה א

1. כתבי-יד

בחינתם של כתבי-היד והשוואתם זה לזה, תוך שימת דגש מיוחד על שגיאות משותפות ונוסחאות עצמאיות, מלמדות שהם מתחלקים לשלוש קבוצות.

94 וראה רשימת היטוים המאוחרים' שהביא עפשטיין (הערה 9), עמ' סא. שם רשם שבעה היטוים 'בבליים'. חלקם נעדר מנוסח ש (כגון 'הא גרסינן' [ה, א(1)]). השווה עוד דברי ליברמן (הערה 78), שם.

95 כגון: איסתניס, לגיון, פוגדק, פלטין. ראה עוד עפשטיין, שם, עמ' סב.

96 ראה עמ' 19—20.

97 חולך אני כאן בעקבות: מ' מרגליות, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה, ירושלים תשל"ד, עמ' 13.

98 שאלה זו לא זכתה כידוע לתשובה מוסכמת והחוקרים נעים בתיארוך מהדורות התנחומא (והיבורים אחרים שבקבוצה זו, כגון שמו"ר ב, חלקים מבמ"ר ודב"ר למהדורותיו) בין המאות השביעית לעשירית וגיליתי לעיל מה שנראה בעיניי.

99 והשווה צונץ (הערה 9), עמ' 396, הערה 54.

100 השווה לעניין כלל: א"ש רחנטל, 'לשוונות סופרים', יובל שי, רמת-גן תשי"ח, עמ' 293—324.

101 א, א. כוונתי לבראשית רבה נג, יא (עמ' 567—568 במהדורת תיאודור ואלבק). השווה גם במאמרי הרשום לעיל בהערה 59, עמ' קפב, הערה 19.

102 ראה: ב, ה(1) [אך לא נזכר שהש"ר בשמו]; ד, ג; ז, ח(1). והשווה פירוש-לקטע א, כח(2).

103 ט, ז(2) ואינו יודע לאיזה חיבור נתכוון.

104 בנסחים פד נתקצרו עוד כמה מאמרים. ראה: א, כח(2) (והופנה הקורא אל ויק"ר ושהש"ר); י, א (ויק"ר ובמ"ר); יא, א(1) (פסיקתא רבתי?); יב, ד(6) (מדרש תחלים).

105 ויושם אל לב, שאין הוא מפנה אל התנחומא (והעיר על כך חייס [הערה 9], עמ' 234) ומשמע שהיבור זה עדיין לא קנה לו שביתה בספריית הדור. אגב, כאן המקום להעיר כי אין אנו יודעים היכן חי עורך שמו"ר א (ואף לא מצאתי מי שפסק הלכה בעניין).

קברצת ראשונה

כתב יד ש

כתב-היד המשמש כיסוד למהדורה זו הוא כתב-יד ירושלים, בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 5977 24° 108, כתב-יד זה הובא בידי פרופ' ח"ז הירשברג ז"ל מצפון-אפריקה¹⁰⁷ ונמסר לידי ד"ר מ' שפיצר ז"ל¹⁰⁸ אשר העבירו בשנת 1979 לבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבירושלים. לכבודו של ד"ר שפיצר ז"ל — אשר נענה ברצון למסור כתב-יד חשוב זה לבית-הספרים — קראתיו באות ש.

כתב-היד מקיף את מדרשי הרבות לתורה (הוא מקוטע בראשו ומרבית מדרש דברים-רבה חסר ממנו). מדרש שמו"ר מצוי בו בעמ' 150—228 א¹⁰⁹. כתיבתו בכתב הבינוני (שבין כתב מרובע לרעוט), בקונטרסים של שישה דפים ובדיו שאינה מזרחית. הוא כתוב על נייר חסר סימני מים, שהמבריתים שבו באים במירוח של כ-30 מ"מ זה מזה. כל העובדות האלה — וכן בחינתו הפליאוגרפית של הכתב והשוואתו לכתבי-יד מתוארכים — מצביעות על סופר שחי במחצית השנייה של המאה הט"ו בספרד או בקרבתה. הסופר כמעט לא שגה, כמעט לא נדרש להערות שוליים ולמחיקות ונראה שעשה מלאכתו עבור לקוח שלא חס על ממונו: השוליים רחבים, הנייר בטיב מעולה, ההעתקה מהדורת וממושמת והקריאה בכתב-היד נוחה ביותר¹¹⁰.

כתב-יד א

כתב-יד אוכספורד, בודליאנה 1, 147 (Opp. Add. Fol. 3), ספרד, מאות טו—טז. קרוב בקריאותיו קירבה גדולה ביותר לכתב-יד ש, וברור שהועתקו שניהם ממקור אחד. הוא מקיף את התורה כולה וכבר נודע ברבים ככתב-יד א במהדורות תיאודור ואלבק למדרש בראשית-רבה ומהדורת מרגליות לזיקרא-רבה¹¹¹, וכן הוא עומד ביסוד מהדורת דברים-רבה של ליברמן¹¹².

106 אני מבקש להביע כאן את תודתי למחלקה לכתבי-יד שבבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ולמנהלה, ד"ר מ' נדב, על שהתירו לי לפרסם כתב-יד זה.

107 כך שמעתי מפרופ' מ' בניהו. בכמה מקומות (כגון עמ' 151 ע"ב) אכן נמצא בשוליים הערות בכתב-יד המאפיין את הכתיבה בצפון-אפריקה במאות השנים האחרונות. הערות שוליים אלו רשם לו מאן דהוא לצורך התמצאות במדרש ואין ענינן בנוסחו.

108 וראה הזכרתו אצל אי"ש רחנטל, תרביץ מ (תשל"א), עמ' 179, הערה 9.

109 את האמור להלן למדתי מפי פרופ' מ' בית אריה ומפי עובדי מחלקת כתבי-יד שבבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. לכולם, ולגב' רבקה פלסר בראשם, נתונה תודתי.

110 חשוה גם לעיל, הערה 8.

111 לתיאורו ולטיבו ראה אלבק (הערה 7) עמ' 110—112; מרגליות (הערה 59), עמ' XXXVI.

112 ליברמן (הערה 78), עמ' XI קבע שמצוי בכתב-יד זה 'דברים רבה של בני ספרד' וחדבר תואם את שאמרנו לעיל (וחשוה לעיל בסמוך להערה 84). ראה עוד דברי בניהו (הערה 8), עמ' 457, הערה 2.

כתב-יד י

הוא כתב-יד ירושלים, בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, 515⁸. נכתב במאה ה־ט"ו בצפון אפריקה או ספרד. במהדורת מרגליות לויקרא-רבה הוא מסומן באות ש¹¹³. ממדרש שמו"ר א נותרו בו חלקים בלבד (א, א — ראשית פרשה ו) ועל חסרון זה יש להצטער, שכן כתב-יד זה מצטיין בקריאות משובחות, המסכימות בדרך כלל לנסחים שא וברור ששלושתם ממקור אחד נשתלשלו.

קבוצה שנייה

כתב-יד נ 114

כתב-יד הסמינר התיאולוגי היהודי בניו-יורק, 5014 * 1672. ספרד, מאה ט"ו. מקיף את בראשית-רבה לג — שמות-רבה טו. הגהותיו נעשו מן הדפוסים.

כתב-יד ב

כתב-יד אוכספורד, בודליאנה 2335 (Opp. Add. Fol. 51), ספרד, מאה ט"ו. מקיף את מדרש רבה לחמשת החומשים. צוין ככתב-יד ב גם במהדורות המדעיות של בראשית-רבה וויקרא-רבה¹¹⁶. גם בו בשוליים הגהות מרובות מן הדפוסים.

כתב-יד ס

כתב-יד ששון 920, ובו מדרש רבה לכל התורה. ספרד, מאה טו. השתמשתי בצילום ממנו¹¹⁶, שלא תמיד עלה בידי לפענח בו את הגהות השוליים. בצילום מופיע אחד הדפים רק בשליש רוחבו (ושמא נחתך כתב-היד), ולכן לא תמצא את נוסח ס במדור חילופי הנוסחאות ליחידות ט, יא(6)—ג, ז(1).

כתבי-יד בס קרובים מאוד זה לזה וברור שהועתקו ממקור אחד. כתב-יד נ דומה להם על-פי רוב ונראה כי שלושתם נשתלשלו מכתב-יד שמוצאו במשפחת כתבי-היד שאי, אשר הוכנסו בו תוספות, תיקונים ושינויים.

קבוצה שלישית

כתב-יד פ

כתב-יד פריס, הספרייה הלאומית, Heb. 187/15. כולל רק את שמו"ר (עד פרשה נ) וחיבורים אחרים, לא מדרשנים. הועתק באיטליה בראשית המאה ה־ט"ז.

113 וראה בדברי מרגליות (הערה 59), עמ' XXXVI.

114 כאן המקום להודות גם לפרופ' מ' שמלצר, מנהל הספרייה של הסמינר היהודי התיאולוגי בניו-יורק, שהעמיד בנפש חפצה את כתב-היד לרשותי ואף התיר לי לצלמו לצרכיי.

115 וראה: אלבק (הערה 7), עמ' 112—113; מרגליות (הערה 59), עמ' XXXVI.

116 בקטלוג חמכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שבבית-הספרים הלאומי נכתב, כי כתב-יד זה 'נמכר במכירה צבורית — מאי 1981'.

נוסחאות רבות מיוחדות רק לו והוא קרוב אל הדפוס הראשון (ראה להלן), אך לא הועתק ממנו ולא שימש לו מקור בלעדי. הוא רחוק עוד יותר ממשפחת כתבי-היד שאי (לעומת כתבי-יד נבס).

2. הדפוסים (=ד)

הדפוס הראשון הוא דפוס קושטא רע"ב (1512) שנעשה בידי יוסף גבאי ואברהם ירושלמי¹¹⁷. לפני המדפיסים עמדו כמה כתבי-יד¹¹⁸ של שמו"ר א ואחד מהם היה קרוב לנוסח פ. הם צירפו את כתבי-היד כטוב בעיניהם ולפי הבנתם וכן תיקנו מדעתם — או על-פי הבבלי ומדרש תנחומא — ואף קיצרו מאמרים ונשתבשו בהדפסה.

בדפוסים המאוחרים יותר (מן השני: ונציה ש"ה [1545]¹¹⁹ ואילך) לא מצאתי אלא העתקה מן הדפוס הראשון¹²⁰ או העתקה תוך תיקון ושיפור על-פי התנחומא ומדרשים אחרים¹²¹ ובעקבות הגהותיו של בעל 'מתנות כהונה'¹²². לא ראיתי טעם להשתמש בדפוסים מאוחרים אלא במקרים יוצאי דופן¹²³.

3. ערי נוסח אחרים

מלבד ששת כתבי-היד והדפוס הראשון השתמשתי בפירושי בשלושה ערי נוסח: (1) כתב-יד ירושלים 554 8°. כתב-יד זה הוא למעשה אוסף של דפים בלים וקרועים ממדרש רבה לתורה (אף הוא כנראה מן המאה הטי'). משמו"ר א נותר בו דף אחד בלבד המחזיק את היחידות יב, ו—יד, ב. קריאותיו קרובות לכתב-יד א¹²⁴ אך מצבו הרעוע לא איפשר את שילובו במדור חילופי הנוסחאות.

117 וראה: א' יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ"ז, עמ' 68, מספר 19.

118 כך קובעים גם אלבק (הערה 7), עמ' 117 ומרגליות (הערה 59), עמ' XXXIV.

119 נדפס הן בידי דניאל בומברג והן בידי מרקו אנטוניאו יושטיניאנו ונראה שהדפיס את המדרש אחד מן השניים ונמכרו כמה עותקים לאחר, אשר שינה את השער וקרא את המדרש על שם בית הדפוס שלו. ראה: י' ריבקינד, קרית-ספר ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 277, מס' 29.

120 כך דפוס שני וכן שלישי (ונציה שכ"ו). לא כן המצב באשר למדרש בראשית רבה. ראה אלבק (הערה 7), עמ' 129—131.

121 כך נאמר מפורשות, דרך משל, בשער האחורי של הדפוס החמישי (שלוניקי שני"ד).

122 כך מוסר מדפיס הדפוס הרביעי (קראקא שמי"ז). הוא גם יודע לספר, כי השתמש בעבודתו בדפוס סלוניקי, והדבר קשה, שכן באותה עיר הודפס מדרש רבה רק בשנת שני"ד, וכבר התקשה בכך אלבק (הערה 7), עמ' 134. מהדורת שלוניקי ש"ד נרשמה אצל י' בן יעקב, אוצר הספרים, וילנא תרל"ז—תר"ם; ש"מ חאנעס, ספר רב פעלים לר"א בן הגר"א, ורשא 1894, עמ' 104—105; י"ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים, ניו-יורק תרע"ה, ב, עמ' 505 אך חסרה מספרו של ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, תל-אביב תשי"ב, ג, עמ' 560—561.

123 כגון א, יב(2), שורה 6.

124 וראה, למשל, האמור בפירושי ליחידה יג, ב.

(2) קטע הגניזה TS-C₁-39¹²⁶ הוא דף קרוע הכולל קטעים מיחידות אלה של שמו"ר (ובסדר זה דווקא!) : ה, י(2); ה, י(3); ג, טז; ג, יד; ג, יז(1); ה, א; ו, ב. הדף קרוע ביותר ולא ראיתי טעם בהכללתו במדור חילופי הנוסחאות. ממה שניתן לקרוא בו ברור, כי הוא קרוב בקריאותיו לכתבי-יד שא.

(3) קטע הגניזה Heb. C. 18 (2634) מספריית הבודליאנה באוכספורד. קטע זה משקף בוודאי אחד ממקורותיו של עורך שמו"ר. הוא נתפרסם לאחרונה בידי י"ד וילהלם¹²⁶ ועל חשיבותו דנתי לעיל¹²⁷.

ועוד יש להעיר, כי מדרשנו מצוטט רבות גם בילקוט המכירי ובפירוש הרמב"ן לתורה, והשתמשתי גם בחיבורים אלה כדי לפרשו ולעמוד על נוסחו¹²⁸.

[ג] מהדורה זו של מדרש שמות-רבה א

מבחינות רבות הולך אני בדרך שסללתי ראשונים, ובעיקר ר"מ מרגליות במהדורתו למדרש ויקרא רבה. עם זה שיניתי מן הכללים הנקוטים בידו, במקום שנתבקש הדבר בשל טיבו של החומר מכאן ובשל הבנתי שלי את תפקידו של המהדיר ואת צורכי דורנו מכאן.

1. נוסח הפנים

(1) חלוקתו

החלוקה לפרשות ומניינן נעשתה כאן על-פי נוסח הדפוס (וכתבי-היד הקרובים לו) ובניגוד למצב המשתקף בנוסח ש¹²⁹. דבר זה נעשה כדי לא להכביד על מי שיבקש להשוות את הכתוב במדרש אל ספרות המחקר, ההולכת בעקבות החלוקה שבדפוסים.

החלוקה לסימנים נעשתה בידי מדפיסים מאוחרים ואין בה אחידות בכל הדפוסים שראיתי¹³⁰. שמרתי על חלוקת הסימנים המקובלת יותר, זו שבדפוס וילנה של המדרש, גם כאן מן הטעם האמור לעיל.

עם זה שבתי וחילקתי את המדרש ליחידות המרכיבות אותו. חלוקה זו מושתתת

¹²⁵ ידידי, מרק ברגמן, הוא שהביא קטע זה לידיעתי. גם ברוך יחיה.

¹²⁶ וראה לעיל, הערה 47.

¹²⁷ בעמוד 18.

¹²⁸ וראה לעיל, הערות 79, 83.

¹²⁹ כמתואר לעיל, עמ' 13—14.

¹³⁰ השווה, למשל, דפוס וילנה תרל"ח (הוצאת האלמנה והאחים ראם) עם מדרש רבה, ירושלים תשכ"ה (הוצאת לוי אפשטיין). בפרשה א, דרך משל, יש בראשון ל"ו סימנים; בשני — מ'.

על ההנחה, כי העורך ליקט חומר מפוזר — ממקורות שונים, בכתב ושמואל אף על-פה — והביאו מסודר בעקבות הפסוקים ואף הוסיף עליו משלו. כוונתי בחלוקה היא לחשוף את המקורות כפי שבאו אל העורך, דבר שיש לו חשיבות גם לפירושם. החלוקה נעשתה על-פי שיקולים מגוונים: צורה ספרותית מתחלפת, נושא חדש המובא לדיון, עיסוק בפרט אחר מן הטכסט המקראי, וכיוצא בהם. יחידות המשנה, כפי ששחזרתי אותן, סומנו בספרות: א, ב(1); א, ב(2) וכו'.

(II) מסירת הטכסט

בעיקרו של דבר שמרתי על נוסח ש — ולא יצרתי מהדורה אקלקטית — אך לא היססתי להגמיש את מסירתו. אין טעם, לפי הבנתי, כשעוסקים בחיבור מן המאה העשירית ובמעתיקים מן המאות ה"ד—ט"ו, באותה קפדנות הנדרשת ממהדיר טכסטים קדומים יותר. בשל כך הרשיתי לעצמי לפתוח ראשי תיבות שלא היה ספק בהבנתם (א"ר = אמר ר'; הה"ד = הדא הוא דכתיב) או להשלים קיצורים ודאיים (ישראל = יודעי; יודעים; אפי' = אפילו) ואף לא הערתי על כך. כן לא הבאתי מחיקות שהן בבירור מעשה ידיו של מעתיק כתב-היד, המגלה ששגה בהעתקתו, מתקנה וממשיך בעבודתו. מנוסח ש סטיתי — והערתי על כך במדור חילופי הנוסח על-ידי סימון של כוכבית (*) — במקרים של מה שנראה לי כשיבוש גלוי (ותמיד עשיתי כך על-פי נסחים אחרים של המדרש, להוציא מקרים נדירים באמת). לא תיקנתי את נוסח ש — גם כשהוא עומד נגד כל שאר עדי הנוסח — במקום שהיה בו טעם כשהוא לעצמו¹³¹. פיסוק המדרש — שלי.

(III) הבאת פסוקי המקרא

חילופים למאות מצאתי בין כתבי-היד במה שנוגע לציטוט מן המקרא. בעיקר שונים כתבי-היד זה מזה באורך הציטוט מן הפסוק (ומיקום תיבת הקיצור 'וכו') ובעניינים של כתיב מלא וחסר. לעתים תמצא חילופים הנובעים משיבוש בשל הסתמכות על הזיכרון. לו הבאתי את כל החומר שממין זה היה מדור חילופי הנוסחאות תופח ללא כל מידה וכולל אלפי הערות תפלות. מאידך לא התעלמתי מן האפשרות, שפה ושם משמר נוסח ש גירסאות סטיות של נוסח המקרא. נקטתי אפוא דרך זו: הפסוק המצוטט בנוסח ש רק בחלקו (ובדרך כלל בצירוף 'וכו'), הושלם כאן אותו חלק שלו הנראה לי דרוש להבנת העניין. לא סברתי כי יש לתת למעתיקים רשלניים או לכאלה שאצה להם הדרך זכות

¹³¹ במיוחד הקפדתי על שמירת נוסח ש ועל רישום מלא של חילופי הגירסאות באשר לשמותיהם של חכמים, שכן בהם נפלז שיבושים מרובים כתוצאה מפענוח מוטעה של ראשי-תיבות וזיהוי שגוי של חכמים אלה באחרים.

להכריע בפירוש המדרש. עם זה הובאו ההשלמות בין סוגריים (והיבת 'וכו' נשמטה ולא צוינה).

הפסוק צוטט, גם בכתיבו, כנתינתו ב-Biblia Hebraica, גם אם אחר הוא המצב בנוסח ש, ולא הערתי במה סטיתי ממנו. השארתי את נוסח ש, כשאינו מסכים עם נוסח ה-Biblia Hebraica, בכל מקום שהוא משמר צורה או לשון המתועדים גם באחד מעדי הנוסח הקדומים של המקרא. במקרים כאלה גם הערתי על הדבר במפורש¹³². אפשר שחוקרי המקרא יצאו נפסדים מן הדרך בה הלכתי, שכן רישום מלא של כל הנסחים הסוטים (ואפילו הם עניינים של מה בכך) עשוי היה לסייע בידי העוסקים בבירור הטכסט המקראי ובניפוי, אך השיקול הנגדי, של חסכון באינפורמציה שאין עניינה במדרש שמו"ר, הוא שהכריע.

(iv) השלמת החסר בנוסח ש

בחטיבה הגדולה ד, ג (משורה 40) — ה, י(1) נפל 'בלבול גדול'¹³³ שאינו יודע להסבירו. בנסחים שאינם נשמט חלק גדול מן המדרש, שנשתמר בנסחים בספר והוא בוודאי מעיקר המדרש: מעידים על כך אופיו הספרותי והלשוני, מיקומו והעובדה שהוא מצוטט בידי הרמב"ן בשם 'אלה שמות רבה'¹³⁴ ועורך מדרשנו מסתמך על האמור בו במקומות אחרים¹³⁵.

חוסר יכולתי להסביר את התקלה נובע משורה של תופעות טכסטואליות (חלקן תמוהות) שאינן מתקשרות להעלאת תמונה ברורה וחד-משמעית אחת, ורק השערות שאין להוכיחן¹³⁶ עשויות להציע כמה פתרונות, שמידת סבירותם זהה, והם לא יתרמו בסופו של דבר אלא למחקר התנהגותם של מעתיקים ותולדותיהם של כתבי-היד.

את החסר בנוסח ש השלמתי לפי נוסח ב, הקרוב ביותר — מצד התפרשות כתבי-היד — אל נוסח שאינ.

2. מדור חילופי הנוסחאות

במדור זה נרשמו חילופי-נוסחאות משישה כתבי-יד ומן הדפוס הראשון. גם כאן ראיתי לנכון לנהוג בגמישות. הבאתי רק חילופי-נוסח שנודעת להם איזו

¹³² ותופעה זו חוזרת חמש-עשרה פעמים במדרש. ראה, למשל: א, כה(5); ב, ו(4); ה, יח(3); ט, א(2); יב, ג(1); יד, ד(1).

¹³³ זו לשונו של אלבק (הערה 9), עמ' 396, הערה 59.

¹³⁴ ראה להלן ד, ד; ה, ב; ה, ו; ה, ז(1).

¹³⁵ הסיפא של ה, יט(1), דרך משל, בני כנראה על האמור ביחידה ד, ד.

¹³⁶ יש להניח צירוף של כמה מן הנתונים הבאים: אובדן דפים, השלמות שנעשו מכמה כתבי-יד בעת ובעונה אחת ונסחי-ביניים רבים שלא הגיעו לידינו.

השפעה על פירוש הדברים או על צורתם. רוצה לומר: לא רשמתי ענייני כתיב מלא וחסר (ביקש = בקש; שווה = שוה), אלא במקום שעשויה להיות להם השפעה על המשמעות. לא רשמתי סיומות דקדוקיות מתחלפות (כגון: הולכים = הולכין; ממין זה נמצא אלפים!). לא הבאתי במדור זה גם חילופי נוסח באשר לציטוט הפסוקים מן המקרא¹³⁷ ובאשר לדרך רישום מספרים (ג' = שלושה וכו'). הגהות בין השורות ובשוליים צוינו על-פי רוב (במקום שידעתי לקרוא אותן), אלא אם כן ברור היה לי כי הן מעשה ידיו של המעתיק שתיקן את עצמו במהלך עבודתו. גם החילופים בשמות ההוויה (ובעיקר: הקב"ה = הב"ה; אלהים = אלים) לא נרשמו ומספרם רב¹³⁸.

להוציא את האמור עד כאן נרשם כל שינוי או הבדל (ועל החשובים שבהם הערתי בפירושי) ועדיין יש להודות, כי רק לחלק מועט מן הגירסאות יש משקל בהכרעת העניין. על פי רוב הם עניינים טפלים, מעשה ידי המעתיקים.

3. מקבילות

בראש כל יחידה רשומות המקבילות ליחידה. מספר המקבילות שרשמתי במהדורה זו גדול ממה שמצוי ב'מסורת המדרש'¹³⁹, אך אפשר שלא הצלחתי לעמוד על כל המקבילות. בדרך כלל הבחנתי בין מקבילות ליחידה כולה, והן רשומות בראשה ונזכרות במהלך הפירוש בקיצור, לבין מקבילות לחלקים קטנים מן היחידה, הבאות במלואן בפירוש. הצבעתי גם על מקבילות בספרות העתיקה שמחוץ לספרות חז"ל (ובעיקר פילון ויוספוס) ואף בתרגומים הארמיים לספר שמות.

4. הפירוש

ביקשתי לאפשר לקורא הבנה ראשונית של המדרש: פירוש מלותיו (תוך הדגשת המלים הזרות ואותן מלים ששינו את משמעותן מלשון חכמים ללשונו שלנו), הצבעה על דרכי האגדה הבאות בו לידי ביטוי ועל הצורות הספרותיות המשמשות בו (כגון משלים, פתגמים ופתיחתאות), הסברת מגמתו של בעל היחידה ועמידה על הריאליה המשתקפת בה ועל עניינה הכללי. נעזרתי רבות במפרשים קודמים של המדרש — הן אלה המצויים על הדף במהדורת וילנה של המדרש¹⁴⁰ הן

137 ראה לעיל, עמ' 29—30.

138 מכל מקום, בכתב-יד ש נמצא תמיד 'הקב"ה' ובכתב-יד א: 'הב"ה'.

139 ורבות נעזרתי לשם כך בספרו החשוב של מ"מ כשר, תורת שלמה, כרכים ט—א.

140 וראשונים לכולם ר' יששכר בער משברשין (בעל 'מתנות כהונה'); ר' שמואל יפה אשכנזי ('יפה תואר') ור' זאב וולף איינהורן ('פירוש מהרז"ר").

בני זמננו שפרסמו פירוש השווה לכל נפש: להרמן¹⁴¹, מירקין¹⁴² וחלוי¹⁴³ — והשתדלתי להרבות בציטוט מדבריהם, כדי להביא דבר בשם אומרו. גם במקומות שלא הודעתי על כך אני עשוי ללכת בדרך שסללו אחרים. הטכסט שעמד לפניי טוב היה מזה שעמד לפני קודמי במלאכה וגם ספרות-העזר ושיטות-המחקר נעשו בינתיים משוכללות יותר, והדבר סייע לי לבאר כמה סתומות או להימנע מטעויות שנשתגרו ולהוסיף לדיון כמה נקודות חדשות, אך בעיקרו של דבר תורתם של ראשונים עיקר.

רחוקה ממני המחשבה, כי כעת נסתיימה המלאכה, אדרבא, דומה כי עתה נפתח הפתח לעיסוק מקיף ומלא במדרש שמו"ר א ונוצר בלי עזר נוסף למחקר הבעיה הסבוכה של ספרות התנחומא, ואשרי שיכולתי לתרום לכך.

¹⁴¹ *Midrash Rabbah: Exodus*, Tr. by S. M. Lehrman, Soncino Press, London 1939. הוא בנוי על נוסח דפוס וילנה של המדרש וכולל פירוש קצר (ולעתים בעל מגמות אפולוגטיות בולטות).

¹⁴² מדרש רבה, מפורש... מ"א מירקין, ה, תל-אביב 1959. גם הוא בנה את מדרשו על דפוס וילנה, הרחיב במעט את מדור המקבילות (אך לא רשם את תנחומא, מהדורת בובר!) וחביא פירוש עממי ובו סטיות רבות מן העניין.

¹⁴³ ראה לעיל, הערה 9. חלוי הגיה את הטכסט באופן חלקי בעזרת שלושה כתבי-יד (במהדורתי הם מסומנים באותיות אינ) אך לא ביקש להעמיד מהדורה מדעית של ממש ולכן לא טרח ברישום מקבילות ובציון חילופי גירסאות (פרט לתיקונים שהכניס). פירושו הוא קצר ביותר.

דברי הסבר למהדורת הטכסט

נוסח המדרש המובא להלן הוא על-פי כתב-יד ירושלים 24°5977 שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית שבירושלים (וראה לתיאורו לעיל, עמ' 25). דרכי בהבאתו מתוארת לעיל, עמ' 28—30. בסימנים ד, ג—ה, י (1) מובא המדרש על-פי כתב-יד אוקספורד 2335 (וראה לעיל, עמ' 30).

ואלה הסימנים המשמשים במדור חילופי הנוסחאות:

א — כתב-יד אוקספורד, בודליאנה 147.1	(וראה לעיל, עמ' 25)
ב — כתב-יד אוקספורד, בודליאנה 2335	(לעיל, עמ' 26)
ד — דפוס ראשון, קושטא רע"ב	(לעיל, עמ' 27)
י — כתב-יד ירושלים 515 8°	(לעיל, עמ' 26)
ג — כתב-יד ניו-יורק, ביהמ"ד לרבנים, 5014 * 1672	(לעיל, עמ' 26)
ס — כתב-יד ששון 920	(לעיל, עמ' 26)
פ — כתב-יד פריס, הספרייה הלאומית, 187/15	(לעיל, עמ' 26—27)
ף — השלמה בכתב-יד פ	(ראה להלן, עמ' 152)
ש — כתב-יד ירושלים 24° 5977 — נוסח הפנים	(וראה לעיל, עמ' 25)
* — הכוכבית מציינת סטייה מנוסח כתב-יד ש	
" — הגרשיים מציינים הגהה בכתב-היד, בשוליו או בין שורותיו	
ח' — חסר	
נ' — נוסף	

פסוקי מקרא מצוטטים על-פי הספר, הפרק (באותיות) והפסוק (בספרות) להוציא פסוקי ספר שמות, המצוטטים באות ובספרה בלבד (ולכן: בר' ג 8; אבל: ו 9, וכיו"ב).

היחידות במדרש נזכרות על-ידי ציון הפרשה והסימן באותיות (א, א; ט, יא וכיו"ב). לחלוקת המשנה (ט, יא [1]; ט, יא [2] וכיו"ב) ראה לעיל, עמ' 29.

לרשימת הקיצורים ומפתח ביבליוגרפי ראה להלן, עמ' 267.

1 א,א ספר ואלה שמות. כתיב: חושך שבטו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר (מש' יג 24). בנוהג שבעולם — אדם שיאמר לחבירו: פלוני הכה בנך, יורד עמו עד לחייו, ומה תלמוד לומר: חושך שבטו שונא בנו? ללמדך, שכל המונע בנו מן המרדות, לסוף בא לתרבות רעה ושונאהו. שכך מצינו בישמעאל, שהיה לו 5 געגועין על אברהם ולא רדהו ויצא לתרבות רעה ושנאהו אברהם והוציאו מביתו ריקם. מה עשה ישמעאל? כשהיה בן ט"ו שנה התחיל להביא צלם מבחוץ והיה משחק בו ועובדו, שנאמר: ותרא שרה את בן הגר המצרית [אשר ילדה לאברהם] מצחק (בר' כא 9) ואין 'מצחק' אלא עבודה זרה, שנאמר: ויקמו לצחק (לב 6), ואין 'מצחק' אלא שפיכות דמים, דכתיב: יקומו נא הנערים

5 אברהם] נ' אביו ד / ולא רדהו] ח' אי (והושלם א") / ושנאהו] ושנאו בפ / אברהם] ח' ד / 6 שנה] שנים פ / מבחוץ] מן השוק בסד, מן החוץ פ / 7 משחק] מצחק ינספ / בן] ח' בספ / ועובדו] נ' כמו (במה ד) שראה אחרים (לאחרים ג", מאחרים ד) ג"ב בספ / שנאמר] מיד בספ / 8 שנאמר] דכתיב ג, כמד"א בסד, כמה דתימר פ / 9 ואין מצחק אלא שפיכות... וירא (שז' 12) ח' בספ /

1 ספר] מדרש ב, בס"ד ג, ח' פ / שמות] נ' רבה אינבספד, נ' אתחיל בשם נשגב ונורא אשר אין לו תכלא ב / כתיב] הה"ד ד, ח' אינ / 2 בנוהג] בנוהג פ / אדם] ח' ד / שיאמר לחבירו] שאמר לו חברו בפ, שאמר לחבירו ס, שאומר לו טול ד / פלוני] ח' ד / הכה] הבא פ, הכהו ד / בנך] לבנך נסד, לפניך פ / עד] ח' בס / 3 בנוי*] עצמו ש / 4 לסוף] סוף ינבספד / שכן] שכן בפד /

א,א תנח' שמות א. הפתיחתא שבראש המדרש עניינה התינוך הנכון שעל האב להעניק לבניו. לדעת הדרשן מחייב תינוך גאון גם שימוש באמצעים מייסורים. עצה זו מודגמת באמצעות סיפורים מן המקרא והיא משמשת כמסגרת לדברי נחמה: ייסורי עם ישראל למען ארצו, תורתו ועתידו כמותם כייסורי הבן האהוב עלידי אביו; עזות בהם לאהבת האביהאל לעמו, ונחמה בסבלות ההווה למען העתיד המובטח. 2 פלתי הכה' בנך — קשה להכריע בין הקריאה 'פלוני הָכָה בנך' לבין 'פלוני הָכָה בנך' (וראה ע"י לתנח"), ונראית יותר הראשונה. פירוש המאמר: 'אדם שיועצים לו להכות את בנו — יוצא קצפו על היועץ ולבנו אינו עושה דבר. איך אמר אפוא שלמה היסוכם של דברים? יורד עמו עד לחייו — ראה רש"י לב"מ עא ע"א, ד"ה יורד עמו לחייו: רגיל להתקוטט עמו... ואני שמעתי רשאי לרדת לתוך אמנותו, היינו לקפח את פרנסתו. נראה שבחר הדרשן בביטוי זה בשל הקשר הצלילי עם 'מרדות' שבהמשך. 4 שהיה לו געגועין — כך הלשון גם בשבת סו ע"ב ('שיש לו געגועין על אביו'), והכוונה לחיבת גומלין בין האב לבנו. 6 פ"ץ שנה — שהיה ישמעאל בן י"ד כשנולד יצחק וראה פדר"א ל (סז ע"ב) ותוסכפ"ש, סוטה, עמ' סז. 8 מצחק — שלושת הפירושים לתיבה זו באים גם בחוס' סוטה ו, ו ובבר"ר נג, יא (567—568),

10 וישחקו לפנינו (שמ"ב ב 14), ואין 'מצחק' אלא גלוי עריות, שנאמר: בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי (בר' לט 17), והוא מפורש בבראשית רבה בסדר וירא. באותה שעה אמרה שרה: גרש את האמה הזאת ואת בנה (שם כא 10), שלא ילמד בני מארחותיו. מיד: וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו (שם כא 11) שיצא לתרבות רעה. ויאמר אלהים אל אברהם 15 אל ירע בעיניך [על הנער ועל אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה] (שם כא 12), מכאן אתה למד שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות. מיד: וישכם אברהם [בבקר] (שם כא 14), ללמדך שהיה שונא לישמעאל על שיצא לתרבות רעה ושלחו אותו ואת אמו הגר ריקם וטרדן מביתו ריקן. וכי תעלה על דעתך שאברהם דכתיב ביה: ואברהם כבד מאד במקנה [בכסף ובוזהב] (שם יג 2) משלח אשתו ובנו ריקם מביתו בלא כסות ובלא מזון ובלא מחיה? אלא ללמדך, שכיון שיצא לתרבות רעה לא נפנה עליו. מה היה סופו? כשגדל ישמעאל ישב לו בפרשת דרכים והיה מלסטס את הבריות, שנאמר: והוא יהיה פרא אדם [ידו בכל] (שם טז 12). כיוצא בו: ויאחב יצחק את עשו כי ציד בפיו (שם כה 28), לפיכך יצא לתרבות רעה על שלא רידהו, כמו ששנינו: חמש

על כך ד, ח' יבנספ / 19 דכתיב] שכת' פ, שכתוב ד / בית] ח' ג / 20 משלח] היה (יהיה פ) משלח בספד / ריקם מביתו] מביתו ריקם יבפ, ריקן ס, מביתו ד / מזון ובלא] ח' ד / 21 שכיון] כיון נבפל / כשגדל ישמעאל] כשהיה גדול ס, כשגרשו ד / 22 ישב לו] היה יושב בס, ישב פד / מלסטס] מלסטס נפל / 24 עלי*] עד ש / שלא] אשר לא

10 שנאמר] דכתיב ינ / 11 בבראשית רבה] בב"ר י / 12 וירא] נ' אליו ג / באותה... שרה] מיד ותאמר לאברהם בספד / גרש... בנה] גרשו ד / 13 שלא] שמא יבנספד / מארחותיו] אורחותיו בספד / 16 שהיה] שהוא י / 18 ושלחו] ושלח גבס / אותו ואת אמו] הוא ואמו איפד / הגר] ח' בס / ריקם] ג' מביתו י / וטרדן] וטרדו פד / ריקן]

אך בסדר שונה של האברים ובהוספת שמות החכמים שמפיהם נאמרו הדברים. המדרש תולה בישמעאל — בעזרת גזירה שווה — את שלושת החטאים שנאמר בהם 'יהרג ואל יעבור' (סנה' עד ע"א), ובכך נותן טעם לגירושו מבית אביו. וראה עוד תוסכפ"ש, שם וכן היינימן, אגדות, עמ' 190. 'II והוא מפורש בבראשית רבה — גג, יא (567—568). להערה זו ראה במבוא, עמ' 24. 12 גרש את האמה הזאת — זה הנוסח גם בתורה השומרונית וביסוד ת"א. בנה"מ: 'גרש האמה הזאת' (ועז"נ). 13 וירע הדבר מאד וכו' — המדרש הכניס תפנית חדשה בסיפור המקראי כדי לסנגר על אברהם ושרה. לפי בר' כא 11—12 רעה היתה דרישת שרה בעיני אברהם ואילו המדרש קובע שהתנהגותו של בנו היא שהיתה רעה בעיניו. 16 ויה אברהם טפל לשרה — שנבואתה של שרה (השווה מג' יד ע"א) עלתה בדרגתה על זו של אברהם, וכושר הראייה שלה את העתיד היה טוב משלו. 17 שהיה שונא לישמעאל — המדרש לומד זאת מן הפסוק 'וישכם... בבקר' המזכיר על להיטות לבצע אותו מעשה. השווה בר"ר נה, ג (592—593). 21 נפנה — הסב סניו, גתן את דעתו על ישמעאל. 24 חמש עשרות וכו' — מסורת זו באה גם בב"ב טז ע"ב (בסדר שונה); בתנח" כאן ובשר"ט ט, ז (83). ושם גם מסבירים כיצד הגיע המדרש לייחס לעשו חטאים אלו (ומקצתם מצויים בבר"ר סג, יב [694]); פס"ר יב, ד [מז ע"ב] ותנח" תצא ד). גם לעשו, כמו

25 עבירות עבר עשו הרשע באותו היום — בא על נערה מאורסה והרג את הנפש וכפר בתחיית המתים וכפר בעיקר וביזה את הבכורה, ועוד שתאב למיתת אביו ובקש להרוג את אחיו, שנאמר: יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (שם כז 41), וגרם ליעקב לברוח מאבותיו והלך אף הוא אצל ישמעאל ללמוד ממנו תרבות רעה ולהוסיף על רשעו, שנאמר: וילך עשו אל ישמעאל (שם 30 כח 9). כיוצא בו דוד שלא ייסר את אבשלום ולא רידהו — יצא לתרבות רעה ושכב עם נשי אביו וגרם לו לילך יתף והוא בוכה והפיל כמה אלפים מישראל וגרם לו דברים רעים שאין להם סוף. דכתיב: [מזמור לדוד] בברחו מפני אבשלום בנו (תה' ג 1), מה כתיב בתריה: ה' מה רבו צרי (שם 2). וקשה תרבות רעה יותר ממלחמת גוג ומגוג, דאילו במלחמת גוג ומגוג כתיב: למה רגשו גוים [ולאמים יהגו ריק] (שם ב' 1) ולא כתיב: ה' מה רבו צרי. וכיוצא בו עשה באדוניהו שלא רידהו בייסורין — יצא לתרבות רעה, דכתיב: ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית [וגם הוא טוב תאר מאד ואתו ילדה אחרי אבשלום] (מל"א א 6). והלא אבשלום בן מעכה ואדוניה בן חגית, ומהו: ואתו ילדה אחרי אבשלום? אלא מתוך שיצא אבשלום לתרבות רעה ולא רידהו,

מישראל כמה אלפים (נ' וכמה רבבות ד) בספד / 32 רעים] קשים (נ' הרבה ד) יבנספד / דכתיב] שנאמר ס' / 33 מה כתיב] וכתיב י' / בתריה] אחריו פד / וקשה... צרי] ח' י' / 34 יותר] בתוך ביתו של אדם ד' / דאילו... ומגוג] ח' א' / כתיב] דכתיב א' / 35 ולא] ולהלן ד' / 36 עשה] נ' דוד נבספד / באדוניה] באדוניה נספד / שלא] ולא א' / בייסורין] ח' י' / נ' ולא גער בו ולפיכך (לפיכך בס') נבספד / 38 ואדוניה] ואדוניהו ס' / ומהו] מהו ד' / 39 אבשלום*]

ד' / 25 עשו הרשע] אותו רשע בס', עשו פ' / היום] יום ס' / מאורסה] מאורשה א', המאורסה בס' / 26 וכפר בעיקר] ח' א' (והושלם א") / למיתת] מיתת נבספד / 28 ליעקב] את יעקב ב' / 29 על רשעו] על חטאתו פשע ג', על נשיו ד', ח' בס' / 30 כיוצא] וכיוצא פ' / את אבשלום] לאבשלום (נ' בנו ד) ינפד / רעה] נ' ובקש להרוג את (ח' ב) אביו נבספד / 31 נשי אביו] נשיו פ', פלגשיו ד' / והוא בוכה] ובוכה י' / והפיל] והפילו א' / ונפלו ד' / כמה... מישראל]

לישמעאל, מיתתים גילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה. 25 באותו היום — הוא יום מכירת הבכורה, הוא יום מיתת אברהם (ראה בר"ר, שם). 26 שתאב למיתת אביו — פראפראזה על 'יקרבו ימי אבל אבי' והשווה בר"ר עה, ס' (888). 29 ולהוסיף על רשעו — בתנח' (ועח"נ) 'על נשיו' בהשפעת הסיפא של פסוק זה: 'ויקח את מחלת... לאשה', ושלא כרין. 33 וקשה תרבות רעה וכו' — מאמר זה בא גם בברכ' ז ע"ב בשם רשב"י וראה גם שו"ט ג, ב (33—34). המדרש לומד מסמיכות המזמורים, מזמור ב (המדבר אליבא דחז"ל במלחמת גוג ומגוג) ומזמור ג (שבראשו 'מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום'), כי 'קשה הבן הרע לאביו יותר ממלחמת גוג ומגוג' (שו"ט, שם), שהרי דוד הכורח קורא 'מה רבו צרי', בעוד שעל אותה מלחמה איומה הוא שואל בפלגיה: בשל מה אותה מהומה? 39 מתוך שיצא אבשלום וכו' — לשון המדרש מגומגמת מעט אך כוונתו ברורה. היות ואבשלום ואדוניה היו בניג לאמהות שונות, איך נבין מה שנאמר באדוניה 'ואתו ילדה' [1] אחרי אבשלום? אלא שנסמכה לידת אדוניה לאבשלום כדי ללמדנו, שכשם שלא רידה דוד את אדוניה, כך לא חנך כיאות את אבשלום, ואין 'ואתו ילדה' אלא לשון

40 וכתוב באדוניה: ולא עצבו אביו, שיצא אף הוא לתרבות רעה, לפיכך כתיב: ואתו ילדה אחרי אבשלום. ואהבו שחרו מוסר (מש' יג 24) — זה הקב"ה, על שאהב את ישראל, שנאמר: אהבתי אתכם אמר ה' (מל' א 2), הוא מרדם בייסורין. את מוצא: שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, ולא נתן אותם להם אלא על-ידי ייסורין, ואלו הן: תורה — דכתיב: אשרי הגבר אשר תיסרנו 45 יה ומתורתך תלמדנו (תה' צד 12), וארץ ישראל — דכתיב: וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו [ה' אלהיך מיסרך] (דב' ח 5), וכתוב בתריה: כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (שם 7). העולם הבא — דכתיב: כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר (מש' ו 23). וכל המייסר את בנו מוסיף עליו הבן אהבה שהוא מכבדו, שנאמר: יסר בנך ויניחך [ויתן מעדנים 50 לנפשך] (שם כט 17), ואביו מוסיף עליו אהבה, שנאמר: ואהבו שחרו מוסר. לפי ששיחרו מוסר, לפיכך הוא אוהבו. את מוצא באברהם שיסר את יצחק בנו ולמדו תורה וחדריכו בדרכיו, דכתיב באברהם: עקב אשר שמע אברהם בקלי [וישמר משמרת מצותי חקותי ותורתי] (בר' כו 5), וכתוב: אלה תלדת יצחק [בן אברהם אברהם הוליד את יצחק] (שם כה 19), ללמדך שהיה דומה לאביו 55 בנוי ובחכמה ובעושר ובמעשים טובים. תדע שבן ל"ז שנה היה יצחק בשעת

עולם אס / 49 עליו הבן] הבן עליו יבספ /
עליו... אהבה] הבן אהבת על אביו ד /
שהוא... אהבה] ח' אינ (והושלם ג") /
שהוא מכבדו] והוא מכבדו ג"ד, ח' בס /
50 לגפשו] ג' ואומר יסר בנך כי יש תקוה
ד / ואביו מוסיף ומוסיף ד / 51 לפיכך
... אוהבו] לכך הוא אוהבו י, לכך אוהבו
(ג' הוא ב) בסד, הוא אוהבו פ /
את] אתה ד / באברהם שיסר] שאברהם
יסר ד / את יצחק] ליצחק א / 52 דכתיב]
כתיב פ / באברהם] ביה י / 54 לאביו ג'
בכל דבר ד / 55 ובחכמה] בחכמה לבד /
ובעושר] בעושר נד / ובמעשים] במעשים ג /

ח' שאיד / רידהו] ג' אביו לבספד / 40 וכתוב
... אביו] ח' בס / שיצא אף הוא] אף זה
(הוא ד) יצא בסד, יצא אף הוא פ /
41 זה... ישראל] ח' י / על... ישראל] ח'
אנ / 42 את] ח' פ / שנאמר] כד"א יגפ,
דכתיב ד / הוא מרדם] ומורדן א, שהוא
מרדה אותם ד / 43 את] אתה ד / ולא נתן
אותם] ולא נתנו י, וכולם לא נתנם נד /
44 להם] ח' ג / ייסורין] איסורין ב / ואלו
הן] ח' בספד, ג' התורה וארץ ישראל וחיי
עולם הבא ד / תורה] התורה בספד /
45 וארץ] ארץ יבספד / 46 וכתוב] מה
כתיב פד / בתריה] אחרי ד / 47 העולם]

כבוד כלפי דוד, 'שמפני כבודו נתלה החטא באם' (יפ"ת). 41 על שאהב את ישראל וכו' — במדרש מש' יג, כד (73): 'מתוך שהקב"ה אוהב את ישראל הוא מיסרן בעולם הזה. וראה אורבך, חז"ל, עמ' 392—396. 43 שלש מתנות וכו' — הקטע על המתנות בא במקבילה בתנח' (בשם רשב"י) אחרי הפתיחתא כולה, אך נראית דעת מאן (המקרא, א, עמ' 360—361) שמקומו הנכון של הקטע הוא כנתינתו לפנינו, כגרעין הפתיחתא ושיאה. למקבילות לקטע זה ראה גם ברכ' ה ע"א; מכי, יתרו, י (240); ספרי דב' לב (57) ושוי"ט צד, ב (417) ובכולם הוא בא בשם רשב"י. 48 ודרך חיים תוכחות מוסר — ראה גם בר"ר ט, ח (72) על פסוקנו: 'איוו דרך מביאה את האדם לחיי עולם הבא' הוא אומר זו מדת ייסורין'. 54 ללמדך שהיה דומה לאביו — ראה בר"ר נג, ו (561) וב"מ פו ע"א. חז"ל מצאו בכפילות 'יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק' הטעמה על דמיון מלא בין האב לבן. 55 בן ל"ז שנה — ראה בר"ר נג, ח (603) ומקבילות קביעת זו

עקידתו, ואברהם זקן בא בימים (שם כד 1), ועקדו וכפתו כשה ולא נמנע, לפיכך: ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה 5), הוי: ואהבו שחרו מוסר. כיוצא בו היה יצחק משחר מוסר ליעקב ולמדו יצחק אביו תורה ויסרו בבית תלמודו, שנאמר: ויעקב איש תם ישב אהלים (שם כה 27) ולמד מה 60 שלמד מאביו ואחר כך פירש מאבותיו ונטמן בבית עבר לתלמוד תורה, לפיכך זכה לברכה וירש את הארץ, שנאמר: וישב יעקב בארץ מגורי אביו [בארץ כנען] (שם לו 1). ואף יעקב אבינו יסר את בניו ורידה אותם ולמדם דרכיו שלא היה בהם פסולת, שכן כתיב: ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב (א 1) — השוון הכתוב כולם ליעקב, שכולם צדיקים כיוצא בו, הוי: 65 ואהבו שחרו מוסר.

א, ב. אמר ר' אבהו: כל מקום שנאמר 'אלה' — פסל את הראשונים; 'ואלה' — מוסיף על הראשונים. אלה תולדות השמים [והארץ בהבראם] (בר' ב 4) —

ח' ב (והושלם ב") / דרכיו] תורה ובדרכיו י,	תדע] נ' לך בסד / יצחק] ח' בספד / בשעת
אורחותיו ב, תורה דרכיו ס (ותוקן ס") /	עקידתו] בעקידתו ג, כשעקדו אביו וכתב ד /
63 שלא] ולא יפ / פסולת] פסלות בספ /	56 נמנעו*] נמע ש / 57 לפיכך] ולפיכך
64 השוון] השוה איב, השו ד / הכתוב /	נבספ / 58 מוסר ליעקב] ליעקב מוסר י /
ח' ד / כולם] ח' ב / ליעקב] ח' ד /	ולמדו] שלמדו בספד / אביו] ח' ד /
66 אמר] ד"א ואלה שמות אמר ד / 67 מוסיף /	59 תלמודו] תלמוד אינפ / 60 מאביו] אביו
ג' שבת בספד / הראשונים] ג' שבת ג /	ד / מאבותיו] מאביו ד / 62 ורידה אותם /

נולדה לא רק בעקבות הדעה, כי שרה מתה בת 127 מייד לאחר העקידה (והרי את יצחק ילדה כשהיתה בת 90) אלא גם — ובעיקר — מן הרצון לתאר את יצחק כאדם מבוגר החולך למות על קידוש השם מתוך הכרה מלאה. 56 ולא נמנע — מאן, עצר בעצמו ('נמנעו העם מלהלוות' [שבי' י, ג], 'איני מונע מלגאלם' [להלן ג, (2)]) וייתכן שנגררה לשון זו לכאן בהשפעת הפסוק 'ולא חשכת את בנך' (בר' כב 12) שנתרגם בידי ת"א: 'ולא מנעת'. 59 יושב אהלים — ת"א: 'בית אולפנא' (ות"י: 'בית מדרשא') והשווה שבת פג ע"ב. היות ותיבת 'אהלים' באה כאן ברבים, קובע המדרש ששהה יעקב בשני בתי מדרש, בזה של אביו ובזה של עבר, וראה גם בר"ר סג, י (693). ולמד מה שלמד מאביו — ולמד (יעקב) מה שלמד (יצחק) מאביו, ואולי: ולימד (יצחק את יעקב) מה שלמד מאביו. עח"נ ומנורת המאור לאלגאקוה, מהד' ענעלאו, ד, עמ' 125: 'ולימדו (יצחק) מה שלמד מאביו'. 60 ונטמן בבית עבר — השווה בר"ר סח, ה (773); מג' יז ע"א; בר"ר פד, ח (1010) וסע"ר א (4). לשם ולעבר ולבתי המדרש שלהם נודע תפקיד חשוב בהעברת התורה מדור לדור קודם שעלה אברהם על בימת ההיסטוריה ואף לאחר מכן. 63 שלא היה בהם פסולת — בניגוד לאברהם וליצחק שיצאו מהם גם צאצאים פגומים. ראה גם ספרי דב' לא (49—50).

א, ב. בר"ר יב, ג (100); שם ל, ג (271); שמו"ר ל, ג; במ"ר ג, י; רז"ר ת, ב (206); תנ"ב שמות ג; תנח' שמות ג, 66 ר' אבהו — במקצת מן המקבילות מוסר ר' אבהו את המאמר בשם ר' יוסי בן זמרא. פסל את הראשונים — ביטל ודחה את מה שקדם לו והריהו 'ענין אחר נבדל ממה שנאמר לפני' (באכר, אמוראים, א/א, עמ' 113, הערה 1). במקבילות מעבאות דוגמאות רבות לכלל זה הירואה את תיבת 'אלה' כפתיחה לעניין המנותק ממה שבא לפניו. תיבת 'פסל' יש לה כאן משמעות ניאוטראלית. 67 מוסיף על הראשונים — כך ברוב המקבילות (והשווה מכי,

פסל את הראשונים בתהו ובהו. ואלה שמות [בני ישראל] (א 1) — מוסיף על הראשונים, שבעים גפוש שנאמרו למעלה, שכולם צדיקים.

70 א,ג. ואלה שמות בני ישראל (א 1). שקולים הם ישראל כצבא השמים. מה כתיב למעלה — מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא (תה' קמו 4). אף הקב"ה כשירדו ישראל למצרים מנה מספרם כמה היו, ולפי שהם משולים לכוכבים קרא שמות לכולם, הלא הוא דכתיב: ואלה שמות בני ישראל.

א,ד(1) הבאים [מצרימה] (א 1). וכי היום באים? והלא ימים להם שבאו! 75 אלא כל זמן שיוסף קיים לא היה עליהם עול מצרים. מת יוסף — נתנו עליהם

י / מספרם* מספר ש / 73 לכוכבים	68 את הראשונים ח' בספד / בתהו תהו בס,
כוכבים יגבס, כוכבים פ / הלא הוא דכתיב	לתהו ד / מוסיף הוסיף שבח ד / 69 הראשו-
שנאמר בס / 74 באים באו ג / והלא	נים ח' יגבספד / למעלה למעל ס / שכולם
נ' כמה בס / ימים נ' היה גבספ, נ' רבים	נ' היו גבספד / 70 מה כתיב למעלה נאמר
היו ד / שבאו נ' למצרים ד / 75 זמן	כאן שמות ונאמר בכוכבים שמות שנאמר ד /
ימים גבספ / שיוסף נ' היה ד / עליהם	72 ישראל ח' יב (והושלם ב") / מנה מינה

משפטים, א [246]). הגירסה 'מוסיף שבח' (עז"נ) היא נסיון מוטעה של הבנת העניין, כנראה מתוך רצון להעמיד תקבולת ניגודית בין 'פסל' (שנתפס לשלילה!) לבין 'מוסיף שבח'. ר' אבהו רואה בתיבת 'ואלה' פתיחה המתקשרת אחורנית, אל מה שקדם לה, ומוסיפה עליו נתונים חדשים. אלה תולדות השמים וכו' — עם בריאת שמים וארץ נפתח דף חדש בתולדות העולם שאין לו קשר וזיקה למה שקדם לו בשלב של טרום-בריאה. ואולי יש לקרוא כאן (עז"נ): 'תהו ובהו', כתמורה דקדוקית ל'ראשונים'. 68 מסיף על הראשונים וכו' — כבר מנתה חזרה את יורדי מצריים (בר' מו), ומה טעם חזרה ופרטה שמותיהם? אלא להוסיף על הזכרתם עניין חדש שעדיין לא שמענוהו: כולם היו צדיקים כיעקב אבינו (השווה סוף א, א לעיל). במקרה זה אכן מוסיף הדרשן 'שבח' על מה שנאמר בשבטים, אך ראה שמו"ר ל, ג, שם מוסיפים בשל הופעת תיבת 'ואלה' דווקא דברי גנאי (וראה גם יפ"ת ומהרז"ו). וראוי להעיר שבתה"ש בא בראש ספרנו 'אלה' תחת 'ואלה'.

א, ג תנ"ב שמות ב. 70 שקולים הם ישראל — מסקנת הקטע באה בראשו ולהלן יתפרש כיצד הגיעו אליה. 71 למעלה — בדרך כלל פירושו: לעיל, פסוק שכבר הופיע קודם במדרש או במקרא, וייתכן שנגרר ביטוי זה לכאן מהקשרו הראשון של הקטע. במכירי לתה' קמו 9 מצוטט מדרשנו בהשמטת תיבת 'למעלה'. אף הקבי"ה — וייתכן שהעתיק המאמר ממקום שכתוב שם הרבה מענייני שמות [ולכן] מסיים בתיבת "אף" (מהרז"ו). 72 ולפי שהם משולים לפסלים — כגון בר' טו 5; כב 17 ועוד. ראה גם שכ"ט, לק"ט, מדה"ג וכן במ"ר יד, יח. מטרת הקטע להצביע על חיבה מיוחדת שרוחש האל לעמו: הריהו עומד ומונה אותם אחד לאחד ואף גותן לכל אחד שם כראוי לו, כפי שעושה אדם בחפצים יקרים הקרובים ללבו (והשווה מד"א).

א, ד(1) תנח' שמות ג; תנ"ב שמות ד. 74 והלא ימים להם שכאן — כשירדו בני יעקב למצריים היה יוסף בן 39 (ראה בר' מא 46, מה 6) והוא מת (בר' ג 26) בן 110, ואיך אמרו על בני ישראל 'הבאים' (כבינוני, היינו באים כעת)? הדרשן רואה את סמיכות הפרשיות שבין סיום ספר בר' לראשית ספר שמ' כעדות לשלבים כרונולוגיים תוכפים. ראה גם רבנו בחיי לפסוק (בשם 'מדרש'). 75 כל זמן שיוסף קיים — לפי סע"ר ג (8) האריך לוי חיים יותר מכל אחיו ועם מותו

משא של מצרים. לפיכך כתב 'הבאים' — כאילו אותו היום נכנסו למצרים.
אגד(2) את יעקב (א 1). כל אלה מכחו של יעקב שסגל מצות ומעשים טובים
זוכה להעמיד י"ב שבטים.

א,ה' ואלה שמות בני ישראל (א 1). על שם גאולת מצרים נזכרו כאן. ראובן
80 שנאמר: ראה ראיתי את עני עמי [אשר במצרים] (ג 7). שמעון על שם:
וישמע אלהים את נאקתם (ב 24). לוי על שם שנתחבר להם הקב"ה בצרתן
מתוך הסנה, לקיים מה שנאמר: עמו אנכי בצרה (תה' צא 15). יהודה על שם
שהודו להקב"ה. יששכר על שם שנתן להם הקב"ה שכר שעבודם ביזת הים
ביזת מצרים לקיים מה שנאמר: ואחרי כן יצאו ברכש [גדול] (בר' טו 14).
85 זבולון על שם שהשכין הקב"ה שכינתו, שנאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם
(כה 8), ואין זבולון אלא בית המקדש, שנאמר: בנה בניתי בית זבל לך (מל"א
ח 13). בנימין על שם: ימינך ה' נאדרי בכח (טו 6). דן על שם: וגם את הגוי
אשר יעבדו דן אנכי (בר' טו 14). נפתלי על שם תורה ומצות שכתוב בהם:

81 להם [ח' ד / בצרתן] לצרתם ד, ח' אי /
83 על שם [ח' בספד / שכר] ח' שא
(והושלם א") / הים ביזת מצרים מצרים
וביזת. (ביזת ג) הים נבספד / 85 הקב"ה
ח' נבספ / שכינתו ג' לתוכם י, ג' בתוכם
אנפ, ג' בקרבם ד / 87 על שם² ג' שנאמר
בספ / 88 ומצות ג' שנתן להם (ג' הקב"ה

להם ד / עול מצרים] עול אי, משא ג, משוי
(משאוי פ) של מצרים בספד / 76 משא
משוי בסד, משאוי פ / של מצרים ח' בספד /
כתב] כתיב ינבספד, ג' בהם פ / היום] יום
ד / נכנסו באים ונכנסו ג / 78 שבטים] ג' איש
וביתו באו נבספד (ונמחק ג") / 79 מצרים]
ישראל נבספד / 80 שנאמר] ע"ש ג /

החל השעבוד. ראה גם להלן א, ח(1); יפ"ת. מת יוסף וכו' — הירידה מצריימה, בחינת קיום הגזירה
'ועבדום וענו אותם' (בר' טו 13), ראשיתה רק עם מות יוסף. השווה גם מדה"ג ולק"ט.
א, ד(2) תנח' שמות ג; תנ"ב שמות ד. 77. את יעקב — ת"א: 'עם יעקב' (וכך מפרש ראב"ע).
המדרש מתעלם מן ההקשר ומוצא במלים אלו מקום לדרוש ולהגדיל בכבוד יעקב: כל הבאים
מצריימה באו בזכותו של יעקב, כמפורט בהמשך. פגל — אסף וכינס (ראה קה' ב 8; בר"ר ט, ה
[70] ולהלן בסוף א, יז). 78 איש וביתו באו (בנסחים נבספד) — כבר קבעו בעל א"א, מהרז"ו
והרד"ל: 'חסר כאן הדרשה, על זה עיין בתנחומא', אך אפשר שתיבות 'איש וביתו באו' אינן אלא
שרידי מסיום הקטע, 'זוכה להעמיד שנים עשר שבטים איש וביתו' (כלומר: משפחות שלמות),
שלא הובן נכונה, ועח"ג.

א, ה תנח' שמות ג; תנ"ב שמות ה. 'הוקשה לו [לדרשן] שכל הפסוקים האלה מיותרים [ראה
לעיל א, ב]. . . ודורש שלכך הזכירו בריש ספר זה, שמדבר בגאולת ישראל ממצרים וקריעת הים
והמן והבאר ומתן תורה והמשכן — שעל כל הדברים הללו מורים שמות השבטים' (מהרז"ו) ובסוף
הקטע ובשיאו דברי נחמה לעתיד, כרוצה לומר: הגאולה וההצלה כבר מקופלים היו בתוך הירידה
מצריימה והסבל. 79 גאולת מצרים — היא היציאה ממצריים וכל הכרוך בה. ותולך הקטע
ומפרט את שמות השבטים, כאשר בסמוך לכל שם מובא פסוק — שיש בינו לבין השם קשר לשוני,
ענייני או צלילי — המדבר במאורעות המסופרים בספר שמות. 81 שנתחבר — דורש את השם לוי
(כמו בבר' כט 34) מלשון התחברות והצטרפות. 83 שהודו להקב"ה — שנאמר 'ויקדו וישתחוו'

ומתוקים מדבש ונפת צופים (תה' יט 11). גר על שם המן שהאכילם, שנאמר: 90 והמן כורע גד (במ' יא 7). אשר על שהיו מאשרים אותם כל שומעי גאולתן וגדולתן, שנאמר: ואשרו אתכם כל הגוים (מל' ג 12). יוסף על שם שעתיד להוסיף ולגאול אותם מכל המלכיות, כשם שגאל אותם ממצרים, כמה דאת אמר: והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו [לקנות את שאר עמו] (יש' יא 11) וכל הענין.

95 א, הוא שפירש ר' יהושע דסכנין בשר"ל: למה אין שמותם של שבטים שוים בכל מקום אלא שזה מקדים לזה וזה מקדים לזה? שלא יאמרו בני גבירות תחלה ובני שפחות אחרונה. ללמדך, שלא היו גדולים אלו מאלו, דבר אחר:

<p>הממלכות נבספ, מן מלכות הרשעה ד / כשם] כמו י, ח' ס / כמה דאת אמר] שנאמר ינבס, כמה דחומר פ, דכתיב ד / 94 וכל הענין] ח' בס / 95 הוא] ה"ה ד / שפירש] דאמר בס, שאמר פד / בשר"ל] בשם ר' לוי בפד / 97 שפחות] השפחות פד / אחרונה] אחרונים נב, אחרונות בס / גדולים אלו מאלו]</p>	<p>ד) א"בספד / 89 שהאכילם] שהאכיל (נ' הקב"ה ד) פד / שנאמר] ח' ד / 90 שומעין] שומעין בס / 91 שנאמר] כדכתיב נפ, דכתיב ד / שעתיד] העתיד אינ (ותוקן נ"), העתיד שהקב"ה עתיד פ, נ' הקב"ה ד / 92 ולגאול] ח' ב / אותם] את ישראל בספד, ח' ינ (והושלם נ") / מכל המלכיות] מכל</p>
--	--

(ד 31 [רד"ל]) או בשירת הים (הלוי). 90 מאשרים אותם — אומרים עליהם 'אשריהם'. נקט בלשון זו בהשפעת הפסוק ממלאכי ויש בדברים בתי"ד למדרש שמו של אשר בבר' ל 13. 93. יזיף ה' — בנה"מ: 'אדג', אך בכת"י עבריים רבים כמו במדרש. 94 וכל הענין — ותיבת 'ענין' פירושה כאן: הפרשה במקרא שעוסקים בה (ראה מאן, המקרא, א, עמ' 362 ולהלן א, כב) וכוונתו לכל הנבואה ביש' יא 11 ואילך המדברת בגאולת ישראל וחזרתה: 'והיתה מסלה לשאר עמו... כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים' (16). בובר (תנ"כ, כאן) סבור ש'וכל הענין' הוא קיצור של מעתיק שכוונתו: 'וכל הענין הוא בתנחומא שמות', לפי שיטתו ששמו"ר מעתיק מן התנחומא, אך נראה שאין צורך בזה.

א, ו תנח' שמות ג; תנ"ב שמות ה. 95 הוא שפירש — לשון זו קושרת את היחידה לכאורה למה שקדם לה, אך קשה לראות את הקשר בין היחידות. לכן יש המציעים לתקן ולקרוא (כמו בתנח' ולק"ט): 'אמר ר' יהושע' כפתיחה לעניין חדש (כך בעל א"א, הרש"ש ובובר בתנ"ב). אחרים נאלצים ליצור קשר מלאכותי בין היחידות (כגון: 'כולם שקולים ושווים גם מצד שמורים על גאולת ישראל' [מהרז"ו]), ונראה שאין צורך בכל זה ודברי ר' יהושע הוצאו מהקשרם המקורי והובאו לכאן מבלי ששונתה סתיחתם. למה אין שמותם זכו' — שמות השבטים מנויים פעמים רבות בתורה אך סדרם שונה ממקום למקום. לעובדה זו מובאים להלן שני הסברים עצמאיים המגדילים בשבחם של בני ישראל. 96 זה מקדים לזה זכו' — השווה, דרך משל, את סדר מניית השבטים בסיפור לידתם (בר' כט—ל); ברכת יעקב (בר' מט); רשימת יורדי מצריים (א 1); סדר הדגלים (במ' ב); רשימת הנשיאים (שם ז) והמרגלים (שם יג). וראה יפ"ת. שלא יאמרו זכו' — על יסוד ההנחה כי ראשון ראשון חביב. חז"ל ראו בסדר מניית הפריטים גם עדות ליתרונן של הנזכר תחילה (ראה היינמן, דרכי האגדה, עמ' 99) וראה גם מדה"ג. 97 דבר אחר — הסבר שני זה לשינוי סדרן של רשימות השבטים (ומקבילה חלקית לו גם בירו' סוטה ז, ד [כא ע"ד]) מודה שאין השבטים שווים זה לזה, ורואה דווקא בשוני את הסיבה להבדלים שבין הרשימות.

למה הקדים אלו לאלו? לפי שהם תקרתו של עולם. זה שמתקן תקרה כראוי
נותן עוביה של תקרה זו בצד ראשה של אחרת, לפיכך מקדים אלו לאלו.
1 ומנין שהם תקרתו של עולם, שנאמר: [שמע אלי יעקב] וישראל מקראי (יש'
מח 12).

אז דבר אחר: ויהי כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש [ויוסף היה במצרים]
(א 5) — עם יוסף היו במצרים שבעים. דבר אחר: ויוסף היה במצרים — אף
5 על פי שזכה למלכות לא נתגאה על אחיו ועל בית אביו. כשם שהיה קטון בעיניו
מתחלה, שהיה עבד במצרים, כך היה בעיניו אחר שהיה מלך.

אח(1) וימת יוסף וכל אחיו [וכל הדור ההוא] (א 6). ללמדך, שכל זמן

ס, נ' הנביא ד) אומר בספד / יעקב] נ'
עבדי ב / 3 דבר אחר] ח' נבספד / 4 היו
במצרים] שהיה במצרים היו ד / דבר אחר
ח' בס / 5 שזכה] נ' יוסף נבספד / קטון
קטן אינבספד / בעיניו מתחלה] מתחילה
בעיניו יג, מתחילה בפ / 6 היה] ג' קטן ד /

אלו גדולים מאלו נבספ / 98 תקרתו של
עולם] תקרת עולם (העולם ד) בספד / זה]
זהו א, וזה ד / שמתקן] תיקון אינ, שהוא
מתקן בס, מתקן פ / 99 ראשה] הדק י,
עוביה ב (ותוקן ב") / אחרת] זו י, ג' שאינה
שוה פד / 1 שנאמר] שכן ישעיה (ישעיהו

98. תקרה — מערכת הקורות שהגג נכון עליה' (בן-יהודה) וראה באריכות פרטים שונים על
התקרה והגג בבניינים מימי חז"ל אצל קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 304—309, 323—329. 99 נותן
עוביה של תקרה וכו' — יש המתקנים: 'עוביה של קורה' (י' אברונין, לשוננו יג [1945], עמ' 237),
אך אפשר ש'תקרה' כאן באה בשתי משמעויות, הן במשמעות של קורה אחת הן כצירוף הקורות
יחד. הקורה-התקרה עשויה היתה מגזע עץ ומדרך הטבע היו לה קצוות בלתי שווים: עבה מכאן
(השווה 'עבי הקורה' [ברכ' סד ע"א]) ודק (עיין גירסת י) מכאן. בירו' שם מדובר ב'עביה' של
קורה מול 'קטנה', ואילו לפנינו מכונה הצד שאיננו עבה 'ראש'. לפיכך מקדים אלו לאלו — כי
כל אחד מהשבטים יש לו מעלה על אחיו זה בענין זה וזה בענין זה... ראובן גדול מיהודה מצד
הבכורה ויהודה גדול ממנו מצד המלכות ולוי גדול מצד הכהונה והלויה וכן כולם' (יפ"ח). בכל
רשימה ביקשה אפוא התורה להדגיש אספקט אחר שבתכונת השבטים, אשר לגביו היו גבולים
אלו מאלו. 1 תקרתו של עולם — שהעולם עומד על התקרה כגג לבית ובזכות השבטים נברא
העולם ועומד. הרעיון נסמך גם על יש' מח 13 ('אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא
אני אליהם וכו') המדבר בבריאת העולם. וישראל מקראי — דורש תיבה זו מלשון תקרה-קורה.
גירסת ב: 'יעקב עבדי ישראל מקראי', וכך בהרבה בת"י עבריים של ספר יש'.

א, 1 ספרי דב' שלד (384). 3 דבר אחר — שריד מהקשרה המקורי של היחידה (או טעות
מעתיק), ואין ליחידה זו קשר אל מה שקדם לה. 4 עם יוסף היו במצרים שבעים — השווה
ת"א: 'ויוסף דהוה במצרים' (וכך ת"נ והשווה ת"י). כך פורשו ראב"ע ורבנו בחיי לפסוק, הדר"ק
(לבר' ד 20) ולאחרונה צ"לדס. 5 לא נתגאה על אחיו — ואותו יוסף שהיה גער הרועה בצאן
הוא אותו יוסף גם כשעלה לגדולה — צדיק וצנוע. כך נראה לפרש בעזרת המקבילה. לפי זה מתעכב
הדרשן על תיבת 'ויוסף'. ויש מפרשים (רש"י, הלוי, כשר לפסוק, סי' מז) הרואים את עיקר המדרש
בתיבת 'היה', לפי הכלל המובא בבר"ר ל, ח (273) ומקבילות בשם ר' יוחנן: 'כל מי שנאמר בו
'היה' הוא תחילתו ותוא סופו. בין כך ובין כך הרעיון אחד הוא ושבת בו ליוסף.
א, ח(1) סע"ר ג (8). 7 וימת יוסף — אין לך בכל השבטים שקצר ימים פחות מיוסף'

שהיה אחד מהם קיים מאותן שירדו למצרים לא שעבדו המצרים בישראל.
א,ח(2) ובני ישראל פרו [וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד] (א 7). אף על
10 פי שמתו יוסף וכל אחיו הם לא מתו, אלא פרו וישרצו. דבר אחר: כל אחת
ואחת יולדת ששה בכרס אחד. דבר אחר: כל אחת יולדת י"ב: 'ובני ישראל
פרו' הרי ב', 'וישרצו' הרי ב', 'וירבו' הרי ב', 'ויעצמו' — ב', 'במאד' — ב',
'מאד' — ב', הרי י"ב. דבר אחר: ויעצמו — הרי ס'. ואל תתמה, שהרי עקרב
שהוא קטן מן השרצים יולדת ששים.

ח' בספד / וישרצו הרי ב' וישרצו שניים
א"בפד, ח' אס / וירבו הרי ב' וירבו שניים
איב"ספד, ח' נב / במאד / נ' מאד נ"בספד /
13 מאד ב' ותמלא הארץ אותם שניים נ"בס
פד / דבר אחר ויש אומרים ס, ח' בפד /
ויעצמו ח' בס / הרי וי"א ב, יש אומרים ד,
ח' נספ / ס' נ' לכל כרס י, נ' בכל כרס
וכרס נבספ, נ' בכרס אחד ד / 14 שהוא
שהיא ד / קטן אחד אפ, ח' ינבסד / ששים

שהיה מלך ששלך בס / 8 שהיה אחד שאחד
פ / בישראל לישראל בספ / 10 שמתו
שמת אד / וכל אחיו ואחיו נבספד / הם לא
מתו אלהיהם לא מת ד / 11 ואחת ח'
אינ / יולדת ילדה ד / אחד אחת בפ, נ'
שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו
במאד מאד נ"בספד / דבר אחר ויש אומרים
בספד / כל אחת יולדת ח' בספד / י"ב
נ' דכתיב א", נ' שנאמר נספד / 12 הרינ'

(סע"ר). מיתת יוסף קודם לשאר אחיו, דבר שנלמד מאזכרת מות יוסף לפני הזכרת מות אחיו,
מוסברת במדרש בכמה דרכים: 'הרבנות קוברת לבעליה' (אדר"נ גר"ב כב {46}), 'עשר פעמים
אמרו בני יעקב ליוסף "עבדך אבינו" ושמע... ושחק... לפיכך נתקצרו משני חייו עשר שנים'
ומת בן 110 (פדר"א לט [צב ע"א]), וראה כשר לפסוק, ס' נא—גד. כל זמן שהיה וכו' — לפי סע"ר
(והשווה א, ד[1] לעיל) היה לוי האחרון שנותר בחיים מכל אחיו. לדעת מקורות רבים נותרה
סרה בת אשר, המנויה בין יורדי מצרים (בר' מו 17), בחיים לא רק עד היציאה (במ' כו 46)
אלא עד ימי דוד (וראה להלן ה, יג[2]).

א,ח(2) תנה' שמות ה; תנ"ב שמות נ. ארבע תתייחדות באות כאן יחד. הראשונה מקשרת בין
פסוקנו לבין מה שקדם לו ושלוש האחרונות מתעכבות על הפירוט המרובה שבלשונות הפסוק
ולומדות ממנו על הריבוי העצום של בני ישראל במצרים. 'ולא ירחק זה מהדעת אחרי שבזמן
מועט [שלושה-ארבעה דורות, מלוי שירד למצרים (בר' מו 11) עד משה גינן רבו כמו רבו,
בשבעים נפש ירדו ושש-מאות אלף יצאו ו' (יפ"ת). 9 אף על-פי שמתו וכו' — מסמיכות הפסוקים
6-7 מלמד המדרש כי גורל עם ישראל ושגשוגו אינם תלויים באדם זה או אחר או בדור כלשהוא.
בגירסת הדפוס נמצא 'אלהיהם לא מת' וכך גם בילקוט (שמות, רמז קסב) ובפירוש רבנו בחיי
(בשם 'רבותינו'), ולפי גירסה זו אחרת היא משמעותו של המאמר. 10 דבר אחר — תיבות אלה
חסרות מן המקבילות ויש אומרים שגם כאן מיותר' (מהרז"ו). 11 ששה בכרס אחד — שכן
בפסוק באו שש לשונות של ריבוי (פרו, וישרצו, וירבו, ויעצמו, במאד, מאד) וראה גם במכ"י,
בא, יב (42); דב"ר לרבנן, עמ' 15; תנה' פקודי ט ובקטע גניזה שנתפרסם בגנו"ש, א, עמ' 64.
יולדת י"ב — שש לשונות הריבוי האמורות מתפרשות כמדברות בריבוי כפול, שכן 'מיעוט רבים
שניים' והן הרי באות בצורת הרבים. בתנח" וביגרסאות נ"בספד כאן יש לתיבות 'מאד מאד'
מעמד של יחידה אחת ועל כן נתפסות אף התיבות 'ותמלא הארץ אותם' כלשון ריבוי. 13 ויעצמו
הרי ס' — נראה יותר שיסוד המדרש בלשון 'וישרצו' תלקוחה מעולם בעלי החיים. ששים בכרס
אחת (ועח"נ. ולהלן בדפוסים 'שבעים', אולי בהשפעת שבעים הנפש שירדו מצריימה) היא קביעה
שיש בה מן הגזומה (השווה יפ"ת וראב"ע), ולכן נדרש הדרשן לנמקה: 'ואל תתמה...'. עקרב —
אמונה מקובלת היא ש'עקרב משרצת ששים' (ויק"ר יג, ה [רס"ה] וראה גם בר"ר מד, יז [440]
ומקבילות).

15 א, ח(3) ר' יונתן אמר: ותמלא הארץ אתם (א 7) כחבושים של קנים.
 א, ח(4) ויקם מלך חדש (א 8). כיון שראו המצרים כך חדשו גזירות עליהם,
 הדא הוא דכתיב: ויקם מלך חדש. רב ושמואל — חד אמר חדש ממש, וחד
 אמר שנתחדשו גזירותיו, שחידש פורענות וגזירות עליהם. טעמא דמאן דאמר
 חדש ממש דכתיב 'חדש', וטעמא דמאן דאמר שנתחדשו גזירותיו דלא כתיב
 20 'וימת וימלך' אלא 'ויקם'. אשר לא ידע את יוסף (שם). על דעתיה דמאן דאמר
 חדש ממש — ניהא, על דעתיה דמאן דאמר שנתחדשו גזירותיו — מאי דריש
 ביה? דהוה דמי כמאן דלא ידע ליוסף כלל. רבנן אמרי: למה קראו מלך חדש

שבעים ד / 15 יונתן נתן בד (ותוקן ב") /
 אמר] אומר בפד / כחבושים] כחבושים ג,
 כחושים בספד / 16 גזירות עליהם* גזירותיו
 עליהם ש, עליהם גזירות נבספ / 17 הדא
 הוא דכתיב] כדכתיב בס / 18 פורענות
 וגזירות] גזרות ופורעניות נבספד / 19 דכתיב

חדש] חדש ממש בס / שנתחדשו] שחדש
 יבספד / 20 אלא ויקם] ממש נפ, ח' בסד /
 21 ממש] ח' פד / שנתחדשו] שחדש ינבפד /
 גזירותיו] ג' מאי דעתיה א / מאי] ומאי א /
 22 דהוה] דהא דהוה א, דהוה פ, דהוי ד /
 ליוסף] את יוסף א, ית יוסף ג, ליה ליוסף

א, ח(3) תנח' שמות ה; השווה תנ"ב שמות ו. 15 ר' יונתן — כך גם בתנח'. בנסחים ב"ד:
 ר' נתן. בתנ"ב: ר' יוחנן. כחבושים של קנים — קשה. בתנח': 'כחרישים של קנים' ועיין ח"נ
 כאן: 'כחושים של קנים' (וכך לק"ט ושכ"ט). הצירוף 'חושים של קנה' בא בב"ב קמג ע"ב ופירושו:
 סבך של קנים (וראה תוסכפ"ש, שביעית, עמ' 523). אין 'ח(ו)רשה' אלא 'חושה' או 'חיתה' באותה
 משמעות, ואפשר שגירסאות בספד תוקנו בהשפעת הבבלי. גירסת שאי 'כחבושים' נתפרשה בידי
 מאן דהוא בשולי א: 'תולעים', ובידי אחר בשולי ס: 'קרניים', והשווה בעל א"א: 'קשרי קנים'.
 קשה לומר שבפ"ק החבוש מדובר (ראה לעף, פלורה, ג, עמ' 240). כהשערה גיתן לומר, כי 'חבוש'
 הוא כינוי לקבוצת שרשים סבוכה, פקק סבוכ, של הקנה, אשר קשה לעקרה מן הארץ, והוא פירוש
 מוחשי ביותר ל'ותמלא הארץ אותם', וראה תוסכפ"ש, שם.

א, ח(4) תנח' שמות ה; תנ"ב שמות ז; עיר' נג ע"א; סוטה יא ע"א. לאחר מבוא קצר מביא
 המדרש שלוש דעות (לשתי הראשונות מקבילה ברורה בבבלי, לשנייה ולשלישית במהדורות
 התנח') בהבנת הביטוי 'מלך חדש'. 16 כיון שראו המצרים וכו' — המדרש מקשר בין פס' 8
 לבין הפסוק הקודם לו ('ובני ישראל פרו' וכו') ותולה אותם זה בזה: כיון שפרו בני ישראל ורבו,
 חידשו עליהם המצרים דבר חדש, שעדיין לא היה כמותו, הן הגזירות המתוארות בהמשך.
 17 חדש ממש — פירושו כמשמעו' (ראב"ע לפסוק). תיבת 'ממש' משמשת לשם הצבעה על
 פשוטו של מקרא (ראה אלבק, בר"ר, עמ' 28, 36). 18 שנתחדש גזירותיו — פרעה של יציאת
 מצריים הוא הוא פרעה של ימי יוסף ('ולדעה זו האריך פרעה הרבה שנים' [מהר"ו]), והתורה
 קראתו כאן 'מלך חדש' על שם החידוש שבגזירותיו. בדעה זו אחז בעל המאמר הקצר שבראש
 היחידה והיא מפורשת בבבלי וכן בשו"ט קה, ח (451) ובמהדורות התנח' (בתנ"ב בשם ר' אבא
 בר כהנא), וראה גם להלן א, ח(5). 19 דלא כתיב 'ימת' — כך נלמד דבר משתיקת המקרא
 וממה שלא נאמר בו (השווה היינמן, דרכי האגדה, עמ' 98) על יסוד אנאלוגיה אל פסוק כגון
 בר' לו 34 ('וימת יובב וימלך... חושם'). 20 אשר לא ידע את יוסף — כעת מובא לדיון נתון
 מקראי חדש ונבדקת מידת התאמתו אל שתי הדעות שהוצגו לעיל (וראה להלן א, ח(3); א, ח(5)).
 21 ניהא — נות ומתאים לשיטתו. על מלך חדש אפשר לומר 'אשר לא ידע את יוסף', מה שקשה
 לומר על מלך 'שנתחדשו גזירותיו'. 22 דהוה דמי וכו' — 'ארורים הם הרשעים שהם כפויי
 טובה' (לק"ט והשווה מהרש"א לסוטה). רבנן אמרי וכו' — הרי זו דעה שלישית, 'על שם חידוש

והלא פרעה עצמו היה? ! אלא שאמרו המצרים לפרעה: בוא ונזדווג לאומה זו. אמר להם: שוטים, עד עכשיו משלהם אנו אוכלים והיך נזדווג להם? 25 אלולי יוסף לא היה לנו חיים. כיון שלא שמע להם הורידוהו מכסאו ג' חדשים, עד שאמר להם: כל מה שאתם רוצים חריני עמכם, והשיבו אותו. לפיכך כתב ויקם מלך חדש.

א,ח(5) רבנן פתחי לה פתחא להאי פרשתא: בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (ה' ה 7). ללמדך, כשמת יוסף הפרו ברית 30 מילה. אמרו: נהיה כמצרים. מכאן אתה למד, שמשא מלך ביציאתן ממצרים. וכיון שעשו כך הפך הקב"ה אהבה שהיו המצריים אוהבים אותם לשנאה, שנאמר: הפך לבם לשנא עמו [להתנכל בעבדיו] (תה' קה 25). לקיים מה שנאמר: עתה יאכלם חדש את חלקיהם. אל תיקרי 'חדש' אלא 'חדש', שחידש עליהם גזירותיו.

28 רבנן [רבנין ינבסד / פתחי] פתחין בד' / לה] ח' נבספד / פתחא] פתחתא י', פיתחא נב, פתיחא ס / פרשתא] קרא ד' / 29 כשמת] שכשמת ג' / ברית מילה] את המילה ג' / 30 אתה] את ב' / 31 כך] כן ד' / אהבה] האהבה ד' / 33 אל תיקרי... אלא חדש]

בספד / רבנן] רבנין איבספד / 24 שוטים] ג' אחם ד' / והיך] ואיך בס' / 25 אלולי] אלמלא י', ג' היה ג' / היה לנו] היינו ד' / שלא] דלא ס' / חדשים] ימים חדשים א' / 26 רוצים] עושים א' / הריני] הרי אני פ' / והשיבו אותו] חזרו והושיבו (והשיבו ג') / נ"בס' / לפיכך... חדש] וימת מלך מצרים ס'

המלוכה' (מהרש"א, שם), היינו מלך ישן-חדש. 23 נזדווג לאומה זו — נתחבר אליהם בכוונה רעה להציק ולהזיק. השווה: 'כל מי שהוא בא להודווג לישראל סוף שהוא נוטל את שלו' (בר"ר מ [מא], ב [388]). 25 חיים — צרכי החיים, פרנסה וכלכלה (ראה מש' כו 27 ועז"נ). ג' חדשים — נתון זה נקבע כנראה מתוך גררא (בלתי מודעת?) אל שלושת החדשים שנשמן משה (ב 2), ואולי אינו אלא מספר עגול ובלתי מחייב.

א,ח(5) תנח' שמות ה; תנ"ב שמות ז; גנו"ש, א, עמ' 63. 28 רבנן פתחי וכו' — בגנו"ש: 'ר' שמעון בן לקיש פתח'. לפנינו עדות כי הפסוק א 8 שימש במנהג כלשהוא כראש סדר ובו פתחו את הקריאה בתורה באחת ההודמנויות. פסוק זה אמנם אינו מגוי ברשימות של סדרים (ראה יואל, רשימות, עמ' 130) וגם קשה שיהיה הפסוק השמיני בספר שמ' ראש סדר, אלא שהנוסחה 'רבנן פתחי' וכו' (והשווה גם מג' י ע"ב) מעידה על מנהג שאבד זכרו, ולפנינו פתיחתא הבנויה בהתאם לכללי הפתיחתא. 29 הפרו ברית מילה — בשאלה אם נימולו בני ישראל במצריים יש 'מדרשים חלוקים' (כשר, עמ' כ, סי' פו ושם פירוט והשווה להלן א, כד[3]). לדעת המדרש הובאו הגזירות על בני ישראל כעונש על הפסקת ברית המילה, ואפשר שיש בפירוש זה לעג אנטינוצרי, שכן הנוצרים ביקשו לחדול ממנהג זה ולהיות ככל הגויים ('נהיה כמצרים'). 30 נהיה כמצרים — אך לדעת רוב המקורות מלו המצרים את בניהם. ראה גינצבורג, ג, עמ' 262, הערה 51 ולהלן א, כד(3). מכאן אתה למד — מזה שמשא מל את ישראל ביציאתם ממצריים אתה למד שלא נימולו קודם לכן. ראה גם הערת מ"י לבר"ר מו, ו (463—464). 33 עתה יאכלם חדש — בעזרת דרשת אל תיקרי מקבל הפסוק מהושע משמעות חדשה: עם ישראל בגד בה', הוליד בנים זרים (שאינם שייכים לקהל ישראל), ועל כן יפגעו ('יאכלם' = יכלם?) ואולי פירוש לאכ"ל במשמע של השמדה). ועיין עוד ילקוט ה', רמז תקכ. שחידש עליהם גזירותיו — ראה לעיל א, ח(4). יש להשלים בסוף הפתיחתא: 'שנאמר [או כיו"ב] ויקם מלך חדש' כדי לסגור ולחתום בפסוק הסדר.

35 א,ח(6) אשר לא ידע את יוסף (א 8). וכי לא היה מכיר את יוסף? אמר ר' אבין: משל לאחד שרגם אוהבו של מלך. אמר המלך: התיוזו את ראשו, כי למחר יעשה לי כך. לכך כתיב עליו המקרא הזה — אשר לא ידע את יוסף; למחר הוא עתיד לומר: לא ידעתי את ה' (ה 2).

א,ט(1) ויאמר אל עמו (א 9). הוא התחיל בעצה תחלה, לפיכך לקה הוא 40 תחלה. הוא התחיל בעצה שנאמר: ויאמר אל עמו, והוא לקה תחלה: ובכה ובעמך [ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים] (ז 29).

א,ט(2) הבה נתחכמה לו (א 10). 'להם' לא נאמר אלא 'לו'. אמר ר' חמא בר' חנינא: אמרו, בואו ונתחכם לאלהיהם של אלו. אם נידונים בחרב, כתיב:

פ / התחיל מתחיל נ / תחלה ח' ס / לפיכך
לכך ד / הוא ח' נסד / 40 הוא התחיל...
הצפרדעים ח' אינב (והושלם א"ב") / בעצה
נ' תחלה א"ד / שנאמר דכתיב א"ב"סד /
תחלה נ' דכתיב א"ד, נ' שנאמר פ / 42 להם
בהם ס / חמא אחא נ / 43 אמרו אמר ד /
בואו ונתחכם נתחכם, בואו ונתחכמה סד /
אם נידונים אם נדונם אינב, נדונם ספד /

ח' ספד / שחידש שעמד וחדש ד / 35 וכי
כי ס / היה ח' נב (והושלם נ") / 36 לאחד
לאדם י, לא' שאנבס / מלך המלך ד /
התיוזו והתיו אינ (ותוקן א") / את ראשו
ראשו ב / 37 לי בי ינבפד / לכך לפי
ס / כתיב כתב פד / עליו המקרא המקרא
עליו י / הוה היום י"נבפ, כלומר היום ד,
ח' יס / 39 הוא התחיל... אל עמו ח'

א, ח(6) תנח' שמות ה; תנ"ב שמות ז. 35 וכי לא היה מכיר וכו' — 'המדרש הוה נוטה למי שאומר "נתחדשו גזירותיו" (רבנו בחיי לפסוק, וראה לעיל א, ח[4-5]), אך גם אם היה מלך חדש, קשה שמלך מצרי עשוי שלא לדעת על יוסף ומפעלו. 36 משל וכו' — במשל הלקוח מתחום הריאליה של השלטון הרומי מבקש ר' אבין להמחיש סיטואציה מקראית מופשטת חוץ קירובה אל מציאות היומיום. אוהבו של מלך — ידידו, רעו. במקבילה בתנח': 'איקונין של מלך (דוכוס)' והוא ציור מן המציאות ההיסטורית, שבה קישטו אתרי ציבור בפסלי הקיסר וגדולי המלכות והמבזה אותם נענש בחומרה. גירסת התנח' גראית מצלחת יותר ואפשר שתוקנה כאן כדי לקרב את המשל אל הנמשל (המדבר ביוסף). 37 לכך כתיב עליו וכו' — בכפירת פרעה בתרומתו של יוסף למצריים טמונים זרעי כפירתו בה', ולא באה התורה — אליבא דמדרש — אלא להכין אותנו כבר כאן לדברי הבלע שיבואו להלן. 38 למחר — כמו 'והיה כי ישאלך בנך מחר' (יג 14), היינו: לאחר זמן. לא ידעתי את ה' — גם כפירת פרעה באלהים לא היתה אלא העמדת פנים מחוצפת.

א, ט(1) סוטה יא ע"א; תוס' סוטה ד, יא. 39 הוא התחיל בעצה וכו' — 'כל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה' (סנה' צ ע"א וראה ביחידה הבא). לכביעה זו מובאות בספרות חז"ל עשרות דוגמאות ולפינו אחת מהן. ראה גם להלן י, ג; יא, ג(1). 40 ויאמר אל עמו — בתוס' מובא כאן פסוק אחר לראיה: 'ויקם מלך חדש' (א 8). והוא לקה תחלה — ראשית 'ובכה' ורק אחר כך 'ובעמך ובכל עבדיך'.

א, ט(2) סוטה יא ע"א; להלן א, יח(2); שמו"ר כב, א; שהש"ר על ב, טו. יחידה זו עוסקת בצו פרעה להשליך את בני ישראל ליאור (א 22), אף שהיא מתקשרת אל סיפור הטלת עבודות הפרך על העם. 42 'להם' לא נאמר — אף שכך תורגם בידי ת"א, תה"ש, הפשיטתא ות"י (וראה להלן בראש א, י[1]), ואין 'לו' אלא כינוי קיבוצי לעם ישראל, שהמדרש מוצא בו מקום לדרוש. אלא 'לו' — וכוונתו: 'למלכו של עולם' (מדה"ג), 'למושיעם של ישראל' (סוטה), 'לאלהיהם' (כאן). 43 ונתחכם — במשמעות שלילית (ומשוטו של מקרא: 'ניעץ עצה חכמה' [ראב"ע])

ובחרבו את כל בשר (יש' סו 16). לא נדון אותם אלא במים, שכבר נשבע
 45 שאינו מביא מבול של מים, שנאמר: כימי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר
 מי נח [עוד על הארץ] (שם נד 9). והם לא ידעו שעל כל העולם אינו מביא
 מבול אבל על אומה אחת מביא. ועליהם אינו מביא, אבל הם באים ונופלין
 לתוכו, שנאמר: יגירהו על ידי חרב מנת שעלים יהיו (תה' סג 11). כי בדבר
 אשר זדו עליהם (יח 11). אמר ר' אלעזר: בקדרה שבישלו בה נתבשלו.
 50 א,ט(3) אמר ר' חייא אמר ר' סימאי: ג' היו באותה עצה — בלעם ויתרו

בחרב] באש כי באש ה' נשפט או בחרב י',	ידעו] אינם יודעים יבספד / העולם] ג' כלו
נ' כבר יבספד / 44 נדון אותם] נדונם ס /	איבספד / אינו] אין ג' / 47 מבול] ח' בפד
שכבר] שכך ד / נשבע] ג' הב"ה ספד /	(והושלם ב") / אבל] אלא פ / אבל] אלא
45 שאינו מביא] שלא יביא י', שאין מביא	ג, ח' י' / 48 לתוכו] לתוכם פד / 49 אמר
ד / של מים] לעולם יבספד / 46 לא	ר' אלעזר] ח' ד / בה] ח' פ / 50 סימאי]

על דרך: 'אוי להם לרשעים שהם מתחכמים בעצות רעות' (פסדר"כ, שור או כשב, יא [158] בח"נ).
 אפ' נידונים בחרב וכו' — המתת בני ישראל בחרב תגרור אחריה עונש דומה מן האלהים המעניש
 מידה כנגד מידה (וראה אורבך, חז"ל, עמ' 386—388). אם יעשה האדם מעשה רע שאין האל
 יכול לגמול עליו כמידתו, יחלץ מעונש. חז"ל אינם דוחים הנחה זו — אף שיש בה קשיים תיאולוגיים
 ופילוסופיים — בשל ערכה הפדגוגי: כפיפות האל מרצון לתורת מוסר פשטנית מעין זו סייעה בידי
 דרשנים להסביר את המציאות ולהטיף להתנהגות נכונה. גרונם באש (נוסח י) — במקצת מן
 המקבילות שוקלים המצרים גם את האפשרות להשמיד את בני ישראל באש, אך זו נדחית מאותו
 טעם. אפשר שקטע זה שייד לעיקר הדרשה (והוא נשען על האמור ביש' סו 16) וגשמש בטעות.
 44 כתוב ובחרבו את כל בשר — המדרש אינו חושש לשים בפי המצרים פסוקים מספר יש'. תוספה
 זו שנתקשה בה המהרז"ו (כאן) נפוצה הרבה באגדה (וראה היינמן, דרכי האגדה, עמ' 39).
 45 מבול של מים — במרבית כחה"י (ובבבלי): 'מבול לעולם'. אולי יש מקום לדייק בלשונם של
 נסחים שא: 'מבול של מים' לא יובא יותר, אך מבול אחר, כגון 'מבול של אש', הוא עדיין בגדר
 האפשר, ולכן דחו המצרים את האפשרות להשמיד את בני ישראל באש (ראה לעיל). והשווה
 גינצבורג, על הלכה ואגדה, עמ' 205—219 ותוסכפ"ש, תע', עמ' 1097. 46 והם לא ידעו וכו' —
 המצרים טעו פעמיים, כמפורט להלן. שעל כל העולם וכו' — טעותם הראשונה של המצרים נבעה
 מאי־הבנת שבועת האל. הוא הבטיח שלא יובא עוד מבול על העולם כולו, אך אין בכך למנוע
 הבאת מבול על אומה אחת או 'מבול של יחידים' (תוס' תע' ב, יג). יש כאן הודאה בטעות המצרים,
 והוויכוח עמם מתנהל — עם לא מעט בדיחות דעת — על מישור ליגאלי־פורמאלי. 47 ועליהם
 אינו מביא — גם טעותם השנייה של המצרים מקורה באי־הבנה. האל הבטיח לא להביא מבול אל
 העולם, אך אין בכך כדי לשלול ממנו את הזכות להביא אדם (או אומה) אל המבול: 'כל אחד...
 אני גוררו אל המבול' (שהש"ר). 48 יגירהו על ידי חרב וכו' — אלו המצרים הרשעים שגררם
 הקב"ה לחרבו של ים... לשעלו של ים' (שמו"ר כב, א). המצרים נגררו אל הים שנעשה לחרבה
 וכך טבעו במשעול שנבקע לפניהם. בסוטה מובא לראיה פסוק אחר: 'ומצרים נסים לקראתו',
 לקראת הים (יד 27). כי בדבר אשר זדו וכו' — מן המקבילה בסוטה ברור שמשפט זה בא כהמשך
 לעניין מידה כנגד מידה וכך יש להבינו גם כאן. דברי יתרו נדרשים חוץ הבנת חובת 'זדו' מלשון
 'נזיד' (בר' כה 29), תבשיל, ולכך מתאים הציור שבפתגם. ראה גם משנת ר"א יט (344).
 49 בקדרה שבישלו בה נתבשלו — כנראה פתגם עממי, מעין 'כורה שחת בה יפול' (מש' כו 27).
 פתגם זה בא בארמית, לשון העם, באסת"ר ו, כב ופסדר"כ, בשלח, ה (180).
 א,ט(3) סוטה יא ע"א; סנה' קו ע"א. 50 באותה עצה — השווה לעיל א, ט(1) — 'הוא תתחיל

ואיוב. בלעם שיעץ — נהרג. איוב ששתק — נדון בייסורין. יתרו שברח — זכו בניו וישבו בלשכת חגזית, דכתיב: ומשפחות ספרים ישבי יעבץ תרעתים שמעתים שוכתים המה הקינים [הבאים] מחמת אבי [בית] רכב (דה"א ב 55), וכתוב: ובני קיני חתן משה (שופ' א 16).

55 א, ט(4) ועלה מן הארץ (א 10). 'ועלינו' לא נאמר אלא 'ועלה'. אמר ר' אבא ב"כ: כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים. דבר אחר: ועלה מן הארץ. כל זמן שישראל בירידה תחתונה הם עולין. ראה מה כתיב: ועלה מן הארץ.

סימא ד' / ויתרו ואיוב] ואיוב ויתרו בספד /
55 אמר... הארץ (ש' 57) ח' י' / אמר...
57 כל זמן... הארץ] ח' נב (והושלם נ"ב") /
ב"כ ח' ס' / 56 ב"כ] בר כהנא בספד /

בעצה' — ואולי ממשיכה היחידה שלפנינו את הקטע ההוא. ב'הבה נתחכמה לו' (א 10) רואה המדרש פנייה של פרעה אל אחרים. שלוש דמויות מקראיות מאומות העולם שנאמרה בהם עצה ('עצת רשעים רחקה ממני' [איוב כא 16], 'שמע בקולי איעצך' דברי יתרו [יח 19], 'לכה איעצך' דברי בלעם [במ' כד 14]) נבחרו למלא את תפקיד היועצים החלוקים בגישתם. 51 בלעם שיעץ נהרג — במ' לא 8. בלעם מתואר במדרשים כאנטגוניסט של משה מלידתו ולכל אורך ימי חייו. זיהויו עם לבן הארמי (סנה' קה ע"ב) העלה אותו לדרגת שונא על-זמני. איוב ששתק וכו' — לפי חלק מן הדעות בספרות חז"ל חי איוב בתקופת שעבוד מצריים (וראה ב"ב טו ע"א—ע"ב וגניצבורג, ג, עמ' 251, הערה 3). ההסבר הגיתון כאן לייסוריו מניח, כי שתיקתו כהודאה היתה, ויש בו גינוי למי שיש בידו למחות ואינו עושה כן. ראה עוד יב, ב(4). יתרו שברח וכו' — את יתרו מבקש המדרש להציג כמגיננו של משה וידידו מאז ומתמיד. ראה להלן א, כו(2); א, לב(2). 52 וישבו בלשכת חגזית — שם היתה סנהדרי גדולה שלישאל יושבת' (מיד' ה, ד). דכתיב ומשפחות וכו' — מתוך ההנחה שלא ניתן ספר דברי הימים אלא לידרש' (ויק"ר א, ג [ח] ומקבילות) מצאו בפסוק שיש בו פירוט גינאולוגי עדות לגדולתם של צאצאי יתרו. הפסוק נדרש בהרחבה בספרי במ' עת [73] ומקבילות: הקינים הם בני יתרו (לשם כך מובא להלן הפסוק מספר שופ') והם היו סופרים, כלומר חכמים וחברי סנהדרין (כגון אבות ו, ט), 'שהלכו לתם אצל יעבץ... ללמוד הימנו תורה' (השווה דה"י שם ד 10) והריהם קרויים גם 'תרעתים' (בארמית תרע=שער) 'על שם שהיו יושבים בפתח שערי ירושלים', וכן הלאה.

א, ט(4) סוטה יא ע"א; תנח' שמות ו. הצירוף 'ועלה מן הארץ' זוכה להלן לשתי הערות עצמאיות. הראשונה (גם בבבלי) באה לפרשו; השנייה (גם בתנח') מוצאת בו מקום לדברי נחמה. 55 'ועלינו' לא נאמר אלא 'ועלה' — אין לפרש 'ועלה מן הארץ' כמכוון לבני ישראל, שהרי המצרים, החוששים מן העם, ודאי ישמחו להיפטר ממנו. לפי המדרש 'ועלה' הוא אפוא כינוי, כלומר: הסבת דברים מגוף מטעמים שונים, וכאן 'כדי שלא לפתוח פה לשטן' (הגדה נוסח תימן על הפסוק [מובא אצל כשר, סי' קט] והשווה לק"ט). פרעה אמר 'ועלה' אך כוונתו היתה ל'ועלינו', נצא מן הארץ ונאבדנה. 56 כאדם שמקלל עצמו וכו' — דברי גנאי, גידוף או קללה נאמרים היו בלשון חכמים על דרך הכינוי. כך 'אוי לו לאותו איש' (להלן א, יג) במקום: 'אוי לך'; 'מה באתם לשמות על אותו איש' (פסדר"כ, עשר תעשר, א [162]) במקום 'לשמוח לאידך'; 'קלון אביו' (מג' כה ע"א) במקום 'אביו', וכיו"ב הרבה. ראה גם להלן ה, טו(2). 57 בירידה תחתונה — בשפל המדרגה, במצב שאין רע ממנו. הביטוי בא באותה משמעות גם בירו' ברכ' ט, א (יג ע"ב). ראה מה כתיב וכו' — הצירוף המקראי מתפרש חוץ גיתוקו מהקשרו כך: 'ועלה', מתי עולה העם ומצבו משתפר? מן הארץ, רק כשהוא מגיע לנמוכה שבדרגות, 'שאין ישראל נגאלין אלא מתוך צרה' (לק"ט).

אמר דוד: כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו קומה עזרתה לנו (תה' מר 26—27).

60 א.י(1) וישימו עליו שרי מסיים (א 11). 'עליהם' לא נאמר אלא 'עליו'. הוא דאמר ר' אלעזר בר' ש: מלמד שהביאו מלבן ותלו אותו לפרעה בצוארו, שאם היה אחד מישראל שיאמר איסתניס אני, אומרין לו: כלום איסתניס אתה מפרעה? שרי מסיים (שם) — דבר שמשום עליו לבנין. למען ענתו בסבלתם (שם) — למען ענתו לפרעה בסבלות ישראל.

65 א.י(2) ויבן ערי מסכנות לפרעה (א 11). רב ושמואל. חד אמר: שממסכנות

שאמר (שאומר ד) להם נפד / איסתניס², אסתניס ספד / איסתניס אתה] אתה איסתניס נ / 63 דבר] ח' אינב (ותושלם נ"ב") / שמשום] שמיים ד / 64 ענות] ענות נד / לפרעה] פרעה ד / בסבלות ישראל] בסבלותם של ישראל סד, בסבלות לישראל פ / 65 שממסכנות] שממסכנות נ"בד / שכל...

תחתונה] התחתונה ספד, ח' ב" / 58 דוד] נ' ע"ה ס / בטננו] נ' אותה שעה נ"ד / 60 הוא דאמר] תנא (תאנא ס) דבי ספד, נ' דבי נ / 61 בר"ש] ברבש"ע א, בר' שמעון פ / שהביאו] נ' לו ב"ס / אותו לפרעה] לפרעה י, לו לפרעה נבספ, בצוארו של פרעה ד / בצוארו] ח' ד / 62 שיאמר] אומר א,

דברי נחמה אלה נלמדים גם מן הפסוק מתה': 'דבקה לארץ בטננו', הגענו לתחתית, ולכן — 'קומה עזרתה לנו'. וראה גם מאן, המקרא, א, עמ' 363.

א, י(1) סוטה יא ע"א. 60 'עליהם' לא נאמר — אף שכך תרגמו ת"א, תה"ש, הפשיטתא והוולגטה (וראה לעיל בראש א, ט[2]). אלא 'עליו' — ואם כן מקום יש לדרוש כינוי זה כמוסב על פרעה. 61 דאמר ר' אלעזר בר' ש — בסוטה בא המאמר בשם אחד מבית מדרשו של ר' אלעזר וכך גם בכמה מכתבי כאן, ונראה ששיבוש הוא: 'דאמר רבי אלעזר' <דאמר דבי אלעזר> 'דבי ר' אלעזר' (וראה גוסט נ). מלבן — ארבעה קרשים המחוברים כמרובע ובתוכם יוצקים אבנים, סיד ושאר חומרי הבניין לעשות לבנים. ראה קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 284—286. ותלו אותו לפרעה בצוארו — למען יראו הכל ולא ישתמטו מעבודה. גירסה מפורסמת יותר של מסורת זו נתלית בתיבת 'בפרך' (א 14); ראה להלן א, יא(3). השווה גם גינצבורג, ג, עמ' 257, הערה 7. 62. איסתניס — מיוונית (ἀσθενής), חולה, חלוש, ובהשאלה: מפונק, אנין דעת. 63 דבר שמשום עליו לבנין — קשה ונתלבטו בו ראשונים ואחרונים, הן משום הספק בגירסתו הנכונה (עח"ג: תיבת 'לבנין' חסרה במרבית כתבי הסוטה), והן משום שטיב הקשר בין משפט זה למה שמקיף אותו לא נתברר. ראה מ"כ, מהרז"ו וכן כשר לפסוק, סי' קטו ורש"י לסוטה. בדוחק נראה לי לפרשו כך: משעה שדרש המדרש את 'וישימו עליו' כמכוון לפרעה, הוא מבקש להמשיך ולדרוש את הפסוק כולו ברוח זו. על כן הוא קובע, כי 'שרי מסיים' שהושמו על פרעה אינם פקידי המלכות אלא המלבן עצמו: 'דפוס של לבנים שנקרא שרי מסיים' (יד"מ), והמלבן הרי הוא דבר ששמים (שעושים?) עליו לבנים. וצ"ע. 64 למען ענתו לפרעה וכו' — את המלבן שמו על פרעה וכך עיגוהו במלאכה הקשה כפי שנתענו ישראל, והכל כדי להערים עליהם ולקרבתם למלאכה הקשה. לפי פירוש זה ממשיך המאמר הנידון את הדרשה כפי שעוצבה בראשית היחידה, וכך, כמדומני, הבינה רש"י לסוטה.

א, י(2) סוטה יא ע"א. 65 שממסכנות את בעליהן — מרוששות, ו'מסכן' הריהו עני (כגון 'בחור מסכן' מול 'זקן עשיר' ברו"ר ו, ד [160]). בתקופות של אי-בטחון כלכלי יש בהשקעת כספים רבים בענף הבנייה סיכון גדול (ראה גם יב' סג ע"א), ובניית בית היתה בימי חז"ל דבר לא קל (ראה קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 246 ואילך). לפי פירוש זה מדברים רב ושמואל בענף הבנייה

את בעליהן, שכל העוסק בבנין מתמסכן ומסוכן. וחד אמר: שמסכנות את בעליהן. ורבנן אמרי: בתי אוצרות, כמה דאת אמר: לך בא אל הסכן [הזה] (יש' כב 15).

א,י(3) את פתם ואת רעמסט (א 11). רב ושמואל. חד אמר: פתום שמם, ולמה נקרא שמם רעמסט, שראשון ראשון מתרוסט. וחד אמר: רעמסט שמם, ולמה נקרא שמן פיתום, שראשון ראשון פתהוי.

א,יא(1) וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ (א 12). 'כן רבו וכן פרצו' לא נאמר אלא 'כן ירבה וכן יפרץ', אמר רשב"ל: רוח הקדש מבשרתו, כן ירבה וכן יפרץ.

ומסוכן ח' אינבפד / ומסוכן ח' ס / שמסכנות שממסכנות ג' / שכל העוסק בבנין מתמסכן ומסוכן (מתמסכן בפד, מסוכן ומתמסכן ג) אינבפד / ורבנן ורבנן ינספד / בתי ח' י / כמה דאת אמר כדכתיב ס, כמה דתימר	פד / 69 שמם שמה פד / 70 שמם,י / שמה פד / שראשון* שראשון ש, שהראשון ס / מתרוסט מתמסט ס / 71 פתהוי פתהוי איב, פיתהום ג, פי תהום (ג' בולעו פד) ספד / 72 פרצו פרו ד / 73 אמר רשב"ל אמ"ר שמואל בן לקיש פ, א"ר בן לקיש ד /
--	--

בכלל ולא דווקא בשעבוד מצריים. רש"י (בסוטה) מביא כפירוש ראשון את האפשרות, שהמדרש רומז בכך לנטילת אוצרות המצרים בידי בני ישראל (יב 36) והוא דוחה פירוש זה ומפרש כדלעיל. 66 שכל העוסק בבנין מתמסכן ומסוכן — מקומו הנכון של משפט זה הוא אחרי דברי רב ושמואל, שכן יש בו הסבר לדברי שניהם (ועח"נ). שמסכנות את בעליהן — 'פעמים נופל מן הבנין ומת ופעמים שהבנין נופל על האנשים ומתים' (מדה"ג), לשון סכנה. בפירושו הראשון של רש"י (ראה לעיל): 'שעל ידי אותן הערים... נסתכנו המצרים ליטבע בים'. 67 ורבנן אמרי וכו' — פירוש שלישי זה חסר מן הבבלי והוא מוגדר בשכ"ט כ'דרך הפשט', וכך ת"א: 'בית אוצריא' (והשווה ראב"ע ורשב"ם). ה'סוכן' הנזכר ביש' הוא 'שבנא אשר על הבית', האחראי על רכוש המלך ואוצרותיו.

א,י(3) סוטה יא ע"ב. 69 רב ושמואל — 'שניהם סוברים שהכי שמות של מדינה אחת, אלא דפליגי איזה הוא שם העצם [הפריטי] ואיזה הוא הכינוי' (מהר"ז וראה המהרש"א לסוטה). אולי ביסוד הדברים התמיהה, כיצד לא נבנו על-ידי המוני בני ישראל במאות השנים שהיו משועבדים אלא שתי ערים בלבד (מירקין), ומכאן הפירוש שרק עיר אחת היתה שם (או קבוצה של ערים, אם נדקדק בלשון המדרש: 'שמם' ולא 'שמה'!) והשמות מלמדים על אופי העבודה הסיויפית שעבדו בני ישראל במצריים. לפי לק"ט נגזר כך משמים: 'כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיהם', אך נראה יותר שכוונת המדרש לומר, שבכוונה בחרו המצרים במקומות רעועים לבניין העיר כדי להתיש את ישראל. 70 ראשון ראשון — זה אחר זה (השווה ר"ה יז ע"א), ומכוון אל הערים שבקבוצת הערים הנזכרת או אל בתיהן, חומותיהן וכיו"ב. מתרוסט — נשבר לרסיסים (כך גם חול' עז ע"א ועוד). 'כשהיו בונין קצת היה מתרוסט ונופל וחזרין ובונין' (רש"י לסוטה). 71 פתהוי — בלתי מובן. גירסת הבבלי: 'פי תהום בולעו' (רש"י: 'נבלע בארץ') — שכמוה נמצא גם בדפוסים ובנוסח פ כאן — נראית להיות תיקון וקשה להניח שממנה נשתבשו כל הנוסחים של שמו"ר. נראה לי שברקע התיבה עומד השורש פת"ת (=עשה פתיתים, ריסק) — כהשלמה לשורש רס"ס וכמשחק מלים עם 'פתום', ותיק י.

א,יא(1) סוטה יא ע"א. 72 'כן רבו וכן פרצו' לא נאמר — 'לאו דוקא... בלשון רבים אלא... היה לו לכתוב... לשון עבר' (מהרש"א) וכן הוא. המדרש רואה בצורת העתיד של הפועל רמז למה שיבוא ולא לעבר. 73 רוח הקדש מבשרתו — 'אומרת למצרים אין מועיל לכם'

75 א,יא(2). ויקצו מפני בני ישראל (א 12). מלמד שהיו ישראל דומין בעיניהם כקוצים.

א,יא(3) ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך (א 13). ר' אליעזר אומר: בפה רך. ר' שמואל בר נחמן אמר: בפריכה. וכן עשו לכל אחד מישראל — כל מה שעשו הלבנים ביום ראשון שמו עליהם לגזרה שיצא עליהם בכל יום 80 ויום. וימררו את חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים [ובכל עבדה בשדה את כל עבדתם] (א 14). בתחלה — בחמר ובלבנים, ולבסוף — ובכל עבדה בשדה, ולבסוף — את כל עבדתם. ר' שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן: מלמד שהיו

הראשון אי / עליהם] עליו ד / לגזרה] גזיר / ס / שיצא עליהם] שיצא כנגדן נספ, שיעשה כנגדן ד / בכל] לכל יב / 80 ויום] ח' י / 81 בתחלה] תחלה ס / ולבסוף] ולבסוף פ / בשדה] קשה א / 82 עבדתם] נ' מהו את כל עבדתם ד / ר' שמואל בר נחמן] ארשב"ן

75 ישראל דומין בעיניהם] דומין בפניהם י, ישראל דומים בפניהם ב, ישראל ביניהן דומין ספ, דומין ישראל ביניהן ד / 76 כקוצים] לקוצים ספ / 77 אליעזר] אלעזר יבנספד / אומר] אמר נבסד / 78 אמר] אומר יד, ח' א. / 79 הלבנים] מן הלבנים פ / ראשון]

(מהרז"ו) או מבשרת לבני ישראל: 'כבר הבטחתי לאבותיכם להרבות ... זרעם' (שכ"ט). ראה גם כשר לפסוק, סי' קכת.

א, יא(2) סוטה יא ע"א. 75 דומין בעיניהם כקוצים — הבנה של תיבת 'ויקצו' מלשון קוצ, שית קוצני. ריבויים של בני ישראל גרם למצרים נזק וצער כקוצ טורדני.

א, יא(3) סוטה יא ע"ב. 78 בפה רך — דורש 'בפרך' נוטריקון (על הנוטריקון ראה ליברמן, יונית, עמ' 203), בלשון רכה, בדברי חנופה ותרמית. נראה שבעל המאמר (לזיהויו ראה להלן) מתכוון למעין המסורת הבאה בהרחבה במקומות אחרים: 'אמר להם [פרעה] בבקשה מכם עשו עמי היום בטובה .. נטל סל ומגרפה ... מיד הלכו כל ישראל בזרירות ועשו עמו אותו היום בכל כוחם ... כיון שחשכה העמיד עליהם נוגשים ואמר להם ... כזה אתם מעמידים בכל יום ויום' (במ"ד טו, כ; ראה עוד תנח' בהעלותך יג; תנ"ב שם כג ולעיל א, י [1]). בפריכה — 'בשברון גוף ומתנים' (רש"י לסוטה). בעוד שר' אליעזר בוודאי מדבר רק ביום הראשון לשעבוד, עוסק ר' שמואל בתקופת השעבוד כולה, ושני ההסברים לתיבת 'בפרך' אינם מוציאים זה את זה ושואף אינם מכירים זה את זה. בעל הסוגיה הוא ששיווה לשתי הדעות צורה של מחלוקת (וראה גם להלן). ר' אליעזר הנזכר כאן יכול להיות בן תורקנוס ואין בינו ובין ר' שמואל אף זיקה של זמן. בסוטה (ובכמה כת"י כאן): 'ר' אלעזר' (בן פדת?), ואיני יודע איזו גירסה עדיפה. וכן עשו וכו' — משפט זה חסר מן המקבילה בסוטה והוא נראה להיות תוספת מפרי עטו של עורך המדרש (ראה להלן ה, ית[3]) לפי שיטת ר' אליעזר שב'פה רך' הדברים אמורים. לדעת הרד"ל 'חסר כאן תחילת המאמר' ויש להשלים על פי המסופר בבמ"ד, שם. מן הבחינה העניינית — אך לאו דווקא מן הבחינה הטכסטואלית — נראים דבריו. 81 בתחלה ... ולבסוף ... ולבסוף — הפירוט המרובה שבלשון הפסוק נתפס כמדבר בשלבים שונים ועוקבים של שעבוד בני ישראל, מן הקל לכבד. 82 ר' שמואל בר נחמן וכו' — בא לפרש בשם רבו את הביטוי 'את כל עבדתם' הנזכר אחרי 'בחומר ובלבנים' ואחרי 'ובכל עבודה בשדה' כסוג החמור ביותר של עבודת פרך. נראה שהוא סובר, כי החלפת הגבר והאשה במלאכותיהם יש בה התעללות הכרוכה בבזיון, דבר שהוא חמור מעבודה פיסית מפרכת אך פרודוקטיבית. ראה גם להלן א, כו(4); שמו"ר ית, ט; ויק"ר לו, ב (תתס—

מחליפין מלאכת האנשים לנשים ומלאכת הנשים לאנשים. אשר עבדו בהם בפרך (שם) — אמר ר' אבא בר כהנא: מודה ר' אליעזר שהיה בפריכה.

85 א, יב (1) ד' גזירות גזר עליהם פרעה. תחלה גזר וצוה לנוגשים שיהיו דוחקים בהם כדי שיהיו עושין סכום שלהם ושלא יהיו ישנים בבתיהם, והוא חשב למעטן מפריה ורביה. אמר: מתוך זה אינן מולידין. אמרו להם הנוגשים: אם אתם הולכין לישן בבתיכם, עד שאנחנו משלחים אחריכם בבקר, היום הולך לשעה לשתים ואין אתם משלימין הסכום שלכם. והנוגשים אצים לאמר כלו 90 מעשיכם [דבר יום ביומו] (ה 13). והיו ישנים על הארץ. אמר האלהים: אני אמרתי לאברהם אביהם שאני מרבה את בניו ככוכבים, שנאמר: כי ברך אברך [והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים] (בר' כב 17), ואתם

ושיהיו נב (ותוקן נ"ב), ולא יהיו ספד / והוא... זה] ח' פ / 87 אמר] ח' ס / זה] שאינן ישנים בבתיהן סד / 88 בבתיכם] לבתיכם נ / עד שאנחנו] עד שאנו יבסד, כשאנו פ / היום* ח' ש / הולך] עולה אנ"פ, עלה יבס / 89 לשתים] ולשתים יד / הסכום] לסכום נ, את הסכום ד / שלכם] נ, שנאמר נ"ד / 90 הארץ] המלאכה ינ, מטותיהם ב", מטותיהם ס, ארצין פ / האלהים] להם הקב"ה יס, להם האלהים נבפד / 91 אביהם] אביכם נבפ / את בניו] בניו ד² / שנאמר] דכתיב יבספד / 92 ואתם...

י, ר' שמואל בר נתנני גספ, רשב"ן אמר ב / אמר ר' מש"ר ב / 83 האנשים] אנשים נספד / הגשים] נשים ינפד / 84 אמר... כהנא] אמ"ר אבא ינבפ, אמ"ר אדא ס, אמ' ר' אויא ד / אליעזר] אלעזר יבספד / שהיה בפריכה] ח' ינב (והושלם נ"ב) / שהיה] שהוא נ"ב ספד / 85 ד'... לנוגשים] ח' ינב (והושלם נ"ב) / עליהם פרעה] עליהם ג", פרעה עליהם פד / תחלה] בתחלה ב"פד / גזר וצוה] צוה נ" / 86 בהם] להם אב / סכום] הסכום אספד, מלאכתם נ (ותוקן נ"), ח' יב (והושלם ב") / ושלא יהיו] ויהיו י,

תחסא) והלוי, פרשיות, עמ' 167. 84 מודה ר' אליעזר שהיה בפריכה — ר' אבא בר כהנא (בבבלי בסתם ועח"נ) מחזיר את הדיון אל דברי ר' אליעזר שבראש היחידה וטוען כי כאן — לגבי 'את כל עבדכם אשר עבדו בהם בפרך' — יודה גם ר' אליעזר שב'פריכה' עסקינו ולא ב'פה רך'. הערה זו מניחה, כי ר' אליעזר ור' שמואל חלוקים היו בדעותיהם והריהי מבקשת ליישב ביניהם בדרך של פשרה.

א, יב (1) 85 ד' גזירות — כאן מפורטת רק הראשונה ולהלן ה, יח (1) נזכרת מפורשות הגזירה הרביעית. 'ארבע גזירות' ללא פירוט נזכרות גם להלן ו, ד (4). בשמו"ר כו, א מדובר רק בשלוש גזירות (וראה סוטה יב ע"א), ונראה שבהקשרו המקורי של קטע חסר-מקבילות זה ניתן פירוט כל הגזירות. ראה גם להלן בראש א, יג. 86 סכום — סך הכל, הכמות הכללית של הלבנים שהוטלה על כל אחד מישראל לעשותה יום יום. ראה לעיל א, יא (3). ושלא יהיו ישנים בבתיהם — המדרש רואה בהטלת עבודת הפרך אך ורק כוונה למנוע את ריבויים של בני ישראל. רעיון זה בניסוחים שונים בא גם בסא"ר ז (ח) (40—43); קה"ר ט, טו; תנח"מ פקודי ט; אבכיר, ילקוט, רמז קסג ובקטע שראה אור בגנו"ש, א, עמ' 63—64. והשווה האמור בהגדה של פסח: 'וירא את עניינו — זו פרישות דרך ארץ' (וראה גולדשמידט, הגדה, עמ' 43). 88 עד שאנחנו משלחים וכו' — ראה להלן א, כח (2) על הוצאת בני ישראל לעבודתם. היום הולך לשעה לשתים — בשאר הנסחים 'היום עולה' (כמו 'עלה השחר' [בר' יט 15]), אך מצאנו גם הל"ך במשמעות של עב"ר, חל"ף: 'הגשם חלף הלך לוי' (שה"ש ב 10). 90 והיו ישנים על הארץ — עח"נ ודב"ר-ליברמן, עמ' 15.

מתחכמים להם שלא ירבו? נראה אי זה דבר עומד, שלי או שלכם? ! מיד: וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ (א 12).

95 א.יב (2) דרש ר' עקיבא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים. מה עשו? בשעה שהיו הולכות לשאוב מים, הקב"ה מזמין להם דגים קטנים בכדיהם ושואבות מחצה מים ומחצה דגים ובאות שופתות שתי קדירות, אחת של דגים ואחת של חמין, ומוליכות אצל בעליהן לשרה ומרחיצות אותם וסכות אותם ומאכילות אותם ונוזקות להם בין שפתים, 1 שנאמר: אם תשכבון בין שפתים [כנפי יונה נחפה בכסף] (תה' סח 14). בזכות 'אם תשכבון בין שפתים' זכו ישראל למצות תפילין שנעשו כנפי יונה וזכו לביזת הים, שנאמר: כנפי יונה נחפה בכסף. וכיון שמתעברות באות

ירבון ח' י / 93 אי זה* אי זו ש, זה פ / שלי או שלי גד / 95 עקיבא* עקי' ש, עקיבה ס / נגאלו נגאלין נב / 96 מה / ומה ד / שהיו הולכות שהלכו ינבם, שהולכות ס / 97 ובאות ומוליכות אצל בעליהן ד / שופתות ושופתות (נ' להם ד) ינבספד / 98 דגים... חמין חמין חמין דגים ספד /	ומוליכות... לשדה ומאכילות אותם ד / 99 ומאכילות אותם ומשקות אותם ס, ומשקות אותם ד, ג' ומשקות אותם נפ / 1 שנאמר... שפתים ח' יב (והושלם ב") / 2 בזכות בשכר אינבספד / אם תשכבון ששכבו ד / למצות... וזכו ח' ספד / 3 וזכו זכו יב / הים מצרים ד / שמתעברות
---	---

93 אי זה דבר עומד — מתקיים, מתמיד. והשווה: 'אמר הקב"ה: אתם אמרתם "פן ירבה" ואני אומר "כן ירבה"' (תנ"ב שמות ח). 94 וכאשר יענו אתו וכו' — פרט להרחבת הסיפור המקראי ולהבהרתו מבקש הדרשן גם לעודד את קהלו במצוקות ההווה, ולהבטיחו שנצח ישראל לא ישקר והבטחתו לאבדהם לא בטלה.

א, יב (2) סוטה יא ע"ב; שמר"ר כג, ח; תנח' פקודי ט; דב"ר לרבנן, עמ' 14—15; גנו"ש, א, עמ' 64; אבכיר, ילקוט, רמז קסג; השווה גם פס"ר מז (קפט ע"א); פדר"א מב (צט ע"ב); סא"ר ז (43). ביסוד היחידה עומדת האליגוריה של יחו' פרק טז, המדברת באדם האוסף תיגוקת שנעובה בשדה ומטפל בה ברחמים ובאהבה. בתוך ציור זה שזור הדרשן פסוקי מקרא נוספים ואורג מכל אלה קטע ציורי המספר על קורות בני ישראל במצרים. מגמתו העיקרית של הקטע להדגיש את חשיבותה של מצוות פרייה ורבייה גם בעתות משבר. 95 ר' עקיבא — בבבלי: 'עורא' (ובמקצת מכתה"י שם כלפנינו). בתנח' ובדב"ר לרבנן: ר' שמעון בן חלפתא. 97 דגים קטנים — 'שדגים קטנים מפריין ומרביין ומברין כל גופו של אדם' (ברכ' מ ע"א). הדג מסמל גם פריין מרובה. ראה למשל בר' מז 16; יומא עה ע"א. שפיתות — 'כשמושיבין הסיר על גבי הכירה קרי ליה שפיתת' (רש"י לסוטה). 98 חמין — מים רותחין (תוס' חלה א, א) או כל משקה חם (נדר' כד ע"א). 99 ונוזקות להם — לשון נקיה ליחסי אישות. ובדומה: 'נוזק לאשתו' (ב"מ קז ע"ב) ועוד. בין שפתים — בין שתי הקדירות שנשפתו על האש. בתה' סח נזכר בין השאר עניין יציאת מצרים (פס' 9, 16) ודבר זה מסייע לדרשן למשוך את פסוקנו לכאן ולהעניק לו את המשמעות החדשה ותגובות שהוא מוצא בו. 2 זכו ישראל למצות תפילין שנעשו כנפי יונה — משפט זה חסר מן המקבילה הוודאית בסוטה וממקצת כהנ"י כאן. לשם הבנתו יש להכיר את הסיפור באלישע בעל כנפיים (שבת מט ע"א) שהניח תפילין בניגוד לאיסור המלכות וכשבאו לאסרו נעשה לו גם 'ונמצאו [התפילין] כנפי יונה' וכך ניצל. שם נזכר גם הפסוק מתה' ואף נאמר כי ישראל נמשלו ליונה, 'מה יונה כנפיה מגינות עליה' — אף ישראל מצוות מגינות עליהן. נראה שהמשפט שלפנינו הוא תוספת משנית, שחזרה לכאן בעקבות הזכרת הפסוק מתה'; אך ראה גם הערוך, ערך שפת (ג). 3 זכו לביזת הים — בסוטה (ועח"נ כאן): 'ביזת מצרים' ושני עניינים שונים הם (ראה איכ"ר

לבתיהן. וכיון שמגיע זמן מולדתן הולכות וילדות בשדה תחת התפוח, שנאמר: 5 תחת התפוח עוררתיו [שמה חבלתך אמר שמה חבלה ילדתך] (שה"ש ח 5). והקב"ה שולח משמי מרום ומנקר אותם ומשפיר אותם כחיה זו שמשפרת את הולד, שנאמר: ומולדותיו ביום הולדת אותך [לא כרת שרך ובמים לא רחצת למשעי והמלח לא המלחת והחתל לא חתלת] (יח' טו 4), ומלקט להם שני עגולים, אחת של שמן ואחת של דבש, שנאמר: וינקחו דבש מסלע ושמן 10 מחלמיש צור (דב' לב 13). וכיון שמכירין בהם המצרים, רצו להורגן. נעשה להם נס ונבלעים בקרקע ומביאים שוורים וחורשים על גביהן, שנאמר: על גבי חרשו חרשים (תה' קכט 3). ולמחר מבצבצין ויוצאין כעשב השדה, שנאמר: רבבה כצמח השדה נתתיו [ותרבי ותגדלי] (יח' טז 7). וכיון שמתגדליו באין עדרים עדרים לבתיהם, שנאמר: ותבאי בעדי עדיים (שם), אל תיקרי 'בעדי

שנתעברות ב / 4 שמגיע] שמגיעין פ, שהגיע ד / מולדתן] לידתו י, מולידיהם גב, מולדיהם ספד / הולכות] נ' ויוצאות י / תחת התפוח] ח' ס / 6 ומנקר] ומנקה איגבסד / זון] ח' ג / 9 אחת] אחד פד / ואחת] ואחד פד / 10 רצון] רוצים

ג, היו רוצין ס / נעשה] וגעשה ספד / 11 ונבלעים] נבלעים ג, ונבלעו פ / ומביאים] ומוציאים יגבסס / שנאמר] לקיים מה שנאמר ג / 12 ולמחר] ולאחר שהולכין ספד, ולאחר (נ' שהולכין ג) / 13 שמתגדליו] שמגדלים גבס / באין] ח' ס / 14 לבתיהם] באין

ב, יג [118]). סופו של הפסוק מתה' נדרש כך: עם ישראל, המשול ליונה, זכה לכסף ולרכוש. וראה עוד כשר, הגדה, עמ' 187; מכי' פסחא יג (47). וכיון שמתעברות — אפשר הוא שאף בעל הדרשה שלפנינו מגיח, כי נס נעשה לבנות ישראל וכל אחת 'מיד הקב"ה טקדה' (דב"ר-ליברמן). 4 תחת התפוח — ציור זה מתבסס בלשונותיו על שה"ש ח 5. פסוק זה עלה בתודעת הדרשן בעקבות יח' טו 8: 'ואעבר עליך ואראך והנה עתך דודים', שכן בראשו נאמר: 'מי זאת עולה מן המדבר [!] מתרפקת על דודת'. 6 והקב"ה שולח — ובדפוסים מאוחרים הוסיפו 'מלאך'. הגירסאות המעורפלות כאן ובמקבילות מגלות התלבטות בשאלה: מי טיפל בתינוקות — מלאכי האל או הוא עצמו? הדעות השונות בשאלה זו כרוכות ביחסם של חז"ל אל האנגלולוגיה (ראה אורבך, חז"ל, עמ' 115 ואילך) ואל תפקיד האלהים ומלאכיו בהיסטוריה האנושית בכלל ובגאולת מצריים בפרט. השווה האמור בהגדה של פסח: 'אני ולא מלאך... אני ולא שרף'. מכל מקום, לפי הסיפא של היחידה יש להעדיף את הגירסה שאינה מזכירה מלאכים. מנקר — כמו מנקה (כגון תוס' ב"ק ח, יז). ומשפיר אותם וכו' — התינוקות בשדה זכו לטיפול מעולה כאותה מיילדת (=חיה! ראה להלן א, טז[1]) המייפה ומקשטת את התינוק (ראה להלן א, יג) או מסירה ממנו את כתמי השליה ומי השפיר (שם). 8 ומלקט להם שני עגולים — הקב"ה נותן בידי כל תינוק (לק"ט כאן משמעו כמו קט"פ [תוס' תר' ב, ו] או תל"ש [ב"ק ס ע"ב]) 'כעין ככר עגולה' (רש"י לסוטה) שעניינה לא הוברר, ואפשר שהכוונה לאבנים קטנות ועגולות שניתן למצוץ אותן, כמשתמע ממקצת מן המקבילות וכעולה מדרשת דב' לב 13. 9 וינקחו דבש מסלע וכו' — הלשון המטאפורית של שירת האזינו זוכה כאן למלוא משמעותה הייצוגית והמטאפורה מומחשת: התינוקות ינקו דבש ושמן ממש מאבני השדה. הפסוק מדב' עלה בזכרוננו של הדרשן בעקבות דברי יחזקאל: 'דבש ושמן אכלת' (טז 13). 11 ומביאים שוורים וכו' — תיאור זה מקורו בהמחשת המטאפורה של תה' קכט 3. בראשית אותו מזמור נאמר: 'רבות צררוני מנעורי יאמר נא ישראל... גם לא יכלו לי' (1-2) ומכאן חסיסת המזמור כמדבר בנעורי האומה. 12 מבצבצין ויוצאין כעשב

15 עדיים' אלא 'בעדרי עדרים'. וכשנגלה הקב"ה על הים הם הכירוהו תחלה, שנאמר: זה אלי ואנוהו (טו 2).

א.יג וכשראה פרעה שהם רבים גזר על הזכרים, הדא הוא דכתיב: ויאמר מלך מצרים למילדת [העברית] (א 15). מי הם? רב אמר: כלה וחמותה — אלישבע בת עמינדב ויוכבד. ושמואל בר נחמן אמר: אשה ובתה — יוכבד ומרים. ולא היו למרים אלא חמש שנים, היה אהרן גדול ממשע שלוש שנים. אמר ר"ש בן גמליאל: הולכת היתה עם יוכבד אמה ועושה צרכיה והיתה מזרזת, שעד שהתינוק קטן הוא ניכר, שנאמר: גם במעלליו יתנכר נער (מש' כ 11). אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה (א 15). והלא יוכבד ומרים

זו ס / 20 היה אהרן ב' שנים היתה גדולה מאהרן ואהרן י', שאהרן ד' / 21 אמר ר"ש בן גמליאל [ארשב"ג א', ארשב"ן ב', אמרו רבותינו (נ' ז"ל ד') נספד / 22 מזרזת] זריזה אינבסד, זה פ / שהתינוק התינוק בס / שנאמר כמה דאמר (הוא שאמר פד) שלמה ספד / 23 ושם השנית... שם יוכבד

לבתיהם ס, בבתיהם ד' / לבתיהם... עדרים] ח' פ / בעדי עדיים² ח' ס / 17 וכשראה כשראה ינספ / פרעה ח' ד' / רבים] פרים ורבים ד' / 18 מי הם] מי היו (נ' המילדות ד) ספד / 19 אלישבע... ויוכבד] יוכבד ואלישבע בת עמינדב ד' / ושמואל בר נחמן] ושמואל א', ר' (ור' ספ) שמואל בר נחמן (נחמני ספ) יספד / אשה] אם ב' / ובתה] נ'

השדה — הדימוי שבפי יחזקאל, 'רבבה כצמח השדה', נתפס כך פשוטו כמשמעו. 15 הם הכירוהו תחילה — 'היו [התינוקות] מראים לאמותם באצבע ואומרים להן... זה שגדלני' (דב"ר לירמון). א, יג סוטה יא ע"ב; שם יב ע"א; ספרי במ' עז (74-75); קה"ר ז, א; מדרש שמואל כג, ה (נז); במ"ר יג, כ; פס"ר מג, ד (קפ ע"א-ע"ב); מכ"י דרשב"י, עמ' 6. 17 וכשראה פרעה — נסיון של קישור בין קטעי מדרש שונים (השווה להלן א, טו[5]) וייתכן שמשפט זה הוא המשך. ליחידה א, יב(1) שבראשה 'ד' גזירות גזר עליהם פרעה', ו'כאן בא לפרש הגזירה השנייה' (מהרז"ו). 18 מי הם? — פעמים רבות מזהים חז"ל דמויות אנונימיות או אנונימיות-למחצה עם אנשים ידועי שם (ראה היינמן, דרכי האגדה, עמ' 28) ובעקבות זה נוצר הצורך להסביר, מדוע קראה להם התורה שמות אחרים, הנתפסים אי לכך ככינויים וזוכים להידרש. כל היחידה הארוכה שלפנינו באה לדרוש בדרכים שונות את השמות 'שפרה' ו'פועה' ככינויים ליוכבד ולמרים. מבין הקדמונים רק יוספוס (קדמוניות, וו, ט, ב, שו' 206) סבור שבמילדות מצריות מדובר (והשווה תה"ש), וראה עוד להלן א, יו. כלה וחמותה — דעתו של רב שאחת משתי המיילדות היתה אלישבע אינה זוכה ביחידה זו להזכר, אך ראה להלן א, יז. 20 ולא היו למרים אלא חמש שנים — לפי הכרונולוגיה המקובלת על חז"ל היתה מרים מבוגרת ממשע בשש שנים וסיפור המיילדות התרחש כשנה קודם ללידתו. התוספות (בכ' ד ע"א ד"ה ואהרן) מנסים אולי להסביר כיצד הגיעו חז"ל לקביעה זו: 'ומרים גדולה (מאהרן) ג' שנים כנאמר במדרש כמו שהיה אהרן גדול ממשע ג' שנים (ז 7)', וייתכן שמצוטט כאן מעין המסורת שלפנינו (וראה להלן). לעניין גילה של מרים ראה עוד מ"כ וכן סע"ר א (3); פסדר"כ, החדש, ט (94) ופס"ר שם. היה אהרן גיזול ממשע וכו' — בנוסח י: 'ב' [צ"ל: ג'] שנים היתה גדולה מאהרן ואהרן גדול ממשע' ואפשר שהוא הנוסח המקורי. הטכסט שלפנינו קטוע ובלתי בהיר והשווה התוספות (ראה לעיל). בין כך ובין כך נראה שביקשו לקבוע הפרש שנים זהה בין מרים, אהרן ומשע. 22 מזרזת — כמו זריזה (השווה: 'בן מזרז' [סנה' ע ע"ב]), והכוונה שהיתה עושה מלאכתה בזריזות וכבר בילדותה ניכר בה סימן אופי זה. תינוק —

שמים! ולמה נקרא שם יוכבד שפרה? שהיתה משפרת את הוולד. מרים — פועה? שהיתה נופעת יין בתינוק אחר אמה. דבר אחר: שפרה — שפרו ורבו ישראל על ידה. פועה — שהיתה מפעה את התינוק, כשהיו אומרים מת. דבר אחר: שפרה — ששפרה מעשיה לפני האלהים. פועה — שהפיעה לישראל לאלהים. דבר אחר: פועה — שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו. אמרה לו: אוי לאותו האיש כשיבא האלהים לתבוע ממנו וליפרע ממנו! מיד 30 נתמלא עליה חמה להורגה. שפרה — שהיתה משפרת על דברי בתה ומפייסת על ידיה. אמרה לו: על זו אתה משגיח? תינוקת היא ואינה יודעת כלום. ר' יוסי בר יצחק אמר: שפרה — שהעמידה ישראל לאביהם, שבשבילם נבראו השמים, שכתוב בהם: ברוחו שמים שפרה (איוב כו 13). פועה — שהופיעה פנים כנגד אביה עמרם, שהיה ראש סנהדרין באותה שעה. כיון שגזר פרעה

לישראל פנים א, את ישראל ינבסד, ישראל פ / 28 וזקפה וזקפה א / 29 אוי נ' לו נספד / האלהים האל א / לתבוע ממנו וליפרע ליפרע ינבספד / מיד ח' ד / 31 על ז' על זאת א, עליה ס, ח' ד / משגיח נ' עליה ד / 32 ר' יוסי בר יצחק ר' חנינא בר (נ' רב פד) יצחק ינבסד, ר' יצחק בר חננא' ס / לאביהם לאלהים ינבספד / 33 שכתוב בהם שנאמר י' / 34 כנגד נגד פ / עמרם שהיה עמרם נספד /

שפרה ח' ד / 24 שמים שמותם נ, היו שמים ס, היה שמן פ / שם יוכבד שמים שפרה פועה ב, שמה ס / את הוולד את הילד ס, התינוק פ, את התינוק ד, נ' כשהוא יוצא מלא דם נספד / מרים ח' ספד / 25 גופעת מפעת י' / 26 שהיתה מפעה... האלהים פועה (שו' 27) ח' איב (והושלם ב'')/מפעה פועה נ, מפיעה פד / 27 שפרה* ח' שב"סד / ששפרה ששפרו ד / האלהים נ' ד"א ד / שהפיעה שהופיעה אינבד /

ילד (וכן: נידה ו, יא; ב"ב ה, ט וכיו"ב הרבה). 24 שהיתה משפרת את הולד — שהרי התינוק יוצא ממעי אמו מלא רירין ומלא דם' (תנ"ב תוריע א ועח"נ) ועל המיילדת (השווה לעיל א, יב[2]) לנקותו ולייפותו. שפ"ר (בפיעל) משמעו אפוא קש"ט, יפ"ה. טור-סיני (במילון בן-יהודה בערכו) מציע לגזור 'משפרת' מלשון שפיר, ולפרשה: מסירה את כתמי השליה והשפיר. 25 נופעת יין בתינוק — השווה ירו' שבת יח, א (טז ע"ג): 'מביא יין ונופח לתוך חוטמה (של הולד)' ובדומה תוס' שבת טו, ב; שבת קכח ע"ב. נפ"ת ונפ"ע היינו הך הם. נראה שנתגו לעשות כך כדי לנקות את נחירי התינוק (רש"י לסוטה) או כדי לחזקו. ראה פרלמן, רפואה, ג, עמ' 25—27. אחר אמה — קשה. ליברמן (תוסכפ"ש, שבת, עמ' 243) מציע לתקן: 'לרחמה', ומפרש שהכוונה ליין שניתן לתוך גוף היולדת כדי לסייע בלידה. שפרו ורבו ישראל על ידה — בזכותה, על שלא קיימה את גזירת פרעה. ראה עוד להלן א, יז על מדרש דומה לשם 'אפרת'. 26 מפעה את התינוק — גורמת לו שיטעת, יבכה בקול רם. ייתכן שהכוונה למעין הנשמה מלאכותית והחזרת תינוק שפסקה נשימתו לחיים. ואולי — על-פי השומרונית — מפעה=מניקה (בן חיים, ספר שירמן, עמ' 44—46). 27 שהפיעה לישראל לאלהים — לא נמצא במקבילות ולשונו קשה (עת"נ). 28 הפיעה פנים כנגד פרעה — העזה פניה, דיברה בחוצפה (ובדומה ירו' ב"ק ד, ג [ד ע"ב]). גם 'זקפה חוטמה' זה פירושו. 29 אוי לאותו האיש — כינוי הוא (השווה א, ט[4]) ומשמעו: אוי לך, פרעה. 30 שהיתה משפרת על דברי בתה — מרככת את הדברים ומקטינה בחשיבותם. אפשר שהצירוף הנדיר 'שפר על דבר' נוצר לצורך הדרשה כאן (כמשחק מלים על השם 'שפרה'). 32 ר' יוסי בר יצחק — לא מצאתי חכם זה במקום אחר (ועח"נ). שהעמידה ישראל לאביהם — הקימה עם שלם לאביהם (עת"נ) שבשמים, ובזכות עם ישראל נברא העולם ומתקיים (השווה לעיל א, ו). רעיון זה המגדיל בשבחם של בני ישראל נתלה בהופעת התיבה המוקשה 'שפרה' בדברי איוב על הבריאה. 34 ראש

35 ואמר: כל הבן הילד היארה תשליכהו (א 22), אמר עמרם: ולדיק ישראל שוכב את אשתו? מיד הוא הוציא את אשתו יוכבד ופירש את עצמו ממנה, ועמד וגרש את אשתו כשהיא מעוברת ג' חדשים. ועמדו כל ישראל וגרשו נשותיהם. אמרה לו בתו: אבא, גזרתך קשה משל פרעה. פרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות. פרעה הרשע, ספק גזרתו קיימת, אבל אתה צדיק וגזרתך מתקיימת. עמד הוא והחזיר את אשתו. עמדו כל ישראל והחזירו נשותיהן. הרי פועה — שהופיעה פנים כנגד אביה.

א,יד(1) ויאמר בילדכן את העבריות [וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתן

י, ת' ד / ועל הנקבות] ונקבות אד / הרשע / רשע (נ' הוא ד) נספד / ספק] ח' פד / גזרתו קיימת] גזרתו מתקיימת ב, גזירותיו מתקיימות ג, גזירותיו ספק מתקיימות פ, וגזירתו ספק מתקיימת ד, ג' ספק (וספק פ) אינה מתקיימת (אין מתקיימות פ) יפד / 40 אתה צדיק] צדיק אתה א / וגזרתך] גזרתך א, וגזירותיך ס / מתקיימת] מתקיימות ס / 41 ישראל] ח' פ / נשותיהן] את נשותיהם פ / הרי] הרי ספד / שהופיעה] שהפיעה ס /

סנהדרין] הסנהדרין ס / באותה שעה כיון] בשעה ס / 36 שוכב את אשתו] שוכב עם אשתו ינבספ, מלידים ד / הוא הוציא] הוציא נסד / אשתו] ח' ד / את עצמו] עצמו ינבספד / ממנה] מתשמיש המטה ד, ג' מתשמיש המטה נספ / 37 ועמד וגרש] וגרש (נ' ועמד ב) בד / ג' משלשה ד / ועמדו] עמדו ינבספ / 38 נשותיהם] את נשותיהם ספד / אבא] ח' בד (והושלם ב") / גזרתך קשה] קשה גזרתך פ / פרעה²] שפרעה נספד / 39 ואתה] אתה בפ / גזרת] גזר

סנהדרין — בבבלי: 'גדול הדור' וראה להלן א, יט(1). גם יוספוס מתאר את עמרם כאחד מן המיוחסים שבעברים' (קדמוניות, ו, ט, ג, שו' 210 וראה עוד קדמוניות המקרא, ט, ג). אביו של משה, אי אפשר שיהיה 'איש' אלמוני (ב 1) והוריו צריכים להיות בעלי עמדה וייחוד מוסרי-דת. ראה עוד על צדיקותה של אמו להלן א, כ(1). מן הראוי לציין כי הביטוי 'ראש סנהדרין' אינו שכיח במקורות והעתקת הסנהדרין לתקופת מצרים היא אנאכרוניזם בולט, שרבים כמוהו באגדה (היינמן, דרכי האגדה, עמ' 35). 35 ולדיק ישראל וכו' — האגדה שמה בפי עמרם דברי יאוש ורפיון ידיים, בדומה למה ששמענו מפי גדולי האומה בתקופת חורבן ושמד. השווה: 'אמר ר' ישמעאל... דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא אשה ולהוליד בנים ונמצא זרעו של אברהם כלה מאליה... (ב"ב ס ע"ב וראה עוד תנח' נח יא). 37 כשהיא מעוברת ג' חדשים — בחודש השלישי להריונה, כשהיננוק עדיין איננו ניכר (בר"ר פה, י [1043—1044]). פרט זה מקבל מלוא משמעותו בהמשך. ראה א, כ(3). ועמדו כל ישראל וכו' — בעקבות הדוגמא שהציב בפניהם עמרם. המסורת על גירוש נשות ישראל במצרים ועל השבתן ידועה כבר לקדמוניות המקרא ט, א—ט, אלא ששם עמרם הוא שמסרב לקיים את גזירת זקני העם וזוכה בשל כך להיות אביו של משה. אפשר שכל סיפור גירוש יוכבד והחזרתה לא בא אלא להסביר את היעדר הזכרת מרים ואהרן בסיפור לידת משה (כקושיית 'שפתי חכמים' על רש"י בחומש והשווה הרמב"ן). 38 אמרה לו בתו וכו' — תשובתה של מרים היא תגובה על רעיונות הרסניים מבית של איבוד העם עצמו לדעת. וראה עוד להלן א, כב. פרעה לא גזר וכו' — השווה גולדשמידט, הגדה, עמ' 38—39. 40 וגזרתך מתקיימת — וכל העם יעשה כמוה. לכך החזיר עמרם אשתו בפרהסיא (א, יט[2]) למען יראו הכל וידעו.

אתו] (א 16). למה צוה להרוג אותן על ידי המילדות? כדי שלא יתבע הקב"ה אותן ממנו ויפרע מהם.

45 א, יד (2) וראיתן על האבנים (א 16). אית דאמרי: מקום שהולד נבנה. דבר אחר: וראיתן על האבנים — ר' יהודה ב"ס אמר: שהקב"ה עושה איבריה של אשה קשים כאבנים בשעה שיושבת על המשבר, שאלולא כן מתה. ור' פנחס החבר בשם ר' יונה מסייע לר' יהודה ב"ס: אין אבנים אלא סדן, שהוא דבר קשה, שנאמר: וארד בית היוצר והנה הוא עשה מלאכה על האבנים (יר' 50 יח 3). אמר ר' חנין: סימן גדול מסר להם. אמר להם: מה היוצר הזה ירך מכאן וירך מכאן וסדן באמצע, אף אשה ירך מכאן וירך מכאן וולד באמצע. ואית דאמרי: בשעה שיושבת לילד, ירכותיה מצטננות כאבנים.

אלולי י / 48 החבר] נ' אומר נבד / מסייע] נ' ליה ד / ב"ס] בר סימן יבספד, בר' סימן נ, נ' דאמר י / 49 שנאמר] כדכתיב ספד / 50 אמר ר' חנין] אמר ר' חנון י, ר' חנין אמר ס / אמר להם] ח' ינבד / היוצר הנה] יוצר זה נספד / 51 ואית דאמרי*] וא"ר שא, ואמ"ר י, וא"ד נב / 52 שיושבת] שכורעת ספד / מצטננות*]

43 צוה] נ' אותם ספ / המילדות] מילדות א / יתבע] יתבעם ס / 44 אותן] ח' ספד / 45 אית דאמרי*] א"ר שאב, אמ"ר י, א"ד נ, ח' ספד / נבנה] נפנה בו ד / 46 ר' יהודה ב"ס אמר] אמ"ר סימן י / ב"ס] בר סימן אנספד / אמר] ח' ינספד / 47 קשים] קשה ד / שיושבת] שיושבות ס / על המשבר] במשבר נבפ, נ' לילד אינבספד / שאלולא]

א, יד (1) 43 כדי שלא יתבע — פירושים שונים ניתנו למשפט סתום-למחצה זה, שלא מצאתי לו מקבילה. יפ"ת מפרש: 'כדי שלא יתבע הקב"ה ממנו [עח"נ] ויפרע מהם: פירוש מהמצריים... אחרי כי אין שליח לדבר עבירה'. לפיו 'ויפרע מהם' מכון אל המצרים ויש להבינו כ'ו לא יפרע מהם' (אלא מן המיילדות). לפי מ"כ 'ויפרע מהם' מכון אל המיילדות ופירוש המשפט: הקב"ה יבוא לתבוע דינו מפרעה, אך יעניש את המיילדות שביצעו מעשה נורא זה.

א, יד (2) סוטה יא ע"ב; תנח' תזריע ג; תנ"ב שם ה. מיבנה היחידה אינו נהיר ונראה שנצטרפו זה בתוך זה קטעים נפרדים. אם נכונה הצעת התיקון הקוראת 'אית דאמרי' בראש הקטע ובסופו — הרי שיש כאן שתי שיטות בפירוש תיבת 'אבנים', שנשתלב ביניהן כ'דבר אחר' קטע השובר את הרצף מחד וכופל בחלקו לדעת ה'אית דאמרי' שבסיפא מאידך. 45 אית דאמרי — כך תיקנתי בעזרת נוסח נ ועל-פי ההמשך. מקום שהולד נבנה — רחם האשה. השווה תנח' ויקהל ד ומתרו"ו.

46 איבריה של אשה — ירכיה ומה שביניהן, שהם מתקשים וגיטלת חיותן, 'כדי שיהא בה כח כשהיא יולדת' (תנח') וייסוריה יופחתו. זו גם דעת 'ואית דאמרי' שבסיפא. 47 משבר — 'מושב האשה היולדת' (רש"י לחומש). השווה ער' א, ד; כלים כג, ד. ור' פנחס החבר... מסייע — ר' פנחס זה, שלא מצאתי שמו במקום אחר, מביא ראיה לפירושו של ר' יהודה על סמך תופעת התיבה 'אבנים' בקשר לכדר הנזכר בספר יר'. הוא לומד כי משמעה דבר קשה, סדן, גוש מתכת או עץ נוקשה, ומכאן סיוע לפירוש 'אבנים' — דבר קשה כאבנים. 50 אמר ר' חנין סימן וכו' — נתקשו פרשנים במאמר זה, שכן לא ברור מה הסימן הגדול, המובהק שמסר פרעה למיילדות, והרי צורת ישיבתה של האשה היולדת אינה חידוש שנתחדש לו וייתכן שאין 'סימן גדול' אלא גררא מלשון היחידה הבאה (כך הלוי) וייתכן שאין 'סימן גדול' אלא 'שם יפה ומתאים לקרוא למשבר האשה "אבנים"' (כשר, עמ' מ, סי' קעג). לא נראה לי לדחוק כרש"י לסוטה וראה עוד מד"א. 51 ואית דאמרי — עח"נ וכך תיקנתי את נוסח שאי. דעה שנייה זו (בניגוד ל'אית דאמרי' שפירש: רחם) היא כדעתו של ר' יהודה שכבר הובאה לעיל.

א,יד(3) אם בן הוא והמתן אתו [ואם בת היא וחיה] (א 16). אמר להם: אם הוא זכר — הרגו אותו, ואם נקבה — אל תהרגו אותה, אלא אם חיה חיה 55 ואם מתה מתה. אמרו לו: מהיכן נדע אם זכר הוא ואם נקבה היא? אמר ר' סימון: סימן גדול מסר להם — אם פניו למטה, זכר הוא, שמביט באמו בארץ שממנה נברא, ואם פניו למעלה — נקבה, שמביט בברייתו בצלע שממנה נברא, שנאמר: ויקח אחת מצלעותיו (בר' ב 21). אמר לו הקב"ה: מי שנתן לך העצה הזאת טפש הוא. היה לך להרוג את הנקבות. אם אין נקבות — זכרים מהיכן 60 ישאו נשים? אשה אחת אינה יכולה ליטול שני אנשים, איש אחד יכול ליטול עשר נשים או מאה! הוי: אך אולים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה (יש' יט 11), שנתנו לו זו העצה.

א,טו(1) ותיראן המילדות את האלהים (א 17). עליהם נאמר: אשה יראת ה' היא תתהלל (מש' לא 30).
65 א,טו(2) ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים (א 17). 'להן' לא נאמר

פניו סד / נקבה] היא נקבה נספד, ח' א, נ' הוא א"ב" / שמביט בברייתו] שמבטת (שמביטה ב"ס") בברייתה נבסד / שממנה נברא] שממנה נבראת (נבראה ב") איב", ח' נספד / 58 שנאמר] ח' פ / הקב"ה] נ' רשע פד / שנתן לד] שנתן ינבד / 59 היה לד] היה לו י / 60 אנשים] נ' אבל נד / איש] ואיש ס / 61 הוי] ח' י / 62 לו

מצחננות שא / 54 אם הוא] אם ינבד, ח' א / ואם נקבה] ונקבה א / חיה חיה] חית חית יבס, חיתה חיתה א"נסד / 55 אמרו] ואמרו פ / נדע] אנו יודעים ס / אם זכר ... היא] אם זכר ואם (אם ד) נקבה יד, אם זכר הוא אם נקבה היא אפ, אם נקבה היא ואם זכר הוא ס / 56 סימון] חנינא ינבספד / זכר הוא] דעו שהוא זכר ספד / בארץ] לארץ ב / 57 ואם פניו] וכשפניו נפ, וכשהוא

א,יד(3) סוטה יא ע"ב; סא"ר ז (ח) (43); בר"ר יז, ח (158—159); ויק"ר כז, יא (תרמה—תרמו). 54 אם חיה חיה וכו' — וזה דכתיב "וחיה" אינו ציווי ... (מ"כ) והשווה להלן א, יח(3). 55 מהיכן נדע — על יסוד ההנחה (לעיל א, יד[2]) שאת התינוקות יש להמית עוד במעי אמן, קודם שיראו אור. אמר ר' סימון — עת"נ. בסוטה: ר' חנינא, ואפשר שנשחבש כאן בהשמעת 'סימן גדול'. 56 אם פניו למטה וכו' — ורש"י (לסוטה) גותן הסבר גוסף: 'זה כדרך תשמישו וזו כדרך תשמישה' (והשווה נידה לא ע"ב). 59 טפש הוא — וכך שם המדרש בפי המן: 'שוטה היה פרעה'. לא היה יודע שהכנות נישאות לאנשים ופרות ורבות מהם ז' (ויק"ר). 60 אינה יכולה וכו' — 'מפני הדת. ואף אם תעבירנו — לא מפני כך תלד יותר' (מ"כ וראה סא"ר). 62 שנתנו לו זו העצה — ראה לעיל א, ט(3) ולהלן א, יח(1).

א,טו(1) 63 עליהם נאמר — המדרש פותר את הפסוק מספר מש' בשתי המילדות. על הפתירה ראה אלבק, בר"ר, עמ' 40 ועיקרה ראיית פסוק מקראי המדבר בלשון סתמית וכללית כמכוון מלכתחילה לדמות או לאפיזודה מקראית מסוימת. כל פסוקי שיר 'אשת חיל' (מש' לא) נפתרו על נשים מקראיות שונות. פתרונות אחרים למש' לא 30 ראה בתע' כו ע"ב וסנה' כ ע"א.

א,טו(2) סוטה יא ע"ב. 66 אמר ר' יוסי בר חנינא — בעוד שכוונת דבריו ברורה, לא נהיר מגין למד ר' יוסי את דבריו וגתלבטו בכך המפרשים. בעל לק"ט גזור גזירה שווה בין 'כאשר דבר אליהן' כאן לבין 'כדברה אל יוסף' (בר' לט 10) המדבר בגלוי עריות לאור השימוש בשורש דב"ר

אלא 'אליהו'. אמר ר' יוסי בר' חנינא: מלמד שתבע אותן להזדווג להן ולא קבלו ממנו.

א,טו(3) ותחיין את הילדים (א 17). וכי מאחר שלא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים, אין אנו יודעים שקיימו את הילדים? למה צריך הכתוב לומר 70 ותחיין את הילדים? אמר ר' מאיר: יש תלם בתוך תלם? לא דיים שלא קיימו את דבריו, אלא עוד שהוסיפו לעשות עמהם טובה. ויש שהם עניות והולכות וגובות מים ומוזן מבתיהם של עשירות ובאות ונותנות לעניות והן מחיות את בניהן, הוא שכתוב: ותחיין את הילדים. דבר אחר: ותחיין את הילדים. יש מהן שראויין לצאת חגרין או סומין או בעלי מומין או לחתוך בו אבר שיצא 75 יפה, ומה היו עושות? עומדות בתפלה ואומרות לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אתה יודע שלא קיימו דבריו של פרעה. דבריו אנו מבקשות לקיים. רבון

א, יש (ויש ינבפ) מהן שהן ינבספד / והולכות] נ' המילדות ד / 72 וגובות* / וגובות שאינב (ותוקן נ'), ומגבות ד / 73 את הילדים דבר אחר] ח' ב (והושלם ב"ה) / 74 לצאת] נ' מהן ספ / או סומין / וסומין ב / בעלי] א' מבעלי א, ובעלי נ / שיצא] לא שיצא פ / 75 ואומרות] ח' ב / הקב"ה] נ' ואומרות לפניו ב / רבונו של עולם] ח' גספד / 76 דבריו של] דברי ס / רבון

זו] זו יב, לו פ, זאת גס / 66 בר' חנינא] ב"ח י / להן אליהן ינב / 69 מלך מצרים] ח' ד / שקיימו] שהחיו ב / צריך] הוצרך נד, צרך פ / לומר] ח' ס / 70 אמר ר' מאיר] אר"מ גס, ח' ד / יש] צריך א / תלם בתוך תלם] קלס בתוך קלס ד / קיימו את] קיימו יגס, קבלו ב / 71 דבריו] דברים נ / עוד שהוסיפו] עוד הוסיפו ינבפד, שהוסיפו עוד ס / לעשות* ח' שי (והושלם ש") / טובה] טוב ג, טובות ד / ויש שהם] יש שהם

כלשון נקייה ליחסי אישות (כת' א, ח ועוד). בעקבות לק"ט הלכו מד"א והרש"ש. אך מניסוח השאלה ברור, כי תיבת 'אליהו' היא מוקד הפעילות הדרשנית. רש"י (לסוטה): "'אליהו' משמע על עסקי ביאה לשון 'ויבא אליה' (בר' ל 4 ועוד)' ובעקבותיו מ"כ, אך קשה שתהיה תיבת 'אליהו' הנפוצה כל כך מעוררת את הקישור לענייני ביאה. יפ"ח: 'כך היתה קבלה בידם ואסמכוה אקרא', משמע, העיקר הוא הרעיון ולא שיטת הלימוד. על להיטותם של המצרים אחרי גשות ישראל ראה גם א, יח(3); א, כח(2). להזדווג להן — בסוטה 'לדבר עבירה'. ראה גם בר"ר פח, ב (1079). א, טו(3) יחידה זו מגדילה בשבחן של המילדות. רק לקטע קטן ממנה מצאתי מקבילה חלקית (סוטה יא ע"ב) ורובה חסרת-מקבילות. 69 למה צריך הכתוב וכו' — מתוך ההנחה שלא נכתבו בתורה מלים מיותרות. לאור זה יש להעניק למשפט 'ותחיין את הילדים' משמעות נוספת, מעבר למה שמשמע ממנו כניגוד ל'לא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים'. 70 תלם בתוך תלם — כך כל כחה"י (נוסח הדפוס): 'קלס בתוך קלס' אין לו שחר; השווה ליברמן, עלי עי"ן, עמ' 80, הערה 9). חרישת-תלם בתוך תלם הוא עניין מיותר וחסר טעם. לפי המדרש אין בפסוקנו 'תלם בתוך תלם' אלא עניינים שונים. ראה עוד בר"ר סז, ט (765) וכשר, כרך ח, עמ' רלד. 71 ויש שהם עניות וכו' — לשון קצרה וכוונתו: היו בין היולדות נשים עניות וכו'. הולכות וגובות — אוספות לצרכי צדקה (השווה 'גבאי צדקה' [תע' כד ע"א]) ועח"נ. 73 הוא שכתוב ותחיין את הילדים — 'שעל ידי שהיה להן [לאמהות] לאכול היה להן חלב להניק לחיות הילדים' (מהר"י והשווה לק"ט), והוא פירוש ראשון ל'ותחיין את הילדים' וכמהו נמצא בסוטה, שם. 74 ראויין לצאת חגרין — מתוך אמונה כי גורל האדם ומפעלותיו הם בידי שמים כבר בבטן אמו, וכך גם להלן. או לחתוך

העולמים, יצא הולד לשלום, שלא ימצאו ישראל ידיהם להשיח עלינו לומר: הרי יצאו בעלי מומין שבקשו להרוג אותן. ומיד הקב"ה שומע קולן ויוצאים שלימים. אמר ר"ל: הרי אמרת הקלה, אמור החמורה! יש מהם שהיו ראויין 80 למות בשעת יציאתן או אמן לסכן אחר יציאתן, והיו עומדות בתפלה לפני הקב"ה ואומרות: רבון העולמים, תלה להם עכשיו ותן להם נפשות, שלא יאמרו ישראל: הן הרגו אותן. והקב"ה עושה כתפלתן. לפיכך — 'ותחיון את' אלו האמהות, 'הילדים' אלו הילדים ממש.

א,טו(4) דבר אחר: ותיראן המילדות [את האלהים] (א 17). קשטו עצמן 85 למעשה זקנן. זה אברהם אבינו. פתח לו פונדק והיה זן העוברים והשבים, בני

הקב"ה ח' ד / 81 ואומרות ג' להקב"ה
ד / רבון העולמים רבון העולם ספ, רבון
של עולם ד, ג' ואומרות ג' / להם ג' /
נפשותן נפשותיהן ספד / 82 כתפלתן*
בתפלתן שא / 83 האמהות האומות פ /
אלו ח' ספד / ממש ח' ג' / 85 זה ח'
ס / אברהם ג' כמה שהקב"ה מעיד עליו כי
עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה וגו' אמרו

העולמים רבוע"ע ס, רבון העולם ד /
77 לשלום בשלום אג / ישראל ידיהם ידיהם
ישראל ד / לומר ולומר ג' / 78 ומיד מיד
היה ד / 79 ר"ל ר' לוי יבספד / הרי
ח' פ / הקלה את הקלה ד / החמורה את
החמורה ד / שהיו ראויין שהיו ראויין יגס,
שראויין ד / 80 אמן לסכן להסתכן פ, ג'
בם ולמות ב"ספד / אחר אחר א / לפני

בו אבר וכו' — כדי להציל תינוק בלידה מסוככת נהגו לעתים לקטוע אחד מאבריו וכך לאפשר את יציאתו לאוויר העולם בחיים (ראה אה"ו, ו). 77 שלא ימצאו ישראל ידיהם — שלא יהיה הדבר באפשרותם. לצירוף לשוני זה ראה וי' יב 8 וש"ט כה, ו (212). 78 ויוצאים שלימים — ונא פירוש שני ל'ותחיון' מלשון ח"ה=רפ"א (מל"ב ח 8; מ"ק כא ע"ב ועוד). 79 הרי אמרת הקלה וכו' — מדוע להסתפק במשמעות הקלה-הטבעית של 'ותחיון' אם אפשר לתת לחיבה זו משמעות מלאה וככדה יותר וכך להגדיל בשבת המיילדות! 80 או אמן לסכן אחר יציאתן — עח"נ. יש שהלידה מביאה את האם דווקא לסכנת מוות. 81 תלה להם עכשיו — דחה את העונש (כגון: 'תשובה מכפרת על עבירות הקלות... ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכיפורים...'). — יומא ה, ח וכיר"ב הרבה כגון להלן ג, ו). לפי חו"ל (והשווה אורבך, חו"ל, עמ' 384—392) תורת השכר והעונש היא ההסבר גם למיתת תינוקות בני יומם. 82 'ותחיון את' אלו האמהות — תיבת 'את' גדרשת פעמים רבות כבאה לרבות ולהוסיף דבר חדש (ראה ירו' ברכ' ט, ז [יד ע"ב]). 'ודורש 'ותחיון את' לרבות האמהות' (מ"כ) והוא פירוש שלישי ל'ותחיון' מלשון החיאה והשבה לחיים. 83 הילדים ממש — תיבת 'ותחיון את' הילדים היא המדברת בילדים עצמם (על 'ממש' ראה לעיל א, ח[4]).

א, פז(4) בר"ר גד, ו (584) ומקבילות. 84 דבר אחר — היחידה שקדמה לזו עסקה ב'ותחיון את הילדים' ואילו כאן עוסקים ברישא דקרא, 'ותיראן המילדות'. אפשר שהיחידה שלפנינו באה בעיקרה מייד לאחר א, טו(1) ואפשר ש'דבר אחר' הוא שריד מתקשרה המקורי של היחידה. קשטו עצמן — כיוונו עצמן, השוו את מעשיהן למעשי אברהם, שגם בו נאמר 'ירא אלהים' (בר' כב 12). קש"ט משמע: ירה בקשת (כגון: 'מקשטין עליו חצים' [פסדר"כ, פרשה אחרת לסוכות, עמ' 456]) ומכאן בהשאלה: כיוון, התכוון (וראה עוד טורטשינר, אדר היקר, עמ' מז—נג). השימוש ב'קשטו עצמן' נולד כאן אולי מדרשת 'ותיראן' כ'ותירנה', לשון ירייה (מירקין). 85 פתח לו פונדק — מיוונית (παυδοκεῖον): בית מלון, אכסניא. על הכנסת האורחים שהצטיין בה אברהם ראה בבר"ר

אדם ערלים. אמרו: אילו לא דיינו שאין לנו להאכילם, אלא נהרוג אותן?!
א,טו(5) וכיון שראה פרעה שלא עשו גזירתו, התחיל קורא להן ושאלן: למה
עברתם גזירתי? הלא הוא דכתיב: ויקרא מלך מצרים למילדת (א 18).

א,טז(1) כי חיות הנה (א 19) — מילדות הנה. וכי מילדות אינן צריכות מילדת
90 אחרת לסייעה? אלא כך אמרו: אומה זו כחיות השדה נמשלו, שאינן צריכות
לסיוע אדם. יהודה נמשל כאריה, שנאמר: גור אריה יהודה (בר' מט 9). דן
כתיב בו: יהי דן נחש עלי דרך (שם 17). נפתלי אילה שלחה (שם 21), יששכר
חמור גרם (שם 14), יוסף — בכור שורו הדר לו (דב' לג 17), בנימין זאב יטרף
(בר' מט 27). ועל שאר השבטים כתיב: מה אמך לביץ בין אריות רבצה [בתוך
95 כפרים רבתה גוריה] (יה' יט 2).
א,טז(2) וייטב אלהים למילדת (א 20). אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא: ויאמר

ינבספד / מילדות... צריכות] מילדת אינה
צריכה ד' / 90 אמרו] אמר ד', נ' לו ינבספד /
אומה זו] ח' י' / כחיות] לחיות ב' / נמשלו
נמשלות ד' / 91 לסיוע אדם] לסיוע שום
אדם ב', לסיועה אומה זו אין (אינה?) צריכה
לסיוע אדם ינב, מילדת ד' / כאריה] באריה
בד', לאריה פ' / שנאמר] דכתיב ד' / 92 כתיב
בן] דכתיב בו א', כתיב ביה ס', ח' ד' / נפתלי
נ' נקרא אילה שנאמר נפתלי א', נ' כתיב (נ'
ביה ס' ספ' / 94 ועל שאר] ועל השאר נ',
וכל שאר פ' / השבטים] ח' ד' / 96 למילדת]
נ' מה היה הטובה הזאת שקבל דבריהם מלך

אברהם ד' / אבינו] נ' ע"ה ד', ח' נ' / לו]
ח' ס' / העוברים והשבים] את העוברים ואת
השבים ינבספד, נ' אמרו פ' / 86 אמרו]
אנו פ', ח' ינב / אילו לא] לא פ', ואנו לא
ד' / דיינו] דין ינב (ותוקן ב') / נהרוג]
להרוג ד' / אותן] נ' אנו נחיה אותן ד' /
87 וכיון] כיון פד' / שראה] נ' אותן א' /
התחיל... ושאלן] התחיל... ושאלן א', שלח
וקרא אותן ד' / למה עברתם גזירתי] למה
עברתם את גזירתי נ', למה עברו שאלתו
(גזרתו פ' ספ', ח' ד' / 89 מילדות הנה]
אם תאמר מיילדות (נ' הן נב"ספ, נ' הנה ד')

שם ובמדרשים על בר' כא 33 (וראה עוד בר"ר מ, ו [386]). בני אדם ערלים — ואילו המיילדות
מטפלות בתינוקות בני ישראל העומדים סמוך למילתם. 86 אמרו וכו' — המיילדות לא קימו
את דברי פרעה שכן גזרו בעצמן מעין קל וחומר מהתנהגות אברהם והמוון שסיפק לכל דיכפין.
א,טז(5) יחידה זו מוסרת בפראפראזה את סיפור התורה ונראה שהיא נסיון של קישור בין
קטעי מדרש שונים. ראה לעיל בראש א, יג, ואפשר שלפנינו המשך הקטע ההוא.
א,טז(1) סוטה יא ע"ב. 89 מילדות הנה — נמצא הרבה 'חיה' במשמעות של 'מילדת' (תול'
ד, ג; שבת לא ע"א וראה כשר, כרך ח, עמ' רמב—רמג ות"א: 'חכימן') ומהקשר פסוקנו אפשר
היה בדוחק לפרש תיבה מקראית זו כך גם כאן (השווה צ"ילדס), אלא שהמדרש מתנגד לדרך זו
(בה אותיות ת"א ורש"י) ומציע פירוש ציורי יותר, ועח"נ. 90 כחיות השדה נמשלו — ראה בר"ר
צט, ד (1276) ומקבילות רבות שבהם משווים את עם ישראל לחיות. אינן צריכות לסיוע אדם —
'צריך לסיוע' הוא ביטוי שכית. ראה למשל בר"ר צח, יג (1264). 94 ועל שאר השבטים —
שלא נמנו כאן נאמר שהם כגורים בין כפירים.

א,טז(2) שמו"ר מ, א. מיבה היחידה מזכיר בצורתו את הפתיחתא ואפשר שפסוקנו שימש כראש
סדר במנהג שלא שמענו עליו ממקום אחר. בקישור הפסוק מספר איוב אל פסוקנו נעזר הדרשן
בפסוקים אחרים שבאים בהם תיבת 'טוב' או הלשונות 'תורה', 'חכמה', והריהו מעמיד קטע המוצא
בתיבת 'וייטב' רמו לצאצאיהן של המיילדות ולמעשיהם. 96 ר' ברכיה בשם ר' אבא — עח"נ,

לאדם הן יראת אדני היא חכמה (איוב כח 28). מהו שכר היראה — תורה. לפי שיוכבד היתה יראה לפני הקב"ה העמיד ממנה משה, שנאמר: כי טוב הוא (ב 2), ונתנה תורה על-ידו הנקראת לקח טוב, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם [תורת אל תעזבו] (מש' ד 2), ונקראת על שמו, שנאמר: זכרו תורת משה עבדי (מל' ג 22). ומרים יצא ממנה בצלאל, שהיה מלא חכמה, דכתיב: ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה (לא 3), ועשה ארון לתורה הנקראת טוב; הוי: וייטב אלהים למילדת.

5 א,טז(3) ומה היא הטובה הזאת? שקיבל דבריהם מלך מצרים ולא הזיק להם. א,טז(4) וירב העם [ויעצמו מאד] (א 20), לקיים מה שנאמר: מי זה אמר ותהי ה' לא צוה (איכה ג 37). אם פרעה צוה להרוג את הזכרים — מה הועיל בגזרתו? ה' לא צוה.

2 יצא ממנה [ממנה יצא י' / שהיה] שהוא ספ' / דכתיב [שנאמר ב' / 3 הנקראת] שנקראת נספד' / 5 היחידה א, טז(3) באה בנוסח ד לפני היחידה א,טז(2) / ומה] מה ינבספד' / היא] היה סד, היתה פ' / ולא] והוא פ' / הויק] נ' מלך מצרים ס' / 7 צוה להרוג את] גזר על ס' / 8 לא צוה] נ' (אלא

מצרים ולא הזיק להן ד"א ד' / ברכיה] ברכיה פ' / ר' אבא] ר' חייא בר אבא ינב"ספד, נ' הה"ד ד' / 97 מה] ח' ג' / 98 שיוכבד... יראה] שיראה יוכבד ד' / לפני] מפני ד' / שנאמר] שכתוב בו ד', נ' בו ב"ספ' / 99 תורה] התורה ד' / הנקראת] שנקראת יספד' / שנאמר כי... לכם] ח' נפד' /

ובדומה (ר' חייא בר אבא') גם במקבילה. 97 שכר היראה תורה — פראפראזה חופשית על הפסוק מספר איוב תוך סטייה בולטת מעניינו. הדרשן מבליע בדבריו את היהוה תורה=חכמה (השווה בר"ר א, א [2]), ואינו מוצא בדברי איוב שוויון (יראה היא חכמה), אלא סיבה ומסובב. 98 שיוכבד היתה יראה וכו' — שנאמר במיילדות 'ותיראן המילדות' (א 17), וראה א, טז(1). 2 ומרים יצא ממנה בצלאל — גם בקטע זה (והשווה לעיל א, יג ולהלן א, יז) מזוהות המיילדות ביוכבד ובכחה. קישור מרים אל בצלאל נזכר גם בשמור"ר מח, ד; בתנח"ו ויקהל ד ותנ"ב שם ה. לטעמו ראה להלן א, יז. 4 הוי וייטב אלהים — ובתיבת 'וייטב' נרמזו כאחת משה והתורה, בצלאל וחכמתו והם הם שכרן האמיתי של המיילדות. א, טז(3) אגב גררא מובא פירוש קצר (וחסר מקבילות) לרישא דקרא. ראה גם כשר לפסוק, סי' קמט.

א, טז(4) תנח' תולדות ה. ביסוד הקטע, ככל הנראה, עימות בין 'ויאמר מלך מצרים למיילדות' (15) לבין 'מי זה אמר ותהי' (איכה), ודבר זה נרמז במקבילה. יש בדברים לעג לאזלת ידו של מלך בשר ודם, אשר גזירתו כאין מול עצת האל. 8 אלא וירב העם ויעצמו מאד (נסתים נפד) — זו מסקנתו ההגיונית של הקטע ואפשר שנתקצרו הדברים שלפניו.

א, יז סוטה יא ע"ב—יב ע"א; השווה ספרי במ' עה (75). מטרתה של יחידה ארוכה זו להוכיח כי דוד המלך הוא מצאצאי מרים אחות משה. לשם כך נעזר הדרשן בדרכי מדרש נועזות וניתן לחוש שהמטרה מקדשת במקרה זה את כל האמצעים. נראית לי הצעת היינימן (אגדות, עמ' 84—88) לראות כאן חלק מפולמוס בשאלת הלגיטימיות של בית השמונאי שהיו כוהנים (לויים) ומלכים גם יחד. הם ותומכיהם יכלו להביא את משה כדוגמא למיוזג כתר מלכות וכתר כהונה ואף יכלו לראות בפסוקנו ראיה להיות יוכבד אם בית המלוכה. מתנגדיהם באו להפקיע דעה זו (וראה להלן ב, ו[3]), ובמקרה דגן הריהם מסתמכים על המסורת הרואה את ה'בתים' (שעשה אלהים למיילדות) כבית מלוכה, אך מנסים ליצור קשר בין דוד — אבי השושלת המלכותית לפי המסורת המקראית —

א,יז ויהי כי יראו המילדת את האלהים ויעש להם בתים (א 21). רב ולוי.
 10 חר אמר: בתי כהונה ולויה, וחר אמר: בתי מלכות. בתי כהונה ולויה — משה
 ואהרן. בתי מלכות — ממרים, לפי שדוד בא ממרים, דכתיב: וכלב בן חצרון
 הוליד את עזובה אשה ואת יריעות ואלה בניה ישר ושובב [וארדון] (דה"א
 ב 18). 'עזובה' זו מרים. ולמה נקרא שמה עזובה? שהכל עזובה. 'הוליד' —
 והלא אשתו היתה? ללמדך, שכל הנושא אשה לשם שמים מעלה עליו הכתוב
 15 כאילו ילדה. 'יריעות' — שהיה זיו פניה דומות ליריעות. 'ואלה בניה' — אל
 תיקרי 'בניה' אלא 'בניה'. 'ישר' זה כלב, שישר את עצמו. 'שובב' — ששיבב

נ"ד) וירב העם ויעצמו מאד נפד / 10 חר
 ח' י / ולויה] ובתי לויה ד / ולויה*] נ' בתי
 שא (ונמחק א") / 11 ממרים] מרים פ /
 בא ממרים] ממרים בא פ / 13 עזובה*]
 עזובה שאנבס (ותוקן ש"נ") / 14 היתה

נ' אלא י, נ' אמר ר' יוחנן נספד / לשם]
 לשום נס / 15 שהיה] שהיתה נ, שהיו בד
 (ותוקן ב") / זיו] ח' ד / דומות] דומה י,
 דומין ד / ליריעות] ליריעה פ / 16 את

לבין מרים. היחידה שלפנינו באה גם בבבלי, אך כאן נשתרגו בתוכה דברים נוספים (חסרי מקבילה)
 וסדר הדברים, כמו גם לשונם, אחר. 9 בתים — לא ברור אם לשון 'בתים' בפסוק משמע Houses
 או Families (צ"לדס) ופירוש המדרש יכול להיות קרוב לפשוטו של מקרא. רב ולוי — בבבלי:
 רב ושמואל, וכך גם לעיל (א, יג). 10 חר אמר בתי כהונה ולויה — לשיטת רב היו המיילדות
 יוכבד (אם משה; לויה) ואלישבע (אשת אהרן; כהונה). עניין המלוכה לא בא לידי ביטוי בדעה זו.
 וחר אמר בתי מלכות — היינו: 'אף בתי מלכות' (יפ"ת). לשיטת שמואל (לוי) היו המיילדות יוכבד
 (כאן: כהונה ולויה) ומרים (מלכות). 11 דכתיב וכו' — הראיות המובאות ביחידה זו מתבססות
 על פסוקי-יחס מספר דבה"י, וראה לעיל בסיפא של א, ט(3). וכלב בן חצרון וכו' — בבבלי
 מקדימים ומוכיחים, כי כלב בן חצרון הוא כלב בן יפונה. הוא נתכנה 'בן יפונה' משום ש'פנה
 מעצת מרגלים'. ויהי זה מונח גם ביסוד היחידה שלפנינו והוא נצרך להבנתה. 13 שהכל
 עזובה — חולנית היתה... ועזובה כל בחורי ישראל מלישא אותה' (רש"י בסוטה), ונראה יותר
 'שהכל עזובה במדבר' (לק"ט ושכ"ט) כשנצטרעה והושמה חוץ למחנה (במ' יב). 14 הנושא
 אשה לשם שמים — 'שלא לשם יופי... אלא לבנים' (מהרש"א וכמותו מהרז"ו ומקורם רש"י).
 גם בסוטה, כמו בכמה כת"י כאן, בא המאמר בשם ר' יוחנן והשווה סא"ז ג (177). מעלה עליו
 הכתוב כאילו ילדה — כאילו 'לקחה לו לבת' (מהרז"ו) והעניק לה בנושאו אותה חיים חדשים.
 השווה גם להלן: 'שנעשה לה כאב'. 15 דומת ליריעות — יפות כיריעות המשכן, שעשויות היו
 'שש... ותכלת וארגמן וכו' (מהרז"ו). ואולי נסמך הדימוי על שה"ש א 5: 'נאוה... כיריעות
 שלמה' (מירקון). רש"י שונה בתכלית: 'ירקרקת מחמת חוליה' ובכך הריהו יוצר רצף פרשני
 בין חלקי המדרש: כלב נשא את מרים לאחר שהכל זנחיה בשל חולניותה. אל תיקרי 'בניה' וכו' —
 ישר, שובב וארדון אינם בני מרים (היא עזובה) אלא כינויים לבעלה, שהבעל בונה בית בנושאו
 אשה (השווה דב' כה 9), 'ודורש כמה פסוקים שהם אחד על כלב' (מהרז"ו). 16 שישר את
 עצמו — 'מלטעות טעות המרגלים' (רש"י). ששיבב את עצמו — בבבלי: 'ששיבב את יצרו' ומפרש
 רש"י: 'מרד [ביצרו] מלשון "הבת השובבה"'. ויש מפרשים 'שיבב' מלשון: שיבר לשבבים, ריסק
 (השווה קה"ר א, א ושבח פז ע"א) — אך גם פירוש זה יוצא רק על גירסת הבבלי. טור-סיני
 (ספר קפלן, עמ' צב) מפרש: 'שובב [זו קריאתו] את יצרו — כובש את יצרו', אך הוכחותיו אינן
 משכנעות, ואפשר שנפל שיבוש בנוסחנו בהשפעת המאמר שלפניו ונוסחת הבבלי עיקר.

את עצמו. 'וארדון' — שרידה את יצרו. ותמת עזובה (שם 19) — מלמד שנחלית ונהגו בה מנהג מיתה ועזובה וגם כלב עזבה. ויקח לו כלב את אפרת (שם). אפרת זו מרים, ולמה נקרא שמה אפרת? שפרו ישראל ורבו על ידיה. 20 ומהו 'ויקח לו'? מאחר שנתרפאת עשה בה מעשה ליקוחין, הושיבה באפריון מרוב שמחתו בה. וכן אתה מוצא שקורא למרים במקום אחר שתי שמות על שם המאורע שארע לה, הדא הוא דכתיב: ולאשחור אבי תקוע היו שתי נשים חלאה ונערה (שם ד 5). 'אשחור' זה כלב, לפי שאשחור בן חצרון היה. ולמה נקרא שמו אשחור? שהשחירו פניו בתענית. 'אבי תקוע' — נעשה לו כאב. 25 'תקוע' — שתקוע לבו לאביו שבשמים. 'שתי נשים' — כשתי נשים. 'חלאה

ספד / מאחר] לאחר אינבספ, שאחר ד / הושיבה] והושיבה פ / 21 אתה] את אפ / שקורא... אחר] במקום אחר שקורא למרים ד / שתי] שני פד / 22 הדא הוא] ה' נ / 24 שמו] ה' פ / שהשחירו] שהשחירו פ / בתענית] בתעניות ד / לו] לה נ / 25 לבו]

עצמו] עצמו ד / 18 ונהגו בה] ונהגו (ונהגו פ) בו יפ / מיתה] מיתה אינבספ / ועזובה] ועזובה אנבס, ח' ד / 19 אפרת] ח' סד / ולמה] למה ד / שמד] נ' מרים ש / אפרת] אפרתה פ / ישראל ורבו] ורבו ישראל אינבספד / ידיה] ידה י / 20 ומהו] מהו

17 שרידה את יצרו — ייסר ועינה את ייצרו שהיה מסיתו לטעות עם המרגלים (על פי רש"י). מלמד שנחלית וכו' — רומז כנראה לעניין צרעת מרים. 'ארבעה חשובין כמת... מצורע' (גדר' סד ע"ב וראה להלן ה, ד[2]) והרי על מחלת מרים מבקש משה: 'אל נא תהי כמת' (במ' יב 12). מכאן ועד לשו' 22 לא מצאתי בבבלי או במקבילה אחרת (אך השווה שמו"ר מ, ד ותנח' כי תשא יג). 19 שפרו ישראל וכו' — השווה לעיל א, יג שם נדרש השם 'שפרה' (= יוכבד) באופן דומה. 20 מהו 'ויקח לו' — אם בהחזרת אפרת-מרים אל בעלה עסקינן, מדוע השתמש הכתוב בלשון 'ויקח' שעניינה נישואין של ממש (דב' כד ד ועוד) ולא אמר 'וישב' או כדומה? והשווה גם להלן א, יט(2). עשה בה מעשה ליקוחין — והולך ומפרט: הושיבה באפריון וכו'. כלב החזיר את אשתו לביתו בטכס הדומה לטכס נישואין. אפריון — מטה או כסא מרופדים בפאר, לשאת בהם אדם נכבד (שה"ש ג 9), ונהגו להביא את הכלה באפריון לביתה. ראה, דרך משל, סוטה ט, יד ותוס' יב' יג, א. ונראית הצעת מירקין לראות ביסוד המדרש גם קשר צלילי בין 'אפרת' לבין 'אפריון' (ראולי אף תיבת 'נתרפאת' קשורה לכך). 21 וכן אתה מוצא וכו' — המדרש זונח כאן באמצעו את סיפור כלב ואפרת (הבנוי על דה"א ב) כדי להביא קטע אחר המוכיח אף הוא קשר בין השניים (והפעם על סמך דה"א ד) כשבסופו (להלן, שו' 31) הוא חזר לעניין כלב ואפרת. קשה לומר כי הקטע המדבר באשחור (= כלב) ובאשתו הוא תוספת משנית השוברת את הרצף, שכן בבבלי נמצא רק את הרישא של הקטע המדבר בכלב ובאפרת ואת הסיפא של סיפור אשחור ואשתו כשהקישור ביניהם רופף, ונראה כי תולדותיה הספרותיים של יחידה זו אינם סובלים אלא השערות גרידא. 23 לפי שאשחור בן חצרון היה — כאמור בדה"א ב 24. 24 שהשחירו פניו בתענית — 'שקיבל עליו תעניות הרבה שיינצל מעצת המרגלים' (רש"י). הצירוף 'הושחורו שניו מפני תעניותיו' בא למשל גם בחג' כב ע"ב והוא אף מסתבר יותר, שכן יש קשר בין הצום לבין השתרת השיניים (אך השווה איכה ד 8—10). 'השתרת פנים' עניינו (ראה סנה' ק ע"א) העלבה והעטיית חרפה וקשה להלום ציור זה כאן. 'אבי תקוע' נעשה לו כאב — קשה. בבבלי: 'נעשה לה כאב' (ועח"נ), היינו: 'להתעסק בה ברפואות ובמוזונות הצריכין לחולה' (רש"י) ומוסב על כלב ועל אשתו החולנית. אם כן הוא, נדרשת כאן תיבת 'אבי' בלבד ותיבת 'תקוע' (החסרה מן הבבלי וממקצת כחה"י כאן) אין זה מקומה, וכך נראה לומר. 25 שתקוע לבו לאביו שבשמים — בבבלי:

ונערה' — לא חלאה ולא נערה היא אלא מרים שמה. ולמה נקרא שמה חלאה ונערה? שחלתה ונערה מחוליה והחזירה הקב"ה לנערותיה. ותלד לו נערה (שם 6), לאחר שנתרפאת ילדה לו בנים. את אחוזם ואת חפר [...] ובני חלאה צרת וצחר ואתנן (שם 6—7). 'צרת' — שנעשית צרה לחברותיה. 'צחר' — שהיו פניה דומים לצהרים. 'אתנן' — שכל הרואה אותה מולכת אתנן לבעלה. לכך כתיב: [ויקח לו כלב את אפרת] ותלד לו את חור (שם ב 19). ומנין שדוד בא ממרים? דכתיב: ודוד בן איש אפרתי מבית לחם יהודה (שם"א יז 12). וכן את מוצא שכתוב אחד אומר: ובני חלאה צרת וצחר ואתנן וקור' הוליד את ענוב (דה"א ד 7—8). 'קור' זה כלב, שקצץ עצת מרגלים. 'הוליד' 35 את ענוב' — סיגל מעשים טובים בעת שהביאו אשכול ענבים, שאילולי כלב

ד / 30 פניה] פניו ינב / מולכת... לבעלה]
מוליד אתנן לאשתו ד / 31 לכך] ולכך
ינספד / 32 בא ממרים] ממרים אנבסד,
ממרים היה י, ממרים בא פ / דכתיב] שנאמר
א / אפרתי] נ' היה ינבספ / 33 את] אתה
ינבסד / 34 עצת] ח' ינבספד / 35 מעשים]
מצוות ומעשים ג / בעת] בשעה ג / ענבים]

ח' ב / 26 לא... נערה] לא חלאה ונערה
סד, ולא חלאה ונערה לא חלאה היא ולא
נערה פ / היא] הואי ד / שמה] היתה ספד /
נקרא שמה] נקראת פד / חלאה ונערה] ונערה
ג, חלאה ס, ג' חלאה ב / 27 ונערה]
ונערה פד / והחזירה*] ג' לו שיג / לנערותיה]
לנערותה אספד / 29 לחברותיה] לחברתה]

'שתקע את לבו...'. והוא 'צירוף לא ברור כל צרכו' (בן-יהודה בערכו) עד שנוקט טור-סיני (שם) לתקנו בלא אסמכתא: 'תקוע לבו בשמים'. 'תקוע אצל...'. משמעו: רגיל ומצוי (ב"מ פה ע"ב) ונראה שמעין זה יש לפרש גם לפנינו. כשתי נשים — חביבה היתה עליו כשתיים. 27 שחלתה ונערה מחליה — שנתרפאה מחליה וחזרה בתואר פנים כנערה' (רש"י), מעין מה שאירע לה ליוכבד (להלן א, יט[3]) שחזרה לנערותה. 'נער מחליו' פירושו: הבריא (השווה שופ' טז 18 מול 20). 28 ובני חלאה וכו' — יבניי חלאה שנבנית ונתרפאת משובחין היו' (רש"י), שהרי להלן ידרוש הדרשן את 'צרת וצחר ואתנן' ככינויים למרים ולא כשמות בניה. 'בני חלאה' הם אפוא גופה שנבנה מחדש לאחר מחלתה. 29 נעשית צרה לחברותיה — יופיה היה כה רב, עד שכל אשה נשואה ראתה בה מעין מתחרה (לצרה' ראה שם"א א 6), והיו כולן 'מתקנאות ביופיה' (רש"י). 30 היו פניה דומים לצהרים — בוהקות ומבריקות כאור הצהריים (וכן 'מאירות כצהרים' [סנה' קח ע"ב]). בנה"מ: 'צחר' (קרי: 'וצחר'), ואפשר ששינה הדרשן ל'וצחר' כדי שיהיה משחק המלים מלא יותר, אף שתלופי ת—ה כדרשות מעין אלה הם דבר נפוץ. כל הרואה אותה וכו' — כדי שלא ייתן הבעל את עיניו במרים. בדפוסים (וכן בבבלי): 'שכל הרואה אותה מוליד אתנן לאשתו' (משום ש'היה מתאוה למשכב נשים' [רש"י]), אך נוסחנו תואם יותר את ההקשר. 'אתנן' הוא על פי רוב שכר הזונה (דב' כג 19; תמו' ו, ב) והשימוש בתיבה זו כאן הוא חולדה מלשון הפסוק. 31 לכך כתיב וכו' — חור לענין כלב ואפרת (לעיל, שו' 21). 32 ודוד בן איש אפרתי וכו' — וקושר 'איש אפרתי' אל 'אפרת' היא מרים. בנה"מ של אותו פסוק: 'בן איש אפרתי הזה', ותיבת 'הזה' חסרה בכמה מנוסחי המקרא ובאחרים בא במקומה 'היה', כמות שהוא בח"נ כאן. 33 וכן את מוצא וכו' — שיטה אחרת, חסרה מן הבבלי, להוכיח כי דוד מצאצאי מרים-חלאה הוא (והשווה בספרי במ'). 34 שקצץ עצת מרגלים — שם קץ, השתיק את המרגלים ואת עצתם. עח"נ. 35 סיגל מעשים טובים — אסף (ראה לעיל א, ד[2]) מעשים טובים. בבמ"ר טז, יד: 'לא רצו [המרגלים] ליטול מפירות ארץ ישראל ואילולי כלב ששלף את הזין... לא היו נוטלים'. 'הוליד את ענוב' נדרש אפוא על כלב ש'הוליד' — היינו הביא לעולם, עשה — מצוות

לא הביאו. ואת הצבבה (שם) — שנעשה צביונו של הקב"ה. ומשפחות אחרת בן הרום (שם) — זה מרים. ולמה נקרא שמה אחרת? על שם: ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחלת (טו 20). ומהו 'משפחות'? זכה להעמיד ממנה משפחות. 'בן הרום' — שזכתה שיצא ממנה דוד, שרימם הקב"ה מלכותו, כמה 40 דאת אמר: [ויתן עז למלכו] וירם קרן משיחו (שמ"א ב 10).

א,יח(1) ויצו פרעה לכל עמו [לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו] (א 22). אמר ר' יוסי ב"ח: אף על עמו גזר. ולמה עשה כן? שהיו אצטגניניו אומרים: גואל ישראל נתעברה בו אמו ואין אנו יודעים אם מישראל הוא או מצרי הוא. באותה שעה כנס פרעה לכל המצריים ואמר להם: השאילו לי בניכם לט' 45 חדשים שאשליכם ליאור. הדא הוא דכתיב: כל הבן הילוד היארה תשליכהו,

נ' אומ' לו ס' / אצטגניניו] אצטגניניו י'נד, איסתרולין ב, אצטגוליו ס', אצטרוגילין פ' / אומרים] ח' ס', נ' לו נב"סד' / 43 בו ממגו ד, ח' ס' / מישראל] ישראל י'נבספד' / הוא] ח' נ' / און] און י'נבספ' / הוא] ח' נ' / 44 כנס] כינס י'ב' / לכל] כל נפד' / לי] את ד, ח' י' / בניכם] בניהם ס' / לט'] תשעה אינבספד' / 45 שאשליכם] ואשליכם י' /

של ענבים ב"ספ' / 36 שנעשה] שעשה נספד' / הקב"ה] נ' בה נב"ספ' / 37 זה] זו אינבספ' / ולמה] למה י' / אחרת] כן ד' / 38 ומהו] מהו נבסד' / 39 שזכתה] זכתה י'נבספד' / שיצא] ויצתה א' / שרימם] שרומם פד' / כמה דאת אמר] שנאמר י', כמה דתימא נ', דכתי' ס', כמה שכתוב פ' / 42 יוסי] ח' נ' / ב"ח] בר (ח' נ') חגינא אנבספד' / שהיו]

בשעה שהובא אשכול הענבים בידי המרגלים. 36 שנעשה צביונו של הקב"ה — ועח"נ: 'עשה צביונו ... בה', כלומר: קיים כלב את רצון האל ('צביון' הריהו רצון, חשק, חפץ. ראה מג' טו ע"ב ועוד) בנושאו את מרים. נוסחים שאי גיתנים בדוחק להתפרש: כלב נעשה למושא חפצו של ה'. 37 אחרת — דורש במעין נוטריקון: 'ותצאן ... אחריה [אחרי מרים] בתפים ובמחלת' (והשווה הרש"ש). 38 זכה להעמיד ממנה משפחות — הוא בית המלוכה. 40 ויתן עז למלכו ופ' — גם במקומות אחרים (כגון שמ"ר כו, ד) גדרש הפסוק על דוד או שלמה.

א,יח(1) תנח' ויקהל ד; תנ"ב שם ה; השווה סוטה יב ע"א; פדר"א מח (קיד ע"ב). 42 אף על עמו גזר — כפי שיפרש בהמשך, שכן לא נאמר בפסוק 'כל הבן הילוד לעבריים'. שהיו אצטגניניו ופ' — השווה לעיל א, ט(2) ובעיקר להלן א, כד(4) על כישורי האצטגנינין לראות את העתיד. 43 גואל ישראל נתעברה בו אמו — הביוגראפיה של הגיבור העממי-לאומי דורשת ידיעה מוקדמת על לידתו. במקורותינו יודעים על לידת משה החרטומים (כאן ובתנח' וכן: יוספוס, קדמוניות, וו, ט, ב, שו' 205), פרעה עצמו (ת"י על א 15 ומדה"ג, שמ', עמ' כב—כג), עמרם (יוספוס, שם, שו' 210—216) או מרים (להלן א, כב). גם במקרא (יצחק, יעקב, שמשון, שלמה) מודיעים משמים על לידתו הצפויה של הגיבור (וראה עוד מתי א 20) וחסרון זה מסיפורי משה במקרא באה האגדה למלא. ואין אנו יודעים — שהאצטגנינין 'צופים ואינם יודעים מה צופים' (להלן א, כד [4]) וביכולתם לראות חצאי אמתות בלבד. 44 השאילו — השימוש בתיבה זו קשה, אך מצאנו גם במקרא השאיל שמשמעו נתינה שלא על מנת להשיב (שמ"א א 28 וראה יד"מ כאן). לט' חדשים — כמשך הריונה של אשה, שכן החרטומים לא ידעו באיזה שלב בהריונה מצויה אמו של הגואל. לפי התנח' נמשכה גזירת פרעה 'יום אחד'; לפי ספר היובלים מו, ג — שבעה חדשים; בפדר"א — שלוש שנים ומחצה וראה גינצבורג, ג, עמ' 262, הערה 56 ולהלן א, כד(4). 45 כל הבן הילוד של

בין יהודי בין מצרי. ולא רצו לקבל ממנו. אמרו לו: בן מצרי לא יגאל אותן אלא מן העברים.

א, יח(2) היארה תשליכהו (א 22). למה גזרו להשליך אותן ליאור? לפי שהיו רואין האצטגנינין שמושיעין של ישראל על-ידי מים ילקה. הם סבורים 50 במים ילקה ויטבע, ולא היה כך, אלא על-ידי באר מים נגזרה עליו גזרת מיתה, שנאמר: יען לא האמנתם בי [להקדישני... לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם] (במ' כ 12). ורבנן אמרי: העמיקו עצה שלא יפרע מהם הקב"ה במים, לפי שהיו יודעים שאין הקב"ה משלם אלא מדה כנגד מדה, והיו בטוחים שלא יביא הקב"ה מבול לעולם, ולפיכך גזר להטביעם במים. 55 א, יח(3) וכל הבת תחיון (א 22). וכי מה צורך היה לפרעה לקיים הנקבות? אלא כך היו אומרים: נמית הזכרים ונקח הנקבות לנשים. לפי שהיו המצריים שטופי זמה.

הם היו (והם היו ס, והיו ד) סבורים במים (שבמים ד) יטבע נסד, הם היום בוחן במים וטבע פ / 50 היה כד[כך היה ס, היה ד / על-ידי] על ג / באר מים[מים י, באר המים נספ / נגזרה] נגזר ד / מיתה[מות נספד / 51 שנאמר] דכתיב ס / 52 ורבנן[ורבנן ינבסד / יפרע] נ' הקב"ה בספד / 53 הקב"ה ח' בספד / 54 בטוחים[בוטחים בפ / יביא] יבא פ / הקב"ה ח' ינבספד / לפיכך[לפיכך ינב, לכך ספד / גזר] גזרו ד / 55 צורך היה לפרעה[צורך היה י, צורך לפרעה סד, צרך פרעה פ / 57 שטופי זמה]

תשליכהו] נ' כל הבן של ישראל אין כתיב כאן (אין כתיב כאן כל הבן של ישראל פ) אלא כל הבן (נ' הילוד ב"ד) ב"ספד / 46 בין יהודי... מן העברים ח' ב (והושלם ב" / בין מצרי] ובן מצרי פ / אמרו לו] שאמרו (נ' לו ב"ספ) ב"ספד / בן] שבן ש / אותן נ' לעולם ב"ספד / 47 מן] בן א / 48 גזרן] גזר י / להשליך אותן*] אותם להשליך אותן ש, אותן להשליך יבפ, להשליכן ד / 49 שהיו רואין] שראו אס / האצטגנינין האצטרולוגין י, האסטרולוגין נ, האיסטרולוגין ב, האסטרולוגין סד, אצטרולוגין פ / מים המים ספ / הם סבורים... ויטבע] יטבע י.

ישראל אין כתיב כאן (נסחים כספד) — אך תה"ש, השומרוני, ת"א ות"י מוסיפים 'לעברים' (או 'ליהודאי'), וכך כבר צוטט בקדמוניות המקרא ט, א.

א, יח(2) לעיל א, ט(2); להלן א, כד(4) ושם נחפרשו מקצת מענייני היחידה. 50 על ידי באר מים — סיפור מי מריבה (במ' כ) שבגינם נענש משה במוות במדבר. 52 העמיקו עצה — לשון יש' כט 15: 'הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה', והשווה: 'עצה עמוקה' (בר"ר סד, יג [1016]). 54 גזר — פרעה (ועח"נ).

א, יח(3) השווה לק"ט לפסוק (9). 55 וכי מה צורך וכו' — שהרי למיילדות אמר 'ואם בת היא וחיה' (א 16), 'אם חיה — חיה, ואם מתה — מתה' (לעיל א, יד[3]), וכאן ציווה מפורשות: 'תחיון', היינו: תותירו בחיים, סייעו להן להישאר בחיים. 56 ונקח הנקבות לנשים — וכך כבר בקדמוניות המקרא ט, א: 'ואת בנותיהם נשמור למען נתן אותם לאשר לנו לנשים'. בשכ"ט: 'יחיו את חבנות לשום זנות'. 57 שטופי זמה — השווה לעיל א, טו(2) ולהלן א, כח(2). יסודו של הציור ביח' כג 19—21 וראה גם ויק"ר כג, ז (תקלה); תנ"כ לך לך ה. אפשר שיש כאן גם רמזות כלפי הפריצות המינית שנהגה בעולם ההלניסטי-רומי בימי חז"ל.

א,יט(1) וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי (ב 1). לחיכך הלך? אמר ר' אבא בר זבדא: שחלך בעצת בתו. תני: עמרם גדול הדור היה, כדאיתא לעיל.
60 א,יט(2) ויקח את בת לוי (ב 1). 'והחזיר' לא נאמר אלא 'ויקח'. אמר ר' יהודה בר אבינא: שעשה בה מעשה לקוחים: הושיבה באפריון ומרים ואהרן מרקדין לפניו ומלאכי השרת אומרים: אם הבנים שמחה הללויה (תה' קיג 9).
א,יט(3) את בת לוי (ב 1). איפשר בת ק"ל שנה וקרי לה 'בת'? אמר ר' יהודה בר אבינא: שנולדו לה סימני נערות.

65 א,כ(1) ותהר האשה ותלד בן (ב 2). אמר ר"ל: והלא מעוברת היא ג' חדשים

<p>שטופים בוימה ינבספד / 58 אבא בר זבדא אבא בר אבינא (זבידא פ) ספ, יהודה בר זבינא ד / 59 תני תאני י, תניא פד / הדור+ ח' שא (והושלם א") / היה נ' וכו' ינבספד / כדאיתא לעיל לעיל ס, כדאמ' לעיל ד, ח' פ / 61 אבינא זבינא סד, זבנא פ / שעשה בה שעשה לה ספד, שנעשה ב / הושיבה / והושיבה א / 62 לפניה</p>	<p>לפניהם נד / השרת נ' הם ב"ס / 63 שנה נ' היתה ד, ח' פ / וקרי וקורא נ, והיה קורא ב / בת נ' האמ' ר' חמא בר חנינא יוכבד היתה והיא היתה הורתה בדרך ולידתה בין החומות שנא' אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ולא הורתה וקרי לה בת ד / 64 אבינא זבינא נספד / לה בה אסד / 65 אמר ר"ל... בן אמ"ר י, א"ר נב (והושלם</p>
---	---

א, יט(1) ראה לעיל א, יג ושם מקבילות ודיון מלא. 58 ר' אבא בר זבדא — בכתה"י (עח"נ)
ובמקבילות שוורת מבוכה בשאלת בעל המאמר. 59 שהלך בעצת בתו — 'ולשון הליכה שייך
בעצה' (מהר"ו), כגון במ' כד 14 ('לכה איעצך'). המדרש דורש את תיבת 'וילך' תוך התעלמות
מן ההקשר. תני — ברגיל זו לשון פתיחה לציטוט מדברי תנאים וראה מכי דרשב"י, עמ' 6.
כדאיתא לעיל — הערת עורך (או מעתיק) המפנים אל א, יג לעיל.
א, יט(2) סוטה יב ע"א; ב"ב קכ ע"א; פס"ר מג (קפ ע"ב); מכי דרשב"י, עמ' 6; ת"י.
60 'והחזיר' לא נאמר וכו' — השווה גם הענין הדומה לעיל א, יז. אם פסוקנו מדבר — כפי
שמבינו המדרש — בהחזרת יוכבד אל בעלה, מדוע לא כתב 'ויחזר' אלא 'ויקח', שהוא לשון
נישואין מלאים של ממש? ר' יהודה בר אבינא — השווה לעיל א, יט(1). 61 שעשה בה מעשה
לקדום — נתפרש לעיל א, יז. השבת יוכבד נעשתה בטכס גדול למען יראו זאת הכל (השווה
לעיל א, יג). ייתכן שמכאן הועברה המסורת אל סיפור כלב ואפרת (א, יז), שהרי כאן יש לפומביות
תפקיד חשוב ומרכזי. 62 אם הבנים וכו' — הפסוק מתה' הובא כאן בעיקר בשל ראשיתו: 'מושיבי
עקרת הבית', 'שדורשו מלשון השבה שהחזירה ומלשון ישיבה שהושיבה באפריון' (מהר"ו והשווה
מהרש"א). הוספת מלאכי השרת לסיפור מגבירה את חגיגותו וחשיבותו.
א, יט(3) סוטה יב ע"א; ב"ב קכ ע"א; ת"י. 63 בת ק"ל שנה — שכן את מוצא ישבו ישראל
במצרים מאתיים ועשר שנים (והשווה היינמן, אגדות, עמ' 65—74). . . . והיא גולדה בין החומותיים
[ראה מיד להלן] וכתוב בבנה "ומשה בן שמונים שנה בדברם אל פרעה" (ז 7) נמצאת בת מאה
ושלושים שנה באותו הפרק (מדה"ג). בדפוסים הוסיפו (מן הבבלי ומקבילות, כגון בר"ר צד, ט
[1180]) את מאמר ר' חמא, הקובע כי יוכבד נולדה בשעת כניסת יעקב וצאצאיו למצרים. וקרי
לה 'בת'? — תוך התעלמות מן ההקשר נדרשת תיבת 'בת' כתיבה העומדת בפני עצמה (ומשמעותה:
Girl), וכל זה כדי להורבות בנסים הסובבים את לידת משה, כמקובל בתיאורי לידתם של גיבורי-
עם. ר' יהודה בר אבינא — ראה לעיל א, יט(1). 64 שנולדו לה סימני נערות — בדומה למסופר
במקרא על שרה.
א, כ(1) סוטה יב ע"א. 65 אמר ר"ל — במקבילה נשאלת השאלה על ידי סתמא דגמרא.

כשהחזירה ואתה אמרת 'ותהר ותלד בן' ? אלא מקיש לידתה להורתה : מה הורתה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער. מכאן לנשים צדקניות שלא היו בפתקה של חוה.

א,כ(2) ותרא אתו כי טוב הוא (ב 2). תני ר"מ : טוב שמו. ר' יהודה אמר : 70 טוביה שמו. ר' נחמיה אמר : הגון לנביאות. אחרים אומרים : שנולד מהול. רבנן אמרי : בשעה שנולד נתמלא הבית אורה. כתיב התם : וירא אלהים את האור כי טוב (בר' א 4) וכתיב הכא : ותרא אתו כי טוב הוא.

יהודה ד / אמר] אומר ינסד / הגון ח' יב / שנולד] נ' כשהוא נפד / 71 רבנן] ורבנן ינסד, ורבנן פ / אמרי] אמרינן, אמר ד / בשעה] שבשעה א / שנולד] נ' משה ד / הבית] כל הבית ינספד, נ' כולו ד / אורה] אור ס / כתיב] כתוב ד / התם] הכא ספד, ח' אינ (והושלם א") / וירא... כי טוב] ותרא אותו כי טוב הוא ספד / 72 הכא

נ"ב"), ח' ד / אמר ר"ל] ח' ספ / היא] היתה ג", נ' אמו פ / 66 כשהחזירה] שהחזירה פ / ואתה אמרת] ואת אמר נ"ספ / ותהר] נ' האשה ג"ס / אלא] אמר יהודה פד, ח' אינבס / לידתה להורתה] הורתה ללידתה ב / 68 בפתקה] בפתקא י / 69 ר"מ] ר' מאיר אפד / יהודה] יאשיה ד / אמר] אומר איסד / 70 נחמיה] נחמיה ג"פ,

נראה לי שיש לגרוס כאן 'ריש לקיש', שכן כך יקל להסביר את הדילוג שבנסחים ינבד אל 'מקיש' שבהמשך. והלא מעוברת וכו' — ראה להלן א, כ(3). 66 כשהחזירה — ראה לעיל א, יט(2). ותהר ותלד בן — בנה"מ: 'ותהר האשה ותלד בן' (ועח"ג), אך גם בתה"ש ללא 'האשה'. מקיש לידתה להורתה — לא נכתב הריון זה אלא לדרוש כך' (רש"י לסוטה). לתיבת 'ותהר' אין כאן משמעות, שהרי בהשבת אשה מעוברת מדבר — אליבא דמדרש — הכתוב. את הסעם להזכרת 'ותהר' יש למצוא אפוא בעזרת 'היקש', היינו לימוד דבר חדש מסמיכות שתי תיבות מקראיות (כאן 'ותהר ותלד'). בסוטה בא ההיקש בשם ר' יהודה בר זבינא (ועח"ג). מה הורתה שלא בצער — היקללות הורע ברחם אינה כרוכה בכאב. 67 אף לידתה שלא בצער — על קלות ציריה של יוכבד מספר כבר יוספוס (קדמוניות, וו, ט, ד, שו' 218), ולפנינו נסיון נוסף לפאר את לידת משה ונסיותה. מכאן לנשים צדקניות — על צדיקותה של יוכבד ראה לעיל א, יג. 68 פתקה של חוה — מן היוונית (παῖδα): פתק, פיסת גייר או חומר אחר, וכאן במשמעות של 'פיסת קלף גיר או חרס וכדו' לכתובה או לגורל' (בן-יהודה והשווה קרויס, מלים שאולות, עמ' 441—442), היינו: גורל, גזירה. יוכבד ושאר נשים צדקניות שוחררו מגורל האשה, 'בעצב תלדי בנים' (בר' ג 16).

א, כ(2) סוטה יב ע"א. להלן מובאות חמש דעות בפירוש תיבת 'טוב'. 69 טוב שמו — בשם 'משה' קראתו בת פרעה (ראה גם להלן א, כו[3]) ומה שם נתנו לו הוריו ? בספרות המדרש נמנו למעלה מתריסר שמות שניתנו למשה על-ידי בני משפחתו (מג' יג ע"א; ויק"ר א, ג [ח-י]) ו'טוב' או 'טוביה' ביניהם. ראה גם גינצבורג, ג, עמ' 263, הערה 57. 70 טוביה שמו — מדייק מלשון הפסוק 'כי טוב הוא'. הגון לנביאות — וכבר עם לידתו ניכר בו שהוא ראוי לנבואה (לביטוי השווה: 'הגון למלכות' [יב' עו ע"ב]). אחרים אומרים — בויק"ר באה דעה זו בשם ר' מאיר ולדעת התוספות (סוטה יב ע"א והשווה הור' יג ע"ב) 'אחרים' האמור כאן אכן מכוון לר' מאיר, תלמידו של 'אחר', אלישע בן אביית. שנולד מהול — רעיון זה מצוי כבר בקדמוניות המקרא (ט, יג) וחוזר רבות בספרות חז"ל (ראה כשר לפסוק, סי' יז). וראה אדר"ג נו"א ב (12) שם נמנו כמהולים מלידתם אדם הראשון, שת, נח, יעקב, יוסף, משה, איוב, 'בלעם הרשע' (!) ואחרים והשווה שו"ט ט, ז (84—85). היסוד לדרשה זו כאן הוא תפיסת 'טוב' במשמעות של שלם, ללא פגם. השווה בר"ר מח, יג (490), שם 'חסר' עומד מול 'טוב'. וראה עוד להלן א, כד(3). 71 רבנן אמרי —

א,ב(3) ותצפנהו שלשה ירחים (ב 2). שלא מנו המצריים אלא משעה שהחזירה, והיא מעברה תלתא ירחי מתחלה.

75 א,ב(4) ולא יכלה עוד הצפינו (ב 3). לפי שהיו המצריים הולכים בכל בית ובית שהיו חושבים שנולד שם תינוק ומוליכין שם תינוק קטן מצרי והיו מבכין אותו, שישמע תינוק ישראל קולו ויבכה עמו, והיינו דכתיב: אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים (שה"ש ב 15).

א,כא(1) ותקח לו תבת גמא (ב 3). למה גומא? אמר ר' אלעזר: לפי שחביב 80 עליהם ממונם יותר מגופם. וכל כך למה? לפי שאין פושטין ידיהם בגול. ר' שמואל בר נחמני אמר: דבר רך, שיעמוד לפני רך ולפני קשה.

מוליכין ס / שם² לשם נספד / קטן מצרי
מצרי קטן ד / דד שישמע³ כדי שישמע
ינבספד / ישראל⁴ שלישאל פ / ויבכה
ויבך ס / עמו⁵ ח' א / והיינו דכתיב⁶ הה"ד
ס / 79 למה⁷ נ' של ספד / לפי⁸ ח'
אינבספד / שחביב⁹ חביב א / 80 עליהם
נ' לצדיקים ד / לפי¹⁰ ח' נספד / שאין¹¹ שאינו
פ / פושטין¹² נ' את פ / 81 ר' ור' ג /

התם סד, ח' פ / ותר¹³ ... הוא¹⁴ וירא אלהים
את האור כי טוב ספד / 73 משעה¹⁵ משעת
י / 74 והיא מעברה¹⁶ והוא מעברא (מיעברה
בית ד) ינבספד / תלתא¹⁷ תלת ב / מתחלה¹⁸
ח' ג / 75 הצפינו¹⁹ נ' למה ספד / לפי²⁰ ...
הולכים²¹ לפי שהיו הולכים המצריים²², לפי²³ (ח'
ס) שהמצריים היו הולכים נספד / 76 חושבים²⁴
נ' בו ד / שם²⁵ בו ספ / ומוליכין²⁶ והיו

דעה זו חוזרת להלן א, כב. ביסודה גזירה שווה עם האמור בסיפור בריאת האור. אור האופף תינוק בלידתו כדי להכריז על גדולתו נזכר גם בסיפור לידת חנוך (חנוך קו, ב), אברהם (ראה גינצבורג, ב, עמ' 156, הערה 34) וישו (מתי ב 9).

א, כ(3) סוטה יב ע"א; ראה לעיל א, יג; א, כ(1); השווה מכי' דרשב"י, עמ' 6. 73 ותצפנהו שלשה ירחים — המדרש עומד על העובדה שדווקא 'שלשה חדשים' יכלה יוכבד להצפינו ולא יותר. שלא מנו המצריים — את תשעת חדשי הלידה (שהיו מונים משעה שהיתה אשה נישאת ועד שבאו לבדוק אם ילדה) וראה גם שהש"ר על ב, טו. 74 והיא מעברה תלתא וכו' — יוכבד כבר היתה מעוברת שלושה חדשים כשהחזירה אליו עמרם (לעיל א, יט[2]), אלא שהמצריים לא ידעו זאת; שכן העובר טרם ניכר (ראה בר"ר פה, י [1043]). על-פי ת"י לפסוק (והשווה מדר"ג, שמות, עמ' כד ורש"י לחומש) נולד משה בראשית החודש השביעי להריון (ו'טוב' האמור בו משמעו שהיה בר קיום אף שנולד פג) וכך יכלה יוכבד להצפינו עוד שלושה חדשים.

א, כ(4) סוטה יב ע"א; שהש"ר על ב, טו; מדרש שה"ש ב, טו (סב); השווה סא"ר ז (ח) (43). 75 ולא יכלה עוד הצפינו — ומקשה הבבלי: 'אמאי? תצפיניה ותיזיל ו', מה קרה בסוף החודש השלישי ללידת משה שמנע את המשך הצפנתו? 76 שהיו חושבים וכו' — ראה ביחידה שלפני זו. מבכין — גורמים לו שיבכה' (מ"כ). 77 ויבכה עמו — ודרך תינוק לצעוק כששומע קול תינוק חברו' (רש"י לסוטה והשווה מדר"א). והיינו דכתיב — סיפא דפסוק משה"ש ('מחבלים כרמים') נדרש על ישראל, שהם 'כרם ה' צבאות' (יש' ה 7) וראה עוד שה"ש זוטא ב, טו (יג).

א, כא(1) סוטה יב ע"א. 79 למה גומא? — שהוא חומר זול ונפוץ וגם עלוב במראהו. לפי שחביב — בבבלי (ועח"נ): 'מיכאן לצדיקים שממונם ... וכו'' וראה גם חול' צא ע"א (שם מובא מאמר זה בשם ר' אלעזר בקשר ליעקב אבינו). המדרש כא לשבח את הצדיקים, המרחיקים מן הגזל אפילו עשוי הדבר להזיק להם או לצאצאיהם. עם זה אפשר, שיש לדברי ר' אלעזר נמען אחר ודבריו במקורם באירוניה נאמרו. 81 דבר רך — ראה פליקס, צומח, עמ' 294—297 ושם תיעוד

- א, כא(2) ותחמרה בחמר ובזפת (ב 3). תאנא: חמר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע.
- א, כא(3) ותשם בה את הילד ותשם בסוף [על שפת היאר] (ב 3). ר' אלעזר 85 אמר: ים סוף, שים סוף מגיע עד נילוס. ר' שמואל בר נחמני אמר: אגם, כמה דאת אמר: קנה וסוף קמלו (יש' יט 6).
- א, כא(4) ולמה השליכתו ביאור? שיהו חושבים האצטגנינין שכבר הושלך במים ואל יחפשו אחריו.

נחמני] נחמן גד / אמר] ח' פ / שיעמוד / שהוא יכול לעמוד ד / לפני] בפני ב / 82 תאנא] תנא פד / חמר] חומר יבפד / מבפנים] בפנים ב / 85 אמר] אומר פ / מגיע] הגיע ב / נחמני] נחמן ד / אמר] אומר פ / 86 דאת אמר] דתימא גפד /

87 השליכתו] השליכו יגב, השליכוהו פ, השליכה אותו ד / ביאור] נ' כדי נספד / שיהו] שיהיו ספ / האצטגנינין] האצטרולוגין י, האצטרולוגין ג, האיסטרולוגין בס, האסטר-גולין פ, האסטרולוגין ד / 88 במים] למים

רחב על סגולות הגומא (הוא בלשון חכמים 'גמי' [שבת ח, ב; שבת קכ ע"ב]) וגמישותו. שיעמוד לפני רך וכו' — 'בפני המים ובפני האבנים והסלעים' (לק"ט ושכ"ט והשווה רש"י לסוטה). בין השיטין רומז אולי רשב"ן לדרך הנכונה שילך בה אדם, אשר יהיה תמיד 'רך כקנת' (תע' כ ע"א).

א, כא(2) סוטה יב ע"א. 82 תאנא — כמו: תנא. צורת כתיב זו נפוצה בכת"י ספרדיים של ספרות חז"ל, ראה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ב, עמ' 1296. חמר מבפנים וזפת מבחוץ — שלושה יסודות נזכרים בפסוק ובמדרשו ויש לפרשם לפי הוראתם בלשון חכמים: (1) חמר הוא האספלט של היום, חומר חום-שחור ממקור טבעי הצף על פני המים, כגון ים המלח (בר' יד 10, וראה קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 260—261); (2) חמר היא אדמה דביקה, על-פי רוב חומה-אדמדמה, המשמשת לתעשיית כדרות ולבנים (א 14); (3) הזפת הוא חומר דביק המיוצר משרף עצים ומשמש לשריפה (שבת ב, א) ולאטימת כלים (ברנד, כלי החרס, עמ' קלד—קלה). לפי המדרש צופתה תיבת משה בחמר נטול הריח מבפנים ובזפת, שריחה רע, מבחוץ. קשה לומר אם יש לפנינו מדרש המשנה את ניקודה של התיבה המקראית, או שמא משתקפת בו קריאה אחרת של הפסוק. וראה עוד כשר, עמ' נט, סי' כח. 83 כדי שלא יריח וכו' — ראה עוד בר"ר פד, יו (1021) ומקבילות. צדיק — קרוי על שם סופו.

א, כא(3) סוטה יב ע"א—ע"ב. 85 ים סוף — הוא, כנראה, לשון הים המפרידה בין חצי האי סיני לאפריקה. תפיסתו הגיאוגרפית של ר' אלעזר לא ברורה (ראה יפ"ת) ושמא הוא מדבר על אחת מזרועות הדלתא של הנילוס. ההסבר 'שים סוף' וכו' חסר מן המקבילה ואולי אינו אלא תוספת שבטעות יסודה. אגם — הוא האגמון (יר' נא 32), צמח מים הגדל על גדות הנחלים ובביצות (פליקס, צומח, עמ' 292—293). לפי ר' שמואל הושם משה בין קני השית, וראיתו היא הפסוק מיש', לפיו 'סוף' הוא מין צמח. כך גם ת"א: 'ביערא על כיף נהרא'. לפי זה אין ר' שמואל עוסק באספקט הגיאוגרפי של המקום.

א, כא(4) קטע קצר וחסר מקבילה זה נראה להיות פרי ידו של העורך. 87 ולמה השליכתו ביאור? — 'היה לה להשליכו בשדה כשאר הנשים' (מהרו"י), ועיין לעיל א, יב(2). שיהו חושבים וכו' — ראה לעיל א, יח(1).

א, כב סוטה יב ע"א; שם יב ע"ב—יג ע"א; מג' יד ע"א; מדרש מש' יד, א (74—75); שם לא (111); מכי' בשלח י (151); מכי' דרשב"י, עמ' 100; ירו' סוטה א, ט (יו ע"ב); השוואה במ"ר

א,כב ותתצב אחתו מרחק [לדעה מה יעשה לו] (ב 4). למה עמדה מרים 90 מרחוק? אמר רב עמרם בשם רב: לפי שהיתה מרים מתנבאת ואומרת — עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל. וכיון שנולד נתמלא כל הבית אורה. עמד אביה ונשקה על ראשה. אמר לה: בתי, נתקיימה נבואתך. והיינו דכתיב: ותקח מרים הנביאה אחות אהרן [את התף בידה] (טו 20), וכי אחות אהרן ולא אחות משה? אלא שאמרה כשהוא אהרן ועדיין לא נולד משה. 95 וכיון שהטילוהו ליאור עמדה אמה וטפחה על ראשה ואמרה לה: היכן היא נבואתך?! היינו דכתיב: ותתצב אחתו מרחק לדעה מה יעשה לו — לדעת מה יהא בסוף נבואתה. ורבנין אמרי: כל הפסוק הזה על שם רוח הקדש נאמר. 'ותתצב' על שם: ויבא ה' ויתיצב (שמ"א ג 10), 'אחתו' על שם: אמר לחכמה

כשאמרה ש, נ' נבואה זו ד / כשהוא כשהיא (נ' אחות סד) ספד / נולד / עמד ס / 95 שהטילוהו / שהטילו יס / וטפחה / נ' לה ד / ואמרה / אמרה יבספד / היכן היא / היכן אספ, בתי והיכן ד / 96 היינו / והיינו ד / 97 יהא / יהיה ס / נבואתה / נביאותה ד /

ספד / ואל / ולא סד / 90 מתנבאת / מתנבא ד / 91 שמושיע / מושיע ס, שיושיע ד / וכיון / כיון ד / שנולד / נ' משה נספד / נתמלא ... אורה / ח' ס / כל / ח' א / 92 אורה / אור בפ / והיינו / היינו ספד / 93 וכי אחות אהרן / אחות אהרן ד, ח' ינספ / 94 שאמרה /

יג, כ. 89 למה עמדה מרים מרחוק? — מוקד השאלה איננה תיבת 'מרחוק' (היינו: למה עמדה מרחוק ולא קרוב, כפי שמפרש יפ"ח), אלא מדוע נשארה מרים לעמוד בקירבת התינוק, ותיבת 'מרחוק' היא גררא מלשון הפסוק. 90 אמר רב עמרם בשם רב — בבבלי (סוטה ומג'): 'רב נחמן בשם רב', במדרש מש' יד: 'רב הונא'. היתה מרים מתנבאת — על נבואה של מרים מסופר כבר בקדמוניות המקרא ס, י (אך שם לא האמינו לה הוריה'), וראה עוד לעיל א, יח(1). 91 נתמלא כל הבית אורה — ראה לעיל א, כ(2). 92 והיינו דכתיב וכו' — ראה זו שזכרת את הרצף ומטרתה ללמד כי אכן ניבאה מרים קודם ללידת משה. 94 שאמרה כשהוא אהרן — נשתבשה הלשון (ועח"נ), ואולי צ"ל: 'כשהיה [=כאשר היה כבר בחיים] אהרן'; נסחים פד נראים מתוקנים בהשפעת הבבלי. 95 עמדה אמה — בבבלי (סוטה ומג'): 'עמד אביה' כניגוד מלא לרישא (שם אביה 'נשקה על ראשה'). טעמו של החילוף לא הוברר (וראה המהרש"א), ואולי הוא בא לשפר את תדמיתו של עמרם, המתואר בנוסח הבבלי כקטן אמונה. מאידך אפשר שתוקן בבבלי כדי להעמיד את הסימטריה הספרותית. 96 מה יעשה לו — תיבת 'לו' מוסבת ממשה אל נבואת מרים. היא נשארה במקום מתוך אמונה בצדקת נבואתה ורצתה לראות איך יפול דבר. 97 ורבנין אמרי — בבבלי (סוטה): 'ר' יצחק', בירר': 'ר' יוחנן'. על שם רוח הקדש נאמר — בסוטה: 'על שם שכינה', בירר': 'ברוח הקודש נאמר', במדה"ג: 'על נבואה נאמר', וחילופין חופשיים ולא-מדויקים יש כאן. רצונו לומר: הפסוק שלנו מדבר גם בשכינה, שכן 'גם השכינה נצבה שם ... כי הקב"ה משגיח על בחירי היצורים מצאתם מבטן אמם' (יפ"ח והשווה מדה"ג וכבר פילון, חיי משה, א 12 סיפר כך). ההוכחה שפסוק זה מדבר גם בשכינה נעשית תוך הבאת פסוקים אחרים, שבהם נזכר האל מפורשות ושיש להם קשר לשוני לתיבות הפסוק שלפניו. בירר', במדרש מש' ובמכילתות שונים חלק מן הפסוקים מאלה שבמסורת שמ"ר והבבלי. 98 אמר לחכמה אחתי את — זה הפסוק היחיד בהקשר זה שלא נזכר בו האלהים ונראה שנדחק הדרשן, שכן לא מצא במקרא פסוק מתאים יותר. וראה גם לוי, אוצר הגאונים, סוטה, עמ' 235 המביא בשם רב שרירא גאון, כי

אחתי את (מש' ז 4), 'מרחק' על שם: מרחוק ה' נראה לי (יר' לא 2), 'לדעה
1 על שם: כי אל דעות ה' (שמ"א ב 3), וכל הענין.

א, כג(1) [ותרד בת פרעה] לרחץ על היאר (ב 5). לרחוץ מגלולי בית אביה.
א, כג(2) ונערתייה הלכת (ב 5). אמר ר' יוחנן: אין הליכה אלא לשון מיתה,
וכן הוא אומר: הנה אנכי הולך למות (בר' כה 32). ולמה מתו? אמרו לה:
5 גבירתינו, מנהגו של עולם מלך גזור גזירה — כל העולם מקיימין אותה ובניו
ובני ביתו מקיימין אותה, ואת עוברת על גזירת אביך? מיד בא גבריאל וחבטן
בקרע.

א, כג(3) ותשלח את אמתה ותקחה (ב 5). ר' יהודה ור' נחמיה. חד אמר:
ידה, וחד אמר: שפחתה. טעמא דמאן דאמר 'ידה' — מדלא כתיב 'שפחתה'.

<p>ורבנין] ורבנן פ / 1 ה' / ב' מה יעשה (ג') לו (פ) יבפ / וכל העניין] ב' 'מה' ע"ש מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה 'יעשה' כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו' 'לו' ויקרא לו ה' שלום ג, ח' ס / 3 יוחנן] חנינא ס / הליכה] ב' האמורה כאן ד / 4 ולמה מתו]</p>	<p>ולמה ג (והושלם ג'), ח' ד / 5 גזור] גזר ס / כל העולם] אם (ג') אין ג' ספ] כל העולם נספ, וכל העולם אינן ד / ובניו] בניו נספ / 6 ביתו] בניו פ / גזירת] מצות יגד / 8 ותשלח... בקרע (שו' 11) ח' פ / נחמיה] נחמיה נב / 9 מדלא כתיב שפחתה] דכתיב</p>
--	---

'החכמה עצמה היא אחת השכינות'. 1 וכל העניין — השווה לעיל א, ה. בובר (במהדורתו ללק"ט,
הערה כה למקום) קובע, כי 'וכל העניין' רומז 'לתשלום ענין זה מבואר בסוטה' (ועז"ג), אך
אפשר כי גם כאן כוונת 'וכל העניין' אל המשך הציטוט מן המקרא דווקא (ועיין נסחים יכפ).
א, כג(1) סוטה יב ע"ב; מג' יג ע"א; תנח' שמות ז. 2 בת פרעה — הקרויה בספרות חז"ל
בתיה (ויק"ר א, ג [ח] ומקבילות). יוספוס קוראה: תרמוניות (קדמוניות, ו, ט, ה, שו' 224) ובדומה
גם בעל ספר היובלים (תרמות [מו, ה]). לפי רבים מן המקורות נתגייסה בת פרעה, נישאה לכלב
בן יפונה והיא מן הנשים שנכנסו בחיים לגן עדן (ראה כשר, עמ' סב, סי' לח). לרחוץ על היאר —
והרי אין זו דרך בת המלך לרחוץ בפרהסיא כאחת העם! בשל כך ניתנו לירידתה זו טעמים שונים:
חלום הביאה לשם (קדמוניות המקרא ט, טו), צער בשל עקרותה (פילון, חיי משה, א 14), מחלתה
(להלן א, כג[4]), גאות בלתי רגילה (אסטיר, עמ' 74) או טבילת טהרה (כאן). ראה גם ת"י.
לרחוץ מגלולי בית אביה — 'לטבול לשם גירות' (רש"י בסוטה). דעה זו באה בבבלי בשם ר' יוחנן
משם רשב"י. תיאור בת פרעה כגרת צדק בא להסביר גם במה זכתה היא להציל את משה ממות.

א, כג(2) סוטה יב ע"ב. 3 אין הליכה וכו' — על יסוד גזירה שווה אל בר' כה 32. המתת
נערותיה של בת פרעה באה הן להגדלת רישמו הנסי של הסיפור, הן לבאר מדוע נזכרת להלן
(א, כג[3]) רק שפחה אחת. 5 כל העולם מקיימין — עיין נוסח הבבלי (ועז"ג): 'אם כל העולם
כולו אין מקיימין אותה — בניו ובני ביתו מקיימין אותה' והוא נוסח נאה יותר. 6 גזירת אביך —
להשליך בני ישראל ליאור כדי שיטבעו בו. ועז"ג: 'מצוות אביך' (נסחים יגד) והוא כלשון הפסוק
'ויצו פרעה...' (א 22) וכך גם בכמה כת"י בבבלי. גבריאל — מלאך זה חוזר בסיפורי משה הצעיר
גם להלן א, כד(2); א, כו(2) וראה עוד ב, ה(2) ונועד לו תפקיד של מושיע מסכנות. השווה
מהר"ו. וחבטן בקרע — ומתו מעצמת המכה. השווה: 'חבטו בקרע ומת' (חול' צד ע"א).

א, כג(3) סוטה יב ע"ב; השווה מג' טו ע"ב; ברכ' גד ע"ב; תנח' שמות ז. 8 אמתה — בטכסט
בלתי מנוקד ניתן להבין תיבה זו הן מלשון אָמָה = שפחה והן מלשון אָמָה = חלק מן הורוע (דב'
ג 11). 9 מדלא כתיב 'שפחתה' — לו רצה המקרא להבהיר כי באחת מנערות בת פרעה מדובר, היה

10 וטעמא דמאן דאמר 'שפחתה' מדלא כתיב 'ידה'. על דעתיה דמאן דאמר 'שפחתה' — כשבא גבראל וחבטן בקרקע הניח לה אחת, דאין דרך בנות מלכים לעמוד יחידה. איתבון: אליבא דמאן דאמר 'ידה' לכתוב 'ידה'! לא תברא. שלכך כתיב 'אמתה', דאשתרבוני אשתרבה. ותנינן כן: וכן את מוצא באמתה של בת פרעה, וכן את מוצא ב'שני רשעים שברת' (תה' ג 8), אל תקרי 15 'שברת' אלא 'שרבבת'.

א, כג (4) רבנן אמרי: בת פרעה מצורעת היתה לכך ירדה לרחוץ, וכיון שנגעה בתיבה נתרפאת. לכך חמלה על משה ואהבה אותו אהבה יתירה.

אמתה נ"סד / 10 מדלא] ולא ד / על]	ס / אשתרבה] אשתרבוני נספד / כן ח' ד /
ועל ינבסד / דעתיה] סעמיה ב / 11 אחת]	וכן] כן א / את] אתה סד / 14 את] אתה
נ' מהן נספד / דאין] דלאו נספד / בנות	סד / 15 שרבבת] שריבכת ס, שרבבתא פ /
מלכים] בת מלך ד / 12 יחידה] יחידות	16 רבנן] רבנין ינבסד / אמרי] אמרי ד /
פ / 13 תברא] תברה נספד / שלכך ...	לכך] ולכך ס, לפיכך ד / וכיון] כיון ד /
אמתה] ח' איב (והושלם ב") / שלכך] דלכך	17 לכך] ולכך ינבספ / 18 ותראה] ותרא

אומר מפורשות 'שפחתה' ומסיר בכך כל ספק. כיוון שלא עשה כך, יש מקום לפירוש 'ידה'. כך — 'ידה' — הבין ח"י ועז"נ. 10 מדלא כתיב 'ידה' — גם תיבת 'ידה' היא חדי-משמעות, ואם לא השתמש בה המקרא, מקום יש לפרש 'אמתה' כ'שפחתה'. כך, 'שפחתה', פירשו כל פרשני ימה"ב (וכניקוד המסורה), קדמוניות המקרא ט, טו ויוספוס (קדמוניות, וו, ט, ה, שו' 224). על דעתיה דמאן דאמר 'שפחתה' — יש כאן נסיון (המאפיין את האגדה שבבבלי) לתאם בין מסורות אגדיות שונות. לפי האמור ביחידה הקודמת (א, כג [2]) מתו כל נערותיה של בת פרעה, והטוען כי 'אמתה' היא שפחתה חייב להסביר מגין לה שפחה-אמה זו. 12 איתבון — תיבה זו חסרה מן הבבלי (והשווה להלן א, כד [5]). עיקרה כאן בהעלאת שאלה על אחת משתי הדעות שהובאו לעיל. השווה גם לעיל א, ח (4). לכתוב 'ידה' — צורת 'לכתוב' היא מן הארמית הבבלית ומשמעה: יכתוב (גוף שלישי יחיד) וגושא הפועל סתמי. יכול היה הכותב לכתוב 'ידה' וכך יעלם כל ספק בהבנת הפסוק! (אגב, שאלה דומה אפשר היה לשאול גם על הדעה האחרת). לא תברא — ביטוי זה חוזר גם להלן, שו' 42, בח"נ. פירושו: אין זו קושיא כלל, והוא ביטוי של דחייה. ראה בר"ר ל, ח (274) ובאכר, ערכי מדרש, אמוראים, בערכו. 13 דאשתרבוני אשתרבה — נמשכה ידה והתמתתה (תנח"י), מן השורש שרב"ב (סוטה לה ע"א: 'נשתרבה לשונם'; שבת קמז ע"ב: 'שרביבו בהו' וכמותם עוד) שמשמעותו: נמתח כלפי מטה. נס אירע בבת פרעה שנמתחה ידה ('ששים אמות' קובע לק"ט) עד לב האגם וחזרה לצורתה. היות והנס אירע בחלק שבין המרפק לכף היד צריך היה אפוא הכתוב לדייק ולכתוב 'אמתה' (ולא 'ידה'). ותנינן כן — המסורת על התארכות אבריו של אדם חוזרת בבבלי בשלושה הקשרים: בענייגו, בקשר לשיניו של עוג (ברכ') ובעניין צווארה של אסתר (או מטהו של אחשוורוש [מג']), וכאן מובא סיכום העניין כניסוחו במסכת מגילה. 14 'שני רשעים שברת' — מפסוק זה לומדים (בברכ') על שרבוני שיניו של עוג אשר ביקש להשליך על בני ישראל הר שעל כתפיו ושיניו מנעוהו מכך.

א, כג (4) תנח"י שמות זו; פדר"א מח (קטו ע"א); השווה ח"י. 16 מצורעת הייתה — שמא למדו זאת תוך אנאלוגיה אל סיפור נעמן: 'מה התם רחיצה אף כאן' (הרד"ל בפירושו לפדר"א), שכן רק בסיפורנו ובסיפור נעמן (מל"ב ה) מדובר במקרא באדם הרוחץ בנהר. גם מסורת זו מוסיפה למסכת הנסים שנרקמה סביב הצלת משה בידי בת פרעה. כיון שנגעה בתיבה וכו' — נס היה, וראה כשר לפסוק, סי' נה. 17 לכך חמלה וכו' — המדרש בא אפוא להסביר מדוע ראתה בת פרעה לקחת את משה לרשותה. השווה גם להלן א, כד (1).

א,כד(1) ותפתח ותראהו את הילד (ב 6). 'ותראה' לא נאמר אלא 'ותראהו'.
אמר ר' יוסי בר חנינא: שראתה עמו שכינה, כלומר, ותראהו לשכינה עם הילד.
20 א,כד(2) [ותראהו את הילד] והנה נער בכה (ב 6). קרי ליה ילד וקרי ליה
נער? ! תני: הוא ילד וקולו כנער — דברי ר' יהודה. אמר לו ר' נחמיה: אם כן
עשיתו למשה רבינו בעל מום? ! אלא מלמד, שעשתה לו אמו חופת נערים
בתיבה. בכה — היה בוכה ואומר: שמא לא אזכה לה. דבר אחר: ילד היה
ומנהגו כנער, בא גבריאל והכה למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים. כיון
25 שראתה אותו בוכה חמלה עליו.

רבנו (נ' ע"ה ד) ינבפד / למשה רבינו
למרע"ה ס / שעשתה... חופת] שעשה לו
אמה חופת פ / נערים] נעורים ינבספד /
23 בתיבה] ח' י / בכה... ואומר] בוכה היה
ואומר א, היתה בוכה ואומרת י / לה] אליה ג,
ואראה אחותי הממתנת לי ד / 24 שיבכה
ותתמלא] שתתמלא ג / רחמים] ג' ותחמול עליו

יד / לא נאמר] אין כתיב כאן ס / 19 יוסי
ח' ס / שכינה*] לשכינה ש / ותראהו] שראתה
ב (ותוקן ב") / 20 ליה*] ג' הוא שא / ילד
... נער] נער... ילד נבספד / 21 תני] תנא
פ, ח' איב (והושלם ב") / ילד... כנער]
נער... כילד ב / נחמיה] נחמיה נפ /
22 עשיתו... מום] עשיתו בעל מום למשה

א, כד(1) סוטה יב ע"ב. 18 ותראה — אך זו גירסת תה"ש, ח"א והשומרוני. ותראהו — הכינוי
המוסף 'ותראהו' נתפס כרומז לשם ההווה ('רמז לשכינה מתוספת ח"א ו"ו' [רבנו בחיי] וראה 'אני
והו הושיעה נא' [סוכה ד, ה]) ועל ייתור זה מסתמך ר' יוסי. ראה המהרש"א והמהרז"ו. 19 שראתה
עמו שכינה — בקביעה קצרה זו תורם ר' יוסי לאווירת הנס שמוסיף המדרש לסיפור התורה, משלב
בעלילה את האל המשיגה על התינוק ושמא אף מציע פתרון לשאלה, מדוע ראתה בת פרעה לאמץ
את משה (השווה א, כג[4]). כלומר וכו' — הערה זו חסרה מן הבבלי ונראה שהיא באה להבהיר
את כוונת מאמרו של ר' יוסי.

א, כד(2) סוטה יב ע"ב; תנח' שמות ה. 20 קרי ליה ילד וכו' — המדרש מצביע על מעין-
סתירה בין הלשונות האמורים באותו פסוק והריהו מתרץ זאת בשלש דרכים: שתיים (הבאות אף
בסוטה והראשונה בתנה') חולקות זו על זו, ואחת (חסרת מקבילות) העומדת בפני עצמה.
21 הוא ילד וקולו כנער — מדייק מלשון הפסוק: 'ותראהו' את הילד, ואילו 'נער' הוא שבכה.
22 עשיתו למשה רבינו וכו' — ר' נחמיה מתריע כנגד החופש המרובה שנטל לעצמו ר' יהודה, הדורש
מבלי להיות מודע למלוא משמעותה של דרשתו. בעל מום — 'שהוא לוי ופסול לעבודת השיר' (רש"י
לסוטה) ואולי 'שכל שינוי באדם משאר בני אדם נקרא בעל מום' (מהרש"א). השווה גם בכ' מד
ע"א. חופת נערים — בשאר הנסחים (ובבבלי): 'חופת נעורים' ולא נתברר לי מה היא. מן ההקשר
ניתן לשער, שמדובר במנהג להעמיד חופה לנער מתבגר לשם סגולה ומזל טוב (ראה מילון בן-יהודה
בערכו) או שמא אין זה אלא כינוי לחופה שבנישואיו של צעיר (ובכמה מנוסחי הבבלי כאן: 'חופת
חתנים', ראה תוסכפ"ש, סוטה, עמ' 770) ועשתה יוכבד כך בשל חששה שלא תזכה לראות בחופת
בנה. מכל מקום, על שם 'חופת נערים' זו קראו הפסוק, לדעת ר' נחמיה, 'נער'. 23 כזכה ואמר —
עח"ג. בבבלי: 'אמרה [האם?] שמא לא אזכה לחופתו'. לה — בדפוסים פירשו מתוך ההקשר (עח"ג)
ושלא כדין. 'לה' האמור כאן מכוון לחופה שזכרה לעיל ומשפט זה הוא אליבא דר' נחמיה. דבר
אחר — מסורת זו מצוטטת אצל הרמב"ן (כ'אגדה') ורבנו בחיי (בשם 'חז"ל'). 24 ומנהגו כנער —
'שיש בו דעת כנער וזה לשבח' (מהרז"ו) ונער אינו בוכה כתינוק. הוצרך המלאך להכותו, שאם
לא כן היה ממשיך בשתיקתו. וראה הרמב"ן. גבריאל — ראה לעיל א, כג(2). כיון שראתה וכו' —
סראפראזה על סוף הפסוק ועח"ג.

א,כד(3) ותאמר מילדי העברים זה (ב 6). מנין הכירה אותו? אמר ר' יוסי בר חנינא: שראתה אותו מהול.
א,כד(4) [מילדי העברים זה] (ב 6). מהו 'זה'? זה נופל ליאור. שכיון שהפילו ליאור למשה בטלה הגזרה, כההיא דאמר ר' אלעזר: וכי יאמרו אליכם דרשו 30 אל האבות ואל הידענים המצפצפים והמהגים (יש' ח 19), צופים ואינם יודעים מה הוגים. ראו שמושיעם של ישראל במים נדון, עמדו וגזרו: כל הבן הילוד היארה תשליכוהו (א 22). כיון שהושלך משה ליאור אמרו: כבר הושלך מושיען במים. מיד בטלו גזירתם. והם אינם יודעים, שעל מי מריבה הוא לוקה, כההיא דאמר ר' יוסי בר חנינא: המה מי מריבה (במ' כ 13), המה שראו אצטגניני 35 פרעה וטעו, היינו דקאמר: שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבן (שם

עמדו... גזירתם] ח' איב (והושלם א"ב") /
עמדו] ח' פ / 32 ליאור] למים ד / הושלך /
מושלך ד / מושיען] נ' של ישראל נ /
33 במים] למים א"ב"ספ / גזירתם] גזירתם
נ, גזירותיו ס, גזרתן פ, הגזרה ד / 34 בר
חנינא] נ' מאי דכתיב ב"ספד / המה] הם
פ / שראו] ראו פד, ח' ס / אצטגניני
אצטגניני נ, איסטרוגלי ספ / 35 היינו

נספד / כיון... עליו] ח' ס / 26 אותו]
בו נספד / 28 זה"י] זה יב, ח' שא /
ליאור] נ' ואין אחר נופל ליאור נ"ס"פד /
שכיון] כיון יפ/שהפילו] שהטילו ב / 29 ליאור
למשה] למשה (משה ספד) ליאור ינבספד /
אלעזר] אליעזר פ, נ' מאי דכתיב פד /
30 יודעים] נ' מה צופים הוגים ואינם יודעים
א"נ"ב"ספד / 31 במים] נ' הוא ב"ספד /

א, כד(3) סוטה יב ע"ב. 26 מנין הכירה אותו? — שהרי אסופי יכול להיות גם מן המצרים.
27 מהול — על כך שנולד משה מהול ראה לעיל א, כ(2). לפי פדר"א מח (קיד ע"ב) נימול משה בידי הוריו. דברי ר' יוסי גרמו קשיים לפרשני המדרש (ראה יפ"ת ורש"ש) שהרי גם המצרים — לדעת רוב המקורות (השווה גינצבורג, ג, עמ' 262, הערה 51) — מלו את בניהם. עליפי א, ח(5) לעיל לא נימולו בני ישראל במצריים. (ואפשר שחילופי דעות אלו עניינם גזירות שונות על המילה. ר' יוסי בא להבליט את חשיבותה של המילה, גם אם האויב רודף אחרי התינוק להמיתו.) והשווה עוד להלן ה, ח.

א, כד(4) סוטה יב ע"ב; סנה' קא ע"ב; בר"ר צו, ג (1247). 28 זה — 'אף ש"זה" נדבק עם "מילדי העברים" — [נדרש כאן] בפני עצמו' (מ"כ). הכינוי הרומז נחפס כמציון תכונה בולטת המאפיינת רק את נושא ומייחדת אותו מן האחרים. מבלי דעת התנבאה בת פרעה ואמרה: 'זה נופל ליאור ואין אחר נופל ליאור' (כך בסוטה בשם ר' יוחנן ועח"נ, ואולי נשמט מלפנינו בשל הדומות). 29 בטלה הגזרה — היות וממילא הובנה גזירת הטלת הבנים ליאור רק כנסיון לפגוע במשה (לעיל, א, יח[2]) ניתן לקבוע, כי עם השלכתו בטלה הגזירה, שאם לא תאמר כן, מנין אותם אלפים שיצאו ממצריים? כההיא דאמר — המדרש הולך כאן לשיטת ר' אלעזר, כפי שביטאה בקשר ליש' ח 19. 30 צופים ואינם יודעים ופד' — ועח"נ (וכך בסוטה) ואולי הוא הנוסח המקורי ונתקצר לפנינו בשל הדומות. והעניין לפנינו הוא מעין 'רטיין אמגושא ולא ידע מה אמר' (סוטה כב ע"א). ר' אלעזר לועג לחוזים בכוכבי שמים ומגידי עתידות, אשר יכולים לראות רק חצאי אמיתות, כפי שמקובל היה להאמין בעולם העתיק (וראה ליברמן, יוונית, עמ' 73—75). 31 ראו שמושיעם ופד' — השווה לעיל א, יח(2) ולהלן יא, ו(2). 34 המה מי מריבה — תיבת 'המה' מובנת כאן ככינוי הרומז אחורנית אל דבר ידוע זה מכבר, אך מי מריבה לא נזכרו קודם לבמ' כ 13. ר' יוסי

יא 21). אמר להם משה לישראל: בשבילי נצלתם אתם כולכם.
א,כד (5) ר' חנינא בר פפא אמר: אותו היום כ"א בניסן היה. אמרו מלאכי
השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מי שעתיד לומר לפניך שירה על הים
ביום זה — ילקה ביום זה במים? ר' אחאי בר חנינא אמר: אותו היום ששה
40 בסיון היה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: מי שעתיד לקבל תורה ביום זה
מהר סיני יטבע במים? איתיביה: ב' באדר נולד משה. על דעתיה דמאן דאמר
ב' בסיון הושלך משה ליאור — נחא. אלא למאן דאמר בכ"א בניסן לא נחא!
אותה שנה מעוברת היתה, רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם —
תלתא ירחין חשיב להון.

התורה א, את התורה ס, ג' מהר סיני ד /
41 מהר סיני' ח' בד / יטבע במים' ילקה ביום
זה (הזה ס) ספד / איתיביה' איתיבון ינבספד,
ג' ליה ג' / 42 בסיון' בניסן ד / תושלך
משה' נשלך ספד / נחא' ג' שמו' באדר עד
ו' בסיון (ג' יש פד) ג' חדשים שנטמן
א"ב"ספד / למאן דאמר' עד דעתיה דמ"ד
ג' / בניסן' ח' פ' / נחא' ג' ליה תברא ד /
43 ואמצעי' וחדש האמצעי נספד / 44 תלתא

והיינו ד / 36 אתם' ח' פד / 37 בניסן ...
ששה' ח' ב (והושלם ב") / 38 רבונו של
עולם' רבון העולמים יגפ, רבון העולם ד /
לומר ... שעתיד (שו' 40) ח' יג (והושלם
י"ג") / לפניך' ח' י"ג"ב"ספד / 39 זה'
הזה ס / ילקה ... במים' ילקה במים ביום
זה ד / במים' ג' אמר ד / אחאי' אחא
אי"ג"ב"ספד / אמר' ח' ד / 40 היה' ח'
פ' / הקב"ה' ג' רבש"ע י"ג"ב" / תורה'

(בבבלי: ר' חמא) רואה את הרמז בספר במ' כמכוון אל המים שראו אצטגניני פרעה וטעו בהבנת
עניינם (וראה יפ"ת). 36 בשבילי נצלתם — תיבת 'רגלי' מתפרשת כאן: בשבילי, בזכותי
(השווה בר' ל 30). כך מפרשים רש"י לסוטה ומ"כ. וראה גם בבר"ר: 'בזכותו של משה'.
א, כד (5) סוטה יב ע"ב. המדרש מביא דעות סותרות בשאלת התאריך המדויק של השלכת משה
ליאור. מגמה זו לדייק בזיהוי של ימים שלא פורט תאריכם במקרא באה רבות בספרות חז"ל
(ראה הייגמן, דרכי האגדה, עמ' 31—32) ומטרתה לקשר בין מאורעות מרוחקים באמצעות קביעת
תאריך זהה. במקרה שלנו מקשרים את יום השלכת משה ליאור לשני תאריכים בחייו, שבהם הגיע
לשיא גדולתו. 37 כ"א בניסן — הוא שביעי של פסח (ראה סע"ר ה [13]), יום קריעת ים סוף.
39 ר' אחאי — עת"נ (וכך, 'אחא', גם במקבילה) אך נמצא במקורות גם ר' אחאי בר חנינא,
ששה בסיון — יום מתן תורה (סע"ר שם). 'היום שהיה בו צער גדול למשה נעשה לו יום שמחה
וגדולה' (מדה"ג וראה רבנו בחיי). 41 יטבע במים — נאה יותר הגירסה: 'ילקה ביום זה' (עת"ג
וכך בסוטה), אך ייתכן שנוסח הפנים עיקר ובאחרים הותאמו דברי ר' אחאי (י) לדברי ר' חנינא.
איתיביה — השווה לעיל א, ח (4) וכן א, כג (3). נתון חדש מובא לדיון וממנו מקשים על אחת
משתי הדעות. ב' באדר נולד משה — וכן ביום זה נפטר (מג' יג ע"ב וקיד' לח ע"א). דעה זו
אינה הבלעדית במקורות הקדומים: יוספוס (קדמוניות, IV, מט, שו' 327) מדבר על א' אדר כיום
לידת משה ובמקורות (כשר, עמ' נו, סי' יד) נמצא גם ו' באדר, ז' בשבט. לתאריך ז' באדר
הגיעו חז"ל על-ידי חישוב אחורנית מיום מעבר הירדן בימי יהושע (י' בניסן [יה' ד 19]) ליום
פטירת משה ומשם גם ליום לידתו. ראה בהרחבה בסע"ר ה (20—21). 42 נחא — נוח ותואם
לשיטתו. 'שמו' באדר עד ו' בסיון יש שלושה חדשים שנטמן' (סוטה ועת"ג). על 'ניחא' ראה
גם לעיל א, ח (4) ואלבק, בר"ר, עמ' 25—26. לא נחא — שאין בין ז' באדר לכ"א בניסן אלא
חודש ומחצה. 43 אותה שנה מעוברת — ומשה נולד באדר ראשון. רובו של אדר ראשון (מו' בו)
ורובו של ניסן (עד כ"א בו) עולים יחד עם אדר שני למניין שלושה החדשים שנטמן ולפי זה
'שלושה חדשים' הוא מספר עגול.

45 א,כה(1) ותאמר אחתו אל בת פרעה [האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות] (ב 7). למה אמרה מרים 'מן העבריות'? וכי אסור היה למשה לינק מחלב הנוכריות? לא כן תנינן: בת ישראל לא תניק בנה של נכרית, אבל נכרית בנה של ישראל מניקת ברשותה? אלא למה אמרה כן — לפי שהחזירתו על כל המצריות ופסל אותן. ולמה פסלן? אמר הקב"ה: פה שעתיד לדבר עמי 50 יינק דבר טמא? והיינו דכתיב: את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים (יש' כח 9). דבר אחר: למה פסל דדיהן? אמר הקב"ה: עתיד זה לדבר עמי, למחר יאמרו המצריות: זה שמדבר עם השכינה — אני הינקתיהו.

ישראלית א' / מניקת ח' ינבספד / שהחזירתו /
נ' למשה ינבספד / 49 כל ח' ינבס /
המצריות נ' להניק (נ' אותו פד) נפד, נ'
לינק ב"ס / אותן את כולן נספד / הקב"ה /
ח' ד / פה הפה ד / 50 יינק יינק ג' /
שמועה נ' למי יורה דעה ד / 51 הקב"ה /
נ' למלאכי השרת א' / 52 עתיד זה / זה
עתיד ד / לדבר שידבר א' / יאמרו המצריות

... להון חשיב להו תלתא (תלתי ס) ירחי
נספד / תלתא תלתא א' / ירחין ירחי יב /
להון להו ב' / 46 היה ג' לו ד' / למשה /
משה פ' / 47 מחלב מן י' (ותוקן י") /
הנוכריות של נכרית ב', הנכרית ס, הנכרית
פ' / תנינן תנינא ג' / תניק תניק אספ /
נכרית נכרית ס / 48 נכרית נ' מניקה
ינבספ, נ' חניק ד / בנה של בן ד' / ישראל

א, כה(1) סוטה יב ע"ב; תנח' שמות ז. 47 לא כן תנינן — במשנה מפורשת (ע"ז ב, א; השווה תוס' שם ג, ג). ההנחה שהלכות המשנה היה להן תוקף כבר בחקופת שעבוד מצריים בנויה על אמונת חכמים בנצחיותה ובקדמותה של תורה שבכתב ושבעל־פה גם יחד. לא תניק בנה של נכרית — 'מפני שמגדלת בן לעבודה זרה' (ע"ז כו ע"א). אבל נכרית וכו' — בביתה של ישראלית מותר להחזיק מינקת נכרייה, אבל לא תמסור את בנה לרשות הנכרית מפני שחשודה על שפיכות דמים' (אלבק בפירושו למשנה), וראה גם ירו' ע"ז ב, א (מ ע"ג); תוס' נידה ב, ה; יב' קיד ע"א. לנוסח המשנה המצוטט כאן ראה כשר, כרך ח, עמ' 246—247. 48. ברש"ת — אך אפילו היה משה מסכים לינק, היה יונק מנכרייה שלא ברשותה של ישראלית, ואיכא למימר, כיון שבת פרעה נתנה להיניקו... [לא יזיקוהו] מאימת המלכה' (מהרש"א). שהחזירתו על כל המצריות — 'לשון גוזמא הוא והכוונה על הרבה מיניקות' (מהר"ו ועת"נ). 49 ופסל אתן — על סירוב משה לינק מנכרייה מספר כבר יוספוס (קדמוניות, ו, ט, ה, שו' 225—226) וז'מדו זאת מדיוק בלשון הפסוק: מרים מציעה להביא מינקת מן העבריות ומשמע שמינקת לא עבריה כבר נכשלה בחפקידה. לסירובו של משה מובאים להלן שני הסברים. הראשון בא גם בבבלי, השני — בתנח' (אגב, על פי הקוראן [הסיפור, 10] האל הוא שאסר על המיניקות להניק את משה). 50 דבר טמא — 'כל מה שהאשה אוכלת התינוק אוכל ויונק [משדיה]' (שהש"ר על ד, ה) וראה גם כת' ס ע"ב; יומא עה ע"א ופרלמן, רפואה, ג, עמ' 27—30. את מי יורה וכו' — ביש' כח 11 נזכר אדם המדבר ב'לעגי שפה' ואפשר שדרשו זאת על משה שהיה 'כבד פה וכבד לשון' ומשם משכו לענייננו גם את פסוק 9, לפיו מי שנגמל מחלב והעתיק עצמו (לשון ריחוק [בר' יב 8]) משדיים, הוא שלמד דעה ושמועה (על־פי מירקין). 52 זה שמדבר וכו' — ומטעם זה אולי נקבע בדב"ר יא, י כי משה לא ינק גם את חלב אמו שלו. ראה עוד גינצבורג, ג, עמ' 262, הערה 51 וכשר, עמ' סח, סי' סה.

א,כה(2) ותלך העלמה (ב 8). אמר ר' אלעזר: שהלכה בזריות. ר' שמואל 55 אמר: שהעלימה את דבריה.

א,כה(3) ותאמר לה בת פרעה היליכי את הילד הזה (ב 9). אמר ר' חמא בר חנינא: מתנבאת ואינה יודעת מה נבאת. 'היליכי' — הי שליכי הוא.

א,כה(4) ואני אתן את שכרך (ב 9). אמר ר' חמא בר חנינא: לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבידתם, אלא שנותנין להם שכר.

60 א,כה(5) ותקח האשה את הילד ותניקהו (ב 9). באותה שעה נתן לה הקב"ה מקצת שכרה. היא היתה מחיה את הילדים — אף הקב"ה החזיר לה בנה ונתן לה שכרה.

א,כו(1) ויגדל הילד (ב 10). כ"ד חדשים הניקתו ואת אמרת 'ויגדל הילד' ? אלא שהיה גדל שלא כדרך כל הארץ.

59 שנותנין להם שנוטלים ד / 60 את ח' יבספ / 61 מקצת שכרה שכתב א / היא שהיא ד / אף וכן ד / 62 בנה את בנה ד / לה ח' פ / 63 כ"ד חדשים חמשים וארבעה א, כ"ט חדשים יב, עשרים וארבעה פ / הניקתו הניקתו ספד, ח' א / ואת אמרת ואמ' פ, ואתה אומר ד / 64 כל

אומרי המצרות ס, יהיו המצרות אומרות פד / 54 העלמה נ' למה קראה הכתוב עלמה ב"ספד / אמר ר' אלעזר ח' ד / שמואל ח' ס / 55 את ח' ס / 56 חמא אחא נ / 57 מתנבאת בתנבאת ד / ואינה יודעת ולא ידעה בסד / נבאת נבאתה פ, נתנבאת ד / הי ח' נספד / הוא ח' ב /

א, כה(2) סוטה יב ע"ב; אבכיר, ילקוט, רמז קסה. 54 ותלך העלמה — בסיפור משה ביאור נזכרת מרים בכינוי 'אחתו' (פס' 4, 7) ומדוע נשתנה כאן? ואפשר שיסוד השאלה בהנחה, שהיתה מרים בת שש באותה עת (לעיל א, יג) וכיצד תכונה 'עלמה', שהיא אשה צעירה? שהלכה בזריות — גזור 'עלמה' מלשון עלימות, כת וחזק. ראה ויק"ר יא, ט (רמא): 'עלימות — בזריות' והערת מרגליות, שם. 55 שהעלימה את דבריה — קרויה על שם מעשיה. 'לא גלתה הסוד לאדם בעולם שהגער בן אמה' (לק"ט).

א, כה(3) סוטה יב ע"ב. 57 מתנבאת וכו' — כמגלה אמת נסתרת שלא מדעתה. למטבע הלשון 'נב"א ולא ידע מה נב"א' ראה גם ב"ב קיט ע"ב. היליכי — בת"א ובפשיטתא: 'הא ליכי'. את תיבת 'היליכי' רואה המדרש כשתיים: הי (כמו 'הא לכם זרע' [בר' מז 23]) במשמעות של: הנה, הרי; ליכי — בדומה לארמית: לך, שלך. לפיכך נתפסים דברי בת פרעה כהודאה שגורקה מפיה באמחותה של יוכבד: הנה (הוא, התינוק) שלך הוא.

א, כה(4) סוטה יב ע"ב. 59 לצדיקים — על צדיקותה של יוכבד ראה לעיל א, יג; א, טו(1).

א, כה(5) 60 ותקח האשה את הילד — זה הגוסס בתורה השומרונית. בנה"מ (ועח"נ) ללא תיבת 'את'. נתן לה הקב"ה — לפי מהר"ו דורש כך את 'ואני אתן את שכרך', כאשר 'ואני' נתפס ככינוי לח', שנקרא 'אני' (ראה: 'אני והו' הושיעה נא' [סוכה ד, ה]). 61 מקצת שכרה — שכרה העיקרי היו הבתים שעשה לה ה' (לעיל א, יז). היא היתה וכו' — דברים אלו מבוססים על האמור לעיל בסימן א, יג, לפי היתה יוכבד מן המיילדות במצריים ושכרה כאן הוא מידה כנגד מידה. היחידה הקצרה שלפנינו (והיא חסרת-מקבילות) נסמכת בבירור על קטעי מדרש אחרים ונראה שהיא מלאכתו של העורך.

א, כו(1) ראה להלן א, כו(2). 63 כ"ד חדשים — כי תינוק הולך ויונק עד עשרים וארבעה חדש' (כת' ס ע"א) ומשה ניתן עלידי בת פרעה רק כדי שיניקוהו. ואת אמרת 'ויגדל הילד' ? — איך ייתכן שהגיע לגמר גידולו תוך תקופת הניקתו? 64 שלא כדרך כל הארץ — גידולו

65 א.כ"ו (2) ותביאֵהוּ לבת פרעה ויהי לה לבן (ב 10). היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת אותו כאילו הוא בנה ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך, ולפי שהיה יפה היו הכל מוציאים אותו ומתארים לראותו. מי שהיה רואהו לא היה מעביר עיניו מעליו. והיה פרעה נוטלו ומחבקו והוא נוטל כתר של פרעה מעל ראשו ונותנו על ראשו, כמו שעתיד לעשות לו כשיהיה גדול. וכן הקב"ה אומר 70 לחירם: ואוצא אש מתוכך היא אכלתך (יח' כח 18), וכן בת פרעה מגדלת

מחבקו ומנשקו ספ, מנשקו ומחבקו ד / והוא והיה הוא ס, ג' היה ב / כתר של פרעה הכתר י, כתר של ראש פרעה נבפ / מעל ראשו / מעל ראש פרעה י, ח' נבפד / 69 ונותנו / ומשימו יבספד, ומשימה נ / שעתיד / שהיה עתיד פ / כשיהיה / כשהיה ינבפד (ותוקן ב") / הקב"ה אומר / אמר

הארץ / ארץ יבנס, הארץ פ / 65 היתה ג' לה ב / מנשקת ומחבקת / מחבקת ומנשקת י, מנשקת אותו ומחבקתו ס, ג' ומחבקת ד / 66 אותו ח' ס / ולא ח' י / מוציאתו מוציאה פ / 67 הין ח' ד / מוציאים אותו ומתארים / מתארים פד / מי פ / 68 עיניו את עצמו י, עצמו נב"פד / נוטלו ומחבקו

הפיסי של משה היה מהיר במיוחד, שלא כמנהגו של עולם. ראה גם להלן א, כז(2). מסורת זו יורד כבר יוספוס (קדמוניות, ו, ט, ו, שו' 230) ולפי ברכ' נד ע"ב הגיע משה לגובה של 'עשר אמות' (וראה גם דב"ר יא, י). גם מוטיו זה בא לפאר את לידת משה ונערותו ולהציג את משה כאדם בלתי רגיל מכל בחינה כבר מילדותו.

א, כז(2) השווה תנח' שמות ח; לק"ט על ד 10. סיפור משה וכתר פרעה בא לראשונה בספרותנו אצל יוספוס (קדמוניות, ו, ט, ז, שו' 232—234) אלא שסימו שם שונה (וראה להלן). בתנח' בא בלשון דומה רק חציו הראשון (עד שו' 72) והוא חוזר ומעובד בהרחבה ב'דברי הימים של משה' (עמ' 108—109) ומשם הועתק לספר הישר. הסיפור נודף רית זר (הארמון והכתר, אידיאל היופי הפיסי של משה, מבחן הוזהב והגחלת {וראה להלן}) ואפשר שתוצר היהדות ההלניסטית הוא. ראה גם להלן יא, ו(2) ורבנו בחיי על ד 10 (בשם 'אמרו במדרש'). 66 כאילו הוא בנה — כך נדרש האמור בפסוק, 'ויהי לה לבן' (תנ"י: 'והיה לה חביב חי כביר'). מקורות קדומים (יוספוס, שם, שו' 232; השווה פילון, חיי משה, א 19) רואים כאן אימוץ של ממש (וכך צ'ילדס). ולא היתה מוציאתו — מרוב אהבתה ודאגתה לו. דבר זה נלמד אולי מן האמור להלן: 'ויגדל משה ויצא אל אחיו' (ב 11), שנתפס (וראה א, כז[3]) כיציאתו הראשונה של משה מן הארמון בכלל. פלטרין — מיווגית (להלן י, ב[3]): היכל, ארמון. ולפי שהיה יפה — על יופיו הבלתי טבעי של משה מספר כבר יוספוס (שם, שו' 231) ולפניו פילון (שם, א 18), וראה גם פדר"א מח (קיד ע"ב): 'תארו כמלאך אלהים'. 67 הכל מוציאים אותו — כך במרבית כתה"י (עח"ג), אך חסר בתנח' (ובמדה"ג לפסוק) ואם לא נפל כאן שיבוש, לפנינו תוספת על גוף המסורת המקורית, שמטרתה לפשר בין 'ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך' לבין ההמשך, לפי התענגו רבים על יופיו של משה. לא היה מעביר עיניו מעליו — בתנח' (ועח"ג): 'מעביר עצמו מעליו'. וראה יוספוס: 'נמשכו אחרי מראה התינוק והיו עוזבים עבודתם... כדי להסתכל בו' (שם, שו' 231). 68 נוטל כתר וכו' — השווה להלן יא, ו(2). מבחינת רצף העלילה וסמליות המעשה עדיף גוסס התנח': 'נוטל כתר מעל ראשו ומשליכו' (וכך סיפורו של יוספוס), שכן משה פגע בממלכת מצריים ובמלכה, אך לא נטל את תפקידו ממנו, וראה עוד דב"ר יא, י. 69 וכן הקב"ה וכו' — עד שו' 72 ('סעפיה') לפנינו גלוסה ברורה, השוברת את רצף הסיפור (שאינו בו פסוקי מקרא כלל) מכאן וכופלת לו במקצת מכאן. גלוסה זו באה גם בתנח' ובה מסתיים שם הסיפור. עיקרה בהדגמת הרעיון, כי לעתים באה רעה על האדם מכיתו ומבשרו עצמו (לרעיון זה ראה גם ויק"ר יח, ב [ת—חג]; תנח' תזריע ח; חנ"ב שם י;

מי שעתיד ליפרע מאביה ואף מלך המשיח, שעתיד ליפרע מאדום, יושב עמהם במדינה, שנאמר: שם ירעה עגל ושם ירביץ וכלה סעפיה (יש' כז 10). והיו חרטומי פרעה יושבין ואומרים: מתיראין אנו מזה שנוטל כתרך ונותנה בראשו, שלא יהא זה אותו שאנו אומרים שעתיד ליטול המלכות ממך. מהם אומרים 75 להורגו, מהם אומרים לשורפו. והיה יתרו יושב ביניהן. אמר להם: הנער הזה אין לו דעת, אלא בחנו והביאו לפניו בקערה אחת זהוב וגחלת. אם ירשיט ידו לגחלת — אין בו דעת ואין עליו משפט מות; ואם ירשיט ידו לזהוב — יש בו דעת וחרגו אותו. מיד הביאו לפניו זהוב וגחלת ושלח משה ידו ליקח הזהוב.

(ג' להם ד) סד / 76 לו] בו בספד / אלא
בחנו] אבל בחנוהו י, ג' אותו ג"ב"ס /
לפניו] ח' ס / אחת] ח' ד / זהוב וגחלת] גחלת
וזהוב ב, זהוב וגחלים ד, ג' אש ס /
77 לגחלת... מות] לזהוב יש בו דעת וחרגו
אותו ספד / ואם ירשיט... אותו] ואם ירשיט
ידו לגחלת אין בו דעת ואין עליו משפט מות
ספד, ח' אינב (והושלם ב") / 78 לפניו
זהוב] זהוב לפניו ב, זהוב ס, לפניו ד /
וגחלת] ג' אש ס, ח' פד / משה] ח' ד /

הקב"ה ספ, הקב"ה אמר ד / 71 מאדום]
מאי שם הוא בכח ולא בפועל פ, ח' ד
(צונור) / 72 והיו... יושבין] והיו שם
יושבין חרטומי פרעה (מצרים ד) ספד, והיו
שם חרטומי פרעה יושבין ג"ב" / 73 ואומרים]
ואמרו יבספד / ונותנה] ונותנו נספד /
בראשו] על ראשו ספד / 74 שלא] שמא
ס / יהא] יהיה סד, ח' י / אותו] מה ג /
אומרים] ג' לך ג / המלכות] מלכות ספד /
75 מהם] ומהם יבספד / אמר להם] ואומר

השווה הפתגם העממי: 'מיניה וביה אבא ליניל ביה נרגא' [סנה' לט ע"ב] וראה גם פיוטי יניי, עמ' עו). ובן הקב"ה אמר לחירם — 'מסורת אנדה היא: חירם בעל אמו של גבוכדנצר היה, עמד עליו והרגו' (ויק"ר, שם). 71 אדום — היא 'מלכות הרשעה', היא רומי (או ביזנץ). ראה גינצבורג, ב, עמ' 192, הערה 19. יושב עמהם במדינה — ראה סנה' צח ע"א על המשיח היושב בין המצורעים שבשער רומי. ראה גם תנח' תזריע (שם) והתרגום המקוטע לשמ' טו 18 ('מלכא משיחא יהא נפיק מרומה') ואורבך, חו"ל, עמ' 614—615. גראה שבחרו ברומי כמקום מושבו של המשיח כדי לחאר את צמיתתו מלב לבה של מלכות הרשעה והטומאה. 72 שנאמר 'שם ירעה' וכו' — פסוק זה בהקשר דומה לשלנו בא גם בתנח' (שמות ותזריע, שם), שה"ש זוטא ה, ב (טז). נראה שביסוד הראיה עומד הפסוק כולו: 'כי עיר בצורה [נדרש כ' בצרה] = אדום? ראה בר"ר סה, יא (עמ' 721)] בדד נזה משלח ונעוב כמדבר שם ירעה' וכו', ואין ה'עגל' אלא רמז למלך המשיח, המכלה ומשמיד את העיר. טיב הפתירה עגל = משיח לא נתברר לי (וראה עוד 'פרקי היכלות רבתי' [בתי מדרשות, א, עמ' קלא] המקשר בין הפסוק מיש' לבין 'רומי רבתי'). 74 שלא יהא זה וכו' — השווה לעיל א, יח(1). מהם אומרים וכו' — מכאן ואילך חסר אצל יוספוס. אצלו סיום הסיפור: 'אולם תרמותים (בת פרעה) הצילה את התינוק מידו'. 75 יתרו — ראה לעיל א, ט(3) על יתרו כיועץ בארמון פרעה ולהלן א, לב(2). 76 בחנו והביאו לפניו וכו' — דרך דומה של משפט מביא הלוי (פרשיות, עמ' 173) מסיפור יונוני: 'ילד אחד נתפס כשהרים עלה של זהב שנפל מתוך זר האלה ארטימיס. הילד הובא למשפט. שמו השופטים לפניו צעצועים וקוביות ולצדם אותו עלה. הושיט ידו לקחת את הזהב... והוציאוהו להורג'. קרוב הדבר שגם המדרש משקף מסורת חיצונית (הלניסטית?) של אורדיל כלשהוא. זהוב — מטבע זהב (דב"ר ד, י ועוד). הוזהב והגחלת נבחרו לשמש כקני-מידה למידת הבנתו של הילד בשל דמיונם החיצוני מכאן וההבדל התהומי שבין המסוכן

בא גבריאֵל ודחה את ידו ותפש ידו בגחלת והכניס ידו לתוך פיו עם הגחלת
80 ונכזה לשונו וממנו נעשה כבד פה וכבד לשון.

א,כז(3) ותקרא שמו משה (ב 10). מכאן אתה למד מתן שכרן של גומלי
חסד. אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בתורה אלא
כמו שקראתו בת פרעה, ואף הקב"ה לא קראו בשם אחר.

א,כז(1) ויהי בימים ההם ויגדל משה (ב 11). בן עשרים שנה היה משה באותה
85 שעה, ויש אומרים: בן מ' שנה.

א,כז(2) ויגדל משה (ב 11). וכי אין הכל גדליו, האדם והבהמה והחיה
והעוף? אלא שהיה גדל שלא כדרך העולם.

א,כז(3) ויצא אל אחיו (ב 11). שני יציאות יצא אותו צדיק זו אחר זו וכתבן
הקב"ה. ויצא ביום השני (ב 13) — הרי שנים.

הזהוב] הזהב ד / 79 בא] ובא נד / את ח' יספ / ידו בגחלת] את הגחלת יגבד, הגחלת ספ / לתוך... הגחלת] עם הגחלת לתוך פיו יגבספד / 81 ותקרא] נ' את בס / אתה] את ב / מתן ח' ד / 82 חסד] חסדים יגבספד / בתורה] בכל התורה ספד / 83 שקראתו] שקראו ס, נ' בתיה נספד /	קראו] קראו ד / 84 בימים] נ' הרבים פ / ויגדל... מ' שנה] ח' י / 85 שנה] ח' נפד / 86 האדם... והעוף] ח' ד / והחיה] החיה ספ / 87 והעוף] נ' גדל נב"ספ / אלא] נ' לומר לך ד / העולם] כל העולם ד / 88 שני] ב' יב, שתי נספד / צדיק] הצדיק ס / זו אחר זו] ח' ספד / 89 הקב"ה] נ'
---	--

ללא־מסוכן מכאן. 79 בא גבריאֵל — על מלאך זה בסיפורי משה ראה לעיל א, כג(2); א,
כד(2) והשווה להלן ב, ה(2). 80 נעשה כבד פה וכו' — הסבר אטיולוגי לאמור בשמ' ד 10.
רק משפט אחרון זה מקשר את האגדה — הנראית, כאמור, להיות זרה במצאה — אל פסוקי
התורה. ראה גם להלן ג, טו(1).

א, כז(3) ויקר א, ג (יב—יג). 81 ותקרא שמו משה — בנסחים בפ: 'את שמו', וכך בתורה
השומרונית. מכאן אתה למד וכו' — מכאן הוכחה וראיה נצחת שגומלי חסד זוכים לשכר.
82 הרכה שמות היו לו למשה — ראה לעיל א, כ(2) ושם פורט.

א, כז(1) תנח' שמות ח. 84 ויהי בימים הרבים ההם (נוסח פ): כך, בתוספת 'הרבים', גם
בתה"ש והוא כנראה בהשפעת ב 23. בן עשרים שנה — אפשר שיסוד הדעה הוה באמור באבות ה, כא:
'בן עשרים לרדוף' ('אחר מזונות... ויש מפרשים... אחר האויב' [אלבק]) וראה להלן א, ל(1).
לשאלת גילו של משה בשעה שיצא אל אחיו ניתנו במקורות תשע תשובות (מבן י"ב שנה [להלן
ה, ב] ועד לבן ששים [ראה כשר, עמ' עב—עג, סי' פא]). 85 ויש אומרים — ודעה זו היא הנפוצה
בספרות חז"ל. ראה, למשל, ספרי דב' שנו (429) והשווה מפעלות השליחים ז 23, 30. בן מ' שנה —
והרי 'בן ארבעים לבינה' (אבות, שם). לפי זה מחלוקת היא אם הגידול האמור במשה גידול פיסי
גופני הוא או נפשי־רוחני. קביעת גיל משה לארבעים יוצרת גם סימטריה משולשת בחייו: מצרים,
מדיין, במדבר, כפי שנעשה גם לגבי דמויות בתר־מקראיות (כגון הלל, ריב"ז ור' עקיבא [ספרי, שם]).

א, כז(2) תנח' שמות ט. 86 וכי אין הכל גדליו? — פעמיים צוין במקרא 'ויגדל הילד/משה'
(פס' 10—11), והמדרש מקשה מדוע טרחה תורה לציין עובדה מובנת מאליה זו (ופעמיים). ראה גם
דב"ר־ליברמן, עמ' 59 (ומקבילות): 'ומהו שני פעמים "ויגדל"? אלא למעלן גדול בקומה וכאן
בשררה'. 87 שלא כדרך העולם — ראה לעיל א, כו(1) ושם פורט.

א, כז(3) תנח' שמות ט. 88 שני יציאות יצא — פעמיים מסופר על יציאת משה מן הארמון

90 א, כז(4) וירא בסבלתם (ב 11). מהו 'וירא' — שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר: חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם. שאין לך קשה ממלאכת הטיט, והיה נותן כתיפו ומסייע לכל אחד ואחד מהם. ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: ראה משאוי גדול על קטן ומשאוי קטן על גדול, משאוי אדם על אשה ומשאוי אשה על איש, משאוי זקן על בחור ומשאוי בחור על זקן, והיה מניח 95 דריגון שלו והולך ומישב להם סבלותם, ועושה עצמו כאילו מסייע לפרעה. אמר הקב"ה: אתה הנחת עסקך והלכת לראות בצערן של ישראל והנהגת להם מנהג אחים — אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך. הדא

ד / זקן ... בחור] בחור ... זקן אי / ומשאוי] משאוי א, ומשוי גסד / בחור ... זקן] זקן ... בחור אי / 95 דריגון] דריגון ס, דריגון ד / סבלותם] סבלותיהם ד / עצמו] ח' ד / 96 אמר] א"ל גס / עסקך] עסקך יבפד / בצערן] בצרתן פ / והנהגת] ונהגת יבספד / 97 להם] עמהם ג, בהם ד / אני מניח] מניח

זו אחר זו ספד / שנים] ב' יב, שתיים ספד / 90 רואה] ראה ש / 91 ואומר] ואמר פ / קשה] מלאכה קשה ג, נ' יותר ב / 92 כתיפו] כתיפו אספד / 93 משאוי] משוי גבספד / ומשוי] ומשוי גבסד / משוי יבס, ומשוי ד / 94 ומשאוי] ומשוי גבסד / איש] אדם א / משאוי] משוי גס, ומשאוי פ, ומשוי

(פס' 11, 13 והשווה לעיל בראש א, כו[2]), והמדרש נותן טעם לפירוט בענין לכאורה טפל ופשוט זה. זו אחר זו — תיבות אלו חסרות מן המקבילת ומיקומן בכמה כת"י כאן הוא אחר (עח"ג) ואפשר שאין הן מעיקר המסורת. ייתכן שכוונתן לומר, שיציאת משה אל אחיו היתה תכופה, יום אחר יום, מדאגתו להם, וכתבן הקב"ה — בתורתו. 'כמה חביב משה לפני הקב"ה, כי צעדי ישמור ... מאהבה וחיבה' (יפ"ת).

א, כז(4) תנח' שמות ט; ויק"ר לז, ב (תתס—תתסא); משנת ר"א י (183). 90 מהו 'וירא' — הייתכן שרק בראיית החושים, הסתכלות אובייקטיבית ושוות-נפש, מדובר? אלא 'אין הראיה [האמורה כאן] חושית ... כי אם נתינת הלב ... להצטרע בצערם' (יפ"ת). שהיה רואה בסבלותם — 'בשתתף בסבלותם' (לק"ט) ומצאנו רא"ה גם במשמעות של הרגיש, חש. רק כך מקבלת דמות משה המנהיג הרחום ביטוי ממשי ומלא. 91 מי יתן מותי עליכם — ראה שמ"ב יט 1 והשווה: 'האבות והנביאים היו נותנים עצמם על ישראל' (מכ"י בא א 4[4]). 'עליכם' כאן משמעו: למענכם, לטובתכם. שאין לך קשה וכו' — לתיאור עבודה קשה זו ושלביה המרובים ראה קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 259—264. 92 ר' אלעזר — בויק"ר ובמשנת ר"א בא המאמר בסתם (ובתנח' הוא חסר). האם לקח עורך המדרש מאמר זה ממשנת ר' אליעזר וייחסו לר' אלי(עזר)? 93 משאוי — כמו משוי, משוא, משא (השווה א, ד[1] ולהלן ב, ו[2]) ופירושו: נטל, מעמסה ('שתפילתו דומה עליו כמשוי' — ברכ' כט ע"ב, ועוד). משאוי גדול — סמיכות ולא שם ותואר. משאוי אדם על אשה — ראה לעיל א, יא(3). 95 דריגון — מיוונית (δρῶντος): יחידה צבאית של כאלף אנשים (קרויס, מלים שאולות, עמ' 194) והכוונה למשמר המלווה את השלטון, כמקובל בעולם היווני-רומי. ומישב להם סבלותם — 'ערך וסדר עבודתם, שנתן לכל אחד עבודה לפי כוחו' (מרגליות לויק"ר), עניין השוואה. ועושה עצמו וכו' — העמיד פנים שלטובת הממלכה עשה כן, כדי שיהיה הספקם של העבדים רב יותר. השווה גם להלן א, כח(1). 96 והנהגת להם — לא מצאתי 'הנהיג ל ...' (ועח"ג: 'ונהג עמהם' [וראה תוס' כת' ז, ו] או 'ונהג בהם' [וראה יב' קיב ע"ב]), ואולי משתמש בהפעיל במקום הקל. 97 העליונים ... התחתונים —

הוא דכתיב: וירא ה' כי סר לראות (ג 4), ראה הקב"ה שסר משה מעסקיו לראות את סבלותם של ישראל, לפיכך: ויקרא אליו אלהים (שם).

1 א, כח(1) דבר אחר: וירא בסבלתם (ב 11). ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד — אינו מת? ואלו עבדיך הם, אם אתה מרויח להם יום אחד בשבוע, אינם מתים. אמר לו: לך ועשה להם כמו שתאמר. הלך ועשה להם משה כך ותקן להם את השבת לנוח.

5 א, כח(2) וירא איש מצרי (ב 11). אמר רב הונא בשם בר קפרא: בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמם ושלא שינו את לשונם

ב"ספד / מרויח / מניח ד / אינם] הם ד / לו] ג' משה נס, ג' למשה פ / ועשה] עשה א / להם] ח' ס / 4 ועשה... משה] ועשה משה להם א, משה ד / כך] ח' ד / להם] ג' לנוח י / את השבת] השבת פ, את יום השבת ד / לנוח] ח' י / 5 מצרי] ג' מה ראה נספד / בשביל] בזכות ב / 6 ממצרים] ג' אחד ד / שלא שינו... נשוחיהן] וגו' כמו

אני ינ / 98 הקב"ה] ג' במשה נספד / משה] ח' ינפד / 99 את סבלותם של ישראל] בסבלותם (ג' של ישראל ס) ינבספד / 2 ואמר לפרעה] לפרעה וא"ל ס / שיש לו עבד] שישתעבד א, שישעבד י, שישעבד גב, ג' לו ג"ב" / נתן] נינוח ינבספ / אחד] ג' בשבוע ב"ספד / אינו] הרי הוא י, הוא ד / ואלו] ואילו ס / 3 הם] ח' ספד / אם] ג' אין

עולם המלאכים ועולם בני האדם שה' עסוק בפיקוח עליהם. 98 וירא ה' כי סר לראות — השווה להלן ב, ו(1) ומסביר מדוע זכה משה לאותה התגלות ומדוע נבחר למנהיג ולגואל.

א, כח(1) השווה בר' רבתי, עמ' 13. 1 דבר אחר — המשך ליחידה הקודמת והמדפיסים נתנו כאן סימן חדש שלא כדיון. 2 אם אינו נח — בתמיהה (וע"ב). 3 מריח — מביא רווחה, מקל. כגון 'הרויח להם מצרותיהם' (בר"ר עה, יג [896] בח"ג). בר' רבתי: 'נותן להם ריוח'. (לחיבור מאוחר זה ולשמור' היתה מסורת משותפת בעניין שלנו אך ניסוחיה שונים). 4 ותקן — בר' רבתי: 'התקין'. תקן כאן פירושו: יס"ד, קב"ע (במיוחד בעניינים שבתחום הדת, כגון מועדות [ר"ה א, ד] או תפילות [ברכ' כו ע"ב]). השווה בפיוט שבעמידה למוסף של שבת: 'תקנת [ויש גורסים: 'תכנת'] שבת'. ותקן להם את השבת — לפי מקורות אחרים נצטוו בני ישראל על השבת רק במרה (סנה' נו ע"ב), אף שקצת מן האבות שמרוה כבר קודם לכן (בר"ר עט, ו [945] וראה עוד להלן ה, יח[6]). ראה גם דברי אבודרהם (פירוש הברכות, עמ' קע—קעא) המקשר למסורת שמו"ר ובר' רבתי את האמור בשחרית של שבת: 'ישמח משה במתנת חלקו', והשווה כשר, כרך ח, עמ' רמח ודעת זקנים מבעלי התוספות על ה 5.

א, כח(2) תנח' שמות ט; תנח' אמור כד; תנ"ב שם לב; ויק"ר לב, ד (תשמג—תשמד); השווה פדר"א מח (קטו ע"ב). 5 בשביל ד' דברים וכו' — המסורת על ארבעת הדברים (בשם בר קפרא או בסתם) באה עוד במכ"י בא ה (14); ויק"ר לב, ה (תשמז—תשמח); פסדר"כ, בשלח, ו (182)— (183); שהש"ר על ד, יב; תנח' בלק טז; תנ"ב שם כה; שו"ט קיד, ד (472); במ"ר יג, כ; שם כ, כב (וראה עוד פיוטי ינ"י, עמ' רסג; סא"ר כא [123] והקטע שפרסם מאן, המקרא, א, עמ' ריא). מתוך פזילה ברורה אל ההווה שלו מצביע תחם הדורש על פגמים חברתיים-לאומיים המעכבים את הגאולה. במקבילות בא על-פי רוב גם ביאור רחב לכל אחד מ'ארבעה הדברים'. במרבית כחה"י שלפנינו (פרט לנסחים שא) — וכן בדפוסים — לא נמצא אלא את ראשית הדברים והפנייה למדרש שה"ש (עז"נ), ונראה שכך היה גם בפני הנוסח המשתקף בנסחים שא והשלים מי שהשלים את דברי בר קפרא (וראה מיד להלן). 6 שלא שינו את שמם — לא היו קורין לראובן רופא ולא ליהודה לוליאני וכו' (ויק"ר). מבוטאת כאן התנגדות להמרת שמות עבריים בשמות נכריים. ושלא

ושלא גלו סודם ושלא הפקירו נשותיהן. ומנין שלא נחשדו על הערוה? שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב, שנאמר: ושם אמו שלמית בת דברי למטה דן (וי' כד 11). אמרו רבותינו: נוגשים היו מן המצריים ושוטרים היו מישראל, 10 ונוגש ממונה על עשרה שוטרים ושוטר ממונה על עשרה מישראל. היו הנוגשים הולכים לבתי השוטרים בהשכמה להוציאן לעבודתן לקריאת הגבר. פעם אחת הלך הנוגש המצרי אצל שוטר ישראל ונתן עיניו באשתו שהיתה יפת תואר בלי מום. עמד לשעת קריאת הגבר והוציאו מביתו וחזר המצרי ובא על אשתו והיתה סבורה שהוא בעלה ונתעברה ממנו. חזר בעלה, מצא המצרי יוצא 15 מביתו. שאל לה: נגע בך? אמרה לו: הן, וסבורה הייתי שאתה הוא. כיון שידע הנוגש שידע בו, חזר לעבודת הפרך והיה מכה אותו ומבקש להורגו,

היו] והיו נד / 11 הולכים] נ' בהשכמה
ב / בהשכמה] ח' ב / לעבודתן] למלאכתן
ספד / 12 הנוגש המצרי] הנוגש (נוגש
ד) מצרי סד / יפת תואר] יפה י' / 13 לשעת
בשעת ס / מביתו] ח' ס / ובא על] ושכב
עם י' / 14 שהוא] שהיה ינפ, שהיתה בס /
חזר] וחזר בס / מצא] ומצא בסד / 15 שאל
לה] אמר לה י', שאל אותה שמא ספד / הייתי
אני ד / 16 שידע] שהרגיש ספד / חזר

שכתוב בשיר השירים (נ' רבה נ) ינב / את
שמם... נשותיהן] שמותם כמו שכתוב בשיר
השירים רבה ובויקרא רבה פרשה לב ד /
ושלא שינו... נשותיהן] וכו' כמו שכתוב
בשיר (במדרש שיר ס) השירים ספ / ד שהרי
הרי י' / 9 רבותינו] נ' ז"ל ד / מן המצריים]
ממצרים ס / הינ] ח' נספד / 10 ונוגש]
נוגש ספד / שוטרים] ח' פ / ושוטר] שוטר
ד / מישראל] ישראל איבספ, ישראלים נ /

שינו את לשונם — אלא החזיקו בשפתם, בעברית. ראה גם להלן א, כט(3). אפשר שהתנגדות יש
כאן לשימוש בלשונות הגויים (יוונית מן הסתם) ולדחיית העברית ממעמדה. ראה ליברמן, יוונית,
עמ' 12—21. 7 ושלא גלו סודם — במקבילות: 'שלא נחשדו על לשון הרע' (מכ"י) או 'שלא גלו
מסתרים [=מיסטרים] שלהם' (תנח' בלק). לפנינו מחאה כנגד הפגע החברתי של הלשנה באוני
השלטון או גילוי ענייני סוד למי שאינו ראוי לכך (ובקטע של מאן 'לעמי הארץ'!). ראה, דרך
משל, הכתובת שנתגלתה בעין גדי (תרביץ מ [תשל"א], עמ' 18—23) ובה שבועה על איסור אמירת
לשון הרע על חבר לגויים ועל גילוי 'רזה דקרתה'. ראה עוד להלן א, ל(3) והשווה א, כט(3). רשלא
הפקירו נשותיהן — לשון כז לא מצאתי. במקבילות: 'ולא נמצא ביניהן פרוץ בערוה' או בדומה,
ונראה שלפנינו נסיון של מעתיק להשלים מדרשתו את מאמרו של בר קפרא, שמצאו — כאמור —
מקוטע. והראיה: החספוס הלשוני שבמעבר אל המשך הדרשה ('ומנין שלא נחשדו על הערוה?'). הונות
או נישואי תערובת הם העומדים כאן לביקורת. נחשדו על הערוה — ל'נחשד על...'. ראה עוד גידה
ז, ג ואין 'ערוה' כאן אלא זנות (השווה בר"ר ע, יא [812]). שהרי אחת היתה — אחת חטאה בזנות
ונתפרסם שמה ברבים. הסיפור על שלומית והמצרי זוכה בספרות חז"ל לשני עיצובים: לפי אחד
עשתה בשוגג מה שעשתה (וכך בשמו"ר) ולפי האחר בכוונת מכון (ויק"ר ותנח'), ונראה כי המשפט
'שהרי אחת היתה' וכו' דורש את גירסת ויק"ר-תנח' דווקא ולפנינו רוככו הדברים. 8 ושם אמו
וכי' — אמו של המגדף (וי' כד 10—23) שהיה 'בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי' (שם 10).
על יסוד גזירה שווה זהים 'איש מצרי' האמור במגדף 'איש מצרי' שראה משה (כ 11). 9 נוגשים
היו וכו' — ראה ה, יח(2). 13 כלי מים — מדרש על השם 'שלומית', לשון שלימות. השווה שה"ש
ד 7. קריאת הגבר — קדם עליית עמוד השחר (יומא כא ע"א) והיא עדיין שעת חשיכה. והוציאו
מביתו — כדי לאסוף את העשרה שהוא ממונה עליהם. השווה א, יב(1). 14 והיתה סבורה שהוא

כשם שהורגין אותן ומשליכין אותן לחוצות. והיה משה רואה וחביט בו, ראה מה עשה לו בבית ברוח הקדש וראה מה שעתיד לעשות לו בשרה. אמר: ודאי זה חייב הריגה, ולא עוד אלא שבא על אשתו של דתן ולכך הוא חייב הריגה, 20 שנאמר: מות יומת הנאף והנאפת (וי' כ 10), והיינו דכתיב: ויפן כה וכה (ב 12).

א,בט(1) וירא כי אין איש (ב 12), כי אם בן מות הוא. ר' יהודה אומר: ראה כי אין איש שיקנא להקב"ה ויהרגהו. ר' חמא בר חנינא אמר: ראה

ד' ומכה אדם יומת נ"ספד / דחן* נ' ואבירים
שאינבספ (ונמחק ס") / ולכך הוא ועל
(על ד' כן זה ב, כך נספד) יבנספד /
20 כה וכה נ' ראה מה עשה (נ' לו ד')
בבית ובשדה (ומה עשה [נ' לו ד']
בשדה פד) ב"ספד / 22 אם ח'
ד' / 23 ראה ח' ד' / שיקנא שקנה פ'
חמא בר חנינא חמא ינבס, הונא ס, נחמיה

מחור א, החורירי ד' / הפרך סרך יפ' /
17 כשם... לחוצות ח' ד' / רואה נ' אותו
פד' / והביט ומביט יבסד / ראה וראה ד',
נ' ברוח הקודש ב"ס / 18 עשה שעשה
פד' / לו ח' ספד / ברוח הקדש ח' ס'
(ונמחק ב") / שעתיד לעשות שעשה י'
בשדה ח' פ' / ודאי זה ודאי ס' /
19 הריגה מיתה יד, נ' כדכתיב (כמו שכתוב

בעלה — לפי ויקר': 'שחקה לו... נכנס וקלקל עמה' (והשווה מהרז"ו). על-פי פדר"א מח (קטו ע"ב) נאנסה שלומית בעל כרחיה והוא עיצוב אחר של מסורת זו. 17 כשם שהורגין וכו' — משפט זה חסר מן הדפוס ומן המקבילה הברורה בתנח" ו'אין הלשון מבורר' (כשר, ח, עמ' רלה). השווה מה שמספר פילון (חיי משה, א 39) שלא ניתנו בני ישראל לקבורה והושלכו גופותיהם בראש חוצות. 18 שעתיד לעשות — משה ידע שההכאה האמורה כאן עיקרה הרצון להמית ולא לגרום ייסורים בלבד. אמר: ודאי זה וכו' — מכאן ועד הסיפא חסר במקבילה הברורה בתנח" בכמה נסחים מובא כאן לראיה הפסוק 'ומכה אדם יומת' (וי' כד 21), ואולי הוא מעיקר המסורת. ראת עוד להלן א, כט(1). 19 אשתו של דתן — נתקשו המפרשים בקביעה זו ('ואין זה אלא דברי נביאות' [יד"מ]) ואף יש מי שהציע לתקן 'אשתו' ל'אחות' (רד"ל בעקבות 'דברי הימים של משה' [עמ' 109]). נראה שלמדו דבר זה — ולא מצאתי לו מקבילה — מכך שלא היה איש נוכח בשעת הריגת המצרי אלא העברי המוכה, ולמחר בהכרח שהוא אמר למשה "להרגני אתה אומר" (מהרז"ו). היות ונקבע כי העברים הנצים היו דתן ואבירים (להלן א, כט[4]), חזרו לכאן ופירשו כך. גם בקוראן (סורת הסיפור, 15) נקבע, כי העברי המוכה בידי המצרי הוא שחזר למחר וגילה את מעשהו של משה. 20 והיינו דכתיב וכו' — מה ששמענו עד כה הוא מדרש על 'ויפן כה וכה': שהביט משה (ברוח הקודש) אל הבית ולעבר מכאן ואל השדה ולעתיד מכאן (ועח"נ).

א, כט(1) ויקר' לב, ד (תשמב—תשמד); אבכיר, ילקוט, רמז קסה. היחידות הראשונות שבסימן כט (וכן א, כח[2]) עוסקות בסיפור רצח המצרי ומטרתן כפולה: (א) להפקיע את מעשהו של משה מתחום האימפולסיביות וחמימות המוח ולשוות לו אופי שקול ואחראי ואף מוצדק מצד הדין. לדבר זה נדרשו חז"ל כדי להגן על דמות משה (ובשל כך, כמדומה, השמיט יוספוס את האפיוודה כולה מספרו, ואילו פילון [חיי משה, א 44] מסגיר עליה במלים חמות). (ב) למנוע אפשרות שמעשהו של משה ייראה בעיני דורות מאוחרים כתקדים הראוי לחיקוי, שכן אם יתיר אדם לעצמו לעשות כמשה יביא הדבר לשרשרת מעשי תגובה ושפיכות דמים, וחז"ל עשו כל שביכולתם כדי למנוע זאת (במיוחד לאחר כשלון מרד בר כוכבא). לשם כך עשו את המעשה ליוצא דופן, חריג ובלתי ניתן לחיקוי. 22 כי אם פן מות הוא — קשה מה שנאמר 'וירא כי אין איש', שהרי לפחות העברי המוכה עמד שם. לכן דורש 'כי אין איש' על המצרי, 'כי העומד למות כמות דמי' (יפ"ת). 23 אין איש

שאינן מי שיזכיר עליו את השם ויהרגהו. ורבנן אמרי: ראה שאין תוחלת של 25 צדיקים עומדת ממנו ולא מזרעו עד סוף כל הדורות. כיון שראה משה כן, נמלך במלאכים ואמר להם: חייב זה הריגה? אמרו לו: הן. הדא הוא דכתיב: וירא כי אין איש שילמד עליו זכות.

א,כט(2). ויך את המצרי (ב 12). במה? ר' אביתר אמר: באגרופ הרגו, מגריפה של טיט. רבנן אמרי: הזכיר עליו את השם והרגו. 30 א,כט(3) ויטמנהו בחול (ב 12). שלא היה שם אלא ישראל. טמנו בפיהם של

נ' הרגו פד / אמר / אמר פ, נ' הכהו ד / הרגו... טיט / ויש אומרים מגריפו של טיט נטל והוציא את מחו ד / 29 רבנן / רבנן ינבד, ורבנן ס / והרגו / נ' שנא' הלהרגני אתה אמר ד / 30 בפיהם / כ"סד /

ד / אמר / אמר ד, ח' ג / 24 את השם / הש' פ / רבנן / רבנן ינבסד / אמר / אמרין ג / 25 ממנו / הימנו ד / משה... זכות (ש' 27) / ח' א (והושלם א") / כן כך א"פ / 26 ואמר / אמר א" / חייב זה זה חייב יפ / אמרו / אמרו בס / 28 במה /

שיקנא להקב"ה — אולי על-פי האמור ביש' נט 16—17: 'וירא כי אין איש... ותושע לו זרעו... ויעט כמעיל קנאה'. וברקע הדברים עומדת אפוא דרשה על הפסוקים מיש'. ר' יהודה רואה במעשהו של משה אקט של קידוש השם. 24 אין מי שיזכיר וכו' — ראה להלן א, כט(2). דעה זו באה בויק"ר בשם ר' נחמיה (ועח"ג). תוחלת של צדיקים — 'תוחלת' משמעה: תקווה, ציפייה (מש' י 28) וכאן במשמעות של: תוצאה מקווה, חיובית, צאצאים. השווה האמור על הסריס: 'אין הימנו תוחלת, אין מוליד' (במ"ר ב, טו). על כך שלא עמד לצאת מן המצרי שום אדם הגון מספרים גם שריט כד, ז (206—207); דב"ר-ליברמן, עמ' 59 וקטע בגנו"ש, א, עמ' 114. משנתחייב המצרי על חטאיו שלו, בדק משה בצאצאיו העתידים, ורק משראה את טיבם הרג את המצרי. והשווה המשנה (סנה' ד, ה) הקובעת, כי הרוצח — דם הנרצח ודם צאצאיו שבכות 'תלויים בו עד סוף העולם'. 26 נמלך במלאכים וכו' — אולי למד זאת מגזירה שווה בין 'ויפן כה וכה' לבין מל"א כב 20: 'ויאמר [צבא השמים] זה בכה... זה בכה' (מהר"ו) ואכן כך מפורש במדרש אבכיר. לפי מסורת זו אין משה אלא שליח בית-דין, המבצע פסק של בית-דין של מעלה. מסורת זו באה בניסוחים שונים גם באדר"ג נו"א כ (72); שו"ט, שם; דב"ר-ליברמן, שם וראה גם ד, א להלן.

א, כט(2) ויק"ר לב, ד (תשמה); תנח' שמות ט. 28 במה? — המדרש משלים פרט החסר מן הסיפור המקראי (וראה הינמן, דרכי האגדה, עמ' 23), והדעות שלהלן משקפות שתי תפיסות שונות של מעשהו של משה. באגרופ הרגו — כך גם בויק"ר ושם כאסמכתא הפסוק: 'ולחכות באגרופ רשע' (יש' נח 4). 29 מגריפה של טיט — הוא הכלי שגובלים בו את הטיט (ירו' ב"מ ב, י [ח ע"ד] והשווה קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 281). רק על-פי נוסח הדפוס יש כאן דעה שנייה, אך אפשר שהדפוס תוקן על-פי התנחומא, וייתכן ש'מגריפה של טיט' אינו אלא נסיון של הסבר לחיבת 'אגרופ' (מן השורש גר"פ), כפי שגם חיבת 'אגרופ' (כא 18) הובנה (כגון בידי ת"א) כשמו של כלי כלשהוא, וראה הערת טור-סיני במילון בן-יהודה בערכו. הזכיר עליו את השם — עח"ג ולהלן א, (2) ולעיל א, כט(1). דעה זו באה גם באדר"ג נו"א כ (72); פדר"א מח (קטו ע"א); ויק"ר (וראה דברי מרגליות) ובתנח' גם בדעה זו יש לראות נסיון לעשות את מעשה הרצח בלתי-ניתן לחיקוי. על השימוש בשם המפורש לצרכים מאגיים ראה עוד אורבך, חו"ל, עמ' 103—114.

א, כט(3) תנח' שמות ט; אבכיר, ילקוט, רמז קסה; השווה פדר"א מח (קטו ע"א); ויק"ר לב, ד (תשמה); מבוא לתנ"כ, עמ' 134. 30 ויטמנהו בחול — היה לו לכתוב 'ויקברוהו' (יפ"ת), שכן טמ"ן משמעו דרך כלל: התביא, הסתיר. ובכלל — 'מה לנו אם בחול או בעפר הארץ?' (מהר"ו). ופרט טפל לכאורה זה זוכה לפירוש מטאפורי, לפיו חול=ישראל. לדברים נלווית נימה אקטואלית

ישראל שנמשלו לחול. אמר להם: אתם נמשלתם לחול — מה החול הזה אדם נוטלו מכאן ומניחו לכאן ואין קולו נשמע, כך יטמן הדבר בפיכם שלא ישמע. וכן את מוצא שלא נשמע הדבר אלא על-ידי עברים, שנאמר: ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים [נצים] (ב 13), שהיו מתכנים עברים.

35 א,כט(4) נצים (ב 13) — זה דתן ואבירם. קראם 'נצים' על שם סופן. הם שאמרו דבר זה, הם שהותירו את המן, הם שאמרו: נתנה ראש ונשובה מצרימה (במ' יד 4), הם שהמרו על ים סוף. דבר אחר: נצים — שהיו מתכוונים להרוג זה את זה, כמה דאת אמר: כי ינצו אנשים יחדו (דב' כה 11) ואמר ר' אלעזר: במצות שבמיתה הכתוב מדבר.

40 א,כט(5) ואמר לרשע למה תכה רעך (ב 13). 'למה הכית' לא נאמר אלא

ואבירם] ח' ס / קראם] נקראו ס, קראו ס / סופן] סופו א, נ' הם פד / 36 הם] ג' היו פד / שהותירו] הותירו ש / את] מן ד / הם] ג' היו ד / 37 הם] ג' היו ס / מתכוונים] מכוונים ג / 38 כמה... יחדו] ח' ס / דאת אמר] דתימר פד / ואמר] דאמר ס / 39 אלעזר] ג' כי ינצו אנשים ס / שבמיתה] של מיתה ד / 40 למה הכית] הכית ספד, ח' יב, ג' רעך ג / לא נאמר] אין כתיב כאן

31 לחולי] בחול יבפ, בחול נס / נמשלתם] משולים ד / לחולי] בחול יגבד / החול] חול פד / 32 ומניחו לכאן] ונותנו לכאן (בכאן סד) נספד / ואין קולו נשמע] ח' יגב (והושלם ג') / הדבר] ג' הזה ד / בפיכם] ביניכם ספד / שלא] ולא ד / 33 וכן] כן א / את] אתה בסד / הדבר] דבר יגבספ / עברים] עברי ד / 34 שהיו מתכנים עברים] ח' ספד (והושלם ס') / 35 נצים...

המכוונת כנגד מוסרים ומלשינים. פניהם — וכן להלן: 'יטמן הדבר בפיכם' ועח"נ. 31 שנמשלו לחול — כגון בר' כב 17; הו' ב 1 ועוד הרבה. ראה גם במ"ר ב, יב—ג. 33 וכן את מוצא וכו' — וחששותיו של משה נמצאו מוצדקים. ראה עוד להלן א, (3). 34 שהיו מתכנים עברים — קשה והסר מן המקבילות (ועח"נ). במכ' בא ה (15) — על-פי נוסח הילקוט: — בא הפסוק 'שני אנשים עבריים' כראיה ש'לא שינו לשונם [במצריים]' (ראה לעיל א, כח[2]), ושמא שריד מרעיון זה מצוי כאן.

א, כט(4) תנח' שמות י; סא"ר יח (106—107); אבכיר, ילקוט, רמז קסה. זה דתן ואבירם — השווה לעיל א, כח(2) וכן פדר"א מח (קטו ע"א); גנו"ש, א, עמ' 114; דב"ר ב, כט; ת"י, וכולם זיהו זה. יסודו בעקרון, כי 'כל מה שאתה יכול לתלות ברשעים תלה' (אבכיר), היינו ביצירת אב"טיפוס של רשע (היינו, דרכי האגדה, עמ' 27 ואילך). ראה גם להלן א, לא(1); ה, כ(3). 35 על שם סופן — שנאמר על דתן ואבירם: 'אשר הצו על משה ועל אהרן... בהצותם על ה' (במ' כו 9) וכבר כאן כונו 'נצים', כפי שהיו מכאן ואילך. ראה גם נדר' סד ע"ב. 36 הותירו את המן — טו 20. גם שם ב'אנשים' עסקינן. 37 המרו על ים סוף — לשון תה' קו 7. מתכוונים להרוג זה את זה — מתוך גזירה שווה אל דב' כה 11, שגם בו באה תיבת 'נצו', אשר פורשה שם בידי ר' אלעזר בקטטה שמטרתה המתה, לומד המדרש כי דתן ואבירם ביקשו להרוג איש את אחיו, וזאת כדי להשחיר את דמותם. דברי ר' אלעזר באים בהקשר אחר גם בסנה' עט ע"א.

א, כט(5) סנה' נח ע"ב; תנח' קרח ח; תנ"ב וארא יו; במ"ר יח, יב; גנו"ש, א, עמ' 114; פס"ר, הוספה פ"ד (ר). 40 'למה הכית' לא נאמר — המדרש נתלה בצורת המופעל שהיא עתיד ולומד כי עדיין לא היכה האחד את רעהו. מדוע אם כן מכונה המכה 'רשע' ? את התשובה לשאלה יש לראות בהטפת לקח ולימוד מוסר.

'תכה'. מכאן, שמשעה שמרים אדם ידו על חבירו להכותו, אף על פי שלא הכה אותו, נקרא רשע.
א,כט(6) רעך (ב 13), שהוא רשע כיוצא בכ. מלמד ששניהם היו רשעים.

א,ל(1) ויאמר מי שמך לאיש שר ושפט עלינו (ב 14). ר' יהודה אמר: בן עשרים שנה היה משה באותה שעה. אמרו לו: עדיין אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו שבן מ' לבינה. ר' נחמיה אומר: בן מ' שנה היה, אמרו לו: ודאי שאתה איש, אבל אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. רבנן אמרי: אמרו לו — והלא בנה של יוכבד אתה ואיך קורין אותך בנה של בת פרעה? ואתה מבקש להיות שר ושופט עלינו? נודיע עליך מה שעשית למצרי.
50 א,ל(2) הלהרגני אתה אמר (ב 14). 'אתה מבקש' אין כתיב אלא 'אתה אמר'. מכאן אתה למד, ששם זכר על המצרי והרגו.
א,ל(3) כיון ששמע כך נתירא מלשון הרע. ויאמר אכן נודע הדבר (ב 14).

ס, ח' נ (והושלם נ" / 41 שמרים אדם) /
שאדם מרים יספד / על] להכות ד / להכותו]
להכות ב, נקרא רשע ס, נ' נקרא רשע אפ,
ח' ד / הכה אותו] הכהו ספד / 42 נקרא
רשע] ח' אספ / 43 שהוא רשע] רשע נ,
ח' ס / כיוצא בכ] כמוך נ / היו] ח' ד /
44 אמר] אומר אינבספד / 45 אין] אי
יבפ / ראוי] איש פ / 46 עלינו] נ' לפי
ספד, ח' אנבס / מ' נ' שנה פד / נחמיה]
נחמיה אנבפ / אומר] אמר אבד / 47 אבל

אין] אבל אי ינ, אלא שאין (שאי ד) ספד /
רבנן] ורבנן ינבפד, ורבנן ס / אמרי] אמרי
נפ / 48 והלא] הלא א / ואיך] ואין נ, והיאך
פד, ח' י / קורין] ח' י / אותך] ולא י, לך
ד / בנה... פרעה] בנה (בנו פ) של פרעה
ספ, בן בניה ד / 49 עליך] לך איב /
שעשית] עשית אנבפד / 50 אין כתיב] לא
נאמר ד, נ' כאן ינבספ / 51 אתה] את
פ / למד] אומר ס / ששם] נ' המפורש נ"ד /
זכר] הזכיר יד / 52 כך] כן נבספד /

א, כט(6) תנח' שמות י. 43 שהוא רשע כיוצא בכ — דייקו מלשון הפסוק ('ויאמר לרשע למה תכה רעך...'). ומתוך הבנת רע במשמע של קרוב, ידיד. ידידו הקרוב של הרשע צריך שיהא אף הוא בעל מידות שליליות.
א, ל(1) גנו"ש, א, עמ' 114; השווה תנח' שמות י; אבכיר, ילקוט, רמז קסה. 44 בן עשרים שנה — כך גם לעיל א, כז(1) וראה שם. 45 עדיין אין אתה ראוי וכו' — ולא נער אתה נ' (גנו"ש). ר' יהודה שם את הדגש על תיבת 'איש' שבצירוף 'איש שר ושופט' ומפרשה: בוגר. לפי הבנתו עומדת תיבת 'איש' לעצמה. 46 שכן מ' לבינה — ראה אבות ה, כא והשווה סוטה כב ע"א—ע"ב. 47 וראי שאתה איש וכו' — שכבר הגיע לגיל בגרות. ר' נחמיה דוחה בעליל את דברי ר' יהודה. הוא רואה בפסוק סמיכות: 'לאיש שר' (או תמורה, כגון: 'איש כהן' [וי' כא 9]), והשווה בגנו"ש: 'מי שמך לאיש שר — עבד אתה!'. רבנן אמרי וכו' — דעתם וזה לדעתו של ר' נחמיה, אלא שהיא מנוסחת אחרת. 49 נודיע עליך וכו' — המשך הקטע בא אולי להלן א, ל(3).
א, ל(2) תנח' שמות י; גנו"ש, א, עמ' 114. 50 אלא 'אתה אומרי' — המדרש מתעלם מן ההקשר, לפיו 'אומר פירושו חושב' (רמב"ן), ודורש את תיבת 'אומר' כשלעצמה, במשמעות של דיבור ואמירה. 51 שם — בדפוסים (ועח"נ) הוסיפו: 'המפורש' (והשווה רש"י) ואין בכך צורך. וראה גם לעיל א, כט(2).
א, ל(3) תנח' שמות י; גנו"ש, א, עמ' 115; תנ"כ וארא יז. 52 כיון ששמע כך — ככל הנראה

ר' יהודה בר' שלום בשם ר' חנינא הגדול ורבותינו בשם ר' אלכסנדר אומרים :
היה משה מהרהר בלבו ואומר : מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות ?
55 כיון ששמע דבריו, אמר : לשון הרע יש ביניהם, היאך יהיו ראויים לגאולה ?
לכך אמר : אכן נודע הדבר, עתה ידעתי באי זה דבר הם משתעבדים.

א,לא(1) וישמע פרעה (ב 15), שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו.
א,לא(2) ויבקש להרג את משה (ב 15). שלח פרעה והביאו סייף שאין
במותה ונתנו ז' פעמים על צוארו של משה ונעשה צוארו של משה כעמוד
60 השן ולא הזיקתהו, שנאמר : צוארך כמגדל השן (שה"ש ז 5).
א,לא(3) ובאותה שעה : ויברח משה מפני פרעה (ב 15). וכי איפשר לו

53 אלכסנדראי] אליסנדראי שאיבס, אליסכנ-	כמותו פ / ז' י' ד / של משה] ח' ד /
דרי ג / אומרים] אמרו ג, אמרי ב /	ונעשה] נעשה יס / צוארו של משה ²] צוארו
54 ואומר] ח' ינבספ / יש] נ' כאן ס (ונמחק	ג, ח' פ / 60 השן] של שן ב / הזיקתהו]
ס" / 56 לכך] לכן ס / 59 כמותה]	הזיקתו ד / 61 ובאותה שעה] ח' פד /

המשך ליחידה א, (ל1), שהוכנס ביניהן קטע אחר. 58 ר' חנינא הגדול — הוא ר' חנינא בר חמא,
מתלמידי רבי. 54 מה חטאו ישראל וכו' — המדרש שם בפי משה שאלה שהציקה לחז"ל בדורות
רבים (השווה אורבך, חז"ל, עמ' 384—396) ומשיב עליה תוך גיוני תופעת המלשינות (והשווה
א, כח2), ובין השיטין נשמעת נימה אקטואלית. תופעת המלשינים (בלשון חכמים: 'מסורות' [ירו'
פאה א, א (סו ע"ג) ועוד]) חזרה וצצה בתקופות שונות (ראה למשל שבת לג ע"ב) וכנגדה הוסיפו
בנסחים שונים של הברכה הי"ב בעמידה: 'ולמלשינים... אל תהי תקוה' או אף 'והמלשינים
והמסורות כרגע יאבדו' (אלבוגן, התפילה, עמ' 40). 56 לכך אמר 'אכן נודע הדבר' — שאם
[נפרש את דברי משה] כפשוטו, על דבר המצרי, עדיין לא נודע עד שהלכו ואמרו [לפרעה] והיה לו
לומר "עתה יודע הדבר"... (מהר"ו). באי זה דבר — בשל איזו סיבה.
א, לא(1) תנח' שמות י; השווה גנו"ש, א, עמ' 115. 57 דתן ואבירם — ראה לעיל א, כט(4).
המדרש ממלא כאן פער בסיפור המקראי.

א, לא(2) ירו' ברכ' ט, א (יג ע"א); שהש"ר על ז, ה; דב"ר ב, כט; שו"ט ד, ג (40); גנו"ש, א,
עמ' 115. 58 סייף שאין כמותה — ביסוד מסורת פלאית זו דברי משה על ה': 'ויצילני מחרב
פרעה' (יח 4). על-פי מנהג זמננו ('מתיוון את ראשו בסייף כדרך שהמלכות עושה' [סנה' ז, ג])
מציירים חז"ל את הנסיון להמתת משה כעריפת ראש בסייף (שהוא על-פי המקורות לשון זכר וגם
נקבה). 59 ז' פעמים — כלומר 'פעמים רבות' (יפ"ח). 60 צוארך כמגדל השן — פסוק זה
נגרר לענייננו ככל הנראה בהשפעת המסורת המדרשית של הפסוק שקדם לו ('שני שדיך כשני
עסרים' [שה"ש ז 4]) שנדרש על משה ואהרן (ראה להלן א, לה—לו). את הדימור שבפסוק מפרש
הדרשן פשוטו כמשמעו, וראה גינצבורג, ג, עמ' 266, הערה 76 ושם, ב, עמ' 215, הערה 263 (לעניין
התקשות צואר יעקב בפגישתו עם עשו).

א, לא(3) ירו' ברכ' ט, א (יג ע"א); מכי' יתרו א (192); מכילתא דרשב"י, עמ' 129; דב"ר ב,
כט; שו"ט ד, ג (40—41); שהש"ר על ז, ה. 61 ובאותה שעה — תיבות אלה אינן מקשרות את
היחידה שלפנינו אל הקודמת לה, ואפשר שהן שריד מהקשרו הראשון של הקטע (ועח"נ). וכי איפשר
וכו' — האם רומז הדרשן (בנסחים נפרד: ר' ינאי, ונראה שהכוונה לאמורא הארצישראלית בן הדור
הראשון) לשלטון רומי שגיסותיו מספקים על הדרכים כולן ? ואם כן הוא — האפשר שמבקש

לאדם לברוח מן המלכות? אלא בשעה שתפס פרעה למשה חייבו להתז את ראשו. ירד מלאך מן השמים ונדמה להם כדמות משה ותפסו את המלאך וברח משה.

65 א,לא(4) אמר ריב"ל: באותה שעה נעשו כל הסנקליטין שהיו לפני פרעה, מהם אלמים מהם חרשים ומהם סומים. והיו אומרים לאלמים: היכן משה? ולא היו מדברים, ולחרשים — ולא היו שומעים, ולסומים — ולא היו רואים. והוא שאמר לו: מי שם פה לאדם (ד 11), מי שם פה לפרעה, שאמר מפיו: הביאו למשה לבימה להורגו? או מי ישום אדם [או חרש או פקח או עור] 70 (שם), מי שם הסגנים אלמים, חרשים וסומים שלא ראו? ומי עשה עצמך פקח שתברח? הלא אנכי ה' (שם), שם הייתי עמך והיום איני עומד לך?

א,לב(1) וישב בארץ מדין וישב על הבאר (ב 15). קלט דרך אבות. ג' נזדווגו להם זיווגיהון מן הבאר: יצחק ויעקב ומשה. ביצחק כתיב: ויצחק בא מבוא באר לחי ראי (בר' כד 62), ועוד שנזדמנה רבקה לאליעזר למעין. יעקב: 75 [וירא] והנה באר בשדה (שם כט 2). משה: וישב על הבאר.

היכן משה נ / ולחרשים / לחרשים ד / שומעים / ג' באותה שעה נ / ולסומים / לסומים ד / 68 לו / להם פ, הקב"ה למשה ד / מ"ז... להורגו / ח' א / פה"ח' פ / מפיו / בפיו ב (ותקן ב") / 69 למשה / את משה פד / לבימה / ג' גדולה נ / 70 ראו / הביאו ד / 71 איני אני ד / עומד לך עמך א / 72 קלט / לקט נ, ג' לו ב" / 73 להם / לו ס / זיווגיהון / זיווגיהם אינבספד / ויעקב יעקב סד / 74 שנזדמנה רבקה / שנזדווגה (שנזדמנה לו ב) רבקה ב"ד, שרבקה נזדמנה

פרעה) ג' אמר ר' ינאי נפד / לו לאדם] לאדם פ, לבשר ודם ד / 62 מן מפני ד / שתפס פרעה] שתפסו ד / למשה] את משה ינבספד / חייבו] וחייבוהו ד / 63 ירד] וירד א / ונדמה] ונראה נ / כדמות] בדמות ינבד / ותפסו] ותפס א / 65 ריב"ל] ר' יהושע בן לוי פד / באותה שעה] ח' נד / הסנקליטין] הסקטילין א, הסקטילין ב, הסנקטילין פ / שהיו] ב' יושבים ינבספד / לפני] מלפני נ / פרעה] ג' באותה שעה נ / 66 מהם] ומהם יבס / ומהם] מהם נפד / 67 מדברים] ב'

לרפות את ידיהם של המבקשים להינצל מן המלכות על-ידי בריחה שסופה סכנה גדולה יותר? 62-להתז את ראשו — השווה א, לא(2).

א, לא(4) ירו' ברכ' ט, א (יג ע"א); מכי' יתרו א (192); מכילתא דרשב"י, עמ' 129; דב"ר ב, כט; שו"ט ד, ג (40—41); תנח' שמות י; שהש"ר על ז, ה. 65 באותה שעה — ראה לעיל בראש א, לא(3). סנקליטין — מיוונית (σύνκλητος): יועצים. 68 והוא שאמר לו — הקב"ה למשה במעמד הסנה (וראה להלן וע"נ). 69 לבימה — הוא הדוכן שעליו ישב בית המשפט (ראה למשל תנ"כ מקץ יג), ושעליו ביצעו בפומבי גזרי דין. 70 הסגנים — הם היועצים הנזכרים לעיל. חיבת 'סגן' הוא כינוי נפוץ של שררה (עז' ט 2; במ"ר טו, יז). 71 שם הייתי עמך וכו' — בתמיהה (וע"נ והרד"ל) וכך גם בדב"ר. קטע זה יש להבינו על רקע מעמד הסנה והוא דברי עידוד מפי ה' למשה. 'שם' האמור כאן הוא סיפור בריחת משה ממצרים; 'היום' — מעמד הסנה.

א, לב(1) תנח' שמות י. 72 קלט דרך אבות — תפס, אימץ לעצמו (והשווה בר"ר נא, ד [536]) את דרכם של אבות האומה, שמצאו נשותיהם ליד הבאר. בכך מצביע המדרש על קו של דמיון בין סיפורי תורה שונים. 73 מן הבאר — האם בא היידוע ('הבאר') לרמוז למסורת, המזהה את כל הבארות שבסיפורי התורה כבאר גודדת אחת? ראה להלן א, לב(11). 74 ועוד שנזדמנה

א,לב(2) ולכהן מדין שבע בנות (ב 16). והלא הקב"ה שונא עבודה זרה ונתן מנוס למשה אצל עובדי עבודה זרה? אמרו רבותינו: יתרו כומר לעבודה זרה היה וראה שאין בה ממש וביסר עליה והרהר לעשות תשובה עד שלא בא משה. וקרא לבני עירו ואמר להם: עד עכשיו הייתי משמש אתכם, מעתה 80 שאני זקן בחרו לכם כומר אחר. והוציא כלי תשמישי עבודה זרה ונתן להם. עמדו ונדרוהו שלא יזדקק לו אדם ולא יעשו לו מלאכה ולא ירעו את צאנו, ובקש מן הרועים לרעות לו את צאנו ולא קבלו, ולפיכך הוציא את בנותיו. א,לב(3) ותבאנה ותדלנה ותמלאנה (ב 16). מלמד שהיו מקדימות לבוא מפני פחד הרועים.

85 א,לב(4) ויבאו הרעים ויגרשום (ב 17). איפשר הוא היה כהן מדין והרועים

נ / למעין] במעין אס, על העין י / יעקב]	אחר] נ' (לפי שאני זקן י) עמד ינבספד /
ויעקב ס / 76 הקב"ה] כתיב יב (ותוקן	תשמישי] תשמיש אנבס, תשמישן של י /
ב"), הכתי' פ / עבודה זרה] וגו' י, עובדי	להם] ג' הכל נ"ד / 81 אדם] לאדם פ /
ע"ז פד / 77 זרה] ג' אלא נ"ד / לעבודה	ירעו את] ירעו ג, ירע פ / 82 ובקש] בקש
זרה היה] היה לע"ז יפד, לע"ז נ / 78 והרהר]	א / ולפיכך] לפיכך בסד / הוציא] הוציאו
וביקש בס / 79 משה] ח' פ / מעתה] ג'	אינ / את] ח' ד / 83 מקדימות] מקדמות
עד גבס / 80 שאני זקן] זקן אני פד, ח' י /	פ / 85 היה] ח' ד / והרועים] והיו הרועים

וכי' — ראה שנייה זו חסרה מן התנח' והיא תוספת משנית על גוף המסורת, דבר העולה גם מלשונת. מי שהוסיפה לא נחה דעתו מן הפסוק שהובא לראיה (בר' כד 62) שכן הוא מדבר ביצחק הבא מן הבאר דווקא.

א, לב(2) תנח' שמות יא. 76 הקב"ה שונא עבודה זרה — ניסוח הרעיון בעקבות פסוקים כגון 'דבר התועבה הזאת [=עבודת אלהים אחרים] אשר שנאתי' (יר' מד 4). עליפי כמה גסחים (עח"נ) זובא כאן פסוק לראיה, אך לא ניתן לשער מהו. 77 מנוס — המקום אליו נסים, מחסה. ראה למשל תה' נט 17. 78 ביסר עליה — מאס בה, 'נתבוית בעיני' (מדה"ג). ראה גם להלן ג, א(1); 'בוטר על הנבואה', וכן בר"ר לד, טו (328): 'לב בוטר'. והרהר לעשות תשובה — כחותנו של משה וכמי שהעמיד לישראל מערכת שיפוטית (פרק יט) אי אפשר היה לצייר את יתרו ככוהן לעבודה זרה (אך ראה ז, ה[3]), ולכן עשוהו חכמים לגר צדק (השווה גם לעיל א, ט[3]; א, כו[2] ולהלן א, לב[7]). ראה פס"ר לה (קסא ע"א); קה"ר ג, יא וגניצבורג, ג, עמ' 268, הערה 82. נמצא במקורות גם דעות מנוגדות באשר לדמותו (כגון מכי' יתרו א [191]; דב"ר ב, כח) ואפשר שהן חלק מפולמוס סביב שאלת הגרות והגיר. 82 ולא קבלו — לא הסכימו. הוציא את בנותיו — שהרי אין זה דרך הגשים לרעות צאן, מה עוד שמדובר בבנותיו של כהן מדין. והשווה להלן א, לב(4) והלוי, פרשיות, עמ' 178.

א, לב(3) 83 מלמד שהיו וכו' — לפי הסיפור המקראי באו הרועים וגרשום (פס' 17) רק לאחר שסיימו בנות יתרו למלא את הרהטים, ומשמע שהקדימו לבוא שמה. ראה גם יוספוס, קדמוניות, ו, יא, ב, שו' 260 ולהלן א, לב(8). 84 מפני פחד הרועים — מפני פחדן מן הרועים, כמפורט להלן. א, לב(4) תנח' שמות יא; השווה לעיל א, לב(2). 85 ויגרשום — ביסוד היחידה תפיסה לשונית של השורש גר"ש במשמעות של 'שילוח לאורך ימים' (יפ"ת), ניתוק הקשר לתקופה ממושכת, כמו

מגרשים את בנותיו? אלא ללמדך שנדרוהו וגרשוהו ואת בנותיו כאשה גרושה, כמה דאת אמר: ויגרש את האדם (בר' ג 24).

א,לב(5) ויקם משה ויושען (ב 17). מלמד שישב עליהן בדיון. אמר: דרך ארץ אנשים דולין ונשים משקות, וכאן נשים דולות ואנשים משקים? 'ויצילן' לא נאמר אלא 'ויושען'. ר' יוחנן בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: דבר של גלוי עריות באו לעשות עמהן ועמד משה והושיען. נאמר כאן 'ויושען' ונאמר להלן: [צעקת הנער המאורשה] ואין מושיע לה (דב' כב 27). מה להלן גלוי עריות, אף כאן גלוי עריות. ורבנן אמרי: מלמד שהשליכו אותן למים ועמד משה והוציאן משם, ואין 'ויושען' אלא הצלת מים, שנאמר: הושיעני אלהים כי 95 באו מים עד נפש (תה' סט 2).

א,לב(6) וישק את צאנם (ב 17). מלמד שדלה משה להן והשקה צאנם כשם שעשה יעקב לרחל.

א,לב(7) ותבאנה אל רעואל אביהן (ב 18). זה יתרו. ולמה נקרא שמו רעואל? שנעשה ריע לאל.

ב" / 89 אנשים] האנשים ב / דולות] דלות פ / 90 נאמר] נ' כאן ינבב / יוחנן] נ' בשם ר' אליעזר נפד / 91 והושיען] ויושיען איב / 93 ורבנן] ורבנן יב"בסד / ועמד ... והוציאן] והוציאן משה נפד / 94 משם ח' ד / אלא] נ' לשון ד / 98 אביהן] נ'

ב / 86 את] ח' ד / וגרשוהו] וגרשו ינבספר / ואת] את פ, ח' ינבסד / כאשה גרושה] ח' אינבס / 87 כמה דאת אמר] כמה דתימ' פ / 88 מלמד ... ויושען] שו' 90] ח' א (והושלם א") / שישב] שיש ס / עליהן] להן ד / ארץ] ח' גבר (והושלם

שהוא במקרא (בר' ד 14; כא 10 ועוד). 86 כאשה גרושה — המשולחת מבית בעלה מתוך הגנה שלא תשוב שמה יותר. תיבות אלה חסרות ממרבית כהנ"ג (עח"ג), ונראה שנשמטו משום שלא הובן עניינן. 87 ויגרש את האדם — פסוק זה מובא כראיה כי גר"ש עניינו שילוח לתמיד, כדברי ר' יוחנן על פסוק זה: 'כבת כהן שנתגרשה ואינה יכולה לחזור' (בר"ר כא, ח [202]).

א,לב(5) אדר"ג גו"א כ (72); תנח' שמות יא; תנ"ב שמות יא; השווה אבכיר, ילקוט, רמז קסז. 88 ויושיען — שלוש מסורות מתקשרות להלן לתיבה זו (הראשונה באה גם באדר"ג, השנייה בתנח' ובמדרש אבכיר והשלישית בתנ"ב). ישב עליהן בדיון — דורש 'ויושען' על-פי שימושי השורש במקרא בקשר לתהליך משפטי (שמ"ב יד 4 ועוד). 89 נשים דולות וכו' — שהרועים השתמשו במים שדלו בנות יתרו לאחר שגרשון. 'ויצילן' לא נאמר וכו' — ומהופעת תיבת 'ויושען' למד המדרש מה שלמד. 90 ר' יוחנן וכו' — כנראה שיבוש (ולא מצאתי חכם זה במקום אחר; עח"ג). בתנח' בא המאמר בסתם ובמדרש אבכיר בשם ר' יוסי בר חנינא. 91 ונאמר להלן — גזירה שווה עם לשון החוק בספר דב', המדבר באונס נערה (!) בשדה. 93 השליכו אותן למים — ראה להלן א,לב(10) וגם דעה זו מאוששת בעזרת גזירה שווה.

א,לב(6) 96 מלמד וכו' — המדרש מצביע כנראה על קו של דמיון בין סיפור משה ובנות יתרו לסיפור יעקב ורחל (השווה לעיל א,לב[1]). גם על יעקב נאמר 'וישק את צאן [לבן]' (בר' כט 10) אף שלא נזכרת שם הדלחה (ראה גם ב 19).

א,לב(7) מכי' יתרו א (189); מכילתא דרשב"י, עמ' 128; ספרי במ' עח (72); תנ"ב שמות יא. 98 זה יתרו — שכן 'שבעה שמות נקראו ליתרו' (מכילתא דרשב"י וכן שאר המקבילות) ו'רעואל' אחד מהם. לסי מקורות אחרים (כגון ת"י) היה רעואל אבי יתרו. 99 שנעשה ריע לאל — כשנתגייר (ראה לעיל א,לב[2]) והוא נוטריקון.

1 א,לב(8) ויאמר מדוע מהרתן בא היום (ב 18). מכאן אתה למד שכל הימים באחרונה הן באות.
א,לב(9) ותאמרן איש מצרי הצילנו (ב 19). וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי. דבר אחר: איש מצרי — משל לאחד שנשכו הערוד 5 והיה רץ לתת רגליו לתוך המים וראה תינוק אחד שהיה שוקע במים ושלח ידו והעלה אותו. אמר לו אותו התינוק: אילולי את הייתי מת. אמר לו: לא אני הצלתיך, אלא אותו הערוד שנשכני ונרחתי ממנו למים, הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה: יישר כחך שהצללתנו מיד הרועים. אמר להם משה: אותו המצרי שהרגתי הוא הציל אתכם. לפיכך אמרו לאביהם 'איש מצרי'. מי גרם לזה שיבא אצלנו? איש מצרי שהרג.
א,לב(10) [וגם] דלה דלה לנו (ב 19). דלי אחר דלי והשקה כל הצאן שהיו שם, שנאמר: וישק את הצאן (שם). נתברכו המים על ידו והשקה כל הצאן שהיו שם, שנאמר: וישק את הצאן. 'צאננו' לא נאמר אלא 'את הצאן', שאף

הערוד] הורוד נבס (ותוקן ג') / ונרחתי
וברחתי אנד / ממנו ח' א' / למים ח' נפד /
9 משה ח' ג' / המצרי מצרי ד' / לפיכך
ולכך נפד / איש ח' ג' / 10 מצרי ח' גב
(והושלם ב'), ג' כלומר נספד / לזה לנו ג'
11 דלי אחר דלי דלה אחר דלה פ', דליה אחר
דליה ד', ח' ינבס / והשקה כל וישק (והשקה
ד) את סד / שהיו שהיה ד' / 12 שנאמר
הה"ד אינב, ח' ספד / וישק את הצאן ח'
סד / נתברכו... הצאן ח' אינבס / והשקה
... שם ח' ד' / 13 שנאמר הה"ד פד /

רעואל פ' / ולמה... רעואל ח' ב' (והושלם
ב"ב) / ולמה למה ג' / נקרא קרא ס' (ותוקן
ס') / 1 אתה את ב' / 2 הן היו ספד /
3 וכי ג' איש נס' / 4 לבושו ג' היה א' /
הערוד] הורוד נבס (ותוקן ג') / 5 לתת
ליתן ד' / לתוך המים למים ג', במים ד', ג'
ונכנס (נתנן ד') בנתר פד / שהיה שהוא
פד / 6 והעלה אותו והצילו ד' / אותו
ח' ספ / אילולי לולי נפ' / את אתה בסד,
ג' כבר ד' / 7 לא אני אין אני שא, אני נפ'
(ותוקן פ'), אני ב, אני (איני ב") לא ב"ס /
הצלתיך ג' לא הצילך ג' / אותו ח' ד' /

א, לב(8) 2 באחרונה הן באות — בשל הרועים שגרשו אותן (השווה א, לב[3]).
א, לב(9) תנח' שמות יא (מדפוס מנטובה ואילך). 4 לבושו מצרי והוא עברי — לא מצאתי מקבילה לפירוש כזה. ערוד — הוא החרבר, מין זוחל ארסי. לפי חול' קצו ע"א הוא צאצא של נחש וצב. ראה עוד בר"ר פב יד (995); תוספכ"ש, ברכ', עמ' 46. 5 רץ לתת רגליו וכו' — לפי ירו' ברכ' ה, א (ט ע"א): 'מה עיסקיה דהדין חברבריא כד הוא נכית לבר נשא, אין בר נשא קדים למיא — חברברא מיית, ואין חברברא קדים למיא — בר נשא מיית'. 7 ונרחתי ממנו — בכמה נסחים (עח"נ) תוקן: 'וברחתי'. תיבת 'נידח' כאן משמעה: מי שנרדף ממקומו, מגורשו. השווה יש' ג 14; שם ח 22; יח' לד 16. 9 אותו המצרי שהרגתי — ואשר בשלו נמלט משה ממצריים למדיין.

א, לב(10) אבכיר, ילקוט, רמז קסו; השווה ויק"ר לד, ח (תשפו). 11 דלי אחר דלי — בילקוט (והשווה לק"ט): 'דליה אחת דלה' והוא נס' (וכך תיקנו בדפוסים מאוחרים של שמו"ר). בנוסח שלפנינו נעשה כנראה נסיון לפרש את כפל המלים 'דלה דלה' כסידרת דליות. 12 נתברכו המים וכו' — ייתכן שנרמזת כאן מעין המסורת שבאדר"ב נו"א כ (72): 'היו המים צפין ועולין לקראתו... (והשווה ביחידה הבאה). המשפט 'נתברכו... הצאן' חסר בכמה נסחים ואין להכריע אם מעיקר

צאן הרועים השקה. ומהו: [דלה דלה] לנו? שאף לנו דלה, שהרועים השליכו אותנו למים והוא הוציאנו.

א,לב(11) ויאמר אל בנתיו [ואיו] (ב 20). אמר להן: סימן זה שאתם אומרות שדלה והשקה כל הצאן, זה מבני בניו של יעקב שעמד על הבאר, שהבאר מכרת את אדוניה.

א,לב(12) למה זה עזבתן את האיש קראן לו ויאכל לחם (ב 20), שמא ישא 20 אחת מכם. אף אכילת לחם האמור כאן אינו אלא אשה. ודומה לו: כי אם הלחם אשר הוא אוכל (בר' לט 6). מיד רצתה צפורה אחריו כצפור.

א,לג(1) ויואל משה לשבת את האיש (ב 21). ר' יהודה אמר: שנשבע לו, ואין 'ויואל' אלא לשון שבועה, שנאמר: ויאל שאל את העם (ש"א יד 24). ולמה השביעו? אמר לו: יודע אני שיעקב אביכם, כשנתן לו לבן בנותיו, 25 נטלן והלך לו חוץ מדעתו. שמא אני נותן לך את בתי, את עושה כך? מיד

14 ומהו] ומה ג / שהרועים] והרועים א / השליכו אותנו] השליכונו ד / 15 למים] אל המים ס / 16 ויאמר... אדוניה (ש' 18)] ח' יבספ / זה ח' ד / 17 והשקה] ג' את ד / 18 מכרת את אדוניה] מתברכת בשבילו ד / 20 אף* אין ש, ואין פד / כאן בכאן ג / אינו ח' פד / 21 אחריו ח' פ / כצפור] ג' לקרתה פ, ג' והביאה אותו ולמה נקרא שמה צפורה שטורה (ג' את ג') הבית כצפור ג"ד / 22 אמר] אומר ינספד / 23 שבועה] בקשה א (ותוקן א") / 24 לו ח' ג / שיעקב] יעקב פ / 25 נטלן והלך*

המדרש הוא (ונשמט בשל הדומות), או תוספת הבאה לפרש 'דלי אחר דלי' כעניין של גס. 14 אף לנו דלה — אף אותנו דלה מן המים. השווה לעיל א, לב(5).

א,לב(11) תנח' שמות יא. 17 שדלה והשקה כל הצאן — גראה לפרש כי אותה השקיה היתה ייחודית ונסית, עד שניתן לעשותה 'סימן' מובהק (השווה ביחידה שלפני זו ופדר"א לו [פג ע"א]). 18 שהבאר מכרת וכו' — השווה לעיל א, לב(1). לפי פדר"א לה (פא ע"ב): 'כל מקום שהיו אבותינו הולכים היתה הבאר מהלכת לפניהם', וכדוגמא נזכרות הבאר שחפר יצחק והבאר שלידה פגש יעקב ברחל. ייתכן שלפי המסורת השלימה היתה זו גם הבאר שלידה הושיע משה את בנות יתרו ועליה ניתן לומר שהיא 'מכרת את אדוניה' (ובנוסף ד לא הובן ותוקן). וראה גינצבורג, ג, עמ' 269, הערה 86. א,לב(12) תנח' שמות יא; תנ"ב שמות יא. 20 אף — עח"ג ונראה שתיבה זו שייכת להקשרה המקורי של היחידה. אכילת לחם... אשה — על סמך מקראות אחרים (כגון הפסוק מספר בר' וכן מש' ל 20) נתנו חכמים לתיבות אכ"ל ו'לחם' גם משמעות מטאפורית, לשון נקייה לדברים שבינו לבינה. ראה גם נאכט, סמלי אשה, עמ' קמ—קמד. כי אם הלחם וכו' — והשווה לבר' שם 9. 21 מיד רצתה וכו' — מדרש השם צפורה הנדמית לצפור מצד מהירות ריצתה (ראה מש' ז 23). לפי התוספת בנסחים נ"ד (=תנ"ב) נקראה כך משום שטורה את הבית מעבודה זרה כציפור, 'המלקט כל פירור' (מהרז"ו), או 'כדם הצפור' (תנ"ב) שיש בו יסוד מטהר (וי' יד 6).

א,לב(1) תנ' שמות יב; תנ"ב שמות יא; גנז"ש, א, עמ' 47—48; מאן, המקרא, א, עמ' צה; השווה להלן ד, א; מדרש שמואל טז, ב (מח). 23 לשון שבועה — הדבר נלמד בגזירה שווה. מסורת זו (ללא תבהרת טיבה של השבועה) באה גם בירו' גדר' א, ב (לו ע"א); ספרי דב' ד (12); גדר' סה ע"א; סא"ר יז (83) וראה יפ"ת. 25 חוץ מדעתו — בלא ידיעתו. השווה: 'אינו מחריבן חוץ מדעתו

נשבע לו ונתן לו את צפורה בתו. ור' נחמיה אומר: קבל עליו ללון עמו, ואין 'ויואל' אלא לשון לינה, שנאמר: הואל נא ולין (שופ' יט 6). ורבותינו אומרים: קבל עליו לרעות צאנו.

א,לג(2) ותקרא [את] שמו גרשם (ב 22). דרך הצדיקים לשום שם לבניהם 30 על שם המאורע. ביוסף מהו אומר — ויקרא את שם הבכור מנשה, כי נשני אלהים את כל עמלי (בר' מא 51). ואת שם השני קרא אפרים כי הפרני [אלהים] (שם 52), כדי לזכור הנסים שעשה עמו הקב"ה. אף משה קרא בנו גרשום על הנס שעשה לו הקב"ה, שגר היה בארץ נכריה והצליחו הקב"ה שם.

א,לד(1) ויהי בימים הרבים ההם [וימת מלך מצרים] (ב 23). ימים של 35 צער, לפיכך קורא אותם 'רבים'. ודכותה: ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים

עליו לרעות צאנו נ"ד / 29 ותקרא ויקרא נפ / 30 על שם לעניין פד / את ח' נ / שם הבכור* שמו שאנפ / 32 כדי... הקב"ה ח' י / לזכור להזכיר (ג' את ד) פד / עמו הקב"ה עמו ד / קרא נ' שם ד / 33 על שם יב / הקב"ה השנית א, ה' ד / הית ח' ס / שם לשם אינבספד / 35 צער ג' היו פד / לפיכך נ' היה נ / קורא קרא פ / אותם נ' ימים ש"אבגס / ודכותה... אותם רבים ח' י /

והולך שא, הלך י, נטלן (מולך בפ) והולך נבפ / לון ח' א / חוץ חוצה נפ (ותוקן נ") / שמא נ' אם פד / אני גותן אני ח' ד) אתן נד / אתה ד / עושה נ' לי ס"פד / כך כן ב / 26 את ח' פ / בתו נ' לאשה נב, ח' ד / נחמיה נחמיה נבפ / אומר אמר ינבס / ואין אין נ / 27 ורבותינו נ' ויל ד / 28 אומרים אמ' ינבסד / לרעות נ' את ד / צאנו נ' ואין ויואל אלא לשון התחלה כיון שנשא בתו התחיל וקבל

של אברהם' (תנח' וירא ה). 26 קבל עליו ללון עמו — גם כאן ביסוד הדברים גזירה שווה, אך פירושם קשה. מהרז"ו: 'והכוונה שלא ינזג פרישות מעונת בתו כמה שאמר לבן ליעקב "אם תענה את בנותי" [בר' לא 50 וראה יומא עז ע"א]', וכך כנראה הובן גם בתנח' (והשווה מד"א). לפי זה לפגינו לשון גקיה ('ללון'). את הפסוק משופ' מבין אפוא הדרשן כעוסק בעניין שבינו לבינה (ולא מצאתי מקבילה). ואולי יש לפרש את דברי ר' נחמיה בצורה פשוטה יותר: משה הסכים להישאר בבית יתרו באופן קבוע, יום ולילה. 28 קבל עליו לרעות צאנו — תיבת 'ויואל' מתפרשת במשמעות של: הסכים (כגון מל"א ב 23 וראה ת"א לפסוקנו), ועניין ההסכמה נלמד כנראה מן הסמיכות אל 'ומשה היה רועה' (ג 1). בנוסח ד (וממנו נ") נוסף פירוש אחר לתיבת 'ויאל' ומקורו כנראה בספרי. א,לג(2) 29 ותקרא — כך בכת"י עבריים רבים. בנה"מ: 'ויקרא' (וכך נדרש להלן). 30 על שם המאורע — לפי קורותיהם (של התורים או הצאצאים). ראה בר"ר לו, ז (349): 'הראשונים על ידי שהיו משתמשין ברוח הקודש היו מוציאים [את שמם] לשם המאורע' ושם דוגמאות רבות. 32 לזכור — פירושו יכול להיות גם: להזכיר. 33 גרשם — במקרא מתפרש השם: 'גר הייתי בארץ נכריה' והמדרש מטעים שאין כאן קובלנה אלא שבח והודיה (לפי מהרז"ו). והצליחו הקב"ה שם — הקב"ה עשאו ל'איש מצליח' (כלשון בר' לט 2). תיבת 'הצליח' באה כאן כפועל יוצא (וכן: 'מצליח להם' [שבת סג ע"א]) ועח"נ.

א,לד(1) ויק"ר יט, ה (תכט); תנח' מצורע ו; תנ"כ מצורע יד; אסת"ר ב, א. 34 ימים של צער — 'כי המצטער מרגיש מאד בזמן' (יפ"ת) והימים הם 'רבים' מצד תחושתו הסובייקטיבית של הסובל. קשה למדרש להלום תיבת 'רבים' על הזמן שבין לידת גרשם (ב 22) למעמד הסנה (ג 1 ואילך), שהרי לפי הבנתם היה גרשם ילד בשעה שחזר משה מצריימה. 35 ודכותה — ובמקבילות דוגמאות

(ו' טו 25), לפי שהיו ימים של צער לפיכך קורא אותם 'רבים'.
א,לד(2) וימת מלך מצרים (ב 23) — נצטרע, והמצורע חשוב כמת, שנאמר:
אל נא תהי כמת (במ' יב 12), ואומר: בשנת מות המלך עזיהו (יש' ו 1).
ויאנחו בני ישראל [מן העבדה ויזעקו] (ב 23). למה נאנחו? לפי שהיו אומרים
40 חרטומי מצרים: אין לך רפואה אם לא תשחוט מקטני ישראל ק"ב בבקר
וק"כ בערב ורחוץ בדמיהם ב' פעמים ביום. כיון ששמעו ישראל כך, גזרה קשה,
התחילו מתאנחים ומקוננים, ואין 'ויזעקו' אלא לשון קינה, כדכתיב: זעק
והילל בן אדם (יח' כא 17). ותעל שועתם אל האלהים (ב 23). אינו אומר
'צעקתם' אלא 'שועתם', כמו דכתיב: ונפש חללים תשוע (איוב כד 12). וישמע
45 אלהים את נאקתם (ב 24) — נאקת החללים, שנאמר: מעיר מתים ינאקו ונפש
חללים תשוע (איוב שם). ויזכר אלהים את בריתו [את אברהם את יצחק
ואת יעקב] (ב 24). לא היו ראויין ישראל לינצל אלא בזכות האבות, כדכתיב:

42 ומקוננים] ומתקוננים נב / קינה] קנאה
פ / כדכתיב] כמה דתימא נפ / 44 כמו
דכתיב] כמה דתימא (דתימר פד) נפד, כמד"א
ס / 45 החללים] חללים א / שנאמר] כמה
דתימ' ונאק נאקות חלל וכמה דתימא ד, ת'
פ / 47 לא היו... בריתו] ח' ינבס /
ראויין ישראל] ישראל ראויין פ / לינצל]
להנצל לפי שהיו רשעים פד / האבות] אבות

36 שהיו] שהם נ / ימים] ח' נפד / לפיכך] ח'
נפד / קורא] קרא פד / אותם] ג' ימים ב /
37 נצטרע] שנצטרע נבספד / והמצורע]
המצורע בספ / 39 נאנחו] נתאנחו פד /
שהיו אומרים] שאמרו נפד / 40 תשחוט]
נשחוט ד / ק"כ] ק"ג ד / בבקר] בערב ד /
41 וק"כ] ק"כ פ, וק"ג ד / בערב] בבקר
ד / כן] ח' פד / קשה] ג' הזו פ /

נוספות, כגון מל"א יח 1; אס' א 4. ואשה כי יזוב וכו' — 'והלא שבעת ימי נידה הם ולמה קרא אותם
'ימים רבים'? אלא לפי שפורשת מבעלה והם ימים של צער... (תנח').
א,לד(2) רק לקטעים בודדים מיתחידה זו מצאתי מקבילות (ראה להלן) ונראה שאין היא אלא
אוסף קטעי־מדרש שתיחומם המדויק ואופן הצטרפותם לא הובהרו. 37 נצטרע — מניח שפרעה של
שעבוד מצריים הוא הוא פרעה של מכות מצריים. תפיסה 'על זמנית' זו, המדגישה את חקיפותו של
עקרון מידה כנגד מידה (לעיל א, ט[2]) — מביאה לפירוש מטאפורי של תיבת 'וימת'. מסורת זו נפוצה
היתה בספרות ימי הביניים (ת"י, לק"ט, שכ"ט, מד"א, רש"י) וראה גינצבורג, ג, עמ' 270, הערה 101.
והמצורע חשוב כמת — נדר' סד ע"ב (ומקבילות): 'ארבעה חשובין כמת עני ומצורע וסומא ומי שאין
לו בנים'. ראה עוד להלן ה, ד(2). 38 אל נא תהי כמת — תפילת אהרן על מרים שנצטרעה. בשנת
מות המלך עזיהו — לפי מקורות אחדים (ת"י ליש' ו 1; תנח' צו יג) החל ישעיהו לנבא ביום שנצטרע
בו עזיהו (השווה מל"ב טו 5; דה"ב כו 16—20) וצרעת זו היא ה'מיתה' האמורה בפסוק. 39 למה
נאנחו? — אדרבא! מיתת המלך הנוגש (או סבלותיו) צריכים היו להקל על ייסורי עם ישראל.
41 ורחוץ בדמיהם — דם כתרופה לצרעת מזכיר הסופר הרומי פליניוס. ראה גינצבורג, שם, והשווה
וי' יד 7. 42 לשון קינה — 'על הנרצחים' (רש"ש), על יסוד גזירה שווה עם הפסוק ביה' שהקשרו
קינה. 43 אינו אומר 'צעקתם' וכו' — והרי כך (או ליתר דיוק: 'זעקתם') מתבקש בהמשך
ל'ויזעקו'. 44 ונפש חללים תשוע וכו' — הלשונות 'שועתם', 'נאקתם' נדרשים כנראה כביטוי
לסבלם של הנרצחים, כפי שהוא מפורט בהמשך. ראה גם איכ"ר פתיחתא לב. 47 אלא בזכות
האבות — ובדומה להלן, לה—לו; ב, ה(7); ו, ד(2); שם (5). לעניין זכות אבות ראה אורבך, תול",

ויזכר אלהים את בריתו. אמרו רבותינו: נעשה להם נס ונתרפא מצרעתו.

א, לה—לו וירא אלהים את בני ישראל (ב 25). כמו דכתיב: ראה ראיתי 50 את עני עמי [אשר במצרים] (ג 7), וידע אלהים (ב 25) — כי ידעתי את מכאביו (ג 7). דבר אחר: וירא אלהים — שלא היה בידם מעשים טובים שיגאלו בזכותם, וכן הוא מפורש על-ידי יחזקאל: רבבה כצמח השדה נתתיו ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי עדיים שדים נכנו ושערך צמח [ואת ערם ועריה] (יח' טו 7). לא היה צריך לומר אלא 'שערך צמח', שקודם בא סימן התחתון 55 מן העליון. אלא מהו 'שדים נכנו'? זה משה ואהרן, שהיו נכונים לגאלם, דכתיב: שני שדיך כשני עפרים תאמי צביה (שה"ש ז 4). ושערך צמח — הגיע הקץ של גאולה. ואת ערם ועריה — בלא מעשים טובים. לכך נאמר:

נגאלו ד / כדכתיב] הה"ד פד / 48 רבותינו]	54 צמח] נ' ואח"כ שדים נכנו ד / בא] שבא
נ' ויל ד / 49 כמו] כמה ינבספד / דכתיב]	א, בה ב / סימן] הסימן פ / התחתון] תחתון
דתימר פד / 52 בזכותם] בשבילם פד /	א / 55 זה] ח' ס / לגאלם] לגאולה ב /
מפורש] מפר' ס / יחזקאל] נ' שנא' נ /	56 דכתיב] כדכתיב ינבספ / 57 גאולה]

עמ' 439—445. 48 נעשה להם נס וכו' — הדיון חוזר לאמור בראש היחידה. נראה שבא כאן לומר מה היה הביטוי המעשי לזכירה שנזכר ה' באבות האומה ובהבטחותיו להם.

א, לה—לו תנח' שמות יב; ירו' תע' א, ה (סג ע"ד); גנו"ש, א, עמ' 401; דב"ר ב, כג; פס"ר מד (קמ"ד ע"ב); השווה שר"ט קיד, ה (472); להלן ב, א; ג, ב (1). סימנים לה—לו הם יחידה אחת שפוצלה בדפוסים שלא כדין ובוודאי לא במקום המתאים לכך. עניינה בתשובות שונות לשאלה: בשל מה נגאלו ישראל ממצריים (והשווה עוד א, כח[2]). הדעות השונות המובאות כתשובה — ולכולן מימד אקטואלי ברור — מסוכמות בירו': 'מתוך חמישה דברים נגאלו... קץ... צרה... צוחה [בדב"ר ופס"ר: רחמים]... זכות אבות... תשובה' (וראה גם גינצבורג, ג, עמ' 271, הערה 106). היסוד המארגן את היחידה הארוכה הם הלשונות המוקשים 'וירא אלהים... וידע אלהים', הנדרשים חמש פעמים, כאשר חת"ה יחידות מופרדות זו מזו ב'דבר אחר' או ב'ורבנן אמרי'. 50 וידע אלהים — ביטוי זה קשה משום שאין אחריו מושא והתלבטו בו ראשונים (ראה תה"ש, ת"א) ואחריהם (ת"י, רש"י, צ"יילדס). המדרש מספק לצירוף זה כמה מושאים שונים. 51 שלא היה בידם מעשים טובים — והם נגאלו (כפי שיסביר מיד להלן) בשל זכות אבות, בשל שמו הגדול של ה' או משום שכבר הגיע הקץ. רעיון זה בא גם בתנח' ובשו"ט מד, א (268). 52 וכן הוא מפורש — ראה נוספת שבני ישראל נגאלו לא בזכות מעשיהם אלא משום שהגיע מועד הגאולה. ראה זו היא סטייה מן העניין (עד שו' 58) וכופלת קמעה להקשרה. 54 לא היה צריך לומר וכו' — בגרותה המינית של הנערה נבחנת ב'סימן תחתון' (=שער הערוה; ראה גידה ו, א ועוד) המופיע לפני ה'סימן העליון' (שדיה; שם ה, ח) ואם רצה הנביא להדגיש את בגרותה של התינוקת שאסף (ראה ביח' טו ולעיל א, יב[2]) די היה לו ב'ושערך צמח', ומכאן מקום לדרוש את הזכרת השדיים, מה עוד שהם נזכרו לפני הזכרת השיער ושלא כדרך הטבע. וראה עוד נוסח ד והתנח'. 55 מהו 'שדים נכנו'? — תיבות מיותרות לכאורה אלה נדרשות כמכוונות למשה ולאהרן. ראה שהש"ר על ד, ה (ומקבילות) הפותר אף הוא תיבת 'שדיים' בשני אלה. 57 הגיע הקץ של גאולה — אמנם 'צריך עיון מה יחס הגאולה אל השער' (יפ"ת), אך הרעיון בכללו בהיר: קודם שבא הקץ כבר הוכנו משה ואהרן, הגואלים. על המונח 'קץ' ראה גם אורבך, חז"ל, עמ' 623—585. מועדו נקבע מראש וביאתו אינה מותנית במעשי האדם (ראה סנה' צ"א), והוא הוא

וירא אלהים — שאין בידם מעשים ליגאל בהם. וידע אלהים — ידע שהגיע חקץ שעליו לגאלם למען שמו הגדול בעבור חברית שכרת עם האבות, וכן 60 הוא אומר: ויזכר אלהים את בריתו [את אברהם את יצחק ואת יעקב] (ב 24), ואומר על-ידי יחזקאל: ואעש למען שמי (יח' כ 9). דבר אחר: וירא אלהים — אמר ר' יהודה ב"ל: ראה שהן עתידין להמרות על ים סוף, דכתיב: וימרו על ים בים סוף (תה' קו 7). וידע אלהים — ידע שהן עתידין לומר: זה אלי ואנוהו (טו 2). וריב"ל אמר: ראה שהן עתידין לומר: אלה אלהיך 65 ישראל [אשר העלוך מארץ מצרים] (לב 4), וידע שהן עתידים להקדים נעשה לנשמע. ורבנן אמרי: וירא [אלהים] — שעשו תשובה הבינוניים שבהם וגם הרשעים הרחרו לעשות תשובה, דכתיב: התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח (שה"ש ב 13). וידע אלהים — שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע אלא הקב"ה לבדו, וזה מכיון את לבו וזה מכיון את לבו ועושין תשובה, ואף

64 וריב"ל [ריב"ל ב"ל, ר' (ור' פ) יהושע בן לוי פד / ראה] שראה א / שהן עתידין / שעתידין ב"ד / 65 וידע] נ' אלהים ידע / שהן עתידים] אלהים (ח' פ) שעתידין פד / 66 ורבנן] ורבנן יבסד / אמרי] אמרי פ / שעשו*] שעשוהו ש, שעשוהו ס / שבהם] ח' פד / 67 תשובה] ח' יבסד / דכתיב] כדכתיב י / 68 יודע] יודעו ב / 69 וזה מכיון את לבו] ח' שא / וזה] והוא פ /

נ' במהרה בימנו אמן י / נאמר] כתיב ב / 58 בידם] בהם נ / מעשים] נ' טובים א / שהגיע הקץ] את (ח' נפ) הקץ יבסס, הקב"ה ד, נ' הב"ה ב"ס" / 59 למען] בעבור נ / הגדול] ח' פד / 61 ואמר] כך הוא אמר / ד / 62 יהודה ב"ל] ריב"ל א, יהודה (נ' בר"ל ב) גב, יהודה בן לקיש פ, ריש לקיש ד / ראה] שראה ד / שהן] שאין פ / 63 וידע ... ישראל (ש' 65)] ח' נ (והושלם ב"ל) /

הרעיון שלפנינו. 58 ידע שהגיע הקץ וכו' — בכפיפה אחת מובאות שלוש דעות שונות בעניין סיבת הגאולה: הקץ, חילול השם, זכות אבות. 61 ואעש למען שמי — וסיפא דקרא: 'ואוציאם מארץ מצרים...'. השווה שר"ט קו, א (461). 62 ר' יהודה ב"ל — מצינו הן ר' יהודה בן לוי והן בן לקיש ועצ"נ. הרעיון דלהלן בא בלשון כללית גם במכ"י בחדש א (205) בשם אבא יוסי בן דורמסקית (וסמך לו ר"י בן לקיש) ובמכילתא דרשב"י, עמ' 5 (וראה להלן על ריב"ל). 63 ידע שהן עתידין וכו' — 'ובא זה [אמירתם 'זה אלי] ויכפר על זה [המרי על ים סוף]' (יפ"ת). המדרש עומד על הפכפכותה של האומה הישראלית, שאין את יכול לעמוד על אופיה... נתבעין לעגל ונותנים... למשכן ונותנים' (ירו' שק' א, א [מה ע"ד]). האלהים ראה וידע הן את החיוב הן את השלילה והחליט לגאלם למרות אופיים זה (וראה עוד להלן ג, ב [1]). 64 וריב"ל — כנראה ר' יהושע בן לוי (עצ"נ) המדגים את הרעיון שהושמע כבר מפי ר' יהודה (בן לקיש? השווה לעיל) בדוגמאות חדשות. 65 להקדים נעשה לנשמע — ראה כד 3. 66 הבינוניים — שאינם לא צדיקים גמורים לא רשעים גמורים. ראה גם מכ"י, שם. 67 דכתיב התאנה וכו' — לעניין זה גדרש הפסוק משה"ש גם בשמ"ר טו, א; במ"ר טו, יב ושהש"ר לפסוק. 68 שאפילו אחד בחבירו וכו' — והוא הולך ומפרט ('וזה מכון' וכו') ומבקש לרמוז שחזרה בתשובה הוא עניין שבין אדם לאלהיו ולא אקט חיצוני-הפגנתי. 69 ואף על פי שעשו וכו' — גסיון שאינו עולה יפה לאחות בין דעות שונות בשאלת הגורם לגאולה, וכבר חש יפ"ת במעבר הקשה שבין

70 על פי שעשו תשובה לא יצאו משם אלמלא זכות אברהם שמדת הדין מקטרגת עליהם על העגל שהיו עתידין לעשות, ועל זה נאמר: ולקחתם אגדת אזור (יב 22) — כנגד שהשפילו עצמן לעשות תשובה כאזור. וטבלתם בדם אשר בסף (שם) — בזכות התורה שהן עתידין לקבל, דכתיב במתן תורה: ויקח משה את הדם (כד 8). והגעתם אל המשקוף (יב 22) — שאברהם גדול 75 לגרים, וכשם שהמשקוף גבוה, הוא גדול שבאבות. ואל שתי המזוזות (שם) — בזכות יצחק ויעקב, ללמדך שבזכות אלו יצאו. דבר אחר: וירא אלהים — פרישות שביניהם. וידע אלהים — ידע שקרב הזמן שאמר לאברהם, ונגלה על משה להודיעו כשהיה רועה.

עתידין יס, שעתידין נפד / 74 את] חצי י /
הדם] ב' וכתוב ד / 75 גבוה] ב' כך
א"ינ"ב"סד / הוא] היה ד / 76 שבזכות]
נ' כל ד / 77 הזמן] זמן י / שאמר]
ח' פ /

ועושין] ועושה אפ, לעשות י / תשובה] ב'
ועושים תשובה י / ואף על פי] אפ"י פ /
70 משם] ממצרים נ / אלמלא זכות] אלא
בזכות י / אברהם] אבות פד, ב' מפני ד /
72 כנגד] ח' י / 73 שהן עתידין] שהיו

הדברים. 70 ועל זה נאמר וכו' — סטייה ארוכה (עד שו' 76) שעניינה להוכיח בדרך אחרת שבזכות אבות נגאלו. היא חוזרת בשמו"ר יז, ג והשווה גם להלן ב, ה(7). 72 כאזור — צמח שפל מראה וקומה, סמל לדבר קל ערך (מל"א ה 13; מ"ק כה ע"ב) וראה פליקס, צומח, עמ' 177—179. 73 דכתיב במתן תורה וכו' — ואולי לפנינו דעה נוספת: בני ישראל נגאלו (גם) בזכות התורה שהם עתידין לקבל. כך נאמר מפורשות בשם ר' נחמיה בשו"ט קיד, ה (472) ולהלן ג, ד(1). 74 אברהם גדול לגרים — ציור אברהם כראשון לדבקים באמונת ה' וזונחים את אליליהם איננו מתקשר למאמר שלפנינו, הוא כופל להמשך העניין וחסר אף מן המקבילה (שמו"ר יז, ג). 75 כשם שהמשקוף גבוה — המשקוף היא הקורה המחברת את שתי המזוזות מעל הדלת והוא בדרך הטבע גבוה מן הקורות שמצדי הדלת (הן המזוזות). 77 פרישות שביניהם — ניתוק גברי ישראל מנשותיהם (לעיל א, יב[1]). שאמר לאברהם — בר' טו 13—14. שם נקבעת תקופת השעבוד ל'ארבע מאות שנה'. ונגלה על משה וכו' — קישור בין 'וידע אלהים' (סוף פרק ב) ל'ומשה היה רועה' (ראשית ג), ו'דורש סמוכין' (מהרז"ו) וכן בתנ"כ שמות ט ולהלן ב, א. ייתכן שביסוד הדרשה גם שינוי קריאה: וידע וידע (ראה גם מאן, המקרא, א, עמ' 363) במשמעות: הודיע. לא נתפרש מה הודיע ה' למשה, אליבא דמדרש, אך מעניין כי היחידה הבאה סותחת ב'וידע דרכיו למשה' (ב, א) ואולי בא להודיעו שקרב זמן הגאולה, כאמור לעיל.

1 ב, א פרשת' ב. ומשה היה רעה (ג 1). כתיב: יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו רחום וחנן ה' [ארך אפים ורב חסד] (תה' קג 7—8). בשר ודם עלילותיו מעוותות הן, שנאמר: ושם לה עלילת דברים (דב' כב 14), אבל מדותיו של הקב"ה רחמניות, שנאמר: רחום וחנן ה'. ואותן מדות הודיע 5 הקב"ה למשה. שבשעה שאמר לו: הודעני נא את דרכך (לג 13), אמר לו הקב"ה: וחנתי את אשר אחן [ורחמתי את אשר ארחם] (שם 19), הוי: רחום וחנן [ה']. דבר אחר: יודיע דרכיו למשה — שהודיע הקץ למשה, שנאמר: ומשה היה רעה. לבני ישראל עלילותיו — שעשה עלילות דברים, כדי שיספרו ישראל מה שעשה במצרים, הדא הוא דכתיב: ולמען תספר באזני בנך ובן

שבשעה) בשעה נ"ד / לו*] נ' הקב"ה למשה
שא / 7 דבר אחר] ח' פד / שהודיע] ג'
דרך פד / 8 לבני] ולבני נבפ / עלילות
דברים] עלילותיו (עלילות פ) במצרים פד /
9 מה] עלילות פד, ח' גבס / במצרים] הקב"ה
למצרים ד / הדא הוא דכתיב] שנאמר ב /

1 פרשת'] פרשתא איספ, פרשה ד / כתיב]
הה"ד פד, ח' אינבס / לבני] ולבני ד /
3 עלילותיו] מדותיו ועלילותיו ד / 4 מדותיו]
ג' ועלילותיו ד / רחמניות] ג' הן יגד /
ואותן... דבר אחר (שו' 7) ח' ינבס
(והושלם נ") / 5 הקב"ה] ח' נ"פד /

ב, א השווה תנ"ב שמות ט; שו"ט קג, י (435—436); פיוטי יניי, עמ' עד. על-פי מנהגי הקריאה בתורה של בני ארץ ישראל נפתח בפרק ג 1 סדר חדש (ראה יואל, רשימות, עמ' 130 ומאן, המקרא, א, עמ' 365) והדבר מסביר את מציאותן של שלוש פתיחתאות לפסוק זה. הפתיחתא שלפנינו נסתיימה, ככל הנראה, מעיקרה בהבאת פסוק הסדר (ראה שו' 8), אך הקטע שלפנינו ממשיך בפתיחת תה' קג 7—8 (ושמא אף 10). גושא של הפתיחתא: קישור בין 'יודע אלהים' (סוף פרק ב) לפסוקנו (והשווה א, לה—לו). 1 ולבני ישראל (נוסח ד ולהלן נסחים נבפ [שו' 8]) — כך בכמה כת"י עבריים ובפשיטתא. בנה"מ: 'לבני' בלא ו"ו. 3 עלילותיו מעוותות הן — מפעליו ומעשיו מושחתים ופגומים. ושם לה עלילת דברים — המדרש משתמש כאן בשתי משמעויותיה של תיבת 'עלילה': מעשה, פעולה — תואנה, דיבה. 4 מדותיו של הקב"ה — עח"נ ונראה שאין המדרש מבחין בין 'עלילה', 'דרך' ו'מידה'. 5 שבשעה שאמר לו וכו' — עח"נ. המדרש רואה את דברי ה' (לג 19) כתשובה על בקשת משה (שם 13) לדעת את מידות האל. ענין פרק לג מתקשר לפסוק הפתיחתא הן בשרש יד"ע, הן בתיבת 'דרך' והן בצירוף 'חנן ורחום', כך שתה' קג נתפס כעוסק באפיזודה של פרק לג. 7 דבר אחר — כך בנסחים שא והוא הנכון (השווה מהר"ו ויפ"ת) ומשפט זה הוא עיקר הפתיחתא וסיומה המקורי (השווה לעיל). והודיע הקץ למשה — ראה לעיל א, לה—לו. 8 שעשה עלילות דברים — תוך התעלמות מהקשר הביטוי

10 בנך [את אשר התעללתי במצרים] (י 2). רחום וחנן ה' [אריך אפים ורב חסד] — 'רחום', שריחם על ישראל ולא נגעו בהם המכות; 'וחנן' — שנתן להם חן בעיני מצרים; 'אריך אפים' — שהאריך אף עמהם; 'ורב חסד' — שהיה מטה כלפי חסד ונסתכל בטוב ולא ברע שהן עתידין לעשות.

ב,ב ומשה היה רעה (ג 1). הדא הוא דכתיב: ה' בהיכל קדשו [ה' בשמים 15 כסאו] (תה' יא 4). אמר רשב"ן: משחרב בית המקדש נסתלקה שכינה לשמים, שנאמר: ה' בשמים הכין כסאו (שם קג 19). ור' אלעזר אמר: לא זזה השכינה מתוך ההיכל, שנאמר: והיו עיני ולבי שם כל הימים (מל"א ט 3), וכן הוא אומר: קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה (תה' ג 5), אף על פי שהוא חרב, האלהים לא זו משם בקדושתו, וראה מה כורש אומר: הוא האלהים 20 אשר בירושלים (עז' א 3). א"ל: אף על פי שהוא חרב, האלהים לא זו משם. אמר ר' אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, שנאמר: הנה זה עומד

שורה בתוכו שנא' ה' בהיכל קדשו ומשחרב בית המקדש נ"פד / שכינה] השכינה פד / 16 הכין] נמחק ב"ב" / אלעזר] אליעזר פ / אמר] אומר פד, ח' ב / השכינה] שכינה י / 17 וכן] וכך ב / 19 האלהים... משם] הרי הוא ד, ח' פ / בקדושתו... זו משם] ח' ב / אומר] אמר פ / הוא] אל גפד / 20 א"ל] אמר להן פד, ח' אינבס / חרב] ב' / הוא פ / לא] ואינו פד / 21 אין] ח' א /

10 רחום... רחום] ורחום ד / 12 להם תן] חן לעם (העם נד) ינבספד / שהאריך... עמהם] ח' נ / ורב חסד] ח' ינבספד / 13 שהיה... חסד] ח' ג / שהיה] שהוא ד / חסד] נ' שנתן חן לעם בעיני מצרים אריך אפים יבס / ונסתכל] נסתכל נב" / בטוב... ברע] ברע... בטוב ס / שהן] שהיו נד / 15 רשב"ן] ר' שמואל בר נחמן גפד / משחרב] עד שלא חרב אינבספד / בית המקדש] נ' היתה שכינה

בספר דברים משווה המדרש ל'עלילת דברים' משמעות חיובית: מעשים שידובר בהם. 11 ולא נגטו בהם המכות — אולי עניין ההפלאה בין בני ישראל למצרים (כגון ט 6) ואולי 'אף כי גם בין בני ישראל היו מורדים... וראוי היה כי גם הם ינוגעו' (יפ"ת). שנתן להם חן — משחק מלים על תיבת 'וחנן'. ראה גם ג 21, יב 36 ועח"נ. 12 שהאריך אף עמהם — 'האריך אפו עד בואם במדבר ושמה נפרע מהם' (יפ"ת). 13 מטה כלפי חסד — מטה את הדין לכיוון חסד, וראה לעיל א, לה — לו על מעשיהם העתידים של בני ישראל.

ב, ב תנ"ב שמות י; השווה שו"ט יא, ג — ד (98—99); שם עח, כא (357). עיקר הפתיחתא היא הקביעה כי ה' מנסה את בחיריו ורק אחר כך ממנה אותם לתפקידי הנהגה (וראה גם להלן ב, ג). קביעה זו עולה מתה' יא 5 וקודם לה דיון בתה' יא 4, תוך קישור בין שני פסוקים סמוכים אלה. 15 משחרב בית המקדש וכו' — נוסח זה מצוטט גם בילקוט מכירי לתה' יא 10 ועח"נ. לפי גירסת איכנש נסתלקה השכינה קודם לחורבן וראיתו: ה' בשמים ה' כין [היינו: מראש] כסאו. לפי נוסח הפנים נסתלקה השכינה רק עם החורבן (ו'מלת "הכין" צריך למחוק' [רש"ש]). 16 ור' אלעזר — סובר שגם עם החורבן נותרה השכינה במקום החרב. לדעתו זו מובאות להלן שלוש ראיות ואוחז בה גם ר' אחא. וראה אורבך, חז"ל, עמ' 44. 17 שם — בבית המקדש שבו מדובר ברישא דקרא. 18 ויענני מהר קדשו — 'הר' (ולא: בית מקדש או כדומה) הוא מקום חרב. ראה שו"ט ג, ז (39): 'הר' מול 'בנוי'. 19 וראה מה כורש אמר — 'וכורש אמר זה קודם שהתחיל לבנות בית המקדש' (מהרז"ו) ובכל זאת הוא אומר 'האלהים אשר בירושלים'. 20 א"ל — אולי: 'אמר להם' והמושא סתמי. 21 הנה זה עומד וכו' — דורש: הנה ה' (המכונה רבות

אחר כתלנו (שה"ש ב 9). עיניו יחזו [עפעפיו יבחנו בני אדם] (תה' יא שם). אמר ר' ינאי: אף על פי ששכינתו בשמים, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם. משל למלך שהיה לו פרדס ובנה בו מגדל גבוה וצוה המלך שיתנו 25 בתוכו פועלים שיהיו עוסקין במלאכתו. אמר המלך: כל מי שהוא מתכשר במלאכתו ינתן בדימוס. המלך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה והפרדס זה העולם שנתן הקב"ה לישראל בתוכו לשמור את התורה והתנה עמם ואומר להם: כל מי שהוא משמר את התורה הרי גוהים לפניו. אף כאן הקב"ה אף על פי שהוא נראה שכינתו 30 כמסלק מבית המקדש, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם. ולמי בוחן? לצדיק, דכתיב: ה' צדיק יבחן (שם 5). ובמה הוא בוחנו? במרעה צאן. בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנאמר: [ויבחר ברוד עבדו] ויקחהו ממכלאת צאן (שם עח 70). מהו 'מכלאת'? כמו: ויכלא העם מהביא (לו 6). היה מונע הגדולים והיה מוציא הקטנים תחלה לרעות כדי שירעו הקטנים הרכה ואחר 35 כך היה מוציא הזקנים כדי שירעו עשב הבינונית ואחר כך מוציא הבחורים כדי

משמרה ד / 29 לפניו ח' ד / כאן ח' ד / שכינתו כמסלק] כמסלק שכינתו אינבספד / 30 מבית המקדש] הקב"ה י, מב"ה בס / לצדיק*] לצדיקים י, ח' שאנבספ (ונוסף א"ג") / 31 דכתיב] שנאמר ד / צאן ח' פ / 33 ויכלא העם מהביא] ויכלא (ויכלה פ) הגשם גפד (ותוקן ג") / 34 הגדולים] ג' מפני הקטנים ד / והיה מוציא] ומוציא ג / תחלה ח' סד / הקטנים ח' יד / הרכה*] הרבה שאינפ, עשב הרד ד, ג' הרד ג" / 35 כך היה] כך ג, ח' פד / כדי ח' פ / כך* ח' פד, ג' היה ב / כדי שיהיו כדי ח' פד] שיהו ספד /

השכינה] שכינה ג, נ' שורה ב / 22 כתלנו] נ' וכתוב ד / 23 ששכינתו] שעניו ב (ותוקן ב") / 25 בתוכו] לתוכו בד / שיהיו] שיהו נבפד / עוסקין] עוסקים ד / במלאכתו] במלאכתו ד / שהוא מתכשר] שהוא מתכשר א, שמתכשר ד / 26 במלאכתו] ג' יטול שכרו משלם (מושלם ג") וכל מי שמתעצל במלאכתו נ"ד / בדימוס] בדמים פ / הקב"ה ח' ד / 27 לישראל] ישראל י, ח' פ / בתוכו] לתוכו פ, ח' ב / את ח' גד / ואומר] ואמר נבספד / 28 להם כל] להם פ, ח' ד / משמר*] שומר ד / משמר... התורה]

במדרש בכינוי 'זה' עומד דרך קבע מאחורי הכותל. 23 אי"ר ינאי — אותו בדעה שעם החורבן נתעלטה שכינה לשמים. 24 ופנה בו מגדל נכוה — המגדל לא נזכר להלן בנמשל והוא חסר מן המקבילה בתנ"כ וממקבילה נוספת בבר"ר ט, ט (72). לדעת הרד"ל: 'והמגדל... זה בית המקדש שמשם ההשגחה יצאה' והיא בוודאי הבנתו של מי שהוסיף את המגדל למשל. 25 מתכשר במלאכתו — מראה עצמו מוכשר, מצליח (ראה 'פועל... מתכשר' בשהש"ר ו, ב ובבר"ר שם). 26 ינתן בדימוס — לפי נסחים נ"ד יש ל'דימוס' משמעות שלילית והוא מיוונית (δαιμόν): פחד, טרור. לפי נוסח הפנים 'דימוס' הריהו Dimissio: שחרור (לטינית) והרבה במקורותינו נת"ן + דימוס. מן הנמשל נראה, שנוסח נ"ד שלם יותר, אך גם לטכסט כפי שהוא לפנינו יש הגיון משלו (וכך הוא מיוצג גם במכירי, שם) ולא נראה לי לתקנו, ואפילו לא בטענת ההשמטה בשל הדומות. 31 במרעה צאן — ובגנז"ש, א, עמ' 47 נאמר כי בצאן נבחנו פרט לדוד ולמשה גם יעקב, עמוס ויחזקאל. ראה עוד ב, ג; פילון, חיי משה, א 60—62 ופיוטי ינאי, עמ' עד. 33 היה מונע — עוצר, לא מגיח (בילקוט מכירי: 'מונע הגדולים מפני הקטנים') ויש להשלים כמושא המובן מאליה: מונע אותם מלצאת ולרעות. 34 הרכה — ובהמשך 'עשב הבינונית', 'עשב השדה'

שיהיו אוכלים עשב השדה. אמר הקב"ה: מי שהוא יודע לרעות את הצאן איש לפי כחו, יבא וירעה בעמי, הדא הוא דכתיב: מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו (תה' עז 71). ואף משה לא בחנו אלא בצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רועה צאן של יתרו במדבר, ברח ממנו גדי אחד ורץ אחריו עד 40 שהגיע לחסות. כיון שהגיע לחסות נודמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשותות. כיון שהגיע משה אצלו אמר לו: אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני שעיף אתה. הרכיבו על כתיפו והיה מהלך. אמר לו הקב"ה: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם — חייר, אתה תרעה צאני. הוי: ומשה היה רעה.

ב,ג דבר אחר: ומשה היה רעה (ג 1). הדא הוא דכתיב: כל אמרת אלוה 45 צרופה [מגן הוא לחסים בו] (מש' ל 5). אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבדקו בדבר קטן ואחר כך מעלהו לגדולה. והרי לך ב' גדולי הדור שבדקו ונמצאו נאמנים והביאו לגדולה. ברק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר

שעיף [למים (ג' שמא א'') עיף א, שמא עיף ינבט, מפני שמא (צמא ד') עיף פד, ג' מפני צמא ב' / 42 לו] ח' ד / 43 לנהוג לרעות סס / ודם] ג' כך גפד / תרעה] ג' את אס / צאני] ג' ישראל ד / 46 שבדקו שבדקו ב"פ, שבדקו ד / קטן] קטון פ / ואחר כך] ואחר יפ / והרי... לגדולה] ח' ב / והרי] הרי ד / הדור] עולם ד / שבדקו] ג' הקב"ה בדבר קטן ד / 47 ונמצאו] ונמצא

36 עשב השדה] השדה אינבס, עשב הקשה פד / שהוא יודע] שידע יס / את הצאן] הצאן נסד, צאן פ / 38 בחנו] ג' הקב"ה פד / 39 משה] רועה ג, מרע"ה ד / רועה] משה ג / צאן] צאנו יפד / יתרו] ג' חותנו ג / אחד] ח' גד / 40 לחסות] לחסות אינבספד / לחסות] ח' ג / הגדי] משה פ, ח' אינבס / 41 משה אצלו] אצלו משה ס / לון] ח' ד / לא] ח' פ / מפני

(פר: 'עשב הקשה' והוא נראה נוסח טוב יותר). בשו"ט עז: 'ראשי עשבין... אמצען... עיקרן...'. ולשון 'רד' נופלת על צמחים; ראה יח' יז 22; תוס' שבי' ב, יא ועוד. 38 אמרו רבותינו — לא מצאתי מקבילה לסיפור משה והגדי. 40 חסות — כך נוסח ש (ובילקוט מכירי). באחרים: 'חסות' ואיני יודע להולמו. המפרשים התלבטו בתיבה זו ('שם מקום' [מ"כ], 'מין ירק' [מהר"ו]. השווה תוסכפ"ש, תרומות, עמ' 444), 'מקום מוצל' [להרמן]] והיו שהציעו לתקנה ללא אסמכתא ('הסנה' — צונץ, הדרשות, עמ' 396, הערה 53). טור-סיני (במילון בן-יהודה, ערך חסות) מפרשו מן הערבית: אדמת חול המסתירה מיקווה מים, אשר ניתן להגיע אליו בחפירה קלה. ושמא הוא שיבוש מ'תלסית' = בור פתוח שנחפר לשם תוצאת חול לתעשיית הזכוכית (ראה ברנד, כלי זכוכית, עמ' 132—134) שנקוו בו מים? 41 מפני שעיף אתה — מפני שצמא אתה, ויש 'עיף' שזה משמעו ('עיף בלי מים' [תה' סג 2], 'כי הרויתי נפש עיפה' [יר' לא 24] וראה עוד יש' כט 8). בשאר הנסחים הובן 'עיף' = חלש, הזקוק למנוחה, ושינו את הטכסט בדרכים שונות, עז"נ. 43 ומשה היה רועה — לציור משה כרועה נאמן ראה פילון, שם וכן גינצבורג, ג, עמ' 271, הערה 109 ('רעיא מהימנא').

ב, ג תנח' שמות ז; גנו"ש, א, עמ' 46—47; מאן, המקרא, א, עמ' רה; השווה תנ"ב שמות י; תנ"ב שמות יב; לעיל ב, ב. לפנינו פתיחתא שלישית לסדר. 45 אין הקב"ה נותן גדולה — דורש 'אמרת' כלשון גדולה, כמו 'וה' האמירך' (דב' כו 18) ומפרש 'צרופה' = בדוקה, בחונה. השווה במ"ר טו, יב ומהר"ו. 46 גדולי הדור — בילקוט מכירי למש' ל 5 (ועז"נ): 'גדולי עולם', וכן בתנח"י. 47 במדבר — ארץ לא מיושבת שצמחייתה הפקר ואין הצאן הרועה בה פוגע ברכוש אחרים.

כדי להרחיקו מן הגזל, שכן אליאב אומר: ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר (שמ"א יז 28), מלמד שהיה דוד מקיים דבר המשנה: אין מגדלין 50 בהמה דקה בארץ ישראל. אמר ליה הקב"ה: נמצאת נאמן בצאן, בוא ורעה צאני, שנאמר: מאחר עלות [הביאו לרעות ביעקב עמו] (תה' עז 71). וכן במשה הוא אומר: וינהג את הצאן אחר המדבר (ג' 1) להוציאן מן הגזל, ולקחו הקב"ה לרעות את ישראל, שנאמר: נחית כצאן עמך [ביר משה ואהרן] (תה' עז 21) — ומשה היה רעה.

55 ב,ד(1) [ומשה היה רעה] (ג' 1). כל מי שכתוב בו 'היה' — מתוקן לכך. הן האדם היה (בר' ג' 22) — מתוקן לכך היה. מתוקן היה מות לבא בעולם, שנאמר: וחשך על פני תהום (שם א' 2) — זו מיתה שמחשיך פני הבריות. והנחש היה ערום (שם ג' 1) — מתוקן לפורענות היה. בנח כתיב בו 'היה'

נ' הוא י, ח' נב (והושלם נ"ב") / הן האדם* והאדם שאינבספד / 56 מתוקן... היה² מתוקנת היתה ד, ח' ג' / לכך היה ח' פ' / מתוקן*² ג' כך ש, ח' יבספ / היה² להביא י, ח' אבס / מות המיתה ד' / לבא ח' י' / בעולם לעולם פד / 57 פני² עיני ב' / 58 מתוקן נ' היה לכך ג' / היה² היתה פ, ח' ג' / בנח ובנח ד' / בן תמים ד, ח' פ' / היה² ח' נב (והושלם נ"ב") /

פ' / והביאן והעלן ד' / נהגם נהגו אפ' / 48 כדין ח' ד' / שכן ח' פ' / אומר אמר ס, נ' לדוד ד' / 49 דוד ח' אינבספ / דבר ח' ד, דוד פ' / 50 אמר ליה א"ל אינבסד, אמ' לו פ' / נמצאת נמצא אתה פד / בצאן ח' ינבס / 51 שנאמר... עמו ח' אינבס / שנאמר ח' פ' / 52 במשה... אומר הוא אומר במשה ב' / 53 את ח' אבסד / 55 ומשה ד"א ומשה ד' / בן ח' פ' / היה

49 מקיים דבר המשנה — ב"ק ז, ז: 'אין מגדלין... אבל מגדלין בסוריא ובמדברות שבארץ ישראל' (והשווה תוס' ב"ק ח, י וב"ק עט ע"ב). בגנו"ש באה פתיחתא בשאלת הלכה המסתיימת ב'ומשה היה רועה' ועניינה: 'אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לגדל בהמה דקה בארץ ישראל'. אפשר שיש בקטע שלפנינו דרדור של יחידה מעין זו (השווה מאן, המקרא, א, עמ' 366 ולעיל במבוא, עמ' 16).

ב, ד(1) בר"ר לה, ח (273--274); תנח' שמות יו; השווה תנח' שמות יג; תנ"כ שמות יא; פיוטי יניי, עמ' עז. 55 ומשה היה רעה — כך הוספתי. נראה שנתמזגה פתיחתו של סימן זה בסיומו של הקודם. מתוקן לכך — מוכן מראש, מיועד ('והכל מתוקן לסעודה' [אבות ג, טז] והשווה להלן ב, ו[3]). לפנינו נסיון להעמיד כלל להופעת תיבת העזר 'היה', הנתפסת כעין Pluperfect (עבר נשלם): קודם שנעשה אדם למה שהוא בפועל כבר יועד לכך בכוח מעת בריאתו. הן האדם היה — בכל הגירסאות 'והאדם היה' אך אין הוא לשון פסוק ושיניתי כמו במקבילות וכהצעת בעל א"א. עניינו: האדם — בן תמותה, בשר ודם — נועד להיות כזה מעצם בריאתו, שכן המוות בא לעולם קודם שנברא האדם. בגזירת המוות שהוטלה על האדם (בר' ג' 22) לא היה משום שינוי בטבעו כיצור בן חלוף. 56 מתוקן היה מות וכו' — ויזכית כי המוות כבר היה בעולם קודם שנברא האדם. אין כוונת הדרשן לכלול את המוות בין אלה שנאמר בהם 'היה', אף שתפס לשון דומה בדברו על המוות כפי שדיבר על האישים הנזכרים בקטע. 57 שמחשיך פני הבריות — עח"נ ('עיני הבריות') והשווה לעיל א, יז ('שהשחירו פניו בתעניות'), והוא ביטוי ציורי למוות המכבה זיק אור אחרון בפני האדם. והשווה תנח' וישב ד וליקוטים ממדרש ילמדנו (בתי מדרשות, א, עמ' קמא). 58 מתוקן לפורענות — רומז לנסינו להדיח את אדם ותוה ולהביאם לחטוא.

(שם ו 9) — מתוקן היה לגאולה. ויוסף כתיב בו 'היה' (א 5) — מתוקן
 60 לפרנסה. ומרדכי להצלה ומשה לגאולה, מתחלת ברייתן נתקנו לכך.
 ב,ד(2) וינהג את הצאן אחר המדבר (ג 1). למה היה רודף למדבר? לפי
 שראה שישראל נתעלו מן המדבר, שנאמר: מי זאת עלה מן המדבר (שה"ש
 ג 6): המן והשלו והבאר והמשכן והשכינה והכהונה והמלכות וענני כבוד.
 דבר אחר: וינהג את הצאן [אחר המדבר] — אמר ר' יהושע: אמר ליה
 65 הקב"ה למשה: אתה עתיד להעלות ישראל, בזכות מי? בזכות אברהם שדבר
 עמו בין הבתרים, ואין 'מדבר' אלא דבור, שנאמר: ומדברך נאווה (שם ד 3).
 ור"ל אמר: אמר לו הקב"ה למשה: סימן זה לך — במדבר אתה מניחן ומן

איב, ח' ג / והכהונה] הכהונה אנ, כהונה ד /
 המלכות] ומלכות פד / 64 וינהג...
 יהושע] ח' ד / אמר ליה] א"ל אינבס, אמר
 (ג' לו פ) פד / 65 להעלות] לעלות ג, ג'
 את י / ישראל] לישראל ג, ג' ממצרים ד /
 בזכות אברהם] ח' פד / שדבר] שדברתי ד /
 66 הבתרים] ג' זה אברהם ד / דבור] דובר
 ד / 67 ור"ל] אר"ל ג, ור' לוי בספ, וא"ר
 לוי ד / אמר] ח' גפד / אמר... למשה]
 אמר ליה הקב"ה למשה י, ח' ג, א"ל תב"ה

59 היה] ח' אפד / לגאולה] לפורענות ב
 (ותוקן ב"), ג' היה ב / ויוסף] ביוסף ד /
 כתיב בו] כתיב ויוסף ד, ח' פ / היה² ח'
 פ / 60 לפרנסה] ג' היתה פ / ומרדכי]
 במרדכי כתיב איש יהודי היה מתוקן ד /
 61 המדבר] ג' א"ר יהושע ד / למה... הצאן
 (שוי 64)] ח' ס / למדבר] אחר המדבר ב /
 62 שישראל] ישראל ב / שנאמר... המדבר]
 ח' ינב, ג' שהיה להם מן המדבר ד /
 63 והמשכן] המשכן איב / והשכינה] השכינה

דעה זו ממעיטה בדמותו הדמונולוגית של הנחש ובמעמדו ככוח הרע העצמאי. 59 מתוקן היה
 לגאולה — להצלה מן המבול. קודם שנגזר על כליון בני האדם כבר הוכן נח שיביא להמשך קיומה
 של האנושות. 60 לפרנסה — לכלכל את מצריים ואת בית אביו, ולכן נשלח מצריימה קודם
 הרעב. ומרדכי להצלה — שנאמר בו 'איש יהודי היה' (אס' ב 5 ועח"ג וכן אסת"ר לפסוק זה).
 גם כאן נשמע הד של נחמה: מי שבורא מכה — בורא רפואתה עמה ואף קודם לה. ומשה לגאולה —
 'אשר מראשית העולם נועדתי [דברי משה] להיות עושה דבר בריתו' (עליית משה א, יד) ויעודו
 להיות מנהיג העם ('רועה') ומושיעו — דבר המתבטא גם במלאכתו כרועה צאן קודם שנשלח
 מצריימה — נקבעו מראש.

ב,ד(2) תנח' שמות יד; תנ"כ שמות יב. להלן תבואנה חמש תתייחידות עצמאיות המתקשרות
 אל 'וינהג את הצאן אחר המדבר' ונותנות לפסוק זה פירושים שונים, שרובם רואים בו רמז
 לבאות. רק לפירוש הראשון ולחמישי מצאתי מקבילה. 61 למה היה רודף למדבר — לא מצאתי
 במקורות 'רדף' + ל... ודומה שלשון קצר לפנינו כתיאור מלאכתו של רועה הצאן (השווה:
 'רועה רוח ורודף קדים' [הו' יב 2]) והיינו רועה היינו רודף. 62 נתעלו מן המדבר —
 הפסוק משה"ש, 'מי זו עולה...', נדרש כלשון גדולה ועלייה רוחנית וחומרית, והוא הולך ומפרט.
 63 והבאר — שהילכה עם בני ישראל במסעותיהם. ראה למשל במ"ר א, ב. 65 להעלות
 ישראל — ממצריים. בזכות אברהם — השווה לעיל א, לה — לו ושם בואר. 66 ואין 'מדבר' אלא
 דבור — הפסוק (ג 1) נדרש אפוא כך: משה הוביל את עם ישראל ('וינהג את הצאן') לפי מה
 שהובטח בדיבור לאברהם ('אחר המדבר'). 67 סימן זה לך וכו' — הפסוק רומז למשה על
 עתידו: הוא יוביל את העם־הצאן גם 'לאחר [תקופת] המדבר', כשיקום דור המדבר בתחיית המתים.
 ראה מה שרשם גינצבורג, ג, עמ' 271, הערה 112, על משה כמנהיג דור מתי מדבר לכשיחיו מתים.

המדבר אתה עתיד להחזירן לעתיד לבוא, שנאמר: לכן הנה אנכי מפתיה והלכתיה המדבר (ה' ב 16). דבר אחר: למה היה רודף למדבר? שצפה 70 שעתיד להחריב ברכי אומות העולם, כמה דאת אמר: הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה (יר' נ 12). דבר אחר: וינהג את הצאן [אחר המדבר] — בשרו שישראל הקרויה צאן ימותו במדבר, וכן בשעה שתבע משה צרכיהן של ישראל ואומר להקב"ה: הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה (שה"ש א 7), כמה חיות בהם, כמה מעוברות בהם. כמה מיניקות התקנת לתינוקות? כמה 75 ריביכין התקנת למעוברות? השיבו הקב"ה: אם לא תדעי לך היפה בנשים (שם א 8), אם לא ידעת סופך, צאי לך בעקבי הצאן [ורעי את גדיתך] (שם), והגדיים אתה רועה, כלומר, האבות יתמו במדבר והבנים נכנסים, ואין אתה רועה הבנים אלא: על משכנות הרעים (שם) — זו ארץ סיחון ועוג, שלא תכנס משם והלאה.

74 בהם² ח' ד / התקנת נ' להם ג, ח' א / לתינוקות... התקנת ח' יבס / 75 ריביכין רכוכים ג, ריכוכים פ, ריכוכין ד / השיבו א"ל ס / 76 סופך נ' לידע ג"ס ד / גדיתך ג' זה י' / 77 והגדיים גדיים י, כלומר הצאן והגדיים ד / אתה רועה את רועה פ, ח' יבס / יתמו ימותו ד / והבנים והאבנים ב / 78 זו ארץ בארץ ד / סיחון

ליש' ס (ונמחק ס"ס) / 69 למדבר המדבר ג, אחר המדבר פ / שצפה ח' איגבס (והושלם ג"ס) / 70 שעתיד שהוא עתיד פד / כרכין ברכי ב, בתי ס, כרמי פ / אומות האומות פ / כמה דאת אמר כמה דכתיב ד / 71 דבר אחר וי"א י' / 72 הקרויה הקרוי א, הקרואה פ, הקרויים ד / ימותו שימותו ב / וכן וכאן ס / 73 ואומר ואמר נ' לו פ) נספ, אמר לו ד / להקב"ה הקב"ה פד /

68 שנאמר לכן הנני וכו' — ראה ה' שם, 17: 'וענתה שמה [במדבר] כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים', כלומר, הנביא משווה את גאולת העתיד של העם אל גאולת מצריים, ושתייהן ב'מדבר'. 69 שצפה שעתיד להחריב וכו' — רמז למשה על עתידו תוך גזירה שווה בין 'אחר המדבר' לבין 'אחרית [גויים] מדבר'. האם כוונתו ל'כרכים של מצרים, מדין, סיחון, עוג' (מהר"ו) — היינו לכיבושי משה ועלילותיו — או שמא לעתיד הרחוק, שבו יש למשה — לפי קטע זה — תפקיד של משיח לוחם? ראה מד"א, עמ' 128 והערת בובר שם. 71 בשרו שישראל וכו' — משה נרמז שהוא עתיד להנהיג את יוצאי מצריים רק עד 'אחר המדבר', עד לסיום תקופת המדבר ותו לא. 72 הקרויה צאן — כגון מי' ז 14; תה' צה 7. וכן בשעה שתבע וכו' — ראה להלן ג, ד(1) וכן שהש"ר על א, ז — ואצל מאן, המקרא, א, עמ' קא — קב. עיקר המסורת דבקה בפסוקי שה"ש והיא מובאת כאן לחיזוק תאמור לעיל. 74 חיות — יולדות (וכך גם ביומא ת, א; תע' ב ע"א ועוד וראה א, טו[1]). 75 ריביכין — עז"נ ולהלן ג, ד(1). בתנח"ך: 'ריקוחין'; שהש"ר: 'רכוכין'. וגראה שהוא ריבוי מתיבת 'רביכה' — דייסה עשויה קמח, שמן ומים. השיבו הקב"ה וכו' — שה"ש א 8 נתפס כתשובת ה' למשה. 77 והגדיים וכו' — אולי היא ו"ו הפירוש ושמא נשתבש (קיסוע לפני 'הגדיים'), אך עיקר דברי המדרש הוא ברור: משה יצא בראש העם ('הצאן', יוצאי מצריים אשר מתו במדבר) ויוביל את צעירי העם ('הגדיים', כובשי כנען) עד לארץ סיחון ולא יותר. ראה גם רבינוביץ, גנוי מדרש, עמ' 96. 78 ארץ סיחון ועוג — הראויה לכינוי 'משכנות הרעים' כמסופר בבמ' לב 1 ואילך.

80 ב,ד(3) ויבא אל הר האלהים חרבה (ג 1). ה' שמות יש לו: הר האלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר חורב, הר סיני. הר האלהים — שם קבלו ישראל אלהותו של הקב"ה. הר בשן — שכל מה שאוכל אדם בשנו בשביל התורה שניתנה בה. וכן הוא אומר: אם בחקתי תלכו (וי' כו 3) — ונתתי גשמיכם בעתם (שם 4). הר גבנונים — נקיה מכל מום. הר חורב — שממנה נטלה 85 סנהדרין רשות להרוג בחרב. ור' שמואל אומר: שמשם נטלו אומות העולם אפופסין, שנאמר: והגוים חרב יחרבו (יש' ס 12) — מחורב יחרבו. הר סיני — שמשם ירדה שנאה לאומות העולם עליו.

ב,ה(1) וירא מלאך ה' אליו (ג 2). הדא הוא דכתיב: אני ישנה ולבי ער (שה"ש ה 2), 'ישנה' מן המצות, 'ולבי ער' לעשותן, עד: 'תמתי' (שם)

ועוג] עוג פ, סיחון ד / 80 האלהים*] אלהים שאינבד / 81 האלהים] אלהים נד / 82 בשביל בזכות נפד / 84 גבנונים] נ' פי' (ח' ד) נקי כגבינה נ"ס"ד / נקיה] גקיים ד / שממנה] שממנו ד / נטלה] נטלו נד / 85 סנהדרין] סנהדרי נבספ / להרוג] ליהרג פ / שמואל] נ' בר נחמן פד / אומר] אמר נסד / אומות העולם] אומות י, העולם פ / 86 אפופסין] אפופסין ג, אפופסין ד, נ' שלהם פד / 87 שמשם] שממנו ד, ח' פ / ירדה] שירד פ / עלין] עלינו יס, ח' ב (והושלם ב") / 89 ער] ח' י / עד] ח' נפ

ב, ד(3) במ"ר א, ח; תנח' במדבר ז; תנ"ב במדבר ז; השווה שבת פט ע"א—ע"ב; מאן, המקרא, א, עמ' רה; אבכיר, ילקוט, רמז קסח; שמו"ר נא, ח. 80 ה' שמות — בתורה הוא קרוי 'סיני' או 'חורב' וחז"ל מצאו לו שמות נוספים, שחלקם נמנו כאן (לאחרים ראה גינצבורג, ג, עמ' 271, הערה 113 והוסף ספר פתרון תורה, עמ' 112). ריבוי השמות מעיד על ריבוי פנים כפי שמפורט להלן, תוך מגיית חמשת השמות — המובאים בסדר אלפביתי — ודרשתם. 82 כל מה שאוכל וכו' — משחק מלים: בשן <בשיניו (והשווה בר"ר צח, יג [1264]), ורצונו לומר: אדם מתפרנס בזכות התורה. 84 נקיה מכל מום — קשה. במקבילות: 'הר גבנונים' — הר שפסל כל ההרים כד"א "או גיבן או דק" [וי' כא 20]. גירסת נ"ש"י: 'נקי כגבינה' היא ניסיון לפירוש. ואולי מפרש 'גבנון' כמי שאינו גיבן, נקי ממום? השווה גם בר"ר צט, א (1272). ממנה נטלה סנהדרין וכו' — כל מיתות בית-דין (ו'ח'רב' הובא רק בשל משחק המלים עם 'חורב') תוקפן ומקורן בתורה שמיני, 'שמה' סיני יצאו ארבע מתות בית דין' (מאן). 86 אפופסין — מיוונית (ἀπόφασις): גזר דין. חורבנן של אומות העולם לעתיד נקבע ברגע שקיבל עם ישראל את התורה בחורב. ראה עוד שבת, שם ושהש"ר על ד, א, ז' 87 שמשם ירדה שנאה וכו' — ביסוד הדרשה משחק מלים סיני—שנאה. נראה שהכוונה לשנאה ששונא הקב"ה את העמים שלא קבלו את חזרתו (וכך מובן בתנח' ובשבת). לפי נסחים ים השנאה היא שנאה (מהולה בקנאה) שרוחשים אומות העולם לישראל, ועח"כ (ונראה שיש למחוק את תיבת 'עליו', על-פי הצעת בעל א"א, והיא אולי תוספת בהשפעת הבבלי).

ב, ה(1) תנ"ב תולדות יח; שהש"ר על ה, ב; פס"ר טו, ו (ע ע"א—ע"ב); פסדר"כ, החדש, ו (87—88); מאן, המקרא, א, עמ' רה; השווה שמו"ר לג, ג. קטע זה נראה להיות פתיחתא (לפתיחתא אחרת לפסוק זה ראה אצל מאן) המקשרת בין 'ולבי ער' לבין 'בלבת אש'. בפסיקות ובתנ"ב בא הקטע כפתיחתא לפסוקים אחרים (יב 2; בר' כו 28 — שניהם שימשו כראשי סדרים במנהגי הקריאה הארצישראלים) והתופעה של העתקת פתיחתאות מהקשר להקשר ידועה. 89 ישנה מן המצות — המדברת היא (על-פי המקבילות) כנסת ישראל. בשל מצוקת הגלות היא מגועה מקיום

90 בסיני — שנתממו עמי בסיני ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (כד 7).
אמר ר' ינאי: מה התומין הללו אם חשש אחד מהם בראשו חבירו כך, כביכול
אמר הקב"ה: עמו אנכי בצרה (תה' צא 15), ואומר: בכל צרתם לו צר (יש'
סג 9). אמר ליה הקב"ה: אם אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער, כשם שישראל
שרויין בצער, הוי יודע ממקום שאני מדבר עמך, מתוך הקוצים. כביכול שאני
95 שותף עמן בצערן — [וירא מלאך ה' אליו בלבית אש מתוך הסנה].
ב,ה(2) וירא מלאך ה' (ג 2). אמר ר' יוחנן: זה מיכאל. ר' חנינא אמר:
זה גבריאל. ר' יוסי הארוך, בכל מקום שהיו רואין אותו היו אומרים: שם
רבינו הקדוש. כך, כל מקום שנראה — שם כבוד השכינה.

אמר לו פ' / הקב"ה) ג' למשה נבספד, ח'
פ' / אם] ח' ד' / אין אין א, ח' פ' / 94 שרויין
בצער] ח' נבס (והושלם נ"ס") / מתוך]
ממקום ב' / שאני] אני נפד / 95 עמן]
עמהם אס, ח' נפד / 96 ה' ג' זה מיכאל
י' / אמר ר' יוחנן] ר' יוחנן אמר יד, ח' ס' /
אמר] אומר פ' / 97 הארוך] הארך אנס
(ותוקן א"נ"ס"), האריך יבפ' / בכל] כל ד'
98 רבינו הקדוש] הב"ר א, הקב"ה י', רבינו
ג, הב"ה בס, הקדוש פ' / שנראה] שתראה

(והושלם נ"ס) / 90 שנתממו*] שנתחמו
שאי / 91 ינאי] יאני ג, יונה ד' / חשש] חש
י' / מהם] ח' ד' / חבירו כך] כך ג' האחר
כך י' ינבס, חבירו מרגיש כך (כן ד') פד,
ג' חבירו מרגיש נ"ס" / כביכול] ח' ד' /
92 בצרה] ג' ד"א מהו עמו אנכי בצרה כשיש
להם צרה אינם קוראים אלא להב"ה במצרים
ותעל שועתם אל אלהים, בים ויצעקו בני
ישראל אל ה', וכאלה רבים ד' / ואומר] וכתוב
י', ואמ' פ' / 93 אמר ליה] א"ל אינבסד,

המצוות (הקשורות בארץ?) אף שהיא נכונה לקיימן בנפש חפצה. עד תמתי — קיצור של מעתיק
(או עורך) שהכיר את הפתיחתא הארוכה מהקשר אחר, כאשר 'עד' הוא טרמינוס מקובל לקיצור
מאמרים. הקטע שעליו דולג כאן עוסק בקשרי ה' ועמו ובסופו כמה דרשות למשפט 'אחותי רעיתי
יונתי תמתי', כשהאחרונה שבהן דורשת 'תמתי' מלשון תמימות. 90 שנתממו — נהגו בתמימות,
ביושר לבב (וראה שמ"ב כב 26 ותה' יח 26). השווה עוד שבת פח ע"א — ע"ב ועח"נ. 91 תומין —
תאומים (לכתיב דכאן השווה בר' כה 24) שדמיונם אינו רק חיצוני (ראה סנה' מז ע"ב) אלא עשוי
להתבטא גם באמפטיה רגשית. ראה גם שהש"ר על ד, ה (על 'תאמי צביה') והוא מדרש אחר
על 'תמתי', הרואה בישראל ובה' תאומים כביכול. חשש בראשו — ובדומה 'חושש בשניו' (שבת
יד, ד) וכמוהו רבים. חבירו כך — עח"נ. במקבילות (שהש"ר ופסדר"כ): 'חבירו מרגיש', ו'כך'
פתיחה למשפט הבא. 92 עמו אנכי בצרה — ראה להלן ב, ה(7) והשווה תנח' שמות יד; תנ"ב
שם יב ופדר"א מ (צד ע"א). בנוסח ד באה כאן תוספת ארוכה, וכבר חש יפ"ת שאינה מעיקר
המדרש. לו צר — כך הקרי ואותו הוא דורש. הכתיב: 'לא'. 94 הוי יודע וכו' — היינו: דע
שאני שרוי בצרה על-פי המקום שממנו אני מדבר וכו'. 95 וירא מלאך ה' אליו — הוספתי משפט
זה כדי להתזיר לקטע את חתימתו, כמקובל בפתיחתאות.

ב, ה(2) בר"ר צו, ג (1246). 96 זה מיכאל וכו' — דעה זו ידע גם יצ"י (פיוטיו, עמ' עו).
לדעה אחרת, שלישית, ראה ת"י לפסוק. ייתכן שר' יוחנן לומד דבריו מדנ' יב 1: 'ובעת ההיא
יעמד מיכאל... והיתה עת צרה', ואילו ר' חנינא ממשיך בקו הרואה בגבריאל מלאך בעל זיקה
מיוחדת למשה (ראה לעיל א, כג[2]; א, כד[2]; א, כו[2]). 97 ר' יוסי הארוך — עח"נ. בבר"ר
הוא קרוי 'ר' יוסי ערוך' ולא נתברר פירוש השם. דומה שהכוונה למשמשו של רבי, שנתלווה אליו
לכל מקום, הוא 'יוסף חפני' (כת' קג ע"א והשווה בר"ר ק, ב [1285]). עניין ר' יוסי בא להדגים
את הכלל המובא להלן. 98 כל מקום שנראה וכו' — מדובר במלאך (עח"נ ושמו"ר לב, ט).
כלל זה בא להסביר את החילוף החופשי בפרקנו בין 'אלהים' לבין 'מלאך ה'.'

ב,ה(3) אליו (ג 2). מהו 'אליו' ? מלמד שהיו שם אנשים ולא ראה אלא
 1 משה בלבד, כשם שכתוב בדניאל: וראיתי אני דניאל לבדי את המראה.
 [והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה] (דנ' י 7).
 ב,ה(4) בלבת אש (ג 2). כדי ללבבו שיבא לסיני ויראה אותם אישות ולא
 יתירא מהן. דבר אחר: בלבת אש מתוך הסנה — מב' חלקים של סנה ולמעלה,
 5 כשם שהלב נתון משני חלקים ולמעלה.
 ב,ה(5) מתוך הסנה (ג 2). שאל גוי אחד את ר' יהושע בן קרחה: מה ראה
 הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה? אמר לו: אלו מתוך חרוב או מתוך
 שקמה כך היית שואלני, אלא להוציאך חלק אי איפשר. למה מתוך הסנה?
 שאין מקום פנוי בלא שכינה ואפילו בסנה.

<p>ח' ינבס (והושלם נ" [בתור: פיין] ס") / חלקים] נ' של אדם נ"פד / ולמעלה] ולמעלה ד / 6 מתוך... הסנה (ש' ד) ח' א (והושלם א") / קרחה] נ' א"ל י / 7 או מתוך ומתוך ס / 8 היית] הייתי פ, הייתה ד / אי אפשר] אלא ד / מתוך הסנה] ח' פ, נ' להודיע י, נ' ללמדך פד / 9 ואפילו בסנה]</p>	<p>פ, שמיכאל נראה ד, נ' גבריאל ג (נ": נ"א מיכאל) / שם] נ' הוא פד / כבוד] ח' ב (והושלם ב") / 99 שם] ח' ד / אנשים] נ' עמו ד / ראה] ראו ד / 3 כדי] ח' ד / שיבא] כשיבא יג"ד / לסיני] בסיני פ / 4 יתירא] יירא ד / מב'... ולמעלה (ש' 5) ח' א (והושלם א") / 5 כשם... ולמעלה]</p>
--	---

ב,ה(3) השווה אבכיר, ילקוט, רמז קסו. 99 מהו 'אליו' ? — תיבת 'אליו' נתפסת כמיוחדת:
 אליו ולא לאחרים. השווה גם לק"ט.

ב,ה(4) תנח' שמות יד; תנ"ב שמות יב. 3 ללבבו — לחזק את לבו ולאמצו. השווה: 'נוטל
 בנו ומלבבו...'. (בר"ר עז, ג [913]). באש הסנה ביקש ה' להכין את משה לקראת האש הנוראה
 של הר סיני (דב' ד 11 ועוד) והשווה פיוטי ינאי, עמ' עז. 4 מב' חלקים ופ' — דורש 'לבת'
 כגזור מתיבת 'לב' המצוי לערך בשני-שליש קומת האדם, והוא נס בתוך נס: רק קצהו העליון
 של הסנה בער באש. לפי זה תמה משה: 'מדוע לא יבער הסנה [כולו!]?' (ג 3) וראה ע"י לתנח'.
 ב,ה(5) במ"ר יב, ד; פסדר"כ, ויהי ביום כלות, ב(4); שהש"ר על ג, יא; השווה תנח' שמות
 יד; תנ"ב שמות יב; מכילתא דרשב"י, עמ' 2. 6 ר' יהושע בן קרחה — בפסדר"כ ובבמ"ר: רבן
 גמליאל. 7 מתוך הסנה — שהוא שיה שפל ועלוב (וראה להלן ב, ה[7]; ג, ו). שאלת הגוי
 נראית קנטרנית, והשווה גם ג, יב(2) להלן. 8 כך היית שואלני — גם לו נגלה ה' מתוך חרוב
 או שיקמה (שניהם עצים ענפים ומרשימים במראם) היה מקום לשאלה זו, שכן התגלות האל
 בעץ — ויהיה אשר יהיה — מגמדת את דמותו, בפרט אם זו כוונתו של השואל הקנטרן. להוציאך
 חלק — להשיב ריקם, לדחות בקש (וראה פס"ר כג [קטז ע"ב]). 9 אין מקום וכו' — שכן 'שכינה
 בכל מקום' (כ"ב כה ע"א) וראה אורבך, חז"ל, עמ' 29–52.

ב,ה(6) אבכיר, ילקוט, רמז קסו. מאמר זה קשה הוא ואיני יודע לקבוע גירסתו. נוסח ד
 (המצוטט גם בקטע לא-מתוארך בכ"י Heb. d. 64/13 שמן הבודליאנא [מס' 2822 בקטלוג של
 גויבאואר]) קרוב לדברי מדרש אבכיר: 'בתחלה לא נראה אלא כמלאך אחד שעומד באמצע הסנה
 כדי שלא יתבהל', אך קשה לראות בו את הנוסח המקורי. ברור שהקטע שלפנינו מבקש להתיר
 את הקושי שבסתירה כביכול בין 'וירא מלאך ה' אליו' לבין 'ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה'

10 ב,ה(6) בלבת אש (ג 2). בתחלה לא ירד אלא אחר שהוא ממוצע ועומד באמצע האש ואחר כך ירדה ודברה עמו.

ב,ה(7) מתוך הסנה (ג 2). ר' אליעזר אומר: מה הסנה שפל מכל האילנות, כך היו ישראל שפלים מכל האומות, ירודים במצרים. ולפיכך נגלה הקב"ה עליהם וגאלם, שנאמר: וארד להצילו מיד מצרים (ג 8). ר' יוסי אומר: כשם 15 שהסנה קשה מכל אילנות וכל עוף שנכנס לתוך הסנה אינו יוצא בשלום, כך היה שעבוד מצרים קשה לפני הקב"ה מכל שעבודים שבעולם: ויאמר ה' ראה ראיתי [את עני עמי אשר במצרים] (ג 7) — שני פעמים, אלא מאחר שהיו מטביעים אותם במים, חוזרין וכובשין אותן בבנין. משל לאחד שנטל את המקל והכה בה שני בני אדם ושניהם קבלו הרצועה ויודעים צערה. כך

אפילו סנה ד / 10 בתחלה] כבתחלה נפ /	14 שנאמר] ח' פ / 15 אילנות] האילנות
אחר] א' ג, אחד בס, אחת פ, מלאך אחד ד /	אינבסד / לתוך הסנה] לתוכו ב / אינן
שהוא] שהיה נספד / 11 באמצע] בתוך י /	אין פד / 16 לפני] מלפני ג / הקב"ה
האש] ח' פ / ירדה] ג' שכינה ד / 12 אומר]	המקום ד / שעבודים] השיעבודים פד /
ח' ג / האילנות] ג' שבעולם ד / 13 היו]	שבעולם] ג' שנאמר ד / 17 שני] ומה ת"ל
ח' ד / שפלים] שפולים נב / מכל האומות]	ראה ראיתי שני ד / מאחר] לאחר א /
ח' נבספד / ולפיכך] לפיכך נספד / הקב"ה	18 שהיו מטביעים] שהיה מטביען י / במים]
עליהם] עליהם (אליהם ד) הקב"ה נבספד /	בנהר היו ד / חוזרין] וחוזרין נס / 19 בה]

(להלן 4). והשווה ב, ה(8). 10 ממצע — עומד באמצע (השווה יומא לג ע"ב: 'מזבח ממצע ועומד באמצע').

ב, ה(7) מכילתא דרשב"י, עמ' 1—2; אבכיר, ילקוט, רמז קסו; מאן, המקרא, א, עמ' רה—רו. 12 הפנה — בקטע זה באים עשרה נסיונות (חלקם חסרי־מקבילה) לראות בסנה סמל לעניין אחר (ובמקורות מצאנו לפחות עשרה נסיונות נוספים. ראה כשר, עמ' קית, סי' לו). הסנה הוא ה־*Rubus Sanctus*, שיח ירוק־עד נמוך וקוצני הגדל ליד מקורות לחים. קוציו כפופים כלפי מטה ופרחיו דמויי ורדים קטנים (והם לבנים או ורודים). יש בו — לסוגיו — שלושה עד חמישה עלעלים ופריו אדום עד שחור. נהגו להשתמש בו לגידור, פירוט בוטאני זה משמש להלן חומר ביד הדרשנים למצוא סמליות בהופעת ה' בסנה דווקא. וראה פליקס, הצומח, עמ' 110—112. שפל מכל האילנות — והשווה שבת סז ע"א ולעיל ב, ה(5). 13 ולפיכך נגלה וכו' — כהודות עם מצבם הירוד של בני ישראל במצריים. 15 קשה — קוצני. 16 ויאמר ה' ראה ראיתי וכו' — קטע זה (עד שו' 21) קוטע את הרצף והוא סטייה הבאה להסביר איך היה שעבוד מצריים קשה (כסנה) לפני האלהים. עח"נ. 17 שני פעמים — דורש 'ראה ראיתי' כשתי ראיות נפרדות: הטיבוע והכיבוש. 18 חוזרין וכובשין וכו' — 'אחר שהיו מתים בנהר הוציאו אותם וקבעו בבנין' (יפ"ת) וראה מכילתא דרשב"י, עמ' 1 ועמ' 6. על הטמנת תינוקות בני ישראל ביסודות הבניינים ראה גם פדר"א מח (קטו ע"ב—קטו ע"ב) ולהלן ה, כא(2). כב"ש משמעו גם הטמין, הסתיר על ידי דחיקה. משל לאחר וכו' — בא לפרש סיפא דקרא ('כי ידעתי...'). 19 קבלו הרצועה — ולעיל נזכר 'מקל'. שני אלה נזכרים בנפרד כאמצעים להלקאה ('מכה את חברו במקל... חוזר ומכה אותו ברצועה' [בר"ר כ, ד (184)]) והשווה סנה' ז ע"ב; פס"ר אנכי [קנ ע"א] והמקל מכאיב מן הרצועה (שם). כוונת המשל אינה ברורה ונתקשו בו המפרשים (ראה כשר, עמ' קלה, סי' קכד) שכן לא ברור יחס המקל לרצועה כאן (אך במכילתא דרשב"י: 'מקבלים את הפציעה'!) ולא ברור מה הוא נמשלו

20 היה צערן ושעבודן של ישראל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר: כי ידעתי את מכאביו (שם). ור' יוחנן אמר: מה הסנה הזה גדל על המים, כך ישראל אינו גדלין אלא בזכות התורה שנמשלה למים, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים (יש' נה 1). מה הסנה הזה גדל בגינה ובנהר — כך ישראל בעולם הזה ובעולם הבא. מה הסנה הזה עושין אותו גדר לגינה — כך ישראל גדר לעולם. מה הסנה עושה קוצין ועושה וורדין — כך ישראל יש בהם צדיקים ורשעים. אמר ר' פנחס בר חמא: מה הסנה הזה כשאדם מכניס ידו בתוכו אינו מרגיש וכשמוציאה מוציאה מסרטת, כך כשירדו ישראל למצרים לא הכיר בהם בריה, כשיצאו: באתת ובמופתים ובמלחמה (רב' ד 34). ר' יהודה בר' שלום אומר: מה הסנה הזה, עוף מכניס לתוכו ואינו מרגיש וכשהוא יוצא 30 כנפיו מתמרטות — כך כשירד אברהם למצרים לא הכיר בו בריה, וכשיצא — וינגע ה' את פרעה (בר' יב 17). דבר אחר: מהו 'מתוך הסנה' ? רשב"ן אמר: כל האילנות יש מהם עושה עלה אחד ויש מהם עושה ב' או ג', הדס עושה ג'

(והושלם ב") / וכשמוציאה / וכשהוא נבספד / מסרטת / משרטת א, מסטריות ינבס, משטרט פ, מסטרט ד / כך / נ' ישראל ג / ישראל / ח' ג / 28 בהם / נ' כל ג / כשיצאו / וכשיצאו גב, נ' יצאו ספ / 29 אומר / אמ' ס / הוה / ח' ד / עוף / כשהעוף ג, העוף בספד / מכניס / נכנס גפד / ואינו / אינו ג / 30 אברהם / נ' אבינו ספד / בן / נ' כל ג / וכשיצא / וכשיצאו פ / 31 מהו / מתוך הסנה מהו ג, ח' פד / רשב"ן / ר' שמואל בר נחמן ג, ר' נחמן בנו של ר' שמואל בר נחמן פד / אומר / אומר ספד, ח' א / 32 עושה* / עשה ש / ויש מהם / ח' ג / עושה*

ח' ד / קבלו / נ' את יפד / 20 היה / היו פ / ושעבודן / בשעבודן פ / 21 ור' ר' ד / אמר / אומר פ / הוה / נ' עושין אותו גדר לגינה כך ישראל גדר לעולם ד"א מה הסנה הוה נ"ס"פד / על המים / כל מים ד / 22 שנמשלה למים / שנקראת מים ד / 23 למים / נ' ד"א ד / הוה / ח' גפ / בגינה ובנהר / בסנה (בגינה פ) ובהר ספ / ישראל / נ' הן גפד / 24 הבא / נ' ד"א ד / הוה* ... הסנה / ח' ינבספד / 25 עושה ... הסנה / ח' יב / עושה / עושין פ / כך / כן ד / 26 פנחס / נ' הכהן נסד / בתוכו / לתוכו נבספד / 27 מרגיש / יודע ג, נ' נ"א מרגיש נ", ח' ב

של המשל. נראה שאין לחפש התאמה מדויקת בין המשל לנמשל ויש לראות במשל רק מעין המתשה לאפשרות שה' וישראל סבלו במידה שווה משעבוד מצריים. אם כן הוא, לא בידעה בעלמא עסקינן אלא בשיתוף של ממש בסבל (והשווה ב, ה[1]). 21 גדל על המים — דווקא במקום מים. 22 התורה שנמשלה למים — דימוי (ולעתים מטאפורה) מקובלים. ראה למשל בר"ר מא, ט (396). 23 בגינה ובנהר — בגסחים ספ: 'ובהר'. הגינה הוא כנראה אזור מושקה והנהר אזור בעל. ההשוואה היא בין שני מקומות של צמיחת לבין שני עולמות. 25 גדר לעולם — כשם שגדר קוצים (ראה ב"ק ג, ב) מגינה על הגינה או הכרם כך מגינים ישראל על העולם ובזכותם יש לו קיום. השווה אורבך, חו"ל, עמ' 491. עושה קוצין ועושה וורדין — ראה לעיל בתיאור הסנה. מסורת זו נכפלה בכמה כת"י בסוף היחידה (ועח"ג שם). 26 כשאדם מכניס ידו — 'אדם מכניס את ידו לתוכו ואינו ניזק מפני שקוצין שלו כפופין למטה ואם ביקש להוציא את ידו הקוצין תופסין את ידו' (הקטע שפרסם מאן). 27 לא הכיר בהם בריה — לא נודעו לאיש, לא שמו אליהם לב. 29 עוף מכניס — כנראה לשון קצרה תמורת 'מכניס עצמו' ועח"ג, ואולי שיבוש הוא בהשפעת 'מכניס' שבשו' 26 לעיל. 32 הדס עושה ג' — ראה פליקס, שם, עמ' 99—100 על סוגי ההדס ומספר

שנקרא עץ עבת (וי' כג 40), אבל הסנה יש לו ה' עליו. אמר לו הקב"ה למשה: אין ישראל נגאלין אלא בזכות אברהם יצחק ויעקב ובזכותך ובזכות 35 אהרן. דבר אחר: הסנה — בישרו שיהיה ק"כ שנה, מנין הסנה. ב,ה(8) וירא והנה הסנה בער באש [והסנה איננו אכל] (ג 2). מכאן אמרו: האש של מעלה מעלה לולבין ושורפת ואינה אוכלת ושחורה היא; האש של מטה אינה מעלה לולבין והיא אדומה ואוכלת ואינה שורפת. ולמה הראה לו הקב"ה למשה בענין הזה? לפי שהיה מחשב בלבו ואומר שיהיו המצריים 40 מכלין את ישראל, לפיכך הראהו הקב"ה אש בוערת ואיננו אוכל — כך המצריים אינן יכולין לכלות את ישראל. דבר אחר: לפי שהיה הקב"ה מדבר עם משה ולא היה מבקש לבטל ממלאכתו, הראה אותו דבר כדי שיהפוך ויראה

האש² אש פ / 38 והיא] ואינה פ / 39 בענין] כענין נספד / שהיה] נ' משה פ / ואומר] ואמר פ / שיהיו] שיהיו ב, שמא היו (יהיו ד) פד / המצריים] מצריים פ / 40 הראהו] הראה לו נפ / ואיננו] ואינה ג, ואינו ב / אוכל] אוכלת ג, נ' א"ל כשם שהסנה בוער באש ואינו אוכל פד / 41 המצריים] במצרים י / 42 הראה] הראהו

או ב, עושין פ, ח' ד / 33 לו] בו ג / 34 יצחק] יצחק פ / 35 בישרו] רמז לו נפד / מנין] כמנין ב"סד / הסנה²] נ' דבר אחר מה הסנה עושה קוצין ועושה וורדין כך ישראל יש בהם צדיקים ורשעים שאיב / 36 מכאן] מיכן ד / אמרו+] ח' ש / 37 מעלה] מעלן ד / ושורפת] שורפת פ / ושחורה היא] ושחורה ג, והיא שחורה ד /

עליו. 33 ה' עליו — כנגד האבות, משה ואהרן. 34 אין ישראל נגאלין וכו' — השווה לעיל א, לה—לו. 35 מנין הסנה — בגימטריא הסנה=120. במדה"ג מובא רעיון זה בשם 'דורשי רשומות'. ב,ה(8) תנח' שמות טו; אבכיר, ילקוט, רמז קסז. 37 מעלה לולבין — מצמיחה ענפים ירוקים ורכים בשעה שהיא אופפת אילן כלשהוא, והוא מדרש על 'בל בת אש'. כך הבין גם בעל מדה"ג: 'שהיה מלבלב ומוציא פרחים' וראה ליברמן, JQR 36 (1946), עמ' 318—319; כשר, עמ' קכא—קכב, סי' נו. מסורת זו מפייט גם יג"י, פיוטין, עמ' עז. ושורפת ואינה אוכלת — לפי ליברמן (שם): שורפת=טורפת=מוציאה טרפים, עלים (ראה יח' יז 9). לפי יומא כא ע"ב: 'שש אשות הן — אוכלת ואינה שותה, שותה ואינה אוכלת וכו' ואפשר אולי בדוחק לפרש (וכך עושה יפ"ת) כי 'שורפת' (בניגוד ל'אוכלת') היא מייבשת את הרטוב (ואילו 'אוכלת': עושה את היבש לאפר). בקטע ממדרש תנח' (MGWJ 38 [1894], עמ' 172) נמצא 'צורפת' תמורת 'שורפת'. ושחורה היא — אש אדומה, ירוקה, שחורה ולבנה נזכרות בפסדר"כ, ויהי ביום כלות, ג(7) ומקבילות כאש של מעלה. התורה ניתנה לפי שהש"ר על ה, יא 'אש שחורה' כתובה על 'אש לבנה' והמסורת שלנו שייכת ככל הנראה לעולם יודעי הנסתר. 38 ואיכלת ואינה שורפת — לפי יפ"ת זהה מאמר זה לאמור ביזמא (שם) על 'אש דידן': 'אוכלת ואינה שותה', שאין בכוחה ללחך את הרטוב ולייבש מים, כניגוד לאש של מעלה, כמתואר לעיל. ויש מתקנים את הטכסט ומותקים תיבת 'אינה' (מהרז"ו). ולמה הראה לו וכו' — מה התכוון הקב"ה לרמוז למשה במחזה האש שאינה אוכלת? התשובה — שלפיה הסנה הוא סמל לעם ישראל שאויביו לא יכולו — דומה לפרשנותו האליגורית של פילון למחזה (חיי משה, א 67). 42 הראה אותו דבר וכו' — כל ענין הסנה לא בא אלא לעורר את תשומת לבו של משה, שביקש להתמיד במלאכתו ולא לזנוח אותה. היש כאן פולמוס

וידבר עמו, שכן את מוצא בתחלה: וירא מלאך ה' (ג 2), ולא הלך משה. וכיון שביטל ממלאכתו והלך לראות, מיד: ויקרא אליו אלהים (ג 4).

45 ב,ו(1) ויאמר משה אסרה נא ואראה (ג 3). ר' יוחנן אמר: ג' פסיעות פסע משה באותה שעה, שנאמר: אסרה נא ואראה. רשב"ל אמר: פניו הלך לאחריו והביט. וירא ה' כי סר לראות (ג 4) — כיון שהביט בו הקב"ה, אמר: נאה זה לרעות את ישראל. אמר ר' יצחק: כי סר לראות — אמר הקב"ה: סר וזעף הוא זה לראות בצערן של ישראל במצרים, לפיכך ראוי להיות רועה 50 עליהם. מיד: ויקרא אליו אלהים (שם).

ב,ו(2) ויאמר משה משה (ג 4). את מוצא: אברהם אברהם (בר' בב 11) יש בו פסק, יעקב יעקב (שם מו 2) יש בו פסק, שמואל שמואל (שמ"א ג 10) יש בו פסק, אבל 'משה משה' אין בו פסק. למה? כאדם שהוא נתון תחת משאוי גדול וקורא: פלוני פלוני, קרב פרוק משאוי זה מעלי! דבר אחר: עם כל

נ,ס, ח' ד / והביט] ג' שנאמר ד / 48 יצחק] ינאי א, נ' מהו ד / 49 ראוי] נ' הוא ד / 51 אברהם] באברהם פד / 52 יעקב יעקב] שמואל שמואל בס / שמואל שמואל] יעקב יעקב ב, ח' ס / 53 יש בו פסק] ח' ס / למה] ג' כן (ג' משל ד) פד / כאדם שהוא] לאדם ד / נתון תחת] נתון תחת פ, שנתון עליו ד / משאוי] משאי ב (ותוקן ב") / 54 וקורא] ואומר א / קרב] וקרובי פ, קרובי

פ / שיהפוך] ג' פניו ד / 43 את] אתה סד / 44 שביטל] שבטל נספד / לראות] ח' ב / ויקרא... אלהים] ויקרא מלאך ה' אליו שאינספ, ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ב / 45 ר' יוחנן] ח' ב (והושלם ב") / אמר] אומר פ, ח' שב (והושלם ב") / 46 משה] ח' ס / רשב"ל] ר' שמעון בן לקיש פ / אמר] אומר פ / פניו הלך] הפך פניו יד, פניו החזיר נס" / 47 לאחריו] לאחריו

כנגד הדעות השונות שמצאו בסנה הכוער רמזים וסמלים למיניהם ז 43 בתחלה 'וירא מלאך' ופ' — השווה לעיל ב, ה(6) ועח"נ.

ב, ו(1) תנח' שמות טו; תנ"ב שמות יג. 45 ג' פסיעות — מספר מועט. דורש את מספר התיבות שב'אסורה נא ואראה' ומבקש לומר שהתרחק משה מצאנו רק מעט ולא הפקירם. 46 פניו הלך לאחריו — עח"נ. אולי פירושו: פסע אחרנית (מיראת כבוד) ולפי זה 'סר' הוא התרחקות מן הסנה דווקא, וחולק רשב"ל על ר' יוחנן. 48 נאה זה לרעות וכו' — התרחקותו המועטת של משה מצאנו בשל דאגתו להם (ר' יוחנן), או יראת הכבוד שרחש למראה הסנה (רשב"ל) שימשו הוכחה שהוא ראוי, מתאים לתפקיד. ומשחק מלים לפנינו בין 'לראות' לבין 'לרעות', והשווה הר"ל. 49 פ' וזעף — בהשפעת לשון הפסוק מל"א כ 43; שם כא 4. והשווה גם לעיל א, כז — כת. גם במאמר זה נמצא משחק מלים בין 'לראות' לבין 'ראוי', 'רועה'.

ב, ו(2) ספרא א; תוס' ברכ' א, יד; תנח' שמות יח; תנ"ב שמות טו; בר"ר ל, ד (271); משנת ר"א ח (143). 52 יש בו פסק — נוהגים לפרש 'פסק' כאותו קו ניצב המבדיל בטכסטים שיש בהם טעמים בין תיבות מקראיות (כגון: יעקב | יעקב). ב'משה משה' אין פסק, אך בצירופים האחרים נמצאהו. לפי זה נסמך המדרש כאן על מסורת הטעמים. עם זה ייתכן שכוונתו לומר כי בצירופים האחרים מבדיל עיצור בין תיבה לתיבה ("אברהם" וכו') ובמקרה שלנו לא נמצא כמותו, וה'פסק' הוא מעניין הפסקה, הבדלה, חיתוך בין תיבות סמוכות וזהות. 53 משאוי — ראה לעיל א, כז(4). 54 פלוני פלוני — 'במהירות ללא הפסק מכובד המשא' (מהר"ו) ומבקש לומר כי

55 הנביאים הפסיק מלדבר עמהם, ועם משה לא הפסיק כל ימיו. חני רשב"י: מהו 'משה משה' — לשון זירוז ולשון חיבה. דבר אחר: משה משה — הוא שלמד תורה בעולם הזה והוא שעתיד ללמד בעולם הבא, שעתידין ישראל לילך אצל אברהם ואומרים לו: למדנו תורה, והוא אומר להם: לכו אצל יצחק, שלמד יותר ממני. והוא אומר להם: לכו אצל יעקב, ששימש יותר ממני. 60 ויעקב אומר להם: לכו אצל משה שלמדה מפי הגבורה. הדא הוא דכתיב: ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון (תה' פד 8). ואין 'אלהים' אלא גדולים, שנאמר: ראה נתתיך אלהים לפרעה (ז 1). ר' אבא בר כהנא אמר: כל שנכפל שמו הוא בשני עולמות.

ב,ו(3) ויאמר חנני (ג 4). חנני לכהונה ולמלכות. אמר ליה הקב"ה: במקום 65 עמודו של עולם אתה יושב? אברהם אמר 'חנני' (בר' כב 1) ואתה אומר 'חנני'?! בקש משה שיעמדו כהנים ומלכים ממנו. אמר ליה: אל תקרב הלם

58 להם] לכם פ / אצל יצחק] אל יצחק י, ליצחק נבפ / 59 שלמד] ג' תורה י / והוא] ויצחק נפד / להם] ח' ד / אצל... אצל] ח' פ / 60 ויעקב] והוא ב / משה] למשה פ / הגבורה] השכינה ג, הב"ה ד / 62 גדולים] משה ג"ס"ד / 63 כל] ג' מי ד / 64 ולמלכות] חנני למלכות ינ / אמר ליה] א"ל אינבס, אמר לו פד / 65 עמוד] עמדו פ / פ / יושב] עומד יד / 66 כהנים... ממנו] ממנו כהנים ומלכים (מלכים וכהנים ג) אינבספד / אמר ליה] א"ל אינבסד, אמר לו

ד, ח' ס / פרוק] פסוק ג, פס"ס, ג' מעלי נד, ג' מעליו פ / משאוי] משוי יב"ד, ח' ב / מעלי] ח' נפד / כל] על ס / 55 ועם משה] אבל משה (עם משה ס) אינבספד / כל ימיו] מימיו פ / רשב"י] ר' שמעון בן יוחאי פד / 56 מהו] מה פ / זירוז] חיבה נפד / ולשון] ח' ג / חיבה] וזירוז ג, זירוז פד / דבר אחר] ויאמר י, אמ' ג (ותוקן ג"), דא"מ בס / 57 תורה] ח' נפ / הוה] ג' תורה נפ / והוא] הוא ס / שעתיד] עתיד נפד / ללמד] ללמד ספ / בעולם] לעולם פד /

גם הקב"ה סבל עם בני ישראל (וראה לעיל ב, ה[1]). 55 לא הפסיק כל ימיו — ודיבר עמו אף ביום מותו. על יחרון נבואתו של משה על שאר נביאי ישראל ראה גם ויק"ר א, יד (ל—לב); יב' מט ע"ב. 56 לשון זירוז ולשון חיבה — למאמר זה מקבילה בספרא ובתוס'. ייחוס המאמר לרשב"י — רק כאן. בבר"ר נו, ז (602) הוא בא 'בשם ר' חיא', היינו בשם הספרא. הכפילות שבקריאה 'משה משה' נדרשת במאמר זה לשני פנים. 59 שלמד יותר ממני — יצחק חי שנים רבות יותר מאברהם ואף למד תורה מילדותו (השווה לעיל א, א) מה שאין כן אברהם, שהיה אף גולה ונרדף. ששימש יותר ממני — בבית המדרש של שם ועבר. ראה לעיל א, א. שימוש תלמידי חכמים (בנוסף לתלמוד תורה) עדיף על תלמוד תורה בלבד. 60 שלמדה מפי הגבורה — וכך גם בעיר' נד ע"ב. 61 ילכו מחיל וכו' — דורש: ילכו בני ישראל מאיש לאיש והאחרון שבהם, יעקב, יראה (תחת: יראה), יצביע, על משה, המכונה 'אלהים', ל'אלהים' כלשון חול, ככיניו לגדולים ושופטים, ראה גם כב 7 וכמוהו עוד. 62 ר' אבא בר כהנא וכו' — וכן הוא המאמר כבר"ר, במהדורות התנח' ובמשנת ר"א. הכפילות נדרשת על שני העולמות.

כ, ו(3) בר"ר נה, ו (589—590); דב"ר ב, ז; תנח' שמות יט; תנ"כ שמות טז; השווה זכח' קב ע"א; דב"ר-ליברמן, עמ' 47. 64 חנני — התיבה נתפסת ככוללת שני היגודי 'אני', ונדרשת לשני עניינים. 65 עמודו של עולם — שהעולם נסמך עליו ועומד בזכותו. ראה שהש"ר על ז, ח: 'תלתא עמודיא' (הם האבות או חנניה, מישאל ועזריה) והשווה הכינוי שנתכנה בו ריב"ז: 'עמוד

(ג 5), כלומר, לא יהיו בניך מקריבים, שכבר מתוקן אהרן אחיך. 'הלם' זה מלכות, כמה דאת אמר: כי הביאתני עד הלם (שמ"ב ז 18). אמר ליה הקב"ה: כבר מתוקן המלכות לדוד. אבל משה זכה לשתייהן — כהונה, ששימש שבעת 70 ימי המלוואים; מלכות — שנאמר: ויהי בישראל מלך (דב' לג 5).
ב,ו(4) של נעלך [מעל רגליך] (ג 5). כל מקום ששכינה נגלית אסור בנעילת מנעל, כמו ביהושע. וכן הכהנים ששמשו במקדש לא שמשו אלא יחפים.

משה נספד / ששימש / ג' כל ג / שבעת
ב'ו' ד / 70 שנאמר / דכתיב ד, ח' י /
71 נעלך / נעליך ינפ / ששכינה / שהשכינה ד /
72 מנעל / הסנדל ד / כמו ביהושע / וכן ביהושע
פד, ח' ב (והושלם ב"), ג' של נעלך ד /
ששמשו / לא שימשו פד / לא שמשו / ח' פד /

פ, ג' הב"ה נספד / 67 מתוקן / מתוקנת
נפד / אהרן / לאהרן ג"פ, הכהונה לאהרן
ד / זה / זו ד / 68 כמה דאת אמר / כמה
דתימא פד / הלם / ג' ואמר הבא עוד הלם
איש פד / אמר ליה / א"ל אינבסד, אמר לו
פ / 69 לדוד / ח' ינבס (והושלם ג"ס) /
אבל / אע"פ כן ג"ד, אף ס / משה זכה / זכה

הימני' (ברכ' כח ע"ב). ואתה אומר הנני? — בתמיהה על ההעזה שבבקשת משה, המשווה עצמו לגדול שבאבות. ייתכן שיחידה זו — הבאה להפקיע ממשו ומצאצאיו את זכות הכהונה והמלכות — מוצאה בפולמוס האנטי-חשמונאי, שכן החשמונאים (שהיו כוהנים, בני לוי) יכלו למצוא במשה תקדים מקראי למלך-כהן (וראה בהרחבה לעיל א, יז). 67 לא יהיו בניך מקריבים — דורש את 'אל תקרב' מלשון הקרבת קרבנות. מתוקן — ראה לעיל ב, ד(1) ונתפרש הדבר בגוסס ד. 68 הלם — גזירה שווה בין 'הלם' שבפסוקנו לבין 'הלם' האמורה בהגעת דוד למלכות. השווה גם נסחים פד וכן סא"ר יח (90). 69 אבל משה וכו' — בניגוד לצאצאיו הנזכרים לעיל. שבעת ימי המלוואים — וי' ח 33. בשבעת ימי ההכנה של אהרן ובניו לתפקידם שימש (= כיהן בקודש) משה. 70 ויהי בישראל מלך — דורש פסוק זה על משה, מלך ישורון (= ישראל).
ב, ו(4) פדר"א מ (צד ע"ב); השווה ברכ' ט, ה. 71 נעלך — כך (ביחיד!) בעשרות כח"י עבריים ובכמה מתרגומי המקרא (תה"ש והולגטה). בנה"מ: 'נעליך' (ועז"נ). אסור בנעילת מנעל — ראה לאיסור זה ולנימוקיו זבח' כד ע"א; במ"ר ה, ח ובהרחבה אצל כשר, כרך ח, עמ' רנא-רנג. מסורת זו מביא הרמב"ן (בשם 'אמרו'). 72 כמו ביהושע — ראה גוסס ד ויהו' ה 15.

1 ג,א(1) פרשת' ג. ויאמר אנכי אלהי אביך [אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב] (ג 6). הדא הוא דכתיב: פתי יאמין לכל דבר (מש' יד 15). אין פתי אלא גער, שכן מצינו בערביא שקורין לינוקא פתיא. דבר אחר: אין פתי אלא פתוי, כמה דאת אמר: וכי יפתה איש בתולה (כב 15). אמר ר' יהושע הכהן 5 בר' נחמיא: בשעה שנגלה הקב"ה למשה טירון היה משה לנבואה. אמר הקב"ה: אם נגלה אני עליו בקול גדול — אני מבעתו; בקול קטון — בוסר על הנבואה. אמר הקב"ה: מה אעשה? נגלה עליו בקול של אביו עמרם. אמר משה: מה אבא מבקש? אמר לו הקב"ה: איני אביך אלא אלהי אביך,

למשה] על משה ד / 6 נגלה אני] אני
נגלה ב / מבעתו] מצערו אינבס / קטון
קטן אבס, נמוך ינפד / בוסר] ג' הוא ד /
ד על הנבואה] בנבואה א / אמר הקב"ה] ח'
פד / אעשה] עשה פד / נגלה] אגלה בס,
ג' אני אנ / בקול] בקולו אבספד / עמרם
של עמרם בס, ח' פד / 8 משה] ח' ד, ג'

1 פרשת'] פרשתא איבספ, פרשת ג, פרשה
ד / 2 אין] ואין ג, מה ס, מהו פד /
3 אלא] ח' פד / מצינו] ח' נד / בערביא]
בערבי ס, בערבי ד / שקורין] קורין ינפד /
לינוקא] לנער ד / דבר... פתוי] ח' ס /
אלא] ג' לשון גפד / 4 פתוי] פתי ד /
דאת אמר] דתימר פד / 5 נחמיא] נחמיה ד /

ג, א(1) תנח' שמות יט (חלקו מדפוס מנטובה ואילך); תנ"כ שמות טז; שמו"ר מה, ה.
1 פרשת' ג — דומה שלפנינו שריד מקוטע מפתיחתא על ג 6 (סדר שלא נשתמרו בידינו עדויות אחרות לגבינו; ראה מאן, המקרא, א, עמ' 368, 406). הפתיחתא בתקטעה ושריד ממנה בא להלן ג, ז(1). פתיחתא נוספת לסדר זה מיוצגת להלן ג, ב(1). אלבק (הדרשות, עמ' 396, הערה 59) סבור שאין לפנינו פתיחתאות כלל וסימון הפרשה כפרשה חדשה בטעות יסודו, אך דומה שאין הצדק עמו. אלהי אביך — לא מצאנו במקום אחר במקרא 'אלהי אביך' לפני מניית האבות וסביב צירוף מוקשה זה בונה הדרשן את דבריו (ובתורה השומרונית כאן: 'אלהי אבותיך'!). 2 אין פתי אלא נער — ואינו דורש על משה דווקא (שהיה אז בן שמונים שנה) אלא נותן טעם אחד לפסוק. 3 שכן מצינו וכו' — וכן בר"ר פו, א (1061) ומקבילות. ובלשון ערב: فتى = נער. 4 פתי — אולי: פתוי (בינוני פעול) והמפותה מאמין לכל דבר. 5 פירון — מלטינית (Tirof-onis): חיל צעיר, מי שמתחיל בלימוד אומנות המלחמה, וכאן בהשאלה: מתחיל (ראה קרויס, מלים שאולות, עמ' 265). 6 בוסר — מבזה. ראה לעיל, א, לב(2). התגלות בקול שקט וגמוך לא היתה מרשימה את משה ולא היה שת לבו לדברים. ד נגלה עליו בקול וכו' — הקריאה 'משה משה' היתה בקולו של עמרם (לפי לק"ט ושכ"ט: 'נגלה בדמות אביו'). נראה שיש כאן השפעה מסיפור התגלות

בפתוי באתי אליך שלא תתירא: [אנכי] אלהי אביך, אלהי אברהם אלהי
10 יצחק ואלהי יעקב. שמח משה ואמר: הרי אבא נמנה עם האבות, ולא עוד
אלא שהוא גדול והוא נזכר תחלה.

ג,א(2) ויסתר משה פניו (ג 6). אמר משה: אלהי אבי עומד כאן ואיני
מסתיר פני? ר' יהושע בן קרחה ור' אושעיא. אחד מהם אומר: לא עשה משה
יפה כשהסתיר פניו, שאילולי לא הסתיר פניו גילה הקב"ה מה למעלה ומה
15 למטה ומה היה עתיד להיות, ולבסוף בקש לראות, שנאמר: הראני נא
את כבודך (לג 18). אמר לו הקב"ה: אני באתי להראות לך והסתרת פניך,
עכשיו אני אומר לך: כי לא יראני האדם (שם 20), כשבקשתי לא בקשת.
ואמר ר' יהושע דסכנין: אף על פי כן הראה לו הקב"ה. בשכר 'ויסתר משה
פניו' — ודבר ה' אל משה פנים אל פנים (לג 11). ור' הושעיא אומר: יפה
20 עשה משה שהסתיר פניו. אמר לו הקב"ה: אני באתי להראות לך פנים וחלקת
לי כבוד והסתרת פניך — חייך שאתה עתיד לעשות אצלי בהר מ' יום ומ'
לילה, לא לאכול ולא לשתות, ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה, שנאמר:

16 לון ח' ד / הקב"ה נ' למשה ד / אני
ח' ג / לך ח' ס / והסתרת נ' / ואתה ח' ג
הסתרת נס, והסתרת פ / 17 כשבקשתי
נ' לך א / בקשת* בקשתי ש / 18 דסכנין
נ' בשם ר' לוי נפד / הקב"ה ח' ד /
19 פנים² נ' ובשכר כי ירא וייראו מגשת
אליו ובשכר מהביט ותמונת ה' יביט נ"ד /
הושעיא³ אושעיא י, נ' רבא פד / 20 משה ח'
ד / שהסתיר כשהסתיר ג / לך לי ס / 21
שאתה שאת ינס / לעשות להיות ד / אצלי
עמי ב / בהר ח' א / 22 ואתה ואת ינבספ /

הגני פד / לון ח' סד / איני אינו איבספ /
9 אליך נ' כרי ד / 10 הרי הא ד /
11 והוא שהוא ס, ח' ד / נזכר שנזכר ד /
12 משה² ח' ד / 13 ר"י ור' שא /
קרחה קרחא פ / אושעיא הושעיא נבספד /
אחד חד ס / אומר אמר בס / לא נ' יפה
פד / 14 יפה ח' פד / שאילולי שאלמלא
ס / לא ח' ב / גילה נ' לו ינבספד /
הקב"ה נ' למשה ד / ומה מה בגד /
15 ומה היה ומה א, מה שהיה היה פ
נ"פד, ח' ג / ומה² ח' איבס, נ' היה ג /
עתיד שעתיד ד / ולבסוף ובסוף פד /

ה' לשמואל (שמ"א ג) ועמד על כך רבנו בחיי בפירושו לפסוק. 11 והוא נזכר תחילה — והמנוי
תחילה הוא החשוב ביותר. השווה להלן ז,ה(4).

ג,א(2) ויק"ר כ, י (תסה—תסו); ברכ' ז ע"א; שמר"ר מה, ה; השווה ילמדנו, ילקוט, ב, רמז
תקס. 13 אחד מהם אומר — מן ההמשך נראה שהכוונה לר' יהושע בן קרחה. יפ"ת: "אחד
מהם אומר" לא גרסינן וצ"ל "ריב"ק אומר", ודיבור ההצעה 'אחד מהם אומר' הוא אכן נדיר.
המחלוקת בין ריב"ק ור' הושעיא — שעיקרה טיב הקירבה בין אל ואדם — חסרה מן המקבילות.
14 מה למעלה וכו' — סודות במישור היקום והזמן, שהם מיסודות תורת הנסתר. בחיבור הקרוי
'מדרש כתפות בעצי היער' (בתי מדרשות, א, עמ' רעז—רפה) — ולו זיקה בולטת לספרות
ההיכלות — בא חיבור מפורט של ביקור משה בשעת מעמד הסנה ברקיעי שמים, גיהנום וגן-עדן
תוך גילוי סודות העתיד. והשווה עוד גינצבורג, ג, עמ' 272, הערה 117. 17 כשבקשתי לא
בקשת — בשמר"ר מה, ה מוסיפים: 'עכשיו שבקשת — איני מבקש' (והשווה מהר"ו והר"ל).
18 ואמר ר' יהושע וכו' — עד 'פנים אל פנים' היא סטייה מן העניין, שעניינה מפורט יותר
במקבילות, ועח"נ. 22 לא לאכול ולא לשתות — כגון האמור בדב' ט 9. ליהנות מזיו השכינה —

כי קרן עור פני משה (לד 35), אבל נדב ואביהוא פרעו ראשיהם וזנו ונתנו עיניהם בזיו השכינה, שנאמר: ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו [ויחזו 25 את האלהים ויאכלו וישתו] (כד 11), והם לא קבלו על מה שעשו?

ג,ב(1) [ויאמר ה'] ראה ראיתי את עני עמי (ג 7). הדא הוא דכתיב: כי הוא ידע מתי שוא (איוב יא 11). ידע הקב"ה העם המתים על השוא להעשותו. דבר אחר: ידע הקב"ה העם העתידים לעשות שוא ומתהרגים, כמה דאמרי: מתיך בחרב יפלו (יש' ג 25). אלא: וירא און ולא יתבונן (איוב, שם). 30 כיצד? אתה מוצא בשעה שיצאה הגר מביתו של אברהם היא ובנה, מה כתיב—ויכלו המים מן החמת [...] ותלך ותשב לה מנגד [הרחק כמטחוי קשת] (בר' כא 15—16). אמר ר' ברכיה: החלת מטחת דברים כלפי מעלה. אמרה: רבון העולמים, אתמול אמרת לי: הרבה ארבה את זרעך (שם טז 10) והיום מת? מיד: ויקרא מלאך אלהים אל הגר (שם כא 17). אמר ר' סימון: 35 בקשו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו: רבון העולמים, אדם שעתידי להמית

ומתהרגים ב, ונהרגים ד / דאמרי דתימא פד / 30 אתה מוצא ח' ב / שיצאה שיצאת ס, שיצא פ, שיצאתה ד / 32 ברכיה ברכיא פ / 33 העולמים העולם ד / 34 והיום ג' הוא ד / 35 בקשו ח' ב /

23 כי... משה לא ידע כי קרן עור פניו פד / וזנו ח' איב / ונתנו ח' נספד / 24 בזיו מזיו נבספד / 25 קבלו ג' שכר א"ב"ס / 27 להעשותו לעשותו נפד, לעשו' ס / 28 העתידים העתיד יבס / ומתהרגים

'שזה יהיה מחיתך' (מהרו"ו) ולכן הזכיר לעיל את הימנעות משה ממאכל ומשקה, שכן 'אין מלאכי השרת גוזנין אלא מזיו השכינה' (שמו"ר לב, ד), וראה עוד להלן. 23 פרעו ראשיהם—סימן לחוסר כבוד ועניינו: גילוי הראש. השווה: 'בנות ישראל דרכן להיות מכסות ראשיהן... דרכי תגוים... ראשיהן פרוצות' (במ"ר ט, טו), ו'פרע ראש' הוא היפוכו של 'ויסתר... פניו' האמור במשה. וזנו ונתנו עיניהם—ע"נ ונראה שכפל לשון לפנינו. ענין ההזנה האמור כאן בנדב ובאביהוא נלמד מסיפא כד 11: 'ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו', והשווה ויק"ר. 25 והם לא קבלו וכו'—'לשון תמיהה' (רד"ל) וכך נראה. עניינה: האם לא נעשו על מה שעשו? ו'קבלו' הוא לשון קצרה. לפי מהרו"ו נאמר המשפט בנחותא: נדב ואביהוא לא נעשו בהר סיני על חטאם בהגסת הלב (אלא מאוחר יותר, עם חנוכת המשכן).

ג, ב(1) שמו"ר מב, ה; שם מג, ח; השווה תנח' שמות כ; דב"ר ג, ט. גם קטע זה (והשווה ג, א[1]) בנוי כדרך הפתיחתא (והשווה עוד מאן, המקרא, א, עמ' 368) ומקשר בין 'וירא און' (הסיפא של איוב יא 11) אל 'ראה ראיתי' שבפסוקנו. עיקר הפתיחתא: עם ישראל נגאל על אף שידע האלהים את חטאיו העתידים (והשווה גם א, לה—לו לעיל). 27 ידע הקב"ה העם וכו'—קשה וחסר-מקבילה. הקושי עוד מוחרף בשל ההמשך ('דבר אחר') הכופל לכאורה לאמור כאן ('ואין הפרש בין שני הפירושים', יס"ת). ונראה לומר: ה' ידע שעם ישראל יחטא בעבודה זרה (=שוא; ראה יר' יח 15 וכיוצא בו) ובשל כך ימותו (מו"ת+על פירושו: מת בגלל. ראה בר' כ 3; שבת ב, ו ועוד), וכוונתו לחטא העגל. 'מתי שוא' הם המתים בגלל השוא. 28 דבר אחר—חוזר במלים אחרות על האמור לעיל. הפסוק מיש' הובא כראיה כי המתים האמורים בפסוק מתו בחרב, כפי שארע לחוטאים בעגל (לב 27). 29 וירא און ולא יתבונן—ה' רואה את החטאים הצפויים אך אינו שח לבו לכך כשהוא בא לגאול. 30 כיצד וכו'—הדיון בישמעאל קוטע את רצף הדיון בחטא העגל ויציאת מצרים. לענין הסיפור בהגר ובנה ראה גם בר"ר נג, יג (572); שם, יד (573) ולעיל א, א. 32 ממתת דברים—משחק מלים עם 'כמטחוי' (קשת). 35 עתיד

את בניך בצמא את מעלה לו את הבאר? נאה להעלותה לס' רבוא, שהם עתידים לומר לפניך: זה אלי ואנוהו (טו 2). אמר להם: עכשיו זה צדיק הוא או רשע? אמרו לפניו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא בשעתו, לכך כתיב: וירא און ולא יתבונן. וכך כשהיו ישראל במצרים ראה הקב"ה 40 מה עתידים לעשות, הדא הוא דכתיב: ראה ראיתי. 'ראיתי' לא נאמר אלא 'ראה ראיתי'. אמר ליה הקב"ה למשה: אתה רואה ראה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה באין בסיני ומקבלין תורתך ואני רואה אותם מקבלין תורתך — זה 'ראה', 'ראיתי' זו ראית מעשה העגל, שנאמר: ראיתי את העם הזה [הנה עם קשה ערף הוא] (לב 9), כשאבא ליתן להם את התורה אני 45 יורד בטראמולי שלי והם מתבוננים בי ושומטים אחד מהם ומכעיסים אותי בו, ואף על פי כן איני דונם לפי המעשים העתידים לעשות אלא לפי ענינם דהשתא. שמעתי צעקתם אף על פי שידעתי מכאוביו שהם עתידין לעשות, הוי: ראה ראיתי.

פד / 42 אתה רואה את רואין פ, נ' אותם יס"ד / בסיני לסיני יבסד / 43 זה / 44 כשאבא נ / 45 זה איס / ראית ח' י / 46 כשאני בא א, נ' לסיני פד / 47 בטראמולי בטראמולי יגפ / והם שתן בגפד, ושתן ס / בן ח' א / אחד ח' ס / ומכעיסים ומכעיסין ס / 46 בן ח' ב / ואף אף ד / דונם דנם גפד / העתידים העתידות ס, שעתידין פ / ענינם ענינים א"יגבס, הענין ד / 47 שמעתי כי (ח' פ) שמעתי את פד / שידעתי נ' את נ / שהם עתידין שעתידין פד /

מלאכי השרת המלאכים פ, נ' בקשו נ / רבון העולמים רבון העולם ד, ח' י / 36 אתי ח' פד / אתה אתה סד / אתה ח' נ / נאה ראה אי / להעלותה לעלותה ש, להעלות ד / שהם עתידים שעתידין נ / 37 אמר להם אמ' ליה ש, א"ל א / זה ח' בפד / הוא ח' י / 38 צדיק נ' הוא פד / בשעתו כשעתו נ, לשעתו ספ / 39 כתיב אמ' ס, ח' פ / וכן וכן ד / 40 עתידים שעתידין ד / 41 אמר ליה א"ל אינבס, אמר לו פד / למשה ח' ד, נ' משה

להצית זכו' — כמסופר בירו' תע' ד, ח (סט ע"ב) ואיכ"ר לאיכה ב, ב (ומקבילות) על התעללות צאצאי ישמעאל בפליטי חורבן הבית, שנתנו להם 'מיני מלוחים' לאכול כדי להגביר את צמאונם. 36 מעלה לו את הבאר — השווה לעיל א, לב(11). שהם עתידים לומר זכו' — היינו: להכיר לך תודת השווה מהר"ו. 38 אלא בשעתו — לפי מצבו בשעת הדין. כך, 'בשעתו', גם בבר"ר שם (573). ראה גם תנח' ויצא ה: 'איני דן את האדם אלא על שעה שעומד בה בדין'. 42 אתה רואה באין זכו' — משה, ככל בשר ודם, אינו יכול לראות אלא את המהלך שמול עיניו, בעוד שהאל רואה גם את העתיד. 45 טראמולי — מיוונית (τετράμωλον): מרכבה הרתומה לארבע פרדות (ראה קרייס, מלים שאולות, עמ' 260). כוונתו למרכבת האל המתוארת ביה' א ובה 'ארבע חיות' (פס' 5) ולהן ארבע פנים, בהם 'פני שור' (פס' 10) וראה להלן ד, ג. ראה עוד תה' קו 19—20: 'יעשו עגל... תבנית שור' ולהלן שמ"ר ל, ז מודה העם: 'שור גנבנו... ועשינו עגל'. השווה גם רבנו בחיי לפסוק. שוממים — גונבים, מוציאים ('שומטין את הכר מתחתיו' [שבת כג, ה] וכי"ב). 46 לפי ענינם דהשתא — לפי מצבם ועיסוקם בשעה זו (השווה ספרי דב' רכ [253]: 'ענינו של זה' — מצבו). במרבית הנסחים 'ענים' והוא בעקבות הפסוק: 'ראה ראיתי את עני עמי' (ג 7) וגררית כתיקון. 47 שמעתי צעקתם זכו' — פראפראזה על הפסוק 'את צעקתם שמעתי'...

ג,ב(2) מהו: כי ידעתי את מכאביו (ג 7)? יודע אני שעתידין להכאיבני 50 במדבר, שנאמר: כמה ימרוהו במדבר (תה' עז 40), ואף על פי כן איני מונע מלגואלם. אמר רשב"ן: הדבר הזה שפט עתניאל בן קנז לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבונו של עולם, כך הבטחת את משה, בין עושין רצונך בין שלא עושין רצונך אתה גואלם, שנאמר: ותהי עליו רוח ה' וישפט את ישראל [ויצא למלחמה] (שופ' ג 10), לכך כתיב: כי ידעתי את מכאביו, אף על פי כן אני 55 גואלם.

ג,ג(1) וארד להצילו מיד מצרים [ולהעלתו מן הארץ ההוא] (ג 8). אמר הקב"ה למשה: אני אמרתי ליעקב אביהם — אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך (בר' מז 4) ועכשיו ירדתי לכאן להעלות את בני, כמו שאמרתי ליעקב אביהם. ולהיכן אני מעלה אותם? אל המקום אשר הוצאתים משם, אל הארץ 60 אשר נשבעתי לאבותם. הלא הוא דכתיב: ולהעלתו מן הארץ [ההוא אל ארץ טובה ורחבה].

ג,ג(2) ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי (ג 9). עד עתה לא באה אלי צעקתם, שלא הגיע הקץ שאמרתי לאביהם: ועבדום וענו אתם [ארבע מאות שנה] (בר' טו 13).

לא ד / 53 אתה] את פ / 54 לכך] לפי' ג / 55 גואלם] אגאלם ב / 56 אמר] א"ל ס / 57 אביהם] אביכם י / 58 ועכשיו] ועתה פד / לכאן] ח' ס / את] ח' פד / בני] בניו י / 59 מעלה אותם] מעלם פד / 60 מן] אל בס / 62 באה אלי] בא ד / 63 צעקתם] ג' לפני ד / לאביהם] לאברהם א, לאבותם ב /

48 הוי' ג' אומר פ / 49 שעתידין] כמה (שהם ס) עתידין נספד / 50 שנאמר] כמה דתימא פד / מונע] נמנע פד / 51 מלגואלם] מגאלם אינבס / רשב"ן] ר' שמואל בר נחמן נפד / אמר] אמרו י / 52 רבונו של עולם] רבון העולמים נפד / כך] ח' ס / עושין] שעושין ג / שלא] אין יס, שאין ג, לו פ,

כי ידעתי את מכאביו' תוך דרשת 'כי' במשמעות של 'אף-על-פי' ותוך הסבת 'מכאוביו' מייסורי העם לחטאיו הצפויים.

ג, ב(2) תנח' שמות כ. 49 יודע אני — השווה ג, ב(1) והרעיון אחד. 51 שפט — רב את ריבם של בני ישראל לפני האלהים (והשווה: 'שפטו... ריבו... [יש' א 17]), תבע את עלבונם מן האלהים. השימוש הנדיר ב'שפט' כאן הוא בהשפעת הפסוק דלהלן. 53 אתה גואלם — והגאולה לפי קטע זה אינה תלויה במעשי האדם (בהווה ובודאי בעתיד), וראה לעיל א, לה—לו. ותהי עליו רוח וכו' — נראה (כדעת מהרז"ו והרד"ל) שיסוד המדרש (וקישורו לעתניאל דווקא) בסדר העניינים שבפסוק, שם מבדילה השפיטה בין ירידת הרוח ליציאה למלחמה, ולכן 'דרש שאינה לשון שפיטת שדרה על ישראל' אלא דין ודברים לפני האלהים.

ג, ג(1) השווה שמו"ר לח, ו. 58 ועכשיו ירדתי — ומתקשים יפ"ת, מהרז"ו והרד"ל, שהרי ההבטחה להעלות את יעקב ממצריים כבר נתגשמה (בר' ג), אלא שאין הקטע מבקש אלא להראות, כי גורל אחד ליעקב ולצאצאיו: שניהם ירדו מצרימה ושניהם עלו ממנה בהבטחת ה'. ג, ג(2) 62 עד עתה לא באה וכו' — לא משום שלא שמע האל אותה, אלא משום שלא נעתר להם' (יפ"ת). 63 הגיע הקץ — השווה לעיל א, לה—לו.

65 ג,ג(3) ועתה לכה ואשלחך אל פרעה (ג 10). אמר ר' אלעזר: 'לכה' — ודאי, ה"א בסוף התיבה, לומר אם אין אתה גואלם אין אחר גואלם.

ג,ד(1) ויאמר משה [אל האלהים] מי אנכי [כי אלך אל פרעה וכי ארציא את בני ישראל ממצרים] (ג 11). אמר ריב"ל: משל למלך שהשיא את בתו ופסק לה ליתן מדינה אחת ושפחה אחת מטרונה, ונתן לה שפחה כושית. 70 אמר לו חתנו: והלא שפחה אחת מטרונה פסקת לי ליתן? ! כך אמר משה לפני הקב"ה: רבוץ העולמים, כשירד יעקב למצרים, לא כך אמרת לו: אנכי ארד עמך [מצרימה] ואנכי אעלך גם עלה (בר' מו 4) ? ועכשיו אתה אומר לי: לכה ואשלחך אל פרעה [והוצא את עמי בני ישראל ממצרים] (ג 10) ? דבר אחר: מי אנכי — אמר ר' נהוראי: אמר משה לפני הקב"ה: אתה אומר 75 לי — הוצא את עמי בני ישראל [ממצרים]. איכן אני מושכם בקיץ מפני החמה

ליתן לי יגבספד / 71 העולמים { העו' ס, העולם ד / 72 ועכשיו { ועתה א / 73 ממצרים } נ' לא אנכי הוא שאמרת (שאמרת יגבס, נ' לו גבספד) אנכי אעלך גם עלה יגבספד / 74 אמר ר' נהוראי ר' נהוראי אומ' פד / 75 הוצאי { וכו' (רד א, לירד י, לילך ס) ולהוציא שאיס, רד (לך נד) והוצא גבספד / איכן { איך ב, היכן סד / מושכם { משכים יבס,

66 ודאי { זו ראיית (ראיה י) שאיגבס, וראיתי פ, וודאית ד / ה"א { תה"א ד / בסוף התיבה { לבסוף יבס, שבסוף (ג' התיבה פד) נפד / 68 ריב"ל { ר' יהושע בן לוי פד / משל { ח' נס / 69 לה { ח' נפד / ליתן { נ' לה ינפד / אחת { ח' ד / מטרונה { מטרונית ד / שפחה { ח' איבס / 70 לו { לה פ / והלא { לא ד / אחת { ח' יפד / לי ליתן {

ג,ג(3) ויק"ר א, ה (יו); השווה תנ"כ שמות יו. 66 ודאי — כך תיקנתי על פי העניין והמקבילה. תיבת 'ודאי' לא הובנה ונשתבש המאמר בכל הנסחים (עח"נ ולהלן ה, כב[3]; י, ג). 'ודאי' (השווה אלבק, בר"ר, עמ' 28—29) באה להורות על הבנת תיבה מקראית 'כפשוטה' ולא כמדרשה. היות ותיבת 'לך' ניתנת לקריאה הן כ'לך' הן כ'לף' הושמה — לדעת המדרש — ה"א בסוף התיבה ('לכה') לוודא את הקריאה 'לך', שהיא היסוד לאמור כאן. אם אין צינה וכו' — 'לך' מסור הדבר הזה... (תנ"כ), 'לך' הגאולה מצפה' (מדה"ג).

ג,ד(1) ראה לעיל ב, ד(2) והשווה שמו"ר טו, יד; שם יח; לעיל א, לה—לו; בר"ר עו, א (897—896). ביחידה זו שלוש תתייחודות עצמאיות (המקושרות זו לזו ב'דבר אחר') ועניינן טענת משה הראשונה (ג 11) וחשובת ה' עליה (שם 12), תוך שהן מעלות טעמים שונים לסירובו של משה לצאת מצרימה. 68 משל למלך וכו' — קישורו של המשל אל גמשלו הוא רוסף, ו'איני יודע איך שיד לכאן המשל' (מהר"ו). נראה שעיקר המשל בהצבעה על אייקום הבטחת המלך (=ה') והפרטים טפלים לעיקר זה. 69 פסק — הקציב והתחייב לתת (כגון 'הפוסק מעות לחתנו' [כת' נ, ב]) כנדוניה. מטרונה — מלטינית (Matrona): אשה אצילה ובעלת יחסין. שפחה כושית — כנראה חסרת ייחוס ואף משונה במראה (השווה ספרי במ' צט [98]), כניגוד למטרונה. ראה גם שהש"ר על א, ו את המעשה ב'שפחה כושית'. 72 ועכשיו אתה אומר וכו' — דורש את 'מי אנכי': אני אינני אותו 'אנכי' (=ה') שהבטיח להוציאם ממצרים ועח"נ. 74 דבר אחר — ראה לעיל ב, ד(2) ושם נרשמו מקבילות. ר' נהוראי — בקטע שפרסם מאן (המקרא, א, עמ' קא): 'ר' יוסה בן נהריי. בשוה"ר: ר' יהודה בר' סימון'. 75 מושכם — עח"נ. תיבה זו מקורה בלשון

ובחורף מפני הצנה? מנין לי לספק במאכל ומשתה? כמה חיות יש בהם, כמה מעוברות יש בהם, כמה תינוקות יש בהן! כמה מיני ריבוכין התקנת להם לחיות שבהם? כמה מניקות למעוברות שבהם? כמה קליות ואגוזים התקנת לתינוקות? והיכן פירוש של דבר — בשיר השירים: הגידה לי שאהבה נפשי 80 [איכה תרעה] (שה"ש א 7). אמר לו הקב"ה: מן הררה שיהא יוצאה עמהם ומספק להם את יודע היאך אני עתיד להנהיגם. דבר אחר: מי אנכי. אמר לפניו: רבון העולמים, היאך אנכי יכול ליכנס למקום ליסטים, למקום הורגי נפשות? הוי: מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא [את בני ישראל ממצרים], ומה זכות יש בידם להוציאם? אמר ליה הקב"ה: כי אהיה עמך (ג 12). אין 85 אומרים 'כי אהיה עמך' אלא למי שהוא מתיירא. וזה לך האות (שם) — כמו שהסנה הולך בשליחותי ואינו ניזוק, כך אתה הולך בשליחותי ואינך ניזק. וזה

נ"ס" / 81 ומספק] אני מספק י, ומספק ב, ומספק (ומספקת נ"ס" להם נס, ומספקת פ, במצרים מספק ד / להם) ג' כמה ימים י, ג' יום בנס, ג' שלשים יום נ"ס"פד / את] ואת י, אתה ד / היאך] איך ד / עתיד] יכול ג / 82 רבון העולמים] רבון העולם ג, רבוננו של עולם ספד / אנכי אני אינפד / ליכנס] ג' מי יכנס ס / ליסטים] ליסטים ב, ליסטינ פ / למקום] ולמקום ד / 84 ומה ... מתירא] ח' ב (והושלם ב" / ומה] מה ד / יש] ח' פ / בידם] ג' שאוכל פד / אמר ליה] א"ל אינב"ספד / 85 כמו ... האות (שוי] 87] ח' פד / 86 הולך] הולכת י / בשליחותי]

משכם ג, מושיבם ס, משכי ד / 76 לי] לו ינ / ומשתה] ובמשתה נבספד / 77 כמה מעוברות יש בהם] ח' ב / ריבוכין] ריבוכין י, ריבוכין ג, רכוכין ס, אונם פ, מזובות ד / 78 כמה] וכמה י / מניקות] מיני רכוכין (ריבוכין ד) התקנת פד, ח' יגבס / שבהם] ח' פד / ואגוזים*] ואגוזים ש / התקנת] ג' להם ג / 79 פירוש] פירוש ש, פי איס, פירש ג (ותוקן נ"), פירשו ס"פ / דבר] ג' זה ד / השירים] ג' שנאמר ד / 80 מן] אם פ / חררה] ג' שאני עתיד בס (ונמחק ס" / שיהא] שנהא פ, שהיא ד / יוצאה] ח' י / עמהם] להם י, ח' נבספ (והושלם

הפסוק 'משכני אחריך' (שה"ש א 4) ועניינה הובלה, הנחיה. 76 לספק במאכל — ספק+ב' מצאתי גם בב"מ ז, א ('לספק במתיקה'). חיות — יולדות, שקשה לטלטלן בדרך ושיש להשגיח עליהן ועל מזונן בקפידה. 77 ריבוכין — פורש לעיל ב, ד(2) ועח"נ. 78 קליות — גרגרי תבואה קלויים באש (כגון חר' ה, א). קליות ואגוזים נזכרים לא פעם כמאכלים אהובים על ילדים (ב"מ ד, יב; פס' קט ע"א). 79 והיכן פירוש וכו' — גם במקומות אחרים (כגון תוס' תע' ב, י; ספרי דב' מ [83—84]) משמשת לשון זו כחוליית קישור בין דברי אגדה לפסוק מקראי שעליו הם מושתתים. 80 מן חררה וכו' — החררה היא עוגת-לחם דקה שנאפתה על גחלים (שבת א, י ועוד) וכוונתו לאותן 'עוגות מצות' (יב 39) שאפו יוצאי מצריים בחפזון. 'נס גדול נעשה להם בחררה זו שאכלו ממנה שלשים יום עד שירד להם המן' (מכ' בא יד [49] והשווה שמו"ר כה, ד ומקבילות רבות ועח"ג). 81 דבר אחר — ביחידה זו באות שתי טענות של משה ועל שתיהן משיב ה' בזה אחר זה. תשובתו המפורטת של ה' (במקרא) היא שעוררה למצוא בדברי משה את הטענות דלהלן. 84 אין אומרים וכו' — מסורת זו גם בבר"ר ושם אף מוזכרים שגם ליעקב נאמר 'הנה אנכי עמך' (בר' כח 15), וראה גם להלן ג, י(2). 85 כמו שהסנה הולך — משפט זה נשמט מן הדפוסים והוא דורש 'זה לך האות' כהצבעה על הסנה הבורע (השווה שכי"ט ורשי"י וזה לדעת

לך האות [כי אני שלחתיך] (שם), ובדבר הזה אתה ניכר שאתה שלוחי; לפי שאהיה עמך וכל מה שתמצא אעשה אני. בהוציאך את העם [ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה] (שם), ומה שאמרת באי זה זכות אוציאם, הוי 90 יודע שבזכות התורה שהן עתידין לקבל על ידיך בהר זה הם יודעים ויוצאים משם.

ג,ד(2) ויאמר משה אל האלהים [הנה אנכי בא אל בני ישראל] (ג 13). מהו שאמר לו: כי אנכי שלחתיך (ג 12)? אמרו רבותינו: סימן לגאולה הראשונה שב'אנכי' ירדו ישראל למצרים, שנאמר: אנכי ארד עמך מצרימה 95 ואנכי אעלך גם עלה (בר' מו 4), וסימן לגאולה אחרונה שב'אנכי' מתרפאין והן עתידין ליגאל, שנאמר: הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא [לפני בוא יום ה'] (מל' ג 23).

ג,ה(1) הנה אנכי בא אל בני ישראל] (ג 13). אמר ר"ש לודיא בשם ר'

בשליחותו ש / תולך בשליחותי ² הלך ג / 87 אחת] תהיה נפד / 88 מה] ח' נפ / אעשה אני] אני אעשה י / 89 ומה] מה אינבספד / אוציאם] נ' ממצרים נפד / 90 ידך] יספד / זה] הנה יב"ספד / יודעים] ח' יפד (ונמחק ס") / ויוצאים] יוצאים יפד / 93 רבותינו] נ' ז"ל ד / 94 הראשונה] ראשונה ב (ותוקן ב") /	שבאנכי] שבא י / ירדו] וכשירדו י / למצרים ³] ממצרים שבפ, נ' בהבטחה זו ירדו י / 95 ואנכי... עלה] ובאנכי אני מעלה אתכם פד / וסימן] הוא סימן י / אחרונה] האחרונה ד / שבאנכי] נ' הם בפד / מתרפאין והן] הן י / 96 ליגאל] להגאל בספד / 98 ר"ש] ר' שמעון יספד / לודיא] לודיא נבפד / בשם... ב"ל] בשרשב"ל ב /
--	---

צ"לדס פשוטו של מקרא). 87 ובדבר הזה וכו' — דרשה אחרת על 'וזה לך האות' תוך קישור תיבות אלו עם 'כי אנכי שלחתיך' וראייתם כמשפט עצמאי ושלם: עמידתו של ה' בצד משה היא ההוכחה שמשה הוא שלוח האל. וראה הרשב"ם. 90 בזכות התורה — כך גם בשו"ט קיד, ה (472) והשווה לעיל א, לה—לו.

ג,ד(2) השווה שמור"ט טו, יח; בר"ר צז (צח), ו (1248); בר' רבתי, עמ' 135. 92 ויאמר משה וכו' — נתקשו המפרשים בהופעתן של תיבות אלה, שאינן נדרשות כאן (ראה מהרז"ו ורד"ל וכן הצעת בעל א"א למחקר) אך דומה שעיקר המדרש על תיבת 'אנכי' שבסיפא דקרא. השווה גם ג, ה(1). 93 מהו שאמר לו וכו' — גם כאן ההצבעה היא על השימוש שעשה ה' בתיבת 'אנכי' דווקא. נאולה הראשונה — גאולת מצריים שראשיתה ב'אנכי' (בר' מו 4) וכן סופה (שם). 95 נאולה אחרונה — גאולת העתיד. מתרפאין — מתחלואי גוף ונפש. לא מצאתי פסוק שיש בו 'אנכי' ושעניינו ריפוי לעתיד לבוא. השווה גם בר"ר צה, א (1185—1186): 'מה שהכה הקב"ה בעולם הזה הוא מרסא אותו לעתיד לבא' (וכראה באים יש' לה 5—6, אך גם בהם אין תיבת 'אנכי'). 96 אליה הנביא — כדמות משיחית במחשבת חז"ל ראה עליו גינצבורג, ו, עמ' 44—45. ג,ה(1) 98 אר"ש לודיא וכו' — ר' שמעון (כך רוב כתה"י) לודיא לא נזכר במקום אחר (ראה היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, בערכו), אך מצאנו ר' יוסי לודאה' (מדרש בין מים למים, בתי מדרשות, ב, עמ' צט). נראה שהמאמר נמסר בשם ריש לקיש (=ר' שמעון [סימון] בן לקיש) ועח"נ שעיקרם נסיונות לתיקון. הרמב"ן (על ג 13) מצטט בשם ר' שמעון בשם ר' סימון.

סימון ב"ל: אמר משה — עתיד אני לעשות סרסור בינך וביניהם כשתתן להם
1 את התורה ותאמר להם: אנכי ה' [אלהיך] (כ 2).

ג,ה(2) [ואמרתי להם] אלהי אבותיכם שלחני אליכם [ואמרו לי מה שמו]
(ג 13). באותה שעה נתברר משה על עסקיו שנתיירא אם ישאלו לו מה שמו.
מה אמר אליהם (שם) — באותה שעה היה מבקש לידע שמו של הקב"ה.

5 ג,ו [אהיה אשר אהיה] (ג 14). אמר לו: לפי מעשי אני נקרא. פעמים שאני
נקרא אל שדי, צבאות, אלהים, ה'. כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים,
וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי, וכשאני עושה מלחמה
ברשעים אני נקרא צבאות, וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה', לפי שאין ה'
אלא מדת רחמים, שנאמר: [ה' ה'] אל רחום וחנון (לד 6), הוי: אהיה אשר
10 אהיה, אני נקרא לפי מעשי. ר' יצחק אומר: אמר לו הקב"ה למשה — אמור

לידע ד / אמר לו] ח' ד / שאני] אני ג /
6 אל] באל נ"ס"פד / צבאות] בצבאות
נ"ס"ד / אלהים] באלהים נספד, ח' ב / ה' /
בה' נסד, אדני ב / אלהים... נקרא] ח'
איבס / ד תולה... אדם] עושה מלחמה עם
הרשעים (ברשעים פד) נפד / תולה] ח' ש /
אל שדי] צבאות נפד / עושה... וכשאני
ח' יבס / עושה מלחמה ברשעים... צבאות]
תולה על חטאיו של אדם... אל שדי נפד /
8 לפי] ח' ד / 10 אני נקרא] ח' פ / ר'

99 ב"ל] בשם ר' שמעון בן לקיש (ר"ל ד)
פד / אמר משה] ח' יבס (והושלם ג") /
אני] ח' יבס (והושלם ג") / לעשות]
להעשות ד / 1 את] ח' ספ / 3 באותה]
אותה נבספד / ישאלו] יאמרו ס / 4 לידע
... הקב"ה] משה שיודיענו הב"ה את ה'
הגדול ד / שמו של הקב"ה] ח' שאיבס, את
שמו הגדול נ" / 5 אהיה אשר אהיה] ח'
שאיבספ, ויאמר אלהים אל משה אי"ר אבא
בר ממל א"ל הקב"ה למשה שמי אתה מבקש

99 סרסור — מתווך. ראה גם להלן ו, ג. 1 ותאמר להם 'אנכי' — גם יחידה זו (כקודמתה)
עומדת על הקשר שבין תיבת 'אנכי' האמורה בפרק ג 12—13 אל 'אנכי' האמורה במקראות אחרים,
וכורכת יחד את גאולת מצריים ומתן תורה.

ג,ה(2) שר"ט יח, כב (149); השווה להלן ד, א; ויק"ר יא, ה (רכה). 3 נתברר משה וכו' —
ביקש שיבררו לו, שיבהירו לו, את העניינים שבתם הוא עסק. אין כאן נסיון של התחמקות
משליחות או הרהור אחרי מידות ה' ולא 'עקמנות' (ויק"ר), אלא דברי שבח למשה שכלכל בזהירות
את צעדיו. 4 היה מבקש לידע וכו' — כך נוסח פ ועח"נ ולהלן בראש היתידה הבאה. במרבית
כתה"י נפלה כאן השמטה (וכגירסתם נשתמר גם אצל ר' עזריאל מגירונה, פירוש האגדות, עמ' 119),
אך נוסח כנוסח ד נשתמר אצל הרמב"ן.

ג, ו תנח' שמות כ; ברכ' ט ע"ב; השווה בר"ר ד, ד (28); ת"י. שש תתייחידות נתקבצו כאן
וכולן עוסקות ב'אהיה אשר אהיה' ומפרשות צירוף קשה וחשוב זה באופנים שונים. 5 אמר לו —
ראה נוסח ד (ומקצתו מקביל לתנח', אך שם לא נזכר ר' אבא) והשווה לעיל בסוף ג,ה(2).
נראה שתשובת ה' כאן נמשכת אחורנית. לפי מעשי אני נקרא — 'אהיה נקרא לפי מה אשר אהיה
במעשה' (מ"כ). בעיית שמותיו השונים של ה' במקרא זוכה כאן לפירוש, המוצא בכל שם פן אחר
של האלהים. ראה גם אורבך, תנ"ל, עמ' 29—31 וכשר, עמ' קנא, סי' קעט. 6 כשאני דן וכו' —
ו'אלהים' היא מידת הדין. ראה למשל כב 8. 7 כשאני תולה וכו' — נתקשו המפרשים (ראה
למשל רד"ל) כיצד להוכיח מידה זו מן הכתובים. תל"ה על חטא פירוש: דח"ה העונש (ראה לעיל
א, טו[3]). כשאני עושה מלחמה וכו' — אל נוקם. ראה למשל שם"א טו 2; יש' ב 12; שם יג
11—13. 10 ר' יצחק אומר — תיבת 'אהיה' באה בפסוק שלוש פעמים. על שילוש זה מייסד

להם: אני הוא, אני שהייתי ואני הוא עכשיו ואני הוא לעתיד לבוא, לכך כתיב כאן 'אהיה' שלשה פעמים. דבר אחר: אהיה אשר אהיה. ר' יעקב בר אבינא דציפורי: אמר ליה הקב"ה למשה — אמור להם: בשעבוד הזה אהיה עמכם ובשעבוד אחר הם הולכים ואהיה עמכם. אמר לפניו: וכך אומר להם? דייה צרה 15 בשעתה. אמר ליה: לאו, אלא: כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם (ג 14), לך אני מודיע, להם אי אני מודיע. דבר אחר: אהיה. אמר ר' יצחק בר חיפא בש"ר: בטיט ולבנים הם עומדים ולטיט ולבנים הם הולכים, וכן דניאל אומר: ואני דניאל נהייתי ונחליתי ימים ואקום ואעשה את מלאכת המלך (דנ' ח 27). אמר לפניו: וכן אני אומר להם? אמר לו: לאו, אלא: אהיה 20 שלחני אליכם. אמר ר' יוחנן: [אהיה] אשר אהיה. במה דברים אמורים — ביחידים, אבל במרובים על כרחם שלא בטובתם, כשהם משוברות שיניהם, אמלוך עליהם, שנאמר: חי אני נאום ה' [אלהים אם לא] ביד חזקה ובזרוע

15 אמר ליה] א"ל אינבס, אמר לו פד / אלא] ח' ד / 16 אי אני] אין אני ינ, אני אין ב, איני פד / אמר] ח' פד / 17 בר חיפא] ברחיפא א, ח' ד / בש"ר] בשם ר' (נ' אמי ד) אמר פד / ולבנים] ובלבנים גבפד / ולטיט] לטיט ד / 18 אומר] הוא אומר ס, ח' ד / 19 וכן] וכך פד / אומר] אמו' ד / אמר לו] אלא ס / אהיה] ח' שאינבס (והושלם ג"ס) / 20 אשר] לאשר ינבספד / במה... אמורים] כד"א ש, כד"א אינבספ, ח' ד / 21 משוברות] משוברות פ / 22 אמלוך] מולך אני פד / 23 על... בטובתכם]

ור' ד / אומר] אמר ב / לו] ח' ס / אמר להם] אמר פ, ח' א / 11 אני... אמר להם (שוי 13)] ח' ינבס / הוא אני ח' פד / לעתיד] עתיד א / 12 כאן ח' ד / ר' ור' ד / 13 דציפורי] דספס א, בשם ר' הונא דצפרין (דציפורין אמ' ד) פד / אמר ליה] א"ל א, אמר (נ' לו פ) פד / בשעבוד] שבשעבוד ג / הוה] זה סד, זו פ / עמכם] עמם ספ, עמם ד / 14 ובשעבוד] ובשעבוד ג / אמר לפניו] א"ל גס / וכן] וכן נפ / אומר] נ' אני ד / צרה] לצרה גפד /

הדרשן את דבריו, והד בהם לטענות נוצריות שונות באשר לשילוש שניתן ללמדו מן הפסוק. ראה חזון יוחנן א 8 וכן כשר, שם, עמ' קעח; מדה"ג ורמב"ן. 12 ר' יעקב בר אבינא דציפורי — עח"נ. בבבלי (ברכ') בא המאמר בסתם. 14 וכשעבוד אחר — מן הסתם רומז להווה של הדרשן ודברי נחמה בפיו. אהיה עמכם — עח"נ. דיה צרה בשעתה — לניב זה ראה גם מתי ו 34. אי אפשר לנהל חיי הווה אם המחשבה כולה מוקדשת לצרות העתיד ומרפה ידיים. 16 לך אני מודיע וכו' — ולכן 'אהיה אשר אהיה' נאמר למשה, אך 'אהיה שלחני אליכם' (פעם אחת בלבד) יאמר לבני ישראל (וכך הובן אל נכון בלק"ט ושכ"ט). ר' יצחק בר חיפא בש"ר — לא מצאתי במקום אחר, ובנוסח הדפוסים נשתבש (עח"ג). דברי ר' יצחק זה מקבילים למה שנאמר לעיל בשם ר' יעקב בר אבינא ונראה שסופם אף נוסחו בהשפעת אותו מאמר. 17 וכן דניאל אומר — הפסוק מדנ' הובא לשם גזירה שווה בין 'נהייתי' האמור בו (בקשר לשעבוד ו'מלאכת המלך') לבין 'אהיה' שלפניו. 20 אמר ר' יוחנן וכו' — במרבית הנסחים אין המאמר נפתח בפסוק אלא בפאראפראזה עליו: 'אהיה לאשר אהיה', היינו: 'יחיד שיחפוץ ויבחר בי אהיה לו לאלהים [ורומז אל הגר? ראה אורבך, חז"ל, עמ' 491] אבל הרבים [=עם ישראל] לא אניחם לפרוק עול שמים' (מ"כ). אין עם ישראל חפשי שלא לקבל עליו מלכות שמים, כמשתמע מדברי יחזקאל המובאים בהמשך. 21 כשהם משוברות שיניהם — ביסוד הדברים עשויה להיות דרשה על 'שיני רשעים

נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (יח' כ 33), על כרחיכם שלא בטובתכם. דבר אחר: אמר הקב"ה — כשאני מבקש, אחד מן המלאכים שהוא אחד 25 משלישו של עולם פושט ידו מן השמים ומגעת לארץ, שנאמר: וישלח תבנית יד ויקחני בציצת ראשי (שם ח 3), וכשבקשתי — שלש מהם עשיתים יושבים תחת האילן, שנאמר: והשענו תחת העץ (בר' יח 4). כשאני מבקש — כבודי מלא עולם, שנאמר: הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא (יר' כג 24), וכשבקשתי — [ויען ה'] את איוב מן הסערה (איוב לח 1), וכשאני מבקש — 30 מתוך הסנה (ג 4).

ג,ז(1) ה' אלהי אבתיכם [אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם] (ג 15). לך אמור להם בשמי, שהוא מדת רחמים. בו אני מתנהג עמהם בזכות אבותיהם, ותדע אבות שהם אברהם יצחק ויעקב אני אומר להם, הדא הוא דכתיב: ה' אלהי אבתיכם אלהי אברהם [אלהי יצחק ואלהי יעקב] שלחני 35 אליכם. כששמע משה כך שלא הזכיר לאביו, כמו שעשה בתחלה, אמר לפניו: רבנו של עולם, יש חוטאים בשאול? אמר לו: לאו. א"ל: לשעבר אמרת שמך על אבי ועכשיו סלקת אותו? אמר לו: בתחלה פתתי פתיתי אותך, מכאן ואילך דברי אמת אני מדבר עמך.

אותם י' / 33 אבותיהם] אבותיכם ג, אבותם ד / ותדע] נ' על (שעל ד) פד / שהם] ח' פד / להם] ח' ד / 35 כששמע] וכששמע סד / לאביו] אביו ד / כמו... בתחלה] כבתחילה ב / כמו] כאשר ג, כשם ד / 36 לאו] לא ג / א"ל] אמר לפניו גפד / אמרת] הזכרת י' / 37 אותן] אותי ס /

ח' ד / 24 דבר אחר] נ' ר' עניאנו בר סאסון פ, נ' דא"ר עניאל בר' ששון ד / כשאני] לכשאני ד / 27 כשאני] וכשאני ד / 28 עולם] כל העולם (הארץ פ) נפד / 29 וכשבקשתי] נ' דברתי ג, נ' דברתי עם איוב מן הסערה שנאמר ויען ה' פד / וכשאני] וכאשר אני ד / 32 לך... אבותיהם] ח' פ / אמור] ואמור ד / מתנהג עמהם] מנהיג

שברת' (תה' ג 8; השווה איוב כט 17) וזה יסביר את הופעת הניב הנדיר כאן. 24 אחד משלישו של עולם — כך גם בר"ר סת, יב (787) ומקבילות, ומכוון לגדלו המופלג של כל מלאך. 26 עשיתים יושבים וכו' — היינו בצמצום גופם לממדי בשר ודם. 27 כבודי מלא עולם — רעיון התפשטות האל וצמצומו מודגם בבר"ר (ד, ד) בדוגמאות נוספות. האמור כאן יסודו במקראות כגון יש' ו 3. השווה עוד אורבך, חז"ל, עמ' 31—32. 29 מן הסערה — דורש: 'פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו' (בר"ר, שם). 30 מתוך הכנה — ראה לעיל ב, ה(5). ג, ז(1) השווה תנח' שמות יט. 32 לך אמור להם בשמי — היינו באותו שם שהוא מידת רחמים, 'ה' (ראה לעיל ג, ו). 33 ותדע אבות וכו' — לשון המשפט קשה ובהעדר מקבילות קשה להציע לה תיקון, אך כוונתו ברורה: 'אלהי אבותיכם' האמור בפסוק מדבר בשלושת האבות המגויים כאן ורק בהם, וזאת כניגוד ל'אלהי אביך [=עמרם]... אברהם... יצחק... יעקב' (ג 6). ראה לעיל ג, א(1), וברי כי במקורם היו אותה יחידה והיחידה שלפנינו מיקשה אחת. 36 יש חוטאים בשאול? — שמא בינתיים (מאז קרא ה' למשה ועד עתה) חטא עמרם בעולם המתים ונענש באי הכללתו עם האבות. ללשון המשפט השווה קה' ט 10; איוב כד 19. א"ל — 'אמר לו' או 'אמר לפניו' (ועח"ג). 37 פתתי פתיתי אותך — חזר לאמור לעיל ג, א(1) וראה שם.

ג,ז(2) זה שמי לעלם (ג 15). חסר ו"ו, שלא יהגה את השם באותיותיו. זה 40 זכרי לדר דר (שם) — שאין אומרים אותו אלא בכנוי.

ג,ח(1) לך ואספת את זקני ישראל (ג 16). לעולם זקנים מעמידים את ישראל, וכן הוא אומר: וכל ישראל זקניו ושוטריו ושפטיו עמדים [מזה ומזה לארץ] (יהו' ח 33). אימתי עומדים? כשיש להם זקנים. למה? כשהיה בית-המקדש קיים היו נשאלין בזקנים, שנאמר: שאל אביר ויגדך זקניך [ויאמרו 45 לך] (דב' לב 7), שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל. תדע לך כששלח בן-הדרד למלך ישראל, שנאמר: [בה אמר בן הדרד] כספך וזהבך לי הוא (מל"א כ 3). שלח לו מלך ישראל: כדברך אדני המלך (שם 4). שלח לו פעם שנייה, אמר לו: מלך ישראל, כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו (שם 6). 50 וכל מה שתבע בראשונה אין חמדה? בקש כסף וזהב והם חמדה, שנאמר: ובאו חמדת כל הגוים (חגי ב 7). בקש נשים והם חמדה, שנאמר: בן אדם

ד, נ' על פ / שנאמר ח' ב / 47 שלח' . . .
שנייה] פעם שניה שלח לו פד / 48 אמר
לו] א"ל אי, אל בס, ח' נפד / מלך ישראל
למלך ישראל ג, ח' פד / 49 ביתך] בתיך
ינד, בתיך בפ / 50 וכל] וכי כל ד /

מכאן] מיכן ד / 39 יהגה] ג' אדם פד /
השם] ה' ד / 42 ושוטריו ושפטיו] ושוטרים
ושפטיו ס, ושוטריו ושוטריו ד / 43 אימתי
ג' הם ס, ג' ישראל פד / 44 נשאלין]
שואלים ד / 45 שכל] וכל י / לך] ג' שהרי
ב"ס / 46 הדרד] הדר בד / למלך] אל מלך

ג,ז(2) פס' נ ע"א; קיד' עא ע"א; השווה ירו' יומא ג, ז (מ ע"ד); תנח' וארא א. 39 חסר רץ — תיבת 'לעלם' באה בכתב חסר (וראה הערת המסורה כאן) ובמקבילות נדרש הדבר מלשון העלמה (הסתרה), ונראה שכך יש לפרש אף כאן. ברישא של היחידה מוסבר אפוא מה אין לעשות. (בקטע מתנח' באה השאלה 'למדנו רבנו מהו שיקרא אדם את השם באותיותיו' בראש פתיחתא לשמ' ו 2 ואפשר שלפנינו שריד מיחידה מעין זו. ראה לעיל במבוא, עמ' 16). 40 שאין אומרים וכו' — בסיפא של היחידה מוסבר כיצד יש לנהוג בהזכרת השם: יש לאומרו בכינוי, היינו ברמז או בתחליף (כגון 'יוסי' [סנה' ז, ה], המקום, הקב"ה, הרחמן וכיו"ב תחליפים שטבעו חכמים. גם הקריאה 'אדני' היא בחינת כינוי), וראה גם ע"ז יח ע"א; שר"ט פו, ה (378).

ג,ח(1) תנח' שמות כט; תנ"כ שם כו; סנה' קב ע"ב. 41 מעמידים את ישראל — גותנים לו עמידה, קיום. השווה: 'מלך במשפט יעמיד ארץ' (מש' כט 4; וראה גם ט 16), 'הם שהעמידו תורה אותה שעה' (יב' סב ע"ב). היחידה שלפנינו (ולה מקבילה מלאה בתנח' וחלקית בבבלי) באה לספר בשבח הזקנים (השווה להלן ה, יב). גאולת מצריים, נאמר (שמו"ר טו, ד), היתה 'בזכות זקנים' (והשווה גם ג, ח[3]). בין השיטין ניכרת נימה אקטואלית הבאה לרומם את שלטון החכמים (הם הזקנים) ולהטיף לשמוע בקול עצתם. 42 ושוטריו — בנה"מ: 'שוטרים', אך כבמדרש גם בכת"י עבריים רבים, בתרגום הארמי ובפשיטתא. 43 אימתי עומדים — דורש תיבת 'עומדים' שביהו' תוך התעלמות מן ההקשר. 47 שלח לו פעם שנייה — ולכאורה לא חזר בן-הדרד בדרישתו השנייה אלא על מה שאמר בראשונה, ומדוע סירב לו הפעם? 48 וחפשו את ביתך — בכת"י עבריים רבים ובפשיטתא (ועז"נ כאן): 'בתיך'. 50 ובאו חמדת כל הגוים — והמשך

הנני לקח ממך את מחמד עיניך (יח' כד 16). בקש בנים והם חמדה, שנאמר: והמתי מחמדי בטנם (הושע ט 16). הוי כל מה שתבע בראשונה חמדה. ומהו 'כל מחמר עיניך'? דבר שהוא חמדה מתוך חמדה — זו תורה, שנאמר: 55 [משפטי ה'...] הנחמדים מזהב ומפז רב (תה' יט 10—11). כיון ששמע מלך ישראל אמר: אין זו שלי, של זקנים הוא. מיד: ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ [ויאמר דעו נא וראו כי רעה זה מבקש] (מל"א כ 7).

ג,ח(2) פקד פקדתי אתכם (ג 16). אמר לו: מסורת היא בידם מיוסף שבלשון הזה אני גואלם. לך ואמור להם הסימן הזה. 'פקד' ממצרים, 'פקדתי' על הים. 60 'פקד' להבא, 'פקדתי' לשעבר. ואת העשוי לכם במצרים (שם). כלומר: פוקד אני על המצריים מה שעושים לכם, כמה דאת אמר: פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (שמ"א טו 2). ואמר אעלה אתכם [מעני מצרים] (ג 17). אמר: כאשר אמרתי ליעקב כך אעשה. ומה א"ל: אנכי אעלך גם עלה (בר' מו 4).

בזקנים ולכך אמר הקב"ה למשה לך ואספת את זקני ישראל ד / 58 בידם] בידכם א / 59 הוה] זה פ / אני ח' נ / ואמור] אמור ב / הסימן הזה] זה הסימן ד, ב' מהו (ומהו ד) פקד פקדתי א"נב"ספד / ממצרים] במצרים סד / 60 להבא] על הבא ס / פוקד אני אני פוקד ד / 61 שעושים] שהם עושים ס / כמה דאת אמר] כמה דתימר פ, כ"ד ד / 62 עמלק לישראל] לך (ונמחק פ") עמלק (נ' לישראל פ) פד / אמור] נ' להם נ"פד / 63

אין] אינו ד / 53 הוי] ג' אומר נפד / בראשונה] ג' הוי נ / 54 זו תורה] זו התורה פד, ח' ינבס / 56 ישראל] ג' זה ד / זו] זה ס / שלי] ג' הדבר הזה פ, ג' אלא ד / ויקרא מלך] קרא ס / לכל זקני הארץ] אל כל זקני הארץ י, את הזקנים נ, לזקנים ב, ה' פ, לכל זקני ישראל ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולא תאבה, כיון ששמע לעצת הזקנים מיד ויצא מלך ישראל ויד את הסוס ואת הרכב וגו' הוי ישראל נמלכים

העניין, 'לי הכסף ולי הזהב' (8) וראה רד"ל. 52 את מחמד עיניך — ולהלן 'ותמת אשתי' (18). 54 חמדה מתוך חמדה — החמדה שבחמדה, 'חמדה נבחרת' (מהר"ו). 56 אין זו שלי וכו' — 'אין בידי להשיב על זה אלא בעצת הזקנים' (יפ"ת). בעניינים חשובים — מסירת התורה, ולא רכוש בעלמא, לאויב — יש לשמוע בעצת הזקנים. ויקרא מלך ישראל וכו' — ראה התוספת תארוכה שבדפוס וכמוה בתנח"י. במכירי לחגי ב 7 — המצטט ממדרשנו — אין היא באת.

ג,ח(2) חנח' שמות כד; חנ"ב שמות כא. השווה בר"ר צו [צח], ו (1248); פדר"א מח (קסו ע"א). תיבות 'פקד פקדתי' עומדות במרכז היחידה והן נתפשות כסימן-הזיהוי של הגואל האמיתי. 58 מיוסף — והוא קיבל מאבותיו (השווה להלן ה, ב; ה, יג[2]). וראה דברי יוסף: 'ואלהים פקד יפקד אתכם...' (בר' נ 24) וגם בהם חזרה כפולה על השורש פק"ד. 59 'פקד'... 'פקדתי' וכו' — הכפילות נדרשת (תוך התעלמות מתיבת 'אתכם') כמדברת בשתי ענישות (לפק"ד במשמעות זו ראה עמ' ג 14; יר' נ 18 ועוד): מכות מצריים וטביעת המצרים בים סוף (וראה עוד אבות ה, ד). 'עיקר הדרשה על הכפל [בלי תשומת לב לזמני הפרעל] ולכן "פקדתי" — אף שהוא עבר דורש על הים' (מהר"ו), היינו לעתיד (ותשווה הרד"ל). 60 'פקד' להבא וכו' — נסיון אחר של דרשת הכפילות ובו נימה של הבטחה לעתיד. השווה מכו' בשלח פתיתא (80). זאת העשתי וכו' — אגב גררא עוסק בהמשך פס' 16 ובפס' 17 קודם שיחזור בסיפא לעניין. 62 ואמר אעלה וכו' — המדרש מבין 'ואמר' כלשון אמירה בפה ממש (ולא: החלטה, כוונה) ורואה בדברי ה' כאן התייחסות למה שאמר מפורשות ליעקב (השווה לעיל ג, ד[1]). 63 א"ל — 'אמר לו' או 'אמרתי לו' (ועז"נ).

וכן יעקב אמר אל בניו: והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם (שם מח 21). מיד: 65 ושמעו לקלך (ג 18). למה? שמסורת בידם, שכל גואל שיבא ואמר להם פקידה כפולה הוא גואל של אמת.

ג,ח(3) ואחר: ובאת אתה חקני ישראל אל מלך מצרים (ג 18). חלק כבוד לזקנים.

ג,ח(4) [ואמרתם אליו ה'] אלהי העבריים נקרא עלינו (ג 18). למה קורא 70 אותם 'עבריים'? על שם שעברו ים.

ג,ח(5) [ועתה נלכה נא] דרך שלשת ימים (ג 18), ולא אמרו: נלכה נא לעולם. למה אמר כן? כדי שיטעו המצריים וירדפו אחריהם בשעה שיצאו, ויאמרו: לא גאלם אלא על מנת שילכו שלשת ימים במדבר ויזבחו לו, והם עכבו עצמם כל כך?! וירדפו אחריהם בים סוף ויטביעם בים, למדוד להם 75 כמדתם: כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א 22).

ג,ט ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים [להלך] (ג 19). ראה הקב"ה מה עתיד פרעה הרשע לעשות ולהכביד את העבודה על העם מעת שילך

ג"ב" / 71 ימים] ג' למה אמרו (אמ' ד) שלשת ימים פד / 72 למה... כן] ח' ג / אמר] אמ' אי, או' ס, אמרו פד / כדי] ג' לחלוק ב / בשעה... ויאמרו] שבשעה... אמרו פ / 73 במדבר] ח' ד / 74 בים סוף] בסוף (ג' ימים ד) נפד / 75 כמדתם] במדת אי", במדה נבספד, ג' שמדדו שאמרו ד, ח' י / 77 מה] כך (ג' וכך ב"ב) / הרשע] ח' ב (והושלם ב"ב) / ולהכביד] להכביד פ /

כאשר אמרתי] כמו שאמרתי נבספד / ליעקב] ג' אביהם פד / כך] כן ד / א"ל] אומר (אמ' פד) לו נפד / 64 אמר] ח' ינבס (והושלם ג"ב) / אל בגי' בניו ש, לבניו ספד / 65 שמסורת] ג' גאולה (ג' הוא פד) נפד / שיבא] שיבואם ג / 66 הוא] ח' סד / גואל] ג' הוא פ / אמת] ג' הוא סד / 67 ואחר] ואח"כ ג, ג' כך ד / 69 נקרא] נקרה ד / 70 עבריים] עברים א, כך פ, ח' נב (והושלם

66 פקידה כפולה — שימוש כפול בשורש פק"ד. וראה עוד הרמב"ן לפסוק המביא את האמור במדרש בשם 'ואלה שמות רבה'.

ג, ח(3) ספרי במ' צב (92-93); ויק"ר יא, ח (רלז-רמ) ומקבילות. 67 חלק כבוד לזקנים — השתתפותם במשלחת אל פרעה — אף שאלהים נגלה למשה בלבד ורק אותו שלח מצריימה — באה לכבדם. השווה גם לעיל ג, ח(1) ולהלן ה, יב.

ג, ח(4) 69 נקרא — כך בנוסח השומרוני ובכת"י עבריים רבים. בנה"מ: 'נקרה'. למה קורא וכו' — אפשר שהמדרש עומד על הצורה היחידאית 'עבריים' (בשתי יו"דין). 70 על שם שעברו ים — נוטריקון: עבריים=עברו ים. מ"כ מפרש: 'ברדתם למצרים'. אך נראים יותר דברי מהרז"ן: על שם מעבר ים סוף, 'ומגיד מראשית אחרית'.

ג, ח(5) 72 למה אמר כן — עח"נ ונראה לפרש: למה אמר ה' למשה לומר לפרעה 'דרך שלשת ימים', אם כוונתו היתה לא לשוב מצריימה? והשווה מ"כ ורבנו בחיי לפסוק. כדי שיטעו המצריים — לו אמרו בני ישראל 'נלכה לעולם' לא היו רודפים המצרים אחריהם. ראה שכי"ט: 'כדי להסיתם לרדוף. אחריהם', והשווה להלן יא, ג(3). 74 עכבו עצמם כל כך — יותר משלושה ימים. בים סוף — עח"נ. למדוד להם כמדתם — ראה לעיל א, ט(2).

בשליחותו, וכדי שלא יטעה בדבר הודיעו הקב"ה: כך וכך עתיד פרעה לעשות בזמן שתלך בשליחותי, כדי שלא יטיח דברים כלפי מעלה. ואף על פי כן הטיח 80 דברים כלפי מעלה, ועליו נאמר: כי העשק יהולל חכם (קה' ז 7).

ג,י ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים [...] ואחרי כן ישלח אתכם] (ג 20).
אעשה מה שדברתי לאברהם: וגם את הגוי אשר יעבדו [דן אנכי] (בר' טו 14), כדי למרוד להם כמדתם, ולכך יחזק לבם. ואחר אשר אשלם להם אל חיקם — ישלח אתכם.

85 ג,יא(1) ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים [והיה כי תלכון לא תלכו ריקם] (ג 21). מה שאמרתי לאברהם: ואחרי כן יצאו ברכש גדול (בר' טו 14), כן אני עתיד לעשות אותם לחן בעיני מצרים כדי שישאילום וילכו מלאים, כדי שלא יהא פתחון פה לאברהם אביהם לומר: ועבדום וענו אתם (שם 13) קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכש גדול — לא קיים עמהם.
90 ג,יא(2) ושאלה אשה משכנתה [ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלת]

ולכך] לכך ד / יחזק] יחזק פ, יסרב ד /
לבם*] להם שי, בהם גספד / אשלם] אשלח
ס / 84 ילח*] אשלח שיב (ותוקן ב") /
87 כן] ח' ד / לעשות] נ' להם פ (ונמחק
פ") / אותם] אתכם פד / 88 כדי] ח' ספ /
יהא] יהיה ג / לאברהם אביהם] לאברהם פ,
ח' י / 89 בהם] עליהם ס, ח' ינבפ /

את] ח' גבספד / 78 בשליחותו] בשליחותי
י / כך וכך] מה ב / פרעה] נ' הרשע ב /
79 ואף על... מעלה] ח' ינב (והושלם
נ"ב") / 81 אתכם] נ' אשר אינב (ונמחק
נ") / 82 מה] אשר א / שדברתי] דברתי א,
אעשה ינב (ותוקן נ"ב") / לאברהם] נ'
שאמרתי ג / 83 להם] בהם פד, ח' ב
(והושלם ב") / כמדתם] במדתם ינבספד /

ג, פ 78 וכדי שלא יטעה — ייכשל, ישתבש. 79 הטיח דברים — כמסופר בפרק ה 22—23 והשווה להלן ו, א—ב. יש כאן נימה של גינוי למשה שהתרעם על האל, אף שהתחר מראש על ההכבדה שיכביד פרעה על בני ישראל. 80 כי העשק יהולל חכם — גם להלן ו, ב) נפתר הפסוק על משה באורח זהה. כוונתו: 'דמעות העשוקים העבירו למשה להטית דברים מרוב צערו' (רד"ל).
היחידה שלפנינו חסרת-מקבילות ואפשר שמשל העורך היא, והוא מסתמך על האמור להלן במדרש.
ג, י 82 מה שדברתי לאברהם — ראה גם ט, י(3). ביסוד הדברים בעיה תיאולוגית: האין העונש על הכבדת הלב, שהיא מעשה ידי ה', סותר את העקרון של הבחירה החופשית? בקושיה זו עסקו רבים בימי הביניים (כגון לק"ט על ד 21; רמב"ם, הלכות תשובה ו, ג; רמב"ן לפסוק) והיא בולטת יותר להלן יא, ו(3); יג, ג(1). ראה שם והשווה ה, ז(1). 83 יחזק לבם — עח"נ. בחרתי בנוסח זה בשל לשון הפסוק, 'ויחזק לב פרעה' (ז 13 ועוד). אשלם להם זכר — לשון 'משלם עון אבות אל חיק בניהם' (יר' לב 18. השווה יש' סה 6) שעניינו: מכה קשה וישירה. הכבדת הלב לפי קטע זה איננה העילה להענשת המצרים אלא אמצעי המאפשר אותה. הם נענשים על מה שעוללו לישראל והכבדת הלב באה למנוע מהם את היכולת לשוב בתשובה (וראה גם יא, א[2]).
ג, יא(1) ברכ' ט ע"א—ע"ב. 86 מה שאמרתי לאברהם — השווה ג, י וגם שם קישור בין ברית בין הבתרים ליציאת מצריים.

(ג 22). מלמד שהשכלות חביבות עליהם מן הכל. בזמן שאדם יוצא לדרך, אם אין עליו שמלה הוא מתכסף. גיא(3) ונצלתם את מצרים (ג 22). עתידים לעשות מצרים כמצולה שאין בה דגים.

95 גיב(1) ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי [ולא ישמעו בקלי] (ד 1). באותה שעה דבר משה שלא כהוגן. הקב"ה אמר לו: ושמעו לקלך (ג 18), והוא אמר: והן לא יאמינו לי [ולא ישמעו בקלי]. מיד השיבו הקב"ה בשיטתו ונתן לו אותות לפי דבריו. ראה מה כתיב בתריה: מִן־הַיָּד בִּידֵי וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה (ד 2). כלומר — מִן־הַיָּד שבידך אתה עתיד ללקות, שאתה מוציא שם רע על בני. פְּנִי 1 מאמינים הם, שנאמר: ויאמן העם (ד 31), פְּנִי מאמינים הם, שנאמר: והאמן בה' (בר' טו 6). תפס מעשה הנחש שהוציא דבה על בוראו, שנאמר: כי ידע

ומופתים נ / בתריה} אחריו פד / מזה*} מה זה שאינכד / 99 מזה*} מה זה שאפ (ותוקן א" / עתיד} צריך נ"פד / שם רע} לשון הרע פ / בני*} שהם נ, הם ספד / 1 הפי בני (ובני פ) מאמינים מאמינים נפד, ח' ס / שנאמר*} ח' ספ / הם*} ח' נספד / שנאמר*} ח' ספ / 2 מעשה} משה ד / דבה} לשון

עמהם} בהם סד, ח' נ / 91 מן הכל} ביותר נפד / בזמן} שבזמן ד / 92 עליון לו ד / מתכסף} מסתגף ס, מכסף ד / 93 לעשות} נ' את ס / 94 בה*} בהם ש / דגים} דגה ד / 95 באותה} אותה ספד / 96 אמר לו} או' ס / אמר} או' יס / 97 בשיטתו} כשיטתו יב / ונתן} נתן נסד / 98 אותות} נ'

ג, יא(2) בר"ר ס, יא (652); השווה מכי' בא יג (46); מכילתא דרשב"י, עמ' 31. 91 השכלות חביבות וכו' — שכן 'חביב האחרון' (מכילתא דרשב"י) והאחרון במניין הוא החביב מכל. 92 מתכסף — 'מתביש' מפני הבריות (מ"כ) מן השורש כס"פ שמשמעו גם בו"ש ועצ"ג ודברי בעל א"א. נוסח פ (מסתגף) הוא כבר"ר (ושם בח"ג: מתכסף) וענינו: סובל. ג, יא(3) ברכ' ט ע"ב. 93 ונצלתם — ת"א: 'ותרוקנו' וראה עוד ויק"ר כד, ז (תקסב): 'לרוקן כל נכסי האומות' כהסבר 'לונצלתם'. כמצולה שאין בה דגים — ש'בתוך התהום אין מצוין דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון' (רש"י לברכ'). ויש מפרשים 'מצולה' כשמה של בריכה המיוחדת לגידול דגים (רשב"ם לב"ב סו ע"א) או כשקע עמוק שלפעמים יש בו דגים (ברנד, כלי זכוכית, עמ' 133). מכל מקום, משחק מלים יש כאן על 'ונצלתם'. ג, יב(1) תנח' שמות כג; תנ"ב שם כ; השווה להלן ג, יג(1); תנח' מצורע ד; תנ"ב שם י; במ"ר ז, ה; שבת צז ע"א; שהש"ר על א, ב; אבכיר, ילקוט, רמז קסט. 96 שלא כהוגן — באופן שאינו ראוי, והוא גנאי למשה שספק באמונת בני עמו, וראה עוד ג, יג(1). 97 השיבו הקב"ה בשיטתו וכו' — משה פתח בדברי גנאי וה' השיב לו באותה מטבע. 98 מזה — כך הכתיב (קרי: 'מה זה') והדרשן דורש את הכתיב בשינוי ניקוד. 99 מזה שכידך אתה וכו' — 'ראוי אתה לרדות במקל' (אבכיר), שהרי 'החושד בכשרים לוקה בגופו' (שבת). ייתכן שרמזו הדרשן לעניין מי מריבה, שבשל הכאה במטה נענש משה (במ' כ). 1 והאמן בה' — מוסב על אברהם, אבי האומה. 2 תפס מעשה הנחש וכו' — המעבר מעניין לעניין אינו חלק. עד כה דובר בהענשת משה במקל על הוצאת לשון הרע על בני ישראל ומכאן ידובר על הענשת משה, כנחש, על הוצאת דיבה כנגד האל (משום שלא קיבל את דבריו 'ושמעו לקלך', ומשמע שלא בטח בו). הקישור בין שני העניינים הוא מכח הויהוי מקלינחש (והשווה יס"ת המפרש אחרת). שהוציא דבה על בוראו — ראה בר"ר יט, ד (172—173) ומקבילות: 'התחיל אומר דילטוריא לבוראו'. לסי טענת הנחש (שם) אסר ה'

אלהים כי ביום אכלכם ממנו [ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים] (בר' ג 5), כשם שלקה הנחש — כך זה עתיד ללקות. ראה מה כתיב: ויאמר השליכהו 5 ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש (ד 3). לפי שעשה מעשה נחש לכך הראה לו אות נחש, כלומר: עשית מעשה של זה.

ג,יב(2) וינס משה מפניו (ד 3). מטרונה אמרה לר' יוסי: אלהי גדול מאלהיך. אמר לה: למה? אמרה לו: בשעה שראה את הנחש שהוא אלהי, מיד: וינס משה מפניו, אבל בשעה שנגלה אלהיכם למשה הסתיר פניו. אמר 10 לה: תיפח עצמה! בשעה שנגלה אלהינו למשה בסנה, לאי זה מקום היה לו לברוח? לשמים? לים? ליבשה? מה נאמר בו: הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא [נאם ה'] (יר' כג 24). אבל הנחש אלהיך, כיון שאדם בורח מפניו ב' ג' פסיעות — מיד הוא ניצל, לכך כתיב: וינס משה מפניו. דבר אחר: למה נס משה מפניו? לפי שחטא משה בדבריו, שאילו לא חטא לא נס, שאין הנחש 15 ממית אלא החטא ממית, ומעשה בר' חנינא בן דוסא וכו'.

<p>י / 10 למשה ח' פד / בסנה ח' ס / לאי זה לא היה לו ד / היה לו / היה יכול פ, ח' ד / 11 לברוח נ' אנא היה בורח ד / לשמים ח' ס, נ' או ד / לים נ' או נד / מה והלא י / בו באלהינו סד, נ' באלהינו פ / 12 הנחש נ' שהוא ד / מפניו ממנו נספד / 13 ב' נ' או נכסד / מיד ח' ספד / הוא ניצל יכול להנצל נ' ממנו ד ספד / 14 משה ח' פד, נ' משה נ / מפניו ח' סד / משה ח' נספד / לא נ' היה נב"ספד / 15 החטא חטא אי / ומעשה בר' כמו שכתב במעשה ר' ד /</p>	<p>הרע יבפד, שם רע נס / שנאמר ח' פ / 5 נחש הנחש נפ / לכך לפי ס / 6 אות נחש את הנחש ד / מעשה מלחמת פ / זה נחש ס / 7 מטרונה נ' אחת יב / יוסי נ' בן חלפתא י / 8 אמר... לו ח' ס / אמרה לן ח' י, לפי י" / בשעה שבשעה פ / שראה... מפניו שנגלה אלהיכם למשה נ' בסנה ד הסתיר משה ח' נ' פניו פניו משה ד נספד 9 שנגלה... פניו שראה נ' את פד הנחש שהוא שוהו נ' אלהי מיד וינס משה מפניו נפד, שראה אלהי שהוא הנחש ברח מפניו ס / אלהיכם אלהיך</p>
--	--

על אדם לאכול מעץ הדעת 'שלא תבראו עולמות אחרים וכל אינש ואינש סני בר אומנותיה' והיא הדיבה. לעניין זה ראה גם ליברמן, יוונית, עמ' 292—293. 4 זה עתיד ללקות — משה (ולא פורש שמו משום כבודו). הנחש לקה בצרעת (ראה להלן ג, יג[1]) ושמא לעניין זה נרמז כבר כאן. ג, יב(2) 7 מטרונה אמרה לר' יוסי — על גבירה רומית זו מסופר במקומות רבים שדנה עם ר' יוסי בן חלפתא (ציפורי, אמצע המאה השנייה) בענייני אמונה: בריאת העולם (תנ"ב בראשית ב), ההשגחה (בר"ר סח, ד [771—773] ועוד), בחירת ישראל (תנ"ב בראשית כ) וגו' ונשאים דומים. בסיפור שלפנינו היא מייצגת עמדה פגאנית מובהקת, וראה גם לעיל ב, ה(5). 8 הנחש שהוא אלהי — הנחש סימל אלים רבים במיתולוגיה היוונית-פגאנית וכן נועד לו מקום חשוב בגנוסטיקה, ואין לדעת לאיזה אל כיוונה. 9 הסתיר פניו — ג 6. לפי הבנת המטרונה יש בהסתרת פנים ביטוי של פחד מועט בהשוואה לבריחה. וראה יפ"ת. 10 תיפח עצמה — לשון קללה, כעין 'תפח רוחך' (במ"ר כ, כא). וראה גם: 'תיפח עצמן של מחשבי קצין' (סנה' צו ע"ב). 14 לפי שהחטא משה בדבריו — לעיל ג, יב(1) וראה הרמב"ן לפסוק. אין הנחש מנצח וכו' — מיתתו של אדם אינה תוצאה מן הנזק שנגרם על ידי גורם המוות (במקרה זה — נחש) אלא תוצאה מחטאיו שבעטיים נתחייב מיתה (והשווה ויק"ר כב, ד [תקה]). משה ידע שחטא ולכן פחד מן הנחש. 15 מעשה

ג,יב(3) ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואחז בזנבו [...] ויהי למטה בכפו (ד 4). הרי אמרנו למה היה כנגד משה, אלא מה אות היה לישראל על כך? אמר ר' אליעזר: לכך נהפך לנחש, כנגד פרעה שנקרא נחש — [פרעה מלך מצרים] התנין הגדול (יח' כט 3), ואומר: על לויתן נחש ברח [ועל לויתן 20 נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים] (יש' כז 1), שהיה נושך לישראל. אמר לו הקב"ה: ראית פרעה שהוא כנחש, עתיד אתה להכותו במטה וסוף הדברים הוא יעשה בעץ. מה המטה אינו נושך, כך הוא אינו נושך. הדא הוא דכתיב: שלח ידך ואחז בזנבו.

ג,יב(4) למען יאמינו כי נראה אליך (ד 5). לך עשה להם אות זה כדי 25 שיאמינו שאני נראה אליך.

ג,יג(1) ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך (ד 6). אמר לו הקב"ה: מה הנחש כשהלשין הכיתי אותו, שנאמר: ארור אתה מכל הבהמה (בר' ג 14), כמא דכתיב: צרעת ממארת (וי' יג 51). אמר ר' אלעזר: הלין סילעין דביה —

ישראל ד / 22 מה] כי פ / אינו נושך] לא ישך פד / 24 עשה] ועשה ס / אות] האות נ / 25 שיאמינו] נ' בי ס / שאני ... אליך] שנראה אליך ה' י / 26 לוי] ח' פ / הקב"ה] ח' ד / 27 הכיתי] הלכיתי נבפ / אותן] נ' בצרעת נ"ד / 28 כמא דכתיב] כמה דכתיב איב, כמ"ד נ, כמ"א ס, כמה דתימ' פ, ח' ד / הלין] אליו יבס / סילעין]

דוסא] דוסה פ / וכו'] ח' ד / 17 הרי ... על כך] ח' ס / הרי] והרי ד / אמרנו] אמרו פ / למה] למעלה נ / היה] נ' הנחש פד / היה] נ' כנגד א / על כך] בכך נפד / 18 אליעזר] אלעז' ס / נהפך] נ' המטה ד / כנגד] לפני ב (ותוקן ב") / שנקרא] ח' י / נחש] נ' תנין פ, נ' שנא' ד / 20 שהיה] לפי שהיה ד / לישראל] ישראל נספ, את

בר' חנינא וכו' — הוא המעשה בר' חנינא ובערוד, שבסופו 'אין הערוד ממית אלא החטא ממית' (בבלי ברכ' לג ע"א; השווה תוס' ברכ' ג, כ) ונראה שהובא כאן במלואו ונתקצר בשל פרסומו. ג, יב(3) מאן, המקרא, א, עמ' רו; השווה תנח' שמות כג; פדר"א מ (צה ע"א); להלן ט, ד. 17 הרי אמרנו וכו' — נראה שזו הערת העורך המזכיר כי לעיל (ג, יב[1]) ניתן לנחש-מטה פירוש סימבולי ביחס אל משה, ומבהיר כי כעת יש לשאול למשמעות סמל זה ביחס לעם ישראל. הערה דומה באה גם להלן ג, יג(2), (5). 19 התנין — כך הגירסה בכת"י עבריים רבים. בנה"מ: 'התנין'. ויאמר על לויתן וכו' — מובא לראיה כי היינו תנין היינו נחש. 21 להכותו במטה — האם מכוון למכות מצריים, שנעשו בחלקן בעזרת מטה זו ראה גם ג, יז(4). 22 הוא יעשה בעץ — שאינו מוסיף, כמוסבר להלן. השווה גם להלן ט, ד.

ג, יב(4) בסיפור המקראי (פס' 4-5) לא נאמר מפורשות, כי על משה לבצע את נס הנחש-מטה בפני העם — אף שהדבר משתמע מזה ההקשר, ופער זה בא האמור כאן למלא (וראה מהר"ו ורד"ל). ג, יב(1) תנח' שמות כג; תנ"כ שמות כ; בר"ר כ, ד (184); ער' טו ע"ב. 27 הלשין — דיבר רעות על אחר. ראה לעיל ג, יב(1) ושם מוסבר. 28 צרעת כמארת — וגזירה שווה היא עם 'ארור אתה', ללמד שלקה הנחש (גם) בצרעת. אמר ר' אלעזר — במקבילה למאמר זה (בר"ר) באים הדברים בפי ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. הלין סילעין וכו' — 'אותן התברבורות שבו, העגולות כמו סלעים, צרעת הן' (מ"י). ה'סלעין' (ועדיף נוסח בר"ר: 'הלין סלעיא', ביידוע לאחר

צרען אינזן. אף אתה ראוי ללקות בצרעת. ולמה הכניסה בחיקו? לפי שדרכו 30 של לשון הרע ליאמר בסתר, וכן הוא אומר: מלשני בסתר רעהו אותו אצמית (תה' קא 5), ואין 'אצמית' אלא לשון צרעת, כמה דאת אמר: לצמיתת (וי' כה 23, 30). ומתרגמינן: לחלוטין, ותנן: אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט וכו'. ויבא ידו בחיקו ויוצאה והנה ידו מצרעת כשלג (ד' 6). לקח את שלו על שהלשין. ר' יהושע דסכנין בשר"ל אמר: מכאן את למד, שכל החושד 35 חבירו בדבר ואין בו לוקה בגופו.

ג, יג (2) ויאמר חשב ידך אל חיקך (ד' 7). וכי מה אות היא לישראל על זה? אמר לו: לך אמור להם — מה המצורע מטמא, אף המצריים מטמאין אתכם, ובשם שהוא נטהר, כך עתיד הקב"ה לטהר אתכם. ג, יג (3) תמן תנינן: והנה ידו מצרעת כשלג (ד' 6). וברפואה כתיב: ויוצאה

35 חבירו] את חבירו גס, בחבירו פ' / בדבר] ח' א' / ואין בו] שאין בו י' (ותוקן י"), ח' ב' (והושלם ב"), ואינו בו פ' / לוקה] נלקה ס' / 36 היא] היה ינבספד / על זה] בזה נבספד / 37 אמר לו] אמר להם שא, א"ל יס, ח' נפד / לך] ח' ג' / המצורע] מצורע ד' / 38 עתיד הקב"ה] הקב"ה עתיד סד' / אתכם] לישראל ד' / 39 תמן תנינן] תמן כתיב נפ, כמו

סלעין אינבפס / דביה] דבי בס' / 29 צרען] צרעת ג', צרעין ב', צערין פ' / אינזן] ח' ס' / ראוי] עתיד ס' (ותוקן ס") / הכניסה] הכניסם יב' / 30 הרע] ח' פ' / ליאמר] לומ' ד' / 31 ואין] אין ד' / כמה דאת אמר] כמו ס', כמה דתימר פד' / 33 וכו'] ח' ד' / 34 דסכנין] דסכנין פ' / בשר"ל] בשם ר' לוי איבפד / אמר] ח' ס' / את] אתה יסד' /

כיניי רומז) הם מטבעות שחברבורות הנחש מדומות להם בצורתן. במאמר מוסגר בא ר' אלעזר להראות כיצד נושא הנחש עד היום את סימני הצרעת בה נענש. 29 ולמה הכניסה בחיקו — ולא לקחה היד בצרעת כשהיא גלויה לעין? וראה גם ג, יג (3). 30 וכן הוא אמר — ראיה שעל לשון הרע נענשים בצרעת. מלשני — כך הקרי. הכתיב: 'מלושני' (ועה"נ) מתפרש מעניין הכאה בלשון, הלשנה. 31 ואין 'אצמית' וכו' — בא להוכיח כי 'אצמית' עניינו נגעי צרעת. דרך ההוכחה (וכמוה בער') היא מורכבת: מתיבה מקראית הקרובה בצלצולה (אך לא בעניינה) לתיבת 'אצמית' ('לצמיתות') עובר הדרשן אל תרגומה לארמית ('לחלוטין') ומקשרו אל הביטוי 'מצורע מחלט' שבמשנה (!). 32 ומתרגמינן — כך ת"א, ת"י והתרגום הארמי שבכ"י ניאופיטי 1. ותנן וכו' — משנה היא במג' א, ז העוסקת בהבדלים שבין 'מצורע מוסגר' ('שהסגירו הכהן לראות אם יולד לו סימן טומאת' [אלבק]) ל'מצורע מוחלט' ('שטימאו הכהן בהחלט'). 33 לקח את שלו — נענש, וראה להלן ג, יג (5) והשווה יש' מ' 2. 34 ר' יהושע דסכנין בשר"ל — ביומא יט ע"ב מובא מאמר זה בשם ר' יהושע בן לוי. בשבת צו ע"א בשם ריש לקיש ובשניהם בשינוי לשון: 'החושד בכשרים לוקה בגופו'. ראה לעיל ג, יב (1) על החשד שחשד משה בכשרים.

ג, יג (2) תנח' שמות כג; סדר"א מ' (צה ע"א); מאן, המקרא, א, עמ' רז. 36 וכי מה אות וכו' — מה מסמלת ידו המצורעת של משה לגבי עם ישראל, בנוסף למה שהיא מסמלת למשה עצמו (ג, יג [1])? והשווה לעיל ג, יב (3). 37 אף המצריים וכו' — בעבודה זרה שבמצריים? ראה מכילתא דרשב"י, עמ' 5 וכן יח' כ' 7-8: 'ובגלולי מצרים אל תטמאו... וימרו בי... ואת גלולי מצרים לא עזבו'.

ג, יג (3) שבת צו ע"א. 39 תמן תנינן — לפנינו שימוש בלתי מקובל בפורמולה זו כמבוא לציטוט מן המקרא (ועה"נ). קישור היחידה שלנו אחורנית בנוסח ד' ('כמו שכתוב', והוא כנראה תיקון הנוסח המקורי) גרם קשיים לפרשנים (ראה יפ"ת ורד"ל). 'תמן תנינן' כאן פירושו: שם

40 [מחיקו] והנה שבה כבשרו (ד 7). אמרו רבותינו: שלא להוציא לעז על בשרו של משה, לכך לא נצטרעה היר עד שיצאה מחיקו, אבל לענין הרפואה — מתוך חיקו נתרפאת. דבר אחר: מכאן שהפורענות שוהה על הצדיקים לבוא ומדת הטוב ממחרת לבא.

ג, יג(4) והיה אם לא יאמינו גם לשני האתות האלה [...] ולקחת מממימי היאר 45 ושפכת היבשה... והיו לדם ביבשת] (ד 9). למה עשה לו הקב"ה ג' אותות? כנגד אברהם, יצחק ויעקב.

ג, יג(5) ולקחת מממימי היאר [ושפכת היבשה... והיו לדם] (ד 9). רמז לו שעל דבר שיאמר על ישראל עתידין המים להפוך לדם והוא לוקה על ידיהם, שכך כתיב: שמעו נא המרים [המן הסלע הזה נוציא לכם מים] (במ' כ 10) 50 והכה את הסלע והוציא דם, שנאמר: הן הכה צור ויוזבו מים ונחלים ישטפו (תה' עח 20) ואין 'ויזבו' אלא לשון דם, שנאמר: ואשה כי יזוב זוב דמה (וי' טו 25). ולפיכך הכה הסלע פעמים, שבתחלה הוציאה דם ולבסוף הוציאה מים. בשתי אותות הראשונים את מוצא שחזור לכמות שהיה, אבל אות הדם

שכתוב ד / 40 רבותינו] נ' כדי נ /	51 לשון] ח' נספ / 52 ולפיכך] ולכך
41 לכך] לפי' ס / שיצאה] שהוציאה בס /	בבספד / שבתחלה] לפי שבתחילה א /
42 נתרפאת] נרפאת ס / שוהה] שוהה ד /	הוציאה-י*] ח' שא / דם] סלע ב / הוציאה-י
48 שיאמר] שעתיד לומר ב / על ישראל]	ח' ד / 53 מים*] נ' את מוצא שאיב /
לישראל ב, על המים נ / לוקה] ילקה נספד /	בשתי] בשני אספד / אותות] האותות (נ' האלה
49 שכך] שכן ד / 50 את] ח' נספד /	פ) נספד / את מוצא] אתה מוצא ס, ח' יב /

(בעניין הצטרעות משה [פס' 6]) שנינו וכו'. וברפואה כתיב וכו' — כשמסופר על רפואת ידו של משה מן הצרעת מודגש שהוא מוציאה 'מחיקו', בעוד שבסיפור המכה עצמה לא נזכר החיק ונאמר רק 'ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג'. 40 שלא להוציא לקו — ולומר כי כל גופו של משה — שהיה מכוסה בבגד — מצורע היה ולא ידו בלבד. לכן לקחה היד בהיותה חשופה לעין כל. והשווה ג, יג(1). 42 מתוך חיקו נתרפאת — וברי לכל שכל גופו של משה טהור, שנאמר 'והנה שבה כבשרו'. דבר אחר וכו' — לענין זה השווה בשבת, שם: 'אמר רבא ואיתימא רבי יוסי בר חנינא: מידה טובה ממחרת לבוא ממדת פורענות', וכוונת המאמר שלפנינו: ההלקאה בצרעת נשתתתה עד שיצאה ידו של משה מחיקו, אך הרפואה — היא 'מידת הטוב' — באה מייד, בטרם הוציא משה את ידו מחיקו.

ג, יג(4) 46 כנגד אברהם וכו' — מגמת המאמר אינה ניתנת, מחוסר הקשר ומקבילות, לתבנת. ג, יג(5) השווה תנח' שמות כג; תנ"ב שמות כ. 47 ולקחת וכו' — נראה שדורש 'ולקחת' במשמעות של קבלת עונש (ראה לעיל ג, יג[1]) וכך מפורשות בתנ"ב: 'מהיכן את נוטל שלך — מן המים') ורמז הקב"ה למשה על גורלו בעניין מי מריבה. ראה הרד"ל ובר"ר ד, ו (30). 48 דבר שיאמר על ישראל — עח"נ (וכנוסח נ גם במכירי לתה' עח 19). כוונתו לדבריו החריפים של משה אל העם (במ' כ 10). 50 והוציא דם — מסורת זו באה גם בשו"ט עח, ב (344); קה, יב (452) והשווה תנח' חקת ט; במ"ר יט, ט. 52 הכה הסלע פעמים — במ' כ 12. 53 את מוצא וכו' — מכאן ועד סוף היתירה חסר-מקבילה. שחזור לכמות שהיה — חזר הנחש ונעשה מטה וגם

לא חזר לבמות שהיה, לפי שלא רצה הקב"ה למחול למשה על חטא המים.
55 ומה אות היה לישראל? אמר להם: בזו אות ילקו המצריים תחלה.

גיד ויאמר משה אל ה' בי אדני (ד 10). אמר משה להקב"ה: אתה אדון העולם, ובי אתה רוצה שאהיה שליח? הרי: לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשם [גם מאז דברך אל עבדך] (שם). אמרו רבותינו: ז' ימים קודם היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו ולא היה רוצה לילך עד מעשה 60 הסנה, הדא הוא דכתיב: 'לא איש דברים אנכי' — חד, 'גם מתמול' — ב', 'גם' — ג', 'משלשם' — ד', 'גם' — ה', 'מאז' — ו', 'דברך' — ז'. אמר ר' פנחס הכהן: אמר משה — איני איש של דברים ואיני רואה כאן דברים, כי האדם

בעולם ס / ובי*] וכי שים / שאהיה] כי
אהיה ס / שליח] נ' א"ל ג / הרי] ח' פ /
58 רבותינו] חכמים בספד, נ' כי ס / קודם
ח' ס / 59 הקב"ה] נ' קודם ס / 60 גם
מתמול] מתמול נפד, מתמולתה ס / ב' ח'
ס / 61 ג' תלתא ס / דברך ז' ח' ש /
62 משה] נ' אני ד / של דברים] דברים ספ /

שהיה] שהיו בספד / אבל... שהיה] ח' י /
54 הקב"ה] ח' ד / למחול] ח' פ / חטא המים]
אותו חטא של מים ג, אות המים ב /
55 ומה... לישראל] ח' פ / ומה*] ומת ש /
היה] נ' להם בס / להם] ח' פ / בזו] בזה
פד / אות] ח' ס, האות ד / ילקו*] לקו שיג /
56 להקב"ה] לפני הקב"ה ס / 57 העולם]

הצרעת נעלמה. 54 לא חזר וכו' — שלא מסופר בתורה על הפיכת הדם חזרה למים. לא רצה וכו' — כדי לרמוז למשה שענשו אינו ניתן לכפרה ולשינוי. 55 ומה אות היה לישראל? — מה הסמליות שבאייחורת הדם למים באשר לבני ישראל? השווה לעיל ג, יב(3), ג, יג(2). בזו אות ילקו וכו' — הפיכת המים לדם היא 'האות השלישי' וגם 'חלק מהמכה הראשונה בעשר המכות' (ראב"ע) וכך נרמזו בני ישראל על המכות.

ג, יד סע"ר ה (12); ויק"ר יא, ו (רכו) ומקבילות; תנח' וארא י; גנו"ש, א, עמ' 48—49; מאן, המקרא, א, עמ' ק—קא; השווה מכילתא דרשב"י, עמ' 2; דב"ר-ליברמן, עמ' 47; קטע גניזה TS-C1-39 (מקוטע). 56 אמר משה וכו' — המשפט הפותח את היחידה (ואינו במקבילות) נסמך על 'בי אדני' ודורש תיבות אלו בביטול הקשרן. תיבת 'בי', שהיא לשון פנייה או בקשה, נדרשת כמשמעה המקובל: 'בי [כצ"ל!] אתה רוצה שאהיה שליח ז', ואילו לשון הפנייה 'אדני' מקבלת את מלוא משמעותה: 'אתה אדון העולם', והדרשן יוצר מתיחות של ניגוד בין 'בי' (שפלותו של משה) לבין 'אדני' (גדלות האל). השווה גם להלן בראש ג, טז. 58 אמרו רבותינו — מסורת זו באה למצות את הכפילות לכאורה שבדברי משה כדי להדגיש את סירובו לילך מכאן, ואת השתדלות האל לשלחו למצרים מכאן. בקטע מגנו"ש נזכר העניין כשאלה הבאה בראש פתיחתא. ראה מאן, המקרא, א, עמ' 375 ולעיל, מבוא, עמ' 16. 59 מפתה — משדל, מנסה לשכנע. ראה עוד דב"ר-ליברמן, עמ' 134. 60 הוא הוא דכתיב וכו' — לשיטת שמו"ר נלמד שבשבעה ימים מדובר על-ידי מגיית התיבות שבדברי משה ('יצריך עיון, שאין בתיבת "דברך" רמז על יום' [מהר"ו]). במקבילות החישוב הוא אחר ומסתבר יותר: 'מתמול', 'משלשם', 'מאז' הרי ג', ושלוש פעמים 'גם' (ותיבת זו באה לרבות) — הרי ו', 'ואתו היום שהיה עומד בו' (גנו"ש) — שבעה. ראה גם לק"ט ושכ"ט. 61 א"ר פנחס הכהן — הוא ר' פנחס בן חמא. מקבילה חלקית לדבריו באה בתנח', בגנו"ש ובקטע שפרסם מאן. 62 איני איש וכו' — מפרש 'דברים' (בשתי היקרויותיה

שאני חולך אצלו עבד הוא ואינו מקבל מוסר של דברים, שנאמר: בדברים לא יוסר עבד (מש' כט 19), ואם אני חולך לרדותו — מיד אני חולך.

65 ג,טו(1) ויאמר ה' [אליו] מי שם פה לאדם [או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור] (ד 11). אמר לו: אם אין אתה איש של דברים אל תחוש, הלא אנכי בראתי כל פיות שבעולם ואני עשיתי אלם מי שחפצתי ועור לראיה ופקח לשמיעה, ואם אני חפצתי שתהיה איש דברים — היית כמו כן, אלא לעשות בך נס אני חפץ, בעת שתדבר יהיו דבריך נכונים, הלא הוא דכתיב: 70 ואנכי אחיה עם פוך [והוריתיך אשר תדבר] (ד 12).

ג,טו(2) [והוריתיך אשר תדבר] (ד 12). מהו 'והוריתיך' ? ר' אבהו אמר:

לשמוע ס, לשמועה ד / היית] הייתי ס, היה ד / 69 נס"י נ' בפוך גס שא (ונמחק 'בפוך' א"י) / אני חפץ] ח' יב / יהיו] שיהיו ד / הלא... דכתיב] ח' נספד / 70 ואנכי] שאני נפד, ח' ס / אתה] שאהיה ס / תדבר] נ' הה"ד ועתה לך וגו' נספ, נ' הה"ד ואנכי אתה עם פוך ד / 71 מהו] ומהו ס / ר' אבהו אמר]

63 הוא ואינו] והוא אינו פ / של דברים] ח' ד / 64 ואם] אם ד / אני] אני אינבספד / חולך] ח' ס / מיד] ח' אינבספד / אני] אני אינבספד / חולך] נ' מיד אינבספד / 66 אתה] ח' ס / של] ח' נספד / 67 אנכי] אני ד / מן] למי ב, מה ס / ועור] ועוד שאי, וחרש ועור ופקח ד / 68 לשמיעה]

של המלה) כ'דיבורים', שיחה, בניגוד לפעילות ומעשים. 63 עבד הוא — שנאמר 'ובני חם כוש ומצרים' (בר' י 6) וחם נתקלל שיהיה 'עבד עבדים' (השווה שם ט 25). ראה גנו"ש וכך פירש כאן מהרז"ו. אינו מקבל מוסר וכו' — אין בכוח הדיבורים כדי ללמד עבד את דרך הישר ויש להכותו מכות של ממש. 64 ואם אני חולך וכו' — סירובו של משה (לא איש דברים אנכי) הופך במדרש — כדי להגן על דמותו של אבי הנביאים — לתנאי שמציב משה: אם יקבל רשות לנהוג בפרעה ביד קשה — ילך מיד לשליחותו. אך אם נגזר עליו לדבר בלבד — לא ילך. במקצת הנסחים (עח"נ) נוסח התנאי על דרך השלילה. מיד — בכל הנסחים, להוציא ש, באה התיבה בסוף המשפט ונתפסה כתיבת קישור אל היתידה הבאה (דבר שהקשה על הפרשנים, שניסו לראות באמור שם תגובה על האמור לפנינו), והרי 'התשובה על דברי משה בסוף הפרשה' (מהרז"ו, וראה ג, יז[4]). אך חבית 'מיד' משמשת כתואר הבא לפני הפועל (כמו: 'מיד הוא כועס' [ברכ' ו ע"ב] ועוד).

נ, טז(1) 66 איש של דברים — שהדיבור קשה עליו באופן פסי (השווה א, כו[2]). 67 אנכי בראתי וכו' — מבין 'מי שם פה לאדם' כמדבר בבריאת האדם. ועור לראיה ופיקח לשמיעה — קשה ועח"נ. את נוסח ד (וכמהו הרמב"ן בשם 'שמות רבה') ניתן בקושי לתרץ כנסיון לומר, כי 'פיקח' שבפסוק בא הן כנגד 'חרש' הן כנגד 'עור'. ('פיקח' כניגוד ל'חרש' ראה ביב' יד, א). לפי זה נזכרו בדבר ה' אילם (וכנגדו מי שיש לו פה) וכן חרש ועיוור (וניגודם פיקח). כך אמר בקשר לפסוקנו ראב"ע ופירש את המדרש יפ"ת, אך דברים אלה אינם משתלבים בהרצאת הדברים שלפנינו. 68 היית כמו כן — כלומר: היית איש דברים ולא עילג שפה. 69 בעת שתדבר וכו' — 'שדיבורך בעצמך בכובד פה, אך בדברי תורה תדבר נכונה' (מהרז"ו) והוא זגס. משה לא יתרפא ממומו (השווה יפ"ת), 'שלא רצה להסיר ממנו כובד הפה' (רמב"ן המפרש את מדרשנו), אך בדרך נס לא יחקשה במסירת דברי ה', ראה עוד גינצבורג, ג, עמ' 276, הערה 140.

אורה אני דברים לתוך פין כחץ, כמא דתימא : או ירה יירה (יט 13). ור' סימון אמר : בורא אני אותך בריה חדשה, כמה דתימא : ותהר האשה (ב 2 ועוד).

ג,טז [ויאמר] בי אדני שלח נא ביד תשלח (ד 13). אמר ר' חייא הגדול : 75 אמר לפניו — רבון העולמים, בי אתה רוצה לגאול בניו של אברהם, שעשה אותך אדון על כל בריותיך ? שלח נא ביד תשלח. אמר לפניו : רבונו של עולם, אי זהו חביב על אדם, בן אחיו או בן בנו ? הוי אומר : בן בנו. כשבקשת להציל בן-אחי אברהם, ביד המלאכים שלחת להצילו. בניו של אברהם, ששים רבוא, בי אתה משלח ? שלח נא ביד תשלח — ביד המלאכים שאתה רגיל לשלוח. 80 שלח נא ביד תשלח — הגר המצרית, ה' מלאכים שלחת אליה. בניה של שרה, ס' רבוא, בידי אתה משלח ? ורבנן אמרי : סבור אתה שהיה משה מעבב

פ / להציל] נ' את ג, נ' לוט ד / 78 אחי אברהם] אחי אברהם י, אחיו ס / אברהם² נ' שהם סד / 79 בין בידי ד, ח' ספ / אתה] את פ / משלח] משלחת פ, נ' (בידי ספ) להצילם ינבספד / נא ביד תשלח] ח' ד / ביד המלאכים... תשלח] ח' י / לשלח נבפד, נ' ד"א ב / 80 שלח... תשלח] ד"א נספד / אליה] אצלה ד, נ' לששים (ס' ג) רבוא נספד / 81 ס' רבוא] ח' נספד / בידי... משלח] בי אתה משלח ב, אתה משלח בידי ס, בידי את משלחת פ, נ' להצילן ד / אמרי] אמרין פ / סבור] סביר

א"ר אבהו ג / 72 אורה אני] מורה אני בסד, אני אורה ג / דברים] דברי ספד / כחץ] כמו חץ נספד / כמא דתימא] כמה דתימא אי, כד"א נד, כדכתיב ס, כ"ד פ / ור'] ר' ד / 73 אמר] אומר ד / כמה דתימא] כד"א נס, כמו דתימ' ב, כמ' דתי' פ, כמ"ד ד / 75 רבון העולמים] רבוש"ע י, רבון העולם פ, ר"ש עולם ד / בי... עולם] ח' י / 76 על כל] בכל ס, כל פ / רבונו של עולם] ח' נספד / דד אי זהו] אי זה ד / על אדם] על האדם פ, לאדם ד / הוי... בן בנו] ח' ס / כשבקשת] כשבקשתי

ג, פז (2) תנ"ב שמות יח. 72 או ירה יירה — וגזירה שווה היא עם 'והוריתך'. במקרא בא 'ירה+חץ' פעמים רבות (כגון שמ"א כ 20; מל"ב יט 32) ולא פעם כדימוי לדיבור (יר' ט 7; תה' סד 4), אך לא בחר הדרשן באחד ממקראות אלה. בחירתו בצירוף 'ירה יירה' — שאין בו הזכרת חץ — מלמדת, שברור היה לו כי אותו פסוק אכן מדבר בירייה בתצים, כמו שתירגמוהו ת"א ות"י (והשווה ראב"ע והרשב"ם). ור' סימון — בתנ"ב: ר' יהודה בר' סימון. 73 ותהר האשה — 'כאשה זו שהיא הרה ויולדת' (תנ"ב). הקישור הצלילי בין 'ותהר' לבין 'והוריתך' בותן מקום למדרש לומר, כי משה יתחיל לדבר נכונה כבריאה חדשה, שאין בה מום. אפשר שר' אבהו ור' סימון חולקים זה על זה. לדעת הראשון ימשיך משה להיות בעל מום, אך את הדברים שעליו לומר יכניס האל לפיו דרך נס (השווה ביחידה הקודמת), ולפי האחרון יתרפא ממומו לחלוטין.

ג, פז תנח' שמות כז; השווה תנ"ב שמות יח; תנח' שמיני ג; גזו"ש, א, עמ' 49; מכילתא דרשב"י, עמ' 3; משנת ר"א א (17). 74 ר' חייא הגדול — הוא ר' חייא רבה, מאחרוני התנאים. לדבריו כאן (שהם חסרי מקבילה ובאים גם בקטע הגניזה TS-C1-39) השווה לעיל ג, יד. גם הוא דורש את תיבות 'בי אדני' חוץ בניית מתח ביניהן. לעניין אברהם ראה גם ברכ' ז ע"ב. 76 שלח נא ביד תשלח וכו' — להלן מובאים שני הסברים את מי צריך ה', אליבא דמשה, לשלוח: המלאכים (ולעניין זה יש כאן שני פיתוחים נפרדים והוא חסר מקבילות) ואהרן (ולכך מקבילות רבות). 78 בן אחי אברהם — הוא לוט, ומכוון לסיפור הצלתו מסדום (בר' יט). 80 ה' מלאכים — מספר זה גם בבר"ר מה, ז (455) ויסודו במניית הפעמים שבהם מדבר או גזכר 'מלאך'

לילך? אינו כן, אלא כמדובר לאהרן. היה משה אומר: עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם במצרים פ' שנה. הוא שכתוב: ואודע להם בארץ מצרים (יח' ב 5). ומנין שאהרן היה מתנבא? שכן הוא אומר: ויבא איש 85 אלהים אל עלי ויאמר אליו [כה אמר ה'] הנגלה נגליתי אל בית אביר [בהיותם במצרים לבית פרעה] ובחר אתו מכל שבטי ישראל לי לכהן (שמ"א ב 27—28). אמר משה: עכשיו אכנס אני לתחומי של אחי ויהיה מייצר, לפיכך לא היה מבקש לילך.

ג,יז(1) מיד: ויחר אף ה' במשה (ד 14). מה חרון אף היה שם? שניטלה 90 הכהונה ממשה וניתנה לאהרן, היינו דכתיב: הלא אהרן אחיך הלוי (שם), וכי מאחר שאמר 'אחיר' איני יודע שהוא לוי? אלא אמר לו: ראוי היית אתה להיות כהן והוא לוי, ולפי שאתה מסרב על דברי, תהיה אתה לוי והוא כהן. ג,יז(2) ידעתי כי דבר ידבר הוא (ד 14). לפי שאמרת: לא איש דברים אנכי (ד 10), לכך 'דבר ידבר'. ומה שאת סבור שיהא מייצר — לא כן, אלא: וראך

חרון חרון / חוון ס / אף היה שם / ח' ג / שניטלה / נטלה ס / 90 הכהונה ממשה / כהונה למשה א, ממנו הכהונה יג, כהונה ממשה ד / היינו דכתיב / שנאמר ג, כדכתי' ס, אמרו רבותינו ז"ל ד / 91 שאמר* / שהיה שאי, שהוא ג / איני* / אינו שיפ / יודע / ידוע י / שהוא / שהיה ספ / ראוי / ראוי פ / היית ח' י / אתה להיות / להיות אתה (ח' ד) בד / 92 מסרב / מסרב ס / על / אל פ / אתה ח' ד / 93 לפי... / ידבר ח' ספ / 94 לכך / לפי ג / שאת / שאתה ד / שיהא

פ / אתה / את גס / שהיה... מעכב / שמשך היה (ח' ג) מעכב יג, שהיה מעכב משה ד / 82 לילך / מלילך ג / כן / כן ס / כמדבר / כמכבד אספד, במכבד ב, מכבד היה ג / לאהרן / על (את ג, ח' ס) אהרן יגס / היה משה / שהיה משה ד, ח' ג / אומר / אמר ג / 83 להם... מתנבא / ח' ספ / הוא שכתוב / הה"ד ג, הוא שכתב ד / 87 אני / ח' ד / לתחומי / בתחומי ספד / של אחי / ח' ב / ויהיה / ויהא א / לפיכך / בשביל כן ד / 88 היה מבקש / רצה ס / 89 מיד / ח' ס /

בסיפור בריתת הגר למדבר (בר' טז 7—12). 82 כמדבר לאהרן — ועח"נ (ו'מכבד' גם בתנח'). נראה שיש לפרש 'דב"ר+ל' במשמע של מדבר על, בקשר אל (השווה אס' י 3), אך אפשר שגירסת 'מכבד' עיקר (ומצאנו פועל זה בפועל בצירוף המילית 'ל' כגון דב"ר ה, טו: 'מכבד לאדם שהוא גדול ממנו'). 83 פ' שנה — הוא גילו של משה באותה עת (ז 7). לפי זה החל אהרן להתנבא בהיותו בן שלוש, וראה עוד ה, י(3). 87 ויהיה מייצר — תשובת האל על טענה זו באה להלן ג, יז(2).

ג, יז(1) זבח' קב ע"א. 89 מיר — קשה לדעת אם נסיון של קישור הוא אל היחידה הקודמת, אם שריד מהקשרו המקורי של הקטע. מה חרון אף היה שם? — 'ר' יהושע בן קרחה אומר: כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם [פעמים הכאה, פעמים נזיפה, פעמים קללה וגידוף] — רש"י וזה לא נאמר בו רושם' (זבחים). לפנינו מוצג הדבר בשאלה: כיצד יש בסיפא דקרא ('הלא אהרן אחיך הלוי') ביטוי לכעס האל? 91 וכי מאחר שאמר וכו' — המדרש עומד על היתור-לכאורה שכתובת 'הלוי'. אחיו של משה משבט לוי ודאי לוי אף הוא! 92 תהיה אתה לוי וכו' — ראה לעיל ב, ו(3).

ג, יז(2) תנח' שמות כז: גנו"ש, א, עמ' 49; השווה שהש"ר על א, י. 94 ומה שאת סבור

95 ושמח בלבו (ד 14). אמר רשב"י: הלב ששמח בגדולת אחיו ישמח וילבש אורים ותומים, שנאמר: וראך ושמח בלבו — והיו על לב אהרן (כח 30). מה שאתה מתירא לדבר כל אלו הדברים — ואנכי אהיה עם פוך [ועם פיהו] (ד 15).

ג,יז (3) ודבר הוא לך [אל העם והיה הוא יהיה לך] לפה (ד 16) — 1 לתורגמן. ואתה תהיה לו לאלהים (שם) — אף על פי שהוא אחיך הגדול ממך יהיה מוראך עליו. מכאן אמרו חכמים: מורא רבך כמורא שמים. אמר ליה: כשם שמוראי עליך כך מוראך עליו.

ג,יז (4) ואת המטה הזה תקח בידך [אשר תעשה בו את האתת] (ד 17). 5 אמרת: לא איש דברים אנכי (ד 10), אמרת: בדברים לא יוסר עבד (מש' כט 19). מה עושים לעבד? רודים אותו במקל. כך אתה: ואת המטה הזה תקח [בידך], שתיסרנו בו. הודא הוא דכתיב: אשר תעשה בו את האתת.

יהא נ / חכמים ח' נספד / אמר... עליו
ח' נ (והושלם ג') / אמר ליה א"ל אינ"בס,
אמר לו פד / 5 אמרת* אמר ש, אמ'
אפ, ח' בסד / 6 עושים ש' עושין פ /
אתה ח' פ / ואת... תקח קח את המטה
(את מטך ב, המטה ס) נבספד / 7 שתיסרנו
אשר תיסרנו ס /

שהיה א, שיהיה בספ, שהוא ד / כן נ' הוא
פ / אלא ג' שמח שנאמר נבספד / 95 אמר
... בלבן ח' א (והושלם א") / רשב"י ר'
שמעון בן יוחאי (בר' יוסי ד) פד / ישמח
יזכה בס, ח' ד / וילבש ילבש ד / 96 וראך
... בלבן ח' בספד / 97 מתירא לדבר
תדבר ס / אלון אלה פ / 1 לתורגמן*
ולתורגמן שאפ, למתורגמן נבס / 2 יהיה

וכו' — לעיל ג, טז ויחידה זו ממשיכה את האמור שם. בתנח' ובגנוז"ש אכן באות היחידות זו אחר זו. 96 אמר רשב"י — מאמר זה בא בשם חכמים שונים ובניסוחים מגוונים גם בשבת קלט ע"א; תנח' שמיני ג. הלב ששמח בגדולת אחיו — שאינו מקפיד על נבואתך אע"פ שקדמך בנבואה (מדה"ג), והשוות סא"ר יג [יד] (68). ישמח וילבש — רבנו בחיי (על ד 14) מצטט מסורת זו אך משמיט 'שמח' ועז"נ. 96 והיו על לב אהרן — מקשר בין 'ושמח בלבו' אל 'והיו על לב' ורואה בהם מידה כנגד מידה. 97 מה שאתה מתירא — השווה לעיל ג, (ד 1). קישורו של משפט זה לכאן אינו נהיר.

ג, יז (3) תנח' וארא י; תג"ב וארא י; שהש"ר על א, י. 1 לתורגמן — כח"נ: 'מתורגמן', והיינו הך. בתקופת חז"ל גהגו להעמיד ליד הדרשן איש מיוחד (הקרוי גם 'אמורא') שחזר בקול רם בפני הציבור על דברי הדרשן שנאמרו בקול נמוך (וראה למשל תנח' ואתחנן ו; פס' ג ע"ב; ברכ' כז ע"ב וכן להלן ח, ג[2]). בדרך אנכרוניסטית מתואר אהרן כנושא אותה מידה. כך תורגמה התיבה גם בתרגומים הארמיים והוסברה בלק"ט. תהיה לו לאלהים — י"כ עבודה זרה נעשה משה לאהרן? (שהש"ר). להלן ניתנו שני הסברים לתיבת 'לאלהים': (א) דימוי — כמו אלהים (וכך בשהש"ר); (ב) מטאטורה שמשמעה — רב (וכך תירגם ת"א). ראה גם להלן ט, (ה 1). 2 מכאן אמרו וכו' — באבות ד, יב.

ג, יז (4) 5 אמרת לא איש וכו' — ה' משיב כאן על טענת משה הנזכרת לעיל ג, יד ושני הקטעים במקורם אחד הם, אך כבר עמדו בנפרד לפני בעל המכירי למש' כט 19. 7 שתיסרנו בו — השווה ג, יב(3); ו, (ה 2); ט, ח(1). אשר תעשה בו את האתת — משלושת האותות שקיבל משה במעמד הסנה (דס, צדעת, נחש) רק אחד נעשה בעזרת המטה, ומדוע אמר לו 'אשר תעשה בו את האותות' ? משמע, שמכוון למכות מצריים אשר תובאנה, בחלקן, בעזרת המטה.

1 ד, א פרשתא ד. וילך משה וישב אל יתר חתנו (ד 18). חדא הוא דכתיב:
[מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו] נקי כפים ובר לבב [אשר לא נשא
לשוא נפשו ולא נשבע למרמה] (תה' כד 3—4). מי יכול לעלות להר סיני?
מי שיש לו מדות הללו, וכולם אמורים במשה. 'נקי כפים' זה משה, שנאמר:
5 לא חמור אחד מהם נשאתי (במ' טז 15). אם נטל חמור שלהם, מה שנה מן
הליסטים? אלא כך אמר משה: כל אותן המסעות שהיו נוסעים במדבר לא
אמרתי לאחד מהם שיטול דבר משלי ויטעון על חמורו; ואין נשיאה אלא
לשון עמיסה, כמה דתימא: וישאו את שברם על חמריהם (בר' מב 26). 'ובר
לבב' זה משה, שלא הלך בשליחותו של הקב"ה עד שנתברר על עסקיו, שנאמר:
10 ואמרו לי מה שמו מה אמר [אלהם] (ג 13). 'אשר לא נשא לשוא נפשו' —
זה נפשו של מצרי, שלא הרג משה את המצרי עד שעמד עליו בדיון והרגו

ח' ספ / שהיו / שהיינו ד, נ' יש' בס /
במדבר / מן המדבר ס / 7 משלי / שלי נ /
על חמורו / לחמורו ס / נשיאה / נשאתי ס /
8 כמה דתימא / כד"א נ, כדכתיב ס / וישאו
... חמריהם / ויעמוס איש על חמורו ד /
10 נפשו / נפשי פ / 11 הרג משה / עמד
משה עליו ב (ותוקן ב"), הרג נסד / שעמד

1 פרשתא / פרשה ד / ד / רביעתא ס /
3 יכול / יוכל סד, ח' פ / להר / בהר פד /
סיני / ה' פד / 4 לו / בו ספד / מדות /
המדות ד / וכולם / והן ס, וכך פ / אמורים /
אומרים פ, נאמרו ד / שנאמר / ח' פ /
5 חמור / נ' אחד יב / שלהם / משלהם יפד,
מהם ב / שנה / שינה שאינ / 6 אלא

ד, א דב"ר יא, ב; שר"ט כד, ז (206—207); השווה סא"ר יז (83). לפי עדויות שבידינו (וראה
מאן, המקרא, א, עמ' 369) שימש ד 18 כראש סדר במנהגי הקריאה בתורה של ארץ ישראל ונבנות
על פסוק זה להלן שלוש פתיחתאות. הראשונה שלפנינו פותרת את תה' כד 3—4 על משה ומסיימת
בקישור אל פסוק הסדר. מטרתה לשבח את משה. 3 להר סיני — במקבילות מובא פסוק לראיה:
'ומשה עלה אל האלהים' (יט 3), וראה הרד"ל ועח"נ. 5 אם נטל חמור וכו' — אם נפרש 'נשאתי'
במשמעות: לקחתי, נטלתי (השווה רש"י לפסוק) — האם שבח הוא לאדם שהוא נמנע ממעשי גזל?
ועל כן 'נשאתי' יוסבר במשמעות אחרת. מסורת זו באה גם במדרש שמואל יד, ט (90) והשווה
תנח' קורח ז; במ"ר יח, י. שנה — והשווה: 'מה שנת זו [המנחה] מן הובח' (מנ' ב, א), ועניינו:
נבדל, שונה. 7 ואין נשיאה אלא וכו' — השורש נש"א סובל גם את המשמעות של עמ"ס.
הפסוק המובא לראיה הוחלף בדפוסים באחר והקשה על פרשני המדרש (ראה מ"כ ומתרו"ו).
9 עד שנתברר על עסקיו — לעיל ג, ה(2) ושם נתפרש. 10 נפשו — כך הוא הכתיב (קרי: נפשי)
והמדרש מטפל בכתיב ומפרש 'נשא'... נפש' במשמעות של הרג, המית (על"פ ש"מ"ב יד 14 ז
ראה רד"ק לאותו פסוק). 11 עד שעמד עליו בדיון — רומז למעין האמור לעיל א, כט(1). הרש"ש

וראה שחייב מיתה. 'ולא נשבע למרמה' זה משה, שהלך אצל יתרו ונשבע לו שאינו חולך חוץ מדעתו. וכשהלך בשליחותו של הקב"ה הלך אצל יתרו והתיר לו את שבועתו, הדא הוא דכתיב: [וילך משה] וישב אל יתרו חתנו 15 [ויאמר לו אלכה נא ואשובה אל אחי... ויאמר יתרו למשה לך לשלום] (ד 18).

ד,ב דבר אחר: וילך משה [וישב אל יתרו חתנו] (ד 18). הדא הוא דכתיב: בכל עת אהב הרע ואח לצרה יולד (מש' יז 17). מי היה זה הרע? זה יתרו שקבל למשה שהיה בורח מפני פרעה. מכאן את למד, שכל מי שקבל על עצמו 20 לעשות מצוה אין אותה מצוה פוסקת מביתו. יתרו קבל בתוך ביתו גואל שברח מפני השונא, עמד מביתו שקבל לשונא שברח מפני הגואל והרגו. ואיזה זה — זה סיסרא, שנאמר: וסיסרא נס ברגליו אל אהל יעל [אשת חבר הקיני] (שופ' ד 17), וכתיב: ובני קיני חתן משה (שם א 16). ולפיכך כתיב: ואח לצרה יולד — לפי שאהב יתרו למשה שהיה לו רע, לפיכך נעשו בניו 25 אחים לישראל בעת צרתו, שהרגה יעל את סיסרא. ובשעה שאמר לו הקב"ה למשה: ועתה לכה ואשלחך אל פרעה (ג 10), א"ל משה: רבון העולמים,

ד / קבל / שקיבל ד / 21 מביתו / השונא
ס (ותוקן ס") / שקבל / לקבל איב / מפני
מבית ס / 22 ואיזה / איזה יגבד / זה ח'
יגבסד / סיסרא / יתרו י' / 23 ולפיכך
כתיב / לכך נאמר (אמ' פ) ספד / 24 למשה
את משה ב / שהיה / והיה ד / לפיכך / לכך
ספד / 25 שהרגה / והרגה ד / את סיסרא
לסיסרא ד / לו ח' ב / 26 למשה ח' ג /
ואשלחך (מכאן נכתב בכתב-יד י ביד אחרת) /

שלא עמד ג (ותוקן ג") / והרגו ח' י' /
12 מיתה ג' והרגו י' / שהלך / כשהלך בספד /
ונשבע... יתרו ח' ב / ונשבע / נשבע ספד /
13 שאינו חולך / שלא ילך ד / בשליחותו של
בשליחות ס / 14 לו ח' ד / את ח' ג /
17 דבר אחר ח' ספד / 18 זה הרע / הרע
הזה ב, אהב הרע ד / 19 שקבל... יתרו
ח' ס (ותושלם ס") / למשה... קבל ח' פ /
את אתה ינד / 20 מביתו ג' מצותו של

מציע להעביר את תיבת 'והרגו' לסוף המשפט (וכך בגוסס י), וטוב יותר למחקה כליל. 12 ונשבע לו — ראה לעיל א, לג(1). 13 חוץ מדעתו — שלא בהסכמתו, שלא בידיעתו. 14 ורתיר לו את שבועתו — ראה להלן ד, ד; ה, ד(1); גדר' סה ע"א; תנח' שמות כ; חנ"ב שמות יח; מאן, המקרא, א, עמ' צה—צו. והשווה גם גנו"ש, א, עמ' 27—28.

ד, ב תנח' שמות טז; השווה מאן, המקרא, א, עמ' רז—רח. הפתיחתא שלפנינו באה לדבר בשבת הכנסת אורחים ובחובותיו של המתארח כלפי בעל אכסניא שלו. שיבתו של משה למדיין קודם הליכתו מצריימה — שהיא רק אחד מן הנושאים הגידונים בפתיחתא — מוסברת בה בטעמים של הכרת תודה למארחו. 18 ככל עת וכו' — פותר את הפסוק על יתרו, משה, סיסרא ויעל. 19 מכאן את למד — לפי הקטע שפרסם מאן זה הוא מאמרו של ר' יהושע. 21 עמד מביתו שקבל וכו' — בטכסט שפרסם מאן: 'עמד מביתו מי שקיבל' והעניין אחד. האנאלוגיה בין מעשה יתרו המציל את משה למעשה יעל התורגת את סיסרא מבוססת על ההנחה כי 'אותה מצוה' היא הצלת 'גואל' מפני 'שונא'. 23 וכתיב ובני קיני וכו' — פסוק זה מובא להוכחה, כי יעל ('אשת חבר הקיני') היא מבית 'קיני חותן משה'. 26 א"ל — 'אמר לו' או 'אמר לפניו' ועצ"נ. 28 נפשו

איני יכול מפני שקבלני יתרו ופתח לי פתח ביתו ואני עמו כבן, ומי שהוא פותח פתחו לחבירו — נפשו חייב לו. וכן את מוצא באלהו, בשעה שהלך אצל הצרפית מת בנה. התחיל אומר: הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה 30 הרעות [להמית את בנה] (מל"א יז 20), וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד [על קרבו ויחי] (שם 22). ולא עוד אלא כל הפותח פתחו לחבירו — חייב בכבודו יותר משל אביו ומאמו, שאת מוצא בשעה שגפטר אליהו מאלישע וזכה ליטול פי שנים ברוחו של אליהו, כדכתיב: ויהי נא פי שנים ברוחך אלי (מל"ב ב 9), היה לו לאלישע לילך אצל אביו ואמו להחיותו, כמו שהחיה 35 בנה של שונמית. וכן בנה של צרפית שהחיה אליהו היה לו להחיות אבותיו, אלא שמסר נפשו על אכסניא שלו. לכך אמר משה לפני הקב"ה: קבלני יתרו ונהג בי כבוד. איני הולך אלא ברשותו. לכך: [וילך משה] וישב אל יתר חתנו. ד,ג דבר אחר: וילך משה (ד 18). הדא הוא דכתיב: והוא באחד ומי ישיבנו

מאלישע] ואלישע פ / 33 של אליהו] ח' / ד / כדכתיב] כמה דתימא גפד, שנאמר ב / 34 לאלישע לילך*] לילך לאלישע לילך ש, לילך לאלישע (אלישע פ) אפ, לילך יד / 35 בנה... נפשו] ח' יבספ / בנה של שונמית] בן אכסניא שלו נד / וכן... צרפית] בנה של שונמית ג, ח' ד / שהחיה] וכן נד / אבותיו] ג' ולא (כמו ד) בן צרפית (הצרפית ד) נד / 36 על] בן יבספ / משה] יתרו ב / קבלני יתרו] ח' פ / קבלני (ח' ס) נספ / 37 ונהג] נהג ספ, ונהג ד / אלא שלא נב, ח' פ / ברשותו] ג' אלא פ / לכך ג' כתיב בד, ג' נאמר ס / 38 [על מצב

א"ל] אמר לפניו (לו פד) ספד / משה] ח' / נספד / העולמים] העולם ד / 27 ופתח לי] ח' י / פתח] ח' ד / כבן] ח' ס / 28 נפשו] ג' הוא ספ / וכן] על כך ס, וכך פ / את] אתה ד / 29 הצרפית] האשה הצרפית בס; צרפית האשה (האלמנה ד) גפד / התחיל] התחילה ג / אומר] מתחנן (מתחננת ג) לו ואומר (ואומרת ג) ג, מתחנן ואומר לו ג, מתחנן שנא' (ואמ' פ, ואומ' ד) ספד / 30 בנה] ג' וכתוב ד / 31 כל] שכל ד / 32 משל אביו] מאביו יספד / ומאמו] ואמ' יבס / שאת] אתה ד / בשעה שגפטר] בשעת פ, בעת שגלקח ד /

חייב לו — חייב לו את חייו (ל'נפש' במשמעות חיים ראה למשל איוב ב 4) וצריך לגמול לו עד מסירות נפש ממש. וכן את מצא וכו' — דברי הדרשן הם (כנגד יפ"ת הסבור שמשא הוא הדובר). 29 התחיל אומר וכו' — עח"ג. הטחת הדברים של אליהו כלפי מעלה — על הסכנות הכרוכות בה — היא מסירות נפשו למארכת שלו (יפ"ת). 34 לילך אצל אביו ואמו — שהרי היה בכוחו לעשות פי שניים מאליהו, שהחיה מת אחד, ויכול היה להחיות את שני הוריו. 35 וכן בנה של צרפית וכו' — משפט זה חסר בכמה נסחים (עח"ג) — אך מצוי בתנ"ך — ואפשר שרובד משני הוא, שכן לשונו מגומגמת והוא סותר קמעה לאמור לפניו. 37 איני הולך אלא ברשותו — השווה ד, א. לפי האמור שם שב משה למדיין כדי להתיר את נדרו, וכאן — אחרת. ראה עוד מאן, המקרא, א, עמ' 371; גנ"ש, א, עמ' 48; פיוטי יוני, עמ' עט.

ד, ג שהשיר על א, ט; מכי בשלח ו (112—113); מכילתא דרשב"י, עמ' 68; תנ"ך שמות יח; תנ"ך שמות יד; מאן, המקרא, א, עמ' צג—צד; השווה בר"ר כא, ה (200—201); ירו' סנה' א, א (יח ע"א); תנ"ך וירא כא. במרכז פתיחתא זו יחידה ארוכה, שמקבילתה הברורה היא בשהשיר (ש' 38—78) — וכן באופן חלקי במכילתות ובמהדורות התנ"ך — אשר נתקטעה בכל כתה"י במקומות שונים בציון 'וכו' במדרש שיר השירים'. הסיפא (משו' 78), המובא כאן על-פי גוסס ב (וראה לעיל

(איוב כג 13). דרש ר' פפייס: לפי שהוא יחיד בעולמו, דן יחידיו לכל באי עולם ואין להשיב על דבריו. אמר לו ר' עקיבא: דייך פפייס! מה את מקיים והוא באחד ומי ישיבנו? שלא ישוב על דבר מי שאמר והיה העולם, לפי שהכל בדין והכל באמת, שכן כתיב: ואראה את אדני יושב על כסא רם ונשא (יש' ו 1). אמר ר' טימון: כסא שהוא מפריש בין מיתה לחיים. וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו (מל"א כב 19), וכי יש שמאל למעלה? והלא הכל ימין, שנאמר: ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' [תרעץ אויב] (טו 6), ומה תלמוד לומר 'מימינו ומשמאלו'? אלא אלו מימינים ואלו משמאלים, אלו מכריעין לכף זכות ואלו מכריעין לכף חובה. ר' יוחנן בשם ר' אחא מייתי לה מן הדא: ואמת הדבר וצבא גדול (דנ' י 1). אימתי 'אמת הדבר'? כשנעשה 'צבא גדול',

דבר אחר] ח' ספ / 39 דרש... ישיבנו (שו' 41) ח' י (והושלם י") / פפייס] פנחס איפד (ותוקן א"), פפייס ס / בעולמו] בעולם ד / יחידיו] יחיד בסד / 40 ר' עקיבא ח' ב" / מה] מא י" / 41 שהכל] ג' ביה ב" / בדין] באמת ג' / 42 באמת] בדין ג' / 43 סימון] ח' ג' / מפריש] מפורש א (ותוקן א") / 44 מימינו ומשמאלו] מימינים ומשמאלים ג' / 47 לכף²] ג' זכות אי

כתביהיד ליחידה ד,ג ראה גם במבוא, עמ' 30. הנוסח להלן עד שו' 78 ("לססתי") הוא נוסח ש' ומשם ואילך נוסח ב. עד ל"דבריו" (שו' 40) מצויים בידינו כל כתביהיד, וכן ב" (נוסח י נכתב ביד אחרת). משם ועד "אמת" (שו' 54) רק שאינב". משם ועד "אמת" (שו' 55) רק שא"ג. משם ועד "פרעה" (שו' 77) רק נסחים שא". המשפט "וכל הענין..." (שו' 77—78) בא במרבית הנסחים. משם ועד לסוף היחידה מצוי רק בנסחים בנספד]

בח"ג) בא רק במהדורות התנח' ובקצרה בקטע שפרסם מאן. 39 פפייס — במכ"י, בתנח' ובקטע שפרסם מאן: 'פפוס'. במכילתא דרשב"י: 'פפיוס'. בבר"ר ובתנ"כ כמו אצלנו. ייתכן שהוא פפוס בן יהודה, הנזכר גם במקומות אחרים בקשר לר' עקיבא. להלן מובאות ארבע מחלוקות בין השניים וכולן נוסחו בתבנית זהה. לפי שהוא יחיד וכו' — דורש כך את דברי איוב: הוא דן יחיד ('באחד') ועל כן אין מי שיוכל לערער על החלטתו, לבדוק אותה או לסתור (השווה ירו' גיט' ט, א [ג ע"א] למשמעות זו של 'השיב על דבר'). 40 דייך! — עצור כאן ואל תמשיך. מדברי פפייס ניתן להסיק, כי לולי היה שופט יחיד, היה אולי מקום להשיב על דבריו, ומשמע שאין הם צדק מובהק. כנגד מסקנה אפשרית זו יוצא ר' עקיבא. מה את מקיים וכו' — שאלה ריטורית היא (בפי ר"ע) או שיש להבין כאילו נאמר לפניה: 'אמר לו [פפייס]'. 41 שלא ישיב וכו' — אין מה להשיב על דברי האל, 'לפי שהכל בדין' וכו'. והולך ומוכיח את צדקתו המוחלטת של משפט האלהים. עיקר הדברים באים גם בירו'. 42 יושב על כסא וכו' — נראה שצריך להיות: 'ראיתי את ה' יושב על כסאו', כמות שהוא במל"א כב 19 (ראה מייד בהמשך!) ושובש בהשפעת הפסוק מספר יש'. 43 אמר ר' פינחן — מאמר מוסגר המעיר כי כסא ה' הוא שמבדיל (=מפריש; השווה ויק"ר יב, א [רנב]) בין מיתה לחיים, הוא כס המשפט. 44 וכי יש שמאל וכו' — מפרש 'ימין' ו'שמאל' כמטאפורות לכח, גבורה מכאן וחולשה מכאן (והשווה הכינוי ליד שמאל — 'יד כהה' [מג' לו ע"א]) וכוונתו: הכל למעלה חזק ותקיף ומה ל'שמאל' שם? וראיתו בפסוק משירת הים (טו 6) שיש בו פעמיים 'ימין'. 46 אלו מימינים ואלו משמאלים — צבא השמים נוטל חלק במעשה המשפט כמסגרים וכמקטרגים (ותשובה היא לדברי ר' פפייס). 47 ר' יוחנן וכו' — מביא ראיה מפסוק אחר כי אין ה' 'דן יחידיו'. 48 אימתי אמת הדבר וכו' — מתי יוצא בשמים משפט אמת? כשהוא נעשה בריבוי

דכתיב: 'וה' אלהים אמת (יר' י 10). מהו 'אמת' ? אמר ר' אבין: הוא אלהים
 50 חיים ומלך עולם (שם). אמר ר' אלעזר: כל מקום שנאמר 'וה' בביכול הוא
 ובית דינו, ובנין אב שבכלל: 'וה' דבר עליך רעה (מל"א כב 23) — זה בנין אב.
 ומה מקיים ר' אלעזר להדין קרייה דר' פפייס: 'והוא באחד [ומי ישיבנו] ?
 אלא הוא חותם יחידי לכל באי עולם ואין כל בריה חותמת עמו. ומה חותמו
 של הקב"ה ? אמת, שנאמר: אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת (דנ' י 21).
 55 אם 'אמת' — למה 'רשום' ? ואם 'רשום' — למה 'אמת' ? אלא עד שלא נחתם
 גזר דין — 'רשום', ומשנחתם גזר דין — 'אמת'. מה חותמו של הקב"ה ? אמת.
 רב ביבי בשם ר' ראובן אמר: 'אמת' מהו ? אמר רשב"ל: 'א' בראש כל האותיות,
 מ' באמצעיתן, ת' בסופן — הרי 'אמת', לומר: אני ראשון ואני אחרון, שאיני
 מוכרח לאחר שאינו בעולם ושאיני לי שני. דרש ר' פפייס: 'ויאמר ה' אלהים
 60 הן האדם היה כאחד ממנו (בר' ג 22) — כיחידו של עולם. אמר לו ר' עקיבא:

(ונמחק א"י" / הדא] הדה ג / 51 זה	ג / ומה] ומהו ג / 54 אמת] ג' ר' אבין
בנין אב] ח' י, ג' שבכולם ב" / 52 קרייה]	בשם ר' ביבי אמר אלף ג / 55 רשום*1]
קרא אנ / פפייס] פינחס י / 53 הוא] ח'	רשות ש / 59 לי*] לו שא" / 69 כמרטט*]

משתתפים (ב'צבא גדול') ואין הדין מוכרע על ידי יחיד. ראה גם סנה' לח ע"ב. 49 דכתיב 'וה'
 אלהים אמת וכו' — קישור של משפט זה אחורנית הוא קשה (והוא חסר מן היר') ואפשר שהובא
 אגב גרדא לפני דברי ר' אלעזר שבהמשך, העוסק באותו פסוק. 50 אמר ר' אלעזר — כלל
 פרשני זה, הרואה בריבוי שבאות ו'ו ('וה') הצבעה על בית-דין של מעלה הפועל בצד האל,
 מופיע רבות בספרות חז"ל. ראה למשל בר"ר נה, ד (587). דברי ר' אלעזר מתקשרים כאן לתיבת
 'וה' שבפסוק מספר יר'. 51 ובנין אב שבכלל וכו' — הדוגמא המקראית הברורה שממנה לומדים
 על שאר הופעותיה של תיבת 'וה' היא הפסוק במל"א. לפי פרק זה הרי 'צבא השמים' וכן 'הרוח'
 כמו גם ה' גזרו את דינו של מלך ישראל, והחלטה קיבוצית זו מכליל הפסוק ב'וה' דבר עליך רעה'.
 52 ומה מקיים וכו' — ואיך יפרש ר' אלעזר — שלפיו כל 'וה' משמעו 'הוא ובית דינו' — את
 הפסוק שהביא פפייס, 'והוא באחד', היינו לבדו ? 53 אלא הוא חותם יחידי — הדין נקבע בבית
 דין של רבים; החתימה על פסק הדין היא של האל. חותמו — הצורה הטבועה בכלי שחותמים בו.
 תיבת 'אמת' היא צורת החותם האלהי. 55 אם אמת למה רשום וכו' — מפרש 'רשום' כדבר
 שצוין בעדפול, גרמו (מעין: 'והיו [הסנדלים] עושים רושם בארץ', היינו משאירים עקבות —
 דב"ר-ליברמן, עמ' 81). 'רשום' בא כאן כניגוד ל'אמת', שהוא ברור וחד-משמעי. השווה עוד יר'
 יב' י, ו (יג ע"א); בר"ר פא, ב (971—972); תנ"ב צו ז; שבת נה ע"א. עד שלא נחתם וכו' —
 ויש עוד מקום לחזרה בתשובה, כפרה או סליחה, אשר ישנו את גזר הדין. 58 לומר אני ראשון
 וכו' — בשחש"ר (והשווה בירו' סנה') בשם ריש לקיש: 'אני ראשון — שלא קבלתי מלכותי מאחר;
 ואני אחרון — שאיני מוסרה לאחר שאינו בעולם; ומבלעדי אין אלהים — שאין לי שני' ולאור זה
 יש לפרש את האמור להלן, הנותן טעם לחותם 'אמת' מתוך מיקום האותיות באלפבית העברי.
 השווה גם חזון יוחנן א 8; כא 6; כב 13. שאיני מוכרח לאחר — בשחש"ר: 'שאיני מוסרה [את
 מלכותי]'. . . , וכוונתו להצביע על נצחיות האל: אפשר שנפל שיבוש בנוסח שמו"ר ואולי 'מוכרח'
 פירושו: כסוף למרותו של אחר. 59 ושאיין לי שני — עח"ג, והוא ככל הנראה פולמוס נגד תורת
 השילוש הנוצרי או נגד תורות דואליסטיות שונות. 60 כיחידו של עולם — מקשר תיבת 'ממנו'
 לאחוריה ('היה כאחד ממנו') ורואה בדברי ה' קביעה כי האדם, משעה שאכל מעץ הדעת, כמוהו

דייך פפייס! אמר לו: ומה אתה מקיים 'היה כאחד ממנו'? כאחד ממלאכי השכת. וחכמים אומרים: לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא מלמד שנתן הקב"ה לפניו שני דרכים: דרך חיים ודרך המות, וברר לו דרך המות והניח דרך החיים. דרש ר' פפייס: וימירו את כבודם בתבנית שור אכל עשב (תה' 65 קו 20). 'בתבנית שור' — שומע אני בשור של מעלה? תלמוד לומר: 'אכל עשב'. אמר לו ר' עקיבא: דייך פפייס! ומה אתה מקיים 'וימירו את כבודם בתבנית שור'? בשור של שאר ימות השנה. ומה תלמוד לומר 'אכל [עשב]'? אין לך מנוול ומשוקץ משור בשעה שהוא אוכל עשב. ר' יודן בר גוריא בשם ר' אחא אמר: חרטומי מצרים עשו להם כשפים והיה נראה כמרטט לפניהם. 70 הדא הוא דכתיב: רפתה דמשק הפנתה לגוס ורטט החזיקה (יר' מט 24). דרש ר' פפייס: לססתי ברכבי פרעה (שח"ש א 9), 'לססתי' כתיב. אמר ר' אבהו: כשם שששתי על מצריים לאבדה, כך ששתי על שונאיהם של ישראל לאבדם.

כמרטט שא" / 72 לאבדם*] לאיבדם ש /

מצד בינתו כאלהים, ומקשר 'כאחד' עם 'יחידו של עולם' (=ה'). בבר"ר כא, ה (200—201) ובמכילתות מיוחסת לפפייס הדעה 'כמלאכי השרת', אך בשהש"ר כאצלנו. בבר"ר בעל הדעה 'יחידו של עולם' הוא ר' יהודה בר' סימון. 61 דייך — גם כאן ישנה סכנה תיאולוגית בפירושו של ר' פפייס, שכן דימוי אדם לאלהים (בפרט לאור הפולמוס היהודי-נוצרי) יש בו סכנה של ממש. כאחד ממלאכי השרת — אך לא כאל עצמו. המלאכים נבראו לדעת מרבית המקורות ביום השני לבריאה (ראה גינצבורג, א, עמ' 139, הערה 44) ו'כאחד ממנו' הוא לשון פנייה של ה' למלאכים ומשמעה: אחד מאתנו, כמונו. בבר"ר ובמכילתות מיוחסת לר' עקיבא הדעה המובאת להלן בשם 'חכמים'. 62 מלמד שנתן וכו' — פירוש זה מקשר 'ממנו' אל מה שאחריו ('ממנו לדעת טוב ורע'): לפני האדם עמדו שתי האפשרויות והוא בחר במה שבחר בדרך הבחירה החופשית. 65 בתבנית שור וכו' — נתקשו המפרשים במחלוקת זו שבין ר' עקיבא לפפייס (וראה במכ' ודברי המהדירים, שם), שהרי לכאורה אין מחלוקת בין השניים, אלא אם כן נתקן את הטכסט (על-פי שו"ט קו, ו [455]) וראה להלן. שור של מעלה — שור מן המרכבה האלהית (יח' א 10) והשווה לעיל ג, ב(1). תלמוד לומר 'אכל עשב' — היינו שור של מטה, שור של ממש. לפי שו"ט אין לגרוס תיבות אלה וכך תהיה טענת ר' פפייס: 'שור של מעלה', וכנגד דעה זו יצא ר' עקיבא. אם לא נקבל את גירסת שו"ט נתקשה במציאת מחלוקת (חריפה!) בין השניים. 67 בשור של שאר ימות השנה — לפי שו"ט עומד שור זה מול 'שור של מעלה' והוא שור של מטה (ואולי צריך להיות: 'שור של שאר' [=בשר] ולא הובנה תיבת 'שאר' ונשתבש?). לפי הנוסח שלפנינו (וכן במכילתות ובשהש"ר) ניתן בדוחק לפרש את דברי ר' עקיבא: השור שבו מדובר הוא בוודאי שור ממש (ולא שור ממרכבה של מעלה) ותיבות 'אכל עשב' לא באו ללמד על כך, אלא להדגיש שמדובר על שור דווקא בשעה שהוא אוכל עשב (בחדש ניסן? [כך שו"ט]) והריהו מודהם ומתנוול (וראה גם ר"ר ז, יא [190]), ולפי זה נאלץ הוא השור שעשו להם בני ישראל וחטאו בו. 68 ר' יודן וכו' — דבריו מובאים אגב גררא לעניין פסל עגל הזהב. הוא מפרש תיבה 'ורטט' כרמז לחטא זה. 69 והיה נראה כמרטט — בשל כשפי המצרים נראה העגל גע גע וזע, כאילו הוא חי ממש. 70 דרש ר' פפייס וכו' — לפי נוסחנו מצטט ר' פפייס את דעת ר' אבהו והוא בלתי אפשרי ומכאן שלפנינו שיבוש או תוספת מוטעית. במכילתות דעת ר' עקיבא היא כדעת ר' פפייס כאן (ובשהש"ר). הקטע על 'לססתי' מצוטט בשם שמו"ר בילקוט מכירי לתה' יח 25. 72 כשם שששתי — קוראי 'לססתי'

ומי גרם להם להנצל? מימינם ומשמאלם (יד 29). 'מימינם' — בזכות התורה שהם עתידים לקבל מימינו של הקב"ה, שנאמר: מימינו אשדת למו (דב' 75 לג 2). 'ומשמאלם' זו מזוה. דבר אחר: 'מימינם' זו קריאת שמע, 'ומשמאלם' זו תפלה. אמר לו: דייך פפייס! בכל מקום שנאמר שישא הוא בשי"ן וכאן בס'. ומה אני מקיים 'לססתי ברכבי פרעה'? וכל הענין נאמר בשיר-השירים בפסוק 'לססתי'. ורבותינו אמרו: מהו 'והוא באחד ומי ישיבנו'? משהוא גזור גזירה על האדם אין להשיב על דבריו. כמה שביקש בלעם הרשע לקלל את ישראל, על כרחו שלא בטובתו היה מברכו, שנאמר: מה אקב לא קבה אל (במ' כג 8). כמה שביקש יונה שלא לילך בשליחותו של מקום, והלך על כרחו שלא בטובתו, שנאמר: וקם יונה וילך אל נינוה (יונה ג 3). כמה שביקש ירמיהו שלא להתנבא, ונתנבא על כרחו שלא בטובתו, שנאמר: אל תאמר נער אנכי [כי על כל אשר אשלחך תלך] (יר' א 7). כמה סירב משה שלא 85 לילך בשליחותו של הקב"ה, שנאמר: שלח נא ביד תשלח (ד 13), ולבסוף הלך על כרחו שלא בטובתו, שנאמר: וילך משה.

הרשע] ח' ד / 80 על] ועל פד / 81 כמה
כמא פ, ח' נ / שביקש] ביקש נד, שלא ביקש
פ / שלא לילך] להלך פ, שלא ילך ד /
מקום] הקב"ה נפד, נ' שנ' וירד יפו לברוח
תרשישה ד / על] בעל ד / 82 שלא בטובתו
ח' ד / 83 ירמיהו] ירמיה פד / ונתנבא
והתנבא נ / על כרחו] ח' פד / 86 על כרחו]

75 מימינם] מימינו א" / ומשמאלם*]
ומשמאלו שא" / 77 וכל הענין... לססתי
וכו' (כמו שכתוב פ, כמו שכתב ד) במדרש
שיר השירים (נ' רבה פד) בספד, נ' עד
בספ / 78 אמרו] אומרים פ / משהוא*]
מי (מה ד) שהוא בספד / 79 דבריו] דברו
נס / כמה] כמו פ / שביקש] ביקש נד /

בחילוף ס—ש ומפרשו: שמחתי. שונאיהם של ישראל — כינוי הוא והכוונה לישראל. לולי המצוות המגניות על ישראל היה הקב"ה שמח במפלתם (בים סוף ? ראה להלן) כפי ששמח במפלת המצרים. והשווה גם שמר' כג, יד ומקבילות. ורוצה לומר: אהבת ה' לעמו אכן תלויה בדבר, והן המצוות. 73 מימנם ומשמאלם — נראה שציטוט קטע של פסוק משירת הים לפנינו. השווה גם אבכיר, ילקוט, רמז רלו; מכי' בשלח ה (107) ומקבילות. בזכות המצוות (הנרמזות ב'מימינם ומשמאלם' כמפורט להלן) לא נפגע העם. 75 זו מזוה — שהיא על פתח הבית בשמאלו של היוצא ממנו. זו קריאת שמע — קשה וחסר מן המקבילות (להוציא שהש"ר). 76 תפלה — תפילין של יד המונחים על יד שמאל (השווה מע' ד, א לשימוש כזה בתיבת 'תפלה'). דייך — הרעיון שה' היה שמח לפגוע בעמו (ואפילו החוטא, ואפילו לא בוצע הדבר) נראה לר' עקיבא ראוי לגינוי. לפי המכילות, כאמור, ר' עקיבא דווקא הוא בעל דעה זו ור' פפייס משיב בעניין אחר. 77 וכל הענין וכו' — קיצור מעתיקים (או עורך) הוא. בשהש"ר מפרשים, שרכב ה' כביכול הן על סוס זכר הן על סוס נקבה (והוא 'לססתי') כדרך שעשה גם פרעה, כדי להלחם בו בשיטותיו שלו. 78 ורבותינו אמרו וכו' — הדברים מתקשרים חזרה אל 'והוא אחד' שבראש היחידה. משהוא גזור וכו' — משעה שה' גזור גזירה (עז"נ והרד"ל ולפיו תיקנתי) אין מקום לשינוי או ביטול. הדרשה קשורה ביומי ישיבנו ואינה עוסקת ברישא דקרא ('והוא באחד'). ולהלן מובאות ארבע דוגמאות לנביאים שניסו לשנות את גזירת האל וסופם שעשו כמצווה עליהם, ומסיים במשה.

ד, ד מאן, המקרא, א, עמ' רח; תנ"ב שמות יח; השווה תנח' שמות כ; מאן, שם, עמ' צה; מדרש תנאים לדב' ג 24. 87 לא היה צריך וכו' — דורש את הייתור שבפסוק 'וילך... וישב...'.
150

ד, לא היה צריך לומר אלא 'וישב אל יתר חתנו', שכך אמר לו הקב"ה:
אם יאמר לך יתרו על עסקי שבועה, אמור לו: בעל השבועה התיר אותי מנדרי,
לכך: וילך משה (ד 18). ואחר כך: וישב אל יתר חתנו (שם). בניו של ר' חייא
90 הגדול אמרו: לא הלך אצל פרעה עד שהתיר לו יתרו את נדרו, ואם תאמר:
למה נאמר 'וילך משה'? להיכן הלך? שהלך ליטול לאשתו ובניו. אמר לו יתרו
למשה: להיכן את מוליכן? למצרים? מי שהן במצרים מבקשים לצאת ואת
מוליכן? אמר לו: למחר הן עתידין לצאת ולעמוד על הר סיני ולשמוע מפי
הגבורה: אנכי ה' אלהיך [אשר הוצאתיך מארץ מצרים] (כ 2) ובני לא ישמעו
95 עמהם? מיד: ויאמר יתרו למשה לך לשלום (ד 18). אמר לו הקב"ה: לך
לשלום ותמצא שלום ותבוא לשלום.

90 אמרו] אמר ד / פרעה... נדרו] ח' ג
(והושלם נ') / יתרו] ח' פ / 91 להיכן
היכן ג / לאשתו] אשתו נפד / 92 למשה
ח' ג / להיכן] היכן נפד / את] אתה נפד /
מוליכן] ג' אמר לו נד / למצרים] ג' אמר לו
נפד / מי שהן] למי שהן פ, אותם שהם ד /
ואת] ואתה ג / 93 ולשמוע] לשמוע ד /
94 הגבורה] הקב"ה ד / ובני] ובניו ד /
95 עמהם] כמו הם ד / הקב"ה] ח' ד /
96 ותמצא שלום] ותכנס לשלום ד /

בעל כרחו ד, ח' פ / שלא בטובתו] ח' ד /
87 [כל היחידה ד, חסרה בנסחים שאי. להלן
נוסח ב] לא] דבר אחר וילך משה לא ד,
וילך משה ולא פ / צריך] ג' לו ג / אל...
חתנו] משה ד, ג' אלא אמרו רבותינו בתחלה
הלך אצל פרעה בשליחותו של הקב"ה ואח"כ
וישב אל יתר חתנו ג"ד / 88 לך] לו פ /
על עסקי שבועה] על עסקי פ, כלום מן
השבועה ד / אמור לו בעל השבועה] ח'
בנס (והושלם נ') / מנדרי] מן נדרי ד, ח'
ג / 89 ואחר כך] ח' ג / בניו] בנו ד /

(מהרז"ו) ומובאות שתי דעות חולקות. לפי הראשונה 'וילך' אל פרעה בשליחות ה' ורק אחר כך
'וישב' אל יתרו (והיא מובאת גם להלן ה, כ[2]). לפי השנייה 'וילך' ליטול אשתו מביתו, 'וישב'
אל בית יתרו ורק אחר כך הלך מצרימה. ראה גם מאן, שם, עמ' רז-רח, הערה 537. 88 אם
יאמר לך יתרו וכו' — אם יזכיר לך יתרו (אחרי שתשוב ממצרים אל ביתו! עח"נ) את שבועתך
שלא לצאת בלא רשותו (השווה לעיל א, לג[1] ויפ"ת). בעל השבועה — הוא ה', מי שהשבועות
כולן שלו הן. ייתכן שמשחק מלים לפנינו בין 'התיר' לבין 'יתר'. 89 בניו של ר' חייא הגדול —
הם יהודה וחזקיה בניו של ר' חייא. לפי יב' סה ע"ב היו תאומים. הם חולקים על האומר, שהלך
משה למצרים מייד אחרי מעמד הסנה ורק אחר כך בא אצל חותנו, ומפרשים אחרת את הייתור
שב'וילך משה'. את דעתם אימץ גם הרמב"ן (בשם 'אלה שמות רבה') בפירושו לפסוק. 91 הלך
ליטול וכו' — 'הלך לביתו שהיה שם אשתו ובניו ונטלם עמו ללכת אל יתרו' (רש"ש). 92 מי שהן
במצרים וכו' — השווה מכו' יתרו א (191) ומכילתא דרשב"י, עמ' 129. שם מבארת טענה זו בפי
אחרון. ראה עוד להלן ה, יט(1). 94 ובני לא ישמעו וכו' — ראה עוד ה, ה(1). 95 אמר לו
הקב"ה — כך בכתה"י (ובדפוס חסר 'הקב"ה') והיא בתי"ה לברכת יתרו למשה ובה שלוש
ברכות. ראה להלן ה, ג ופיוטי ינאי, עמ' עט.

וה,א(1) פרשתא ה. ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה [המדברת וילך ויפגשו בהר האלהים וישק לו] (ד 27). זה שאמר הכתוב: מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי (שה"ש ח 1). כאי זה אח? תאמר: כקין והבל, הרי כתיב: ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בר' ד 8). אלא כישמעאל ליצחק — וישמעאל 5 שונא ליצחק! כעשו ליעקב — הא כתיב: וישטם עשו את יעקב (שם כז 41). כאחי יוסף ליוסף — הא כתיב: וישנאו אותו (שם לז 4), ויקנאו בו אחיו (שם 11). אלא כאי זה אח? כיוסף לבנימין? יונק שדי אמי! כמשה לאהרן.

האמר ד, ח' פ' / ליצחק*] ויצחק ד, ג' הא גרסינן ב' / וישמעאל*] ישמעאל בספד / 5 ליצחק] לישראל שאינ / כעשו... וישטם] ח' שאי / כעשו] ועשו ג', אם תאמר כעשו ד' / הא כתיב] שנאמר גף / עשו את יעקב*] ועשו שונא לישראל שאי, עשו ליעקב ב, ג' אלא שאינפף / 5 ליוסף] ח' ד' / הא כתיב] דכתיב שאנ, כתיב י, הכתי' ס, והא כתיב פ, והכתיב ד, ח' פ' / אותן] ג' וכתיב ד' / ויקנאו... אחיו] ח' שאינף / ד כאי זה אח? כאי צד אח פ', ח' ד' / לבנימין] ג' הה"ד

1 [תנוסח להלן ביחידה ה,א(1)] הוא על-פי כתב-יד ב. בנסחים שאינ בא לפני יחידה זו הקטע "אמר ר'... נפלאות" שבסוף ה,ט. הסימן ר' מציין חזרה בכתב-יד פ על היחידה שלפנינו, חזרה שמקומה בכתב-יד אחרי ה, ט [פרשתא ה] פרשת ה ד, ח' שאינ / 2 זה שאמר הכתוב] הה"ד שאינף ד' / 3 כאי זה] כיצד פ, באי זה ד' / תאמר] א"ת א", הכתוב מדבר אם תאמר ד, ח' שאינף / כקין והבל] כקין להבל שאינף, בקין ד' / הרי כתיב] וכתיב ס, והא כתיב פד / 4 אלא] אם

ה, א(1) חנה' שמות כז (בחלקו מדפוס מנטובה ואילך); תנ"כ שמות כד; שהש"ר על ח, א; השווה פסדר"כ, נחמו, ה (270—271); פס"ר נחמו (קלח ע"א). מקומה הנכון של יחידה זו (שהמשכה בא להלן ה, א(3)) הוא אחרי שמו"ר ה, ט (וראה שם 1), שכן היא שריד מפתחתא על ד 27 (ראה מאן, המקרא, א, עמ' 373 ועמ' 379) בעוד שמדרשנו עוסק עדיין בפס' 18, וכך הוא אכן במהדורות התנ"ך. ברור שנסחים שאינ משמרים את הצורה המקורית של המדרש (אלא שגם בהם נפלה השמטה, עת"נ, וראה לעיל, מבוא, עמ' 13—14) אך הלכתי בעקבות החלוקה שנשתרשה (כולל הקביעה שכאן — ולא להלן — פותחת פרשה ה 1). 3 כאי זה אח? — באלו דמויות מקראיות יש לפתור את הפסוק משה"ש? 4 כישמעאל ליצחק — ראה גם לעיל א, א. חסר כאן דיבור הצעה ('הא [הרי] כתיב' וכדומה) לפני המשפט 'וישמעאל שונא ליצחק'. נוסח ב, שהוסיף כאן 'הא גרסינן', הכניס למדרשנו לשון זרה לו (ועת"נ). 7 כיוסף לבנימין? — אין הם נזכרים במהדורות התנ"ך ואילו בשהש"ר נקבע שבהם דווקא מדבר הפסוק. פירשתי ופיסקתי על-פי הרד"ל האומר, כי המדרש מבקש לדחות גם את פתירת הפסוק ביוסף ובבנימין, שכן אמו של האחרון מתה עם

ח,א(2) וישק לו (ד 27). אמרו רבותינו: כל נשיקות של תפלות חוץ מג': נשיקה של גדולה ונשיקה של פרישות ונשיקה של פרקים. נשיקה של גדולה 10 מנין? שנאמר: ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו [וישקהו] (שמי"א י 1). נשיקה של פרקים מנין? שנאמר: וילך ויפגשו בהר האלהים וישק לו (ד 27). נשיקה של פרישות מנין? שנאמר: ותשק ערפה לחמותה (רות א 14). ויש אומרים: אף נשיקה של קריבות, שנאמר: וישק יעקב לרחל (בר' כט 11), שאין בה גנאי שהיתה קרובתו. אמר ר' פנחס: מעשה באח ובאחות שהיה 15 אחד מהם בגוש-חלב ואחד בבית-מרון. נפלה דליקה בביתו של גוש-חלבי. באת אחותו מבית-מרון ונפלה עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו. אמרה לו: איני נרגלת לבוא אצלך אלא פחדתי, דהוית אחי באננקי ופלטת ממנה.

פרקים נפף / מנין / שנאמר ג' / שנאמר ... לחמותה*] וילך ויפגשו בהר האלהים וישק לו נפף, וכו' שאי, נ' ותשק ערפה לחמותה א", ח' ב (והוית שורה ריקה) / 13 נשיקה] נשיקות שא / קריבות] קרובות פד, נ' שאין (אין פד) בה גנאי שאפף / 14 שאין... גנאי] ואין בה גנאי נ', ח' שאפף / מעשה] נ' היה ד / ובאות] ואחות ספ / 15 אחד] האחד ש, אחת פ, ח' א / מהם] ח' שאנף / ואחד] והאחר ש, והאחת א, והאחד פ, נ' מהם פד / בבית] מבית ש / נפלה... מרון] ח' שאינ (והושלם א"ג") / חלבי] חלב א"ג ספף / 16 באת] ובאת נ", באתה פד / מבית] בבית פ / עליו] ח' פ / אמרה] אמרו ש, ואמרה א / לו] ח' י / 17 נרגלת] כדאי שאינף (ותוקן נ"), מרגלת

שאינף / כמשה] וכמשה שאינף / לאהרן] נ' ועליהם נאמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד שאינף / 8 [הנוסח להלן ביחידה ה,א(2) מובא על-פי כתב-יד ב, פ מציין חזרה בכתב-יד פ על יחידה זו, חזרה שמקומה בכתב-יד אחרי היחידה ה,ט] רבותינו] רז"ל פפ, נ' ז"ל ד / נשיקות] הנשיקות פ / תפלות] ג' הן ד / מג' נ' נשיקות שאינף / 9 נשיקה] ח' שא / ונשיקה] נשיקה נספד / פרישות] נ' וגו' בפסוק וישק יעקב לרחל ס / ונשיקה... קרובות] ח' ס / ונשיקה] נשיקה פד / 10 מנין] ח' פד / שנאמר] ח' פ / 11 נשיקה] ונשיקות ד / פרקים] פרישות גפף / מנין] ח' נפד / שנאמר] ח' פף / וילך... לו] ותשק ערפה לחמותה נפף / 12 פרישות]

לידתו ולא נתקיים בו 'יוגק שדי אמי'. כמשה לאהרן — שבהם יש לפתור את שה"ש ח 1. התוספת בנסחים שאינף, 'הנה מה טוב וכו'', באה גם במהדורות התנח'. ה,א(2) תנח' שמות כת; תנ"כ שמות כה; בר"ר ע, יב (811); רז"ר ב, כא (76); מדרש שמואל יד, ה (89); שהש"ר על ח, א; ראה גם שר"ט ב, יב (30); להלן ת, י(1). 8 תפלות — חבל, חוסר טעם, וכאן: פריצות (השווה סוטה ג, ד). הקטע מבטא יחס שלילי אל מעשה הגישוק (בפרהסיא?) מתוך שימת סייג לצניעות. 9 גדולה — שהמנשק מביע בכך יחס של כבוד למנושק. פרישת — בשעת פרידה, כשאנשים פורשים זה מזה. פרקים — לעתים נדירות, בזמנים המרוחקים זה מזה (השווה: 'הרואה את הים... בזמן שרואה אותו לפרקים' [ברכ' ט, ב]). הכוונה לנשיקה של שמחה של אנשים שלא התראו זמן ממושך. 13 ויש אומרים — בבר"ר, רז"ר ומדרש שמואל זו דעתו של ר' תנחומא. קריבות — נשיקתם של קרובי משפחה, כרחל ויעקב שהיו בני דודים. ראה גם בר"ר ע, יב (811). 14 שאין בה גנאי — היינו: תפלות. והוא ברוח האמור בשה"ש ח 1: 'אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוז לי'. מעשה באח וכו' — מקבילתו בשהש"ר בלבד. שם מוחלף מקום מושב האח והאחות. 15 גוש חלב, בית מרון — שני יישובים בגליל בתקופת התלמוד, סמוך לצפת. 17 נרגלת — עח"נ (ובשהש"ר ליתא) והיא צורה נדירה בנפעל (והשווה 'נרגלי' בגידה טז ע"ב).

ה,א(3) אמצאך בחוץ אשקר (שה"ש ח 1). באי זה חוץ? במדבר, מקום שנשקו אחים זה לזה, משה ואהרן.

20 ה,ב אמר ר' חמא בר חנינא: בן י"ב שנה נתלש משה רבינו מבית אביו. למה כן? שאילו גדל בבית אביו ובא ואמר להם המעשים לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים: אביו מסרה לו, לפי שיוסף מסרה ללוי ולוי לקחת וקחת לעמרם. לכך נתלש מבית אביו. וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים הללו, לפיכך האמינו בו, דכתיב: ויאמן העם (ד 31).

25 ה,ג את מוצא שכל מי שנאמר בו 'לך לשלום' הלך וחזר וכל מי שכתוב בו

כתביד ב. ה מצין חורה בכתביד פ על יחידה זו, שמקומה בו אחרי ה,ט) מקום במקום י' / 19 משה ואהרן שנ' וילך ויפגשוהו שאינן / 20 [הנוסח ביחידה ה, ב — ב] חמא בר חנינא חנינא בר חמא א / בר חנינא בר פ, ח' ד / שנה שנים שאי / 21 ואמר אמר ד / להם נ' לישראל ד / 23 לכך ולכך נפד / הללון ח' ד / 24 בו ח' נ / דכתיב שנאמר שאינפד / 25 [יחידות

ד / אצלך אליך פד / אלא נ' לא אכפת לי שאיך, נ' לא אי כפר לי נ, נ' דהוה אחי באנגיקי ופלטת מיגה שא, נ' איני נרגלת לבא אליך אלא שא" / פחדתי ח' אגף (והושלם א" / דהוית... ממנה ח' א (והושלם א" / דהוית דהויה א", דהוה י, דהוה נף / באנגיקי באנגיקי ספ / ופלטת ופלט י / ממנה} ממתה ש, מינה ינ, מיניה י / 18 [הנוסח להלן ביחידה ה,א(3) הוא על-פי

רהוית וכו' — ופירושו: שהיית, אחי, בצרה (מיוונית: ἀνδραγαθία) וניצלת ממנה. בכך מצדיקה האחות את התנהגותה, שנבעה מפגישותיה המועטות עם אחיה ומשמחתה על שניצל מאסון. וזו דוגמא לנשיקה של קריבות, וגם בה אין להגזים.

ה, א(3) תנח' שמות כו; תנ"ב שמות כד; שהש"ר על ח, א. קטע זה בא במקבילות (ועח"נ) כהמשך ליחידה ה, א(1) וזה אכן מקומו ומשם הסברו, והקטע ה, א(2) חוצץ. 18 באי זה חוץ? — המשך פתירת שה"ש ח 1 על פגישת משה ואהרן. מקום שנשקו אחים — וראה ד 27.

ה, ב השווה מדה"ג לשמ' ד 30 (פ). מקומה של היחידה כאן קשה. לפי מהר"ו מקומה להלן על 'ויאמן העם' (ד 31) וכך הוא בנסחים שאינן (אחרי ה, יג[1]). רבנו בחיי מביא את הקטע (בשם 'מדרש') בפירושו על ב 14 ('מי שמך לאיש') וגם שם יש לו טעם. הרמב"ן מביא (בשם 'אלה שמות רבה') בפירושו על ג 18 ('ושמעו לקלך') ומלשונו ברור שלא מצאו במדרש בסמוך לאותו פסוק, וכן הוא מביא (בשם 'רבותינו') בפירושו על ב 23. 20 בן י"ב שנה — קודם שהגיע להיות בן י"ג, 'שהרי בן י"ג נקרא איש' (רבנו בחיי, שם) וראה בר"ר פ, י (965). ולפנינו מדרש על מה שנאמר למשה: 'מי שמך לאיש...'. (ב 14). לדעות אחרות בדבר גילו של משה בשעה שברח ממצרים ראה א, כו(1). נתלש — נעקר ממקומו. שורש זה משמש גם לגבי בני אדם (ראה מסדר"כ, איכה, ה [253]). 21 המעשים — קיצור לשון והכוונה... הסימנים' (מהר"ו), היינו השימוש בפועל הכפול פק"ד (ראה לעיל ג, ח[2]) כסימן תזיהוי לגואל של אמת. 22 אביו מסרה לו — המושא יכול להיות 'מסורת' (הגאולה) (לעיל ג, ח[2]) או שמא יש לתקן: 'מסרם' (את הסימנים). 23 לכך נתלש מבית אביו — בילדותו, שהרי אין להניח שמסר לו עמרם את סוד הגואל קודם שהגיע לבגרות.

ה, ג תנח' שמות כא; תנח' שופטים יט; תנ"ב שמות יח; ברכ' סד ע"א; מ"ק כט ע"א. המדרש מבקש להבחין בין 'לך לשלום' כברכת פרידה לבין 'לך בשלום' ונתלו בהבחנה זו פירושים שונים ורבים (ראה יפ"ת למדרש והמהרש"א לברכ'). 25 כל מי שנאמר בו וכו' — כגון חנה (שמ"א

'[לך] בשלום' הלך ולא חזר. ויתרו אמר למשה: לך לשלום (ד 18), לפיכך חזר.

ה,ד(1) [ויאמר ה' אל משה במדין] לך שב מצרימה (ד 19). אמר ר' יוחנן: למדתך תורה דרך ארץ, שהנשבע בפני חבירו לא יתירנו אלא בפניו שלא 30 יחשדוהו שהוא נשבע לשקר. שכן אתה מוצא שנשבע משה ליתרו במדין, הלך משה למדין והתיר את שבועתו בפניו, שנאמר: ויאמר ה' אל משה במדין לך שב מצרימה. אמר לו הב"ה: במדין נשבעת לו, לך והתר את שבועתך במדין. ה,ד(2) כי מתו כל האנשים [המבקשים את נפשך] (ד 19). וכי מתו? והלא דתן ואבירים היו והם היו עם קרח במחלוקתו? אלא מהו 'מתו' — שנתענו. 35 ד' הם חשובים מתים: סומא ומצורע ומי שירד מנכסיו ומי שאין לו בנים, וכלן מקרא.

ה,ה(1) ויקח משה את אשתו ואת בניו (ד 20). למה הוליו? כדי שיהיו עם ישראל לקבל התורה.

ה,ג — ה,ת מצויות בנסחים בספר בלבד.	הלך פ, והלך ד / 31 את ח' ד /
להלן נוסח ב] שכל מי* שם לפי בם, כל מי	32 נשבעת] שנשבעת פ / לו ח' ד / את
ד / 26 ויתרו] יתרו ד / לפיכך חזר] הלך	ח' פד / 34 היו] הם ד / מהו] מאי ד /
ותור פד / 30 יחשדוהו] יחשדנו פד /	35 ד'] שלושה פ / מתים] כמתים פד / סומא
שנשבע משה] שמשה נשבע ד / משה ליתרו]	סומא פ / ומי שירד מנכסיו] ועני פד /
יתרו למשה ס / במדין ח' ד / הלך משה]	36 מקרא] קרא ג' במס' ע"ז ד) פד /

א 17), דוד (שמ"א כ 42) או נעמן (מל"ב ה 19). הלך וחזר — נותר בחיים ולא אונה לו כל רע. השווה לעיל ד, ד. 26 לך בשלום — במקבילות נקבע כי כך נאמר לאבשלום (שמ"ב טו 9) אשר נתלה ומת.

ה, ד(1) גנו"ש, א, עמ' 47—48; מאן, המקרא, א, עמ' צה; השווה תוס' נדר' ב, י; נדר' סה ע"א; לעיל ד, א; ד, ד. 28 ויאמר ה' אל משה במדין — תיבות אלו במקרא הן מיותרות, אחרי שנאמר בפסוק 18: 'וילך משה וישב אל יתרו חתנו', ועל כן ניתן להן טעם, שבאות הן ללמד שאכן חזר משה (ממדבר סיני) למדין להתיר שבועתו בפני יתרו, ורק אז נצטווה לילך למצריים. 29 שהנשבע בפני חבירו וכו' — וראה תוסכפ"ש, נדר', עמ' 437—439, ושם דיון בצד ההלכתי של קביעה זו. בקטע מגנו"ש בא ענין זה בראש פתיחתא בשאלת הלכה על ד 18, וראה לעיל במבוא, עמ' 16. שלא יחשדוהו — שלא יחשוד בו זה שבפניו נשבע (ולכן עדיפה גירסת פד: 'יחשדנו') שמא עבר על השבועה, שהרי אינו יודע כי הותרה השבועה. 31 בפניו — בנוכחותו של יתרו. ה, ד(2) בר"ר עא, ו 829—830) ומקבילות. 34 שנתקנו — נעשו עניים, 'שירדו מנכסיהם' (בר"ר). השווה כת' ו, ו: 'העני' ולעיל א, לד(2). 35 חשבים מתים — נחשבים כמי שמתו. השווה גם: 'עניות כמיתה' (נדר' סד ע"ב). 36 וכלן מקרא — וכולם גלמדים מפסוקים (כמות שהוא, למשל, בבר"ר) וקיצר כאן עורך או מעתיק (ועח"נ. נוסח ד השלים שלא כראוי והפנה למקבילה בע"ז ה ע"א).

ה,ה(1) 37 למה הוליו? וראה לעיל ד, ד ושם נתבאר (ואפשר שהערת העורך לסנינו).

ה,ה(2) וירכבם על החמר (ד 20). זה אחד מהדברים ששנו לתלמי המלך.
40 ה,ה(3) ויקח משה את מטת האלהים בידו (ד 20). עשה כמו שאמר לו
הב"ה: ואת המטה הזה תקח בידך.

ה,ו [ויאמר ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה] ראה את כל המפתים [אשר
שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה] (ד 21). על אלו מופתים אמר? אם תאמר
על הנחש והצרעת והדם — אותם ניסים לא אמר לו הב"ה אלא לישראל.
45 ועוד, לא מצינו שעשה משה אותם האותות לפני פרעה. אלא מהו 'כל המפתים
אשר שמתי בידך'? זה המטה שהיו כתובים עליו עשר מכות נוטריקון: דצ"ך
עד"ש באח"ב. אמר לו הב"ה: אלו המכות אשר שמתי בידך, עשה אותם
לפני פרעה על-ידי המטה הזה.

39 מהדברים] משמונה עשר (מ"ח ד) דברים	פד / 44 והצרעת] ח' פ / והדם] ג' והלא
פד / ששנו] ג' חכמים ד / 43 על...	פד / הב"ה] ג' לעשות ד / 46 נוטריקון]
מופתים] וכי על אלו מופתים (איוה מופת ד)	שהיה כתו' עליו נוטריקון ד / 47 אלו]

ה,ה(2) מכי' בא יד (51); יר' מג' א, ט (עא ע"ד); תנח' שמות כב; תנ"ב שמות יט; מג' ט
ע"א; סוף א, ח; השווה בר"ר ח, יא (64). תיבת 'חמור' נתרגמה כאן בתרגום השבעים: ἀ
πρὸς ὕγια (=בעל חיים גושא עול; השווה המקבילות: 'גושא בני אדם'). לפי מסורת נפוצה שינוי
הוא שהכניסו בעלי התרגום, אשר בצעו את מלאכתם לבקשתו של תלמי השני פילדלפוס במצריים
ההלניסטית. 39 אחד מהדברים — עח"נ. במקבילות מוגים בין עשרה לשמונה-עשר שינויים
שהוכנסו לתרגום היווני של התורה. על-פי מקורותינו, טעמו של השינוי כאן (וכן שינוי נוסף
באותה רשימה: 'לא חמור אחד' [במ' טו 15] — 'חמד' או 'חמוד') בהימנעות מתרגום תיבת 'חמור'.
להימנעות זו ניתנו פירושים רבים, כגון: 'ולא הרכיב עליו את אשתו [אלא את בניו]... ושינו
מפני כבודו של משה' (שכ"ט), 'בעבור שהוא דרך גרעון [=לשליה] שתרכב אשת הנביא על חמור
אחד היא ושני בניה' (ראב"ע לפסוק) וכדומה. אפשר שיסודה בפולמוס נגד דעה שרווחה בעולם
ההלניסטי (ראה יוספוס, נגד אפיון, עמ' סא—סב) שהיהודים עובדים לאל דמוי חמור. עם זה אפשר
גם שאין כאן אלא דרך תרגום לגיטימית אל היוונית (בצד ὄνος השכיחה יותר) שלא הובנה בארץ
ישראל ונתפרשה ללא הצדקה כ'שינוי' ואף הוסברה כך (זו דעת טוב, ספר זליגמן [בדפוס]).
ה,ה(3) 40 עשה כמו שאמר וכו' — פירושו של מאמר קצר וחסר-מקבילה זה הוא קשה. לפי
יפ"ת מסביר המדרש מדוע נקרא מטהו של משה הרועה בשם 'מטה האלהים', לאמור: זה המטה
שהאלהים ציווהו לקחת (והשווה ראב"ע לפסוק). בעקבות שכ"ט אפשר אולי לפרש: אף שהיה המטה
כבד (ראה להלן ח, ג1) לא שמו משה על החמור אלא נשאו בידו, לקיים בדיוק מה שנצטווה.
ואולי אין כאן אלא הצבעה פשוטה על העובדה שקיים משה מה שנצטווה לעשות (כמו להלן
ה,יא) וצ"ע.

ה,ו השווה שכ"ט. 43 על אלו מופתים אמר — באלו מופתים מדבר הפסוק כשהוא אומר
'אשר שמתי בידך'? ואולי יש גם לשאול מה לתיבת 'ראה' כאן, המתפרשת כמוסבת על חפץ פסי
שניתן להביט בו (הרמב"ן לפסוק כהסבר למדרשנו). 44 הנחש והצרעת והדם — האותות שניתנו
למשה במעמד הסנה. אלא לישראל — שיעשם לפני בני ישראל. 45 ועוד וכו' — טענה חילופית:
שלושת האותות הנזכרים אכן לא בוצעו כשעמדו משה ואהרן לפני פרעה (ה 1—4), והשווה פדר"א
מח (קטו ע"א—ע"ב), הרד"ל והרש"ש. 46 זה המטה — מפרש 'אשר שמתי בידך' פשוטו כמשמעו,

ה,ז(1) ואני אחזק את לבו (ד 21), אחר שיסרב, כדי לפרוע דינם מהם.
50 ה,ז(2) [ואמרת אל פרעה...] בני בכרי ישראל [...] הנה אנכי הרג את
בנך בכרך] (ד 22—23). גלה לו הב"ה שלא ישלח פרעה את ישראל עד
מכת בכורים, ולכך לא צרך הכתוב לפרשה לו בסוף.

ה,ז(3) מהו: בני בכרי ישראל (ד 22)? על יעקב אבינו אמר, שקנה הבכורה
כדי שיוכל לעבוד לפני המקום.

55 ה,ז(4) ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן [לשלחו הנה אנכי הרג
את בנך בכרך] (ד 23). אמר לו: אם את מונע ממני בני בכורי ישראל
מלעבדני, אני מונע ממך בנך בכורך מלעבדך, שאני הורג את כלם.

ה,ח ויהי בדרך במלון (ד 24). חביבה מילה שלא נתלה למשה הצדיק עליה
אפילו שעה, לפי שכשהיה בדרך ונתעסק במלון ונתעצל לימול אליעזר בנו,

מאלו פ' / 49 אחר שיסרב] ח' ד' / 52 צרך]	ח' פד' / 57 מונע] אמנע ד' / הורג] אהרג
הוצרך ד' / לפרשה] לפרסם ד' / 54 לפני המקום]	פד' / 58 מילה] המילה פ' / למשה הצדיק]
למקום ספד' / 56 את? אתה ד' / ישראל]	משה ד' / 59 שעה] ג' אחת פד' / שכשהיה]

לאור 'ויקח משה את מטה האלהים בידו' (ד 20). נופריקון — מיוונית: νοταριακόν (=קצרות, כדרך
שכותבים ה־Notarii), כשכל אות בתיבה נתפסת כראשה של מלה עצמאית. ראה ליברמן, יוונית,
עמ' 203. את המסורת הזו מכיר גם יניי, פיוטי, עמ' פג. רצ"ב עדי"ש באד"ב — אותיותיהן הראשונות
של המכות. 'סימן' זה למכות בא גם בספרי דב' שא (319) בשם ר' יהודה (ובמקבילות) וכן בהגדה
של פסח (ראה גולדשמידט, הגדה, עמ' 46) והשווה להלן ת, ג(1) וכשר, הגדה, עמ' רה—ריא.
ה,ז(1) 49 אחר שיסרב — מלים אלו (החסרות מן הדפוס ולא עמדו לפני הרמב"ן בפירושו על
ז 3, והשווה רבנו בחיי לפסוק) הן עיקר המאמר. לפיו מכביד ה' את לב פרעה אחרי שזה החליט
מרצונו החופשי להתעמר בעם. הכבדת הלב היא אפוא אמצעי להענשה, וראה להלן ביתר הרחבה
יג, ג(1).

ה,ז(2) 51 גלה לו הב"ה — כבר בשלב זה נודע למשה מה תהיה המכה האחרונה. השווה
שמו"ר טו, כו. 52 ולכך לא צרך — בסיפור מכת בכורות נאמר למשה 'עוד גגע אחד אביא על
פרעה' (יא 1), ומשה מודיע בעקבות זאת כי 'ומת כל בכור...' (שם 5). ומנין ידע מה תהיה
אותה מכה? אלא שכבר במדיין נתבשר על כך ולא צריך היה הכתוב (=צרך, כמצוי בלשון חכמים,
כגון בתוס' יו"כ א, ח) לפרש למשה בסוף (=בעתיד, לאחר זמן) במה דברים אמורים. כך פירש
ראב"ע את יא 1.

ה,ז(3) 53 בני בכרי ישראל — תוך התעלמות מן ההקשר נדרשות מלים אלה על יעקב, בן
יעקב, ועל הבכורה שקנה מאתיו. שקנה הבכורה וכו' — נימוק זה לקניית הבכורה בא גם בבר"ר
סג, יג (697—698); תנ"ב תולדות ד; במ"ר ד, ת. הוא מבוסס על ההנחה, כי 'עד שלא הוקם
המשכן... עבודה בבכורות' (ובח' יד, ד). השווה רש"י לפסוק: 'ומדרשו — כאן חתם הקב"ה על
מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו', ומעין זה אמור גם לפנינו.

ה,ז(4) 57 אני מונע ממך וכו' — מידה כנגד מידה היא ומניח כי גם בכורי מצריים (ראה
ביחידה הקודמת) עבדו בקודש לפני אלהיהם, והרי פרעה ראה עצמו אלוהי, השווה עוד להלן, ה, יד(2).
ה, ח מכי' יתרו א (191—192); ירו' נדר' ג, יד (לח ע"ב); נדר' לא ע"ב—לב ע"א. 58 שלא
נתלה — שלא נדחה העונש אלא מיהר לבוא (השווה א, טו[3]). 59 ונתעסק במלון — עסק

60 מיד: ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו (שם). את מוצא מלאך של רחמים היה ואף על פי כן: ויבקש המיתו. ותקח צפרה צר [ותכרת את ערלת בנה] (שם 25). וכי מנין ידעה צפורה שעל עסקי מילה נסתכן משה? אלא בא המלאך ובלע למשה מראשו ועד המילה. כיון שראתה צפורה שלא בלע אותו אלא עד המילה, מיד הכירה שעל עסקי מילה הוא ניוזק, וידעה כמה גדול כח המילה 65 שלא היה יכול לבלוע אותו יותר מכאן, מיד: ותקח צפרה צר [ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו] ותאמר כי חתן דמים אתה לי (שם). אמרה: חתני תהיה אתה נתון לי בזכות דמים הללו של מילה, שהרי קיימתי המצוה. מיד: וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולת (שם 26). אמרה: כמה גדול עונש המילה שחתני היה חייב מיתה על שנתעצל למצות המולות לעשותה, ולולי 70 היא לא ניצל.

ה,ט [ויאמר ה' אל אהרן] לך לקראת משה המדבר (ד 27). הדא הוא

כשהיה פד / לימול] למול ד / 62 מילה]	כח ד / 69 מיתה] דמים פ / על] ח' ד /
המילה פ / 63 עד*] על ב / 64 מיד] ח'	למצות המולות] במצות המילה ד / לעשותה]
ד / מילה] המילה ד / 65 לבלוע אותו]	לעשותן פ / 70 היא] הוא פ / גיצל]
לבלעו ד / 68 ממנו*] המלאך ממנו בסד,	נוצל ד / 71 [עד שו' 15 מצויה היחידה ה,
ממנו המלאך פ / גדול*] גדולה בס / עונש]	ט בנסחים בספד בלבד. משו' 15 גם בנוסח ג

בעניינים הקשורים ללינת הלילה קודם שהתפנה למול את בנו, 'והיה לו להתעסק במילה תחילה' (רש"י לנדר'), ועיכוב קל זה כמעט והביא על משה את מותו. מודגשת כאן חשיבותה של מצוות מילה (והשווה לעיל א, ח[5]; א, כד[3]) דבר שנודעת לו משמעות אקטואלית במיוחד בתקופות של גזירה על המילה וכחלק מהפולמוס היהודי-נוצרי. אליעזר בנו — הקטן בבניו, ומניח שנולד סמוך מאד לצאת משה מצריימה. במכ"י מסופר, שגרשם — בכורו של משה — הוא שלא גימול, בשל הסכם שעשו משה ויתרו וראה גינצבורג, ג, עמ' 276, הערה 148. 60 מלאך של רחמים היה — שכן משתמש כאן בשם הווייה, שעניינו מידת הרחמים (ראה לעיל ג, ז[1]). בתרגום השבעים תורגם כאילו נכתב 'מלאך ה' וכן במקצת התרגומים הארמיים (והשווה עוד ראב"ע), והכל כדי להתחמק מן הקושי התיאולוגי שבסיפור זה. ראה באריכות כשר לפסוק, ס' קנה ואילך וכן גינצבורג, שם, עמ' 276-277. 62 נפתכן — בא למצב של סכנה. 63 מראשו ועד המילה — לפי מהרז"ו למד המדרש זאת מן העובדה, שאת ערלת התינוק שמה צפורה 'לרגליו' (של משה! [השווה בבבלי]) כאשר 'רגליו' לשון נקייה היא (על דרך: 'להסך את רגליו' [שמ"א כד 3]) ומשמע ששאר גופו בלוע היה. ומשנה לא נבלע יותר למדה צפורה על כוחה של המילה. ראה גם התוספות לנדר', שם, ד"ה שנתעסק. 66 אמרה חתני תהיה וכו' — לא ברור אל מי פונה כאן צפורה (כירו: 'אית תני תניי משה קרוי חתן ואית תני תניי תינוק קרוי חתן', לפי הבבלי: 'תינוק . . . קרוי חתן'). את דבריה של צפורה איני יודע לפרש וגם הפירושים שראיתי נדחקו או התעלמו מן הבעיה. 68 אז אמרה וכו' — הפסוק המקראי מובא כאן בפראפראזה כפי שהובן במדרש: חתני (=משה ו) נתחייב מיתה על שנתעצל למלא מצוות מילה ורק בזכותה של המצווה ('ולולי היא' מוסב כנראה על המצווה) חלפה הסכנה. לא נתברר כיצד מתקשרת פראפראזה זו אל התיבות 'חתן דמים למלות'.

ה, פ תנח' שמות כה—כו; תנ"ב שמות כב—כג; ילקוט איוב תתקכא (ומקורו בתנח') (מקבילות חלקיות מגויות להלן). לפנינו פתיחתא על ד 27 (לפתיחתא אחרת ראה לעיל ה, א[1] ולהלן ה,

דכתיב: ירעם אל בקולו נפלאות (איוב לו 5). מהו ירעם אל בקולו [נפלאות]? בשנתן הב"ה התורה בסיני הראה בקולו פלאי פלאים. כיצד? היה הב"ה מדבר והקול יוצא ומחזיר בכל העולם וישראל שומעין את הקולות. 75 בא להם מן הדרום — היו רצין לדרום לקבל את הקול. ומדרום נהפך לצפון — והיו רצים לצפון, ומן הצפון נהפך להם למזרח — והיו רצים למזרח, וממזרח נהפך להם למערב — והיו רצים למערב, וממערב נהפך להם לשמים והיו תולין עיניהם, והיה נהפך להם מן הארץ — והיו מביטין לארץ, שנאמר: מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דב' ד 36). והיו 80 ישראל אומרים זה לזה: והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה (איוב כח 12). והיו ישראל אומרים: מהיכן הב"ה בא? מן המזרח או מן הדרום? שנאמר: ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו [הופיע מהר פארן ואתה מרבבת קדש] (דב' לג 2). וכתיב: אלוה מתימן יבוא [וקדוש מהר פארן] (חב' ג 3), ואומר: וכל העם ראים את הקלות ואת הלפידים (כ 18). אמר 85 ר' יוחנן: היה הקול יוצא ונחלק לע' לשונות, לע' קולות, כדי שישמעו כל

ח' ד / למזרח... למזרח] במזרח לקבל את הקול פ / 77 למערב] ממערב פ / וממערב] ומן המערב פד / לשמים] מן השמים פד / 78 והיה] היה פד / להם מן הארץ] בארץ ד / והיו] היו פ / 84 ואומר] ח' ס / הלפידים] ג' הקול אין כתיב כאן אלא הקולות ד / 85 לשונות] קולות פד / קולות] לשון פד /

ומשו' 20 ("אמר") בכל כתיב־היד. ובכתב־יד י באותה יד שכתבה את שאר המדרש. נוסח הפנים להלן—ב] / 72 מהו] ומהו פ / 73 הב"ה] ג' את פד / בסיני] לסיני ס / בקולו*] ג' לישראל ספד, ג' נפלאות ב (ונמחק ב") / 74 וישראל] ישראל ד / הקולות] הקול ד / 75 להם] אליהם ד / היו] והיו פד / נהפך] ג' להם פד / 76 ומן הצפון] ומצפון ד / להם

[1] ונראה ששלוש הפתיחתאות מעידות על קיומו של סדר שפתח בפסוק זה (וראה מאן, המקרא, א, עמ' 373). לפתיחתא שלפנינו שלושה חלקים (בראש השני 'דבר אחר' [שו' 8]) הקשורים בגפרד לפסוק הפותח מספר איוב ודורשים אותו לכיוונים שונים. במהדורות התנח' באה מקבילה לחלק הראשון והשלישי של הפתיחתא, ובספרות חז"ל מקבילות חלקיות רבות לחלקים מצומצמים ממנה. 73 הראה בקולו — דורש 'ירעם' מלשון 'יראם', לשון ראייה או הצגה. 74 מחזיר בכל העולם — מסובב ממקום למקום (כמו 'מחזירין על הפתחים' [תוס' שבי' ת, א]). 75 בא להם מן הדרום וכו' — על ארבעת הכיוונים מסופר גם בספרי דב' שיד (356) ושם שמג (395); דב"ר-ליברמן, עמ' 117 ומקבילות. 77 היו תולין עיניהם — נושאים עיניהם למרום. 78 והיו ישראל אומרים וכו' — מזהה את ה'חכמה' וה'בינה' האמורות באיוב עם התורה, וכך גדרש כאן הפסוק מאיוב כתמיהה של בני ישראל. 81 מן המזרח או מן הדרום — בתנח' נזכרים מפורשות גם צפון ומערב (וכן בספרי שם) וכך היה גם נוסח שמו"ר שעמד לפני ילקוט מכירי לחב' ג 3, ומסתבר שנתקצר לפנינו (והשווה יפ"ת). בפסוק מספר דב' נמנו שלושה כיוונים (סיני, שעיר, פארן) ובוה מחב' כיוון נוסף (תימן=דרום). 85 לע' לשונות, לע' קולות — בספרי דב' שם (395) רק 'ארבעה לשונות'. במהדורות התנח' (וכן שמו"ר כת, ו; מדרש שה"ש א, ב [ז]; שו"ט צב, ג [403] וכן בשם 'שמות רבה' במגורת המאור לאלנאקוה, מהד' ענלאו, ג, עמ' 342): 'ונחלק לשבעה קולות ומשבעה קולות לשבעים לשון' ולדעת בעל א"א הוא הנוסח הנכון (וראה עוד פירוש ע"י בתנח')

העולם. כל אומה ואומה שומעת קולו בלשון האומה ונפשותיהן יוצאות, אבל ישראל היו שומעין ולא היו ניוזקין. כיצד היה הקול יוצא? אמר ר' חנחומא: דו-פרצופין היה יוצא והורג לאומות, שלא קבלו את התורה, ונותן חיים לישראל, שקיבלו את התורה. הוא שמשא אומר להם בסוף מ' שנה: כי מי 90 כל בשר אשר שמע קול אלהים [חיים מדבר מתוך האש כמנו ויחי] (דב' ה 23), אתה שומע קולו וחיית, אומות העולם שומעין ומתים. בוא וראה איך הקול יוצא אצל כל ישראל: כל אחד ואחד כפי כחו. הזקנים כפי כחן, הקטנים לפי כחן והנשים לפי כחן, ואף משה לפי כחו, שנאמר: משה ידבר והאלהים יעננו בקול (יט 19), בקול שהיה משה יכול לסבול. וכן הוא אומר: קול ה' 95 בכח (תה' כט 4), 'קול ה' בכחו' לא נאמר אלא 'בכח', בכחו של כל אחד ואחד מהם. ואף הנשים מעוברות לפי כחן, הוי אומר: כל אחד ואחד לפי כחו. אמר ר' יוסי בר חנינא: אם תמה אתה מן הדבר הזה, למד מן המן, שלא היה יורד לישראל אלא לפי כל אחד ואחד מישראל. הבחורים היו אוכלים אותו כלחם — שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם [מן השמים] (טז 4). הזקנים — 1 כצפיחת בדבש (שם 31). היונקין — כחלב מן שדי אמם שנאמר: והיה טעמו

והיונקים פ, והקטנים ד / לפי²] כפי ד / כח²] ג' (והיונקים לפי כוחן ד) והנשים לפי כוחן פד / לפי²] כפי פ / 94 משה] ח' ד / לסבול] סובלו ד / 95 בכח²] ח' בס / 96 מהם] ח' ד / הנשים] נשים פד / לפי²] כפי פ / 97 תמה אתה] אתה תמה פ / מן על ד / למד] למד ד / 98 לפי] ג' כח של ד / ואחד] מהן פ / 1 כצפיחת²] כספיחת

86 העולם] האומות ד / כל] וכל ד / ואומה] ולשון פ / קולו] קול ד / 87 ישראל היוי²] היו ישראל בס / 88 קבלו... התורה] קבלוה ד / 89 שקיבלו] ח' ס / אומר] אמר ד / 91 אתה] ג' היית ד / וחיית] ג' אבל פד / אומות] האומות פ / איך הקול יוצא²] ח' ב / איך] היאך פד / 92 כפי²] לפי ד / כפי²] לפי פד / הקטנים] הבחורים ד / 93 והנשים]

וראה להלן על 'קול ה' בכח' (שר' 94). 86 ונפשותיהן יוצאות — יש מפרשים 'דרך גוזמא' (יפ"ת) ולפיהם הוא לשון מושאל וכוונתו: רעד גדול והתרגשות עצומה (השווה שה"ש ה 6), אך מן ההמשך נראה יותר לפרש כפשוטו, וראה להלן. 88 די-פרצופין — בעל שתי צורות, שני אופנים (מיוונית: σκελετός), וראה ויק"ר א, יא (כו) וקרויס, מלים שאולות, עמ' 495. 89 כסוף מ' שנה — לאחר הגדודים במדבר, משניחן ספר דב'. 91 אתה שומע קולו וכו' — וכן ויק"ר, שם, ומקבילות. יש מפרשים את החיים והמוות האמורים כאן כמכוונים לחיי עולם-הבא (שרק לישראל נועדו [להרמן]), אך נראה יותר לפרש הדברים כפשוטם, כהיפרבולה שעניינה הדגשת חשיבותו של מעמד סיני לישראל ולאומות. וראה עוד שהש"ר על ה, טז. 92 כל אחד ואחד כפי כחו — וכך שמו"ר כט, א; מכי יתרו ט (235); פסדר"כ, בחודש השלישי, כה (224) ומקבילות. כל אחד מישראל (וכן משה) שמע לפי כושר קליטתו ויכולתו לעמוד בפני אימת האלהים. 94 קול ה' בכח — דורש את הפסוק מתה' (באותו מזמור חוזר 'קול ה' שבע פעמים ואולי הוא יסוד האמור לעיל על 'שבעה קולות') כמדבר בכוח הסבל של כל אחד מן השומעים. לו נאמר 'בכוחו' הייתי מפרש 'בכוחו של ה''. 96 הנשים מעוברות — שכוחן לסבול קטן יותר. ראה לעיל ג, ד(1). 97 אמר ר' יוסי בר חנינא וכו' — השוואת סיפור ירידת המן למתן תורה באה גם בשמו"ר כה, ג; פסדר"כ, שם, ומקבילות וראה עוד ספר פתרון תורה, עמ' 146. עניינה להראות כי את המזון שבא מאלהים קיבל

כטעם לשד השמן (במ' יא 8), והחולים — כסולת מעורב בדבש, שנאמר: ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך (יח' טז 19). והגוים היו טועמין אותו מר וגד, שנאמר: והמן כורע גד הוא (במ' יא 7). אמר ר' יוסי 5 בר חנינא: ומה אם המן שהיה מין אחד נהפך למינים הרבה בשביל צורך כל אחד ואחד, הקול שהיה בו כח על אחת כמה וכמה שהיה משתנה לכל אחד ואחד שלא יזוקו. ומנין שהקול נחלק לקולות הרבה שלא יזוקו? שנאמר: וכל העם ראים את הקלות, הוי: ירעם אל בקולו נפלאות. דבר אחר: ירעם אל בקולו נפלאות. אמר ר' לוי: ג' קולות הולכים מסוף העולם ועד סופו והבריות 10 ביניהן ואינם שומעין כלום, ואלו הן: היום והגשמים והנפש בשעה שהיא יוצאה מן הגוף. היום מנין? אמר ר' יהודה בר אלעאי: את סבור שהוא שף ברקיע, אינו אלא כמסמר הזה שהוא נוסר בעץ. הגשמים מנין? שנאמר: תהום אל תהום קורא לקול צנוריק (תה' מב 8). כיצד? יש אילן ששרשיו יורדין עשרים אמה ויש שיורדין ל' אמה ויש שיורדין נ' ויש שאינם יורד אלא ג'

קולן פ / הולכים] הולך פ, הולכו' ד / 10 ואינם] ואין פ, אינן ד / שומעין] שומעין / ד / היום] הים פ / שהיא יוצאה] שיוצאה ד / 11 היום] הים פ / את סבור] זה הכוכב ד / 12 נוסר] נתון ד / 14 שיורדין, 2] ח' ד / אמה 2] ח' ד / נ' ג' אמה פ / שאינם יורד

בס / בדבש] שני' וטעמו כצפיחית בדבש ד / היונקין] ויונקין ד / מן שדי] משדי פד / אמסי] א' בס, אמו ד / 3 היו] ח' ד / 5 אם] ח' ד / למינים הרבה] לכמה מינין ד / 6 בו כת] כח בו ד / 7 ואחד שלא יזוקו] ח' ס / יזוקו, 2] יזוקו פד / 9 קולות]

כל אחד מישראל לפי צרכיו וכושר קליטתו. 2 כטעם לשד השמן — 'מלשון שדיים' (מהרז"ו). כסולת מעורב בדבש — שהוא נות לעיכול. ראה יומא יח ע"א. 4 מר וגד — נראה ש"גד הוא צמח הכוסבר, שורעיו ריחם חריף ולא נעים (פליקס, צומח, עמ' 180), אך יש שזיהו את הגד עם הלענה המרה (בסורית: גדדא). ראה יומא עה ע"א ובתרגום הארמי לפסוק. השוה עוד בר"ר עא, ג (825). 6 הקול שהיה בו כח — מעין קל וחומר בין המן, שהוא חומר דומם חסר חיות, לבין קול ה', שחיוניותו גדולה ועצמית. 9 ג' קולות וכו' — לקטע זה (החסר מן התנח') ראה בר"ר ו, ז (47—48) ומקבילות. 10 היום — השמש. במקבילה (החלקית) ביומא כ ע"ב: 'גלגל חמה'. נוסח פ ('הים') הוא שיבוש ונוסח ד ('זה הכוכב') הוא נסיון לפירוש. 'יומא' ככינוי לשמש בא גם בחול' ס ע"א ושבת קלד ע"א. 11 שף — מחליק בקלות. נראה שביסוד הדברים תפיסה הרואה את השמש (המקיפה לפי הקדמונים את הארץ) כנעה בתוך 'גלגל קבוע' (פס' צד ע"ב) ומשמיעה קולות רעש (והשווה: 'קול גלגל חמה' [יומא, שם]) אשר אין האדם יכול לקלטם ובשל כך דומה עליו שהשמש נעה בקלילות וברחש קל. 12 כמסמר — בבר"ר: כמסר (=משור) [ראה שבת יז, ד]. ביומא: 'כחרש המנסר בארזים' ונוסחנו טוב פחות. ההקשר 'נוסר בעץ' תומך בגירסת בר"ר (וכך גם מציע לתקן אצלנו בעל א"א). הגשמים מנין וכו' — ראה גם בר"ר יג, יז (125—126) המכיר מסורת זו על דרך השינוי. תיאור מפורט כלפנינו מצאתי רק בבר' רבתי, עמ' 34—35 ויסודו בהבנת תיבת 'קורא' כדושיית בין תהומות. 14 עשרים אמה וכו' — האמה היא 56 ס"מ לערך. ראה ב"ב ב, יא המדבר על אילנות ששרשיהם מ'עשרים וחמש אמה' ועד 'חמישים אמה', שהם השיקמה והחרוב. ג' טפחים — הטפח הוא יחידת-מידה קטנה, כרוחב אגרופו של אדם (9.3

15 טפחים. והגשמים יורדין מלמעלה. אם אין משקין אותן אלא ג' טפחים, התהום העליון קורא לתחתון ואומר לו: עלה ואני יורד! מה התחתון אומר לו: רד ואני עולה! עד שהעליון יורד ומשקה ג' טפחים, התחתון עולה ומשקה של ג' אמה. בוא וראה כמה בין אלו לאלו וקורין זה לזה ובני אדם בנתיים ואינם יודעים. והנפש בשעה שהיא יוצאה מן הגוף ובני אדם יושבין אצלו ואינם יודעים. הוי: ירעם אל בקולו נפלאות. אמר ר' ראובן: בשעה שאמר הב"ה למשה במדין: לך שב מצרימה (ד 19), נחלק הדיבור לב' קולות ונעשה דו-פרצופין, והיה משה שומע במדין: לך שב מצרימה, ואהרן שומע: לך לקראת משה המדבר (ד 27), הוי: ירעם אל בקולו נפלאות.

הי(1) וילך ויפגשו [בהר האלהים וישק לו] (ד 27). הדא הוא דכתיב: 25 חסד ואמת נפגשו [צדק ושלום נשקו] (תה' פה 11). 'חסד' זה אהרן, שנאמר: [תמיר ואוריר] לאיש חסידך (דב' לג 8). 'ואמת' זה משה, שנאמר: בכל ביתי

מתרישה והתחתון ג' / ומשקה² ב' אותן ד' / 18 וקורין וקוראין ג' / לזה את זה ג' / 19 יודעים} ג' הוי ירעם אל בקולו נפלאות ד' / יוצאה] יוצאת פ' / 20 יודעים] שומעין ד' / שאמר] ג' לו שאינד' / 21 במדין ח' / שאי / מצרימה] מצרים נפ' / ונעשה] ונעשו ג' / 22 פרצופין] פרצופים ש' / משה שומע] שומע משה שאי / מצרימה] מצרים שאינפ' / ואהרן] ג' היה שאי / 24 [בנסחים שאינ

שאינן יורדים ד' / 15 יורדין מלמעלה] למעלה ד' / טפחים] ג' אלא פ', ג' אותן של ג' אמה הן מתים אם שותים (ג' אותן ג') של חמשים (ק' ג') אמה טורף (פרדף ג') אותם של ג' טפחים ג', ג' אלא זה ד' / התהום] תהום ד' / 16 לתחתון] לתהום התחתון ג' / ואומר] אומר ד' / מה התחתון] והתחתון נפד' / לוי] ח' ג' / 17 עולה] אעלה ד' / ומשקה¹] ג' על פ', ג' של ד' / התחתון] של

ס"מ לערך). 15 אם אין משקין וכו' — שכן הגשם בא מלמעלה וכח חדירתו לאדמה מוגבל. וראה בר' רבתי (ונסחים נד כאן) המבארים (ואולי הוא הנוסח הנכון), כי במקרה שהגשמים יכולים להשקות רק את השרשים שבעומק ג' טפחים מתייבשים אלה שבעומק גדול יותר, אך אם יורדים הגשמים בעוצמה המאפשרת להם להשקות לעומק של ג' אמה — נגרם סחף לשרשים שבעומק ג' טפחים והם אובדים (השווה עוד תע' כב סע"ב). התהום העליון... דתחתון — תהום העליון הם המים שמעל הרקיע ותהום התחתון הם המים שמתחת לארץ (ראה בר' א 7) והם קוראים זה לזה ומחלקים ביניהם את עבודת ההשקיה. 18 בנתיים — בבר' רבתי: 'באמצע'. 19 והנפש בשעה שהיא יוצאה וכו' — לאמונה זו השווה בר"ר ו, ח (48) והיא מבטאת את צערה של הנפש על פרידתה מן הגוף. 20 אמר ר' ראובן — הסיפא המתקשרת לפסוק באה במהירות התנח' וכן במדרש שמואל ט, א (73); גנו"ש, א, עמ' 50. 21 לך שב מצרימה — בנה"מ: 'מצרים', אך כלפנינו גם בתורה השומרונית ובהרבה כת"י עבריים. נחלק הדיבור וכו' — ונראה שיסוד הדברים בהופעת תיבת 'לך' הן בדברים למשה, הן בדברים לאהרן (ד 19, 27) והנפלאות שהראה ה' כאן בקולו היא יכולתו לומר מעין 'שמור וזכור בדיבור אחד'.

ה, י(1) תנח' שמות כח; תנ"כ שמות כה; השווה מאן, המקרא, א, עמ' רח; שו"ט ב, יב (30); להלן ה, י(2). נראה שלפנינו סתירת (ראה לעיל בראש ה, ט ומאן, שם, עמ' 377), שלישית במניין, על ד 27, הפותרת את תה' פה 11 על פגישת משה ואהרן, בראותה 'דתארים במקום המתוארים' (יפ"ת). 26 לאיש חסידך — הפסוק מדבר בלוי שיש לו 'תומים ואורים' ונדרש על

נאמן הוא (במ' יב 7). הוי: חסד ואמת נפגשו. צדק ושלוש נשקו — 'צדק' זה משה, שנאמר: צדקת ה' עשה (דב' לג 21), 'שלוש' זה אהרן, שנאמר: בשלוש ובמישור הלך אתי (מל' ב 6). 'נשקו' — וישק לו (ד 27).
 30 ה, (2) דבר אחר: וישק לו (ד 27). נטל כהונה ונטל לויה. זה נוטל כהונה ונותן לויה וזה נותן כהונה ונטל לויה. דבר אחר: וישק לו. זה שמח בגדולתו של זה וזה שמח בגדולתו של זה. דבר אחר: וישק לו. אמר רשב"ן: משל לזהבי שהביאו לו מוניטא אחת וראה אותה מבפנים של חרס ומבחוץ של זהב. לימים הביאו מוניטה אחרת שכלו זהב. אמר להם: הראשון חרס היה והיה 35 מצופה זהב, אבל זה כולו זהב. כך נשיקה שנשק עשו ליעקב לא היתה אלא

שמח... של זהב² נטל כהונה ונטל לויה (ולויה ד) נפד, ח' בס, ג' זה נוטל כהונה ונותן לויה וזה נוטל (נטל ד) לויה ונותן כהונה נבספד / 32 רשב"ן ר' שמואל בר נחמני (נחמן ד) נפד, ר"ש בר נחמני בס / משל ח' א / 33 שהביאו שהביאה פ / מוניטא מוניטה אי, מציאה בספ, מוניטה נד / 34 הביאו ג' לו אינבספד / מוניטה מוניטא נבס, מובאין פ, מוניטה ד / אחרת אחר יפ, א' נבס, ח' ד / שכלו שכולה יד / 35 כולו ג' של ב / היתה היה ד /

באה היחידה ה, (1) אחרי יחידה ה, א(3) ולפני ה, א(2). להלן נוסח ב] 27 נפגשו ג' כמה דתימא (כד"א ג) וילך ויפגשו בהר האלהים וישק לו נפד / 29 וישק לו ג' אמרו רבותינו (אמרו"ל פ) כל הנשיקות של תפלות חוץ משלוש נשיקות (ג' כדכתיב לעיל ד) פד / 30 [מכאן ואילך שוב נוסח הפנים — ש] / דבר אחר מהו נבספד / נטל... לויה² (שו' 31) זה שמח בגדולתו של זה וזה שמח בגדולתו של זה נבספד / 31 נותן* / נוטל שאי / ונוטל* ונותן שאי / זה

אהרן. 27 נאמן הוא — לפנינו משחק-מלים בין 'אמת' ל'נאמן' המגשר על הפער שבמשמעות התיבות האלה. חסד ואמת נפגשו — ועח"נ המביאים דברי קישור אל '...ויפגשו' שבפסוק מספר שמ'. 28 צדקת ה' עשה — מוסב על 'המחוקק' האמור בברכת ה' לגד (דב' שם 21). 'מחוקק' זה נתפרש כמדבר במשה כבר בספרי דב' שנה (417—419). בשלוש ובמישור — וההקשר שם מדבר ב'כהן' (ראה פס' 7). 29 וישק לו — ומשמע שמשח ואהרן נשקו זה לזה (וראה להלן ה, י[3]). אמרו רבותינו וכו' (פד) — ראה לעיל ה, א(2). בנוסח פ בא כאן מחדש הקטע ה, א(2) ובנוסח ד נחקטע, כי חש המדפיס שכבר הביאו לעיל, וברור כי 'שם העתקה ממקום אחד וכאן ממקום אחר' (מהרז"ו). גם במהדורות התנח' בא ענין הנשיקות אחרי הדברים המקבילים לשלנו. ה, (2) השווה תנח' שמות כו; תנ"כ שמות כד; השווה לעיל ג, טז—יז. 30 דבר אחר — מקשר בנסחים שאי אל הקטע שלפניו, הוא קטע ה, א(2) הדורש אף הוא 'וישק לו'. נטל כהונה ונטל לויה — משפט זה אינו מצוי במקבילות ותוקן בדפוסים מאוחרים: 'נטלו כהונה ולויה' ונראה שהתיקון קולע לכוונת המאמר: משה ואהרן חילקו ביניהם את הכהונה והלויה (ראה לעיל א, יז) בלא טינה או קנאה. ואולי דורש 'וישק' מלשון 'נושק קשת' (תה' עח 9 ועוד) שעניינו: מצוייד בנשק, שכן כל אחד מן האחים הצטייד בתפקיד ובמעמד. ראה עוד בר' מא 40 ות"א שם. 31 זה שמח וכו' — נראה שמפרש 'וישק לו' כפעולה הדדית (ראה לעיל ה, י[1]) והנשיקה היא סימן של גדולה (ראה עוד ביחידה הבאה). 32 משל לזהבי — לא מצאתי לו מקבילה. 'זהבי' הוא אומן שמלאכתו בזהב, צורף (בר"ר פד, ה [1005] ועוד). 33 מוניטא — מלטינית (Moneta): מטבע. מדובר כאן בנסיון לזייף מטבעות זהב על-ידי ציפוי זהב על גבי חומר חסר ערך (ונקט 'חרס'

לפסלות, שנאמר: כסף סיגים מצפה על חרש (מש' כו 23). ומה היה סופה?
שפתים דלקים ולב רע (שם), שלא בקש לנשקו אלא לנשכו. אבל נשיקה
של אהרן ומשה היתה נשיקה של אמת ועליהם הוא אומר: חסד ואמת נפגשו
צרק ושלום נשקו (תה' פה 11). ר' יהודה ב"ס אומר: 'חסד' זה אהרן ו'אמת'
40 זה משה. ור' עזריה אומר: 'חסד' זה משה, שעשה חסד עם יוסף, ו'אמת' זה
אהרן, שנאמר: תורת אמת היתה בפיהו (מל' ב 6). הוי: 'חסד ואמת נפגשו' —
זה משה ואהרן.

הי(3) וישק לו (ד 27). אין אנו יודעים למי חלק הקב"ה כבוד, אם לאהרן
אם למשה. יש אומרים: לאהרן, שהיה במצרים ומתנבא להם לישראל שעתיד
45 הקב"ה לגאול אותם, כדי שיבא משה ויעיד על דבריו, ויהיו ישראל אומרים:
אמת היה מתנבא אהרן. ויש אומרים: למשה, כדי שיבא משה ויאמינו לדבריו.
היא ויגד משה לאהרן את כל דברי ה' אשר שלחו [ואת כל האתת אשר

36 לפסלות] לפסולת בסד / היה] ח' י /	הוי... ואהרן] ח' בס / 43 לאהרן...
37 שלא] ולא פ / 38 ומשה] ח' י / היתה]	למשה] למשה... לאהרן י / 45 הקב"ה]
לא היתה אלא י / הוא אומר] נאמר י, הכתוב	ח' נ / אותם] אתכם פ / משה] ח' פ /
אומר בס / 39 ר' יהודה... משה] ח' בס /	דבריו] נ' של אהרן נבספד / ויהיו] כדי שיהיו
ב"ס] בר סימון ינפד / אומר] ח' נ / 40 ור']	נ / 46 מתנבא אהרן] אהרן מתנבא נבספ /
ר' בס / עזריה] ועירא בס, עזריא פ / אומר]	לדבריו] דבריו בס, בדבריו פ / 47 לאהרן]
אמר ינבספ / 41 שנאמר] דכתיב ד /	ואהרן כדכתיב בס / אשר שלחו] ח' בס /

בהשפעת לשון הפסוק ממש' וראה קרויס, פרס ורומי, עמ' 65. 36 פסלות — דבר שאין בו ערך.
ראה לעיל א, א. בקטע הגניזה TS-C1-39: 'פסולת' (ועז"נ). 37 שפתים דלקים וכו' — מפרש:
השפתיים דולקות, היינו מלאות התלהבות, אך מאחוריהן לב חורש רע. לא ביקש לנשקו וכו' —
וכן בר"ר עת, ט (927) ומקבילות רבות. מדרש זה נשען על העובדה שתיבת 'וישקהו' (בר' לג 4)
שבתורה היא נקודה מעליה, כמעין פקפוק בכוונתה הטובה של הנשיקה. 38 חסד ואמת וכו' —
השווה ה, י(1) ושם מוסבר כיצד נופלים התארים 'חסד' ו'אמת' על אהרן ומשה (וכך גם בקטע
הגניזה הנזכר). 40 שעשה חסד עם יוסף — 'שהעלה את עצמותיו ממצרים' (מ"כ), לפי בקשתו
האחרונה של יוסף, מעין חסד של אמת (ראה יג 19). 41 תורת אמת וכו' — מוסב על ה'כהן'
(שם פס' 7) וראה גם ביחידה הקודמת.

ה, י(3) 43 וישק לו — לדעת הרד"ל אין היחידה דורשת תיבות אלה כלל ונפל שיבוש. בקטע
הגניזה TS-C1-39 בא כאן: 'וילך ויפגשוהו בהר האלהים'. אך אם נקבל (כבמכ"י יתרו א [193])
כי המנשק הוא המכבד את המנושק (השווה לעיל ה, א[2]) יש מקום לשאול: מי נשק למי?
בניסוח אחר: מי המכובד מן השניים? או: למי חלק הקב"ה כבוד בהפגישו את משה ואהרן?
פירוש היחידה קשה ואינו ודאי. 44 ומתנבא — ראה לעיל ג, טז. 45 כדי שיבא משה וכו' —
ביאת משה אימתה את נבואת אהרן ובכך זכה לכבוד. בקטע הגניזה הנזכר: 'ויסוף על דבריו'.
46 כדי שיבא משה וכו' — האמונה בדבריו של משה (ד 31) היא הכבוד שזכה לו. והרמב"ן מפרש:
'אהרן נשק למשה'.

ה, יא תנח' שמות כט; תנ"כ שמות כו. אין כאן אלא הצבעה על פשוטם של מקראות (ראה עוד
להלן פס' 30). לפי יפ"ת באה היחידה למנוע את הסברה, שסיפור משה לאחיו על קורותיו מתוך

צחון] (ד 28). התחיל משה אומר לו כל הדברים וכל האותות אשר צוהו לעשות לפני העם. כשם שאמר לו הקב"ה כך עשה—ודברת אליו ושמת 50 את הדברים בפיו (ד 15).

היב וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני בני ישראל (ד 29). אמר ר' עקיבא: למה נמשלו ישראל בעוף? מה עוף אינו פורח אלא בכנפים, אף ישראל אינם יכולים לעמוד אלא בזקנים. גדולה הזקנה: אם זקנים הם—חביבים לפני הקב"ה, ואם נערים—נטפלה בהם ילדות. תני רשב"י: בכמה מקומות שנינו שחלק הקב"ה כבוד לזקנים. בסנה, דכתיב: לך ואספת את זקני ישראל (ג 16). בסיני, דכתיב: ואל משה אמר עלה אל ה' [אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל] (כד 1). באהל מועד, דכתיב: קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל (וי' ט 1). לעתיד לבא, דכתיב: [כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים] ונגד זקניו כבוד (יש' כד 23). ר' אבין אמר: 60 עתיד הקב"ה להושיב את זקני ישראל כגורן והוא יושב בראש כלם כאב בית-דין, ודנין את האומות, שנאמר: ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו

ואם] אם פ / נטפלה] נטפלה פ / תני] תאנא	48 לו] להם ב / הדברים] נ' הללו ג /
ס / רשב"י] ר' שמעון בן יוחאי פד /	52 למה] ח' בספ / נמשלו] נמשל פ, ג' בני
58 לעתיד] ולעתיד ד / דכתיב] כמו כן שני	י / בעוף] לעוף אפ, כעוף בנס / עוף] העוף
ד, ח' בספ / 60 כגורן] כגורן ג, בגורן	בס / 53 גדולה... ילדות] ח' בס / גדולה]
ד / 61 את האומות] את ח' פ] אומות	ג' היא ג / 54 הקב"ה] המקום ג, ח' פ /

גאוה והתפארות, אך אין צורך בפירוש זה. ראה לק"ט: 'שאם בא הכתוב לפרט כל דברי ה' אשר שלחו היתה עוד פרשה, אלא שקיצר הענין'. ראה עוד ה, ה(3); ה, יג(1).
ה, יב ויק"ר יא, ח (רלו—רמ); תנח' שמות כט; שם שמיני יא. 52 נמשלו ישראל בעוף—'כנסת ישראל כיונה מתילא' (גיט' מה ע"א) וכוונתו לפסוקים כגון שה"ש ב 14 ('יונת') שנדרשו על ישראל. אף ישאל וכו'—לא נתבררה לי האנאלוגיה בין כנפי העוף לזקני העם. יפ"ת: 'הכנפים הם רמז לחכמה שבה יגביהו עוף'. מהר"ו: 'על ידיהם [הכנפיים] יוצאים ובאים, כך ישראל על ידי זקניהם יוצאים ובאים'. ראה גם לעיל ג, ח(1), והיחידה כולה היא שיר הלל לזקנים. 53 גדולה הזקנה וכו'—בויק"ר הוא מאמרו של ר' יוסי בן חלפתא ולשון המאמר 'מגומגם' (מרגליות) ונתקשו בו מפרשים. אפשר שביסוד הדברים דו־משמעות התיבה 'זקן' בלשון חכמים: אדם בא בימים מכאן וימי שקנה חכמה' (קיד' לב ע"ב) מכאן. הרד"ל מפרש: גדולה הזיקנה (בגיל)—שאדם שהוא זקן חביב לפני הקב"ה, אבל אם הוא 'זקן' (=חכם!) צעיר, 'אי אפשר שלא תטפל בחכמתו ילדות', היינו שמץ של תכונת הצעיר, שאינו מיושב בדעתו ובעל נסיון כאדם הזקן. מהר"ו (ובעקבותיו מרגליות) רואים כאן דווקא שבה לצעיר החכם, המכונה 'זקן', על שילדותו טפלה ואינה ראויה לאיזכור. 54 תני רשב"י—מאמר זה בא גם בספרי במ' צב (92—93). מן התיבות 'לעתיד לבא' מצוי גם בקה"ר א, יא. השווה תנח' קדושים א; מאן, המקרא, א, עמ' רנ. 59 ר' אבין—בויק"ר מוסר ר' אבין בשם ר' שמעון בר יהושע (בקה"ר בשם ר' שמעון בן יוחאי). 60 כגורן—בצורת עיגול (או חצי עיגול), כפי שיפרש להלן. 61 ודנין את האומות—ביש' ג 13 נאמר 'ניצב לריב ה' ועומד לדין עמים' ומכאן היסוד לראות בספ' 14 משפט לאומות ולא

(שם ג 14). 'על זקני' אין כתיב כאן אלא 'עם זקני', יושב עמהם ודנין לאומות העולם. ומהו אומר להם: ואתם בערתם הכרם (שם) — אלו ישראל, דכתיב: כי כרם ה' צבאות בית ישראל (שם ה 7). גזלת העני בבתיכם (שם ג 14), 65 שנאמר: כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו (שם יד 32). וכן דרך המלכים לישוב עגולה כגורן, שנאמר: ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה [יושבים איש על כסאו] מלבשים בגדים בגורן [פתח שער שומרון] (מל"א כב 10). וכי בגורן ישבו? אלא כדתנינן: סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה כדי שיהו רואין זה את זה ושני סופרי הדיינין יושבין ביניהם, ועליו אמר שלמה עליו השלום: 70 אני ראיתיו יושב ודן עמהם, שנאמר: נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ (מש' לא 23).

היג(1) וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה (ד 30). עשה כמו שאמר לו הקב"ה: ודבר הוא לך אל העם (ד 16). ויעש האתת לעיני העם (ד 30) — מה שאמור למעלה.
75 היג(2) ויאמן העם (ד 31). עשו כמו שאמר הקב"ה: ושמעו לקלך (ג 18).

עליו השלום] ח' בספד / 70 ראיתיו] הייתי בס' / יושב] נ' עמהם נבספד / עמהם] בתוכם נבסד, אותם פ' / 72 עשה] נ' עמו י' / 73 כמו שאמר לו] כשא"ל א, כמ"ש בס', כמו שאמר ד' / 74 מה שאמור] מ"ש בס' / אחרי סימן זה באה בנסחים שא"ל היחידה ה, ב' / 75 עשו] עשה ב' / כמו שאמר] כמה שאמר

העולם נפ, לאומות העולם ד' / 62 זקני] נ' הוא ד' / ודנין לאומות] ודן את האומות נ' / 63 ומהו] ומה נבסד, נ' הוא ד' / 65 שנאמר] וכתיב בסד' / 68 כדתנינן] כדתנן בס' / סנהדרין] סנהדרין אי, סנדרין פ', נ' גדולה ג' / היתה] נ' יושבת בס', ח' נ' / שיהו] שיהיו בס' / 69 את זה] ח' ב' / ביניהם] לפניהם בספד / ועליו] ועליהם נ', ח' בספד /

לעם ה'. 62 'על זקני' — אמנם גם במקרא אין 'בא במשפט על...'. (אלא 'בא במשפט את...'. [תה' קמג 2] או 'בא במשפט עם...'. [יש' כאן]) אך בקה' יא 9: 'יביאך במשפט על...'. (אף שעניינו אחר). 64 גזלת העני בכתיבם — ויוכיח בגזירה שווה כי העני הם בני ישראל. 65 וכן דרך המלכים — וראה חול' ה ע"א. 67 וזכי בגורן ישבו? — וכי מה ענין גורן לשער שומרון, כי השער מקום מושב השופטים' (מהרז"ו), ומפרש 'גורן' האמור במלכים על-פי נהגה של סנהדרין. 68 כדתנינן — סנה' ד, ג וראה עוד סנה' לו ע"א. 'שאלו היו יושבין... שלא בעגולה, אין בני ראש השורה רואין בני סוף שורתו' (רש"י למשנה). 69 יושבין ביניהם — עח"נ. גם במכירי ליש' ג 14: 'לפניהם'. וראה נוסח המשנה: 'עומדין לפניהם' (וכך הוא גם בכת"י פארמה וקויפמן). ועליו — על הקב"ה היושב בראש זקני ישראל למשפט. 70 נודע בשערים וכו' — 'כל הפרשה של אשת חיל [מש' לא] נדרש על הקב"ה ועל כנסת ישראל' (מהרז"ו), ומן הפסוק ראייה כי ה' (הוא הבעל) יושב בשער עם הזקנים למשפט.

ה, יג(1) השווה לקי"ט. לפנינו הערה שעניינה הצבעה על פשוטו של מקרא (וראה ה, יא לעיל). 72 עשה — משה, שסיפר לאהרן והורה לו מה לומר לעם. 74 מה שאמור למעלה — מכוון אל האותות המנויים בפרק ד 1—9, אשר משה נצטווה לעשותם (השווה ד 17). ואולי כוונתו לומר, כי בוצע כאן מה שנאמר שם וכי משה הוא שעשה את האותות (שלא תסבור כי אהרן הוא שביצעם). במאמר ילמדנו הבא במדה"ג לפסוק נאמר מפורשות, כי 'משה עשה כל האותות הללו'.
ה, יג(2) תנח' שמות כד; פדר"א מח (קטז ע"א). 75 עשו וכו' — השווה ה, יא; ה, יג(1).

יכול לא האמינו עד שראו האותות? לא, אלא: וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל (ד 31). על השמועה האמינו ולא על ראיית האותות. ובמה האמינו? על סימן הפקידה שאמר להם, שכך היה מסורת בידם מימות אברהם ויצחק. ויעקב מסר ליוסף ויוסף מסר לאחיו, ואשר בן יעקב מסר את הסוד לשרח בתו 80 ועדיין היתה היא קיימת, וכך אמר להם: כל גואל שיבא ויאמר לכם 'פקד פקדתי אתכם' הוא גואל של אמת. וכיון שבא משה ואמר: פקד פקדתי [אתכם] (ג 16), מיד — ויאמן העם. ובמה האמינו? כי שמעו הפקידה, הדא הוא דכתיב: וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל [וכי ראה את ענים] ויקרו וישתחו (ד 31). 'ויקרו' על הפקידה, 'וישתחו' על 'וכי ראה את ענים'.

85 ה, יד (1) ואחר באו משה ואהרן [ויאמרו אל פרעה] (ה 1). היכן הלכו הזקנים שלא חשב אותם עמהם? והלא כבר אמר לו הקב"ה: ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים (ג 18)? אמרו רבותינו: הלכו עמהם הזקנים והיו מגנבים

ויוסף... לאחיו ח' בס / מסר² ח' ד / בן יעקב ח' נבס / לשרח / לסרח נבספד / 80 היתה ח' פ / היא ח' בס / וכך / וכן בספ / להם / לה ד / לכם / לבני ד / 81 הוא... פקדתי ח' נ (והושלם נ") / הוא / זה בס, ח' נ" / אמת נ' הוא נ" / וכיון / כיון נ"בספד / 82 ובמה... הפקידה ח' בס / ובמה / במה ד / הפקידה נ' שאמר להם נ / 85 הזקנים / זקנים נ / 86 והלא / שהרי נפ, ח' בסד / כבר / שכבר בסד / 87 רבותינו

נ, כמ"ש בס, נ' משה י / 76 האמינו נ' בו נ / לא אלא ת"ל בס / 77 השמועה / השמיעה נ / האמינו ח' פ / 78 שאמר... בידם / שהיה בידם מסור בס / להם / לו י / מסורת / מסור פ / מימות... ויצחק / מיעקב ד / מימות* / נ' יוסף שאינבספ / אברהם נ' מסרה י / ויצחק* / ויעקב ש, יצחק ש"אנ, יצחק ויעקב בס, ליצחק ויצחק מסרה ליעקב י, ויצחק פ / 79 ויעקב* / יצחק ש (ותוקן ש"), יעקב בס, שיעקב ד / מסר / מסרו בס, ח' י, נ' את הסוד ד / ליוסף / לבניו בס /

76 יכול לא האמינו וכו' — שהרי 'ויאמן העם' נאמר אחרי 'וידבר אהרן' אך גם אחרי 'ויעש האתה לעיני העם', ושבח הוא לעם אם האמינו למשמע אוזן ולא ביקשו מופת (ועיין יפ"ת), וכך הוא הולך ומפרש. 77 ובמה האמינו? — מה שמעו שגרם להם להאמין? 78 סימן הפקידה — שהשתמש משה בשורש פק"ד לשם תיאור שליחותו והוא סימן היותו של הגואל האמיתי (ראה לעיל ג, ח[2]). מימות אברהם וכו' — נשתבשו כאן כל הנסחים (ותוקן בבירור בדפוס ועח"ג) והבאתי על-פי המקבילה הקרובה בתנח"ך לשם שלימות העניין. 79 שרח — ראה בר"ר צד, ט (1182—1183) והיינומן, אגדות, עמ' 56—63 על שרת בת אשר, שלדעת חז"ל היתה בין יורדי מצריים והאריכה ימים עד ימי דוד ואף זכתה להיכנס בחיים לגן-העדן. 80 ועדיין היתה היא קיימת — מאותם שירדו מצריימה והכירו את יוסף ואחיו. השווה גם לעיל א, ח(1). 83 ויקרו וישתחו — אגב גררא מפרש סיפא דקרא. הצירוף 'ויקד וישתחו' בא הרבה במקרא (בר' כד 26; שמ' לד 8; שמ"א כד 8 ועוד) כצירוף קפוא, אך המדרש כאן נותן טעם נפרד לכל אחד מחלקיו כמוסב על עניין אחר שיש להודות עליו (וראה בר"ר נח, ו [625]: 'וישתחו' — מכאן שמודים על בשורה טובה). לעניין זה לא מצאתי מקבילה באשר לפסוקנו.

ה, יד (1) תנח"ך שמות כד; תנ"ב שמות כא; השווה מדרש שה"ש א, ד (כד). 86 חשב — כלל בחשבון, הזכיר. המדרש לומד מן הניגוד שבין ג 18 לבין פסוקנו דבר של גנות לזקנים, מנהיגי העם במצריים (בניגוד לקטעים כגון ג, ח[1]; ה, יב). 87 מגנבים עצמן ונשמטין — מסתלקים

עצמן ונשמטין, אחד אחד שניים שניים, והלכו להם. כיון שהגיע לפלטרי של פרעה לא מצא אחד מהם, שכבר כתיב: ואחר באו משה ואהרן. והיכן הם 90 הזקנים? אלא שהלכו להם. אמר להם הקב"ה: כך עשיתם? חייכם שאני פורע לכם. אימתי? בשעה שעלה משה ואהרן עם הזקנים להר סיני החזירן הקב"ה, שנאמר: ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה (כד 14).

ה'יד(2) ויאמרו אל פרעה כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר (ה 1). אמר ר' חייא ב"א: אותו היום יום פרוזבוטי של פרעה היה 95 והיו כל המלכים באים לכבודו והביאו דוראות של עטרות ומעטרין אותו שהיה קוזמוקרטור, והביאו אלהיהן עמהן. משעטרו אותו היו משה ואהרן

כך י' / 91 לכם] אתכם פ' / בשעה שעלה] כשעלה נ' / להר] על הר פ' / סיני] נ' לקבל (לקבלת ג, נ' את פ') החורה נבספד / 94 ב"א] בר אבא נבספד, ח' א' / פרוזבוטי] פרוזבוטי ב"ס, פרוזבוטי פ' / היה] ח' י' / 95 והיו] ובאו בספד / באים] כולם בספד / לכבודו] לכבודו יפד / והביאו... קוזמוקרטור] ח' ספ' / ומעטרין] ומעטרין ג, והיו מעטרין ד' / 96 שהיה] שהוא יום ד' / קוזמוקרטור]

נ' י"ל פ' / 88 עצמן] א"א ג, את עצמן נ"פד, ח' י' / ונשמטין] ונשמטין ס, ח' ב' / אחד... שנים*] א"א ב"ב ש', והולכין שנים שנים ג, ח' א' / שהגיע] שהגיעו ינבספד / לפלטרי] לפלטין י', לפלטרינ נבספד / 89 מצא] מצאו ב"ס, נמצא ד' / מהם] ח' ד' / שכבר... להם] ח' ב"ס / שכבר] שכן ד' / כתיב*] כתי' ש', כתב א', כתי' גפ, כתוב ד' / הם] ח' ד' / 90 כך... חייכם] חייכם עשיתם

בהיחבא כגנב, מתחמקים בהסתר (השווה: 'העוסקין בהספד בזמן שהמת מוטל לפניו נשמטין אחד אחד וקורין' [ברכ' יט ע"א]), מחששם לעמוד בפני המלכות התקיפה, ובוודאי כבר היו דברים מעין זה מעולם (ראה הלוי, פרשיות, עמ' 186—187). 88 כיון שהגיע... לא מצא — עח"נ (ושם הפעלים בריבוי). לפי גוסת ש מדובר במשה, שהוא עיקר המשלחת. 90 פורע לכם — גומל, מעניש (השווה בר"ר לו, ו [340]; ויק"ר יא, ו [רכח]) בצד 'פר"ע+ל' שפירושו לפעמים גם השבת טובה, גמילת חסד. 91 להר סיני — לקבל את התורה' (עח"נ וכך במקבילות) וראת כד 1 ולעיל ה, יב. והמדרש רואה כאן מידה כנגד מידה.

ה, יד(2) תנח' וארא ה; תנ"ב וארא ב—ג; השוה שמו"ר טו, י; מדרש שה"ש א, ד (כד—כה); אותיות דר"ע ק (בתי מדרשות, ב, עמ' שפט—שצא); מדרש מש' כז, ב (101); 'מדרש ויושע', ילקוט, שמות, רמז רמא; מכי' בשלח ו (114). יחידה זו (שמקבילות מלאות יש לה במהדורות התנח' וחלקיות בחיבורים רבים אחרים) מצטיינת באופיה הסיפורי הרחב. סיומה מטושטש ולא נהיר היכן מקומו. קישורה אל הפסוק שבראשה הוא חיצוני בלבד ועניינה בתיאור מעמד פגישתם הראשונה של משה ואהרן בפרעה. 94 יום פרוזבוטי — מיוונית (πρεσβευτής): שגריר, ציר, והכוונה ליום קבלת השגרירים הזרים עלידי הקיסר (ראה קרויס, פרס ורומי, עמ' 47, 79—80; הלוי, פרשיות, עמ' 189. ראה גם קרויס, מלים שאולות, עמ' 482—483). וברור שהמדרש מצייר כאן את פרעה בראי המלכות הנורה של זמנו. 95 דוראות של עטרות — מיוונית (δωρέα): מנחה, דורון, מתנה (וראה פסדר"כ, שוש אשיש, א [326] ועוד) והוא נוהגם של המלכים הכנועים להביא כאות כניעה (השווה שמו"ר כט, ו) כתר של זהב. ראה איכ"ר ג, ח (125) וקרויס, פרס ורומי, עמ' 44—47. 96 קוזמוקרטור — מיוונית (κοσμοκράτωρ): שליט על העולם (וכן שהש"ר על ח, ו; ירו' ברכ' ט, א [יג ע"ב]; תנח' תזריע ח ועוד) ובהמשך אף נמצא 'אדון העולם'. והוא מכינויי הקיסר הרומי כבר מן המאה הראשונה (וראה קרויס, שם, עמ' 87—89). והביאו אלהיהן עמהן — חסר מן המקבילות,

עומדין על פתח פלטרין של פרעה. נכנסו עליו ואמרו לו: שני זקנים עומדים. אמר להם: יעלו. כיון שעלו היה מסתכל בהם שמא יעטרו אותו או שמא יתנו לו כתבים, ואף לא שאלו בשלומם. אמר להם: מי אתם? אמרו לו: שלוחיו¹ של הקב"ה אנו. ומה אתם מבקשים? אמרו לו: כה אמר ה' [אלהי ישראל] שלח את עמי ויחגו לי במדבר. אותה שעה כעס ואמר: מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל (ה 2), לא היה יודע לשלוח לי עטרה? אלא בדברים אתם באים? לא ידעתי את ה' [וגם את ישראל לא אשלח] (שם). אמר להם: 5 המתינו לי עד שאחפש בספרים שלי. מיד נכנס לבית ארכיון שלו והיה מביט בכל אומה ואומה ואלוהיה. התחיל לקרוא: אלהי מואב ואלהי עמון ואלהי צידון. אמר להם: ביקשתי בבית גנזי ולא מצאתי אותו. אמר ר"ל: משל למה הדבר דומה? לכהן שהיה לו עבד שוטה. יצא הכהן חוץ למדינה. הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות. התחיל צווח לבני אדם העומדים שם: לא 10 ראיתם בכאן רבי? אמרו לו: רבך, לאו כהן הוא? אמר להם: הן. אמרו לו: שוטה, מי נתן כהן בבית הקברות? כך אמרו משה ואהרן לפרעה: שוטה

5 בספרים [בספר ד' / ארכיון] ארדיון בס', ארמון פד' / 6 ואלוהיה* ואלוהו שאפ, ואלוהי י', ואלוהיו בס', ובאלוהו נ' / לקרוא קורא נבספד' / ואלהי... ואלהי] אלהי... אלהי נ' / 7 אמר להם] ח' י' / ביקשתי חפשתי את (ח' ד') שמו נבספד' / אמר ר"ל אמרו לו בס', אמר ר' לוי פד' / 9 העומדים] עומדין פ', שעומדים ד' / לא] ח' בס' / 10 בכאן] כאן נ', ב' את בס' / רבי] ר' ד' / 11 נתן] ראה פד' / לפרעה] אל פרעה פ' /

קומוקורטור ינב' / והביאו... עמהן] אלהיהם הביאו עמם ס' / משעטרו] ועטרו פ', משיעטרו ד' / אותן] אותן ד' / היו] היה נ' / 97 עומדין ח' נ' / פלטרין] פלטין פ' / עליו] עבדיו ד' / ואמרו] אמרו בספ' / לו] ה' ד' / עומדים] נ' על הפתח ד' / 98 יעלו] יעאלו ס' / שעלו] שעאלו ס' / יחננו] ישאו בספ' / 99 מי... אנו] ח' בס' / אמרו לו] אמ' להם י' / 1 ומה] מה ינבסד' / 2 אותה] באותה ספ' / 3 לשלוח] לשלח ינפד' / 4 באים] נ' אלי ד' /

אך מצוי בקטע גניזה שפרסם י"ד וילהלם, קבץ על יד טז (תשכ"ה), עמ' 57 [להלן: קטע וילהלם]. משפט זה בא אולי ללעוג לאלהי הגויים, שגם הם באים להתרפס לפני הקיסר. משעטרו אותו וכו' — דורש 'ואחר באו משה ואהרן', היינו אחרונים, בסוף. 97 נכנסו עלי — בנוסח ד: 'עבדיו' (וכך קטע וילהלם). בתנח': 'משרתיו'. 98 יתנו לו כתבים — הרד"ל מתקן: 'כתרים', אך אין בזה צורך. הכוונה למכתבי כניעה והתרפסות שנהגו לשלח אל הקיסר. 99 ואף לא שאלו בשלומם — ראה ה 1: 'ואחר באו... ויאמר אל פרעה כה אמר ה'... ללא כל הקדמה. 3 בדברים אתם באים? — קול דברים בעלמא אני שומע' (רד"ל) והוא פיתוח ומימוש של האמור בפסוק: 'מי ה' אשר אשמע בקולו'. 5 בית ארכיון — ועח"נ. מיוונית (ἀρχεῖον): בית גנויים של מסמכים ותעודות (וראה קרויס, מלים שאולות, עמ' 130). 7 אמר ר"ל — לפי נסחים בס' (וכן מד"א) אומרים משה ואהרן לפרעה את המשל, אך לפי שאר הנסחים ברור שהמשל בא בפיו של בעל אגדה (במהדורות התנח', בקטע וילהלם ונסחים פד: ר' לוי). 8 עבד שוטה — וכנגדו 'שוטה שבעולם' ככינוי לעג לפרעה. 11 מי נתן כהן וכו' — והרי כוהן אסור במגע עם מת (וי' כא 1). בנסחים פד' (ואצל רבנו בחיי בשם 'רז"ל' וכן במהדורות התנח'): 'מי ראה כהן...'. ובשכ"ט:

שבעולם, דרכן של מתים לתובען בין החיים, שמא החיים אצל המתים ? אלהינו חי הוא ואלו שאתה אומר מתים הם, אבל אלהינו — הוא אלהים חיים ומלך עולם (יר' י 10). אמר להם : בחור הוא או זקן ? כמה שנותיו ? כמה עיירות 15 לכד ? כמה מדינות כבש ? כמה שנים יש לו מיום שעלה למלכות ? אמרו לו : אלהינו כחו וגבורתו מלא עולם. הוא היה עד שלא נברא העולם והוא יהיה בסוף העולמים, והוא יצרך ונתן בך רוח חיים. אמר להם : ומה מעשיו ? אמרו לו : נוטה שמים ויסד ארץ (יש' נא 13), קולו חצב להבות אש (תה' כט 7), מפרק הרים ומשבר סלעים (מל"א יט 11), קשתו אש וחציו שלהבת, רומחו 20 לפיד, מגנו עננים, חרבו ברק, יוצר הרים וגבעות, מכסה הרים בעשבים, מוריד טללים וגשמים, מפריח דשאים, מדרשן פירות, יצר העובר במעי אמו ומוציאו לאור העולם, מהעדה מלכין ומהקים מלכין (דנ' ב 21). אמר להם : מתחלה שקר אתם אומרים, שאני אדון העולם ואני בראתי את עצמי ואת נילוס, שנאמר : לי יארי ואני עשיתני (יח' כט 3). באותה שעה קבץ כל מלכי מצרים. 25 אמר להם : שמא שמעתם שמו של אלהיהם של אלו ? אמרו : שמענו שכן חכמים הוא, בן מלכי קדם. אמר להם הקב"ה : לעצמיכם קראתם 'חכמים' ולי 'בן [חכמים בן] מלכי קדם' ? שנאמר : [אך אוילים שרי צען] חכמי יעצי

ומה [מה נ / 19 וחציו] חציו בספד / 20 עננים] להט פ / 21 טללים וגשמים] גשמים וטללים נבספד / מדרשן פירות] ח' ד, נ' ועונה חיות בספד / יצר] יוצר א, צר בפד, נ' את ד / 22 העולם] ח' בס / 23 שאני כי אני הוא ד / ואני בראתי] ובראתי בס / את] ח' פד / 24 מלכין חכמי ד / 25 אמר] ואמר בס / שמא] ח' ד / אמרו] נ' לו יבספד / 26 הוא] ח' נ / בן] וכן סד /

12 שבעולם] ח' ד / לתובען] לתבוע בס / בין] אצל בספ / 14 בחור] זקן נ / או זקן] בחור הוא נ, נ' הוא פד / עיירות לכד] מדינות כבש בס, עיירות כבש ד / 15 מדינות כבש] עיירות לכד בס, מדינות לכד ד / 16 כחו וגבורתו] כוח וגבורתו נבספ / מלא] ומלא שא / עולם] העולם בס / היה] ח' ב / 17 העולמים] כל (ח' בס) העולם בספד / יצרך] יצר אותך נ /

'מה לכהן בבית קברות ?' וכך נשתגר בלשון. 'נתן' כאן פירושו: שם, הניח. 12 דרכן של מתים וכו' — אדם עשוי לחפש אדם אחר, אשר הלך בינתיים לעולמו, בין בני אדם, אם אינו יודע על פטירתו. שמא החיים וכו' — אבל אדם שבוודאות ידוע שחי הוא, מי יחפשנו בין מתים ? לביטוי דומה השווה לוקאס כד 5; ויק"ר ו, ו (קמד—קמה). 14 אמר להם בחור הוא וכו' — פרעה רואה באלהי ישראל את מלכם היושב על כסאו ושאלותיו נותנות ביטוי לתפיסתו את הקיסר כאל. 19 קשתו אש וכו' — לתיאור האל כאן אין מקורות ישירים במקרא אך ראה חב' ג 11; איכה ג 44; דב' לב 41; יש' מ 11; סו 15; עמ' ד 13; מש' ח 25; תה' קמח 8. לניסוחים דומים ראה עור שהש"ר על ז, ב; סדר"כ, עשר תעשר, ח (171); חנח' לך לך יב. 21 מדרשן פירות — עושה את הפירות מלאים דשן, עסיסיים (השווה תה' סה 11—12). בנסחים בספד נוסף כאן 'עונה חיות' (וכך בתנח') ורומז למעין האמר באיוב לט 1—4. יצר העובר — עדיף 'צר העובר' (עניין גתינת צורה), שכן כל הפעלים כאן בבינוני, וכן בתנח'. 22 מתחלה שקר אתם אומרים — מה שאמרתם בראשית דבריכם ('הוא יצרך וכו') שקר הוא. 24 מלכי מצרים — בנוסה ד: 'חכמי מצרים' (וכן בתנח', מדרש מש' ואותיות דר"ע) והוא מתאים יותר. 27 שנאמר אך אוילים וכו' — דורש את הפסוק (המדבר

פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם (יש' יט 11) ? ראה מה כתיב בהם : ואבדה חכמת חכמיו [ובינת נבניו תסתתר] 30 (שם כט 14). השיבם : אלוה שלכם איני יודע מי הוא, מי ה' אשר אשמע בקלו (ה 2). אמר לו הקב"ה : 'מי ה' אמרת ? אתה לוקה 'מי' — מ"ם ארבעים 'י עשרה, הרי נ' מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים, שנאמר : ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים הוא (ח 15) ועל הים מהו אומר : וירא ישראל את היד הגדלה [אשר עשה ה' במצרים] (יד 31), כמה לקו 35 באצבע ? עשר מכות. חשוב ה' אצבעות שביד הגדולה לכל אחת ואחת עשר מכות הרי נ'. דבר אחר : 'מי' — סרסו : או 'מי' או 'ים', הים מודיעך ה'. אתה אמרת 'מי ה' — עתיד אתה לומר : חטאתי לה' (י 16). אתה אמרת : וגם את ישראל לא אשלח (ה 2) — עתיד אתה לומר : לכו לשלום, שנאמר : ויקרא למשה ולאהרן [לילה] ויאמר קומו צאו מתוך עמי (יב 31).

40 ה, יד (3) מהו : וגם את ישראל לא אשלח (ה 2) ? אילו היה אותו ישראל הזקן, הסל והמגרפה הייתי נותן על כתיפו !

פד / 36 סרסו... ים] ח' ס / סרסו] סרס (נ' אותו ד) פד / אוי... ים] ים יב, מי ה' (ים ד) פד / הימ*] ח' שאינבספ (והושלם ב") / מודיעך] אמר לו ס, הודיעך ד / ה' הב"ה ס / 37 עתיד אתה] אתה (ח' א) עתיד אפ / חטאתי לה' ה' הצדיק נד, נ' אתה אמרת לא ידעתי את ה' עתיד אתה לומר חטאתי לה' אלהיכם נד / אתה* ח' נפ / 38 עתיד... אשלח (ש' 40) ח' ספד / 40 היה] נ' שם ד / 41 הזקן] נ' הייתי נותן ד / והמגרפה* והמגרפה שא (ותוקן א") / הייתי נותן] היית נותן ס,

27 שנאמר... קדם] ח' ספ / 29 בהם] כאן נ, ח' ספ / ואבדה... תסתתר] אך אוילים שרי צען חכמי יעצי פרעה וכו' נ"ד / 30 איני יודע] לא ידעתי ב / מי הוא] מהו ס, נ' שנא' נ"ד / 31 אמר] אמרו ס / הקב"ה] רשע ס, נ' רשע ד / אמרת] נ' מי ד / מי*] חמישים נס, ח' פד / מ"ם... נ' ח' ס / מ"ם... עשרה] ח' יב / 32 הרי] הם ד / על המצרים] ח' ספ / במצרים] בים ד, ח' יב, נ' כמו ב, נ' בים פ / 35 באצבע] על הים נ (ותוקן נ"), ח' פ / הגדולה] ח' ס / אחת ואחת* א' וא' שאינבס, אחד ואחד

ביועצי פרעה) כאילו 'בן חכמים אני וכו' הוא תיאור אלהי ישראל. לפי זה קרויים היועצים 'חכמים' ואילו ה' רק 'בן חכמים'. 29 ואבדה חכמת וכו' — פסוק זה מדבר בישראל ונדרש כאן בשינוי מוחלט של הקשרו (השווה מ"כ. בעל א"א קובע שמדרשנו 'טעות'!). 31 אתה לוקה 'מי' — גימטריא של 'מי' = 50 והדרשן מפתח עניין זה לאור עקרון מידה כנגד מידה. 32 נ' מכות וכו' — קטע זה גם במכ" (ומקבילות רבות) ואף בהגדה של פסח (גולדשמידט, הגדה, עמ' 47—48). 35 שביד הגדולה — גרר מלשון הפסוק, 'ירא ישראל את היד הגדולה'. 36 דבר אחר: מי וכו' — משפט זה קוטע את הרצף ונראה כתוספת משנית. ביסודו קריאת תיבת 'מי' מסופה לראשה. הנוסח נשתבש בכל כתה"י (וכן בתנח"י) ושיחזורתי בדרך השערה, ואם הלשון מגומגמת — הרעיון מובן. ראה עוד מאן, המקרא, א, עמ' רט וכן יד 25. 38 לכו לשלום — אין זה פסוק. ראה גם שמו"ר כ, י; מכי בשלח פתיחתא (75); תנ"ב בשלח א; תנח" בשלח א.

ה, יד (3) 40 ישראל — דורש תיבה זו על יעקב ולא על העם, שכן כבר אמר ברישא שלא ישלח את העם, ומהו אפוא 'וגם את ישראל לא אשלח' ? 41 הסל והמגרפה וכו' — סל ומגרפה

ה,טו(1) ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו (ה 3). אמרו משה ואהרן: שמא שנינו אותו לשון שאמר לנו הקב"ה, ואמרנו לו: כה אמר ה' אלהי ישראל (ה 1) ובשביל כך הקשה כנגדו? חזרו ואמרו: אלהי העברים.
45 ה,טו(2) פן יפגענו בדבר או בחרב (ה 3). לא היה צריך אלא 'פן יפגעך חרב או דבר'. מהו 'פן יפגענו'? ללמדך שחייב אדם לחלוק כבוד למלכות.

ה,טז(1) ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו (ה 4). מהו 'למה'? אמר להם: אתם למה ודבריכם למה.
ה,טז(2) לכו לסבלתיכם (ה 4). אמר ריב"ל: שבטו של לוי פנוי היה מעבודת

ח' ד / 42 ואהרן נ' תאמר ספ / שמא	חרב או דבר] דבר או חרב יב, בדבר או
נ' תאמר נ"ד / 43 שנינו* ח' שאינבספ	בחרב נפ, ח' סד / 46 ללמדך נ' שנהגו
(והושלם נ") / לשון תלשון ד / ואמרנו לו	(שנהג ד) גב"סד, נ' בו כבוד (נ') ללמדך
ואמרתם אליו ס / 44 ובשביל] בשביל ס /	ד) נ"ב"סד / 48 ודבריכם] ודברכם ס /
כנגדו] כנגדו ינבפד, כנגדו ס / ואמרו נ'	49 ריב"ל] ר' יהושע בן לוי פד / שבטו של
לו ינב / 45 צריך נ' לומר ינבספד /	לוי ח' פ / פנוי היה] פנוי פנוי ס /

הם סמל לשעבוד (ראה ויק"ר כג, ח [תקלח]; תנח' בהעלותך יג) ודברי רהב הם: גם את יעקב היה משעבד, לו יכול היה! בשל דילוג שנפל בנסחים ספד (עח"נ) נשתבשו המפרשים בהבנת היחידה (ראה רד"ל). המסורת שלפנינו באה גם בקטע וילהלם, עמ' 58.

ה, טו(1) תנח' וארא ו; תנ"כ וארא ג. 42 אלהי העברים נקרא עלינו — דברים אלו אומרים משה ואהרן לאחר שכבר אמרו לפרעה 'כה אמר ה' אלהי ישראל' (1) ולאחר שכבר דחה את תביעתם באומרו 'לא ידעתי את ה' (2). המדרש בא לתת טעם לשוני שבין 'ה' אלהי ישראל' ל'אלהי העברים', ולהסביר מדוע חזרו משה ואהרן לפרעה לאחר שדחה אותם בפסקנות. שמא שנינו וכו' — עח"נ והלכתי כאן בעקבות התנח' (ובעקבות ביאורו של רבנו בחיי לפסוק, המביא מסורת זו). לעיל ג 18 נצטווה משה לפנות אל פרעה בלשון 'ה' אלהי העבריים', אך אין הוא עושה כך בדבריו הראשונים (ה 1) והמדרש מבין את דבריו השניים (ה 3) כתיקון מדעת של משה ואהרן החוששים שטעו בפנייתם הראשונה. 44 ובשביל כך הקשה כנגדו — פרעה הקשה את לבו (או: את רוחו [דב' ב 30]) כנגד ה' (ועח"נ: 'כנגדנו', אך גם בתנח' כלפנינו).

ה, טז(2) תנח' וארא ב. 45 לא היה צריך — ועח"נ המוסיפים 'לומר' (וכך הוא בדרך כלל לשון המדרש). הדרשן מבין את עונש החרב והדבר כמכוונים לפרעה, אם לא יציית לדרישת ה'. ובין השיטין אולי תשובה לתמיהה: וכי כיצד ישתכנע פרעה מאימת עונש המוטל על אחרים? 46 מהו 'פן יפגענו'? — מדרש שינוי וכללו גם את עצמם בין הנפגעים? השווה לעיל א, ט(4). לדעת המדרש יש כאן תיקון ('כינוי') כדי לחלוק כבוד למלך הזר. חייב אדם לחלוק וכו' — לכלל זה ראה גם מכו' בא יג (45); בר"ר פט, ט (1097) ותנח' וישלח ג; השווה גם זבח' קב ע"א; מנ' צח ע"א ולהלן ז, ג(2). בוודאי היה בכלל זה משום עצה לבני זמנם של הדרשנים.

ה, טז(1) תנח' וארא ו; תנ"כ וארא ד. 48 מהו 'למה'? — תוך ביטול ההקשר דורש את הצירוף 'למה משה ואהרן' כמשפט שמני שלם. ורואה בתשובת פרעה מן החוצפה ועזות הפנים. אתם למה — דורש 'למה' במשמע: אפס ואין, כמו שהוא בבר"ר ב, ג (15—16): 'תהו ובהו' — זה אדם הראשון שהיה ללמה וללא כלום'. ותיבת 'תהו' תורגמה ב'למה' בשמ"א יב 21 ובמקראות אחרים. ודבריכם למה — כך גם במקבילות. בנוסח פ: 'ודברכם'. ע"י (לתנח') קורא: 'דברכם', היינו מנהיגכם (כגון סנה' ח ע"א), ועל הקב"ה דיבר כן.

ה, טז(2) תנח' וארא ו; תנ"כ וארא ד; השווה להלן ה, יח(5). 49 ריב"ל — עח"נ. בתנ"כ:

50 פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם עומדים פנויים אתם אומרים: נלכה נזבחה לאלהינו (ה' 8), 'לכו לסבלתיכם' אמר לישראל. דבר אחר: לכו לסבלתיכם — לא דייכם שאתם פנויים? שמא רע לכם שאין אתם עושים מלאכה? לכו לסבלתיכם.

ה, יז ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ (ה' 5). אמר להם: אם אלף אנשים 55 אתם מבקשים או אלפים הייתי נותן, שמא ששים רבוא אתם מבקשים? לכו לסבלתיכם (ה' 4). אמר ר' נהוראי: מניין אתה אומר שלא יצאו ישראל ממצרים אלא ב' מס' רבוא? נאמר במדבר: ואמר לשפך חמתי עליהם במדבר [לכלותם] (יח' כ' 13), ונאמר במצרים: לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים (שם' 8), מה במדבר לא נשתיירו אלא ב' מס' רבוא — אף במצרים לא נשתיירו אלא 60 ב' מס' רבוא, שנאמר: ויאמר פרעה הן רבים [עתה עם הארץ].

ה, יח(1) [ויצו] פרעה ביום ההוא (ה' 6). מלמד על הרשע שלא עכב מלעשות עמם רע, וזו היא גזירה רביעית.

ס, ג' דבר אחר ד' / 59 נשתיירו] נטה ידו
ס, ג' בהם ספ, ג' במ ד' / אף... רבוא
ח' נפ (והושלם נ"ן) / נשתיירו] נשתייר
מהם ס, ג' בהם נ"ן / 61 מלמד] למד ס /
מלעשות] לעשות ספד' / 62 עמם] עמהם

50 עומדים] ח' ספד' / 51 אמר...
לסבלתיכם] ח' נספד' / 52 לא... לסבלתיכם]
ח' ספד' / דייכם] די לכם ג' / 54 ויאמר...
לסבלתיכם (שוי' 56) [ח' פ' / להם] ח' ס /
55 אתם... אלפים] או אלפים אתם מבקשים
ג' / נותן] ג' לכם נס' / לכו לסבלתיכם] ח'

ר' יהודה הלוי, ברמב"ן לפסוק (בשם 'אלה שמות רבה') ובפירושו של רבנו בחיי (בשם 'מדרש') כלפנינו. שבטו של לוי וכו' — המסורת בדבר הפסוק שקיבל שבט הכהונה מעבודת הפרך נפוצה במקורות מאוחרים (רש"י לפסוק, הדר זקנים, חזקוני ועוד. ראה כשר, עמ' ריח, סי' לב) וביסודה הדגשת מעלתו היתירה של השבט כבר מראשיתו. 51 'לכו לסבלתיכם' אמר לישראל — אם משה ואהרן פנויים היו מעבודה, מה הוא 'לכו לסבלתיכם'? והמדרש קובע שמלים אלה נאמרו לכלל ישראל ולא לאחים. דבר אחר וכו' — קטע זה חסר במקבילות (ועח"נ) אך מופיע בקטע וילהלם, עמ' 58 וברמב"ן לפסוק. עניינו אינו נהיר. אפשר שהוא מבקש לומר, כי כעת הוטל גם על משה ואהרן להטות כתף למלאכת הלבנים, ואפשר שאין הוא אלא כפל דברים למה שנאמר בראשית היחידה. גם אפשר ש'סבלתיכם' האמור כאן אינו עבודת הפרך אלא 'מלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם' (רש"י וראה רשב"ם).

ה, יז השווה סנה' קיא ע"א. 54 אמר להם אם אלף וכו' — המדרש (חסר-מקבילות) מבין את דברי פרעה כהסכמה עקרונית לשלח חלק קטן מן העם וכעתנגדות לשלח את כולו בשל גודלו. 56 אמר ר' נהוראי וכו' — מאמר זה (שמקבילה חלקית לו בברייתא בשם ר' סימאי והוא בא גם בקטע וילהלם, עמ' 58) מובא כאן אגב גררא, בשל הזכרת מספרם הרב של בני ישראל. 57 אלא ב' מס' רבוא — שניים מתוך כל שישים רבוא נפש שהיו במצריים. דבר זה לומד הדרשן בגזירה שווה בין 'לכלותם' האמור בדור המדבר לבין 'לכלות אפי בהם' האמור בתקופת השעבוד. והשווה עוד מכו' בא יב (41—42) ולהלן יד, ג(1). 59 ב' מס' רבוא — בשולי פ' העיר מאן דהוא: 'פי' יהושע וכלב' (ראה במ' יד 29—30) והוא הוא.

ה, יח(1) 61 שלא עכב — שנאמר 'ביום ההוא', היינו: מיד לאחר פגישתו עם משה ואהרן. 62 גזירה רביעית — ראה לעיל א, יב(1) על 'ארבע גזירות' ושם בואר.

ה, יח(2) את הנגשים [בעם] (ה 6) — אלו המצריים; ואת שטריו (שם) — אלו זקני ישראל.

65 ה, יח(3) לא תוסיפון לתת תבן לעם [...] ואת מתכנת הלבנים אשר הם עשים [תמול שלשם תשימו עליהם] (ה 7—8). מכאן את למד שחשבון היה על כל אחד ואחד שיעשה כמה לבנים ביום, ולכך העביד להם בתחלה בפה רך כדי שיעשו לבנים בכל כחם ולראות כל יכולת שלהם ולפי המספר שעשו ביום ראשון גזרו עליהם לעשות כל היום.

70 ה, יח(4) כי נרפים הם (ה 8). אמר רשב"י: התחיל מחרק עליהם שניו ואומר: נרפים הם, לשון טינוף הוא. ישחקו עצמותיו! קדושים הם! ה, יח(5) על כן הם צעקים [לאמר נלכה נזבחה לאלהינו] (ה 8). אמר ריב"ל: שבטו של לוי פנויים הם מעבודת פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם פנויים אתם צועקים: נלכה נזבחה לאלהינו.

הלבנים ד / המספר / מספר ד / 69 הראשון / ראשון אספ / היום / יום יבב, הימים ספד / 70 רשב"י / ר' שמעון בן יוחאי פד / מחרק / חורק יב / 71 ואומר / ואמ' ס / הם / אתם ד / ישחקו / ישתחקו ספד / 72 על... / לאלהינו (שו' 74) / ח' ס / אמר... / לאלהינו (שו' 74) / ח' ד / 73 ריב"ל / ר' יהושע / בן לוי פ / הם / היו פ, ח' יבב / 74 פנויים

אינבספד / היא / היתה ספד / 63 את הנגשים / והנגשים אצים לאמור ד / המצריים / מצריים ס / ואת שטריו / השוטרם ד / 64 אלו / נ' היו פ / 66 את / אתה יבבסד / שחשבון היה / שהיה חשבון נ / 67 שיעשה / ח' ד / לבנים / נ' יעשו ד / להם / בהם א"יבבפד, ח' אס / בתחלה / נ' בפרך נ, נ' בהם ס / בפה רך / בפרך ד / 68 לבנים

ה, יח(2) השווה ספרי במ' מה (50); שם צב (93); ויק"ר לב, ד (תשמג); תנח' בהעלותך יג; תנ"ב בהעלותך כג; במ"ר טו, כ. ההבחנה הלאומית בין 'נוגשים' ל'שוטרים' חוזרת לעיל א, כח(2) ולהלן ה, יט(3) ויסודה באמור מפורשות בפרק ה 14.

ה, יח(3) ראה לעיל א, יא(3). מחבר המדרש חוזר כאן, ככל הנראה, על מה שהביא מן המקורות שם. 65 לא תוסיפון — בנה"מ: 'תאספון', אך כבמדרש גם בתורה השומרונית. 67 כפה רך — נתפרש לעיל א, יא(3) וראה שם.

ה, יח(4) תנח' וארא ו; השווה תנ"ב וארא יח. 70 מחרק עליהם שניו — חר"ק שן במקרא (איכה ב 16; תה' קיב 10 ועוד) ענינו השמעת קולות מרושעים של לעג וקלס. הבחירה בצירוף נדיר זה כאן באה כנראה בהשפעת צליליות האות רי"ש ('נרפים') [השווה: 'נרפים אתם נרפים' — ה 17] וראה להלן ה, כ[2]. בבניין פיעל בא הפועל חר"ק גם בפס"ר, שוש אשיש (קסג ע"א). 71 לשון פינוף — נראה שמפרש 'נרפים' מן השורש רפ"ה, שענינו: רפיון מעיים, שלשול (שבת קי ע"א וראה הרמב"ם, הלכות דעות ד, יג: 'היו מעיו רפין... קרוב לשלשול') ומתאר את בני ישראל כמי שעושה צרכיו מפחד ומטנף עצמו. לציור דומה ראה ויק"ר א, יא (כו); בר"ר סח, יט (732) והשווה יד"מ ומ"כ. ישחקו עצמותיו — לשון קללה כנגד פרעה. את הביטוי 'שחקי עצמות' או 'ישתחקו עצמותיו' (בנפעל וגם בהתפעל) מצרפים במדרש לא פעם להזכרת שמם של רשעים. קדושים הם — בני ישראל, ולא מטונפים. וראה משנת ר"א יז (321) הקושר 'קדושה' ל'נקיות', 'שהנקיות נקראת קדושה' וראה עוד דב' כג 15.

ה, יח(5) קטע זה חוזר כמעט מלה במלה על ה, טז(2) כנראה משום שענינו — על פי סדר הפסוקים — כאן וגם שם (ועח"נ).

75 ה,יח(6) תכבד העבדה על האנשים ויעשו [בה ואל ישעו בדברי שקר] (ה 9). והיו בידם מגילות שהיו משתעשעים בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלם לפי שהיו נוחין בשבת. אמר להם פרעה: תכבד העבדה [על האנשים], ואל יהו משתעשעים, ואל יהו נפישין ביום השבת.

ה,יט(1) ויצאו נגשי העם ושטריו (ה 10). כיון שגזר כן הלך משה למדין 80 ועשה שם ששה חרשים ואהרן היה יושב במצרים, ואותה שעה החזיר משה אשתו ובניו למדין.

ה,יט(2) אתם לכו קחו לכם תבן [...] ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקשש קש לתבן (ה 11—12), מפני שהיא בתמרין. אמר להם הקב"ה: מחר אני מביא

נ' על כן פ / לאלהינו / לה' פ / 75 שקר]	נ' ישעו בדברי שקר 50, ח' נ / יתו] ויהיו
נ' מלמד נב"ספד / 76 והיו... לשבת]	50 / משתעשעים] משתעבדין נספ / נפישין+]
ח' איב (והושלם ב") / והיו] שהיו נב"ספד /	נפושין ש, נפושין ד / 79 כן] כך יבס / משה]
משבת... נוחין] ח' שנב"ס / 77 גואלם]	למשה אפ / 80 היה] ח' ס / יושב] ח' א /
גואל איב / שהיו] שהם איב / להם] ח' נ /	81 למדין] במדין ד / 83 מפני... בתמרין]
תכבד... האנשים] ח' נ / 78 ואל] אל ד,	ח' איב, מפני שהיה משה במדין ד / שהיא]

ה, יח(6) תנח' וארא ו; תנ"ב וארא ד. השווה שו"ט קיט, לח (498). 76 והיו בידם וכו' — נפלה כאן השמטה בשל הדומות בנוסח ש והשלמתי לפי מרבית כחה"י וכמצוי במקבילות. מגילות — לפי המדרש היו לבני ישראל במצריים טכסטים קדושים שהיו קוראים בהם דרך קבע. טיבם לא פורש, אך ייתכן שהכוונה לקטעי מקרא (מספר בר' ? ראה להלן ה, כב[1]) שהרי 'תורה מגילה מגילה נתנה' (גיט' ס ע"א). לפי לק"ט נכתבו במגילות 'הבטחת יציאת מצרים', מעין גבואות קדומות. וראה עוד גינצבורג, ג, עמ' 266, הערה 72. שהיו משתעשעים בהם — דרשה על 'ישעו' ויסודה באמור בתה' קיט 92: 'לולי תורתך שעשועי או אבדתי בעניי' (הגדרש בשו"ט על תקופת מצריים!). 'משתעשעים' משמעו: מתענגים, מהנים עצמם (ראה תה' קיט 47 ותנח' תצוה א). 'אל ישעו בדברי שקר' נדרש כאן: אל יתענגו על הבטחות השווא שבכתביהם. לומר וכו' — תוכנו של המגילות, היינו: הבטחות גאולה. 77 שהיו נוחין וכו' — כנראה מאמר מוסגר הבא להסביר כיצד יכלו בני ישראל העבדים למצוא זמן לקריאה בכתביהם. 78 ואל יהו נפישין וכו' — פרעה הכביד עולו על בני ישראל וביטל את זכותם (ראה א, כח[1]) לגוח בשבת. ראה עוד כשר, כרך ת, עמ' רמח.

ה, יט(1) 79 ויצאו נגשי וכו' — אין קשר בין הפסוק לאמור ביחידה זו, הממלאת פער בסיפור המקראי בין שתי פגישותיו של משה עם פרעה. היחידה חוזרת גם בקטע וילהלם, עמ' 58. כיון שגזר כן — להכביד עולו על בני ישראל (ה 7—9 וראה ביחידה הקודמת). 80 ועשה שם ששה חרשים — לפי מקורות אחרים (פסדר"כ, החדש, ח [92]; רו"ר ה, ה [134]; במ"ר יא, ב ועוד) 'נכסה' משה מבני ישראל שלושה חדשים. נוסח שמו"ר מקוים (בשם 'ואלה שמות רבה') בידי הרמב"ן לפסוק והוא קשה למפרשים המבקשים לתאם בינו לבין הקביעה (עד' ב, י) כי 'משפט המצרים שנים עשר חודש' (כשכל מכה ארכה חודש [ראה ר"ה יא ע"א; סע"ר ג (8) ולהלן ט, יב]) כשתקופה זו של שנה החלה בגזירת התבן. ראה רש"י ומהר"ו וכן להלן ה, כ(2). ואותה שעה החזיר — שכן הם מצטרפים למחנה ישראל סמוך למתן תורה (יח 2—3) וראה לעיל ד, ד. משפט זה חסר מקטע וילהלם אך מצוי ברמב"ן לפסוק. אין המדרש מסביר מדוע ראה משה לנכון להשאיר את משפחתו במדיין.

ה, יט(2) תנח' וארא ו; תנ"ב וארא ד. 83 מפני שהיא בתמרין — קשה ועח"נ. בתנח' (אך

עליהם מכות, והם אומרים: פרעה חוטא ואנו לוקים? כיון שישאל יוצאים 85 להביא ולעשות תבן, היה המצרי רואהו בתוך שדהו ומשבר את שוקיו, לפיכך: ויפץ העם [בכל ארץ מצרים].

ה,יט(3) והנגשים אצים לאמר (ה 13) — אלו המצרים הרשעים, שהיו דוחקים לישראל ואומרים להם: כלו מעשיכם [דבר יום ביומו] (שם). והנוגשים היו אצים, אבל השוטרים שהיו כשרים והיו רואין אותם בצרה גדולה לא היו 90 דוחקים להם.

ה,כ(1) ויכו שטרי בני ישראל (ה 14). את למד שהיו כשרים והיו מוסרין עצמן על ישראל וסבלו מכות כדי להקל משאם מעליהם, ולפיכך זכו לרוח

ו' לא היו אצים נספד / שהיו / שהם ד' / והיו... להם / ח' ג' / לא / ולא ספד / 90 להם / עליהם יבספד / ויכר / ויראו שאי / ויכו... והיו / ח' ג' / ישראל / ג' מכאן / א"ב"ספד / את / אתה סד / שהיו כשרים / שכשרין היו פ' / והיו מוסרין / ומוסרין ג', ומסרו ספד / 92 משאם / ח' בד' / מעליהם /

שהוא ס' / בתמרין / בתמדין ג', בר מדין ס', כתמרין פ' / להם / ח' גס' / מחר / מה ד' / 84 מכות / מכותי ד' / חוטא / חטא יב' / 85 להביא... תבן / לעשות תבן ולהביא (ג') / תבן ב" / יב', להביא תבן ולעשות ד' / ומשבר / משבר ג' / שוקיו / שוקו פ' / 88 לישראל / את ישראל יגב', בהן ד' / והנוגשים היו אצים / ח' סד' / היו / ח' ג' / 89 השוטרים /

לא בדפוס ראשון): 'מפני שהוא כתמרין' ופירש ע"י: 'קושיא היא: למה ויפץ העם בכל ארץ מצרים? וכי מפני שהתבן היה ביוקר כתמרין?'. המשפט חסר מתנ"ב ומקטע חנח' עצמאי (38 MGWJ p. 174, [1894]) ויש רואים בו הערת-גליון שחדרה למקום לא מתאים (כשר, עמ' רכב, סי' גה וראה ליברמן, JQR 36 [1946], עמ' 319). בנוסח הדפוס תוקן בהשפעת היחידה הקודמת ונכתב: 'מפני שהיה משה במדין', וילכן נתפזרו בכל ארץ מצרים לחפש את משה' (מהרז"ו), אך קשה לקבל את הפירוש הזה בשל יסודו הטכסטואלי הרעוע. נראה שביסוד המסורת, הבאה להסביר מדוע צריך היה העם לפזר בכל ארץ מצריים, ההנחה כי את הלבנים ניתן היה ללבוש בעזרת עלעלי הדקל (=תמר) שקוצצו עד דק. העם נפזר בכל מצריים לאסוף עלעלים אלה (ולשון 'מקושש' נופלת גם על איסוף חלקי עץ [במ' טו 32]) ובשל העובדה שהתמרים גדלים במרחק זה מזה צריכים היו להתפזר על חלקת ארץ ניכרת. (לפירוש אפשרי אחר ראה עוד להלן). 'מפני שהיא בתמרין' מוסב אפוא על הקש (או התבן). 84 עליהם — על המצרים כולם. 85 ומשבר את שוקיו — ואם דורש 'ויפץ העם' מלשון גיפוף ושכירה ('לשון שבר' [מ"כ])? המדרש מסביר כי בני ישראל נפוצו בכל ארץ מצריים כדי שיפגעו בהם כל המצרים ויהיו כולם ראויים לעונש. לפי זה אולי יש לתקן ברישא ולגרס: 'מפני שהיא מדת דין': העונש המצרים כולם היתה בשל התנהגותם שלהם, על-פי דין. (תודתי לפרופ' י' פליקס שהתייעצתי עמו בפירוש יחידה זו.)

ה, יפ(3) 87 אלו המצרים — ראה לעיל ה, יח(2). 89 השוטרים שהיו כשרים — מבני ישראל היו (ראה שם וכן ה 19 והשווה ה, כ[1]).

ה, כ(1) השווה ספרי במ' צב (93); תנח' בהעלותך יג; תנ"ב בהעלותך כג; במ"ר טו, כ. 91 ויכו — סטיתי מגוסס שאי (הרומז אל ה 19) על פי ההקשר וסדר הכתובים. שהיו כשרים — מדבר בשוטרי ישראל. ראה לעיל ה, יט(3). מוסרין עצמן — מוכנים להקריב את נפשם למען ישראל (ובדומה: 'מסרו עצמן על קדושת השם' [פס' גג ע"ב] ועוד). 92 כדי להקל משאם — וראה במ' יא 17: 'ונשאו אתך במשא העם' (והוא מידה כנגד מידה). ולפיכך זכו וכו' — מידה כנגד מידה

הקדש, שנאמר: אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת [כי הם זקני העם ושטריו] (במ' יא 16). אמר הקב"ה: הן לקו עליהם — לפיכך יזכו לרוח 95 הקדש ונתנבאו נביאים עליהם.

ה,כ(2) ויכו שטרי וגו' (ה 14). תבן אין ניתן לעבדיך [וגו'] (ה 16), נרפים אתם נרפים (ה 17) — חרק עליהם שינוי והתחיל מחרפם. ועתה לכו עבדו וגו' (ה 18), ויראו שטרי בני ישראל וגו' (ה 19), ויפגעו את משה ואת אהרן [נצבים לקראתם בצאתם מאת פרעה] (ה 20). אחר ר' חרשים נגלה הקב"ה 1 על משה במדין ואמר לו: לך שב מצרים (ד 19). בא משה ממדין ואהרן ממצרים ופגעו בהם שוטרי בני ישראל כשהם יוצאים מלפני פרעה.

ה,כ(3) [נצבים] (ה 20). מהו 'נצבים'? אמרו: דתן ואבירים היו עמהם וכתוב בהם: ודתן ואבירים יצאו נצבים [פתח אהליהם] (במ' טז 27), התחילו מחרפין 5 ומגדפין כלפי משה ואהרן.

נ' משאם ב / 94 עליהם] עליכם ס /	מצרימה ס / 2 ממצרים] במצרים ב"ס /
95 ונתנבאו] ויתמנו א"ג"ב"ספד / 96 ויכו ... לעבדיך] ח' ס / ויכו שטרי] ויבואו שוטרי בני ישראל ויצעקו וגו' נפד / גרפים ... עבדו וגו'] ח' ד / 97 ועתה ... ישראל וגו'] ח' אינב / 98 ויראו ... ישראל וגו'] ח' ס / 1 על משה] למשה ג / מצרים	ופגעו] פגעו ג, ויפגעו ספד / בני ח' נד / כשהם יוצאים] ח' ג (והושלם ג") / כשהם כשהו ג"ספד / 3 אמרו] ג' רבותינו (ג' ז"ל ד) ב"סד / היו ... ואבירים] ח' ספ / היו* היה שינב / וכתוב] דכתיב ג, שכתב ד / 4 בהם] ח' יב / 5 ומגדפין] מגדפין ג /

אף הוא. 'כל המוסר עצמו על ישראל זוכה לכבוד ולגדולה ולרוח הקודש' (במ"ר). 94 לקו עליהם — בגללם, למענם. 95 ונתנבאו נביאים — ועח"כ וצירוף נדיר הוא.

ה, כ(2) 96 ויכו וכו' — לפסוקים 14ב–18 לא הביא בעל המדרש חומר אגדי (ואף במהדורות התנח' אין על פסוקים אלה דבר [וראה כשר, עמ' רכה–רכו]) ונראה שמילא את הפער בהבאת ראשיתם של הפסוקים שלא דן בהם. השווה בסיפא של ט, ט(2); יא, ד(1). 97 חרק עליהם וכו' — חוזר על הרעיון של ה, יח(4). 98 אחר ו' חרשים — ראה ה, יט(1) וברור שהיחידה שלפנינו המשיכה במקורה את האמור שם (וכך הוא אכן בקטע וילהלם, עמ' 58). מסורת שמו"ר חוזרת בדברי הרמב"ן (בשם 'ואלה שמות רבה') ורבנו בחי (בשם 'רבותינו'). 1 לך שב מצרים — עח"כ ולעיל בסוף ה, ט. לפי מסורת זו יצא משה ממדין לפגוש באחיו (ד 18 ואילך) לאחר שכבר בא לפני פרעה פעם אחת. מסורת קרובה באה גם לעיל ד, ד (רישא). בא משה וכו' — ונפגשו משה ואחיו בדרך בין מדיין למצריים, מעין האמור לעיל ד 27 (וראה מהר"ו). 2 כשהם יוצאים מלפני פרעה — קשה למדרש לפרש 'בצאתם מאת פרעה' על משה ואהרן, שהרי בין כניסתם אליו (ה 1) ובין פגישתם בשוטרים כבר נגזרה גזירת התבן וחלפו כמה ימים (ה 14) ובאו השוטרים אל פרעה (שם 15). לכן מפרש 'בצאתם' כמדבר בשוטרים.

ה, כ(3) תנח' ויראו ו; תנ"כ וירא ד. השווה נדר' סד ע"ב; במ"ר יח, ד; סא"ר יח (106); ספר סתרון תורה, עמ' 163–164. 3 מהו 'נצבים'? — במי אמורה תיבת 'נצבים'? וכתוב בהם וכו' — גזירה שווה היא. וראה: 'כל מקום שנאמר "נצבים", "נצבים" אינן אלא דתן ואבירים' (נדר). השווה לעיל א, כט[4]. 4 התחילו מחרפין וכו' — כאמור בפס' 21. בבמ"ר גלמד הגידוף והחירוף של דתן ואבירים (במעשה קורה) בגזירה שווה עם 'ויתיצב' האמור בגלית (שמ"א יז 16), שחרף מערכות ישראל, ואולי מסורת מעין זו עומדת גם ביסוד הדברים כאן. ראה עוד ה, ב.

ה, כא(1) ויאמרו אלהם ירא ה' עליכם וישפט (ה 21). אם באמת באתם בשמו של הקב"ה — ישפוט בינינו ובין פרעה, ואם מעצמכם באתם — ישפוט בינינו וביניכם.

ה, כא(2) אשר הבאשתם את ריחנו [בעיני פרעה ובעיני עבדיו] (ה 21). 10 אמר ר' יוחנן: מן המכות שהיו מכין אותן על בשרן היה ריחן מבאיש. ורשב"ל אמר: מאותן שהיו משקעים בבנין והיו מתים וריחן מבאיש. ור' חייא ב"א אמר: משל לנבלה שהיתה נתונה בזוית ועפר מכוסה עליה ואין ריחה עולה ובא אחר וגלה אותה והלך ריחה. כך אמרו ישראל: משה, ריח היה ביד המצרים שאנחנו עתידים ליגאל ובאתם ועכרתם אותנו.

7 בשמן משמו ספד / מעצמכם] בעצמכם ג /	ב"א] בר אבין י, בר אבא נבספ, ח' ד /
ישפוט] ג' ה' פ / 10 אמר ר' יוחנן] ר'	12 ריחה] ריח ג / 13 ובא] בא ג / אחר]
יוחנן אמר (אומר פ) ספד / אותן] ח' א /	א' יגב, אחד ד / ישראל] ג' למשה ד /
על בשרן] עלי בשרן ג, ח' ד / ורשב"ל] ור'	ריח] ח' פ, ג' רע א" / 14 המצרים] מצרים
שמעון בן לקיש פד / 11 והיו] היו ד /	ד / שאנחנו] שאנו ג / ובאתם] באתם ס /

ה, כא(1) 6 וישפט — בכמה מקומות במקרא באים אחרי תיבת 'ישפט' שני הצדדים שביניהם יש להכריע ('ישפט ה' ביני ובינך' [בר' 50] וראה עוד ש"א כד 12; שופ' יא 27) ועל כן חש כאן המדרש בחסרון והשלים בשיטות שונות (והשווה דה"א יב 18). שוטרי ישראל מפקקים במקורה האלהי של שליחות משה ומבקשים מה' לריב את ריבם, בין כנגד פרעה (והוא מדרש הפסוק), בין כנגד משה ואהרן (והוא כנראה פשט הדברים וכן תירגם ת"י). היחידה שלפנינו באה גם בקטע וילהלם, עמ' 58.

ה, כא(2) השווה תנח' וראו. 9 אשר הבאשתם את ריחנו — אין במקרא 'בא"ש+ריח' אלא כאן ולהלן מובאות שלוש דעות שונות (ואחרונה גם בתנח') להבנת הצירוף. היחידה כולה באה גם בקטע וילהלם, עמ' 58. 10 היה ריחן מבאיש — מן הפצעים והבשר הנמק, ומפרש 'ריחן' כריח הגוף ממש (השווה: 'הבאישו נמקו חבורתי' [תה' לח 6]). ראה עוד י, ו(3). 11 משקעים ככנין — ראה לעיל ב, ה(7) על הטמנת בני ישראל ביסודות הבניין (ולצירוף הלשוני ראה יש' לד 3: 'ופגריהם יעלה באשם') ומפרש על ריח הגופות. 12 זוית — פינה, ואולי: מקום (כ'זויתא' בארמית [ש"א רונטל, יובל שי, עמ' 313]). 13 אחר — מוטב: 'אחד' (ועח"נ). והלך ריחה — גוף, התפשט. תיבת הל"ך באה גם בצירוף לשמות כגון ריח, קול (בר"ר טו, ג [146]), וכיוצא באלה. ריח היה וכו' — מפרש 'ריח' במשמעות מושאלת: ידיעה עמומה, תחושה בלתי מוגדרת, שמץ מדבר כלשהוא. השווה: 'ריח מצוות' (תנח' יתרו ג) שמשמעו: מצוות מעטות, מעט מן המצוות; 'ריח גט' (גיט' פו ע"ב). וכוונת המאמר: בעמקי תודעתם ידעו המצרים שבני ישראל עתידים להיגאל, אך העדיפו להתחיק תחושה זו ולא לעסוק בעניין כל עוד לא באו הדברים למימוש מעשי. ההשוואה לריחה של נבלה הוא אליבא דמצריים (ועח"נ). 14 ובאתם ועכרתם אותו — בעקבות הצירוף הלשוני: 'עכרתם אותי להבאישני' (בר' לד 30) אף שקשה להלום תיבת עכ"ר בריח. וכוונתו: תביעתם של משה ואהרן לשלח את ישראל הביאה את המצרים לשים לבם לעניין גאולת בני ישראל ולכן החלו להתעמר בהם. תקוות הגאולה הגנוזות ('ריח') הביאו רעה על העם משנגלו לכל. אפשר שמגנים השוטרים את משה ואהרן על שדחקו את הקץ.

15 ה, כא(3) לתת חרב בידם להרגנו (ז' 21). אמר ר' יהודה בר שלום: אמרו לו — למה אנו דומים? לשה שבא הזאב ליטול אותה ממנו ורץ הרועה אחריה להצילה מפיו הזאב. בין הרועה ובין הזאב נבקעה השה. כך אמרו ישראל למשה: מבינך לבין פרעה אנו מתים.

ה, כב(1) וישב משה אל ה' ויאמר [אדני] למה הרעתה לעם הזה (ה' 22). 20 מהו 'אדני למה הרעתה'? בנוהג שבעולם, בשר ודם אומר לחבירו: מה אתה עושה כן?! מיד הוא כועס, ומשה אמר לפני הקב"ה: 'למה הרעתה'? אלא כך אמר משה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהם של דור המבול היאך גדונו ומדת הדין היתה, ומעשיהם של דור הפלגה ושל סדומיים וזיאר גדונו ומדת הדין היתה. העם הזה מה עשו שגשתעבדו שעבוד הזה 25 יותר מכל הדורות? אם בשביל שאמר אברהם אבינו: במה אדע כי אירשנה (בר' טו 8), ואמרת לו: ידע תדע כי גר יהיה זרעך [בארץ לא להם ועבדום

יבסספד / לחבירו] נ' מפני ב"ס / אתה
את פ' / 21 מיד] ח' ספד / הוא] ח' ב' /
כועס] נ' עליו ספד / 22 משה] לפני הקב"ה
ד, ח' פ' / נטלתי] לקחתי א' / 23 גדונו
ח' ספ' / ומדת] מדת ד' / ומעשיהם... היתה]
ח' פ' / ומעשיהם של] ומעשה ד' / סדומיים]
הסדומיים ס' / 24 והיאך] היאך נסד' /
היתה] נ' על פ' / שעבוד... יותר] ח' ד' /
שעבוד] השעבוד ספ' / הוזה] זה נ' /
25 הדורות] האומות נ', נ' שעברו ד' / אם]

ועכרתם] ועפרתם ספ' / 15 יהודה] ג' הלוי
פד' / בר] בשם ר' פ' / 16 לו] נ' למשה
ד' / הזאב] זאב ס' / אותה] אותו ד' / ממנו]
מן העדר ינ"ב, ח' סד' / ורץ הרועה] בא
(רץ ד') הרועה גד, היה רועה רץ ס' / אחריה
להצילה] אחריה להצילו ד' / 17 מפני] מפני
פ' / ובין] בין פ' / 18 למשה] משה פד' /
לבין פרעה] לפרעה פ' / 19 הזה] ג' באותה
שעה בא משה והשיב דברים לפני הב"ה א"ל
למה הרעות נסד' / 20 אומר] האומר

ה, כא(3) תנח' וארא ו; תנ"כ וארא ד. 15 אמרו לו — שוטרי ישראל למשה. 16 שזה — זכר או נקבה ('שה פזורה' [יר' ג' 17]). ממנו — במקבילות: 'מן העדר' (ועח"נ) ואולי כינוי הוא המכוון לרועה שייזכר בהמשך. 17 נבקעה — גקרעה לשניים (כגון: 'האנה זו שנבקעת בימות החמה' [סוטה מח ע"ב]). הזאב מושך מכאן והרועה מכאן וסוף השה להיקרע ביניהם, ולא בחכמה עשה הרועה כשמשך את השה במקום לפגוע בזאב! (וראה שמ"א יז 34—35). 18 מבינך לבין פרעה וכו' — בתנ"כ אלה דברי משה אל ה'. גראה ששוטרי ישראל מתרעמים על משה: צריך היה לפגוע בפרעה ואילו הוא גרם נזק לעם (גזירת התבן) ולא לטורפו.

ה, כב(1) 21 ומשה אמר וכו' — הכי ייתכן שמשה הטיח בה' מלים קשות כמו 'הרעתה'?! ועוד: האם ייתכן כי תגובת האל על דברים אלה תהיה נינוחה (שלא כנהוג בין בני אדם, כאמור במשל)? על שתי השאלות עונה המדרש כאחת. היחידה שלפנינו באה גם בקטע וילהלם, עמ' 59 וראה עוד תנח' וארא א. אלא כך אמר — זו כוונת דבריו. 22 נטלתי ספר בראשית — ומגיד המדרש כי ניתנה התורה בשלבים, 'מגילה מגילה' (השווה ה, יח[6]). לפי מכו' יתרו ג' (211) קיבל משה את התורה מראשיתה ועד מתן תורה קודם להתגלות בסיני. 23 ומדת הדין היתה — עונשם היה במידת הדין וביחס נכון אל חטאם. המדרש מעניק לתיבת 'הרעתה' משמע של הענשה (כגון יהו' כד 20). 24 העם הזה מה עשו וכו' — מה חטאו של דור השעבוד שנענש כה קשה? 25 במה אדע כי אירשנה — שאלה זו ששאל אברהם נתפסה כחוסר-אמונה וספקנות שבעטיה נענש העם בשעבוד מצריים. כך ויק"ר יא, ה (רכה); תנח' קדושים יג; תנ"כ קדושים יג; פדר"א מח (קיג

וענו אתם] (שם 13), הרי עשו וישמעאל מבניו והם צריכין להשתעבד כמותם, וא"כ — היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, אלא לעם הזה שהיה ברורי? ואם תאמר: מה איכפת לך? למה זה שלחתני (ה 22).

30 ה, כב(2) ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה (ה 23). מהו 'בשמך'? אמר לפניו: רבון העולמים, שמך חיים הוא לכל באי עולם ושמך הרע לעם הזה. אמר ר' פינחס הכהן בר חמא: אמר לפניו — רבון העולמים, שמך גדול גבור ונורא הוא וכל העולם כולו מתיראין, ופרעה הרשע שמע שמך והזיד.

35 ה, כב(3) מהו: והצל לא הצלת [את עמך] (ה 23)? ר' ישמעאל אומר: 'והצל לא הצלת' ודאי. ר' עקיבא אומר: יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מאי איכפת לך באותם הנתונים תחת הבנין?! באותה שעה בקשה מרת הדין

הוא] להם א / רבון העולמים] רבש"ע ג, ח' ד / 33 גדול] הגדול נספד / גבור] הגבור ס, ח' ב / ונורא] והנורא ס / הוא] וגו' ג / וכל] כל ס / כולו] ח' יב / מתיראין] ממנו מתיראין ס, ג' ממנו יבסד / שמע שמך] שמך שמע יבד / 35 מהו] ומהו נספד / 36 שאתה עתיד] שעתידי אתה ב / 37 מאי] מה נספד /

ואם ד / שאמר] ח' ג / 27 אתם] ג' ואם (אם ד) / כן ספד / מבניו] בניו ס / כמותם] כמו הם ד / 28 וא"כ] ועד יב, ואם כן פד / היה לו] ח' ס / אלא] לא ד / 29 מה] מאי ב / לך] לי ד, ג' אם כן נספד / 30 מהו] . . . לעם הזה (ש' 32) ח' ד / 31 רבון העולמים] רבש"ע נס / הוא] ח' א / 32 לעם

ע"ב) ועוד. 27 עשו וישמעאל מבניו — והעונש נגזר על זרעו של אברהם (בר' טו 13). ראה גם תנח' חקת יב; תנ"ב חקת לג והשווה כשר לבראשית טו, ס"י קלט. 28 וא"כ — 'ואפילו כן' (אך עח"ג). ואפילו ראויים היו להשתעבד רק צאצאי אברהם שאינם מעשו וישמעאל וכו'. להשתעבד — כמו: לשעבד (והשווה: 'נשתעבדתי בהן' [פס' קיח ע"ב]). דורו של יצחק וכו' — הסמוך בזמן לגזירת ברית בין הבתרים. אלא לעם וכו' — כך כל כתה"י ולפי זה פירשתי כשאלה (ועח"ג). 29 ואם תאמר וכו' — ואם ישיב ה' למשה בדחייה, יתזור משה ויקשה: 'אם כן למה זה שלחתני' (השווה לק"ט ורש"י). המדרש מבקש לראות בשתי שאלותיו של משה ('למה הרעתה', 'למה זה שלחתני') שלבים עוקבים מבחינה הגיונית המשתלשלים זה מזה.

ה, כב(2) השווה תנח' וארא ו. 30 מהו 'בשמך'? — לפנינו מחלוקת בשאלה לאן יש לקשר את חיבת 'בשמך': האם אחורנית ('לדבר בשמך') כחלוקת הטעמים וכדעת ר' פינחס, או קדימה ('שמך הרע') כדברי הרעה הראשונה בקטע (נשמטה מן הדפוסים אך מצויה בקטע וילהלם, עמ' 59). 31 שמך חיים הוא — בתנח': 'חיים ורפואה'. שם ה' נותן חיים לעולם כולו (ואפשר שמזהה בין השם לבין גושאו). ושמך הרע — אותו שם שנותן טוב גרם לעם רע. נראה שהמדרש שם בפי משה דברי טרוניה על כשלון שליחותו אל פרעה. 33 גדול, גבור, נורא — בדב' י 17 ונחמ' ט 32 תארי האל הם. שמע שמך והזיד — התנהג בנדון. תיבת 'הרע' לפי פירוש זה חוזרת אל פרעה.

ה, כב(3) השווה תנ"ב וארא ד. היחידה כולה מצויה בקטע וילהלם, עמ' 59. 36 ודאי — פשוטו כמשמעו (למונח השווה לעיל ג, [3]). לדעת ר' ישמעאל 'דיברה תורה בלשון בני אדם' והכפילות 'הצל לא הצלת' אינה אלא דרך דיבור שיגרתית שאין לחפש בה יותר ממה שנראה ממנה לכאורה. ר' עקיבא אומר וכו' — לשיטתו יש לדרוש את הכפילות לעניינים שונים: 'הצל' — לעתיד, 'הצלת' — לעבר ולהווה. 37 מאי איכפת לך וכו' — טרוניה בלשון קשה על התעלמות האל מסבל

לפגוע בו, וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר, לא פגעה בו מדת הדין.

40 ה, כג ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה (ו 1). במלחמת פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמת ל"א מלכים, שיעשה בהם נקמה יהושע תלמידך. ומכאן אתה למד שנטל משה את הדין שלא ליכנס לארץ. חסלת ואלה שמות.

38 בו] במשה ד / שבבילי*] שבביל ש /
40 ויאמר] ד"א ויאמר י / 41 רואה1] ח' י /
מלכים] מלך פד / שיעשה] שעשה ב /
42 ומכאן] מכאן סד, מיכן פ / אתה למד]

את למד פ, ח' ס / שנטל] נטל ס / משה]
נ' עכשיו נ"ד / ליכנס] יכנס סד / 43 חסלת
... שמות] סליק סדרא פ, ח' אסד /

עמו. מועד הגאולה נקבע לעתיד וסבלות ההווה אינן גורמות לאלהים להקדימו. הנתונים תחת הבנין — העובדים בעבודת הבניין הקשה. בקשה מרת הדין לפגוע בו — השווה עוד מכילתא דרשב"י עמ' 6 וסנה' קיא ע"א, שראוי היה משה לעונש על דברים אלו. 38 שבבילי ישראל וכו' — מכאבו על סבל העם דיבר ואין אדם נתפס על צערו. לא פגעה בו מדת הדין — ראה להלן ו, א; שם, ב; שם, ג. רעיון זה נלמד שם מן הפסוק: 'וידבר אלהים אל משה... אני ה'' (ו 2) ומן החילוף 'אלהים' (מידת הדין) אל 'ה'' (מידת רחמים), וראה שם. נראה שהיחידה שלפנינו מסתמכת על המסקנה הגלמדת להלן.

ה, כג תנח' וארא א; שם וישב ד; תנ"כ וארא ד; סנה' קיא ע"א. 40 ענה תראה וכו' — כהמשך לרעיון שביחידה הקודמת, על פיו צריך היה משה להיענש על דבריו 'והצל לא הצלת', מדגיש כאן המדרש את המלים 'אשר אעשה לפרעה' (לפרעה ולא לאחר) ורואה בהם דחיית עונשו של משה לעתיד ופירוט העונש גם יחד. 41 ל"א מלכים — מלכי כנען בזמן כיבוש יהושע (יהו' יב). לשון אחר: משה לא ייכנס לארץ. 42 נטל משה את הדין וכו' — אייכניסתו של משה לארץ נקבעה כבר כאן (ועח"נ) כעונש על דבריו הבוטים. ל'נטל... דין' ראה שמ"ב כד 12; איכה ג 27—28.

1 ג,א פרשת' ו. וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (ו 2). הדא הוא דכתיב: ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו (קה' ב 12). הפסוק הזה נאמר על משה ועל שלמה. על שלמה כיצד? לפי שכשנתן הקב"ה התורה לישראל נתן בה מצות 5 עשה ומצות לא תעשה ונתן בה למלך מקצת מצות: לא ירבה לו סוסים (דב' יז 16), וכסף וזהב [לא ירבה לו מאד] (שם 17), ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו (שם). עמד שלמה והחכים על גזירתו של הקב"ה ואומר: למה אמר הקב"ה 'לא ירבה לו נשים'? בשביל שלא יסור לבבו. אני ארבה ולבבי לא יסור בי. אמרו רבותינו: באותה שעה עלה יו"ד שבי'רבה' לפני הקב"ה ונשתטחה

ספ / שלמה] נ' המלך ד / והחכים...
לבבו] ח' ספ / והחכים] והסכים ד / ואומר
ואמר לבד / 8 נשים] נ' לא נד / ולבבי לא
יסור] ולא יסור (אסור ב) לבבי יב, ולבי
לא יסור (אסור פ) ספד / 9 בן] ח' יבספד /
אמרו רבותינו] ח' יב, נ' ז"ל פ / יו"ד] אות
(נ' א' יב) איב (ותוקן ב") / שבי'רבה] נ'

1 פרשת'] פרשתא איבספ, פרשת ג, פרשה
ד / ו[*] ה שאינבס (ותוקן ס"), ג' פרשת
א / 3 עשוהו] עשוהו ספד / משה... שלמה]
שלמה... משה ש"איבספד / 4 לפי] ח'
ד / התורה] תורה ספד / 5 בה] ח' נספד /
מקצת] קצת נס / מצות] נ' שנאמר ד /
6 ולא?] בשביל שלא ספ / 7 עמד] אמר

ו, א תנח' וארא ה; תנ"ב שם ב; ירו' סנה' ב, ו (כ ע"ג); ויק"ר יט, ב (תכ—תכא); שהש"ר על ה, יא; סנה' לת ע"ב; קה"ר ז, ז. לפנינו פתיהתא (וכך גם הסימן הבא) לסדר המקובל ו 2. תחילה מדבר הדרשן בשלמה, 'כי כן דרך המדרש שמתחיל לדרוש בעניין שאינו מאותה פרשה ואחר כך חוזר לעניין הפרשה' (מהרו"ו) ומסיים במשה. המקבילות המנויות לעיל (להוציא קה"ר) עוסקות רק בקטע המדבר בשלמה. בחלקה באה הפתיחתא בקטע הגניזה TS-C1-39. 1 פרשת' ו — על חלוקת המדרש לפרשות ראה לעיל במבוא, עמ' 13, ועח"נ. ויזכר אלהים וכו' — בסופו של דבר מתעבב המדרש על כפל הפעלים 'ידבר', 'ויאמר' ועל כפל השמות 'אלהים', 'ה'. 3 עשהו — ברבים. בהרבה כת"י עבריים (כמו בנסחים ספד כאן): 'עשהו'. 5 מקצת מצוות — המיוחדות למלך ומנויות להלן (שלא על-פי סדר התורה, כדי לסיים באיסור, אשר התורה נימקה אותו ושכנגדו מתחכם שלמה). 7 החכים — התחכם (השווה א, ט[2]) ועח"נ. 8 אני ארבה וכו' — גילוי טעמו של האיסור שימש לשלמה אמתלה לא לקיימו (ראה מל"א יא 1—3), בבטחונו הרב כי יש בכוחו לעמוד בפני הפיתוי. ראה גם סנה' כא ע"א. 9 אמרו רבותינו — במקבילות נאמרים הדברים בפי ר' יהושע בן לוי או ר' שמעון בן יוחי. יוד שבי'רבה' — 'האות הקטן שבכולם' (רד"ל והשווה יפ"ת). ואולי נבחרה דווקא האות יו"ד, שכן 'במקום "לא ירבה" — ריבה' (מרגליות בויק"ר). טענתה של האות יו"ד היא במקבילות טענתו של 'ספר משנה תורה' כולו, ועח"נ.

10 ואמרה לפניו: רבונו של עולם, לא כך אמרת: אין אות מן התורה בטלה לעולם? הרי שלמה עמד וביטל אותי, והוא היום יבטל אות אחת ולמחר אחרת עד שיבטל כל התורה! אמר לה הקב"ה: שלמה ואלף כיוצא בו בטלים וקוצה ממך איני מבטל לעולם. ומניין שביטל יו"ד מן התורה וחזר לתוכה? שכתוב: שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה (בר' יז 15) — הרי ביטל, 15 והיכן חזר? ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במ' יג 16). ושלמה שהרהר לבטל מצוה מן התורה מה כתיב ביה? דברי אגור בן יקא (מש' ל 1). בן שאגר דברי תורה והקיא, נאם הגבר לאיתיאל (שם), דבר שאמר הקב"ה לא ירבה לו נשים' אלא בשביל שלא יסור לבבו, לאיתיאל [ואכל] (שם), שאמר: איתי אל ואוכל, מה כתיב? ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (מל"א 20 יא 4). אמר רשב"י: נח היה לשלמה גורף ביבין ולא נכתב עליו הפסוק הזה,

אות סד / לתוכה לתורה אד / שכתוב
כשכתוב נפ, דכתי' ס, שג' ד / 14 הרי
ביטל] ח' נד / 16 מצוה] אות (נ' אחת
יב) יבד, דבר אחר (א' ס) ספ, נ' אחת נ /
ביה] ח' נפ (והושלם נ') / יקא] יקה ינב /
בן] ח' ד / שאגר] שאגר ד / 17 דבר
נ' זה ד / שאמר] שא"ל ס / 18 אלא ...
לבבו] ח' נ / אלא] לא א (ונמחק א"), לא
אמר ד, ח' ס / שלא] לא ד / 19 איתי'
אותי שאי / כתיב] נ' ביה א"ב"סד, נ' בו
נפ / 20 רשב"י] ר' שמעון בן יוחאי פד /
היה] לו ד / לשלמה] נ' שהיה פ, נ' שהא
ד / ולא] שלא ד / עלין] ח' נ / הפסוק

ונשתטחה פד / ונשתטחה] ח' נספד /
10 ואמרה] אמ' נ, ואמר ד / לפניו] ח' ד /
רבונו של עולם] רבו' העו' ס, רבון העולמים
(העולם ד) פד / אות] נ' א ס, נ' בטלה
סד / בטלה] ח' סד / 11 עמד] עבר ס,
עומד פד / וביטל] ומבטל ד / אותי*] אותו
ש / והוא] והיא א, ושמא ד / יבטל] בטל
נ / אות] יוד נ, ח' ספד / אחת] אחרת א,
א יבס / אחרת] אחת פ / 12 שיבטל]
שתבטל נס, שתבטל ד / כל] ח' נ / התורה]
נ' כולה נסד / בו] נ' יהיו ספד / 13 ממך]
של יוד נ / איני] אינה נס (ותוקן נ") /
מבטל] מיבטלה ס / לעולם] ח' ד / יו"ד]

10 אין זאת וכו' — שהתורה נצחית היא גם בכתבה ובכתיבה. 12 קוצה — כמו: קוץ, חלק קטן מן האות (ונפסץ הצירוף 'קוצה של יו"ד', כגון מנ' לד ע"א; ראה עוד מתי ה 18). אלף אנשים מדרגת שלמה הועמדו כנחותים ביחס לחלק ועיר מן האות הקטנה שבתורה. 13 ומנין שביטל וכו' — חיזוק לטענתה של האות יו"ד: אם כבר מוחק ה' אות מן התורה, הוא מחזירה לתוך הספר במקום אחר. 'לשעבר היתה [האות יו"ד שבתוכה 'שרי'] נתון בשמה של נקבה בסופה של תיבה ... אבל עכשו בשמי של זכר בראש של תיבה ['יהושע'] (ויק"ר), וראה עוד בר"ר מז, א (471); סנה' קו ע"א. 16 אגור בן יקא — הוא שלמה, ש'שבעה שמות' היו לו (שהש"ר על א, א ומקבילות) וזה אחד מהם. 'יקא' (באל"ף) גם בכ"י אחד של המקרא. בנה"מ: 'יקה' (ועח"נ). בן שאגר וכו' — אסף דברי תורה אך גם איבדם, וכוונתו לאמור להלן. 17 דבר שאמר הקב"ה וכו' — מדרש על 'נאום הגבר לאיתיאל' ונלאו המפרשים מהבינו (ראה יפ"ת, רש"ש ורד"ל). ומכולם נראה שדורש 'לאיתיאל' = לא אותי (על דרך הארמית: 'יתי') אל, לא אלי התכוון האלהים כשאמר מה שאמר. 18 לאיתיאל ואכל — דורש: איתי הכח (= אגל, כמו 'יש לאל ידי' [בר' לא 29]) ואוכל לעמוד בפיתוי ובנסיון. 20 גורף ביבין — הביב הוא תעלה המובילה את מי השפכין אל מקום איסוף הזבל (ראה קרויס, קדמוניות, א/ב, עמ' 402—403) ו'גורף ביבין' הוא מי שמנקה את הביב, כדי שיוזמו בו המים ביתר קלות. זו מלאכה בוזיה ומאוסה, ועם זה מעדיף היה שלמה

ולכך אמר שלמה על עצמו: ופניתי אני לראות חכמה [והוללות וסכלות].
 מה שהייתי מחכים על דברי תורה והייתי מראה לעצמי שאני יודע דעת
 התורה, ואותה חכמה ואותו דעת של הוללות ושל סכלות היו. למה? כי מה
 האדם שיבוא אחרי המלך (קה' ב 12). מי הוא שיהא רשאי להרהר אחר
 25 מדותיו וגזירותיו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, דברים אשר הם חצובים
 מלפניו, שכל דבר ודבר שיוצא מלפניו טרם הוא נמלך בפמליא של מעלה
 והוא מודיע להם הדבר כדי שידעו ויכירו כולם כי דינו הוא דין אמת וגזירותיו
 אמת וכל דבריו בהשכל, וכן הוא אומר: כל אמרת אלוה צרופה (מש' ל 5),
 ואומר: בגזירת עירין פתגמא (דנ' ד 14), שעל שהרהרתי אחר מדותיו —
 30 נכשלתי. כיצד נאמר על משה? לפי שכבר הודיעו הקב"ה שלא יניח אותם
 לילך, שנאמר: ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים [להלך] (ג 19),
 ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם (ד 21), ומשה לא שמר את הדבר
 ובא להתחכם על גזירותיו של הקב"ה והתחיל אומר: למה הרעתה לעם הזה
 (ה 22), והתחיל לדון לפניו — כמו שכתוב למעלה — ועל זה נאמר שאותה

(כאן מסתיים כתב־יד י') / שידעו] ג' ויבינו
 ב / ויכירו*] והכירו שא, ויעידו ד, ג' ויבינו
 ס / כולם] ח' ס / הוא] ח' נספד / 29 שעל
 שלמי ספד / שהרהרתי] שמרהרתי פ /
 מדותיו] מעשיו פד / 30 כיצד] כאי צד פ /
 לפי שכבר] ח' ס / הודיעו] הודיע נספד /
 הקב"ה] ג' למשה ב"ספד, ג' לו נ / אותם]
 ג' פרעה ב"ספד / 32 אחי] אותו ס /
 הדבר] ג' הזה ד / 33 ובא] אלא בא נספד /
 על] כנגד נ / גזירותיו] גזרתו ד / והתחיל]
 התחיל ב", ח' ב / אומר] לומר נס, ואומר ב,
 אמ' פ / 34 והתחיל] התחיל נספד / לדון]

המקרא ד / הזה] ג' עליו נ / 21 עלי*] ע"י
 שא / וסכלות] ג' אמר שלמה א"נב"ספד /
 22 מחכים] מבוה אינב, מחכים ס / דעת]
 ח' ס / 23 ואותה] אותה ספד / חכמה]
 הבינה ד / ואותו דעת] ואותה דעת (הדעת
 ס) ספ, ואותו הדעה ד, ח' נ / ושל סכלות]
 וסכלות ספד / למה] ח' ס / 24 הוא] ח' נ
 (והושלם ג") / שיהא] שיהיה נפד /
 25 מדותיו*] ג' של הקב"ה שאיב / וגזירותיו
 ... הקב"ה*] ח' ש / חצובים] חצובים פ /
 26 שכל ... מלפניו] ח' ס / שכל] שכלל פ /
 27 והוא] ח' סד / מודיע] ומודיע ד / הדבר]

לעסוק בה ובלבד שלא יכתב עליו שחטא. 21 אמר שלמה על עצמו — במגילת קה', שחיבורה
 מיוחס לשלמה. 22 מחכים על דברי תורה — ועח"נ. אני יודע דעת התורה — ביסוד הדברים
 כנראה קה' א 17: 'ואתנה לבי לדעת חכמה ודעת הוללות ושכלות' ובמקצת הנסחים (עח"ג) בא פסוק
 זה מעורב בקה' ב 12, והשווה הרש"ש. 25 חצובים — מסותתים בדייקנות, היינו: ישרים, ובהשאלה:
 צודקים, ואולי גם: עומדים לעד, נצחיים (ראה איוב יט 24). וכוונתו שהאל מודיע למלאכים
 טעמן של גזירות (אף שמן האדם נמנעת ידיעה זו). 26 פמליא של מעלה — המלאכים המקיפים
 את האל (ולהלן נזכרים 'עיריין'). 'פמליא' הוא מן הלטינית (Familia): בני הבית והמשרתים. ראה
 לעניין זה סנה' לח ע"ב. ונראה שהמדרש נשען על תיבת 'את אשר כבר עשוהו' (בריבוי) המכוון
 למלאכים ולאל. 28 כל אמרת אלוה צרופה — דברי האל (גזירותיו) בחונים ובדוקים ומוזקקים.
 29 שעל שהרהרתי וכו' — 'סיומא דברי שלמה הם' (מ"כ). 30 כיצד נאמר על משה וכו' — כיצד
 יש להסב על משה את קה' ב 12? לקטע שמכאן ואילך (המצוי בחלקו בקטע הגניזה TS-C1-39)
 מקבילה חלקית בקה"ר, לעיל ה, כב(3) ולהלן ביחידה הבאה. 32 שמר את הדבר — כלשון בר'
 לו 11 (ופירוש רש"י שם): זכר והמתין עד שיתרחש. 34 כמו שכתוב למעלה — הערת עורך

35 חכמה ודעת של משה של הוללות וסכלות היו. כי מה האדם שיבוא אחרי המלך (קה' ב 12), וכי מה היה לו להרהר אחר מדותיו של הקב"ה. את אשר כבר עשוהו (שם), מה שכבר גלה לו הקב"ה שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין תחת אשר העבירים בעבודה קשה. על דבר זה בקשה מרת הדין לפגוע במשה. הדא הוא דכתיב: וידבר אלהים אל משה, ולפי שנסתכל 40 הקב"ה שבשביל צער ישראל דבר כן, חזר ונהג בו מרת רחמים, הדא הוא דכתיב: [ויאמר אליו] אני ה'.

ו,ב דבר אחר: וידבר אלהים אל משה [ויאמר אליו אני ה'] (ו 2). הדא הוא דכתיב: כי העשק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה (קה' ז 7). כשהחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבים אותו מן החכמה. ויאבד את לב מתנה — מן התורה 45 שניתנה מתנה בלבו של אדם. דבר אחר: כי העשק יהולל חכם. המתעסק בצרכי צבור משכחין תלמודו. אמר ריב"ל: ס' רבוא הלכות למדני ר' יהודה בן פדה בחרישת הקבר וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בצרכי

לידון ס / שכתוב] שנא' ספ, שכתב ד /	ספד / 42 דבר אחר] ח' ספ / 43 כשהחכם
35 הין] היא ג, היה ב / 36 וכי] כי ספ /	כשהחכם סד / 44 הרבה] רבים ג / 45 חכם
37 עשוהו] עשהו ספ / הקב"ה] ח' ד /	ג' חכם ס / 46 משכחין] משכח אד,
38 הדין] דין ד / על] ועל סד / זה] הזה פ /	ומשכחין ס / ריב"ל] ר' יהושע בן לוי פד /
39 במשה] בו גס / ולפי] ח' א (והושלם	רבוא] ה' נספד / ר' ח' ב / 47 פדה]
א" / 40 בו] עמו סד / מרת] במידת	פדיה גד, נדיה ס, נדיה פ / בחרישת

(או מעתיק) אל האמור לעיל ה, כב(3) (וראה עוד ג, ט) ואפשר שבשלב ראשון היו כאן מעין הדברים האמורים שם ונתקצר. 37 לחזק את לבו — של פרעה (ד 21). 38 מרת הדין... מרת רחמים — נלמד מן השינוי 'אלהים' ל'ה' לפי הדעה המקובלת באשר למשמעם של שמות אלה (השווה לעיל ג, ו) ואולי גם מן השינוי 'וידבר' אל 'ויאמר', שכן 'אין דיבור אלא לשון קשה' (לק"ט ושכ"ט לפסוק [והשווה בר"ר מד, ו (429)].

ו, ב השווה תנח' וארא ה; תנ"ב וארא ב; קה"ר ו, ז. לפנינו פתיחתא (שנייה בסדר) על ו 2. המקבילות לה — חלקיות בלבד, והיא באה במקוטע בקטע הגניזה TS-C1-39. עיקרה דברי סניגוריה על משה. 43 מתעסק בדברים — עוסק (משחק מלים על 'עשק' שבפסוק) בענייני חולין. 'עסקן בדברים' הוא כינוי (ולא לשבח) למי שמבזבז עתותיו בענייני העולם הזה (ויק"ר כב, ד [תקו—תקז] וראה הערת מרגליות; אבות ד, י; אדר"נ נו"א מא [130]). 44 מערכבים אותו מן החכמה — דורש 'יהולל' מלשון מהול (כמו 'מהול במים' [יש' א 22]), מעורבב, וראה גם ויק"ר כ, ב (תמה). אדם מעורבב (או מי שדעתו מעורבבת עליו) פועל בחוסר הגיון. תיבת 'מן' משמשת כאן כמ"ם השלילה: תלמיד חכם המפנה לבו לענייני חולין, סופו שהוא מאבד את התורה שלמד. 45 דבר אחר — דרשה שונה במקצת על הפסוק מקה', המתמקדת בבעיית היחס שבין עיסוק בצרכי ציבור לבין לימוד תורה. בעיה זו העסיקה רבות את החכמים (ראה אורבך, חז"ל, עמ' 539—557) וכאן ניתן לה ניסוח קיצוני המצדד בלימוד תורה. 46 משכחין — מן השמים והוא קרוב לעונש (ועז"ג). ר' יהודה בן פדה — קרוי גם 'בר פדה' (בבבלי), 'בר פדיה' (בירו'), וראה גם בר"ר צד, ה (1174—1175). 47 חרישת הקבר — כך גם במקבילות ובכמה נסחים נשתבש ('חרישת הקבר'). נראה שהמדובר בהלכות טומאה: החורש מקום שקבור בו מת ועושה עלידי כך את השדה כולה

צבור. אמר ר' יהודה בר סימון: כי העשק יהולל חכם — 'חכם' זה משה. ומהו 'העשק' — שעשקו אותו דתן ואבירם. 'יהולל חכם' — ערבבו אותו, 'ויאבד' 50 את לב מתנה' — וכי תעלה על דעתך שהיה משה מתאבר, אלא הם הקניטו אותו ואמרו לו: ירא [ה'] עליכם וישפט (ה 21), ואף הוא מקפיד ואומר: ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך [הרע לעם הזה] (ה 23). אמר לו הקב"ה: אני הכתבתי עליך שאתה עניו, ואתה עומד ומקפיד? חייך, יש לך לדעת: טוב אחרית דבר מראשיתו (קה' ז 8), טובה אחריתן של ישראל מראשיתן שנתתי להם במצרים, שנאמר: ויאמר ה' אל משה עתה תראה [אשר אעשה לפרעה] (ו 1). באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע בו, שנאמר: וידבר אלהים אל משה. מה אמר לו הקב"ה? וכי בשר ודם אני במדותי ואיני מרחם? הדא הוא דכתיב: ויאמר אליו אני ה'. ור' יוסי בר חנינא אומר: וידבר אלהים — על המצריים, ויאמר אליו אני ה' — על ישראל.

ד / ומקפיד] מקפיד על דברי ד / לדעת] לידע בספד, נ' שנא' ד / טוב*] שטוב שא / 54 אחריתן] אחריתו ס, אחריתו פ / מראשיתן] מראשיתו ספ, מראשית ד / 55 שנאמר] ח' ס / 56 לפגוע] לקבוע א (ותוקן א") / שנאמר] הה"ד ס / וידבר... דכתיב (שוי' 58) [ח' ס / 57 מה... דכתיב] ח' ב / מה] ח' ד / ואיני] שאיני נד / 58 ויאמר... ישראל] ח' ב (והושלם ב") / אומר]

בחרישות ספ / הקבר] תבקר נב"ס / עוסק] מתעסק ס / 48 בר סימון] ח' א / חכם*] ח' נספד / ומהו העשק] ח' ד, נ' עושק נבספד / 50 משה] ח' ספ / מתאבר*] מת' שאנב, מתאבד ב"פד, מערבב אחר מדותיו של ב"ה א" / הקניטו אותו] שהקניטו אותו נב, שהקניטותו ד / 51 מקפיד] הקפיד נספ / ואומר] ואמר נספ, ויאמר ד / 53 אני] ח' אבפ (והושלם ב") / עומד] ח'

ל'בית הפרס', שיש בה ספק טומאת מת (ראה אה' ב, ג; יח, ב; כת' כת ע"ב ועוד). לגבי שדה כוון יש הלכות מרובות: גודל השדה הנטמאת מספק, מידת טומאתה, דין עפר הנשטף ממנה לשדה אחרת וכו'. 'שישים רבוא' הוא לשון גוזמא, מה שאין כן לשון 'שישים הלכות'. ובחר ריב"ל בדוגמא קיצונית ונדירה זו של ספק טומאה כדי לחדד את דבריו. 48 אמר ר' יהודה וכו' — פתירת הפסוק מקה' על עניין משה. 49 שעשקו אותו דתן ואבירם — ראה לעיל ה, כ(3) שדתן ואבירם היו אלה שהתגוללו על משה ואהרן באמרם להם 'ירא ה' עליכם וישפט' (ה 21) ומפרש 'עשק' מלשון ריב, קטטה (על דרך 'כי התעשקו עמו' [בר' כו 20]). 50 שדיה משה מתאבר — כך בגירסאות נ"פ ודפוס ראשון (ועז"נ: 'מערכב', 'מתאבד' [ופירשוהו מעין איבד את עשתונותיו]). 'מתאבר' פירושו: מקשה את עצמו, כועס מעצמו. ואולי צריך לקרוא כאן: 'מתעבר' (=כועס), 'מתערבב' (כהמשך ל'ערבבו אותו' דלעיל). בין כך ובין כך כוונת המדרש לומר כי דתן ואבירם הביאו את משה להתנהג כפי שהתנהג. 51 מקפיד — מי שרוחו קצרה והוא חסר סבלנות (והשווה הסיפור בהלל, שבת לא ע"א ועוד). 53 שאתה עני — כך מתואר משה בבמ' יב 3 ופירושו: סבלן, מאריך רוחו (וראה פירוש רש"י לתיבה זו), 'והתורה היתה כתובה לפני הקב"ה' בעת ההיא (מהרז"ו). פזב אחרית וכו' — הוא הפסוק בקה' הגסמך אל 'כי העשק יהולל חכם' שבראש הפתיחתא והם נדרשים זה אחר זה. 56 שאתה שעה — ראה לעיל בסוף ו, א ושם פורש. 58 ור' יוסי וכו' — משפט זה הוא סרת עודף לפתיחתא (ואיננו במקבילות) והוא מסב לשונות 'אלהים' ו'ה' על נמענים שונים.

60 ו,ג דבר אחר: וידבר אלהים אל משה [ויאמר אליו אני ה'] (ו 2). ר"מ אומר: משל למלך בשר ודם שהיה משיא את בתו. קרא לקרתני אחד להיות סרסור ביניהם. התחיל מדבר הגסות כנגדו. אמר המלך: מי הגיס את לבך? אלא אני שעשיתיך סרסור. כך אמר הקב"ה למשה: מי גרם לך שתדבר דברים הללו? אני הוא שגרמתי לך! ור' יהודה אומר: כך אמר משה בשעה שאמר ליה 65 הקב"ה: לכה ואשלחך אל פרעה (ג 10) — במדת רחמים אמר לי, שאני עתיד לגאלם. אמר משה: שמא עד שבאתי נהפכה מדת רחמים למדת הדין? אמר לו הקב"ה: אני ה', במדתי זו אני עומד, ויאמר אליו אני ה'.

(והושלם א"ב") / 64 יהודה { יהושע ב, יהו' ס / אומר } אמר אנבסד / כך ח' אב / שאמר ליה { שאמר לו פד, שא"ל אנבס / 65 רחמים } הדין ס / אמר... לגאלם ח' ס / אמר לי* } א"ל שאנ, אמר לו (נ' משה פ) בפ, אמרת לי ד / שאני שאתה ד / 66 אמר משה { א"ל משה ס, ח' ד / רחמים למדת ח' נספד / 67 אני ה' } אני הוא ס, ח' ב / במדתי זו { במדתי ספ, במדת רחמים ד, נ'

אמר נספד, ח' ב" / וידבר ח' נב"ספד / 59 המצריים { מצרים ס / ויאמר אליו ח' נב"ספד / 60 דבר... ח' ב (והושלם ב") / ר"מ ר' מאיר פד / 61 את ח' ספד / לקרתני לקרתניו פ / אחז ח' א (והושלם א") / 62 סרסור { סרסור ד / הגסות גסות ס, בגסות ד / 63 אלא לא נב"ספד / אני נ' הוא ספד / סרסור סרסור ד / אמר נ' לו ספ / דברים... לך ח' אב

ו, ג גם יחידה זו (וכן ה, כב[3]; ו, א; ו, ב) מתמקדת בכפל הלשונות 'אלהים', 'ה' שבפסוק ודורשת אותם בשתי פנים גוספות. 61 קרתני — בן כפר, בניגוד לבן העיר הגדולה הקרוב למלכות. ראה דמ' ו, ד: 'קרתני' לעומת 'ירושלמי', וחנ"ב ויקרא יא: 'קרתני' לעומת 'בן פלסין'. מן ההקשר ברור, כי הקרתני נחשב כפחות בנימוסיו ורחוק בהתנהגותו מן המקובל בחוגי האצולה. 62 סרסור — מתווך (השווה לעיל ג, ה[1]). מן הנמשל נראה שהכוונה לשלוחו של המלך הבא במשא ומתן עם משפחת הכלה בדבר התנאים לנישואין. 'ביניהם' הוא לשון קצרה: בין המלך ובתו לבין תחתן. וייתכן שהיינו סרסור היינו שושבין (טור-סיני, ספר אסף, עמ' 316—322). ראה משלי מלכים אחרים שבהם בא שושבין במקום שלית: אדר"ג נו"א ב (11); שהש"ר על א, ב; סא"ז ד (178) — אלא שבכולם מדובר במלך הנושא אשה (ולא משיא את בתו). הנמשל שאינו מפורש מדבר בתורה הגיתנת על-ידי ה' לעם ישראל, כשמשה הוא המתווך (והשווה ויק"ר כ, י [תסת]). הגיונו הפנימי של המשל (מדוע בחר המלך כשלוחו בסרסור קרתני דווקא?) נובע — כנהוג במשלי מלכים מסוג זה — מן הנמשל וממגמתו. הנפות — כך במרבית הנסחים (ועז"נ) ושמא לפנינו צורה נדירה של ריבוי שם העצם המשוער 'הנסה' מן השורש גס"ס שמשמעו: היה שחצן וגס. מן הנמשל ברור שהכוונה לדברים שהטית משה כלפי מעלה (ה 23 וראה לעיל ה, כב[3]). 64 אני הוא שגרמתי לך — וזה שאמר 'אני ה' בסוף הפסוק (וראה מהרז"ו). האלהים מבין את אחריותו שלו להתנהגותו הבלתי הולמת של משה, שנלקח מאחורי הצאן ולא למד את אמנות הדיבור הנאות, ויש בדברים נימה של סניגוריה על משה מהולה בביקורת עצמית של ה', המביאה אותו לרכך את כעסו ('אלהים' ואחר כך 'ה'). כך אמר משה וכו' — תילופי הגופים המדברים מכניסים מבוכה במשפט, ותילופי הגירסה מערפלים אותו עוד יותר ותיקנתי מהשערה (ומחוסר מקבילות אי אפשר לאשש את השערת). 66 עד שבאתי — ממדיין למצריים. נהפכה מידת רחמים וכו' — משום שבינתיים שמא 'תטא ישראל' (יפ"ת וראה מהרז"ו) ואולי מטעם אחר. חששו זה של משה נובע מן השימוש בשם 'אלהים' ('ויאמר אלהים...') שעניינו מידת הדין, והאל ממחר להרגיעו: 'אני ה' ובמידת רחמים. ראה גם להלן ו, ד(3).

ו(ד) (1) וארא אל אברהם [אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם] (ו 3). אמר לו הקב"ה: חבל על דאבדין ולא משתכחין הרבה. כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב ב'אל שדי' ולא הודעתי להם ששמי 'ה' כשם שאמרתי לך ולא הרהרו אחר מדותי. אמרתי לאברהם: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה [כי לך אתננה] (בר' יג 17). בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בדמים מרובים, בד' מאות שקל כסף, ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליצחק: גור בארץ הזאת [...] כי לך ולזרעך אתן את 75 כל הארצת האל (שם כו 3). בקש מים לשתות ולא מצא, שנאמר: ויריבו

אני ה' ב / עומד] נ' בה פ, נ' הוי ד / ויאמר [...] ה' / ח' ס / 69 הקב"ה] נ' למשה נסד / הרבה] ח' אנפ / כמה] ח' בד / 70 פעמים] ח' פ / על [...] ויעקב] לאברהם ליצחק וליעקב פ / באל שדי] ח' ס / ששמי] כי שמי ד / 71 כשם] כמו ס / ולא] לא

פ / אחר] אחרי ס / 72 בקש] וכשביקש ספ / מקום] ח' אספד / את] ח' ד / 73 ולא] לא ספ / שקנה] נ' אותה נ / בדמים מרובים] ח' ספ / מרובים [...] כסף] ח' ד / בד' [...] כסף] ח' נ / בד' מאות] ד' מאות ב, בת' ס / 75 מים לשתות] לשתות מים ד /

ו(ד) (1) תנח' וארא א; סנה' קיא ע"א; השווה קה"ר ז, ז. הפסוק ו 3 הוא מן הפסוקים הבעייתיים של ספר שמות, שכן הוא סותר לכאורה מה שעולה מסיפורי האבות והתחבטו בו ראשונים ואחרונים. בעיית שמותיו של האל ומשמעותם נידונה בעוד כמה מקומות במדרשנו (ראה בעיקר לעיל ג, ו; ה, כב[3] ושם נרשם), ועיקרה ייחוס פנים שונים של האל לשמותיו. 69 חבל על דאבדין וכו' — ביטוי של צער על פטירתו של אדם, בשעה שמוכירים אותו לטוב, במיוחד בהקשר למעשיו של אחר, המצוי בין החיים, שמעשיו פחותים ממעשי הנפטר. ראה שו"ט כב, כד (193) ורש"י בסנה'. הרבה — תיבה זו חסרה בכמה נסחים (ע"ח"נ וכך בציטוט המדרש אצל רבנו בחיי) ובאחרים היא משמשת מבוא למשפט הבא. בבבלי (דפוסים) ובתנח"ך: 'הרי'. עם זה אפשר שתואר הפועל לפנינו (כגון: 'עבדנו הרבה' [מל"ב י 18]) והוא נמשך אחורנית. ועוד יש להעיר כי בנוסחי הבבלי נמצא הן 'הרבה פעמים נגליתי' הן 'כמה פעמים נגליתי' (השווה דקדוקי-סופרים למקום) ואולי כפל נוסחאות לפנינו, כפי שאירע במקום זה גם לכמה מנוסחי הבבלי. כמה פעמים נגליתי וכו' — ראה בר' יו 1 ('וירא [...] אל אברהם [...] אני אל שדי'), שם לה 11 ('ויאמר לו [ליעקב] [...] אני אל שדי'). לגבי יצחק יש כנראה להביא את בר' כח 3 — כפי שעושה הלק"ט כאן: 'ואל שדי יברך אותך' אומר יצחק ליעקב ומשמע שנודע לו שם זה. לפי מימצא זה קשה לפרש 'הרבה' האמור כאן כמוסב על התגלויות רבות. לגבי תפישת השם 'אל שדי' ראה גם לעיל ג, ו וברור מן ההמשך, שלדעת בעל היחידה נחות השם 'אל שדי' מן השם המפורש (והשווה מהרז"ו). 70 ולא הודעתי להם וכו' — במקרא 'ושמי ה' לא נודעתי להם' והמדרש מוטר מעין פראפראזה תוך פרשנות: ה' לא גילה לאבות ששמו 'ה'. 'ואין המדרש [כוונתו לבבלי] מתיישב אחר המקרא מפני כמה דברים' (רש"י), בעיקר משום שהשם 'ה' נזכר בסיפורי האבות. אך הרמב"ן (בשם 'ומה שדרשו רבותינו [...]') סבור כי 'המדרש [...] מתיישב אחר המקרא' תוך שהוא מפרש נבואה ב'אל שדי' כפחותה במעלתה מנבואה 'בשם הגדול'. ואכן נראה שכיוון לפשוטו של מדרש: ה' לא הודיע לאבות (אך ראה בר' טו 7, המהרש"א לבבלי ומאן, המקרא, א, עמ' רי) באופן מוצהר וישיר את שמו המפורש אלא הופיע אליהם בכנותו עצמו בשם 'אל שדי'. ראה גם משנת ר"א ו (111—112). 71 ולא הרהרו אחר מידותי — אף שהבטחת האלהים ניתנה להם בפן הנמוך יחסית של התגלותו ('אל שדי'), בטחו בה ולא הטילו ספק בדרך שבה מנהיג האל את עולמו. 'מידות' האמורות כאן הן דרכי הנהגת העולם. ראה, למשל, עיר' נד ע"ב; יומא פו ע"ב ולעיל ו, א. 73 בד' מאות

רעי גרר עם רעי יצחק [לאמר לנו המים] (שם כו 20), ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב: הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה (שם כח 13). בקש לנטוע אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה ולא הרהר אחר מדותי, שלא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה. ואתה, תחלת שליחותי שאלת: 80 מה שמך, ולבסוף אמרת: ומאז באתי אל פרעה [לדבר בשמך הרע לעם הזה] (ה 23) ! ועליהם נאמר: וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען (ו 4). שנשא אותם במה שאמר שיתן להם את הארץ ולא הרהרו אחריו. וד(2) וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל (ו 5). אף על פי שישראל באותו הדור לא היו נוהגין כשורה, שמעתי את נאקתם בעבור בריתי שכרתי 85 עם אבותיהם, אברהם יצחק ויעקב, הוי: ואזכר את בריתי (שם). וד(3) לכן אמר לבני ישראל אני ה' [והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים]

ד / שנשא] שנסה נבספ / במה] כמה ס / שאמר] נ' להם נספ / שיתן] לתת ס / הארץ] ארץ כנען נ / אחריו] אחר מדותי ס, אחרי ד / 83 ישראל] נ' לפי שהם לא הרהרו אחרי גם (וגם ד) אני (ח' ד) ספד / 84 באותו הדור] באותה דור ש, באות הדור א (ותוקן א"), שבאותו הדור ד / את] ח' נספד / בריתי] ברית נב, הברית ד / שכרתי] שזכרתי פ / 85 אבותיהם] אבותיכם נס, אבותם ס, נ' עם נ / אברהם... ויעקב] ח' ד /

שנאמר] אלא ד / ד אמרתי... מדותי] ח' ב (והושלם ב") / בקש] נ' מקום נפד / 78 לנטוע] לנטות ד / אהלו] לו אהל פ / 79 שלא] ולא סד / שאלוני] שאלני ד / מה... אתה] ח' ס / שאלת] אמרת לי פד / 80 שמך] שמי פד (ותוקן פ") / ולבסוף] ובסוף ס / 81 ועליהם נאמר] ועליה נאמר ש, ועל זה נאמר נב"ספד, ח' אב / אתם לתת] שניתנה ד / את... כנען] ח' סד / 82 שנשא... שיתן] כמו שאמרתי להם שאתן

שקל—בר' כג 16. 78 לנטוע—כך גם בתנח'. בפסוק הנדון (בר' לג 19): 'נטה שם אהלו וראה דני' יא 45 ועז'נ (וכנוסח ד גם אצל רבנו בחיי המצטט את המדרש). במאה קשיטה—בר' לג 19. 79 כשם ששאלת אתה—ג 13 (והניסוח 'מה שמך' הוא בהשפעת פסוק כגון בר' לב 27). המדרש רואה בבקשת משה לדעת את השם המפורש בקשה המעידה על קטנות אמונה, הרהור אחר מידות האל ואי-הסתפקות בהבטחתו. 80 ולבסוף אמרת וכו'—והדברים הם 'תוכחה למשה' (רמב"ן לפסוק). 81 ועליהם נאמר—מכאן ועד סוף היחידה חסר מקבילה (בנוסח ש: 'ועליה נאמר' ותיקנתי מסברא). נושא המשפט הם האבות. 82 שנשא אותם—עז'נ: 'שניסה' (ובדפוסים תיקנו את כל העניין), אך גירסת הפנים עיקר. 'נשא' פירושו כאן: הרים, גידל, והוא מדרש על 'הקמותי' מלשון הרמה וגידול. אי אפשר לפרש את האמור בפסוק ('הקמתי את בריתי') כפשוטו, שכן עדיין לא נתקיימה ההבטחה לאבות והם היו גרים בארץ (וראה סנה' צ ע"ב) ולכן נדרש לפירוש אחר: ההבטחה לאבות—שלא נתקיימה עדיין—נועדה להראות את גדולתם שבטתו בה ולא הרהרו אחריה.

ו, ד(2) 84 לא היו נוהגין כשורה—המסורת הרואה את דור יוצאי מצריים כדור חוטא שלא ראוי היה להיגאל חזרת גם לעיל א, לד(2); א, לה—לו; ג, ב(1) וכן להלן ו, ד(5); ו, ה(1). ייתכן שתפקידה אקטואלי: אין להתיימשך לאבות והם היו גרים בארץ (וראה סנה' צ ע"ב) ולכן נדרש שמו"ר טו, ד), שכן זכות אבות מגינה על העם.

ו, ד(3) תנח' וארא ב; ויק"ר כג, ב (תקכח); שהש"ר על ב, ב; פסדר"כ, החדש, יא (100); פס"ר,

(ו 6). אין 'לכו' אלא לשון שבועה, שנאמר: ולכן נשבעתי לבית עלי (שמ"א ג 14). נשבע הקב"ה לגואלם, שלא יתירא משה שמא מדת הדין מעכבת גאולתם.

90 וד(4) והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים [והצלתי אתכם... וגאלתי אתכם... ולקחתי אתכם לי לעם] (ו 6-7). ד' גאולות יש כאן: 'והוצאתי', 'והצלתי', 'וגאלתי', 'ולקחתי', כנגד ד' גזירות שגזר פרעה עליהם, וכנגדן תקנו חכמים ד' כוסות בלילי הפסח, לקיים מה שנאמר: כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (תה' קטז 13).

95 וד(5) והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי [לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה] (ו 8). אעשה להם מה שאמרתי לאבותיהם, שאתן להם את הארץ ויהיו יורשים אותה בזכותם.

וה(1) וידבר משה בן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה (ו 9). היה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה, וכן יחזקאל אומר: איש

הוי' הה"ד ד / 87 לשון ח' אנפ /	נ' כנגד נב (ונמחק ב'') / 92 ד' ח' פ /
88 לגואלם] שהוא גואלם נבספ, שיגאלם ד /	פרעה עליהם] עליהם פרעה אנבספד /
שלא ח' אב, ושלא ס / יתירא] שמתירא	93 בלילי] בליל ד / הפסח] פסח ס /
אב, יירא ד / שמא מדת] ממדת ס / מעכבת]	97 לאבותיהם] לאבותיהם פ / להם... הארץ]
תעכב נפ, ותעכב ס, יעכב ד / 91 כאן]	הארץ להם ספ / 99 בעיניהם] להם נס /

החדש (עו ע"א); דב"ר ג, ב; שם יא, י; השווה ר"ה יח ע"א. 87 לשון שבועה — כך נאמר בכל המקבילות, אך בחלקן בקשר לפסוקים אחרים. יסוד הקביעה בגזירה שווה לפסוק שיש בו שבועה מפורשת. 88 נשבע הקב"ה וכו' — מכאן ועד הסוף ליתא במקבילות ואולי פירוש של עורך המדרש הוא, הנסמך על האמור לעיל בסיפא של ו, ג.

ו, ד(4) ירו' פס' י, א (לו ע"ג); בר"ר פח, ה (1081-1082); מאן, המקרא, א, עמ' ריא; מדרש שלושה וארבעה (בתי מדרשות, ב, עמ' סג). 91 ד' גאולות — בארבעה לשונות שונים מתוארת להלן גאולת מצריים והובאה עובדה זו כיסוד הקביעה שיש לשתות בליל הפסח ארבע כוסות. 92 כנגד ד' גזירות — אנאלוגיה זו חסרה במקבילות (המוסיפות לעומת זאת 'כנגד ארבע מלכיות' ועוד רביעיות מסוג זה) והיא נראית להיות משל עורך המדרש, המסתמך על מה שהביא לעיל: א, יב(1); ה, יח(1), וראה שם ויפ"ת. 93 ד' כוסות בלילי הפסח — פס' י, א וראה כשר, ט, עמ' קז — קטו. לקיים מה שנאמר וכו' — גם אסמכתא זו לא מצאתי במקבילות (והפסוק מתה' בא שם לצורך אחר) ונראה שעיקרה מדרש הביטוי 'כוס ישועות', המקשר בין 'כוס' לבין 'ישועות' (=גאולות).

ו, ד(5) 96 אעשה להם וכו' — קטע קצר וחסר-מקבילות זה לא נתברר עד תומו ואין הוא מצטרף למה שלפניו או לאחריו. נראה לפרשו בעקבות מהרז"ו: האל נשבע לתת את הארץ לאבות ('נשאתי את ידי' הוא לשון שבועה, ראה מכי' פסחא יח [70]), אך בפועל לא נעשה כן (וראה לעיל ו, ד[1] ושם היחידה שלפנינו מקומה כהמשך שם!). ודורש את הפסוק בשינוי סדר: 'אשר נשאתי את ידי לאברהם ליצחק וליעקב לתת אותה' לבניהם (ו'אתן להם' מכוון אפוא לישראל). ו, ה(1) מכי' פסחא ה (15-16); מכילתא דרשב"י, עמ' 5; השווה ויק"ר כב, ח (תקצו); ת"י. 99 היה קשה וכו' — בניגוד למד"א שמפרש 'עבודה קשה' — כמשמעה', דורש כאן: 'עבודה קשה' —

1 שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יח' כ 7), ראה מה כתיב:
איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו (שם 8).
וה(2) וידבר ה' אל משה [לאמר] בא דבר אל פרעה מלך מצרים (ו 10—
11). המשל אומר: מן שטייא לית הנייא אלא מן קצייא.

יתוקאל] ביתוקאל ג / אומר] מפרש ואומר	הנייא] דואיה ס, הנייה ס", הנאייה פ /
נספד, נ' להם נבד, נ' אליהם פ / איש . . .	קצייא] קציה ס, ג' וידבר משה לפני (אל נפ)
כתיב] ח' ספ / 4 שטייא] סטיא ס /	ה' לאמר הן בני ישראל וגו' נספד /

'קשה היה . . . לפרוש מעבודה זרה' (ת"י: 'פולחנא נוכראה') ותשובה היא על השאלה: 'וכי יש לך
אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח ז' (מכ"י). אדרבא, אם נתונים היו בשעבוד צריכים
היו לשמוח כפליים. וראה ו, ד(2).

ו, ה(2) תנח' וארא ב. 3 בא דבר אל פרעה — אך מייד בהמשך: 'וידבר משה לפני ה' . . .
איך ישמעני פרעה' (ו 12 ועח"ג). את העובדה שאין משה ממלא את הצו אלא מערער עליו ומטיל
ספק ביכולת פרעה להאזין לדבריו מבאר המדרש בעזרת פתגם עממי. 4 מן שטייא זכר' — מן
עצי שטים אין לאדם הנאה ממנו שאינו עושה פרי אלא אם יקצצנו ויעשה ממנו כלים או יסיקנו,
כן פרעה אינו ראוי אלא ללקות' (ערוך, ערך שט, עמ' 62). וראה פליקס, צומח, עמ' 98 על השימוש
שנהגו לעשות בעץ השיטה, שהוא 'אינו עושה פרות' (שמו"ר לה, ב). הפתגם בא בלשון העם
ויש בו חריזה פנימית משולשת (בהברה '—יא'). הוא בא ללמד, כי יש כאלה שרק בהכאתם יביאו
תועלת (כפי שאמר לעיל ג, יז[4] וראה גם ז, ד). משה אינו מסרב למלא את צו האל, אלא מסג
את תשומת לבו שדיבורים לא יביאו את פרעה לשלח את העם. ראה גם יד"מ ויפ"ת.

1 ז,א פרשת' ז. וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום [אל בני ישראל] (ו 13).
 הדא הוא דכתיב: בכל עצב יהיה מותר (מש' יד 23). כל דברים שאדם נושא
 בהם בדברי תורה הוא נוטל עליהם שכר. יכול אף הבטלה כן? תלמוד לומר:
 ודבר שפתיים אך למחסור (שם). את מוצא לא היה יוסף ראוי להנתן בבית
 5 האסורים אלא עשר שנים על שהוציא דבה על עשרת אחיו, ועל-ידי שאמר
 לשר המשקים: כי אם זכרתני אתך [...] והזכרתני [אל פרעה] (בר' מ 14),
 ניתוסף לו שתי שנים, שנאמר: ויהי מקץ שנתים ימים (שם מא 1). וכן את
 מוצא במשה, בתחלה היה ראוי הרבור להתייעד עליו בפני עצמו, ועל ידי
 שאמר: שלח נא ביד תשלח (ד 13), נאמר לו: הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי

שהוציא נ / עשרת* עשר שאב, עשר' ג /
 ד לו] נ' עוד ד / את] אתה סד / 8 בתחלה
 תחלה ספ / היה... הרבור] הדיבור היה ראוי
 ס / הרבור] הדיבר ג (ותוקן ג"), ח' ב /
 להתייעד] להתייחד נפד / עליו] נ' הדיבור
 ב / ועל] על א / 9 נאמר] ואמ' ס /

1 פרשת' פרשתא אבספ, פרשה ד / ז*] ו
 שאנס (ותוקן א"ס") / 2 כל] בכל ב /
 דברים] הדברים ד / נושא] נ' ונותן ג"ב"
 ספד / 3 בדברי] דברי סד / הוא] ח' ס /
 אף] נ' בדברי אנבספד / הבטלה] בטלה ד /
 4 את] אתה ד / להנתן] לינתן ד / 5 עלי]
 מפני נספד / שהוציא] ח' נ / דבה] נ' רעה

ז, א השווה בר"ר פט, ב (1087—1088) ומקבילות; תנ"ב מקץ ב. לפנינו פתיחתא (אף שלא
 מצאנו עדויות אחרות ששימש ו 13 כראש סדר, וראה מאן, המקרא, א, עמ' 406 וכמוה גם היחידה
 הבאה), המגנה את משה על נסיונותיו להתחמק ממילוי שליחותו, תוך שהיא מקדימה לכך דיון
 ביוסף. רק לעניין יוסף מצאתי מקבילות. 1 פרשת' ז — עח"נ וראה לעיל במבוא, עמ' 13.
 2 כל דברים וכו' — פראפראזה על קטע הפסוק ממש'. 'עצב' מתפרש כעמל, טורח, סבל (כך גם
 רש"י וראב"ע לפסוק והשווה 'עצבון' [בר' ג 17] ועוד), כשכוונתו לעמלה של תורה (תנ"ב: 'מדבר
 בעמלי תורה') ואילו 'מותר' מתפרש כיתרון, רווח, שכר. דברים — דיבורים, אמירות. נושא —
 לשון קצרה ועניינה 'נושא ונותן' (ועח"נ). 3 הבטלה — תיבת 'דברי' מן הצירוף 'דברי תורה'
 גמשכת גם לכאן (אך עח"נ) ו'דברי הבטלה' הם דיבורים מיותרים, שאין עניינם בקדושה. 5 על
 שהוציא דבה וכו' — מידה כנגד מידה, ויסודה בחישוב השנים שבין גיל יוסף בהמכרו (17 [בר'
 לו 2]) לבין גילו בעמדו לפני פרעה (30 [שם מא 46]). התסר מ"ג השנים את השנה ששהה בבית
 פוטיפר (ראה מ"י לבר"ר, שם) והרי לך י"ב שנה, שמהן ניכו את שתי השנים המפורשות בתורה
 (שם מא 1), אשר נתפסו כתוספת לעונש שנגזר על יוסף. ראה עוד מ"כ. 7 ניתוסף לו שתי
 שנים — כעונש על שתלה תקוותו בבשר ודם ונטש אמונתו באלהים, ודברי יוסף הם הם 'דברי
 הבטלה'. וכן את מוצא וכו' — ראה לעיל ג, טז — יז ולהלן ז, ב. 8 להתייעד — בכמה גירסאות

10 כי דבר ידבר [הוא] (שם 14). ואף כאן אמר: הן בני ישראל לא שמעו [אלי] ואיך ישמעני פרעה (ו 12), והיה ראוי לעשות כל הנסים על ידו, ובשביל זה הדבר נתייחד הדיבור עליו ועל אהרן, שנאמר: וידבר ה' אל משה ואל אהרן.

ז, ב דבר אחר: וידבר ה' אל משה ואל אהרן (ו 13). הדא הוא דכתיב: הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר (איוב לג 29). ג' פעמים הקב"ה 15 ממתין לאדם, שאם עשה תשובה — מוטב, ואם לאו — הוא מגלגל עליו את הראשונות. וכן את מוצא במשה. כשאמר לו הקב"ה: לכה ואשלחך אל פרעה (ג 10), הוא אמר תחלה: והן לא יאמינו לי (ד 1), ואחר כך אמר: לא איש דברים אנכי (שם 10), ואחר כך: שלח נא ביד תשלח (שם 13) — הרי ג' פעמים, וכיון שלא חזר בדבריו, ואמר: הן בני ישראל לא שמעו אלי [ואיך 20 ישמעני פרעה] (ו 12), נתייחד הדבור על אהרן: וידבר ה' אל משה ואל אהרן. ז, ג (1) ויצום [אל בני ישראל ואל פרעה] (ו 13). אמר להם הקב"ה: בני

לן ח' פ / 10 ואף הוא פ / אמר ח' ד /	ח' פ / את ח' ג / 16 הראשונות ג' עלי
11 כל ח' ס / ובשביל בשביל ס / זה	פ / את אתה סד / במשה ח' פד / כשאמר
הדבר דבר זה ספ / 12 הדבר ח' גד /	שכשאמר ס / לן ח' ד / הקב"ה ג' למשה
שנאמר... אהרן* ח' שאב / 13 דבר	ד / 17 הוא ח' פד / אמר אומ' ג /
אחר ח' פ / הדא... ואל אהרן (שו' 20)	18 כך ג' אמר א"בספד / 20 על עליו ועל
ח' א (והושלם א") / 14 הקב"ה ח' ד /	פ / אהרן ג' עמו ד, ג' הה"ד ב"ספד /
15 לאדם על האדם ב, לו לאדם פ / עליו	וידבר... אהרן ח' א" / 21 בני ג' ח' ס /

(ולהלן בסיפא): 'להתייחד' והוא הוא. 11 ובשביל זה הדבר וכו' — בשל דיבורו הבוטה של משה צורף אליו אהרן ובכך ניטל ממשה כתר המנהיג ומי שהנסים נעשים באמצעותו בלבד. עניין זה נלמד מן הניגוד שבין 'ידבר ה' אל משה' (ו 10) לבין 'ידבר ה' אל משה ואל אהרן' (שם 13), כשבין שני הפסוקים רק דברי משה, 'ואיך ישמעני וכו'', הנתפסים כדברים שלא ראוי היה לאמרם ושבגינם הוענש.

ז, ב תנח' ראה ב; השווה יומא פו ע"ב; להלן יג, ג (1). לפנינו פתיחתא (שנייה לסדר [ראה ז, א]) המגנה את משה על דבריו ורואה, כקודמתה, בצירוף אהרן אל משה משום עונש לראשון. 14 ג' פעמים וכו' — וראה הברייתא בבבלי בשם ר' יוסי בר יהודה: 'אדם עובר עבירה פעם ראשונה — מוחלין לו; שנייה — מוחלין לו; שלישית — מוחלין לו; רביעית — אין מוחלין לו', וכראיה מובא הפסוק מאיוב וכן עמ' ב 6 (והשווה הרמב"ם, הלכות תשובה ג, ו). בעל הפתיחתא מוסיף על רעיון זה את דחיית העונש על כל העבירות עד לעבירה הרביעית, והשווה להלן יא, א (2). 15 מגלגל — מביא, גורם שיבוא, בעיקר בעניין הטלת חובה על מאן דהוא (כגון ב"ב א, ג; כת' ח, א). 16 וכן את מוצא — וראה לעיל ג, יב-יג; ג, טז-יח — וגם שם נדרשים דברי משה (להוציא את 'לא איש דברים אנכי') לגנאי, וראה עוד יפ"ת ומהר"ו. 20 נתייחד הדבור — ראה לעיל ז, א ושם נתפרש.

ז, ג (1) ספרי במ' צא (91). השווה ויק"ר י, ב (קצח) ומקבילות. 21 ויצום אל בני ישראל ואל פרעה — מתקשה המדרש ב'יצום אל בני ישראל' (ובתה"ש חסר 'אל בני ישראל') כפי שהתקשו בו גם פרשנינו (ראה ת"י וכן ראב"ע וספורנו), שהרי לא פורש מה נצטווה וגם לא ברור מה תשובה יש כאן לטענתו 'הן בני ישראל לא שמעו אלי'. ומפרש, שנצטווה משה בעניינו של העם ונתבקש

טרחנים הם, סרבנים הם, על מנת כן תהיו מקבלין עליכם, שיהיו מקללין אתכם, שיהיו מסקלין אתכם באבנים.

ז,ג(2) ואל פרעה מלך מצרים (ו 13). אמר להם הקב"ה: היו נוהגין בו כבוד וחלקו כבוד למלכות, אף על פי שאני צריך לעשות בו את הדין. וכן עשה משה, שנאמר: וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחווי לי לאמר [צא אתה וכל העם] (יא 8), לא אמר עליו אלא עבדי, ומצינו שפרעה עצמו עשה כן, שנאמר: ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו (יב 30), ולכן לא פרסם אותו לחלוק כבוד למלכותו.

30 ז,ג(3) ר' יעקב אומר: מהו: ויצום אל בני ישראל (ו 13)? אמר להם הקב"ה: שתפו הראשים שבהם עמכם, שכן את מוצא כתיב אחריו: אלה ראשי בית אבותם (ו 14).

לומר אתם ומלכם ד / ומצינו שפרעה] הוא	22 טרחנים] סרבנים ספד / סרבנים] טרחנים
ד / עצמון בעצמו גפד / עשה כן ח' ד /	ספ, רגזנים הם טרחנים ד / תהיו] תהו נס /
28 ולכן] ולכך נספד / אותן] הכתוב ס,	שיהיו] שיהו ג / 23 שיהיו] שיהו ג, ויהיו
ג' כדי ד / 29 למלכותו] למלכות ספ /	ס / 25 צריך] עתיד ג / לעשות*] לעשותם
30 ר' ור' ס / אומר] אמר ד / 31 שבהם]	ש / בן ח' ב / את ח' ס / עשה] אמר ס /
שביניהן ד / עמכם] עמהם ספ / שכן] שכן	26 שנאמר ח' ס / 27 עליו] אליו ס /
ד / את] אתה ספד / כתיב] כתוב ב /	עבדיו] עבדיך ספ, על עבדיו אע"פ שהיה לו

לנהוג עמו באורד־רוח, ואולי בין השיטין גם הצבעה על כפיות־הטובה כלפי מעמד ההנהגה בכלל. 22 טרחנים... סרבנים — ה'טרחן' הוא מי שמכביד על זולתו וגורם לו טירדה מרובה. ה'סרבן' הוא מי שדרכו לסרב, למרוד. ותשובה היא לדברי משה: 'הן בני ישראל לא שמעו אלי'. על מנת כן — בתנאי זה. תהיו מקבלין עליכם — את השליחות. 23 שיהיו מסקלין וכו' — כגון האמור בספק יז 4.

ז,ג(2) תנח' וארא ב; תנח' וישלח ג; מכי' בא יג (45); השוות לעיל ה, טו(2); שמו"ר ית, א. 24 היו נוהגין בו כבוד — כך נצטוו משה ואהרן כאשר לפרעה (ראה רישא דקרא: 'ויצום') ולמד זאת מן התואר 'מלך מצרים', המדגיש את כבודו של פרעה. 25 אף על פי וכו' — אף שהם נשלחים אצלו להתרות בו (ואף להענישו), נצטוו לא לנהוג בו זלזול. 27 לא אמר עליו אלא עבדיו — הלשון מגומגם (ועת"ג) אך עניינו ברור: משה לא אמר 'וירדת עלי... והשתחוית לי' אלא הסב מתוך נימוס את הדברים על העבדים, אף שבאמת סופו של דבר הוכיח, כי פרעה הוא זה שיצא לחפש את משה ולבקשו לצאת ממצריים. 28 ולכן לא פרסם אותו — נמשך לעניין יא 8. פרעה לא נזכר באותו פסוק ('פרסם' עניינו הזכרה בפומבי) בשל הכבוד המגיע לו כמלך.

ז,ג(3) 30 ר' יעקב — שם זה (בסתם) משותף לתנא ולאמורא. מעין הרעיון שלפנינו ('שתף עמך ראשים') בא במדה"ג בשם ר' עקיבא (וחסר־מקבילה) ואפשר שיש לקשור 'עקיבא' ב'יעקב'. מהו 'ויצום'? — מה ציווה ה' את משה ואהרן בקשר לבני ישראל (ראה לעיל בראש ז, ג[1])? לפי נוסח פ המאמר שלפנינו הוא המשך של מאמר אחר, ושם ז, ג(1). 31 שתפו הראשים שבהם — כוונתו לראשי העם, 'ראשי בית אבותם', המנויים להלן ויסוד הרעיון אפוא בסמיכות פרשיות. ראה עוד מהרז"ן.

ז, ד דבר אחר: וידבר ה' אל משה ואל אהרן [ויצום אל בני ישראל] ואל פרעה מלך מצרים (ו 13). אמר ר"ל: למלך שהיה לו פרדס ונטע בו אילני סרק ואלני מאכל. אמרו לו עבדיו: מה הנאה יש לך באילני סרק הללו? אמר להם: כשם שאני צריך לאילני מאכל כך אני צריך לאילני סרק, שאלמלא אילני סרק מהיכן הייתי עושה למרחצאות ולכבשנאות? לכך נאמר: אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. כשם שקילוסו של הקב"ה עולה מגן-עדן מפי הצדיקים, כך קילוסו של הקב"ה עולה מגהינם מפי הרשעים, שנאמר: עברי 40 בעמק הבכא מעין ישיתוהו (תה' פד 7). ומהו 'מעין ישיתוהו'? שהן מורידין הדמעות כמעין עד שמצננין גהינם בדמעות, ומשם הקילוס עולה, שנאמר: גם ברכות יעטה מורה (שם). ומה הם אומרים? אמר ר' יוחנן: יפה דנת, יפה אמרת, יפה טמאת, יפה טהרת, יפה זכית, יפה חייבת, יפה למדתנו, יפה

פד, ח' ס / מעין ישיתוהו² ח' ס / שהן מורידין] שמורידין ד / 41 הדמעות] כמעיינות ס, דמעות ד / כמעיינות] דמעות ס, כמעין פ / שמצננין] שמצננין פ, ג' את ד / גהינם] גיהנם אס, הגיהנם ג / בדמעות] בדמעותיהן נבספד / 42 ומה הם] ומה ס, ומהם פ / יפה... טהרת] יפה אמרת... דנת... טהרת... טמאת ד / 43 זכית] תייבת נפד / יפה חייבת] יפה זכית נפ, ח' ד /

33 דבר אחר] ח' ס / 34 ר"ל] ר' לוי בספד, ג' משל ד / שהיה] שעשה נ"ס / 35 הללו] ח' ספ / להם... סרק (שוי) 37] ח' ספ / שאלמלא] שאלולי נד / 37 מהיכן] מאיכן פ / עושה] נוטל ס / למרחצאות] לי מרחצאות ד / ולכבשנאות] וכבשנות ד / 38 כשם] שכשם ד / עולה מגן עדן] עולה פ, ח' ס / 39 קילוסו של הקב"ה] קילוסו ס, ח' ד / 40 ומהו] מהו

ו, ד השווה עיר' יט צ"א; שו"ט פד, ג (371); שם לא, ט (241); ילקוט, תה', רמז תשיו. 34 למלך וכו' — המשל שלפנינו (וחסר מן המקבילות) הוא משל מלך שעניינו הצירוף שצירף הפסוק בנשימה אחת את 'בני ישראל' ו'פרעה מלך מצרים', כאילו הם שווים במעלתם, ובא המשל ללמד שאין הם במעלה אחת, אלא שהקב"ה צריך בעולמו את זה ואת זה (ולא פירט לאיזה צורך). ראה גם ו, ה (2). 37 מרחצאות וכבשנאות — מקומות לרחצת הציבור או הפרט שנהגו לחמם בהם מים (ראה: 'הבל המרחץ' [ירו' ע"ז ג, ד (מב ע"ד)], 'מרחץ שהוסקה' [שבי' ח, יא]) והכבשנאות הם תנורים גדולים לשריפת חומרים שונים (כגון 'כבשן של סיידין' [כלים ח, ט]), והשתמשו בעצי סרק להבערת האש. 38 כשם שקילוסו וכו' — המעבר מעניין לעניין הוא אסוציאטיבי: כשם שישראל ופרעה צריך להם ה' בעולמו, כך יש לו תועלת הן בצדיקים וגן-עדן והן ברשעים וגיהנם, שאלה וגם אלה שרים בדרכם את שבחו. 40 עמק הבכא — 'זו גיהנם' (שו"ט), 'עמק — שמעמיקים להם [לרשעים] גיהנם; הבכא — שבוכין ומורידין דמעות' (ע"ז). 41 עד שמצננין וכו' — דמעות החרטה מקררות את הגיהנם הלוהטת באש (שיש בה 'נהר דינור' [חג' יג ע"ב] ו'אור של גיהנם' [שם כז ע"א]), 'זוה הוא דרך משל... שעל ידי תשובתו והודאתו מתמעט עונשם' (יפ"ת). 42 גם ברכות יעטה מורה — האלהים המלמד תורתו לכל באי עולם (הוא ה'מורה') זוכה לברכות גם מפי רשעים בגיהנם. ר' יוחנן — בבבלי הוא מאמרו של ר' יהושע בן לוי (בשינויים), אך בשו"ט ('יפה אמרת... הורית' ותו לא) כלפנינו. יפה דנת וכו' — דברי הרשעים מנוסחים בארבעה טורים, כל אחד בן שני אברים קצובים, והאנאטורה 'יפה' חוזרת בשמונת האברים, המתחרזים בסופם בכינוי גוף זהה. הטור הראשון והרביעי יש בהם אברים נרדפים, בשני ובשלישי — אברים ניגודיים, כשהקוטב השלילי קודם לחיובי (ובדפוסים החליפו), ואולי ביסוד הדברים פוט

הוריתנו. ועתידה גן-עדן להיות צועקת ואומרת: תן לי צדיקים, אין לי עסק 45 ברשעים, שנאמר: שנאתי השמרים הבלי שוא (שם לא 7). ולמי אני מבקשת? לאותן שהיו בטוחים על שמך, שנאמר: ואני [אל] ה' בטחתי (שם). ועתידה גהינם להיות צועקת ואומרת: אין לי עסק בצדיקים, ולמי אני מבקשת — לרשעים, להבלי שוא, לאותן פועלי השוא. והקב"ה אומר: תנו לזה צדיקייא ולזו רשיעיא, שנאמר: לעלוקה שתי בנות הב (מש' ל 15).

50 ז,ה(1) אלה ראשי בית אבתם וגו' (ו 14) וכל המדרש כמו שכתוב בשיר השירים.

ז,ה(2) ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון [לו לאשה] (ו 23). ממשמע שנאמר 'בת עמינדב' איני יודע שהיא אחות נחשון? אלא ללמדך, שהנושא אשה צריך לבדוק באחיה. ותנינן: רוב הבנים דומין לאחי האם.

למדתנו] למדת ד / 44 הוריתנו] הורית ד / ועתידה] ועתיד א, ועתיד' פ / גן עדן] ח' א (והושלם א") / ואומרת] ח' ב / 46 שהיו] שהם ס / 47 גהינם] גיהנם אנבס / 48 לרשעים] ח' ב / להבלי שוא] להבלי השוא ב (ותוקן ב"), ח' ס / לאותן פועלי] לפועלי ב / לזה] לזו גב / צדיקייא] צדיקה ג, צדיקהו פ (ותוקן פ": צדיקה), צדיקים ד /	49 ולזו] תנו לזו ג, ולזה ספד / רשיעיא] רשעה נספ, רשעים ד / 50 אלה ... השירים] ח' אבפ (והושלם ב") / וכל המדרש] וכל המ ש, ח' ג / שכתוב] שמפורש גב"סד / בשיר] במדרש שיר ב"ס / 51 השירים] ג' רבה נד / 54 שהנושא] שכל הנושא נד, הנושא ס / לבדוק] שיבדוק ספד / ותנינן] ותנן ספ, ג' כאן גפ, ג' כן
---	---

אקרוסטיכוני (אמרת ... דנת ... זכית ... חייבת ... טהרת), והשווה ברכ' ד ע"א. 44 ועתידה גן עדן וכו' — גם כאן הקישור בין העניינים אסוציאטיבי: הזכרת גן-עדן וגיהנום. לדברים מקבילה חלקית בילקוט ובשו"ט. הם נשענים על תה' לא, שעניינו בקשת ישועה. בסמוך לפסוקנו: 'בידך אפקיד רוחי פדיתא אותי ה' אל אמת' (6) שעניינו — לפי הבנת מדרשים רבים [ראה הילקוט לתה', רמז תשיד—תשיו]) — גורל האדם אחר מותו. 46 בטוחים — צורת הפעול במשמעות: בוטחים, היינו: סומכים מתוך אמונה. 48 והקב"ה אומר — שהרי הוא 'אל אמת' (תה' לא 6) ונותן לכל אחד לפי חלקו. 49 לעלוקה וכו' — בע"ז יז ע"א נקבע, כי 'עלוקה' היא גיהנום. כאן נראה שאין דורשים רק את 'לעלוקה' אלא גם את 'הב הב', שגם גיהנום וגם גן-עדן צועקות: תן לנו את שלנו! וראה מש' ל 16 (הפסוק שלאחר מכן) ובו 'ארץ ... מים ... אש' ואולי הוא יסוד גרירת המאמר על העלוקה לכאן.

ז,ה(1) 50 כמו שכתוב וכו' — בשלב קדום של חולדות הטכסט קוצץ כאן קטע — שהיקפו אינו ידוע — תוך הפניה למקבילה בשהש"ר על ד, ז (ומקבילות: במ"ר יג, ח; פס"ר ז [כח ע"ב]). השאלה במדרש: מדוע נמנה (ו 14—25) רק ייחוסם של השבטים ראובן, שמעון ולוי? וגיתנות שם כמה תשובות.

ז,ה(2) ב"ב קי ע"א. המדרש עומד על הייתור שבמלים 'אחות נחשון', שהרי 'אין עמינדב אחר בתורה' (מהר"ז) אלא אבי נחשון! 54 צריך לבדוק באחיה — ולעמוד על טיבו (או טיבם, אם נקרא את התיבה 'אחיה' כלשון רבים) והולך ומסביר מדוע. אהרן לא נשא את בת עמינדב עד שבדק וברר מה טיב אחיה. ותנינן — משום אבא גוריון איש צידן (סופ' טו, ז [281]) או משום אבא שאול (יר' קיד' ד, יא [סו ע"ג]). בבבלי בסתם ('תנא').

ז,ה(3) ב"ב קט ע"ב—קי ע"א; סוטה מג ע"א; בר' רבתי, עמ' 155; השווה תג"ב פנחס ג; במ"ר

55 ז,ה(3) ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל [לו לאשה] (ו 25). 'בת פוטיאל' לא נאמר אלא 'מבנות פוטיאל', שהיתה אשתו משתי משפחות: מצד אחד משבט יוסף, שפטפט ביצרו, ומצד אחר מיתרו, שפטם עגלים לעבודה זרה.

ז,ה(4) הוא אהרן ומשה (ו 26), הם המדברים [...] הוא משה ואהרן] (ו 27) 60 למח נאמר? לפי שהוא אומר: ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה (ז 1), אין לי אלא משה דיין לפרעה, אהרן מניין? תלמוד לומר: אל משה ואל אהרן (ו 13), הקיש אהרן למשה: מה משה דיין לפרעה — אף אהרן דיין לפרעה, ומה משה אמר דבריו ולא ירא — אף אהרן אומר דבריו ולא ירא. ר' אומר: יכול כל הקודם במקרא הוא קודם במעשה? תלמוד לומר: הוא 65 אהרן ומשה (ו 26), העיד ששניהם שקולים.

ג' מכלתא ס, ג' כנ' במכילתא פ / 60 למח
... שקולים (ש' 66) ח' ספד / 61 אין
ואין ג' / 62 הקיש] מקיש ג' / 63 אמר
אומר ג' / ולא] ואינו ג' / 64 הוא] ח' ג'
65 העיד] ג' הכתוב ג' / שקולים] ג' כ"א ג'

ד / הבנים] בנים ספד / דומין] יוצאין פ /
56 נאמר] אמר ג' / משפחות] השפחות פ,
ג' באה ספ / 57 מצד אחד] ח' ד' / משבט
משבטו של פ / ומצד] ובאה מצד ד' / שפטם
ג' אבי אמו ג' / 59 הוא ... המדברים] ח'
ס, ג' ויהי ביום דבר ה' אל משה וגו' ספד,

כא, ג; סנה' פב ע"ב. 55 'בת פוטיאל' לא נאמר וכו' — עומד על צורת הריבוי 'מבנות' ורואה בה הוכחה שאשת אלעזר באה משתי משפחות, שתיבת 'פוטיאל' ניתנת להידרש בהן. ראה מהר"ו וכן הרשב"ם (לב"ב, שם). 57 שפטפט ביצרו — 'מתריס ונלחם כנגד יצרו' (רשב"ם), 'ולול ביצרו ... נתגבר עלי' (רש"י לגיט' גז ע"א), 'כבש את יצרו' (מילון בן-יהודה) ורומז לסיפור יוסף ואשת פוטיפר. שפטם עגלים וכו' — כך נדרש גם שמו של 'פוטיפרע' (בר"ר פו, ג [1054]). על יתרו ככומר לעבודה זרה השווה ת"י ולעיל א, לב(2). הבהמה פוטמה כדי שיהיה הקרבן מכובד יותר. ויש רואים כאן לשון נקייה — על-פי הפועל היווני ποτίζω — למשכב בהמה (ראה שפרבר, מחקרים בעברית, עמ' 158, הערה 22 [בשם מ' בר]).

ז, ה(4) מכי, פסחא, א (1) והשווה מכילתא דרשב"י, עמ' 7—8; תנ"כ בראשית יד; תנח' בא ה; מדרש שמואל ה, א (56). 60 למח נאמר? — המדרש שואל על שינוי הסדר שבהזכרת משה ואהרן בשני פסוקים תוכפים. התשובה ניתנת להלן בדברי רבי וכינתיים מובא קטע ('לפי שהוא ... ולא ירא') — שמקבילה ברורה לו במכ' — העוסק בעניין דומה. כך יש להבין את הקטע כמות שהוא לפנינו, אך השוואתו למכ' (וראה עוד להלן) עשויה להציע פתרון שונה במקצת למשמעותו ולשאלת התהוותו. נקודת המוצא במכ' הוא יב 1 ('ויאמר ה' אל משה ואל אהרן') ועל פסוק זה באות שם שתי היחידות שבקטע שלפנינו (וביניהן 'דבר אחר' 1). 61 דיין — כך הובנה תיבת 'אלהים' (ז 1) גם על-ידי רש"י (וראה מכי' משפטים טו [302] ועוד). 62 הקיש אהרן למשה — על ההיקש ראה לעיל א, כ(1). 64 ר' אומר — במכ' 'ד"א' (=דבר אחר), אך מן המקבילה החלקית (שם יתרו ח [232]) נראה שצריך להיות 'רבי אומר' (ונשתבש: ר' אומר) ר"א(ד"א) ונשתמר לפנינו כאן הנוסח המקורי. יכול כל הקודם וכו' — האם זה שנוצר ראשון בפסוק ('הוא משה ואהרן') גם עולה על מי שנוצר אחריו (והשווה לעיל ג, א[1])? התשובה על כך בעקרון היא חיובית, ולכך נוקט המדרש לפסוק אחר, שבו נזכר אהרן לפני משה, כדי לטעון על סמך שני הפסוקים גם יחד, ששניהם שקולים זה לזה, והשווה ה, ג(2).

1 ח,א(1) פרשת' ח. ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה (ז 1).
הדא הוא דכתיב: שאו שערים ראשיכם והנשאו [פתחי עולם ויבוא מלך
הכבוד] (תה' כד 7). שלמה אמר הפסוק הזה, בשעה שהכניס ארון לבית קדשי
הקדשים. עשה ארון של עשר אמות והכניס את הראשון לתוכו ונשא אותו.
5 כיון שהגיע לפתח בית המקדש היה הפתח של עשר אמות והארון של עשר
אמות ואין עשר אמות יכולין ליכנס לתוך עשר, ועוד שהיו טעונין בו. כיון

ארון של עשר אמות ס' / והכניס... לתוכו]
ח' סד' / ונשא אותו] ח' בסד' / 5 של1]
ח' גס' / 6 ליכנס] להכנס סד' / לתוך]
בתוך ספד' / עשר2] נ' אמות נספד' / שהיו
טעונין] שיהיו טעונין ספ' / כיון] ח' ס' /

1 פרשת' פרשתא אבספ, פרשה ד' / ח*] ז
שנס (ותוקן ס"), נ' כי ידבר אליכם פרעה
וגו' ספד' / 3 ארון] הארון נבד, אהרון פ'
לבית קדש] למקדש בקדש ס' / 4 ארון]
הארון פ, ח' ס' / של] ח' ס' / אמות] נ' ועשה

ח,א(1) תנח' וארא ז—ח; תנ"ב וארא ו—ז. יחידה זו בנויה על דרך הפתיחתא (אף שלא שמענו
ששימש ז 1 כראש סדר ממקור אחר [אך ראה מאן, המקרא, א, עמ' 385—386]) ובה שתי יחידות
עצמאיות המחברות ב'דבר אחר' (שו' 19). לכל אחת מהן מקבילות רבות הרשומות להלן במקומן.
1 פרשת' ח — עח"נ. לחלוקת המדרש לפרשות ראה לעיל במבוא, עמ' 13. 2 הדא הוא דכתיב
ופר' — הסיפור על נס הכרוך בהכנסת הארון למקדש בא בשינויים גם בשבת ל ע"א; מ"ק ט ע"א;
סנה' קז ע"ב; שו"ט כד, י (207—208); במ"ר יד, ג; שם טו, יג; תנח' בהעלותך ט; תנ"ב שם יד.
מסורת שמור' זהה לזו שבתנח' ותנ"ב (וארא). סיפור אחר על נס הכרוך בירידת האש משמים
עם חנוכת מקדש שלמה, שיש מוטיבים משותפים בינו לבין סיפורנו (כגון הוכרת זכות דוד או
הבאת ארונו) מצוי בשמור' מד, ב; קה"ר ד, ג; שו"ט ז, ו (66) ופס"ר ב (ו ע"ב). להלן נראה
שנתערבבו לפנינו מוטיבים משני הסיפורים. 3 שלמה אמר הפסוק הזה — אף שהמזמור הוא
'לדוד מזמור' (תה' כד 1) ונראה שהובן: מזמור על, אודות, דוד. 4 עשה ארון של עשר אמות —
בשו"ט כד: 'אמה וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי גבהו' (וראה הערת בובר, שם). ארון זה
ומידותיו אינם נזכרים בין כלי המקדש שעשה שלמה (מל"א ז), ואף יש הקובעים כי 'אף על פי
שעשה שלמה תבנית כל הכלים — תבנית הארון לא עשה' (ברייחא דמלאכת המשכן, בית המדרש,
ג, עמ' 149) והתחבטו המפרשים בטיבו של ארון זה (ראה יפ"ת ויד"מ ודברי בעל א"א), וראה
עוד להלן. והכניס את הראשון לתוכו — את הארון שעשה בצלאל (לו 1), שגודלו אמה ומחצה
על אמה ומחצה על שתי אמות ומחצה. 5 היה הפתח של עשר אמות — על-פי יח' מא 2. במקצת
מן המקבילות 'דבקו שערים זה בזה' (שבת ועוד) ולכן נמנע משלמה להכניס את הארון. 6 ועוד
שהיו טעונין בו — את הארון נשאו אנשים בעזרת בדיו (לו 4) וגם הבדים ונושאייהם זקוקים
למקום, נוסף על רוחב הארון. גם לפי מל"א ח 8 בלטו הבדים ממסגרת הארון וראה מנ' צח ע"א—ע"ב

שבאו להכניסו לא היה יכול. עמד שלמה והיה מתבייש ולא היה יודע מה לעשות והתחיל מתפלל לפני הקב"ה. מה עשה שלמה? אמרו רבותינו: הלך והביא ארונו של דוד אביו והיה מתפלל ואומר: [ה' אלהים] אל תשב פני 10 משיחך (דה"ב ו' 42). אמר ר' ברכיה בשם ר' חלאבו: באותה שעה היה דוד, שכן דוד אומר: ה' העלית מן שאול נפשי חייתיני מיורדי בור (תה' ל' 4). והיה שלמה אומר: רבון העולמים, עשה בזכותי של זה, זכרה לחסדי דויד עבדך (דה"ב שם). מיד נענה. מה כתיב אחריו: וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים [ותאכל העלה והזבחים] (שם ו' 1). ורוח הקדש צווחת ואומרת: 15 ושבה אני את המתים שכבר מתו [מן החיים אשר המה חיים ערנה] (קה' ד' 2). התחיל שלמה אומר: שאו שערים [ראשיכם ושאו פתחי עולם] ויבא מלך הכבוד (תה' כד' 9). אמרו לו: מי הוא זה מלך הכבוד? (שם 10). אמר להם: ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה (שם). כיון שאמר להם כך שכבו, אילולי כן

11 שכן] וכן ג' / 12 העולמים] העולם ד' /
בזכותו של] בזכות א' / זה] ג' שגא' ד' /
13 מה] מיד פ' / 14 צווחת] מצווחת ס'
16 אומר] אמ' שא' / 17 אמרו לו] ח'
פ', ג' השערים ד' / 18 כיון... הכבוד] ח'
א (והושלם א") / כך] כן ס', ח' ד', ג' מיד
ספד / שככו... כן] ח' ב (והושלם ב") /
שככו*] שן [ש, שכתו א", שככו ב", שככו
פד / אילולי] אילו א", ג' שאמר (אמר ב")

7 שבאו] שבא ד' / להכניסו] להכניס ס'
יכול] ג' ליכנס ג', ג' לעמוד פ' / 8 לעשות]
ג' בו פ' / והתחיל] התחיל ספד / מתפלל]
להתפלל ד' / מה] ומה ס' / רבותינו] ח' ג',
ג' ז"ל פד' / 9 אביו] ח' סד' / והיה מתפלל]
ח' ד', ג' לפני הקב"ה פ' / ואומר] ואמר ד',
ח' ב', ג' בעבור דוד עבדך פ' / 10 בשם ר']
ח' ב', ברי' ב" / חלאבו] חלבו אב"פד, ח'
ב' / דוד] ג' והכל ממך לדרוש בסד' /

והרש"ש. 7 והיה מתבייש — בשל חוסר החכמה שבבניית ארון כה גדול. 8 והתחיל מתפלל וכו' — ומן הסתם יש להבין, שתפילתו לא נענתה ולכן הביא את ארון דוד. ושגא נתקטע הטקסט או תיבות 'עמד... הקב"ה' תוספת? 9 ארונו של דוד — שהיה קבור בו. לצירוף ארונו של מת לארנו של חי העולמים ראה גם מכו' בשלח פתיחתא (79). 10 משיחך — בנה"מ: 'משיחך', אך בכת"י רבים כאצלנו. הכינוי 'משיח' לדוד נזכר כבר בשמ"ב כג' 1 (וראה גם תה' קלב 8—10). באותה שעה היה דוד — בקה"ר מסורת זו בשם ר' יהודה בר לעיי. המסורת על תחיית דוד (שבאה אולי להסיר את הקושי שבהבאת מת אל המקדש) נלמדת להלן מן האמור במזמור ל (שבראשו: 'מזמור שיר חנוכת הבית לדוד'!), שבו מודה המשורר מפורשות על בואו משאול. מסורת זו נשמעה בוודאי תמוהה או נועזת ולכן ישנם נסחים (עח"נ ובתנח"ה) המוסיפים כאן: 'והכל ממך לדרוש' (היינו: 'ברשותך וממך... הוא לדרוש כן' [מ"כ]), בחינת אישור והתנצלות על דרשה נועזת. 13 והאש ירדה מהשמים — עניין ירידת האש אינו שייך מעיקרו לסיפור השערים ופתיחתם הפלאית וקשה להולמו כאן (ראה לעיל). 14 ורוח הקודש צווחת וכו' — הפסוק מקה' מיוחס כאן לרוח הקודש, פרט מעניין לאור המחלוקת אם לגנוז את המגילה, שמצאו בה 'דברים שמטין לצד מינות' (קה"ר א, ד ומקבילות), בבבלי שבת (ומקבילות אחרות) נאמר הפסוק מפי שלמה עצמו ואין רוח הקודש נזכרת. בין כך ובין כך יש בפסוק הודאה בעליונות דוד המת על בנו החי. 17 אמרו לו מי הוא וכו' — תה' כד' 7—10 נדרשים כדושיית בין שלמה (פס' 7, 9) לשערים (8, 10 [וראה להלן]). 18 שככו — עח"נ ותיקנתי לפי נסחים נפ, המכירי לתה' כד' 31 וכהצעת בעל א"א. בתנח"ה: 'שקטו'.

בקשו לקוץ את ראשו ולהמיתו. דבר אחר: מי הוא זה מלך הכבוד. למה
20 קורא להקב"ה 'מלך הכבוד'? שהוא חולק כבוד ליריאיו. כיצד? מלך בשר ודם
אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו, והקב"ה הושיב לשלמה על כסאו,
שנאמר: וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כט 23), והרכיב לאלהיו על
סוסו. ומהו סוסו של הקב"ה — סופה וסערה, שנאמר: ה' בסופה ושערה דרכו
(נח' א 3), וכתיב באלהיו: ויעל אליהו בסערה השמים (מל"ב ב 11). מלך
25 בשר ודם אין משתמשין בשרביטו, והקב"ה מסר שרביטו למשה, שנאמר:
ויקח משה את מטה האלהים בידו (ד 20). מלך בשר ודם אין לובשין עטרה
שלו והקב"ה עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח. ומה היא עטרה של
הקב"ה — כתם פז, שנאמר: ראשו כתם פז (שה"ש ז 11), וכתיב: תשית
לראשו עטרת פז (תה' כא 4). מלך בשר ודם אין לובשין לבושו, וישראל
30 לובשין לבושו של הקב"ה. ומהו לבושו — עוז, שנאמר: לבש ה' עז התאזר
(שם צג 1), ונתנו לישראל, שנאמר: ה' עז לעמו יתן (שם כט 11). מלך בשר
ודם אין נקראין בשמו — קיסר, אגוסתא — ואם נקרא בשמו ממיתין אותו,

ומה היא] ומהו נבד / של הקב"ה] שלו
ב / 29 לבושין] לבושו והב"ה ג / וישראל
ישראל ג / 30 לבושו... הקב"ה] לבושין
ג / לבושין] ג' של הקב"ה נד / 31 ונתנו
... שנאמר] ח' ס / 32 אין] ג' משתמשין
בשרביטו והב"ה מוסר (מסר ב) שרביטו
למשה שנאמר ויקח משה את מטה האלהים
בידו מלך בשר ודם אין אב / קיסר] קיסרא
ס / אגוסתא] אגוסטא ג, גינסטא ס, אגושטא

להם נב" / כן] כך נב" / 19 בקשו]
בקש ש / לקוץ] לרוץ א"נבפד, לרצץ ס /
ראשו] מוחו ס / ולהמיתו] להמיתו א" /
20 קורא] קרא ד / כיצד] כאי זה צד פ /
21 רוכבין... כסאו] יושבין על כסאו ואין
רוכבין על סוסו ב / הושיב] השיב ג, הושיבו
ס / לשלמה] את שלמה ג / 23 ומהו] מהו
פ / 24 באלהיו] ח' ד / 25 משתמשין...
אין] ח' אב / 27 להלביש] ללבוש ס /

תנ"כ: 'הניחו אותו'. 'שכנך' כאן משמש כמו בבר' ח 1 ('וישכנו המים') במשמעות: נרגעו. לפי
נוסח ד מדובר בשערים שביקשו לפגוע בשלמה (השווה יפ"ת), אך אפשר שהמבקשים לפגוע
בשלמה היו הצופים באירוע. 19 לקוץ את ראשו — ועח"ג (תנח' ותנ"כ: 'לרוץ'). 'לקוץ' הוא
כמו 'לקצץ' ומצאנו בלשון חז"ל הן קצץ ראש (סנה' ז, ג) הן רצץ ראש (תוס' ע"ז ג, ד).
דבר אחר — פרט לתנח' ותנ"כ (וארא) באה יחידה זו — הקשורה לקדמתה קשר חיצוני בלבד —
גם בתנח' בהעלותך ט; תנ"כ שם טו; תנח' נשוא ל; תנ"כ שם לד; במ"ר יד, ג; שם טו, יג; שו"ט
כא, ב (177—178) והשווה שם כד, יא (209). ראה סנה' ב, ה: 'מלך] אין רוכבין על סוסו ואין
יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו, ובתוס' סנה' ד, ב מוסיפים: 'ואין משמשין בכרתו...'
ולא באתד מכל משמשין, ועל רעיון זה בנוי הקטע. 20 מלך הכבוד — מלך השליט על הכבוד
ונותן הכבוד לכל מי שראוי לו' (יפ"ת) והשווה: 'איזה הוא מכובד — המכבד את הבריות' (אבות
ד, א). 25 שרביטו — על המטה ראה לעיל ה, ז ולחלן ת, ג(1). 26 עטרה — ראה לעיל ה,
יד(2). 28 ראשו כתם פז — ענין זה בא במקבילות רק במהדורות התנח' (וארא) ומפרש 'ראשו'
כאילו כוונתו לומר 'על ראשו'. 32 קיסר אגוסתא — כדוגמא הובאו שניים מתאריהם של קיסרי
רומא (Caesar, Augustus [בתנח' נזכר גם βασιλεύς]), וראה גם בר"ר ח, ט (63) ובהערות מ"י.
מפיתין אותו — כדין המתנשא למרוד במלכות. ראה איכ"ר לאיכה א, ה ותנח' קדושים ה.

וחקב"ה קרא למשה בשמו, שנאמר: ראה נתתיך אלהים לפרעה.
ח,א(2) אמר לו הקב"ה למשה: פרעה הרשע עשה עצמו אלוה, שנאמר:
35 לי יארי ואני עשיתיני (יח' כט 3), לפיכך יראה אותך ויאמר שזה אלוה.

ח,ב פרעה היה אחד מד' בני אדם שעשו עצמן אלוהות והרעו לעצמן:
חירם, נבוכדנאצר ופרעה ויואש מלך יהודה. חירם מנין? שנאמר: בן אדם
אמר לנגיד צר [... יען גבה לבך] ותאמר אל אני (יח' כח 2). ומנין ששיחת
לנפשו? שנאמר: גבה לבך ביפך שחת חכמתך על יפעתך על ארץ השלכתך
40 לפני מלכים נתתיך לראוה בך (שם 17). נבוכדנאצר עשה עצמו אלוה,
כדכתיב: [אעלה] על במתי עב אדמה לעליון (יש' יד 14). אמר לו הקב"ה:
רשע, אך אל שאל תורד אל ירכתי בור (שם 15). מה עשה לו הקב"ה?
הגלהו למדבר עד שהוא במלכותו והאכילהו עשב כבהמות, שנאמר: עשבא
כתורין לך יטעמון (דנ' ד 29). והיו הבהמות והחיות רואין אותו כדמות

פ' / נקרא] יקרא פ, נקראין ד, נ' א' ב /	ח' ב / 39 לנפשו] נפשו ב / 40 נבוכדנאצר
בשמו] שמו א / 33 והקב"ה... למשה]	נ' מנין בד / עשה... אלוה] ח' ב, שעשה...
ולמשה... הקב"ה ב / 34 למשה] ח' ב /	ד / 41 כדכתיב] שנאמר ב, דכתיב ד /
35 שזה] שאתה א"נ", את ב", שאת ס /	42 רשע] ח' ד / 43 הגלות] הגלה פ /
36 מד'... אדם] מבני אדם ארבעה ב /	למדבר] במדבר ב (ותוקן ב") / והאכילהו]
לעצמן] לנפשם נפד, נ' ואלו הן ד /	האכילהו גס, והאכילו ד / 44 רואין] רואת
37 נבוכדנאצר] ונבוכדנאצר נבספד / מנין]	נבסס / כדמות] כדמות בספד, ח' ב /

33 נתתיך אלהים — מפרש 'אלהים' ככינוי לאל ממש ולא במשמע של 'שופט ורודה' (רש"י), 'רב'
(ת"א), 'כמעלת מלאך' (ראב"ע) וראה כשר לפסוק, עמ' כח, סי' ו ולהלן ביחידה הבאה.
ח,א(2) תנח' וארא ט; תנ"ב וארא ח. 35 לי יארי וכו' — השווה לעיל ה, יד(2) ופסוק זה
שמספר יחזקאל באמר שם מפי מלך מצריים. ויאמר שזה אלוה — עח"נ. נראה שיחידה קצרה זו
אינה אלא שריד מראשית היחידה הבאה (וכך הוא במהדורות התנח') וראה להלן, שם.
ח, ב תנח' וארא ט; תנ"ב וארא ח; השווה תנ"ב וארא טז; מאן, המקרא, א, עמ' ריג. דומה
שיחידה זו ממשיכה את היחידה הקצרה ח,א(2), המשמשת לה מבוא. השווה: 'פרעה... עשה
עצמו אלוה' (שם), אל 'ארבעה... עשו עצמן אלוהות' (כאן), וגם במהדורות התנח' באים הדברים
ברציפות. היחידה שלפנינו מורכבת בעליל מכמה חתי-יחידות שצורפו יחד ועניינה: לעג לבני אדם
(קיסרי רומי 1) העושים עצמם אלוהות. 36 והרעו לעצמן — במהדורות התנח': 'ונבעלו כגשים'
(שנעשה בהם משכב זכר) וזה הפירוש גם לפנינו. ראה תנח' וירא יב, שם 'ונרע לך' (בעקבות
בר' יט 6) מתפרש כ'לשון מטונף' — היינו: 'משכב זכור' (ע"י). (וראה טור-סיני במילון בן-יהודה,
עמ' 7376, הערה 4). 37 פרעה ויואש — 'בתנחומא גורס פרעה אחר יואש כי כאן עיקר הדרשה
בפרעה ודרך המדרש להביאו בסוף' (מהר"ו). חירם מנין — ראה גם בר"ר צו, ה (1197).
38 שיחת לנפשו — ביטוי זה אולי בהשפעת דברי יחזקאל, להלן, המופנים אל 'מלך צור': 'שחת
(חכמתך)', ועניינו: גרם רע, הויק לעצמו, ואולי הוא לשון נקיה לענין משכב זכר? 40 לראיה
בך — ובתנח' מוסיף: 'לרעוא בך, יעבדון רעותהון בך' (=יעשו רצונם בך) והוא ראייה שם שנבעל
חירם כאשר (והשווה א"א והרש"ש). 44 רואין אותו כדמות נקבה — 'והולכים ובוועלים אותו'

45 נקבה, שנאמר: ושר בהמות יחיתן (חב' ב 17), כענין שנאמר: לא תתחתן
בם (דב' ז 3), ועל כל זאת — ולבב אנש יהיב לה (דנ' ז 4), דכתיב: ולקצת
יומיא אנה נבוכדנצר עיני לשמיא נטלת ומנדעי עלי יתוב (שם ד 31). פרעה
עשה עצמו אלוה, דכתיב: לי יארי ואני עשיתני (יח' כט 3). מסרו הקב"ה
ביד אויביו, שנאמר: הנני נתן את פרעה ופרע מלך [מצרים ביד איביו]
50 (יר' מד 30). מאי 'חפרע'? כענין שנאמר: ופרע את ראש האשה (במ'
ה 18), וכתיב: ביום ההוא יהיה מצרים כנשים (יש' יט 16). יואש מנין שעשה
עצמו אלוה? כדכתיב: ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך
אז שמע המלך אליהם (דה"ב כד 17). מהו 'וישתחוו למלך'? שעשו ממנו
אלוה. אמרו לו: אילולי שאתה אלוה, לא יצאת לאחר שבע שנים מבית
55 קדשי הקדשים. אמר להם: כך הוא, וקבל על עצמו ליעשות אלוה והשחית
לנפשו, שנאמר: ויהי לתקופת השנה עלה עליו חיל ארם (שם 23), ואת יואש
עשו שפטים (שם 24). אל תקרי 'שפטים' אלא 'שפוטים', וכתיב: ובלכתם

יהוידע*] נ' הכהן שאנבספר / 53 שעשו
ממנו] שעשאוהו ד / 54 לו] ח' ב / יצאת
היית יוצא ד / 55 קדשין] קדש ס ד /
ליעשות] לעשות נבספ / אלוה] אלוהות ס /
והשחית] ושחת נ / 56 ארם] נ' וכתיב ד /
57 תקרי] תהי קורא נכפ / שפטים] ח' נ /

45 כענין*] בענין ש / שנאמר*] ח' ב /
לא... שנאמר (שו' 50) [ח' ספ / 47 פרעה]
ופרעה ד / 48 עשה] שעשה ב, מנין (נ'
שעשה ד) נ / עצמו אלוה] ח' נ / דכתיב
שנאמר נד / 50 מאי חפרע] ח' ב / מאי
מהו אד, ומהו נ / 51 שעשה... אלוה]
ח' נ / 52 כדכתיב] שנאמר נ, דכתיב בפד /

(תנח'), וברור שזו כוונת המדרש גם כאן. 45 ושר בהמות יחיתן — הפסוק מחב', הנדרש להלן
כלשון נוסף על לשון עם 'לא תתחתן', הוא חלק מנבואת תוכחה שפרשה בכמה מקומות על
נבוכדנאצר (ראה ילקוט, חב', רמז תקסב) ומכאן קישור הפסוק — המדבר גם בבהמות! — אל
נבוכדנאצר המתואר בספר דנ' (ד 21 ואילך) כמי שנגזר עליו לחיות בין 'חיות ברא'. כענין
שנאצר — ראה באכר, ערכי מדרש, אמוראים, עמ' 251. 46 ועל כל זאת זכו' — 'שהיה יודע
[שכן לבו נשאר לב אדם] שהוא מלך על כל העולם והיום נבעל לחיות ולבהמות' (תנח') וגראה
שלמטרה זו הובא גם הפסוק הבא, המדבר בתפילת נבוכדנאצר ומעיד על שחחושותיו בותרו
תחושות אדם. הביזוי של היבעלות לבהמה גדול כך יותר (וראה ע"י). 50 מאי 'חפרע' וכו' —
מבקש המדרש להוכיח מפסוק זה שנבעל פרעה כנשים והריהו מקשר לשון 'חפרע' אל 'ופרע'
האמור באשה סוטה, הנחשדת על זנות, ואחר כך מביא פסוק מיש' המקשר במישרין בין מצרים
לנשים. במהדורות התנח' הוכחה חריפה יותר: 'שפרעו לאחוריו, הוא פרעה שהיה זכר ונעשה
נקבה' (ו'פרעו' כאן הוא גילו, חשפו את אחוריו, לשם משכב זכור. ראה יומא עז ע"א ועוד),
וראה גם מכי בשלח ז (140). 51 יואש — וראה עוד מכי עמלק א (177); תנח' בשלח כה;
תנח' מסעי יב; תנ"כ שם ט; במ"ר כג, יג; סע"ר יח. 53 אז שמע המלך וכו' — והמשך העניין
בדבה"י הוא חטא יואש בעבודה זרה והריגת זכריה בן יהוידע הכהן. 54 אילולי שאתה זכו' —
כי 'כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת [בשנה]... ואתה עשית שם שש שנים' (תנ"כ וראה
טז). לאחר שבע שנים — 'מיום הולדתו' (מ"כ). ויואש הסתתר שש שנים בבית ה' (מל"ב יא 3),
אך ראה בתנ"כ וראה, שם. לדעת בובר (לתנ"כ וראה ח, הערה ע) נתחלפה ר"ו בוי"ן וצריך להיות:
'שש [=ו'] שנים'. 57 אל תקרי שפטים וכו' — ראה יח' כג 10: 'המה גילו ערותה... ושפוטים

ממנו כי עזבו אתו במחליים רבים [...] וימת [...] ולא קברוהו בקברות המלכים (שם 25). ומי גרם לפרעה? על שאמר: לי יארי ואני עשיתני. לפיכך 60 אמר הקב"ה למשה: ראה נתתיך אלהים לפרעה (ז' 1). כי גבה מעל גבה שמר וגבהים עליהם (קה' ה' 7). לך ועשה מי שעשה עצמו אלוה שחץ בעולם, על שהגביה עצמו, שנאמר: את כל גבה יראה הוא מלך על כל בני שחץ (איוב מא 26). וכי גבוה יראה ושפל ממנו אינו רואה? והכתיב: עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכ' ד' 10)? ! אלא אמר ר' ברכיה: אלו הגוותנין העושין עצמן אלוהות והקב"ה עושה מהם שחצים בעולם, כגון נבוכדנאצר, שנאמר: 65 ומן בני אנשא טריד (דנ' ה' 21), וכן סנחריב נתגאה ונעשה שחץ בעולם, שנאמר: ויהי בלילה [ההוא] ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (מל"ב יט 35), לכך — את כל גבה יראה, שהקב"ה מראה שחץ של גיוותנין לכל הבריות. אמר ר' ברכיה: אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' (יר' כג 24).

נפ", ח' פ / העושין] שעושין נבפד /	שפוטים] שופטים אס / 59 ומי] ומה אס /
65 כגון... בעולם] ח' ב (הושלם ב") /	לפרעה] נ' שילקה נ"ד / 60 אמר] ב' לו
כגון... טריד] ח' ד / שנאמר] ח' ב"ספ /	ד / 62 שהגביה] שהגביהה ב / שנאמר]
68 לכך] נ' כתיב ד / גיוותנין] גוואתנין ש,	ח' ס / 63 יראה] רואה ס / ממנו] ח'
גאותנין נס, גיוותאנים ב, גותאנין פ / לכל	נבפד / והכתיב] והא כתי' ב / 64 ברכיה]
הבריות] לבריות ב / 69 ר' ברכיה] הב"ה	ברכיא פ / הגוותנין] הגיוותנין אבד, הגאותנין

עשו בה', ואומרת המכי': 'העמידו עליו בריונות קשים אשר לא ידעו אשה מימיהם ועינו אותו במשכב זכור' (וראה עוד ירו' קיד' א, ז [סא ע"א]). לא נתברר לי כיצד ראו בתיבת 'שיפוט' משמעות זו וראה הערת לעף אצל קרויס, מלים שאולות, עמ' 583 וכן דברי המהדירים למכי', שם. לאחרונה הציע שפרבר (מחקרים בעברית, עמ' 155—158) לקשר תיבה זו לפועל היווני *φασαίνω* שעניינו (בין השאר) משכב זכור. וראה עוד בר"ר ג, ז (523); לעיל ז, ה(3). 58 עזבו אתו במחליים — 'לשון חילול כבוד' (יפ"ת) ? 59 ומי גרם לפרעה — חזור לענין פרעה, שהוא כאן העיקר. ומשפט חסר הוא, וכוונתו: ומי גרם לפרעה את הרעה שבאה עליו (ועח"נ). 60 ראה נתתיך אלהים — ודורש 'אלהים' במשמע של שופט, מעניש. ראה לעיל, סוף ח, א(1). 61 לך ועשה וכו' — הדברים נאמרים למשה. פירוש המשפט: מעל פרעה שהגביה עצמו ('גבה') יש גבוה יותר (הוא משה, הוא 'אלהים' לפרעה) ומעליו ה' ('גבהים'). המעבר מעניין לעניין אינו חלק (ובעל א"א מוסיף כמה משפטים לקישור), ונראה שנצטרפו כאן כמה יחידות. הקטע המתחיל כאן היה אולי במקורו פתיחתא. שחץ — חרפה, שיקוץ (וראה הערת טוריסיני במילון בן-יהודה, עמ' 7029). 64 בכל הארץ — ורואה הכל, עליון כשפל. אלו — ה'גבה' שבפסוק מספר איוב. 65 נבוכדנאצר — שנורק כבהמה אל עולם החיות (והשווה לעיל ביחידה זו. החזרה לענין נבוכדנאצר היא ראיה אחת שנצטרפו כאן כמה יחידות עצמאיות). 66 נתגאה — כמסופר במל"ב יט 21 ואילך (=יש' לו 22 ואילך). 68 שהקב"ה מראה — דורש את האמור באיוב כאילו נכתב שם 'יראה' (תחת: 'יראה'), שהקב"ה מראה חרפתם של הגאותנים לכל. 69 ר' ברכיה — במקצת כהה"י: 'הקב"ה' (וכך במהדורות התנח') ובאמת אין בדברי ר' ברכיה אלא ציטוט פסוק ואפשר שנשתבש לפנינו בהשפעת הזכרת ר' ברכיה כמה שורות קודם לכן (והשיבוש נקל לו להיווצר. דוק: 'ברכיה' — 'ברוך הוא'). עם זה אפשר שנוסח הפנים עיקר ואין ר' ברכיה אלא מקדים פסוק לציטוט מדברי

70 אמר ר' בנימין בר' לוי: ישב אדם בזוית ויעסוק בתורה, אני מראהו לבריות, ואם יטמין אדם עצמו לעבודה זרה — מניין שאני מראהו לבריות? שנאמר: אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה'. אמר ר' חמא בר חנינא: אני ממלא הימנו העליונים והתחתונים ומראה שחץ לבריות. לפיכך אמר לו הקב"ה למשה: ראה נתתיך אלהים לפרעה (ז 1).

75 תג(1) [ראה נתתיך אלהים לפרעה] (ז 1). לך והפרע ממנו והבא עליו עשר מכות. אמר לו: היאך אביא עליו עשר מכות? אמר לו: ואת המטה הזה תקח בידך [אשר תעשה בו את האתת] (ד 17). אמר ר' יהודה: המטה משקל מ' סאה ושל סנפירינן היה ועשר מכות חקוקין עליו נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב. אמר ליה הקב"ה: בטכסיס הזה הבא עליו את המכות.

והתחתונים] עליונים ותחתונים ב / שחץ] שחצו
ד / לו] ליה ב, ח' ב / 74 הקב"ה למשה]
משה ב (ותקן ג") / 75 לך*] ח' שד /
והבא... מכות] ח' ד / 76 אביא] הביא
ש, אבי פ / 77 המטה] נ' הזה נפ /
78 סאה] נ' היה ד / סנפירינן] סמפירינן ד /
חקוקין] חקוקות ד / נוטריקון] ח' ב /
79 אמר ליה] א"ל אנבס, אמר לו פד /

נב, הקב"ה פד / 70 אמר... ה' (שו' 72)
ח' ג (והושלם ג") / בר' בש"ר ס, בן פ /
לוי] נ' אם ד / בזוית] בזויות ב / ויעסוק]
ועוסק ג"ד, ויתעסק ב / בתורה] בד"ת ב /
71 ואם... לבריות] ח' ב (והושלם ב") /
ואם] אם ד / אדם] ח' ב" / לעבודה] לעבוד
עבודה נ"פ / מצין שאני] אני ד / לבריות]
ח' ב / 73 הימנו] ממנו פד / העליונים

בן דורו, ר' בנימין. 70 אני מראהו לבריות — ודורש אף הוא 'עראנו' — 'עראנו'. הכל גלוי לפני ה', הטוב והרע, והוא יחשוף קבל עם מעשיו הנסתרים של כל אדם. 71 יטמין אדם עצמו לעבודה זרה — 'הטמין עצמו' פירושו: הסתיר את האמת, העמיד פנים (כגון: 'אין האיש יכול להטמין עצמו ולומר גוי הוא' [יר' ע"ז ב, א (מ ע"ג)]) וכוונתו לעבוד עבודה זרה במסתרים (והשווה דב' יג 7; כו 15). 73 אני ממלא וכו' — הלשון בהשפעת המשכם של דברי ירמיהו, שם: 'הלא את השמים ואת הארץ אני מלא', ודורש: מלא — ממלא. ומראה שחץ — בדפוסים: 'ומראה שחצו', ואולי צריך להיות: 'ומראהו שחץ' ? לפיכך אמר וכו' — הגבהת משה מעל פרעה באה להשפיל את מלך מצריים ולגלות חרפתו ברבים.

ח, ג(1) תנח' וארא ט; תנ"ב וארא ח. 75 לך והפרע ממנו — דורש 'לפרעה' נוטריקון: 'לך והפרע'. במהדורות התנח' באה היחידה כהמשך ליחידה הקודמת וכמשלתלשלת ממנה (וכך פירשו כאן מ"כ ומהרז"ו), אך נראה יותר לומר שיחידה חדשה היא, שנקודת המוצא שלה בנוטריקון שהובא לעיל. הוספתי בראשה את הלשון המקראי שעליו היא נשענת ובכך נמצא לנו הסבר למיקומה של היחידה, שעיקרה ד 17 (ראה להלן), כאן, בדיון על ז 1 (והשווה גם הרד"ל). 76 ואת המטה — ראה לעיל ה, ו והוסף פדר"א מ (צד ע"א); ת"י לשמ' ב 21, ד 20, יד 21; תנח' תוריע ח; תנ"ב שם י. 77 ר' יהודה — בתנ"ב: 'יהודה בר אמי' (וכן בתנח' תוריע). בהגדה של פסח נזכר ר' יהודה' כמי שנתן סימנים במכות (והשווה ספרי דב' שא [319]) על דרך הנוטריקון. וראה גם כשר, הגדה שלמה, עמ' נא. משקל מ' סאה — הסאה היא מידת נפח ליבש וללח. מ' סאה היה משקל הלוחות (תנח' כי תשא כו ומקבילות) וכך משקל כל אבן שנטל יהושע מן הירדן (סוטה לד ע"א) וברור כי מספר נוסחאי הוא וכוונתו למשקל גדול. 78 סנפירינן — אבן יקרה, ספיר (מיוונית: σάπφειρος), ממנה נעשו גם הלוחות (תנח' שם ומקבילות) וראה מכו' בשלח ו (175) ומכילתא דרשב"י, עמ' 118 וכן משנת ר'א יד (264—265) ות"י לשמ' ד 20. נוטריקון — נתפרש לעיל ה, ו. 79 בטכסיס הזה — מיוונית (τάξις): סדר. משה נצטווה להביא את עשר המכות

80 ח,ג(2) ואהרן אחיך יהיה נביאך (ז 1). כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו, כך: אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה (שם 2), ועל-ידי שניהם נעשו כל הדברים, שנאמר: ומשה ואהרן עשו את כל המפתים האלה לפני פרעה (יא 10).

בטכסיס] בטכסיא פ / 80 והאמורא] ח' פ / ס / הדברים] הדיבורים א, ג' כלם ס / 82 נעשו*] ח' שאס (והושלם א") / כל] ח'

על פי סדרן בנוטריקון החקוק על דמטה, ותשובה היא לשאלתו: 'היאך [כלומר: באיזה סדר!] אביא ... עשר מכות'?

ח, ג(2) תגח' וארא י; תג"ב וארא י. 80 נביאך — ת"א ות"נ: 'מתורגמן' וכך במדרש לפנינו ובמקבילות וכן לעיל ג, יו(3). האמורא — הוא המתורגמן וראה לעיל (שם). היחידה שלפנינו משליכה את הגוהג בבתי-המדרש בימי חז"ל אל ימי משה ואהרן. 82 נעשד כל הדברים — אגב אורחא מעיר, כי לא רק הדיבורים אלא כל הדברים, היינו המכות, בוצעו בידי משה ואהרן. ראה גם לעיל ז, ה(4).

1 ט,א(1) פרשת' ט. כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (ז 9). ר' פינחס הכהן בר חמא פתח: מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אמר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (יש' מז 10). הקב"ה מגיד מראש מה יהא בסוף, שכן אמר למשה: [הנך שכב עם אבתיך] וקם העם הזה וזנה אחרי 5 אלהי נכר הארץ (דב' לא 16), מה שעתיד לעשות לאחר מיתתו של יהושע: ועזבני והפר את בריתי (שם) — ויעזבו את ה' ולא עבדוהו (שופ' י 10). הוי: מגיד מראשית אחרית. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא: כל הקורא פסוק זה סבור שמא פילונקיא יש למעלה, שהוא אומר: עצתי תקום [וכל חפצי אעשה]. ומהו 'כל חפצי אעשה'? שהוא חפץ להצדיק בריותיו, שנאמר: ה' חפץ למען 10 צדקו (יש' מב 21), ואינו חפץ לחייב, שנאמר: אם אחפץ במות הרשע [כי אם

נ' שנ' פ / 7 הכהן בר חמא] בר חמא הכהן
ס / 8 שמא] שיש למעלה 1 / פילונקיא]
פלונקיא 2, פלונקיא 3, פילנקא 4, פילונקיא
פ, פליקנדא 5 / יש למעלה] ח' 2 / 9 ומהו ...
אעשה (שו' 11) ח' 1 (והושלם נ"ן) / ומהו]
מהו ד / 10 לחייב] נ' בריותיו נ", נ' שום
(ח' ד) בריה בד / אמר* כי לא שאנ"בספד /

1 פרשת' פרשתא אבס, פרשת נב, פרשה
ד / ט*] ח שנבס (ותוקן ב"ס") / 2 הכהן] ח'
נב (והושלם נ"ב") / פתח] אמר ב / 3 מראש]
בראש נבפ, מראשית ד / יהא] יהיה ס /
4 שכן אמר] שכן הוא אומר נפד, שכה"א
ב / 5 שעתיד] שעתידין ד / לאחר] אחר
נבד, ח' פ / מיתתו] במיתתו פ / 6 בריתי]

ט, א(1) תנח' וארא יא; תנ"ב וארא יא; מאן, המקרא, א, עמ' צט; השווה שם, עמ' ריא; מדה"ג, עמ' קיג—קיד. נראה שלפנינו פתיחתא על ז 8—9 (פסוק המתועד במקורות רבים כראש סדר, ראה יואל, רשימות, עמ' 130; מאן, המקרא, א, עמ' צט וכן הוא במהדורות התנח'). גם ט, ב פתיחתא הוא (וראה עוד ט, ג). כהמשך לפתיחתא זו וכמשחרשר ממנה באה היחידה ט, א(2) — המופיעה במקבילה, בתנח', בנפרד ובמקום אחר — והצגתיה בנפרד כדי לשמור על עמידת הפתיחתא בפני עצמה. 1 פרשת' פ — עה"נ. וראה לעיל במבוא, עמ' 13—14. 2 ר' פינחס ... פתח — ייחוס הפתיחתא לאמורא זה רק בשמו"ר ואין לדעת אם מסורת מקורית היא או שמא השפעה מהזכרתו של אותו חכם להלן ביחידה זו. 5 לאחר מיתתו של יהושע — יש מן הפרשנים (כגון מהר"ו) המעדיפים להביא במקום שופ' י 6 (שעניינו בתקופה שלאחר אבימלך) את שופ' ב 12 (המדבר באמת בתקופה הסמוכה למות יהושע), וכך הוא בתנ"ב. אך בתנח' כאצלנו והתיקון אינו דרוש (עיין יפ"ת). 7 אמר ר' פנחס וכו' — בתנ"ב תזריע ט באה מסורת זו בשם ר' תנחומא. הזכרת ר' פנחס בפתיחתא הקרויה על שמו (בנוסח שמר"ר, וראה לעיל) היא קשה ואפשר ששיבוש הוא, או שיש למחוק את שמו מתחילתה. 8 פילונקיא — מיוונית (φιλωνε(α) : מחלוקת, בקשת ריב, אהבת מדון. מן הפסוק אפשר היה לטעון, כי 'עצתי תקום' ו'חפצי אעשה' באים ללמד, כי נשמעו

בשוב רשע מדרכו וחיה] (יח' לג 11), לכך נאמר: וכל חפצי אעשה. וכן אתה מוצא שהגיד הקב"ה למשה מראשית אחרית. 'אם ידבר אליכם פרעה' אין כתיב כאן, אלא: כי ידבר אליכם [פרעה] — עתיד הוא לומר לכם כן.

ט,א(2) ור' יהודה בר שלום אומר: כהוגן הוא מדבר אליכם — תנו לכם 15 מופת (ז 9). וכן אתה מוצא בנח, אחר הנסים שעשה לו הקב"ה בתיבה וחוציאנו, אמר לו: ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ (בר' ט 11), התחיל נח מבקש סימן עד שאמר לו הקב"ה: את קשתי נתתי בענן [והיתה לאות ברית] (שם 13). ומה נח הצדיק ביקש סימן — פרעה על אחת כמה וכמה! וכן אתה מוצא בחזקיה, כשבא ישעיה ואמר לו: כה אמר ה' [...] הנני רפא לך ביום 20 השלישי תעלה בית ה' (מל"ב כ 5). התחיל מבקש סימן, שנאמר: ויאמר חזקיהו מה אות כי אעלה בית ה' (יש' לח 22), ומה חזקיה הצדיק ביקש סימן — פרעה הרשע על אחת כמה וכמה! חנניה מישאל ועזריה כשירדו לכבשן האש לא ירדו אלא בסימן. הא כיצד? לא לנו ה' לא לנו (תה' קטו 1) אמר חנניה, כי לשמך תן כבוד (שם) אמר מישאל, על חסדך ועל אמתך (שם)

ישעיהו] ישעיהו נבספ / לון ליה א, ח' ס /
20 מבקש] לבקש פד / 21 חזקיהו] חזקיהו
נבספ / 22 סימן] אות ד / הרשע] ח' נפ /
על... וכמה] לא כל שכן ד / חנניה] חנניא
נפ / לכבשן] לתוך כבשן א / 23 אלא] ח'
אפ (והושלם א") / הא] ח' ד / כיצד] ג'
חנניה אמר ב / אמר חנניה] אמר חנניא נפ,
מישאל אמר ב / 24 אמר מישאל] עזריה

11 אתה] את נבפ / 13 כן] כך ב /
14 אומר] אמר נבד / אליכם] ח' ד /
15 אתה] את נבפ / אחר] ג' כל נבפד /
לו הקב"ה] הב"ה עמו ב / 16 והוציאנו] ג'
ממנה ד / אמר] ואמר ב / 18 ביקש] היה
מבקש ד / פרעה] ג' הרשע אגסד / אתה]
את אנבפ / 19 בחזקיהו] בחזקיהו ב,ס,
ביחזקיהו פ / כשבא] בשעה שבא ד /

גם דעות אחרות עד שנוקק ה' להכריע בתקיפות לצד עמדתו. ר' פנחס דוחה אפשרות זו משתוא מעניק לדברים פירוש אחר. 11 וכן אתה מוצא — חוזר לענין 'מגיד מראשית אחרית' אחרי שסטה ממנו והסביר סיפא דקרא. 12 אם ידבר וכו' — מפרש 'כי' במשמעות: 'כאשר', היינו קביעה שיש בה בטחון בהתגשמות העניין הנידון (ולא חש למאמרם: 'כי משמש בארבע לשונות' [ר"ה ג ע"א] וביניהם המשמע של 'אם'). הקב"ה ידע מראש מה יאמר פרעה. ראה פס' 10 ולהלן ט,ה(2).

פ,א(2) תנח' וארא ג; השווה תנ"ב וארא יג. כפי שהוא לפנינו ממשיכה יחידה זו את קודמתה ומצדיקה את בקשת פרעה לקבל אות וסימן. אך הקשר בין שתי היחידות נראה משני ובאמת היחידה שלפנינו עצמאית היא במקורה (כמות שהוא במקבילה). 14 ר' יהודה בר שלום — לא נזכר במקבילה ואולי הובא לכאן מסוף היחידה. 16 התחיל נח מבקש וכו' — אולי לומד זאת מן העובדה, שהן פס' 11 והן פס' 12—13 בבר' ט הם דברי האל ובכל זאת בא 'ויאמר אלהים' בראש פס' 12, משמע — הוא הפסיק בדבריו אחרי פס' 11 ושב ודיבר כתגובה לדברים אחרים שנאמרו בינתיים. 21 מה אות וכו' — המדרש מערב (כנראה בשל ציטוט מן הזכרון) את סיפור מל"ב עם נוסח ספר יש' אודות מחלת חזקיהו, וראה ע"י לתנח'. 23 לא ירדו אלא בסימן — לא נתברר לי מדוע פתרו את תה' קטו 1—2 על סיפור חנניה ורעיו (דנ' ג), 'וצריך עיון מנין לו כל זה' (מהרז"ו), וראה עוד להלן י, ב(4); שמו"ר יח, ה; שו"ט קיז, ג (480) ופס' קיח ע"א, והשווה לתפילת השלושה בתוספות לספר דנ' שבתה"ש. הדרשה על תה' קטו חסרה מן המקבילה. 24 ועל

25 אמר עזריה, וגם גבריאל היה עונה אחריהם: למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם (שם 2). כיון ששגרה פיהם נטלו אותה סימן וירדו. ואם אין לך ללמד מכאן, למד ממקום אחר: שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך הישבים לפניך כי אנשי מופת המה (זכ' ג 8), ומי הם? אמר ר' יהודה בר שלום: אלו חנניה, מישאל ועזריה שנעשה להם המופת הזה. אם הצדיקים מבקשים סימן — 30 רשעים על אחת כמה וכמה!

ט,ב ואמרת אל אחרון קח את מטך (ז 9). הדא הוא דכתיב: מטה עזר ישלח ה' מציון [רדה בקרב איביר] (תח' קי 2). אין הקב"ה רודה את האומות אלא במטה. ולמה? שנמשלו ככלבים, שנאמר: ישובו לערב יהמו ככלב (שם נט 7). כשם שדרכו של כלב ללקות במקל, כך היו לוקין. לכך נאמר: מטה עזר ישלח. 35 אמר לו הקב"ה למשה: רשע הוא. אם אומר לכם: תנו [לכם מופת] (ז 7), חכו אותו במקל, שנאמר: קח את מטך.

31 עזר] ג' א"ל הב"ה ס / 32 אין] ואין אס' / הקב"ה רודה] רודה הקב"ה ד / האומות] הרשעים ד / 33 ולמה] ג' במטה א"ב, ג' לפי פד / שנמשלו] נמשלו א / ככלבים] לכלבים נפד, בכלבים ב / 34 כשם שדרכו] כשם שדרכו א, מה דרכו ב / כלב כלבים א / היו] הם נבפד / לוקין] ג' במקל ב / נאמר] כתיב נ / 35 לו] להן ד / למשה] פרעה נבד, ג' פרעה פ / 36 הכו]

אמר ב, וגבריאל ס (ותוקן ס") / 25 אמר עזריה] ח' ב / וגם גבריאל] וגבריאל נבפד, וגם מישאל ס (ותוקן ס") / היה] ח' ג / 26 ששגרה] ששיגרה ד, ג' כל הלילה נבפד / פיהם] בפיהם א"בס"ד, ג' כל הלילה א" / אותה] אותו בד / ללמד] ללמוד נ / 27 מכאן] מיכן פ / למד] למד נבפד / אחר] ג' דכתיב ד / 28 הם] היו נבד, היא פ / 29 חנניה] חנניא נפ / המופת] הסימן נבספד / הזה] ג' ומה ד / 30 רשעים] הרשעים נד /

אמתך — כך בכת"י עבריים רבים. בנה"מ: 'על אמתך'. 25 גבריאל — הוא המלאך שהציל את השלושה מכבשן האש (שמו"ר ית, ה ומקבילות). 26 כיון ששגרה פיהם — עז"נ והביטוי קשה. אם לשמור על גוסס הפנים גראה לפרשו: כיון שפיהם של השלושה שגר (כפועל יוצא!) אותה (את התפילה) — היינו: חזר שוב ושוב על תפילתם, ראו בה סימן מן האל המבטיח את השגחתו וירדו לכבשן, ו'עיקר המופת שלא זוו הפסוקים מפיהם כל הלילה' (מהרז"ו וראה הרד"ל). מכירי לזכ' ג 8 כנראה נתקשה בביטוי זה ולכן השמיטו. ואם אין לך וכו' — דיבור הצעה להוכחת אחרת (ואולי משכנעת יותר) שלא ירדו רעי דניאל אלא בסימן. הוכחה זו גם בסנה' צג ע"א; בר"ר נו, יא (612) ובמקבילה בתנח"י.

פ, ב קטע חסר מקבילות זה הוא פתיחתא שנייה (ראה בראש ט, א[1]) על ז 9. 31 מטה עזר וכו' — השווה פיוטי ינ"י, עמ' פב, המביא פסוק זה בקרובה לסדר שלפנינו. 33 שנמשלו ככלבים — ראה תה' נט 6: 'כל הגוים', ובהמשך 'יהמו ככלב'. וראה גם סנה' קט ע"א. 34 כשם שדרכו וכו' — וכבר במקרא: 'הכלב אנכי כי אתה בא אלי במקלות' (שמ"א יז 43). 35 רשע הוא — פרעה (ועז"נ). אם אמר וכו' — 'ופליג על דאמר לעיל [ט, א(2)] "כהוגן הוא מדבר" (רד"ל). לדברים הדומים לפתיחתא שלפנינו ראה לעיל ג, יז(4) ולהלן ט, ח(1) והשווה גם ילמדנו, ילקוט, רמז תשסג.

ט,ג [קח את מטר] והשלך לפני פרעה יהי לתנין (ז 9). תנן: העומד להתפלל — אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. מה ראו חכמים להקיש כריכת נחש למלכות? אמר ר' יהודה בן פזי, 40 דכתיב: קולה כנחש ילך (יר' מו 22). מה הנחש מלחש והורג, אף המלכות מלחשת והורגת את האדם: הוא נתון בבית האסורים — מלחשת עליו והורגו. דבר אחר: מה ראה להקיש מלכות לנחש? מה נחש מעוקם — כך מלכות פרעה מעוקמת דרכיה. לפיכך אמר לו הקב"ה למשה: כשם שהנחש מעוקם, כך פרעה מעוקם. כשיבא ליעקם אמור לו לאהרן ותלה את המטה כנגדו, 45 כלומר: מזה אתה לוקה.

פד / מלכות לנחש] נחש למלכות ג / נחש] הנחש פד / מעוקם] מעוקמת דרכיה אס / כך] אף בפד, ח' אס / מלכות... דרכיה] ח' ס / מלכות... מעוקם] ח' אב / מלכות... המלכות נ"פד / 43 פרעה] ח' פד / מעוקמת] מעקמת פד / לון] ח' נספד / 44 כך] ח' ב / מעוקם] נ' א"ל הב"ה למשה ב" / ליעקם] להתעקם נבספד / לון] אל ס, ח' נבפד / לאהרן] אהרן ס / ותלה] יתלה

הכה נבפד / 37 העומד להתפלל] ח' גב (והושלם ב" / 38 אפילו] ואפילו גב / לא ישיבנו] ח' ב / על עקבו] על עקביו אס, בעקבו גב / 39 יהודה] יהושע גב, שמעון ד / בן פזי] ב"ס נ, בן פרא ב (ותוקן ב" / 40 אף] כך נ / 41 את האדם] כי ד / נתון] נותן (נ' אותו ג) גב (ותוקן ב" / מלחשת] והוא מלחש גב, מלחש פ, ומלחש ד / והורגו] להרגו ד / 42 ראה] נ' הקב"ה

ט, ג תנח' וארא ד; מאן, המקרא, א, עמ' צח—צט. היחידה שלפנינו היתה כנראה במקורה פתיחתא בשאלת הלכה בנוסח 'ילמדנו רבנו' וככזו היא נשתמרה בתנח' ובקטע שפרסם מאן, אך כאן נתערפל מיבנה זה ואבד (וראה מאן, שם, עמ' 389 ולעיל במבוא, עמ' 16). גם ט, א (1) וכן ט, ב הן פתיחתאות על ז 9. 37 תנן — ברכ' ה, א (בשינויים) וראה גם ברכ' לב ע"ב—לג ע"א ויר' ברכ' ה, א (ט ע"א). העומד להתפלל — בתפילת עמידה המשנה מדברת. 39 מה ראו חכמים וכו' — 'שגם המשנה נדרשת במידת סימוכין ובכל המידות' (מהר"ו), וראה גם בר"ר נו, ב (613) בח"נ ומקבילות. להקיש — להשוות, לדמות, מעצם סמיכות העניין. ראה לעיל א, כ (1). ר' יהודה בן פזי — בכמה נסחים: 'יהושע בן פזי' (עח"צ וכך בתנח'); בקטע שפרסם מאן: 'יהושע בן נחמיה'; בדפוס כאן: 'שמעון בן פזי' (וכך מצוטט אצל רבנו בחיי על ז 11). 40 קולה כנחש ילך — ירמיהו מדבר שם על מצריים. השוואת מצריים לנחש גם בת"י לפסוקנו; ברייתא דל"ב מידות, מידה יב (23—24) ועוד. מן ההמשך ברור כי הדרשן מכוון למלכות רומי/ביוני. מה הנחש מלחש והורג — בעקבות קה' י 11 (והשווה קה"ר על אתר). וכוונתו לקול השריקה והרחש שמשמיע הנחש בשעה שהוא מכיש. ר' הוא נחש הוא תנין' (לק"ט). אף המלכות מלחשת והורגת — והוא הולך ומסביר ('הוא נתון וכו'). 41 הוא נתון וכו' — נראה שמכוון להריגת אסירים בלא משפט הוגן, בסתר. 42 מעוקם — גופו מפותל. ראה עוד מאן, המקרא, א, עמ' ק ועמ' ריא; תנ"כ וארא יא; פיוטי ינאי, עמ' פג. 43 מעוקמת דרכיה — אולי 'מעקמת דרכיה' (עח"נ), או 'מעוקמות דרכיה'. ורוצה לומר שמנהגה ומשפטה של המלכות ברמיה הם. לתיאור של משפט רמיה מעין זה ראה מאן, שם, עמ' צט. 44 ותלה — מאן: 'שיתלה'; תנח': 'יתלה' (ועח"נ), וגוססנו טוב פחות. אהרן מצטווה להרים את המטה כנגד פרעה כדי שיראנו (לתל"ה=הר"ם השווה 'תלה עיניו' בלשון חכמים והוא במקרא 'וישא... עיניו'). 45 מזה אתה לוקה — ונראה שיש לסיים את הפתיחתא ב'קח את מטר', מעין האמור בקטע של מאן.

ט, דבר אחר: למה אמר לו נס של תנין? לפי שפרעה נדמה לתנין, שנאמר: [הנני עליך פרעה מלך מצרים] התנין הגדול הרבץ בתוך יארינו (יח' כט 3). כשהיה משה יוצא מלפני פרעה, היה פרעה אומר: אם יבא אצלי בן עמרם אני הורגו, אני צולבו, אני שורפו. וכשהיה משה נכנס — מיד נעשה פרעה מטה.

50 ט,ה(1) ויבא משה ואהרן אל פרעה (ז 10). והלא אהרן היה לו תחלה ליכנס, שהיה גדול ממנו בשנים, ולמה משה? שהיה גדול ממנו בארץ מצרים, שנאמר: גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים (יא 3). דבר אחר: לפי שעשאו הקב"ה אלהים למשה על אהרן, שנאמר: ואתה תהיה לו לאלהים (ד 16), ודרך ארץ הרב נכנס תחלה.

55 ט,ה(2) ויעשו כן כאשר צוה ה' (ז 10). שלא עשו עד ששאל פרעה מהו מופת, כשם שאמר הקב"ה. באותה שעה: וישלך אהרן את מטהו (שם).

תחילה נבד / 51 שהיה גדול] שהרי היה גדול (גדול היה ד) פד / משה] נ' נכנס תחילה ב"ס / 52 שעשאו] שעשה ד / 53 הקב"ה] ח' פ / אלהים למשה] למשה אלהים נפ / 55 פרעה מהו] מהם פרעה נ / 56 באותה] אותה פ, ואותה ד / 59 אתריהם]

נספ, תלה ב, ויתלה ד / את] ח' נב / 46 תנין] התנין א / 48 מטה יוצא] יוצא משה פ / מלפני] מאצל נבפד / פרעה] ח' ד / 49 צולבו] צולו שאנב (ותוקן א"נ"ב") / אני] ואני ד / וכשהיה משה] וכשמשו נ / נעשה פרעה] פרעה נעשה א / 50 לו] ראוי ס, ח' פ / תחלה ליכנס] ליכנס

פ, ד תנח' וארא ג; השווה תנח' שמות כג; פדר"א מ (צה ע"א); מאן, המקרא, א, עמ' רו. 46 דבר אחר — האמור כאן ממשיך את ענין היחידה הקודמת (אף שאין שניהם מעור אחד וממוצא אחד). למה אמר וכו' — מה רמז ה' למשה כשהוא מצווה על אהרן לעשות לפני פרעה את אות התנין? והולך ומשווה את פרעה-התנין למטה, כאילו נאמר: 'יהי התנין [=פרעה] למטה'. 47 התנין — בנה"מ: 'התנים', אך בעשרות כת"י עבריים כלפינו. 48 כשהיה משה יוצא — כשלא עמד לפני המלך. בן עמרם — לשון גנאי וזלזול (תחת 'משה'), וכך כבר במקרא ('בן ישי' [שמ"א כ 27 ועוד]), וראה גם יא, א(2). 49 אני הורגו — בחרב. נעשה פרעה מטה — מעין 'מה המטה אינו נושך' — כך הוא אינו נושך' (ג, יב[3]) והתרברבותו תהיה לאין, 'ישב ודומם' (מ"כ), 'נעשה אלם' (מד"א).

ט, ה(1) תנח' וארא יב; תנ"ב וארא יג. 50 ויבא משה ואהרן — ומהקדמת משה לאהרן לומד המדרש שבסדר זה נכנסו אל המלך ולא לפי גילם (ז 7) ועל כך הוא תוהה ומשיב בשתי דוכים. הראשונה גם במקבילות, השנייה — חסרת-מקבילה. 51 שהיה גדול ממנו — 'ולכן לא רצה אהרן למעט גדולתו בעיני העם' (יפ"ת) ולפי זה שבח הוא לאהרן ולא נפגמת דמות משה, שהיה 'ענו מאד' (במ' יב 3). 52 דבר אחר — השווה לעיל ג, יו(3) ואולי פירוש זה משל עורך המדרש הוא. ט, ה(2) 55 שלא עשו — לא השליכו את המטה קודם שנתבקשו לתת מופת לדבריהם. המדרש ממלא כאן פער בעלילה המקראית: בפס' 9 מודיע ה' למשה 'כי ידבר אליכם פרעה... קח את מטהך והשלך...'. ואילו בפסוקנו מסופר על ההשלכה, ומבהיר המדרש, שקדמה לה בקשת פרעה למופת (והשווה ט, א[1]).

טו ויקרא [גם פרעה] לחכמים ולמכשפים [ויעשו גם הם חרטמי מצרים בלהטיהם כן] (ז 11). באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרר אחריהם כתרנגולת ואמר להם: כך היא אומנותו של אלהיכם? בנוהג שבעולם, 60 בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין לה. כלום מביאין מוריאס לאספמיא? דגים לעכו? אי אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי? מיד שלח והביא תינוקות מן אסכולה שלהם ועשו אף הם כך. ולא עוד אלא אף לאשתו קרא לה ועשתה: ויעשו גם הם חרטמי מצרים — מהן אלו? אף התינוקות של חמש וארבע שנים קרא ועשו כך.

לאשתו קרא] אשתו קרא פ, קרא לאשתו ד / 63 לה] ח' אד / ועשתה] ועשת פ, ג' כך שנאמר ויקרא גם פרעה מהו גם שאף לאשתו קרא ועשתה כך ד / מהן אלו] מיהם אלו אב", מהו (ג' גם ג') אלא ג, גם הם פ, מהו גם ד / אף] אף אלו פ, אפילו ד, ח' א / התינוקות] תינוקות ג / 64 חמש וארבע] ארבע וחמש גבד / קרא] ח' אנב / ועשו

עליהם נב / כתרנגולת] כתרנגולות אס / ואמר] אמר א, ואומר פד / היא] הוא פ, ח' ד / אומנותו] אותותיו ד / אלהיכם] אלהיהם פ / 60 מוליכין] מביאין ב / למקום] במקום ב / מוריאס] מוריס נבספ, מורייס ד / 61 אין] אין נד / הכשפים] המכשפים א, הכשופים ס / ברשותי] ברשותיהן פד / 62 והביא] להביא ב / אסכולה] האסכולא נבס, אסכולא פ, אסכולי ד / אף] ח' ד /

פ, ו תנח' וארא ג; תנ"ב וארא יב. השווה ילקוט, שם, רמז קפא. 58 משחק עליהם — כמו: שוחק, לועג. ומקרר... כתרנגולת — במקומות אחרים (סא"ר כח [155]; תע' כט ע"א [ראה דק"ס למקום, אות מ]) בא ביטוי זה כתיאור לקריאת צער. כאן (וחסר במקבילות) משמעותו: קריאת היתול ולעג. האם יסוד המדרש בתיבת 'ויקרא' שיש בצליליה מלשון קרקור? וראה גם יד"מ. 60 פרקמטיא — מיוונית (προγματε(α): סחורה. מוריאס — ציר של דגים כבושים (יומא ח, ג; כלים י, ה ועוד). ראה עוד קרויס, קדמוניות, ב/א, עמ' 220—222. 61 אספמיא — אולי העיר Πανέας (בנייס של היום) שליד מקורות הירדן. ראה ספרי דב' לט (79) 'פמיס' בקשר לדיון בטיבם של דגים]; הערוך, ערך אספמיא (2); קרויס, מלים שאולות, בערכו; קליין, ארץ הגליל, עמ' 156—157. השם 'אספמיא' מתייחס לכמה ערים ואזורים בארץ ישראל ובסוריה וקשה לדייק בו. מכל מקום, ברור שמדובר במקום שהצטיין במוצרי דגים ומסחרם. דגים לעכו — עיר נמל שהצטיינה בהיקף סחר הדגים שבה. ראה ספרי דב' שם, וקרויס, קדמוניות, שם, עמ' 217. לביטויים דומים השווה בר"ר פו, ה (1058) ולהלן ביחידה הבאה. כל הכשפים ברשותי — 'עשרה קבים כשפים ירדו לעולם תשעה נטלו מצרים' (קיד' מט ע"ב) וראה גם בר"ר, שם, וסא"ר ז (ח) (40—41). ותמה פרעה: מה רצו משה ואהרן להשיג בהביאם כשפים למקום שאין בהם חידוש, ייחוד או הפתעה? 62 אסכולה — מיוונית (σχολή): בית ספר. ועשו אף הם כך — נראה שהוא מדרש על מלות הריבוי שבפסוק ('ויקרא גם פרעה... ויעשו גם הם חרטמי מצרים...'). והשווה תה"ש והפשיטתא, שבעקבותיהם כללו כאן תינוקות של בית רבן ואף את אשת פרעה. וראה מהרז"ו ולהלן ט, (2). 63 מהן אלו? — מי הם הנכללים בלשון הריבוי 'גם הם'? 64 של חמש וארבע שנים — לא ברור אם בא לרבות תינוקות אלו בנוסף לתינוקות 'מן אסכולה' (שהרי לא בכל מקום ולא בכל זמן היה גילם של תלמידי בית הספר זהה), או שמא חורה מסכמת היא והכוונה לאותם ילדים (ראה רד"ל).

65 ט,ז(1) וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינם (ז 12). אמרו למשה: תבן אתה מכניס לים? אמר להם: במתא דירקא ירקא שקול.
ט,ז(2) ויבלע מטה אהרן את מטתם (ז 12). הדא הוא דכתיב: כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה (מש' כט 11). הכסיל מוציא את כל דבריו בפעם אחת, כשבא לדבר עם חבירו, וחכם באחרונה הוא מסלקו. דבר אחר: 70 כל רוחו יוציא כסיל — הרשע הזה, משהוא מוציא לעצתו, אחר כך חכמו של עולם 'באחור' [ישבחנה]. שכן אתה מוצא באחשוורוש, שעמד ובטל מלאכת

עשו נב / כד / כן ב / 65 אמרו נ' יוחני	ס / 68 את ח' נד / 69 כשבא / כשיבא
(יוסני פ) וממרא פד / תבן בן 1 (ותוקן	ד / לדבר / לריב פד / באחרונה / באחור ד /
נ") / 66 מכניס מביא ב / לים לעפרים	70 משהוא מה שהוא א, מי שהוא בפ, שהוא
א"נ"בס"ד / במתא למתא אד, ח' ספ /	ב", ח' ד / מוציא מוצא פ, משהוציא ד /
דירקא ירקא אספד (ותוקן א"), נ' במאתי	לעצתו כל עצתו ד / כד / כן ד / 71 שכן

מ, ז(1) מג' פה ע"א; השווה בר"ר פו, ה (1058); תנ"כ וארא יב. 65 אמר — השווה נוסח ד ומקורו בבבלי, שם. תבן אתה מכניס לים — במקבילות: 'לעפרים' (ועח"נ כאן) — היא העיר חסרים שבגליל, שהצטיינה ביכול התבואה שלה (ראה קליין, ארץ הגליל, עמ' 108—109) וגראה שנשתבש לפנינו. מאידך אפשר לנסות ולהבין את נוסח הפנים כנתינתו: מי שמכניס תבן לים, אין רושם מעשהו ביכר והוא בזבז גמור (אלא שתשובת משה ואהרן לסענה זו לא תהיה ממין העניין). ופתגם הוא (השווה ט, ו) כגון in silvam non ligna feras (=ליער אל נא תביא עצים [הוראטיוס, אצל אלקושי, אוצר פתגמים וניבים לאטיניים]) כנגד מי שמביא דבר או אומר דבר שאין בו כל חידוש. 66 במתא וכו' — גם הוא פתגם: אל מקום (של) ירקות — ירקות הבא! 'מפני ששם באים כל הרצים לקנות ירק' (מ"כ) ושם יש הן ביקוש לירקות הן הבנה בטיבם. וכוונת משה: דווקא אל ארץ מצריים, ארץ הכשפים (וראה לעיל ט, ו) יש טעם בהבאת כשפים.
מ, ז(2) השווה תנח' וארא יב; תנ"כ וארא יב; אסת"ר ב (על א 4); מאן, המקרא, א, עמ' ריב. ליחידה זו מקבילות חלקיות וקטועות בלבד וחלקה חסר-מקבילה, דבר המקשה על פירוש כמה מביטוייה. ייתכן שביסודה היתה פתיחתא (וכך גראה להיות באסת"ר ובמהדורות התנח' וראה מאן, שם, עמ' 392), שנסתיימה בויבלע מטה אהרן את מטותם' (שו' 99 וראה להלן בהערות לשורה זו) ונספתו אליה בטופה כמה דיבורים. 67 כל רוחו וכו' — פסוק זה מביא גם יניי (עמ' פא) בקרובה לסדר על ז 8. 68 הכסיל מוציא וכו' — פראפראזה על הפסוק ממש' הקרובה לדרך בה תובן בתרגום הארמי. בניגוד לחכם, שאינו 'נבהל להשיב' אלא 'אומר על ראשון דאשון ועל אחרון אחרון' (אבות ה, ז), הרי הכסיל הוא 'בהיל לדבר' ו'נבהל להשיב' (אדר"ג גוי"ב מ [110—111]). 69 כשבא לדבר — עח"נ: 'לריב', והוא פירוש הקולע לכוונת המאמר. באחרונה הוא מסלקו — מבין 'ישבחנה' לשון השקטה והכנעה (כמו 'משבית שאון ימים' [תה' סה 8] ופסוק זה אכן בא באסת"ר). וראה רש"י וראב"ע לפסוק ממש'. 'סלק' פירושו גם: ביטול דברים, כגון: 'סלק ר' שמעון... את ר' טרפון' (תוס' מק' ז, יא), היינו: ביטל דבריו. והחכם מבטל דברי הכסיל באחת. דבר אחר וכו' — לא מצאתי במקבילות. הקטע מזהה את ה'כסיל' ב'רשע' ואת ה'חכם' בקב"ה. 70 משהוא מוציא לעצתו — עח"ג והוא קשה לפירוש. ובדוחק גפרש: משעה שהרשע (=משהוא) או: מה שהרשע (משהוא) מה שהוא [ועח"נ] מחליט (=מוציא לעצתו. 'לעצתו' הוא כמו 'את עצתו'; 'מוציא' כאן הוא על דרך 'הוציא שנתו' [עיר' סג ע"א] שפירושו: גמר, סיים). במכירי למש' כט 10: 'מוציא כל עצתו. חכמו של עולם — הקב"ה, והוא בעקבות לשון 'חכם' שבפסוק. האלהים מבטל בסופו של דבר את תוכניתו ועצתו של הרשע, והולך הדרשן ומלגים מסיפור אחשוורוש. 71 שכן אתה מוצא

בית המקדש, לפיכך לא מלך אלא בחציו של עולם. מה כתיב ביה: בהראתו את עשר כבוד מלכותו [ואת יקר תפארת גדולתו] (אס' א 4). אמרו רבותינו: שש תיסוראות היה מראה להם בכל יום ויום ואין אחד מהם דומה לחבירו, 75 ואחר כך הוא משלם לכל גדולי המלכות וכך כמו שכתוב במגלת אחשורוש עד: וחכם בישראל, שהפיל הקב"ה עצתו והרג ושתי. דבר אחר: כל רוחו יוציא כסיל — זה פרעה, שהיה מלעיג על דברי המקום, שהיה סבור מעשה כשפים הם, וקרא לכל בני ביתו לעשות כמותו. הוי: כל רוחו יוציא כסיל — זה פרעה, וחכם באחור ישבחנה — זה הקב"ה, שנאמר בו: חכם לבב (איוב ט 4). באותה 80 שעה אמר הקב"ה: אם בולע תנין את התנינין של מצרים, מנהגו של עולם

גדולה אף תפארת האמור כאן בגדי כהונה גדולה ד / כמו... אחשורוש] ח' ד / 76 עד] ח' בד / בישראל] באחור ישבחנה פד / והרג] והרגו ט, ג' את נבפד / 77 דברי המקום] דבר השם ב, הקב"ה ד / מעשה] שמעשה ד / 78 הם] ח' נב (והושלם נ"ב"), ג' מה שעשו משה ואהרן ד / בני ח' ב / לעשות] ועשו נב / זה פרעה] ח' נס / 79 בו] ח' ד / 80 אמר הקב"ה] ח' ג (והושלם נ"ב) / בולע] יבלע ד / התנינין] תניניהם נבפד / של מצרים] ח' נב /

וכן נ / אתה] את אנב / 72 בחציו] על חציו פד / ביה] בו ב"ספד, ח' נב / 73 רבותינו] ג' ו"ל ד / 74 שש תיסוראות*] ששתי סוראות (שוראות ב, סוראת פ) שאנבספ, ששה גוסין ד / ואין] אין נב / 75 הוא] ג' היה פ, ח' ב / משלם] משלח נפד / המלכות] ג' ור' חייא בר אבא אמר מיני יציאות הראה להם. ר' לוי אמר בגדי כהונה הראה להם. נאמר כאן תפארת גדולתו ונאמר להלן ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך וגו' מה תפארת האמור להלן בגדי כהונה

וכו' — הדיון באחשורוש לקוח מאיזה נוסח של מדרש למגילת אסתר והוא קרוב לנוסח הדפוס של אסת"ר. עמד ובפל וכו' — מזהה את אחשורוש של המגילה עם אחשורוש/ארתחששתא שגזר וביטל את בוני 'בית אלהא די בירושלם' (עז' ד 23—24). ראה גם אסת"ר א (על א 1) ומהרז"ו. 72 לפיכך לא מלך וכו' — 'והלא רג"ב אפרכיות הן בעולם... אחשורוש שלט בחציין' (אסת"ר). וראה גם פדר"א יא (כח ע"ב). 73 אמרו רבותינו — באסת"ר מיוחס המאמר לדברי ר' ינאי וחזקיהו. 74 שש — נפקא ליה מדכתיב "עושר" "כבוד" "מלכותו" "יקר" "תפארת" "גדולתו" (מ"כ) ומספר זה גם באסת"ר וכן במדרש פנים אחרים נו"ב (58); מדרש אבא גוריון א (9) ותרגום שני לפסוק. תיסוראות — מיוונית (θυσιασμός); אוצר. כך, 'תיסוריות', גם במדרש אבא גוריון ומדרש פנים אחרים, שם, וכן במכירי למש' כט 10. בתרגום שני לאס': 'בי גנוי'. בנוסח ד כאן: 'ג'סין' (והוא: γάλα, אוצר). ואין אחד מהם וכו' — במשך 180 ימי המשתה ראו יום יום שישה אוצרות, 'ומה שתיה מראה להם היום לא היה מראה להם למחר' (לק"ט לאס' [90]). 75 ואחר כך הוא משלם — לא מצאתי משפט זה במקבילות והוא נתקטע. במקצת מן הנסחים (וכן המכירי, שם): 'משלח לכל גדולי המלכות' וניתן לפרשו בשתי דרכים: (א) שולח את האוצרות לשריו; (ב) מזמן אליו את שריו. בנוסח ד השלימו כאן כמה דברים מאסת"ר וראה גם מגי' יב ע"א. כמו שכתוב במגלת אחשורוש — כוונתו למדרש כלשהו על מגילת אסתר. גם בנוסח שמו"ר שעמד לפני המכירי נתקטע כאן. 76 עד וחכם בישראל — תיבת 'עד' מסמנת את נקודת הסיום של הציטוט מאותו מדרש למגילה. שהפיל הקב"ה עצתו — לפי העניין: ביטל את עצתו. 77 שהיה סבור מעשה כשפים — כמו שחזרטומיו היו עושים. ראה להלן ט, יא(1). 78 וקרא לכל בני ביתו — השווה לעיל ט, ו. 79 זה הקב"ה — במהדורות התנח"ך: 'זה משה ואהרן שכתוב בהם ויבלע מטה אהרן' וכו', כנראה, נסתיימה הפתיחתא. באותה שעה אמר הקב"ה — למקבילות חלקיות לקטע מכאן ואילך

הוא נחש בולע נחש. אלא יחזור לברייתו ויבלע אותם. מהו: ויבלע מטה אהרן את מטתם? אמר ר' אלעזר: נס בתוך נס. מלמד שחזר המטה לברייתו ובלע אותן. כשראה פרעה כן תמה ואמר: מה אני עושה ומה אילו יאמר למטה: בלע לפרעה ולכסאו — עכשיו בולע אותי?! אמר ר' יוסי בר' חנינא: נס גדול 85 נעשה במטה, שאף על פי שבלע כל אותן המטות שהשליכו, שהיו רבים לעשות מהם עמודים, לא הועבת. וכל מי שהיה רואה אותו היה אומר: זה מטה אהרן. ומכאן שהיה מטה אהרן סימן טוב לעשות בו נסים ונפלאות לדרורות.

ט, ח (1) ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה (ז 14). כועס הוא. מה הכבד כועס, 90 אף לבו של זה נעשה כבד. אינו מבין, כסיל הוא. כי כעס בחיק כסילים ינוח (קה' ז 9). במה מייסרין את הכסיל? במטה, שנאמר: ושבת לגו כסילים (מש' כו 3). אף אתה יסר אותו במטה, שנאמר: והמטה אשר נהפך לנחש תקח

ב" / מהם / נ' עשרה לב"ספד / עמודים / עמרים
ב"ד, עומדים פ / לא* / ולא שאנבס / שהיה
רואה / שהוא רואה ב, שרואה ד / היה אומר
אומר ד, ח' ב (והושלם ב" / 87 ומכאן
מיכאן ד / שהיה) היה פ / בו ח' פ /
90 זה / נ' כועס ס (ונמחק ס" / 91 שנאמר
דכתיב נ / ושבת ... שנאמר) ח' פ /
כסילים / חסר לב לב / 92 אתה ... אותו
משה יסר פרעה ד / והמטה ... לנחש / ואת

81 הוא ח' נ / ויבלע / ובלע אנב / אותם
את חניניהם ד, ח' ספ / מהו ויבלע / ח' ספ /
82 לברייתו לברייתו ב, מטה כברייתו ד /
83 כשראת / נ' אותו נ / כן / אותו ב, ח' נ /
מה ... עושה / ח' ד / אילו / אם ד, נ' אם
נבפ (ונמחק ג" / 84 לפרעה) את פרעה
נ, פרעה ב / עכשיו / נ' הוא נבפד / אותי
אותו בד / 85 נעשה / נ' בו נבפ / כל
ח' ב / 86 לעשות ... עמדים / ח' ב (והושלם

ראה תנח' וארא ג; מאן, שם והאמור כאן בהמשך. להלן מובאים עניינים שונים הקשורים במטה. 81 יחזור לברייתו — ישוב ויהיה הנחש למטה, כפי שמפורט להלן, שהיה לו לומר 'ויבלע נחש אהרן' (ראה מ"כ). השווה גם פיוטי ינאי, עמ' פג: 'נבלעו מטות ותמהו על כן, וכן ת"י, רש"י וראב"ע. 82 אמר ר' אלעזר וכו' — משפט זה בא בהקשר לפסוקנו גם בשבת צו ע"א. 85 שהיו רבים וכו' — המטות היו במספר גדול ועוביים הצטרף למידה נכבדה. עח"ג ומשפט זה לא מצאתי במקבילות (והשווה מדה"ג לפסוק). 86 לא הועבה — וכך בתנח' (וארא ג), בקטע שפרסם מאן ('ולא עבה') ובפיוטי ינאי ('ולא יעבה'), שם. וכל מי שהיה רואה — זיהה את המטה בנקל, שכן לא ניכר מה בא אל קרבו ולא חל בו כל שינוי. מכאן ועד סוף היחידה אין במקבילות 'והמדרש הזה תמוה מאד' (יד"מ והשווה יפ"ח). 87 ומכאן שהיה וכו' — על-פי במ' יז 25 עמד מטה אהרן במשכן 'למשמרת לאות' ואולי יש לאמור כאן קשר למסורת זו.

פ, ח (1) תנח' וארא יב; תנ"כ וארא יד. שני חלקי היחידה עוסקים בתיבת 'כבד'. השני שבהם (לאחר 'ידבר אחר') בא גם במקבילות; הראשון — חסר מקבילה של ממש. 89 כבד לב פרעה — 'לבו של פרעה נהפך לכבד' (לק"ט ושכ"ט) והולך ומפרט. ראה גם פיוטי ינאי, עמ' פג ולהלן יג, ג (2). מה הכבד כועס וכו' — השווה ויק"ר ד, ד (פו) ומקבילות; צוואת נפתלי ב 8 וברכ' סא ע"ב. לפי מקורות אלו מקור הכעס הוא בכבד, והולך הדרשן ומקשר את הלכ"ה הכועס עם האמור בקה' ז 9 על מנהג הכסיל לכעוס, ואחר כך עם הצורך לרדות את הכסיל במטה. 90 אף לבו ... נעשה כבד — ועח"נ. לעניין הכבד ראה עוד לק"ט ושכ"ט. 91 ושבת לגו כסילים — וראה על קישור פסוק זה לפרעה גם מדה"ג, עמ' קטז (חסר מקור); פיוטי ינאי, עמ' פ — פא ומאן, המקרא, א,

בידך (ז 15). דבר אחר: כבוד [לב פרעה]. אמר הקב"ה: רשע! בלשון שהכבדת בו אני מתכבד עליך, שנאמר: וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדתי 95 בפרעה (יד 18).

ט,ח(2) [לך אל פרעה בבקר] הנה יצא המימה (ז 15). למה יוצא המימה? לפי שהיה אותו רשע משתבח ואומר שהוא אלוה ואינו יוצא לנקביו, לפיכך היה יוצא בבקר, בשעה שהוא נצרך תפוש בו.

ט,ח(3) והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך (ז 15). כדי שיתירא פרעה ממנו.

1 ט,ט(1) בזאת תדע כי אני ה' (ז 17). הדא הוא דכתיב: הן אל ישגיב בכחו מי כמזהו מורה (איוב לו 22). בנוהג שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, פתאום מביא עליו, שלא ירגיש בו. והקב"ה הוא מתרה בו

97 שהיה אותו] שאותו ד / רשע] ג' היה ד / ואינו] והוא אינו א / לפיכך] ולפיכך פ / 98 תפוש] תפוס ג / 99 כדי] לפי ג / פרעה] ח' ד / 2 שבעולם] ג' מלך ב / 3 פתאום] ג' הוא ב / עליו] ג' עד ד / הוא	המטה הזה ג / 93 אמר] ג' לו נכפד / רשע] ח' נבפ (והושלם נ"ב) / 94 בו] ג' בלשון נכפד / אני מתכבד] מתכבד אני ג / 96 למה... המימה] ח' פ / למה יוצא] לא היה יוצא אלא ד / למה] ג' היה ב /
--	--

עמ' רכה (והשווה שמו"ר כ, א). לעניין הכאת פרעה ראה גם לעיל ג, יז(4); ט, ב. 93 דבר אחר — בפס' 13 נאמר 'ויתחזק לב פרעה' ואילו כאן: 'כבוד לב פרעה' (ולא, כצפוי: 'חזק לב פרעה') והדרשן מנצל שינוי זה של לשון להצבעה על מימוש הכלל של מידה כנגד מידה, כאילו 'כבוד (לב פרעה)' תמורת 'חזק' הוא יוזמה של פרעה ועליה נענש. ראה גם מהר"ז.

ט,ח(2) תנח' וארא יד; תנ"ב וארא טו; משנת ר"א יט (357); מדה"ג, עמ' קכו; השווה עוד מאן, המקרא, א, עמ' ריג. 96 למה יוצא המימה? — לפירושים אחרים לירידת פרעה ליאור ראה ת"י, מד"א, מ"ק יח ע"א, לק"ט וכן רשב"ם וראב"ע. בעל א"א מגיה כאן: 'למה לא היה יוצא המימה [ראה נוסח ד] אלא בבוקר?' 97 משתבח ואומר שהוא אלוה — וזו 'סאטירה' כנגד אלה שהיו מאליהם את הקיסרים' (גינצבורג, ג, עמ' 279, הערה 175). יוצא לנקביו — ולפי זה 'בלשון נקיה דיבר הכתוב' (מדרש השכם [ספר הליקוט] לגרינהוט, א, עמ' ב) וראה כשר, עמ' לט—מ, סי' נח באריכות), 'והוצרך לגדולים' (מד"א). ראה גם פיוטי ינאי, עמ' פד: 'צר אשר בעיניו התהלל / בוקר לעיניך יתחלל' ואפשר שרומז למסורת שלפנינו (וראה גם ת"י על ז 23). 98 היה יוצא בבוקר — מוקדם, 'כדי שלא יראו בני אדם שעומד בקלח' (מ"כ). בשעה שהוא נצרך וכו' — דברי ה' למשה, והוא קיצור לשון מ'נצרך לנקביו' (שבת פב ע"א ועוד).

ט,ח(3) 99 כדי שיתירא — שהרי אין למטה כל תפקיד של ממש באותה פגישה בין משה ופרעה (ראה להלן פס' 17 ואילך). לק"ט: 'כדי שיכירו ויזכור גם ראשון'.

ט,ט(1) משנת ר"א יא (219); השווה להלן יב, א(1). אפשר שלפנינו פתיחתא על ז 17 — אף שלא שמענו ששימש פסוק זה כראש סדר במנהג מוכר. אפשר גם שלפנינו שריד מפתיחתא על ח 16—17 (גם שם 'הנה יוצא המימה' ולכן ניתן היה להעביר את הפתיחתא לכאן). ראה תנ"ב וארא טו, שם באה פתיחתא על ח 17 בפס' 'שיתה ה' מורה להם' (תה' ט 21). 2 בשר ודם — בנוסח פ: 'מלך בשר ודם', כנהוג בהשוואות רבות בין ה' לבין יצור אנושי. 3 מתרה בו בפרעה — בשל גבורתו של ה' ('ישגיב בכוחו') אין הוא חושש להתרות מפורשות (מעין דרשה על 'מורה' מלשון התראה) ולאפשר למי שהיתרו בו להתגונן מפני העונש או לשוב בתשובה ולהינצל. והולך

בפרעה על כל מכה ומכה כדי שישוּב, הִדָּא הוּא דכתיב: בזאת תדע כי אני ה' 5 [הנה אנכי מכה... על המים אשר ביאר] (ז 17), הנה אנכי נגף [את כל גבולך בצפרדעים] (ז 27), הנה יד ה' הִיָּה [במקנך] (ט 3), שלח העז את מקנך (ט 19).

ט,ט(2) על המים אשר ביאר [ונהפכו לדם] (ז 17). אמר הקב"ה: הִכָּה אֱלֹהֵי תחלה ואחר כך עמו. משל ההדיוט: מחא אלהיא ויבהתון כומריא. וכן הוא 10 אומר: יפקד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (יש' כד 21). והדגה אשר ביאר [תמות] (ז 18).

ט,י(1) [ויאמר ה' אל משה] אמר אל אהרן קח מטר [ונטה ירך על מימי מצרים] (ז 19). אמר ר' תנחום: למה לא לקו המים על ידי משה? כך אמר לו הקב"ה: המים ששמרוך בשעה שהושלכת ליאור, אינו דין שילקו על ירך. 15 לפיכך לקו על ידי אהרן.

[ההדיוט] הדיוט אנסד, נ' אומר נ"ד / מחא מחי אנספד / אלהיא / אלהאי ש, אלהא נ / ויבהתון / ויבהתון נ / 10 במרום / נ' ואחר כך ד / 11 והדגה... תמות] ח' ב (והושלם ב") / 12 אהרן / הכהנים שא (ונמחק ש"א"), נ' אחיך שאס / 13 כך ח' נבד / 14 ששמרוך / ששימרוך נד / בשעה שהושלכת] כשהושלכת ד / ירך / ירך נ / 15 לפיכך לקו / לפיכך ילקו ב, חייך לא ילקו

ח' נ / מתרה] מתרא פ / בו בפרעה] בו נ, לפרעה ד / 4 שישוב] נ' בו ספד / 6 הנה... במקנך] ח' ד / 8 לדם] נ' למת לקו המים תחילה (נ' בדם נפד) לפי (מפני פד) שפרעה והמצריים (שהמצריים ופרעה ב) עובדים ליאור (את היאור נ) א"נפד / אמר הקב"ה] ח' נב / הכה... תחלה] תחלה הכה אלוהו נ / הכה] אכה ד / אלוהו] אלו א / 9 משל ההדיוט] ח' ב (והושלם ב") /

ומוכיר ארבעה מקרים שהודיע ה' מראש לפרעה על המכה העתידה. ראה גם מאן, המקרא, א, עמ' ריב ורבנו בחיי על ח 17 (המביא את האמור כאן בשם 'מדרש').

ט, ט(2) תנח' וארא יג; תנ"ב וארא יד; השווה תנח' בא ד; בר' רבתי, עמ' 171; מכי' בשלח ב (125). 8 ונהפכו לדם — וראה במהדורות התנח' ובכמה נסחים (עח"ג) המפרשים את השאלה שהקטע משיב עליה. הכה אלוהו וכו' — אין הקב"ה עתיד ליפרע מן המלכיות... עד שיפרע משריתן תחילה' (מכי' [לחילוף 'שר' — 'אלוה' ראה אורבך, חו"ל, עמ' 117, הערה 10]). על עבודת המצרים ליאור מסופר מפורשות בכמה נסחים כאן (עח"ג) והשווה להלן ט, יא(4). 9 משל ההדיוט — פתגם עממי, קצוב ומחורז, בלשון העם: הכה האלהים ויבושו הכמרים (וראה גינצבורג, ג, עמ' 279, הערה 176). וכן הוא אומר — פסוק ראיה זה חסר ממהדורות התנח' אך בא במכ"י. ממנו לומדים שהענשת צבא המרום קודמת להענשת מלכי האדמה. 11 והדגה אשר וכו' — ירך המדרש לתיבא פסוקים בפרשה שעומד בו אף שאינו דורש' (מהרז"ו), וראה לעיל בראש ה, כ(2). ט, י(1) תנח' וארא יד; משנת ר"א יט (345); ת"י לשמ' ח 2, 12; והזהיר א ע"א; השווה גם שמו"ר כ, א. 13 אמר ר' תנחום — במשנת ר"א ובתנח' (וכן בזההיר) דן ר' תנחום (תנחומא) כאחת במכת דם (וצפרדע) ובמכת כינים — שאף היא הובאה בידי אהרן — ו'המסדר של שמות רבה חילק מאמרו של ר' תנחום לשלוש דרשות... מכת דם [כאן]... מכת צפרדע (להלן, י ד[1])... מכת כינים (להלן, י ז[1])...'. (כשר, עמ' מד, סי' פ וראה דבריו במילואים, שם, עמ' 124). וראה עוד יא, ה(2). 14 אינו דין וכו' — משום 'בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה

ט,י(2) ונטה ידך על מימי מצרים [על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם] (ז 19) — הכל מה שביאור ובאגמים ובנהרות. ועל כל מקוה מימיהם (שם) — מה שבקיתון. והיה דם בכל ארץ מצרים (שם) — אפילו המצרי רוקק כולו דם. ט,י(3) מפני מה הביא הקב"ה עליהם דם? מדה כנגד מדה, שכן אמר 20 לאברהם: וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי (בר' טו 14). לפי שלא היו מניחין בנות ישראל לטבול מטומאתן, כדי שלא יהו פרים ורבים. לפיכך לקו המים בדם. ויעשו כן משה ואהרן וגו' (ז 20).

ט,י(4) [ולא יכלו מצרים לשחות מים] (ז 21). אמר ר"ל ברבי: ממכת הרם

אלא ד / 16 ונטה... ובנהרות] ח' ס / 17 מימיהם] נ' אפי' א" / 18 שבקיתון] שבקיתונין ס / אפילו] נ' מה א"נבפד / המצרי] שהמצרי ג, שמצרי בפד / כולו דם] דם היה ד / 19 מפני דם מפני פ / דם

ח' פ / שכן] שכך ד / 20 מציתין... ישראל] בנות ישראל מניחין ג / 22 ויעשו... וגו'] ח' ס, נ' והדגה אשר ביאור וגו' נפד / 23 ולא... מים] ח' שאסר / ר"ל ברבי] ר"ל א, ר' אבין (נ' הלוי ברבי

קלא' (ב"ק צב ע"ב; וראה במ"ר כב, ד ושמו"ר כ, א). לשון 'אינו דין' נאמר כאן בניחותא (ראה אלבק, בר"ר, עמ' 25) ומשמעו: אין זה מן היושר והצדק.

ט, י(2) תנח' וארא יג; תנ"ב וארא יד; השווה משנת ר"א יט (344). ריבוי הלשונות שבפסוק קורא לדרשן לתת טעם לכל אחד מחלקי הפסוק כשלעצמו. השווה גם להלן ט, יא(6). 17 הכל מה וכו' — בתנח': 'הכה'. פראפראזה (בשינוי סדר הדברים) על האמור בפסוק. 18 בקיתון — תקיתון (מיוונית: σκαθον) הוא הכד מחרס או ממתכת שממנו היו שותים מים (ראה להלן ט, י[4] וכן 'שותה'... קיתון של מים' [תצ' ל ע"ב]) וראה קרויס, קדמוניות, ב/א, עמ' 112—113; ברנד, כלי חרס, עמ' תקיה—תקכה. כוונת המדרש לומר, כי 'כל מקוה מימיהם' בא לרבות מים שנקוו בבתים ומוכנים היו לשתייה. אפילו המצרי רוקק וכו' — רוקו של המצרי נעשה דם לאחר שיצא מפיו. המדרש מביא לאבסורד את הקביעה כי כל הנזולים במצריים נעשו דם.

ט, י(3) תנח' וארא יד; סא"ר ז (ח) (40—41); מאן, המקרא, א, עמ' ריד—רטו; השווה תנח' בא ד; תנ"ב בא ה; משנת ר"א יט (344—356). 18 מדה כנגד מדה — ראיית מכות מצריים כולן כעונש מידה כנגד מידה חזרת במדרשנו להלן תוך דיון במכות כולן, להוציא מכת חושך (וראה להלן יד, ג[1]) ומכת בכורות (ראה י, ד[2]; י, ז[2]; יא, ג[5]; יא, ד[1]; יא, ה[3]; יב, ג[2]; יג, ו[1]). בתנח', בקטע שפרסם מאן ובסא"ר באות כל היחידות האלה יחד, כגוש אחד, ונראה בעליל כיצד פיצל עורך שמו"ר יחידה מגובשת ושיבץ את חלקיה במקומם על-פי סדר המקרא. בתנח' ובתנ"ב (בא) וכן במשנת ר"א יחידות דומות, אך יש חילוק בפרטים. ניצנים לתפיסה זו באים כבר בספר החיצוני 'חכמת שלמה' (פרקים יא—ט). שכן אמר לאברהם — ועיקר המדרש על תיבת דן, דהיינו שיש כאן דין צדק (ולא ענישה גרידא). ראה גם לעיל ג, י. 20 שלא היו מניחין וכו' — הסבר זה — הקושר דם בדם ומים במים — בא גם בתנח', בקטע שפרסם מאן ובסא"ר. בתנ"ב: 'הם [המצרים] חשבו להם שיהיו שואבי מימיהם' ולכן לקו המים. על-פי ספר חכמת שלמה נענשו המצרים בדם על רצח ילדי ישראל (יא, ו). לנסיגנות המצרים למנוע את בני ישראל מלפרות ראה גם לעיל א, יב(1), (2). 22 ויעשו כן משה ואהרן — על פסוק זה יובא חומר במדרש להלן, ט, יא(5) וראה שם וכן יד"מ.

ט, י(4) תנח' וארא יג (חלקו מדפוס מנטובה ואילך); תנ"ב וארא יד; תנ"ב בא ג; שו"ט עח, י

העשירו ישראל. כיצד? המצרי וישראל בבית אחת והגגית מלאה מים, ומצרי 25 הולך למלא את הקיתון ממנה, מוציאה מלאה דם, וישראל שותה מים. אומר לו: תן לי מעט מים בידך. נוטל לו ונעשין דם. אומר לו: נשתה אני ואתה בקערה אחת, וישראל שותה מים והמצרי שותה דם. עד שמוכר בדמים. מיד העשירו.

ט,יא(1) ויעשו כן חרטמי מצרים [בלטיהם] (ז 22). מלמד שהיו סבורים 30 שהיו מעשה כשפים.

ט,יא(2) בלטיהם (ז 22). אמר ר' איבו בר נגרי אמר ר' חייא בר אבא:

פד) נפד, ר' אבון ב, ר' לוי כדבי ס / ממכת] מכת פ / הדם] דם ד / 24 המצרי וישראל] ישראל והמצרי נב / אחת] א' נס, אחד פד / ומצרי] והמצרי נ / 25 הולך] הלך ד / למלא את] למלא תחת ש, למלא ד / ממנה] מתוכה ד / מוציאה] ומציאה נב / שותה] נ' ממנה נ / מים] נ' מתוך הגיגית ומצרי (והמצרי פד) בספד, נ' והמצרי הולך למלא את הקיתון נ (ונמחק: הולך... הקיתון נ") / 26 לוי] ח' נ / לי] נ' בידך פד / בידך] ח' נפד / נוטל] נותן א"בפ, נותן נד / ונעשין] ונעשה נב, ועשים פ,

ונעשו ד / אומר] אמר פ, ואמר ד / 27 בקערה] מקערה נ, מן קערה בפד / וישראל] והישראל א, ישראל ב, המצרי פ / מים] דם פ / והמצרי] ומצרי נד, וישראל פ, נ' מתוך הגגית שא / שותה] ח' נבד / דם] מים פ / עד שמוכר] וכשהיה לוקח מישראל נבד / בדמים] נ' הוא (ח' בד) היה שותה מים נבד / מיד] ומכאן נ, משם ב, עד ס, מיכאן ד / 28 העשירו] שהעשירו ס, נ' ישראל ד / 30 שהיו] שהיה אס / 31 בלטיהם... אבא] ח' נבפ (והושלם ב") /

(349); השווה סא"ר ז (ח) (41); משנת ר"א יט (345); דב"ר ג, ח; במ"ר ט, יד. המדרש עוסק ב'ולא יכלו מצרים לשחות מים' ולומד הימנו את היפוכו: בני ישראל יכלו אף יכלו, והוא הולך ומדגים ענין זה בשלוש דוגמאות. בכמה מכות מספר כבר המקרא על הפרדה בין ישראל למצרים ורעיון זה גם באשר לדם כבר ידוע היה ליוספוס (קדמוניות, ו, יד, א, שו' 295) ולפילון (חיי משה, א 144) והוא משתלב כאן בשאלת מקורו של הממון שהוציאו בני ישראל ממצריים, ו'דריש דם מהוראת דמים וכסף' (יפ"ת והשווה ראב"ע). 23 אמר ר"ל ברבי — ועח"נ. בתנח"י: ר' אבין הלוי ברבי; תנ"כ: ר' אבין הלוי (=הערוך, ערך גגית [1] בשם ילמדנו); שר"ט: ר' אבין. 24 נגינת, קיתון — על הקיתון ראה לעיל ט, י(2). הנגיגית, שהיא גדולה מן הקיתון, שימשה כנראה לשמירת כמות מרובה של מי שתייה. ראה ברנד, כלי חרס, עמ' פג—פה. 25 וישראל שותה מים — מן הנגיגית (ועח"נ). אומר לו — מצרי לישראל. 26 נוטל — ברוב הנסחים 'נותן' (וברישא דמשפט: 'תן לי'), אך אפשר לקיים גם את חיבת 'נוטל' אם נפרשה במשמעות של: לוקח בעבור, למען (כמו 'טול לי רב שבתם' [ברכ' סב ע"ב] שענינו: קח למעני). 27 קערה — הוא כלי שטוח ורחב (ועל-פי רוב עשוי חרס) שיכולים לשחות ממנו כמה אנשים בעת ובעונה אחת, שלא כקיתון, שפתחו צר (ראה ברנד, שם, עמ' תקו—תקטז; הערת בובר בלק"ט, עמ' 36, אות כב). וראה עוד ט, יא(7).

ט, יא(1) וראה להלן י, ד(4). 29 מלמד וכו' — לא נראה לי לקשור יחידה זו לבאה אחריה. מטרתה להסביר את תיבות 'ויעשו כן', שמהן משתמע לכאורה שוויון בין מה שעשה אהרן לבין מה שעשו החרטומים, וטוען, כי רק לדעת החרטומים היו מעשיו של אהרן 'מעשה כשפים' ולכן סברו שהם עושים כמוהו. השווה גם לעיל ט, ז(2). 30 מעשה כשפים — ראה להלן בסוף היחידה הבאה.

ט, יא(2) סנה' סז ע"ב; תנח"י וארא יד; להלן י, ד(4). מתוך נסיון של הבחנה בין צורות

'בלטיהם' אלו מעשה שדים, 'בלהטיהם' (ז 11) אלו מעשה כשפים. וכן הוא אומר: ואת להט החרב המתהפכת (בר' ג 24), לפי שמעשה כשפים על ידי מלאכי חבלה נעשין.

ט,יא(3) ויפן פרעה [ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת] (ז 23). לא חשש, שלא הרגיש במכת האלהים.

ט,יא(4) ויחפרו כל מצרים [סביבת היאר] (ז 24). ר' יהודה אומר: הזכור של יאור לקה. ר' נחמיה אומר: מלמעלה ומלמטה לקה וכל מצרים לקו מימיה בדם. אמר לו ר' יהודה: ומה אני מקיים 'ויחפרו כל מצרים סביבת היאר'? 40 אמר לו: לפי שהיו המצריים אומרים: כל המים שראו משה ואהרן נעשו דם,

36 שלא] ולא ד / במכת] במעשה ב (ותוקן	ר' ור' ד / נחמיה] נחמיה נבפ / אנמר]
ב" / 37 הזכור של] ח' ד / 38 יאור]	אמר סד / 39 אמר לו ר' / א"ר נ /
היאור אנ, מצרים ב (ותוקן ב"), שביאור ד /	40 שראו] שהיו רואין ד / נעשו] נעשין ד /

'להטיהם' ו'לטיהם' מדבר המדרש על סוגים שונים של מעשים מאגיים (ות"א בתרגומו לא תבחין בין שתי הצורות). 'מכשפים' נזכרים בפס' 11 ואולי מכאן ראית 'להטיהם' כמעשה כשפים דווקא, וראה עוד המהרש"א לבבלי. 32 מעשה שדים — 'שנסתרין ואינן נראין' (רש"י לבבלי) ולא כאמור ביחידה הקודמת! מעשה כשפים — 'שאינו עושה על ידי שדים אלא מעצמו' (רש"י), היינו על-ידי היפוך שחל בחפץ עצמו, ללא תיווכם של שדים נעלמים. וכן הוא אומר — כראיה כי לשון 'להט' נופל על מעשה כשפים, 'ולא על ידי שדים היתה מתהפכת אלא מאליה' (רש"י), אך בבר"ר כא, ט (203): 'המתהפכת — פעמים רוחות פעמים מלאכים' (וראה מיד להלן). 33 לפי שמעשה כשפים וכו' — משפט זה חסר מן הבבלי והוא סותר לאמור עד כאן (אם נזהה שדים במלאכי חבלה) ונראה שהובא ממסורת אחרת. עם זה אולי יש לתקן את הטכסט (כמו שהוא במקצת מעדי הנוסח של הבבלי — כגון הערוך, ערך לט [ג] — וממפרשיו): "'בלהטיהם" ... מעשה שדים, "בלטיהם" ... מעשה כשפים' והכל אתי שפיר, כולל האמור בבר"ר, שם, וביחידה הקודמת, אבל ראה עוד להלן י, ד(4); י, ז(3), (4).

ט, יא(3) 35 חשש — נתן דעתו על הדבר, דאג, והוא פירוש ל'לא שת לבו'. 36 שלא הרגיש — מפני שלא הרגיש. אולי משום ש'מכת דם לא לקה בה פרעה' (משנת ר"א יט [346] והאזה גם שכ"ט) ואולי משום שלא ראה במכת הדם את מעשה האלהים, וראה דברים קרובים בכר' רבת, עמ' 171.

ט, יא(4) 37 הזכור של יאור — המקום שממנו נובע היאור, מקורו. ראה בבלי בכ' נה ע"א: 'זכרותיה דירדנא ממערב פמיס' (היא בניהא של היום), השווה ירו' שבת יד, ד (יד ע"ד): 'זכרותה דדוריי' (שמו של נהר ?) וראה ש' ליברמן (JQR 36 [1946], עמ' 321) המביא ראיות על מנהגי הגויים בימי תנ"ל לעבוד למקורו של הנהר שראו בו אל. בדפוס לא הובנה התיבה ולכן הושמטה, והתקשו פרשנים בהבהרת העניין (ראה רד"ל ומהרז"ו וכן כשר, כרך ט, עמ' 125—126). 38 ר' נחמיה וכו' — על-פי ההקשר יש לפרש, שלדעת ר' נחמיה לקו כל מי מצריים, שביאור ושמתחת לארץ גם יחד. 'מלמעלה ומלמטה' יכול להיות מרימוס שעניינו: הכל בכל מכל. ראה עוד ט, יא(5). 39 אמר לו ר' יהודה וכו' — מקשה עליו, שכן לפי הבנתו 'ויחפרו כל מצרים סביבת היאר מים לשתות' (פס' 24) מלמד, שמצאו המצרים מי שתייה ממה שחפרו ומשמע שרק היאור לקה בדם (ממקורו והלאה). 40 אמר לו וכו' — לפי ר' נחמיה רק חפשו המצרים מים בחפירות

העשירו ישראל. כיצד? המצרי וישראל בבית אחת והגגית מלאה מים, ומצרי 25 הולך למלא את הקיתון ממנה, מוציאה מלאה דם, וישראל שותה מים. אומר לו: חן לי מעט מים בידך. נוטל לו ונעשין דם. אומר לו: נשתה אני ואתה בקערה אחת, וישראל שותה מים והמצרי שותה דם. עד שמוכר בדמים. מיד העשירו.

ט,יא(1) ויעשו כן חרטמי מצרים [בלטיהם] (ז 22). מלמד שהיו סבורים 30 שהיו מעשה כשפים.

ט,יא(2) בלטיהם (ז 22). אמר ר' איבו בר נגרי אמר ר' חייא בר אבא:

ונעשו ד / אומר] אמר פ, ואומר ד / 27 בקערה] מקערה ג, מן קערה בפד / וישראל] וישראל א, ישראל ב, המצרי פ / מים] דם פ / והמצרי*] ומצרי ג, וישראל פ, ג' מתוך הגגית שא / שותה] ח' נבד / דם] מים פ / עד שמוכר] וכשהיה לוקח מישראל נבד / בדמים] ג' הוא (ח' בד) היה שותה מים נבד / מיד] ומכאן ג, משם ב, עד ס, מיכאן ד / 28 העשירו] שהעשירו ס, ג' ישראל ד / 30 שהיו] שהיה אס / 31 בלטיהם... אבא] ח' נבפ (והושלם ב") /

פד) נפד, ר' אבון ב, ר' לוי כדבי ס / ממכת] מכת פ / הדם] דם ד / 24 המצרי וישראל] ישראל והמצרי נב / אחת] א' נס, אחד פד / ומצרי] והמצרי ג / 25 הולך] הלך ד / למלא את*] למלא תחת ש, למלא ד / ממנה] מתוכה ד / מוציאה] ומוציאה נב / שותה] ג' ממנה ג / מים] ג' מתוך הגגית ומצרי (והמצרי פד) בספד, ג' והמצרי הולך למלא את הקיתון ג (ונמחק: הולך... הקיתון ג) / 26 לוי] ח' ג / לי] ג' בידך פד / בידך] ח' נפד / נוטל] נותן א"בפ, נותן ג' / ונעשין] ונעשה נב, ועושים פ,

(349); השווה ס"א ר ז (ח) (41); משנת ר"א יט (345); דב"ר ג, ח; במ"ר ט, יד. המדרש עוסק ב'לא יכלו מצרים לשחות מים' ולומד הימנו את היפוכו: בני ישראל יכלו אף יכלו, והוא הולך ומדגים ענין זה בשלוש דוגמאות. בכמה מכות מספר כבר המקרא על הפרדה בין ישראל למצרים ורעיון זה גם באשר לדם כבר ידוע היה ליוספוס (קדמוניות, 11, יד, א, שו' 295) ולפילון (חיי משה, א 144) והוא משתלב כאן בשאלת מקורו של הממון שהוציאו בני ישראל ממצריים, וידיד דם מהוראת דמים וכסף' (יפ"ת והשווה ראב"ע). 23 אמר ר"ל ברבי — ועח"נ. בתנח"י: ר' אבין הלוי ברבי; תנ"כ: ר' אבין הלוי' (=הערוך, ערך גגית [1] בשם ילמדנו); שו"ט: ר' אבין. 24 גיגית, קיתון — על הקיתון ראה לעיל ט, (2). הגיגית, שהיא גדולה מן הקיתון, שימשה כנראה לשמירת כמות מרובה של מי שתייה. ראה ברנד, כלי חרס, עמ' פג—פה. 25 וישראל שותה מים — מן הגיגית (ועח"נ). אומר לו — מצרי לישראל. 26 נוטל — ברוב הנסחים 'נותן' (וברישא דמשפט: 'תן לי'), אך אפשר לקיים גם את תיבת 'נוטל' אם נפרשה במשמעות של: לוקח בעבור, למען (כמו 'טול לי רב שבהם' [ברכ' סב ע"ב] שענינו: קח למעני). 27 קערה — הוא כלי שטוח ורחב (ועל-פי רוב עשוי חרס) שיכולים לשחות ממנו כמה אנשים בעת ובעונה אחת, שלא כקיתון, שפתחו צר (ראה ברנד, שם, עמ' תקו—תקטו; הערת בובר בלק"ט, עמ' 36, אות כב). וראה עוד ט, יא(7). פ, יא(1) וראה להלן י, ד(4). 29 מלמד וכו' — לא נראה לי לקשור יחידה זו לבאה אחריה. מטרתה להסביר את תיבות 'ויעשו כן', שמהן משתמע לכאורה שוויון בין מה שעשה אהרן לבין מה שעשו החרטומים, וטוען, כי רק לדעת החרטומים היו מעשיו של אהרן 'מעשה כשפים' ולכן סברו שהם עושים כמוהו. השווה גם לעיל ט, ז(2). 30 מעשה כשפים — ראה להלן בסוף היחידה הבאה.

פ, יא(2) סנה' סז ע"ב; תנח"י וארא יד; להלן י, ד(4). מתוך נסיון של הבחנה בין צורות

'בלטיהם' אלו מעשה שדים, 'בלהטיהם' (ז' 11) אלו מעשה כשפים. וכן הוא אומר: ואת להט החרב המתהפכת (בר' ג' 24), לפי שמעשה כשפים על ידי מלאכי חבלה נעשין.

35 ט,יא(3) ויפן פרעה [ויבא אל ביתו ולא שם לבו גם לזאת] (ז' 23). לא חשש, שלא הרגיש במכת האלהים.

ט,יא(4) ויחפרו כל מצרים [סביבת היאר] (ז' 24). ר' יהודה אומר: הזכור של יאור לקה. ר' נחמיה אומר: מלמעלה ומלמטה לקה וכל מצרים לקו מימיה בדם. אמר לו ר' יהודה: ומה אני מקיים 'ויחפרו כל מצרים סביבת היאר'? 40 אמר לו: לפי שהיו המצריים אומרים: כל המים שראו משה ואהרן נעשו דם,

36 שלא] ולא ד' / במכת] במעשה ב' (ותוקן	ר' ור' ד' / נחמיה] נחמיה נבפ' / אומר]
ב'") / 37 הזכור של] ח' ד' / 38 יאור]	אמר סד' / 39 אמר לו ר' א"ר נ' /
היאור אג, מצרים ב' (ותוקן ב'"), שביאור ד' /	40 שראו] שהיו רואין ד' / נעשו] נעשין ד' /

'להטיהם' ו'לטיהם' מדבר המדרש על סוגים שונים של מעשים מאגיים (ות"א בתרגומו לא הבחין בין שתי הצורות). 'מכשפים' נזכרים בפס' 11 ואולי מכאן ראיית 'להטיהם' כמעשה כשפים דווקא, וראה עוד המהרש"א לבבלי. 32 מעשה שדים — 'שנסתרין ואינן נראין' (רש"י לבבלי) ולא כאמור ביחידה הקודמת! מעשה כשפים — 'שאינו עושה על ידי שדים אלא מעצמו' (רש"י), היינו על-ידי היפוך שחל בחפץ עצמו, ללא תיוכם של שדים נעלמים. וכן הוא אומר — כראה כי לשון 'להט' נופל על מעשה כשפים, 'ולא על ידי שדים היתה מתהפכת אלא מאליה' (רש"י), אך בבר"ר כא, ט (203): 'המתהפכת — פעמים רוחות פעמים מלאכים' (וראה מייד להלן). 33 לפי שמעשה כשפים וכו' — משפט זה חסר מן הבבלי והוא סותר לאמור עד כאן (אם נוזה שדים במלאכי חבלה) ונראה שהובא ממסורת אחרת. עם זה אולי יש לתקן את הטכסט (כמו שהוא במקצת מעדי הנוסח של הבבלי — כגון הערוך, ערך לט [ג] — וממפרשיו): "'בלהטיהם" ... מעשה שדים, "בלטיהם" ... מעשה כשפים' והכל אתי שפיר, כולל האמור בבר"ר, שם, וביחידה הקודמת, אבל ראה עוד להלן י, ד(4); י, ז(3), (4).

ט, יא(3) 35 חשש — נתן דעתו על הדבר, דאג, והוא פידוש ל'לא שם לבו'. 36 שלא הרגיש — מפני שלא הרגיש. אולי משום ש'מכת דם לא לקה בה פרעה' (משנת ר"א יט [346] וראה גם שכ"ט) ואולי משום שלא ראה במכת הדם את מעשה האלהים. וראה דברים קרובים בבר' רבת, עמ' 171.

ט, יא(4) 37 הזכור של יאור — המקום שממנו נובע היאור, מקורו. ראה בבלי בכ' נה ע"א: 'זכרותיה דירדנא ממערב פמיס' (היא בניהאס של היום), השווה ירו' שבת יד, ד (יד ע"ד): 'זכרותה דדור' (שמו של נהר ז) וראה ש' ליברמן (JQR 36 [1946], עמ' 321) המביא ראיות על מנהגי הגויים בימי חז"ל לעבוד למקורו של הנהר שראו בו אל. בדפוס לא הובנה התיבה ולכן הושמטה, והתקשו פרשנים בהבהרת העניין (ראה רד"ל ומהרז"ו וכן כשר, כרך ט, עמ' 125—126). 38 ר' נחמיה וכו' — על-פי התקשר יש לפרש, שלדעת ר' נחמיה לקו כל מי מצריים, שביאחד ושמתחת לארץ גם יחד. 'מלמעלה ומלמטה' יכול להיות מרימוס שעניינו: הכל בכל מכל. ראה עוד ט, יא(5). 39 אמר לו ר' יהודה וכו' — מקשה עליו, שכן לפי הבנתו 'ויחפרו כל מצרים סביבת היאר מים לשתות' (פס' 24) מלמד, שמצאו המצרים מי שתייה ממה שחפרו ומשמע שרק היאור לקה בדם (ממקורו והלאה). 40 אמר לו וכו' — לפי ר' נחמיה רק חפשו המצרים מים בחפירות

וחיו חופרים להוציא מים לשתות ממה שלא ראו בעיניהם.

ט,יא(5) אמר ר' ברכיה: מאי דכתיב — ויהפכו כל המים אשר ביאר לדם (ז 20) ? משל לעבר שהיה לוקה בפני רבו. מה שהיה לוקה על מעיו היה הופך עצמו ולוקה על גופו. כך היה היאור מהפך עצמו כדי שלא תשלוט בו המכה 45 ולא היה מועיל, שכלו נהפך דם.

ט,יא(6) אמר ר' יוסי בר אבין: כלל ופרט וכלל — אי אתה דן אלא כעין הפרט. על מימי מצרים (ז 19) — הרי זה כלל א'; על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם (שם) — הרי זה פרט; ועל כל מקוה מימיהם (שם) — הרי זה כלל אחר. מה אתה מרבה? כל הדומין להם.

נ' לו ג' / דם] לדם אנד / 47 א' / ח'
גבספד / 48 הרי זה] ח' ד' / הרי זה? ..
להם] ח' ס' / זה? ח' ד' / 49 אחר] א' א'

41 שלא ראו בעיניהם] שאין עיניהן רואות
(רואין ד') גבספד / 42 ברכיה] ברכיא פ'
43 בפני] לפני ד' / הופך] נ' את ג', נ' על ד'
44 מהפך] הופך ג' / בו] ח' פ' / 45 מועיל]

שחפרו, אך 'לא היו מוצאין אלא דם' (מ"כ והשווה מדה"ג) ובא פס' 24 לספר מה עשו המצרים, אך לא על מציאת מים. 41 שלא ראו בעיניהם — מוסב על משה ואהרן.

פ, יא(5) שלוש היחידות הבאות מחזירות את הדין לפס' 19—20 (לאחר שכבר עסק המדרש בפס' 22—24) ונראה שהיחידות ט, יא(1)—(4) — ששלוש מהן חסרות מקבילה — נשאבו יחד ממקור אחד והובאו כגוש שקטע את רצף המדרש. הבאת הפסוק ז 20 בסוף יחידה ט, י(3) — מבלי שצורפו אליו דברי מדרש — תומכת בהשערה זו. 42 ויהפכו — דורש צורת נפעל זו לא במשמעה הפאסיבי (מי שהפכוהו) אלא בזה האקטיבי (כמו: 'נהפך עלי לבי' [הר' יא 8] וראה גם יהו' ח 20). 43 מה שהיה — כמו: 'משהיה' (בתיבה אחת), מאחר שהיה. לוקה — בשוט, רצועה או מקל. את מוכי בית-דין נהגו להכות ברצועה מעור עגל על חום ועל כתפיהם (מכות ג, יג), אך לפנינו מדובר כנראה באדון המכה את עבדו מסיבה מן הסיבות. מעיו — הבטן, בניגוד ל'גוף', שמשמעו כאן כמו גב, גו. הלקאת הגב גורמת לסבל פחות מהלקאת הבטן ולכן 'הפך עצמו... שלא ירגיש כל כך' (מ"כ). 44 כך היה היאור וכו' — 'והנמשל קשה מאוד להולמו. איך שייך ביאר שהוא עצמו יהפך ומה הפרש בין חלק זה של יאור לחלק זה' (מהרז"ו), וראה לעיל ט, יא(4) על היאור שלקה 'מלמעלה ומלמטה'.

פ, יא(6) השווה לעיל ט, י(2). 46 כלל ופרט וכלל — מ"ג המידות שהתורה נדרשת בהן על-פי שיטת בית ר' ישמעאל. היא עומדת על לשונות הפירוט שבפסוק: תחילה באה הגדרה מכלילה ('כלל'), לאחריה פירוט היחידות הנכללות בהגדרה ('פרט') ולאחריה שוב הכללה ('כלל'). היות 'כלל ופרט' — אין בכלל אלא מה שבפרט' (ריש ספרא), ו'פרט וכלל' — נעשה הכלל מוסיף על הפרט' (שם), עולה מצירוף שני אלה, שבמקרה של 'כלל ופרט וכלל' יש לקבל מה שגמנה בפרט וכן כל הדומה לו. 47 כלל א' — כנראה 'אחד' (ובהמשך: 'כלל אחר') ועח"נ. הוספת תארים אלה ('אחד', 'אחר') אינה מקובלת. 49 מה אתה מרבה וכו' — לשון זו — שיש בה חיבת 'מרבה' — היא על-פי שיטת ר' עקיבא, 'שהיה דורש את כל התורה בריבה ומיעט' (שבי' כו ע"א), שיטה קרובה — אך לא זהה! — לזו שהיה ר' ישמעאל מכנה בשם 'כלל ופרט'. ועירוב של הטרמינו-לוגיה של ר' ישמעאל ור' עקיבא לפנינו. שאלת המדרש כאן היא: מה הוא 'כעין הפרט' שיש ללמוד מן הפסוק? ומשיב: כל הדומה לנהר, יאור ואגם, היינו מקווי מים כגון בור ומערה (והשווה מדה"ג).

50 ט,יא(7) מהו: ובעצים ובאבנים (ז 19)? רבותינו אמרו: אף עבודה זרה שלהם לקו בדם, כמה דאת אמר: אמרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו (יר' ב 27). דבר אחר: ובעצים ובאבנים — שהיו המים ששותים עם יהודי בכלי אחד, בכלי עץ או בכלי אבן, נהפכין לדם בפיו. ויש אומרים: אף אמבטאות ובתי כסאות שלהם לקו וכשהיה אחד מהם הולך ויושב על גבי 55 המטה או על גבי האבן או על גבי הסלע היו מפסידין את בגדיהם בדם, וכן הוא אומר: ויהי הדם בכל ארץ מצרים (ז 21).

ט,יב וימלא שבעת ימים [אחרי הכות ה' את היאר] (ז 25). ר' יהודה ור' נחמיה: חד מהם אמר — ד' ועשרים יום היה מתרה בהם עד שלא תבא המכה

שא (ותוקן א") / יהודין היהודי נ / 53 אחד בכלי ח' נ / אחד נ' או ד' / לדם בפיו בפיו לדם נ, לפיו ח' ד' לדם פד / 54 אמבטאות באמבטאות א, אמבטאות נ (ותוקן נ"), כסאות ב, במסאות פ, בימסאות ד / לקון נ' בדם ד' / 55 הסלע סלע ד' / 57 וימלא... אחרת (שו' 63) ח' ס' / 58 נחמיה נחמיה נכפ / חד מהם חד נ"ב, אחד מהם פד, ח' נ' / אמר היה ח' ד' אומר

50 מהו... מצרים (שו' 56) ה' ס' / רבותינו... ילדתנו] שהיו המים ששותים עם היהודי בכלי אחד בכלי עץ או בכלי אבן נהפכים בפיו לדם ב' / רבותינו נ' ז"ל פד / אמרו] אומרין פד / 51 לקון לקה ד' / כמה דאת אמר] שנאמר נפד / 52 דבר... בפיו] ורבותי אמרו אף ע"ז שלהם לקו בדם שנא' אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו ב' / המים ששותים* המצרים שותים

ט, יא(7) השווה מדה"ג, עמ' קיז—קיה. 50 מהו 'ובעצים ובאבנים' — יש מן הפרשנים (כגון הרד"ל) הקושרים יחידה זו לקודמתה, אך אין לדבר יסוד ואין בו צורך. אף עבודה זרה וכו' — למקבילה ראה בקטע 'שמקורו נעלם' במדה"ג וכן לק"ט; ילקוט, רמז קפב (בשם 'תנא דבי אליהו', ולא נמצא לפנינו) וראה יב 12; במ' לג 4. 52 דבר אחר וכו' — השווה לעיל ט, י(4). 53 כלי עץ או כלי אבן — השווה וי' טו 12 (ועוד), כלים ב, א ('כלי עץ') ושם י, א ('כלי אבנים'). ראה גם קרויס, קדמוניות, ב/א, עמ' 81—85 וכן רש"י וראב"ע לפסוק. ת"א: 'מני עאא ומני אבנא'. 54 אמבטאות — וענ"נ והוא מיוונית (εὐβατῆς): בית מרחץ, שבוודאי נבנה מאבן. לנוסח ד ('בימסאות') ראה יפ"ת, מ"כ ובעל א"א. בתי כסאות — כאלה היו בימי חז"ל הן בבתיים הן ברשות הרבים. ראה קרויס, שם, א/ב, עמ' 406—410. לבניינם שימשו מן הסתם עצים ואבנים. על נפי המטה — שעשויה הייתה בעיקר עץ (קרויס, שם, ב/א, עמ' 31 ואילך). 55 מפסידין את בגדיהם — כמו 'מפסיד את האוכלין' (ברכ' נב ע"ב וראה מ"ק ה ע"ב), היינו: גורם הפסד, מוּק. ט, יב תנח' וארא יג; תנ"ב וארא יד; השווה שו"ט עה, ט (349); דב"ר ז, ט; משנת ר"א יט (356); לק"ט, עמ' 38. את פסוקנו עושים ר' יהודה ור' נחמיה בניין אב, ללמוד ממנו על אורכּן של כל עשר מכות מצריים (ראה גם ראב"ע). אליבא דשניהם נמשכה כל מכה (כולל זמן התראתה) חודש ימים. שאלת משכן של המכות יחד (ראה עד' ב, י: 'משפט המצרים י"ב חודש', והשווה סע"ר ג [8]; יד"מ, יפ"ת ולעיל ה, יט[1]) אינה נידונה כאן. ראה עוד גינצבורג, ג, עמ' 279, הערה 174 ולהלן י, ה(2); יד, ג(2). 58 ד' ועשרים — בשו"ט ובכת"י של תנ"כ (וראה ילקוט, רמז קפב): 'שלושה ועשרים', ולפי זה מדובר בשלושים ימי החודש (7+23), וכך מציע לתקן כאן מהרז"ו. לגירסתנו אפשר לומר, כי 'ביום הכ"ד חדלה ההתראה והחלה המכה' (יפ"ת) וראה עוד

ושבעת ימים המכה ממשמשת בהם. וחד מהם אמר: ז' ימים היה מתרה בהם
60 וד' ועשרים יום המכה ממשמשת בהם. על דעתיה דמאן דאמר ד' ועשרים יום
היה מתרה בהם — 'וימלא שבעת ימים' להכאה, ועל דעתיה דמאן דאמר
ז' ימים היה מתרה בהם — 'וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאר',
שהיה מתרה בהם על מכה אחרת.

ט, יג אמר ר' אלעזר: כל 'צר' שבמקרא חסר — במלכות הרשעה הכתוב
65 מדבר, וכל 'צור' מלא — ברומי הכתוב מדבר. מצרים לקו בדם, אף כאן:
ונהפכו נחליה לזפת [...] לילה ויומם לא תכבה (יש' לד 9—10). לפי שבטלה
ישראל מן התורה, שכתוב בו: והגית בו יומם ולילה (יהו' א 8), לפיכך
הקב"ה פורע ממנו באש שלא תכבה לעולם, ביום ובלילה. ולפי ששרפה הבית
שכתוב בו: והבית ימלא עשן (יש' ו 4), לפיכך הקב"ה פורע ממנו: לעולם
70 יעלה עשנה (שם לד 10). וכן הוא אומר: קול שאון מעיר קול מהיכל קול ה'

... להכאה*] בשבעת ימים שא, ז' ימים
להכאה וימלא שבעת ימים להכאה על ב" /
דעתיה] דעת ב / 62 בהם] נ' ד"א ג
(ונמתק ג") / 64 אמר... צר (שו' 74)
ח' ס [ובנסחים נבפד בא המשפט 'אמר...
צר' (שו' 73—74) בראש היחידה] / 65 ברומי
בצור המדינה נבד / 67 מן התורה] מתורה
ג / שכתוב בו] שנאמר (שכתוב ד) בה נד /
68 פורע] נפרע ג / ממנו] ממנה פד / לעולם
... ובלילה] יומם ולילה ב / הבית] ביתו
נבפד, ג' של הקב"ה ד / 69 שכתוב]
שנאמר פ / הקב"ה פורע ממנה] ח' בנפד /

פד / יום] ימים נבפד / תבא] באה ד /
59 ימים] ג' היה נב / ממשמשת] משתמשת
א, משמשת נבד / וחד] וא' ב, ואחד פד /
מהם] ח' ג / אמר] היה (ח' בד) אומר בפד /
ימים] ת' פ / היה... דעתיה] ח' א (והושלם
א") / 60 יום] ימים אבפד, היה ג, נ'
היתה אבד / ממשמשת*] משמשת שאנבד /
בהם*] ח' ש / על דעתיה... בהם] ח' ב
(והושלם ב") / על] ועל פ / דמאן... בהם]
ח' א / דמאן] דהאיך ד / ד'... דאמר] ח'
ג (והושלם ג") / יום] ימים ד, ח' נ"פ, ג'
ושבעת ימים פ / 61 בהם] ח' ב" / וימלא

רבנו בחיי. 59 ממשמשת בהם — נוגעת, פוגעת (וכמוהו: 'ממשמשינ בו' [ב"ק ב, ד] ועוד).
תיקנתי להלן (שו' 60) את דברי בריהפולגתא שבנוסח ש כדי ליצור סימטריה בדברים, אף שגם
לגירסת 'משמשת' יש טעם (ועח"נ). 60 על דעתיה וכו' — לשיטת בעל הדעה הראשונה, מדבר
פסוקנו על היום שבו תמו שבעת הימים למכת דם (והחלו ימי ההתראה על מכת צפרדע [פס' 26
ואילד]). לשיטת האחר מדבר הפסוק על היום בו תמו שבעת ימי ההתראה על מכת צפרדע (היא
'מכה אחרת'), שהחלו עם תום מכת הדם (וראה מהרז"ו).

ט, יג תנ"ב וארא טו; שם בא ו; תנח' וארא יג; השווה תנח' בא ד; פס"ר יז (צ ע"א—ע"ב);
שם, הוספה לויחי בחצי הלילה (קצו ע"ב); פסדר"כ, ויהי בחצי הלילה, יא (132—133). 64 אמר
ר' אלעזר — כלל זה (בפסיקחות הוא בא בשם ר' אליעזר) בא גם בבר"ר סא, ז (669). נראה שר'
אלעזר קרא 'צר' כאילו נכתב 'צר' (= אויב). 65 רומי — במקצת הנסחים 'בצור המדינה' (היא
צור המקראית) — וכך בכמה מן המקבילות — ואפשר שעברה המסורת שני שלבים: תחילה עומתה
רומי מול צור המקראית, ובשלב מאוחר יותר (עליית האסלאם?) נדחקה צור המקראית ובאה
במקומה 'מלכות רשעה' חדשה (דברים אלה למדתי מפי מ' ברגמן). אף כאן — לגבי האויב
שהדרשן חי בזמנו. ומקשר מכת דם שלקה בה היאור לנחליה של מלכות רשעה, הנענשת מידה
כנגד מידה על חטאיה (וראה עוד במ"ר י, ב). 68 הבית — בית המקדש. 70 וכן הוא אמר

משלם גמול לאיביו (שם סו 6). בשביל קול שאון מעיר קול מהיכל, כמה דאת אמר: קול נתנו בבית ה' כיום מועד (איכה ב 7), לפיכך — קול ה' משלם גמול לאיביו. אמר ר' אלעזר בן פדת: כשם שהביא על המצרים, כך הוא מביא על מלכות הרשעה, שנאמר: כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר 75 (יש' בג 5).

71 כמה דאת אמר] כמה דתימר פ / 73 בן 74 מביא] עתיד להביא ד /
פדת] ח' פ / שהביא] נ' הקב"ה ד /

וכו' — דורש את יש' סו 6 כאילו מדברת הסיפא בהענשת האויב על חטאיו האמורים ברישא דקרא, ובא הפסוק מאיכה להוכיח, כי אכן באויב מדברת הרישא. ראה עוד שו"ט עד, ב (336); איכ"ר ב, ז (113—114). 73 כשם שהביא על המצרים וכו' — עדיף להביא מאמר זה בראש היתידה (עח"ג). הכלל המודגם כאן לגבי מכת דם מודגם בתנח' ובתנ"ב בא וכן בפסיקות גם לגבי שאר המכות.

1 י, א פרשתא י. ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה [ואמרת ...] ואם מאן אתה לשלח הנה אנכי נגף את כל גבולך בעפרדעים (ז 26—27). הדא הוא דכתיב: ויתרון ארץ בכל הוא [מלך לשדה נעבד] (קה' ה 8). ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: אפילו דברים שאתה רואה אותן כאילו הן מיותרין בעולם, 5 כגון שיבא למעבד חבלא, סוביא למסיך גניא, אף הן בכלל הנייתו של עולם הן. מלך לשדה נעבד — אפילו מלך שולט מסוף העולם ועד סופו, מלך לשדה נעבד, שאיל ואמר: עבדת ארעא? לא עבדת כלום? לפיכך: אהב כסף לא ישבע כסף (שם 9) — אוהב ממון לא ישבע ממון. ומי אהב בהמון לא תבואה (שם) — שכל מי שהוא הומה ומהמה אחר ממון, וקרקע אין לו, מה הנאה

ג / למסיך] למסך אנ / גניא) ב' סיכא למסמך גפנא א" / הנייתו] חנייתו ג / 6 הן] ח' ב (והושלם ב") / מלך² ג' הוא אנב, ג' שהוא א" / שולט] שליט ב / 7 שאיל] שאול ג, ח' ב (והושלם ב") / עבדת² ג' ארעא לא עבדת א / 8 אוהב ממון ... ממון] ח' ג / 9 אין לון ח' אב (והושלם

1 פרשתא... בעפרדעים (שו' 42) [[ח' ס / פרשתא] פרשת ג, פרשה ד / י*] ט שנב / 3 הוא] היא אפד / ר' יהודה ... מאתים (שו' 32) [[וכל המדרש כמו שכתוב בויקרא רבא (רבה ד) ובזאת חוקת התורה פד / נחמיה] נחמיה גב / 4 אותך*] אותו ש / 5 שיבא] סיבא אנ / חבלא] חבליא ג / סוביא] סיגיא

י, א ויק"ר כב, א—ג (תצד—תצט); קה"ר ה, ו—ח; השווה קה' זוטא ה, ח (129); דב"ר—ליברמן, עמ' 58. הפתיחתא שלפנינו (לסדר שאינו מתועד במקום אחר) נתקצרה בנסחים פד ומובאת בשלימות באחרים, כנוסח ויק"ר—קה"ר. רק סופה מתקשר לעניין מכות מצריים והיא פותרת את קה' ה 8—9 בדרכים שונות. 1 פרשתא י — לעניין מיספור הפרשות וחלוקת המדרש ראה לעיל במבוא, עמ' 13—14. ועח"נ. 3 בכל הוא — זה הקרי, כתיב: 'היא' ובכתה"י (עח"ג כאן ובהמשך היחידה) עירוב שתי הצורות. 4 כאילו הן מיותרין — דורש 'יתרון' מלשון ייתור, דבר מיותר, קל ערך ולכאורה נטול חשיבות. 5 שיבא למעבד חבלא — סיב (מן הדקל) לעשות ממנו חבל. ראה מרגליות לויק"ר. סוביא למסיך גניא — משובש ועח"נ (ודברי מרגליות למקום). ונראה לגרוס: 'סיבא למסך גניא', היינו: סיבים לארוג מהם חוט ('למסך' מעניין מסכת, מכשיר אריגה, ו'גניא' מן היוונית λινον: חוט). ואולי 'שיבא למעבד חבלא' היא גלוסה פרשנית למשפט שלפנינו. הנייתו של עולם — שהעולם נהנה מהם, יש לו מהם תועלת והנאה. 6 אפילו מלך וכו' — ראה גם ספרי דב' מב (89): גם המלך 'אינו משועבד אלא ליוצא מן השדה'. 7 שאיל ואמר — ותרגמו: שואל ואומר: עשתה הארץ (פירות) ? לא עשתה דבר ? וכך גירסת קה"ר ובכמה נסחים בויק"ר. ועניינו: 'אפילו המלך מתענין לדעת אם הצליחה תבואת השדה' (מרגליות). 8 לא ישבע כסף — 'לא יאכל כסף' (רש"י לקה', שם). כסף ללא קרקע הוא חסר ערך. 9 הומה ומהמה — דורש 'בהמון' מלשון

10 יש לו? ר' ישמעאל ור' יוסי בר' חנין בריה דר' ברכיה בוצרייה בשם ר' ירמיה: כתיב — וירדו מאניותיהם כל תפשי משוט [מלחים כל חבלי הים] על הארץ יעמדו (יח' כז 29). וכי אין אנו יודעים שעל הארץ יעמדו? אלא הרי שטבעה ספינתו של אחד מהם בים, אם יש לו קרקע — על הארץ יעמדו, הוא מעמידו; אין לו קרקע — אין לך הבל גדול מזה. ר' נחמיה אמר: ויתרון ארץ בכל 15 הוא — אפילו דברים שאתה רואה אותן מיותרין בתורה, כגון תוספות של בית ר' ותוספות של ר' נתן, גרים ועבדים, אף הם נתנו למשה מסיני, כגון ציצית ומזוזה ותפילין, אף הם בכלל התורה. הדא הוא דכתיב: ויתן ה' אלי את שני לוחת האבנים כתבים באצבע אלהים ועליהם ככל הדברים [אשר דבר ה' עמכם] (דב' ט 10). אמר ריב"ל: 'עליהם', 'ועליהם', 'כל [הדברים]', 20 'ככל הדברים', 'המצוה', 'ככל המצוה' (שם לא 5) — מקרא, משנה, הלכה, תלמוד, תוספות והגדות ואפילו מה שתלמיד וותיק עתיד לומר בפני רבו, כולם ניתנו הלכה למשה מסיני, שנאמר: יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא [כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו] (קה' א 10). מלך לשדה נעבד — ר'

16 בית ח' א / מסיני] בסיני גב" /
17 ותפילין] תפילין א / 20 המצוה] מצוה
גב / ככל ח' גב (והושלם ב") / הלכה
תלמוד] תלמוד הלכה ג / 21 והגדות] ואגדות
גב / בפני לפני ג / 23 מלפננו] ג' שנא'

א"ב" / הנאת] הגיה ג / 10 ור' בר' ג /
בר' ור' ג / בוצרייה+] בו צדיה ש /
12 יעמדו] הם עומדים ג / 13 של ... מהם
ח' ג / בים ח' ג / מעמידו] ג' ואם ג /
14 נחמיה] נחמיה גב / אמר] אומר ג /

מהימה, תאוות בהילות (ראה נידה ה ע"א ושהש"ר על ח, יא). 10 ר' ישמעאל וכו' — בויק"ר: ר' ישמעאל בר תנחום ר' נתן [צ"ל: חנן (מרגליות)] בריה דר' ברכיה בשם ר' ירמיה. בקה"ר: ר' ישמעאל בר' יוסי ור' חנין' (והשווה נוסח ג כאן). 'בוצרייה' הוא כינויו של אותו ר' ברכיה גם בכ"י מינכן של ויק"ר (שם), בח"ג לבר"ר סו, ב (745) וראה גם שהש"ר על ז, א. 11 על הארץ יעמדו — בנה"מ: 'אל', אך בכת"י עבריים אחדים ובתה"ש כלפנינו. 12 וכי אין אנו יודעים וכו' — 'והיכן אדם עומד כשהוא יורד מאניה, לא על הארץ?' (דב"ר לברמן). 13 הדא מעמידו — 'קרקע מעמידתו' (ויק"ר, כ"י מינכן), היינו: הארץ נותנת לו תקומה. 15 מיתרין בתורה — כך בקה"ר ובכ"י מינכן של ויק"ר. שאר הנסחים בויק"ר: 'יתרון למתן תורה' (וכן קה' זוטא), דברים שנוספו על התורה. אך 'מיתר בתורה' עניינו: דברים שאינם נראים כעיקר התורה, כפי שילך ויפרט להלן. תוספות של בית ר' וכו' — מונה כמה קבצי ברייתות ומסכתות קטנות, 'שהן נוספו למשנה ואינן עיקר כמשנתו של רבי' (מרגליות) ובא ללמד 'שאינן לזלזל בהן' (שם). (מסכתות גרים, עבדים, ציצית, מזוזה ותפילין פרסם מ' היגער, נויארק תר"ץ.) 'תוספות של בית רבי' ו'תוספות של ר' נתן' (שאינן נזכרות אלא בקה"ר ובכ"י מינכן הג"ל) אפשר שהן התוספתא שלנו ויסוד החיבור הקרוי 'אבות דרבי נתן' ואולי קבצי ברייתות אחרות. ראה אפשטיין, מבוא לספרות התנאים, עמ' 246. 19 אמר ריב"ל וכו' — דורש את צורת הריבוי השונות (הוספת ו"ו החיבור, כ"ף ההשוואה ותיבת 'כל') כדי ללמוד, שכל ענפי התורה שבעל-פה ניתנו למשה בסיני. למקבילות ראה מה שרשם מרגליות. 23 ר' יהודה ור' נחמיה — בויק"ר זו מחלוקת רב יהודה ורב תנא.

יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: 'מלך' זה בעל תלמוד, 'לשרה נעבד' זה 25 בעל משנה, שהוא סודר לפניו ההלכה. ר' נחמיה אומר: 'מלך' זה בעל משנה, 'לשרה נעבד' זה בעל תלמוד, שהוא מזכיר את ההלכה לפניו. לפיכך: אהב כסף לא ישבע כסף—אוהב תורה לא ישבע ממנה, וכל מי שהוא חומה ומהמה אחר דברי תורה ותלמוד לא ישבע, שאין בא לידו כפי מה שירצה ממנה. ר' יעקב בר אבונא בשם ר' אחא: לָמַד ולא לָמַד—אין לך הבל גדול 30 מזה. אמרו: אין הרב נוטל שכר תלמודו עד שילמדנו, שנאמר: האלף לך שלמה [ומאתים לנטרים את פריו] (שה"ש ח 12). אמר ר' אלעזר: הרב נוטל שכר אלף ותלמיד שכר מאתים. ורבנן אמרי: מהו—ויתרון ארץ בכל הוא? אפילו דברים שאתם רואים אותם כאילו הם מיותרים בעולם, כגון זבובים ויתושים ופרעושים, הן היו בכלל בריאתו של עולם, שנאמר: וירא אלהים

אבינא אב, נ' אמר ב / אחא נ' אמר נ / 30 תלמודו נ' אלא נ / 32 ותלמידו והתלמיד נ / ורבנן נ' ורבנן נב, רבותינו (נ' ז"ל פ) פד / היא הוא נב / 33 שאתם רואים שאתה רואה נפד / אותם ח' נ / זבובים... כגון (שז' 36) ח' נ / 34 ויתושים ופרעושים ופרעושין ויתושין בד / בריאתו*

נ / 24 נחמיה נחמיה נב / תלמוד תלמוד נ / 25 משנה... לפניו ח' ב (והושלם ב") / משנה המשנה נ' לפניו נ' את נ' / ר' נחמיה... לפניו ח' נ' / ר' נחמיה נחמיה אב / 26 לפניו נ' רבו ב" / 27 וכל שכל נב / 28 ישבע נ' ממנו לפי נ' / 29 אבונא

24 בעל תלמוד... בעל משנה—שני סוגים הם של חובשי ספסלי בית המדרש. 'בעל תלמוד' הוא חכם היודע לברר את ההלכה ולפלפל בה. 'בעל משנה' הוא ה'חנא', שהיה משנן את המשנה על-פה ומציג אותה בפני חכמים הוזקקים לה, בחינת ספר מהלך. וחלוקים במדרש בשאלה מי זקוק יותר למי. 25 סודר לפניו ההלכה—היאך המשנה שנויה דאם לא כן לא ידע מה ללמוד' (מ"כ לקה"ר) ובלי התנא אין לבעל התלמוד קיום. 26 שהוא מזכיר וכו'—בנסחי ויק"ר: 'מזבל', 'מבין', 'מקבל' וראה דברי מרגליות. 'מזכיר' פירושו: אומר בקול רם (על דרך כג 13), שבלי ההלכה הפסוקה העולה מן המשנה אין למשנה קיום מלא. 27 אוהב תורה—'דורש' "כסף"—דבר שנכספים אליו (מרגליות). וכל מי שהוא חומה וכו'—ראה גם דב"ר ליברמן, שם, וכן דב"ר ב, כו—כו ותנ"ב, תוספות לואתחנן, עמ' ח. החושק בדברי תורה לא יבוא לעולם על סיפוקו בשל כמותם ועומקם. 29 ר' יעקב בר אבונא וכו'—כך בקה"ר. בויק"ר: ר' אלעזר... נראה שדורש את 'ומי אוהב בהמון' לעניין לימוד תורה בקבוצת תלמידים, ומי שאינו מלמד מה שלמד—מה הנאה בלימודו? 30 אמר וכו'—בשהש"ר על ח, יב באים הדברים בשם ר' אלכסנדר. המאמר מצוי גם בקה' זוטא (בשם 'אמרו'). עד שילמדנו וכו'—עד שילמד את תורתו לאחרים. בשהש"ר: 'עד שישלימונו [=ימסור אותם] לאחרים' והוא מדרש על 'האלף לך—שלמה', שימסור תורתו בשלימות. ושמא 'האלף' גדרש גם מלשון אילוף, לימוד? 31 אמר ר' אלעזר—בשהש"ר: ר' הלל בריה דר' שמואל בר נחמן, ודורש מן הפסוק, ששכרו של הרב המלמד גדול משכר התלמיד הלומד. 32 ורבנן אמרי וכו'—ומכאן הקישור למכת צפרדע (עניין הבא רק בשמו"ר). לקטע זה ראה—פרט לויק"ר וקה"ר—גם במ"ר יח, כב; חנח' חקת א; חנ"ב שם א; בר"ר י, ז (79–80); פדר"א מט (קז ע"ב) ומאן, המקרא, א, עמ' קח. 34 וירא אלהים וכו'—והעיקר, 'והנה טוב מאד', נאמר על 'כל אשר עשה'. גם מה שנראה רע וחסר-ערך הוא חלק מתוכנית טובה של האל, כמפורט

35 את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בר' א 31). ור' אחא בר' חנינא אמר: אפילו דברים שאתם רואים אותם כאילו הם מיותרין בעולם, כגון נחשים ועקרבים, הם היו בכלל בריאתו של עולם. אמר להם הקב"ה לנביאים: מה אתם סבורים, אם אין אתם הולכים בשליחותי, אין לי שליח? הוי: ויתרון ארץ בכל הוא, בכל אני עושה שליחותי, אפילו על ידי נחש ואפילו על ידי עקרב ואפילו על ידי צפרדע. תדע לך שכן הוא, שאילולי הצרעה היאך הקב"ה נפרע מן הכנעניים? ואילולי הצפרדע, היאך הקב"ה נפרע מן המצריים? הלא הוא דכתיב: הנה אנכי נגף את כל גבולך בצפרדעים.

יב(1) מהו: הנה אנכי נגף (ז 27)? אמר לו הקב"ה: הרי אני דוחק עליך את המכות, כמא דתימא: וכי יגף שור איש (כא 35). ריב"ל אמר: כל מכה 45 ומכה שהיתה באה על המצריים, היה הדבר ממשמש ובא עמה, שנאמר: הנה אנכי נגף — זה הדבר, כמה דאת אמר: הנה יד ה' הויה במקנך (ט 3). יב(2) את כל גבולך בצפרדעים (ז 27). רבותינו אמרו: המכות שהביא הקב"ה על המצריים עשו שלום ביניהם. כיצד? היה מחלוקת בין בני חם ובין

במקנך (ש' 46) ח' ס / מהו... נגף] ח' פ / לו] ח' אד / הרי אני] הריני בד / 44 כמה דתימא] כד"א ג, כמה דתימר פ / ריב"ל] ר' יהושע בן לוי פד / אמר] אומר פ / 45 המצריים] נ' במצרים ד / ובאי] ובאה שא / 46 נגף] נ' תנה ד / דאת אמר] דתימר פ / 47 את כל... חם (ש' 52) ח' ס / רבותינו] נ' זיל פד / 48 עשו... המצריים² (ש' 49) ח' א (והושלם א") / עשו] גרם להם שיעשו ד / ביניהם] בדיניהם פ / היה] היתה פ / חם] כוש פד, נ' ובין

בריאתו ש, ברייתו פד / 35 בר' חנינא] ב"ה ב, בר' חננא פ / 36 שאתם רואים] שאת רואה פד / כאילו הם] כאילו א, שהן ב / 37 בריאתו] ברייתו גבפד / 38 אם אין] אי פ / בשליחותי] נ' וכי ד / הוי] ח' פד / 39 הוא] היא אפד / בכל אני] אשר אני רוצה פ, אני ד / ואפילו] אפילו ד / 40 הוא] ח' פד / הצרעה... ואילולי] ח' פ / היאך] נ' היה ד / 41 נפרע מן הכנעניים] פורע מן האמוריים ד / הקב"ה] היה ד / נפרע] פורע פד / 43 מהו...

עוד להלן. 35 ור' אחא בר' חנינא — אינו חולק על רבנן אלא מחרה מחזיק אתריהם. ראה הרד"ל והשווה שבת עז ע"ב. 37 אמר להם הקב"ה לנביאים — מהרז"ו מפרש על משה, ירמיהו ויונה, שניסו להתחמק ממילוי שליחות ה'. ראה גם לעיל ד, ג. 40 הצרעה — ראה למשל כג 28. י, ב(1) שר"ט עז, טז (355); מאן, המקרא, א, עמ' קז; משנת ר"א יט (349). 43 מהו הנה אנכי נגף — השורש נג"פ פירושו לרוב הבאת מיתה, הן במקרא (כגון שמ"א כו 10; דה"ב יג 20) הן בלשון חכמים (ידו"מ"ק ג, א [פא ע"ג]) — משמע, שאינו אפשרי לגבי מכת צפרדע (ראה רש"י ות"א לפסוק ויפ"ת) ולכן יפרש נג"פ אחרת. אני דוחק — היינו פוגע בחוקה, בעצמה, וראייתו מעניין השור הנוגף, שכן אותו פסוק מניח, שלא תמיד מת קרבן הנגיפה. בקטע שפרסם מאן מובא כראיה הפסוק 'ונגפו אשה תרה ויצאו ילדיה' (כא 22). 44 ריב"ל — במשנת ר"א: 'ר' נחמיה'. בקטע שפרסם מאן: 'ר' יהושע'. ריב"ל מפרש 'הנה אנכי נגף' כמדבר במגיפת הדבר ונראה שלומד זאת בעזרת גזירה שווה בשל תיבת 'הנה' החוזרת כאן ולהלן ט 3 (וראה גוסס ד כאן וכן כשר, עמ' גב, סי' קה).

י, ב(2) 48 ביניהם — ביניהם ובין בני חם (ואולי היה כך במקור ונשתבש בשל הדומות).

המצריים. המצריים אומרים: עד כאן תחומינו, והכושים אומרים: עד כאן 50 תחומינו. כיון שבאו הצפרדעים — עשו שלום ביניהם. הגבול שהיו נכנסין לתוכו הצפרדעים, ידוע שהשדה שלו, ושואין נכנסין בתוכו הצפרדעים — ידוע שאין השדה שלו, שנאמר: 'גבולך', ולא גבול חם.

יב(3) ושרץ היאר צפרדעים ועלו ובאו בביתך (ז 28). אמר ר' יהודה בר' שלום: המעולות שבהן יהיו בביתך. בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם נכנס למדינה — כל אחד נותנין לו מדור לפי כבודו, אבל המלך במקום פלטרין 55 הוא דר, במקום מישור. אם כן למה נאמר 'ועלו ובאו בביתך' — המעולות שבהן היו בביתו של פרעה.

יב(4) ובתנור ובמשארותיך (ז 28). כשהיתה המצרית לשה את העיסה ומסקת את התנור, באין הצפרדעים ויורדין לתוך העיסה ואוכלין את הבצק 60 ויורדין לתוך התנור ומצננין אותו ונדבקין בפת, שנאמר: ובתנור ובמשארותיך. אימתי עונתה של עיסה להדבק בתנור? הוי אומר, בשעה שהוא

57 [[ח' ס / בביתך בביתך בפ / אמר... בביתך ח' פ / 55 למדינה במדינה ד / אחד נ' ואחד בפ / נותנין גותן ג / במקום בתוך פ, לתוך ד / פלטרין פלטרין גב, הפלטרין פ, הפלטרין שלו ד / 56 בביתך בביתך גבד / 58 ובתנור... האש (ש' 63) [[ח' ס / 59 באין הצפרדעים היו הצפרדעים באים ב / לתוך העיסה לעיסה ג / 60 ונדבקין ונדבקות פד / 61 אימתי

בני חם פ / ובין ג' בני ד / 49 עד... תחומינו² תחומינו עד כאן ג / 50 ביניהם ח' פ / הגבול גבול פ / שהיו שהיה פ, ח' ג / נכנסין שנכנסין ג, נכנסות ד, ח' פ / 51 הצפרדעים¹ הדבר פד / ידוע... הצפרדעים ח' פד / בתוכו לתוכו א / 52 השדה ח' ב / שלון ג' (אלא ג') של פרע' ג / גבולך ג' גבולך פד / גבול חם של אחרים נפד / 53 ושרץ... פרעה (ש')

מחלוקת — בקביעת הגבול בין מצריים ושכנותיה. ראה גם להלן יא, ד(2); יג, ד(2); שמו"ר טו, י וכן הלוי, פרשיות, עמ' 197. בני חם — ועח"נ ולהלן קורא אותם 'כושים' ושוב 'בני חם'. 51 שהשדה שלו — של פרעה (המצרי). בנסחים נפד נתקטע בשל הדומות (ועח"נ) והקשה הדבר על הפרשנים (ראה מ"כ ורבנו בחיי לפסוק).

י, ב(3) השווה מאן, המקרא, א, עמ' קח; משנת ר"א יט (345). 53 ועלו — מן היאר' (רש"י וראה ראב"ע) אך המדרש 'דורש לשון עילוי וגידול' (מ"כ), היינו עלייה איכותית ולא פיסית: 'צפרדעות מעולות לגדולין. כל אדם לפי כבודו' (בקטע שפרסם מאן). ראה עוד י, ג. בביתך — כך בנה"מ. תה"ש: 'בביתך' ועח"נ כאן ולהלן בהמשך הקטע. 55 כל אחד — מבני פמליה שלו. מדור — מקום לדור בו. ראה שבת קנב ע"א (ושם משל הדומה לשלנו) וב"מ פג ע"ב. פלטרין — מזונית (πρᾶτῶρον): ארמון המלוכה, מגורי השליט. 56 מישור — שאינו מצריך טיפוס ואין תיבת 'עלו' אפשרית בו. בדרך של קל וחומר יש ללמוד, שפרעה — בעירו ובארצו שלו — בוודאי ישב במישור.

י, ב(4) שו"ט כב, ח (229); פס' גג ע"ב; משנת ר"א יט (346); השווה חנח' וארא יד; והוהיר א ע"א. 58 ובתנור ובמשארותיך — המשארת היא כלי שלשים בו ומחמיצים בו את הבצק, לעשותו עיסה הראויה להיאפות בתנור. ראה קרויס, קדמוניות, ב/א, עמ' 175—179. 60 ומצננין אותו — 'ברוב קרירותם שבטבע' (רד"ל). ונדבקין בפת — הנאפית באותה עת בתנור, תוך שהיא דבוקה לדפנותיו. 61 אימתי וכו' — מתי מגיע הזמן להצמיד את העיסה לדפנות התנור (השווה:

מסיק. ומן הצפרדעים נשאו חנניה, מישאל ועזריה קל וחומר בעצמן וירדו לתוך כבשן האש.

יב(5) ומהו שאמר: ושרץ היאר צפרדעים (ז 28)? אמר לו הקב"ה: אתה 65 אמרת, לי יארי (יח' כט 3), אני אראה אותך אם הוא שלי או שלך, שמכתו ממני תבא עליו ואני גזור עליו והוא יעלה הצפרדעים, שכשם שגזרתי על המים תחלה: ישרצו המים (בר' א 20) ועשו ציוויי, כך היאור יעשה גזרתי.

יג, ובכה ובעמך [ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים] (ז 29). פרעה התחיל בעבירה, שנאמר: ויאמר אל עמו (א 9), וממנו התחילה הפורענות תחלה, 70 שנאמר: 'ובכה ובעמך' ואחר כך 'ובכל עבדיך'. אמר ר' אחא: 'בכה' ודאי, שהיה שותה מים וטיפה אחת יורד על לבו ונעשה צפרדע ונבקעת שם. ר' יוחנן

נפ, כן ד / 68 ובכה... במ (ש' זד) ח' / ס / פרעה... ובכה ח' ג (והשלם נ"ן) / 69 בעבירה ג' תחלה ג"בפד / וממנו וממנה א, ובו ג"בפד / התחילה התחיל פד / הפורענות המכה ד / 70 ובעמך... עבדיך ואחר כך ובעמך ואחר כך ובכל עבדיך פד / ודאי בראייה ש, ובראייה א, ובדאיה ג, דאיה ג", ובראיה ב, וראיה פ, ראיה ד / 71 שהיה שהיתה פ / יורד יורדת נפד /

ואימתי ד / להדיק לידבק א / 62 מסיק מסוק ג, מוסק פד, ג' את התנור ב / ומן מן ד / נשאו נטלו ב, בסעו פ / חנניה חנניא נפ / 63 לתוך כבשן לכבשן ג / 64 ומהו... גזרתי (ש' 67) ח' ס / שאמר ח' אנבד / 65 אני ח' ד / אותך לך היום ג / הוא ח' א / שלי... שלך... שלי ג / 66 ממני ממנו בפ / הצפרדעים צפרדעים נבפד / שכשם כשם נפד / 67 תחלה בתחילה פ, שבתחלה ד / כך אף

'להדיק פת בתנור' [שבת לה ע"ב]? מטרת השאלה להסב את תשומת הלב לכך, שירדו הצפרדעים לתנור לזהט. הרי אמר וכו' — בשעה שהוא חם ומוכן לתכליתו (ועח"נ). במקבילות נשאלת שאלה אחרת, שיסודה בסדר מניית הפרטים בפסוק: 'אימתי משארת מצויה אצל תנור? בשעה שהוא חם, והשווה ש"ט. 62 ומן הצפרדעים וכו' — מעשה ההקרבה שימש לרעי דניאל לעשות גם הם כך: 'ומה צפרדעים שאין מצווין על קידוש השם... אנו שמצווין על קידוש השם על אחת כמה וכמה...'. (פס') וראה לעיל ט, א(2).

י, ב(5) 64 ומהו שאמר וכו' — ולא נאמר 'וישרצו הצפרדעים היאור' (על דרך: 'שרצו בארץ' [בר' ט 7]; 'השורצת על הארץ' [וי' יא 46]) ומכאן מקום לדרוש, שהיאור השרץ את הצפרדעים בפקודת ה', כמו שעשו המים בבריאה. ראה יפ"ת. 65 לי יארי — ראה לעיל ה, יד(2). שצבתו ממני תבוא עליו — נראה לפרש: שמכתו של היאור (מהר"ז: 'של פרעה'!) תבוא מעם ה' (מהר"ז: 'מן היאור'!), שיגזור עליו להשריץ וכו'. מי שמכה את היאור ומביאו למלא פקודה הוא גם יוצרו ובעליו. 66 גזרתי על המים — לענין זה רומז גם המאמר: 'לשעבר דגים ועכשיו צפרדעים' (מאן, עמ' קח וראה גנו"ש, א, עמ' 64—65).

י, ג שו"ט קה, ט (452); עח, יא (350); עח, יג (353); שמד"ר טו, כו; סא"ר ז (ח) (41); מדה"ג לפסוק ('מקורו נעלם'). 68 פרעה התחיל וכו' — וכך גם לעיל א, ט(1) ולהלן יא, ג(1). 70 ודאי — ראה גם לעיל ג, ג(3) ו'ודאי' פירושו: פשוטו כמשמעו. המדרש עומד על מלת 'בכה' (=בך) וקובע כי כוונתה שנכנסו הצפרדעים ממש לגופם של המצרים (ועח"נ. התיקון הוא מסברא ועל-פי הצעת הרד"ל). על תיבת 'בכה' עומד — תוך דרשה זהה — גם מדרש חסרות ויתרות לפסוק (בתי מדרשות, ב, עמ' רג). 71 יורד על לבו — לתוך גופו, 'עד שנשמע קולן מתוך כריסן של

אמר: כל מקום שהיה שם עפר והיה טפה של מים יורדת, עושה צפרדע. חזקיה בר' אמר: אם כשיטה זו, לא לקו בתיחם של גדולים, שהיו עשויים בשיש ובסיפס. אלא מלמד שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומ' לשיש: עשה לי מקום שאעלה ואעשה שליחותי כראוי, והיה נבקע השיש ועולה ונוטלת בית הסתרים שלהם ומסרסן, שנאמר: וצפרדע ותשחיתם (תה' עח 45), כמה דתימא: כי משחתם בהם מום במ (וי' כב 25).

יד(1) ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את ירך במטך [על הנהרת] (ח 1). אמר ר' תנחום: אמר לו הקב"ה למשה: המים ששימרוך בשעה 80 שהושלכת ליאור, לא ילקו על ירך. יד(2) ויט אהרן את ידו [על מימי מצרים ותעל הצפרדע] (ח 2). אמר ר' תנחום: למה הביא עליהם צפרדעים? שהיו אומרים לישראל: הביאו לנו

75 שליחותי כראוי] שליות (רצון ד) בוראי פד, בוראי נ" / 76 כמה דתימא] כמא דתימא א, כד"א נד / 78 ויאמר... ירך (ש' 80) ח' ס / 79 ששימרוך] ששימרוך פד / 80 ירך] ירך נב / 81 ויט... הצפרדע (ש' 84) ח' ס / אמר ר' תנחום] א"ר ב, ת' נפד / 82 עליהם] ת' נ / צפרדעים] נ' מפני נפד / אומרים לישראל]

ונבקעת] ונבקעה ד / ר' ור' פ / 72 שם... והיה] היתה פ / והיה טפה] וטפה נ / יורדת] בו ד / עושה] היה נעשין (נעשה פד) נפד, נעשה ב / 73 בר' ברבי פד, ח' נ / אמר] אומ' פ / אם] א"כ נ / כשיטה] בטיפה שא / זו] הוה נבד / לא] ח' פ / 74 בשיש] ח' שא / ובסיפס] ובסיפס ד / מלמד] נ' אל א / שהיה] שהיתה נפ / ואומ'] ואמרת פ /

מצרים' (סא"ר והשווה ת"י, לק"ט ומד"א וכן להלן י, ו[1]). ונבקעת שם — הרד"ל מציע לגרס: 'ונקבעת', לשון ישיבת קבע. ואולי יש לפרש: הצפרדע מתפרצת ויוצאת משם בכח ('מבקעת הבטן' [יד"מ]). כל המים שבמצריים — אפילו אלו שבגוף האדם — השריצו צפרדעים (וראה גם ח 2). ר' יוחנן אמר — נראה שדורש גם את 'שרץ ארצם' צפרדעים' (תה' קה 30 וראה שו"ט לפסוק) וסבור הוא אחרת מר' אחא, הדורש רק את 'ושרץ היאור' צפרדעים' (ז 28 וראה ח 2). 73 חזקיה בר' — עח"נ. בשו"ט הוא מאמרו של ר' יוחנן. אם כשיטה זו — כך תיקנתי (ועח"נ). פירושו: אם נלך בדרך לימודו של ר' יוחנן וכו'. 74 בשיש ובסיפס — עח"נ (והשיש נזכר גם בהמשך). בשו"ט קה: 'בתי השיש'... בתי הסיפס', והכוונה ל־סִפְסָפִים, אבן קטנה, מוזאיקה. עולה מן התהום — השווה לעיל י, ב(3). ראה גם לק"ט על מכת ערוב (עמ' 39). 75 ונוטלת בית הסתרים — 'נושכין אותן בנקביו' (סא"ר). 'בית הסתרים' הוא כינוי למקומות מוצנעים בגוף, בעיקר אברי המין (וראה מק' ח, ה). 'נוטלת' כאן אפשר שפירושו: קוצצת, חותכת (כמו: 'נוטל צפרגיו' [שבת י, ו]). 76 כמה דתימא וכו' — מפרש 'ותשחיתם' בתה' בגזירה שווה עם 'משחתם' שבויו, תיבה הבאה בקשר לקרבנות הפגומים באברי המין שלהם. מסורת זו מביא הרמב"ן לפסוק (בשם 'רבותינו'), וראה עוד י, ו(1).

י, ד(1) ראה לעיל ט, י(1) ושם נתפרש ונרשמו מקבילותיו. י, ד(2) חננ' וראה יד: סא"ר ז (ח) 41; מאן, המקרא, א, עמ' ריד; ראה גם לעיל ט, י(3). 82 הביאו לנו שקצים ורמשים — בסא"ר מסביר: 'ונשחוק עמהן'. בקטע שפרסם מאן: 'כדי שיאכלו

שקצים ורמשים, לפיכך הביא עליהם צפרדעים. בשעה שהיה מוזג את הכוס, היה מתמלא מן הצפרדע.

85 יד(3) ותעל הצפרדע [ותכס את ארץ מצרים] (ח 2). תני: ר' עקיבא אומר — צפרדע אחת היתה, השריצה ומלאה כל ארץ מצרים. אומר לו ר' אלעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל הגדה? כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות! צפרדע אחת היתה, שרקקה להם והם באו. יד(4) ויעשו כן החרטמים [בלטיהם] (ח 3), שהיו סבורים שהיה מעשה 90 שדים.

יה(1) ויקרא פרעה [...] ויאמר משה [...] רק ביאר תשארנה (ח 4—5). כולן ימותו ולא אשתאר מהן אלא אותן הנשארות ביאור. יה(2) ויאמר למחר [ויאמר כדברך] (ח 6). מכאן את למד שאותו היום היה לו להשלים לז' ימים. לכך אמר לו משה: למתי אעתיר לך (ח 5), ולא 95 אותו היום.

והם באו] והם באות ג, ובא ד / 88 ויעשו ... שדים] ח' ס / שהיה] שהיו ג, שהם בד / 91 ויקרא... ביאור] ח' ס / פרעה] ג' כיון שהתחילה (התחיל ג') הפורענות בגופו (בגופו ד) מיד הרגיש והתחיל (התחיל פ) צועק העתירו אל ה' ג' פד / 92 אשתאר] ישתיר א, ישתארו נפד, ישתאר ב / אלא] רק ג / אותן הנשארות] אותה הנשארת פ / 93 ויאמר ... היום (ש' 95) ח' ס / את] אתה נד / היום] יום א / 94 לו] י' נד / לו] ח'

משעבדין (ג' בישראל ג' פד) ואמרים להם נפד / 83 בשעה] ובשעה ד / שהיה מוזג] שהיו מוזגין פד / את] על ד / 84 מן הצפרדע] מהצפרדע ג, מן הצפרדעים פד / 85 ותעל... באו (ש' 88) ח' ס / תני] תאני ב / 86 אומר] ח' ב / השריצה] והשריצה פ, והיא השריצה ד / ומלאה כל] ומלאה את כל ג, ומלאה (ומלאה ד) את פד / ארץ מצרים] הארץ פ / 87 עזריה] עזריא פ / הגדה] אגדה ג / 88 שרקקה] ושרקה נד /

[המצרים] ויפרו וירבו'. 83 בשעה שזיה מוזג וכו' — משפט זה בא גם בתנח' ושם הוא מדרש על 'ועלו ובאו בבתוך' (וזה מקומו לדעת הרד"ל) וכאן הוא נראה תלוש מן ההקשר. כשר (עמ' גח, סי' ו) רואה בו דרשה על 'ותכס את ארץ מצרים' (ח 2) מלשון כוס.

י, ד(3) סנה' סז ע"ב; סא"ר ז (ח) (41); השווה תנח' וארא יד. 85 ותעל הצפרדע — יסוד המדרש בצורת היחיד (שם עצם קיבוצי) של נושא המשפט. 87 כלה מדברותיך וכו' — מנע מדברייך ופנת להלכות נגעים ואהלות שהן חמורים ובהם אתה מחודד ולא בהגדה' (רש"י בסנה'). לדעת ר' אלעזר דרשתו של ר' עקיבא מופלגת ובלתי סבירה והריהו מציע להלן הסבר משלו, שאף הוא למען האמת מופלג למדי (וראה רמב"ן לפסוק וכשר, סי' ג). 88 נגעים ואהלות — ענייני טומאה וטהרה, והן גם שתי מסכתות סמוכות בסדר טהרות. שרקקה להם — ל'כל הצפרדעים שבעולם' (רש"י, שם) והשווה יש' ז 18.

י, ד(4) ראה לעיל ט, יא(1) ושם נתבאר. עורך המדרש מעיר כאן, ככל הנראה, בעקבות מה שהביא שם.

י, ה(1) 92 אשתאר — כמו 'ישתאר', בהמרת יו"ד חרוקה בראש התיבת באל"ף. אותן הנשארות ביאור — אותן שהיו ביאור ולא יצאו כדי להכות במצרים, צפרדעים אלה תישארנה ביאור (ראה רד"ל).

י, ה(2) 94 היה לו להשלים — כשיטת האומר (ראה לעיל ט, יב), כי כל מכה שימשה במצריים

- ו, (1) ויצא משה [...] ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים [ח 8]. רבותינו אמרו: לא די להם למצריים השחתת צפרדעים, אלא שהיה קולן של צפרדעים קשה להם יותר ממכתם, שהיו נכנסות בגופן וצועקים בתוכם, שנאמר: על דבר הצפרדעים, על דיבור הצפרדעים.
- ו, (2) ויעש ה' כדבר משה וימתו הצפרדעים [ח 9]. הצפרדעים, לפי שלא היה שום הנאה בנבלתן ובעורן, לפיכך מתו.
- ו, (3) ויצברו אתם חמרם חמרם [ותבאש הארץ] [ח 10]. מלמד שכל אחת ואחת מהן היה ערשה ד' אשפות, והיתה הארץ מבאשת, לפי שהיו ישראל נבאשים ממכות המצריים, מדה כנגד מדה.
- ו, (4) וירא פרעה כי היתה הרוחה [והכבד את לבו] [ח 11]. כן דרך הרשעים: כשהם בצרה הם צועקים ובעת הרוחה הם חוזרים לקלקולם.

ג' להם אד / לפיכך] לכך ד / 3 ויצברו... מדה² (שו' 5) ח' ס / שכל... ואחת] שכ"א וא' ב / שכלי] של כל ש / אחת ואחת] א וא' א, אחד ואחד פ, אחד ד / 4 מהן ח' ג / עושה] ג' מהם נבפ / אשפות] אשפות אנ / 5 המצריים] מצרים פ / 6 וירא... לקלקולם] ח' ס / כן] כן פ / 7 כשתם]

פ / 96 ויצא... הצפרדעים (שו' 99) ח' ס / 97 רבותינו] ג' ד"ל פ / אמרו] אומ' ד / צפרדעים] הצפרדעים בפד / קולך] קולו ש / 98 צפרדעים] צפרדע פ / יותר] ח' ד / נכנסות] נכנסין א / וצועקים] וצועקות בפ / 99 הצפרדעים¹] ג' על הצפרדעים לא נאמר אלא דבר הצפרדעים א / 1 ויעש... מתו] ח' ס / הצפרדעים²] ח' גד / 2 היה]

ז' ימים, ומשה בא אצל פרעה ביום השישי (או השביעי [ראת להלן]) למכה. לפי אמר לו וכו' — ומתקשים הפרשנים (ראה מהר"ז ויפ"ת) כיצד ידע פרעה לכוון את הסרת המכה ליום המיועד לכך מראש, וכן מדוע לא ביקש שתוסר המכה מייד בו ביום. ולאמור כאן יש לפרש, כי כל מכה שימשה לפחות שבעה ימים (ושמא אף יותר), לכן יכול היה משה לחת לפרעה לבחור בין מועדים שונים. י, (1) השווה תנח' בא ד; תנ"כ בא ה; סא"ר ז (ח) (41); שמ"ר טו, כז. 97 השחתת צפרדעים — שהיו הצפרדעים משחיתות בהן (על שם תה' עח 45 וראה לעיל י, ג). 98 נכנסות כנופן — לעיל י, ג. 99 על דבר וכו' — כי לא יוכיר משה הטפל ויניח את העיקר (יפ"ת), ואם ביקש על דבר (= דיבור) הצפרדעים, משמע שזה היה קשה מכל. ראה עוד היינמן, דרכי האגדה, עמ' 118.

י, (2) תנח' וארא יד; משנת ר"א יט (349); מאן, המקרא, א, עמ' ריג. 1 הצפרדעים וכו' — שלא כערוב, שנאמר בו 'ויסר הערוב מפרעה...'. (ח 27). ראה להלן יא, ג(5), והשווה גם להלן, יג, ז.

י, (3) 4 ד' אשפות — מכל צפרדע נעשו ארבע ערימות אשפה (אך מוטב: 'כל אחד ואחד' [מן המצרים, עח"ג] היה מערים ארבע ערימות). עניין ארבע דווקא נלמד מן הצירוף 'חמרם חמרם', כאשר כל תיבת 'חמרם' נתפסה כשתי ערימות לפחות, וראה מ"כ. והיתה הארץ מבאשת וכו' — גראה שהערת העורך היא ויסודה באמור לעיל ה, כא(2).

י, (4) ראה להלן יב, ז(3). 6 כן דרך הרשעים — השווה בר"ר פא, ב (972); מדה"ג לפסוק (קכג).

י,ו(5) [ולא שמע אלהם] כאשר דבר ה' (ח 11). היכאן דבר? ואני ידעתי כי לא יתן אתכם [מלך מצרים להלך] (ג 19).

10 י,ז(1) ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ [והיה לכנים] (ח 12). אמר ר' תנחום: אמר לו הקב"ה, העפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי, שנאמר: ויטמנהו בחול (ב 12), אינו זין שילקה על ידך. לפיכך לקו אלה ג' מכות על ידי אהרן.

י,ז(2) ויעשו כן ויט אהרן את ידו במטהו [ויך את עפר הארץ ויהי הכנם באדם ובבהמה] (ח 13). ולמה הביא עליהם כנים? לפי ששמו ישראל מכבדי חרצות ושווקים, לפיכך נהפך עפרם כנים, וחופרין אמה על אמה ולא היה שם עפר, שנאמר: כל עפר הארץ היה כנים (שם).

י,ז(3) ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו (ח 14). אמר ר' אלעזר: מכאן שאין השד יכול לברואת פחות מכשעורה. ורבנן אמרי: 20 אפילו כגמלא לא מצו בארו, אלא האי מכניף ליה והאי לא מכניף ליה.

15 ולמה [למה ד' / 16 כנים] לכנים נפד / וחופרין [והיו חופרין ב' / 19 מכאן] ג' אתה למד ד' / לברואת] לבראת אנספ, לברות ב, לבראות ד' / פחות מכשעורה] בריה פחותה מכעדשה ג', ח' ג' / ורבנן] ורבנין נבפד / אמרי] אומריין פ' / 20 כגמלא] כגלמא ג' /

ג' עומדים ג' / הם² ח' ד' / 8 ולא... להלך] ח' ס' / היכאן] היכן אנבפד / 10 ויאמר... עפר] ח' ס' / 11 הקב"ה] ג' למשה ד' / העפר] עפר ד' / 12 שנאמר... בחול] ח' ד' / 13 ידך] ידך גב' / אלה] אלו נבספ, ח' ד' / מכות] המכות נפ, ג' אלו ד' /

י,ו(5) 8 היכאן דבר — ולא שמענו שאמר ה' למשה כי יכביד פרעה את לבו בעקבות מכת הצמרדעים. המדרש קובע כי 'כאשר דבר ה'' זה חוזר אל האמור לעיל ג 19. ראה רש"י לפסוק ולהלן יא,ו(4).

י,ז(1) ראה לעיל ט, י(1) ושם נתפרש ונרשמו מקבילותיו.

י,ז(2) תנח' וארא יד; סא"ר ז (ח) (41—42); משנת ר"א יט (347); מאן, המקרא, א, עמ' רטו; והזהיר א ע"א; ראה גם לעיל ט, י(3). 15 מכבדי — עניין טאטוא וניקוי, ומקשר את ניקוי עפר הרחובות אל העפר שנהפך לכנים. 16 אמה על אמה — כך גם במשנת ר"א וכן בזההיר. הרש"ש מציע לגרוס: 'אמה אחר אמה', וראה מהרז"ו.

י,ז(3) סנה' סו ע"ב. השווה תנח' וארא יד; והזהיר א ע"ב. 19 השד — ראה לעיל ט, יא(1), (2) והרשום שם. פחות מכשעורה — כך בבבלי ובתנח' (וכן בזההיר, לק"ט ומדה"ג). גוסת ג', 'פחות מכעדשה', בא גם בילקוט (רמז קפג), מד"א, מצוטט אצל הרמב"ן לפסוק וכו' ג"א בדפוסי הבבלי. הדרשן (בבבלי: ר' אליעזר) מודה עקרונית בכוח השדים ליצור יש מאין, אך מגביל אותו, בעוד שחכמים דוחים אותו מכל וכל. ורבנן וכו' — אפילו (בריייה גדולה) כגמל לא יכולים (השדים) לברוא, שאינם עושים יש מאין כלל. 20 אלא האי וכו' — ותרגומו: אלא זה מתאסף לו וזה אינו מתאסף לו. פירושו: 'בריות גדולות נוחים לקבצם ונאספים יחד אבל בריה קטנה אינה נאספת' (רש"י לבבלי). השורש כג"ף פירושו אס"ף, קב"ץ (כגון תרגום תה' מא ד). חיות גדולות יכולים החרטומים לקבץ בכשפיהם, אך לא יצורים זעירים; קל וחומר שאינם יכולים לברוא דבר.

21 י, ז(4) ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע [אלהים הוא] (ח 15). כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים, מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים, ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה, להוציא עוד את המכות.

בארן] למברו נ, ברו ב, בראו ד / 22 את] מעשה] מעשי פ / 23 מעשה] מעשי גפ / ח' פד / שהיו] שהוא נ / המעשים] ח' נ / עוד את] עוד נ, את פ, ח' ד /

י, ז(4) 21 כיון שראו וכו' — פשוטו של פסוק ולכך כיוונו גם רש"י ולק"ט לפסוק. 22 שהיו המעשים — לשון רבים, כולל 'תנין ודם וצפרדע' (יפ"ת). 23 ולא מעשה שדים — ראה לעיל ט, יא(2). ועוד לא חששו וכו' — החרטומים לא נתנו יותר את דעתם על הנסיון לעשות כמשה וכו' (ל'חשש' במשמעות זו ראה יב' טו, ח והשווה מהרו"ו).

1 יא,א(1) פרשתא יא. ויאמר ה' אל משה השכם בבקר [והתיצב לפני פרעה] (ח 16). הדא הוא דכתיב: חזית איש מהיר במלאכתו [לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשכים] (מש' כב 29). חזית איש מהיר במלאכתו — זה יוסף, דכתיב ביה: ויבא הביתה לעשות מלאכתו (בר' לט 11). ר' יהודה ור' נחמיה. 5 ר' יהודה אומר: יום ניבול וזיבול היה, יום תיאטרון של גילוס היה, וחלכו הכל לראות והוא נכנס למלאכתו, לחשוב חשבונותיו של רבו. ר' פינחס אומר בשם ר"ש בר אבא: כל מי שהוא משמש את רבו כראוי, סופו שהוא יוצא

ח' אנ / נחמיה [נחמיה נב / 5 ניבול*]
ניבול שנ / יוס'... רבון] וגו' לעיל ס /
תיאטרון] תיאטרון נ / 6 לחשוב] לעשות
ב / 7 בשם... אבא] בשרשב"א ב / ר"ש]

1 פרשתא] פרשת נ, פרשת' ס, פרשה ד /
יא*] י שנ / 2 הדא הוא דכתיב] ח' א /
3 חשכים] נ' וגו' (כדכתיב ד) בפרשת ותשלם
כל המלאכה פד / חזית... וסרסו (שו' 11)
ח' פד / חזית... במלאכתו] ח' ב / 4 ביה]

יא, א(1) תנ"ב וארא יז—יח; שהש"ר על א, א; פס"ר ו (כג ע"א—ע"ב). 1 פרשתא יא — לענין חלוקת המדרש לפרשיות ראה במבוא, עמ' 13—14. ועח"נ. הפסוק ח 16 ידוע כפסוק ששימש כראש סדר במנהגי הקריאה בארץ ישראל (ראה יואל, רשימות, וכן מאן, המקרא, א, עמ' 394) ורצה עורך המדרש לשים כאן פתיחתא. גראה שלא מצא כזו ולכן העביר לכאן קטע מפתחתא ארוכה (הבאה גם בשהש"ר [והשווה קה"ר א, א] [ופס"ר] שעניינה, פרט ליוסף ומשה, גם בדמויות מקראיות אחרות, אך לא סיים את הקטע בפסוק הסדר, כנדרש מפתחתא, אלא בסוף העניין בסיפור מכת חושך, עד שמתאימה פתיחתא זו לבוא דווקא בראש פרשה יד להלן. 3 זה יוסף — סיפור יוסף נתקטע בנסחים פד אך לפני המכירי למש' כב 29 עמד במלואו (בשם שמר"ר). לענין יוסף ראה גם בר"ר פז, ז (1071—1072) ומקבילות. 5 ניבול וזיבול — בבר"ר, שם: 'יום ניבול' (ח"נ: 'זיבול' 1), בפס"ר: 'זיבול גילוס', אך בשהש"ר כאצלנו. 'זיבול' הוא כינוי גנאי לזביחת קרבנות לעבודה זרה (השווה ע"ז יח ע"ב ותוספות שם) תמורת 'זיבוח', בחילוף ח"ת בלמ"ד, לשלב כאן עניין זבל. ויש אמרים כי 'זיבול גילוס' הוא שיבוש תחת 'גידול גילוס', הוא יום הגאות (ראה מ"י לבר"ר ודברי רמא"ש בפס"ר). 'זיבול' מזכירה בצליליה את תיבת 'גיוול' וכן 'גבלה' ואף 'גבלה' וגם היא כינוי גנאי לחג הקשור בגילוס, אך לא נתברר לי פירושה. ראה הערוך, ערך גבל (3); טורסיני במילון בן־יהודה, עמ' 3480; קרויס, מלים שאולות, עמ' 240. השווה גם כשר לשמ' ז 15 (עמ' מ, סי' בט). יוס' תיאטרון של גילוס — בבר"ר ובפס"ר: 'יום תאטרון' (ללא 'של גילוס') וזו שם דעתו של ר' נחמיה. בשהש"ר: 'יום תאטרון' היא דעת ר' יהודה, ואילו 'יום תאטרון של גילוס' — של ר' נחמיה, וברור שעירוב נוסחאות יש שם (וראה רמא"ש). בעקבות השיבוש בנוסח שהש"ר נשתבש אצלנו (אך לא בנוסח שעמד לפני ילקוט מכירי, שם) ונשמט שמו של ר' נחמיה. לדעת

לחירות, לפיכך: לפני מלכים יתיצב. מנין אנו למדין? מיוסף. על ידי ששימש את רבו כהוגן, יצא לחירות. לפני מלכים יתיצב — זה פרעה, שנאמר: וישלח 10 פרעה ויקרא את יוסף [... ויבא אל פרעה] (שם מא 14). בל יתיצב לפני חשכים — זה פוטיפר, שהחשיך הקב"ה עיניו וסרסו. דבר אחר: חזית איש מהיר במלאכתו — זה משה, שהיה זריז להביא המכות על פרעה. לפני מלכים יתיצב — זה פרעה, שנאמר: השכם בבקר והתיצב לפני פרעה. בל יתיצב לפני חשכים — זה יתרו. אמר ליה ר' נחמיה: כדברך, עשיתי הקדש חול? ! אלא: 15 לפני מלכים יתיצב — זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, כמה דתימא: ויהי שם עם ה' ארבעים יום [וארבעים לילה] (לד 28). בל יתיצב לפני חשכים — זה פרעה, שהחשיך הקב"ה לו ולא רצו שנאמר: ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים (י 22).

יא, א(2) דבר אחר: השכם בבקר והתיצב לפני פרעה (ח 16). למה בהשכמה? 20 אמר ר' ברכיה: לפי שהיה פרעה הרשע אומר: ומה בנו של עמרם זה הולך ובא עלינו בכל בקר ובקר, אלא עד שלא יבא אלך ואצא לי מכאן. והקב"ה שהוא בוחן לבבות אמר לו למשה: הוי יודע שכך וכך הרשע הזה מחשב בלבו, אלא עד שלא יצא קדם לפניו. לכך נאמר: השכם בבקר והתיצב לפני פרעה.

עשית נבספד / חול / חול א / 15 זה
לפני נספד / הקב"ה / נ' יתיצב ד / כמה
דתימא / כמא דתימא א, כד"א נבסד /
17 שהחשיך / נ' לו פ / לו ח' פ / 19 דבר
אחר / ח' פד / 21 עלינו / אלינו ד / לין
לו ד / מכאן / מיכן פ / והקב"ה / להב"ה ד /
22 לבבות / כליות ולב ג / שכך... תוה /
שהרשע הזה כך נסד, שהרשע כך הוא פ /

ר' שמעון נס / 12 זריז / נ' במלאכת המשכן
לפי' (נ' לפני מלכים יתיצב ר' יהודה אומר
חזית איש מהיר זה ד) משה שהיה זריז פד,
נ' נ"א במלאכת המשכן ב" / המכות / מכות
פ / 13 זה... בבקר / ח' פד / 14 אמר
ליה / א"ל אנבסד, אמר לו פ / נחמיה / נחמיה
נבספ, נ' אם פ / כדברך / בדברך א, לדברך
ב, בדברך ס, ח' ג (והושלם נ") / עשיתי

ר' יהודה היה זה יום של חג לעבודה זרה; לדעת ר' נחמיה — יום של תאטרון. 8 ששימש את רבו כהוגן — ולא יצא לראות בחג (או בתאטרון). 11 החשיך הקב"ה עיניו וסרסו — עניין סירוס פוטיפר, ש'לקחו [את יוסף] לתשמיש' בא בבר"ר פו, ג (1054) ומקבילות. הביטוי 'החשיך את עיניו' נבחר כנראה בשל תיבת 'חשוכים' ומשמעו: הביא רע (כגון ויק"ר יג, ה [רפד] בח"צ). בתנ"כ מתפרש 'לפני חשוכים' על אשת פוטיפר. 12 זריז להביא המכות — ויוצא אל פרעה 'השכם בבקר'. בפס"ר נדרש על זריזותו במרעה הצאן ובשהש"ר (וכך בנסחים פו כאן) על עניין המשכן. מעניין הזכרת יתרו בהמשך נראה שמסורת פס"ר הטובה מכולם. 14 זה יתרו — שהיה נחות ושפל ביחס למלך מצריים (וראה מהרז"ו והשווה הרד"ל). אמר ליה ר' נחמיה — בתנ"כ ושהש"ר 'אמר' בסתם. וייתכן שמה שנאמר עד כאן מיוחס היה לר' יהודה. עשיתי הקדש חול — עח"נ. יתרו שהוא קודש עשיתו חול' (מ"כ ועיין מהרז"ו), אך נראה יותר לפרש: 'לפני מלכים' עניינו קודש (=ה') ולא מלך בשר ודם, וכך יפ"ת. 16 זה פרעה — שמאז מכת חושך לא התייצב אצלו משה! ואי אפשר לפרש זאת על ח 16, שכן בו מצטווה משה לבוא ולעמוד לפני פרעה (וראה כיצד נדחק יפ"ת בכך).

יא, א(2) 20 בנו של עמרם — כך גם לעיל ט, ד וראה שם. 23 עד שלא יצא קדם לפניו —

ור' פינחס בן חמא אמר: כתיב: וחנפי לב ישימו אף [לא ישועו כי אסרם] 25 (איוב לו 13). לאחר כן הקב"ה מצפה לרשעים שיעשו תשובה ואינם עושים, אפילו באים הם באחרונה — הוא נוטל את לבם שלא יעשו. ומהו: וחנפי לב? אותן שבאין ומחנפין בראשונה בלבם, הם משימים האף עליהם באחרונה. ומהו: לא ישועו כי אסרם? שהם באים לעסוק בתפלה, למה? כי אסרם, שנעל בפניהם. כך פרעה הרשע היה רוצה לעמוד בתפלה, אמר ליה הקב"ה למשה: 30 עד שלא יצא לך והתיצב לפניו.

יא,ב(1) דבר אחר: השכם בבקר [והתיצב לפני פרעה] (ח 16). אמר לו הקב"ה למשה: הרשע הזה, הוא הקשה את לבו בג' הראשונות ומכה הרביעית קשה היא יתירה על הראשונות, לך והזהר אותו כדי שישלח עמי ולא תבוא עליו המכה.

רוצים לשוב לב"ה ובאין לעסוק בתפלה אינן יכולין ד / למה] מהו ג / שנעל] ג' דלת ב / 29 כך] ג' היה נפד / הרשע היה] ח' נפד / לעמוד] לעסוק נפד / אמר ליה] א"ל אבס, וא"ל ג, ואמר (ג' לו פ) פד / הקב"ה למשה] הקב"ה ג, ח' ס / 30 שלא יצא] שיצא פ / 31 לו] ח' ד / 32 למשה] למה ס / הוא] ח' גבספד / את] ח' פ / בג'] את שלש פ / הראשונות] ראשונות נפ / הרביעית] רביעית פ, ד' ד / 33 יתירה] יותר ד / הראשונות] הראשונה א / והזהר] הזהר ג / אחוז] לו ס /

23 אלא] ח' ס / 24 ור'... אסרם] ח' פ / פינחס] ג' הכהן ג"ד / בן] בר אס, ב"ר ד / אמר] ח' ס / כתיב] הה"ד ד / 25 לאחר כן] לאחר כן ג, לאחר כן ס, לאחר פד / הקב"ה] שהקב"ה פד / 26 באים הם] הם פ, הן רוצים ד / יעשו] ג' תשובה ד / לב] ג' אפילו ג / 27 שבאין] שהן באין ד / משימים+] מביאים ד, ג' אף שא (ונמחק א"), ג' בלבם אף ג (ונמחק ג"), ג' את פ, ג' עליהם ד / האף] אף ס / עליהם] ח' ד / 28 אסרם] ג' אעפ"י ד / באים... בתפלה]

נראה שלומד זאת מהשוואת ז 15 ('לך אל פרעה בבקר הנה יצא המימה') אל פסוקנו ('השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יצא וכו''), וראה גם להלן יב, א(2). 25 לאחר כן וכו' — לשון המאמר מוקשה (ועח"נ) אך עניינו ברור: משתם המועד המוקצב לרשע לחזור בתשובה, וגו'. ראה גם לעיל ז, ב. 26 באחרונה — בסופו של דבר, אחרי המועד. נוטל את לבם — הרש"ש מתקן: 'נוצל'. לפי ההקשר 'נטל לב' פירושו: לוקח את חכמתם, מביאם לנהוג שלא כשורה (כדי להענישם). ראה לעיל ז, ב; ג, י. 27 ומחנפין בראשונה בלבם — משחיתים את דרכם (ובדומה יר' כג 11) במחשבותיהם, אך כלפי חוץ, בהתנהגותם, נראים כחוזרים בתשובה. וראה איוב לו 10—11 המדבר בשבים מאוזן. השווה גם סוטה מא ע"ב. משימים האף עליהם באחרונה — מביאים לבסוף על עצמם את כעס (=אף) האלהים, המתבטא בשלילת יכולתם לחזור בתשובה של אמת, ועח"נ. 28 ומהו לא ישועו וכו' — עוסק ברישא, 'לא ישועו', ודורש: אין תפילת רשעים נשמעת (=לא ישועו) גם כשהם כבר מוכנים לכך, ומסביר מן הסיפא: 'כי אסרם', סגר בפניהם שערי תפילה. שנקל בפניהם — ראה נוסח ב והרד"ל ובמיוחד להלן יא, ו(3); יג, ג(1). 29 היה רוצה לעמוד בתפלה — לפני ה' ולחזור למוטב, לכן יצא מביתו. (ויש מסבירים, 'שביתו מלא גילולים' [מהר"ץ וראה עוד יב, ה(2)]). 30 לך והתיצב לפניו — ולא יהא בידו סיפק להתפלל ולחזור ולהיפטר מעונש. יא, ב(1) 33 לך והזהר אותו — ראה גם לעיל ט, ט(1) שלפני כל מכה היתה התראה והשווה תנח' וא"א יד ותנ"ב וא"א יח. ההתראה היא אות למידת רחמים של האל הפותח לחוטא דרך לשוב בתשובה ואינו שש להענישו, במיוחד לא בעונש קשה (הערוב כבר גרם למותם של מצרים). ראה מאן, המקרא, א, עמ' קז ועיין יפ"ת ורד"ל.

35 יא,ב(2) כי אם אינך משלח את עמי הנני משלח בך ובעבדיך ובעמך [ובבתיך] את הערב (ח 17). מהיכן בא עליהם? יש אומרים: מלמעלה, ויש אומרים: מלמטה. ר' הושעיא אומר: מלמעלה ומלמטה. אמר רשב"ל: אמר להם הקב"ה — אתם עשיתם המוניא על בני, אף אני אעשה עליכם עוף השמים וחית הארץ המונים המונים, שנאמר: הנני משלח בך ובעבדיך ובעמך 40 [ובבתיך את הערב], וחיות ועופות מעורבבין. אבל ארץ גושן, שהיו ישראל יושבין בה, לא היה שם ערוב, שנאמר: והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן [אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב] (ח 18). אמר ר' אמי: כאדם שאומר — לא יטול פלוני בטריאקי זו, שפלוני פטרנו עומד עליו. יא,ב(3) ושמתי פדת בין עמי [ובין עמך] (ח 19). מלמד שהיו ישראל ראויין 45 ללקות בזו המכה ונתן הקב"ה פדיונם המצריים. ואף לעתיד לבא הקב"ה מביא אומות העולם ומשליכן לתוך גהינם תחת ישראל, שנאמר: כי אני ה' אלהיך קדוש ישראל מושיעך, נתתי כפרך מצרים [כוש וסבא תחתך] (יש' מג 3).

חיות ד / 40 שהיו נ' שם ב, ת' ד / ישראל] שישראל ד / 41 יושבין בה] ח' ב / 42 אמר ר' אמי] ח' ב / אמר] ואמר פ / 43 שאמר] שאמ' פ, נ' לחבירו ד / פלוני] ח' פ / בטריאקי] בטריקי נ, בטריקי בספד / עליו] עליה שאנבסם, עליהו ד / 45 בזו המכה] באותה מכה ס / 46 לתוך] ח' ב / גהינם] גיהנם נ, לגיהנם שנא' ב,

36 מהיכן] מאיכן פ / 37 מלמטה] מלמטן ד / ר' הושעיא] ר' אושעיה פ, ור' עקיבא ד / אומר... ומלמטה] ח' נ (והושלם נ") / אמר] אמר נ"פד / מלמעלה ומלמטה] מלמעלן ומלמטן ד / רשב"ל] ר' שמעון בן לקיש פד / 38 המוניא] המונים ד / אעשה עליכם] עושה להם נ / 39 הארץ] השדה פ / ובעבדיך... והיות] את הערוב

יא, ב(2) השווה שו"ט עח, יא (349—350). 36 מהיכן בא עליהם? — מה טיבו של הערוב — חיה מהלכת על הארץ או יצור מעופף? לענין כולו ולמקבילותיו ראה גם להלן יא, ג(5). 38 המוניא — כנראה מיוונית (δμόνια): אחזות, הסכם, בלב אחד (ראה ויק"ר לג, ו [תשסז] וליברמן, יוונית, עמ' 37). 'עשה (הו) מניא' פירושו התקבץ בהמון לשם מטרה אחת, וכונתו אולי לישרי מסים שוטרים ונוגשים' (מהרז"ו וראה יפ"ת) או למצרים בכלל. עוף השמים וחית הארץ — היינו: מלמעלה ומלמטה. 40 וחית וכו' — אולי וי' הפירוש, היינו: הערוב הוא חיות וכו'. 43 בטריאקי — נראה שהוא שיבוש מן היוונית καταδ(κα, עונש (ראה קרויס, מלים שאולות, עמ' 524 ובעיקר ויק"ר יח, ה [תיא] ומאן, המקרא, א, עמ' צח) וכך הציע לתקן כבר הרד"ל. ותיבת 'גטל' אכן גופלת על ענישה. שפלוני פטרנו וכו' — ארץ גושן כולה (היינו גם תושביה הנכריים) ניצלה מן הערוב בזכות עם ישראל, הוא הפטרון (πατρώων, אדון מגן) העומד ושומר עליה. 'עמד על' פירושו: הגן, שמר (וראה ליברמן, שם, עמ' 49). תיקנתי את נוסח ש, שנגרר אחרי לשון הפסוק: 'עומד עליה', והשווה להלן יב, ד(7).

יא, ב(3) 44 שמתי פדת — לשון 'פדות' קשה כאן והתקשו בו ראשונים (ראה ת"א וראב"ע) ואחרונים, אך המדרש גזרה מלשון פד"ה — נתינת דבר תמורת דבר כדי לשחררו מחובה או מעונש. ראה גם שכי"ט, עמ' 49. ראויין ללקות בזו המכה — ולא ביאר על שום מה. ראה הרד"ל ויפ"ת. 45 ואף לעתיד וכו' — ראה מאן, המקרא, א, עמ' 396.

יא,ג(1) ויעש ה' כן ויבא ערב כבוד ביתה פרעה [ובית עבדיו ובכל ארץ 50 מצרים] (ח 20). הוא לקה תחלה, שהוא התחיל בעצה רעה עליהם, שנאמר: ויצו פרעה [לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכו] (א 22), ואחר כך: ובית עבדיו [ובכל ארץ מצרים].

יא,ג(2) ויאמר משה לא נכון לעשות [כן כי תועבת מצרים נובח לה' אלחינו] (ח 22). לפי שהמצריים היו משתחוין לבהמות כאלוה.

55 יא,ג(3) דרך שלשת ימים [נלך במדבר] (ח 23) — כדי להטעותו.

יא,ג(4) ויאמר משה הנה אנכי יוצא מעמך [והעתרתי אל ה'] (ח 25). מהו 'הנה' ? מיד, התפלה תהיה מיד, כדי שיסור הערוב ממך מחר, הריא הוא דכתיב: וסר הערב [מפרעה מעבדיו ומעמו מחר] (שם).

יא,ג(5) ויעש ה' כדבר משה ויסר הערב (ח 27). למה הביא ערוב על 60 המצריים ? לפי שהיו אומרים לישראל: הביאו לנו דובים ואריות, כדי להיות

המשתחוים נ / כאלוה*] באלוה ש / 55 כדי להטעותו] ח' נ (והושלם נ"), נ' ויאמר פרעה אנכי וגו' פד / 57 מיד] ח' ד / 58 מחר נ' ויצא משה וגו' נפד / 59 הביא נ' הב"ה נפ, נ' עליהם ד / על המצריים] ח' ד / 60 הביאן צאו והביאו נפד / 61 המצרים]

גהנם פ / תחת ישראל] ח' ס / 50 שהוא ... שנאמר] ח' נ / שהוא התחיל] שהתחיל פ / עליהם] תחלה ד / 51 ואחר ... עבדיו] ח' נ / 52 ובית עבדיו] בבית עבדך שאבס / מצרים] נ' ויקרא פרעה פד / 54 לפי] ולפי פ / הין] ח' סד / משתחוין]

יא,ג(1) תנח' וארא יד; והזהיר א ע"ב. 50 הוא לקה תחלה — מדייק מסדר הדברים בפסוק, שהערוב בא 'ביתה פרעה' ורק אחר כך נאמר 'ובית עבדיו' וכו'. ראה גם לעיל א, ט(1); י, ג. יא,ג(2) 54 משתחוין לבהמות כאלוה — קאסוטו (פירושו למקום) רואה בזה פשוטו של מקרא (וראה צ'יילדס), שכן בעלי חיים סימלו את אלהיהם של המצרים הקדמונים. ראה גם שמו"ר טז, ג. המדרש מבין לשון 'תועבת מצרים' ככינוי גנאי.

יא,ג(3) ראה לעיל ג, ח(5) ושם נתפרש. ונראה שהערה זו משל העורך היא. יא,ג(4) 57 מיד — המדרש חש שיש בתיבת 'הנה' מן המיידיות, הצבעה על דבר קרוב (בזמן או במקום) ומנסה להבהיר את הסתירה שלכאורה שבין 'הנה' זו לבין 'מחר'. כדי שיסור ... מחר — מהרנו ויפ"ת מקשרים לכאן את האמור לעיל (י, ה[2]), שנמשכה כל מכה שבעה ימים ואותו היום שבא משה אצל פרעה היה היום השישי למכה — אך אין הדבר ודאי.

יא,ג(5) תנח' וארא יד; סא"ר ו (ח) (42); מאן, המקרא, א, עמ' ריג; משנת ר"א יט (348); שר"ט עח, יא (350—349); והזהיר א ע"ב. 59 למה הביא וכו' — ראה לעיל ט, י(3). 60 כדי להיות המצרים מטיילים בהם — הלשון קשה ונראה לפרשו: בני ישראל נשלחו לצוד חיות טרף שכן המצרים רצו להביאם לגדודים וחיפושים אחרי אותן חיות (ומצאנו 'טייל' בלשון חז"ל כפועל יוצא, כגון תוס' שבת יז, כג). וכך נאמר בסא"ר: 'כדי שיהו במדברות התיצוניים ולא יבואו בתוך בתיהן ... ויפירו וירבו' (והשווה מאן, עמ' רטו). בן־יהודה (בערכו) מביא מלשון ימי הביניים טייל שמשמעו: שח"ק, הת"ל, ואולי כך יש לפרש כאן: כדי ללעוג לבני ישראל נשלחו לקרבות מול חיות טרף (מעין מה שראו בקרקסי רומא ?) וכך פירש מסורת מדרשית זו ר' חיים פלטיאל (פירושו לתורה, מהד' לנגה, עמ' 204): 'לעשות ... שחוק בהם'. בחלק מכתה"י לא הובן 'מטיילים' והושמט ולכן שינו 'המצרים' ל'מצרים' (לשון גרימת צרות; אך הלוי, פרשיות, עמ' 192 מפרש 'מצרים' זה כלשון נקייה: שמחים !), וכך בתנח' וכן בוזהיר. ויש מתקנים 'מצרים' ל'מצריים' (לשון ציד;

המצרים מטיילים בהם. לפיכך הביא הקב"ה עליהם חיות מעורבות — רברי ר' יהודה. ר' נחמיה אומר: מיני צרעין ויתושין. ונראים דבריו של ר' יהודה, לפי שבצפרדעים כתיב: וימתו הצפרדעים (ח 9), לפי שלא היה להן הנאה בעורותיהן והיו מסריחין את מצרים, אבל ערוב שהיה הנאה בעורותיהן — 65 לפיכך לא נשאר בהם עד אחד, שאילו היו צרעין ויתושין היה להם שיסריחו במצרים.

יא, ד(1) ויכבד פרעה את לבו [...] ויאמר ה' אל משה [...] כי אם מאן אתה לשלח [...] הנה יד ה' הויה במקנך [אשר בשדה... דבר כבד מאד] (ח 28—ט 3). ולמה הביא עליהם דבר? לפי ששמו ישראל רועי בקר ורועי 70 צאן וכל בהמה בהרים ובמדברות, כדי שלא יפרו וירבו. אמר להם הקב"ה: אני אביא עליכם רועה יפה, שנאמר: הנה יד ה' הויה במקנך [דבר כבד מאד]. יא, ד(2) והפלא ה' בין מקנה ישראל [ובין מקנה מצרים] (ט 4). מהו: ולא ימות מכל לבני ישראל דבר (שם)? אפילו בהמה שהיה ביד גוי והיה לישראל

67 ויכבד... מאד* (ש' 71) ח' שאנב (והושלם נ"ב") [היחידה באה בנוסח ס אחרי יא, ד(3); להלן נוסח פ] / 69 ולמה? למה נ"ב"ד / עליהם] להם נ"ד / רועי* רועה פ / בקר צאן נ" / ורועי ורועה ס / 70 צאן בקר נ" / בהרים ובמדברות ח' ב"ס / להם ח' נ"ב"סד / 71 עליהם עליהם ב"ס / 72 [מכאן שוב נוסח ש] / והפלא והפלה גפ / 73 שהיה שהיתה נבספד / והיה

מצריים ג, מצרים בספד / מטיילים ח' פד / הקב"ה ח' ד / חיות... מיני ח' פ / 62 ר"י ור' ג / נחמיה נחמיה ב / אומר אמר ד / ונראים* ונראה שא / 63 להן הנאה הנאה בהם ג, הנאה פ, בהן הנאה ד / 64 בעורותיהן בהם פ, ח' ג / והיו... בעורותיהן ח' ס / והיו... מצרים ח' ד / מצרים המצרים פ / 65 בהם להם א / אחד נ' לפי א / 66 במצרים ח' ד /

ראה בובר במד"א (לפסוק) וראה עוד כשר, כרך ט, עמ' 129. 61 חיות מעורבות — יוספוס (קדמוניות, II, יד, ג, ש' 303): 'חיות שונות ומשונות' (וראה חכמת שלמה יא 18 ואילך וכן לעיל יא, ב[2]) והשווה ת"י; מאן, שם, עמ' קו. 62 מיני צרעין ויתושין — וכך הובן 'ערוב' בתה"ש ובידי פילון (חיי משה, א 130), וראה גם יא, ב(2). ונראים וכו' — הערה זו באה גם בתנח' (וראה משנת ר"א ורש"י לפסוק) והיא קשורה באמור לעיל י, ו(2). לו היה הערוב 'צרעין ויתושין' מדוע לא הומת במצריים כצפרדעים?

יא, ד(1) תנח' וארא יד; סא"ר ז (ח) (42); מאן, המקרא, א, עמ' רטו; והזהיר א ע"ב; השווה משנת ר"א יט (349); תנח' בא ה. יחידה זו חסרה ממרבית כתה"י, אך ודאי שהיא צריכה לבוא במדרש, שכן היא חלק מסידרה של מדרשים על טעמי המכות (ראה לעיל ט, י[3] ושם פורט) ונשמטה בשוגג (ועח"נ). 67 ויכבד וכו' — לפסוקים ח 28—ט 2 לא מצא העורך חומר אגדי והביא את ראשית הפסוקים בלבד (כפי שעשה לעיל ה, כ[2]). 69 לפי ששמו — המצרים. 70 כדי שלא יפרו וירבו — כיוון שלא יכנסו לתוך בתיהם' (סא"ר). 71 רועה יפה — באירוגיה. ואולי יסוד הדברים בתה' מט 15: 'כצאן לשאול שתו מות ירעם...'. (בעקבות יס"ת).

יא, ד(2) 72 והפלא — כך גם בתורה השומרונית. בנה"מ: 'והפלה' (ועח"נ). מהו וכו' — עומד על תיבת 'דבר', שהיא לכאורה כינוי תמוה לבעל חיים, ודורשה במשמע של: עניין השנוי במחלוקת (על דרך: 'כי יהיה להם דבר... ושפטתי' [יח 16]) וראה הרש"ש וכן ליברמן, JQR 36 (1946),

תרעומת עליה, שיש לו חלק בה, היתה גיצולת ובכך ידעו דינם של ישראל.
75 יא,ד(3) ויעש ה' את הדבר הזה [...] וישלח פרעה [והנה לא מת ממקנה
ישראל עד אחד] (ט 6—7). מהו 'עד אחד'? אפילו בהמה חציה של נכרי
וחציה של ישראל לא מתה.

יא,ה(1) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם [פיח כבשן
וזרקו משה השמימה] (ט 8). נס גדול היה בשחין שמשה ואהרן לקחו מלא
80 חפניהם והחזיק ידו של משה מלא חופן שלו ומלא חופן של אהרן, מכאן
שהמועט מחזיק את המרובה.

יא,ה(2) זו המכה באה עליהם על-ידי הקב"ה ומשה ואהרן, לפי שמשה
ואהרן לקחו שניהם הפיח של כבשן וזרקו משה השמימה והפכו הקב"ה לשחין
למעלה ונפל עליהם והיה לאבק על כל ארץ מצרים.
85 יא,ה(3) שחין למה בא עליהם? מפני ששמו ישראל לחום להם חמין ולצנן

נ' לו פד / 74 שיש... בה] ח' אבס /
דינם] דינו פ / 76 נכרי] ישראל נד, מצרי
ספ / 77 ישראל] נכרי ג, גוי פ, מצרי ד /
מתה] [כאן באה בכתב-יד ס היחידה יא, ד
[[1] / 79 נס... חפניהם] ח' פ / היתה]
נעשה ד, נ' נעש ג (ונמחק ב'') / לקחו]
נ' שניהם ד / 80 והחזיק ידו] והחזיקו ידיו

פד / של] ח' נד / 81 שהמועט] שמועט
נפד / את המרובה] מרובה ד / 82 זו
פ / עליהם] להם נפד / 83 הפיח של כבשן]
פיח הכבשן נבד / 85 שחין] ח' ס / בא]
הביא ס, באה פ / עליהם] ג' השחין ס /
מפני] לפי ב / ששמו] ג' את ד / להם] ח'
פ / חמין] את הצונן ג / ולצנן] לצנן ג,

עמ' 322—323 והתפניה לב"מ מט ע"א, שם. 74 תרעומת — טענה, וכאן: טענה לבעלות חלקית
(על הבהמה), והשווה ביחידה הבאה. ידעו דינם של ישראל — ידעו המצרים שהדין עם ישראל
והבהמה אכן שייכת לו. השווה לעיל י, ב(2).

יא, ד(3) תנח' וארא יד; והזהיר א ע"ב. 76 עד אחד — דורש 'עד אחד' (והרי אפשר היה
לומר רק 'אחד', כגון שם"ב יג 30) כדבר פחות מאחד, היינו חלק (בבעלות) בבהמה. והשווה ביחידה
הקודמת.

יא, ה(1) בר"ר ה, ז (36); ויק"ר י, ט (רטז); תנח' וארא יד; משנת ר"א יא (207); להלן יא,
ה(4). 79 מלא חפניהם — בבר"ר ובויק"ר מוסבר, כי כל חופן מכיל ארבעה קמצים (וקומץ הוא
מה שמכילה כף היד). 80 והחזיק ידו של משה — כך מבין את 'וזרקו' (משה). 'וכשאדם רוצה
לזרוק דבר בכח אינו זורק אלא ביד אחת' (יד"מ והשווה רבנו בחיי), ומכאן שיש להסביר כיצד
זרק משה ביד אחת מה שאספו הוא ואהרן בחפניהם. מכאן שהמועט ופד' — מכאן שניתן להכניס
מידה גדולה לתוך מידה קטנה ונס הוא. במקבילות באות דוגמאות נוספות לנס כזה.

יא, ה(2) השווה שמו"ר טו, כז; משנת ר"א יט (345); שם שם (357); תנח' וארא יד. 82 זו
המכה — שחין, שלא כשלוש ראשונות שהביאן אהרן (ראה ט, י[1]), שלוש שהביא משה (ברד,
ארבה, חושך) ושלוש שהביא הקב"ה. את זו הביאו כולם, והולך ומפרט כיצד. מסורת דומה הכיר
פילון (חיי משה, א 96—98) וראה להלן יב, ד(1).

יא, ה(3) תנח' וארא יד; סא"ר ז (ח) (42); מאן, המקרא, א, עמ' רטו; והזהיר א ע"ב; השווה
משנת ר"א יט (351); תנ"ב בא ה; לעיל ט, י(3). 85 לחום... ולצנן — במים לרחצה המדרש

להם את הצונן, לפיכך לקו בשחין, שלא יכלו ליגע בגופן.

יא,ה(4) אמר ריב"ל: נס גדול נעשה בשחין שאדם זורק חץ למעלה ואינו מהלך מאה אמה, ומשה זרק פיה הכבשן מלא חפניו, דבר שאין בו ממש, וזרקו משה השמימה עד כסא הכבוד. ועוד נס אחר נעשה בו בשחין, שהחזיקה 90 ידו של משה ב' חפנים. ועוד נס גדול נעשה בו בשחין: אדם מפזר עפר קב, אינו מפזר אלא ארבעה אמות ומשה נטל מלא ידיו ופזר על כל ארץ מצרים, שהיה ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, שנאמר: ויהי לאבק על כל ארץ מצרים (ט 9).

יא,ו(1) ויקחו את פיה הכבשן [...] ויהי שחין אבעבעת פרח] (ט 10). מהו 95 'פרח'? שלקו בצרעת, כמה דתימא: ואם פרוח תפרח הצרעת (וי' יג 12). יא,ו(2) ולא יכלו החרטמים [לעמד לפני משה] (ט 11). למה לא יכלו לעמוד לפני משה? לפי שהם השיאו עצה לפרעה להשליך כל הילודים ליאור כדי שימות משה, ועוד הם מחייבים אותו הריגה בשעה שהסיר העטרה מראש פרעה לראשו, לפיכך: ולא יכלו החרטמים [לעמד לפני משה].

אין פד / ומשה] אבל משה נפד / ידיו] חפניו
ס, ידו פד / ופזר] ופזרו פד / על כל] בכל
פ / 92 שהיה... מצרים] ח' ד / שהיה
שהיא ג / 95 שלקו] ג' עמו פ / בצרעת
ג' עמו נד / כמה דתימא] כד"א נסד /
96 יכלו²] יכלו פ / 97 כל... היאור]
ליאור כל הבן הילוד ד / הילודים] הילדים
נבספ / ליאור] ביאור ג / 98 הם] היו
ס, שהיו ד, ג' היו בפ / בשעה] בעת ד /
העטרה] עטרה פ / 99 לראשו] ח' ג /

ולצונן פ / 86 להם] ח' ג / הצונן] תחמין
ג / בשחין] ג' כדי ד / יכלו] יוכלו ספד /
87 ריב"ל] ר' יהושע בן לוי פד / ואינו]
אינו פד / 88 אמה] ח' פ / שאין בו] שלא
היה בה (בו ד) פד / 89 ועוד... חפנים]
ח' ג (והושלם ג') / נעשה בו בשחין] נעשה
בשחין ב, נעשה פ, ח' ג' / בשחין] שמה
ד / 90 ב'] היה מלא ד / נס] ג' אחר ב
(ונמחק ב') / גדול] אחר נד / בו] ח' פד /
עפר קב] קב אחד פ, ג' אחד ד / 91 אינו]

מדבר (ועח"נ). 86 שלא יכלו ליגע בגופן — לא יכלו לרחוק, לא בחמין ולא בצונן' (לק"ט),
'כי המים רעים לשחין' (יד"מ).

יא,ה(4) תנח' וארא יד; משנת ר"א יט (351); והזהיר א ע"ב; השווה מכי' בא יד (48); מדרש
תנאים לדב', עמ' 57. 87 ואינו מהלך — אינו מספיק להלך מאה אמה ונופל ארצה. 88 דבר
שאינו בו ממש — הפיה, שהוא אבק מועט משקל. 89 ער כסא הכבוד — כך מבין את 'וזרקו משה
השמימה' (ט 8) וראה מ"כ. ועוד נס אחר — הובא גם לעיל יא,ה(1) וראה שם. 90 עפר קב —
במשנת ר"א: 'קב עפר'; בתנח': 'עפר קב אחד' (וכן נוסח ד כאן), ונראה ש'קב' הוא יותר
מ'מלא חפניו'. 91 ארבעה אמות — סביבתו הקרובה של האדם. 92 ד' מאות פרסה וכו' —
קביעה זו מובאת גם בפס' צד ע"א ובמקומות אחרים, והוא מספר עגול וכוונתו לתחום שטח גדול
ביותר.

יא,ו(1) 95 שלקו בצרעת — מבין (בעזרת גזירה שווה) כי היינו שחין היינו צרעת. לפי נסחים
נפד לקו בצרעת בנוסף לשחין, ולפי זה בא להגדיל בחומרת המכה.

יא,ו(2) 97 לפני משה — כלומר: מדוע גזכר משה בפסוק זה בקשר לחרטומים? ומצביע על
שני מקרים בעבר, שבהם ביקשו החרטומים במישרין לפגוע במשה דווקא. הם השיאו וכו' — ראה
לעיל א, כד(4). 98 ועוד וכו' — רומז למסופר לעיל א, כו(2), ונראה שיחידה קצרה זו משל
עורך המדרש היא.

1 יא,ו(3) ויחזק ה' את לב פרעה [ולא שמע אלהם] (ט 12). כיון שראה הקב"ה שלא חזר בו פרעה בה' מכות, מכאן ואילך אמר ליה הקב"ה: אפילו רצה לשוב אני אחזיק את לבו כדי שאפרע כל הדין ממנו.
יא,ו(4) כאשר דבר ה' אל משה (ט 12), שכן כתוב: ואני אקשה את לב 5 פרעה (ז 3).

2 פרעה] ח' ד / מכות] ג' ראשונות ד / מחזיק אד, אחזק נספ' / את] ח' ד / ממנו] אמר ליה] א"ל אנבס, אמר (נ' לו פ) פד / ח' ג / 4 כתוב] כתיב ג' / רצה] אם (ח' פ) ירצה פד / 3 אחזיק]

יא,ו(3) תנח' וארא ג; מאן, המקרא, א, עמ' רטז-ריו; להלן יג, ג(1). 2 בה' מכות — הן חמש המכות הראשונות (עד לדבר). 3 אני אחזיק את לבו — השווה לעיל ג, י; יא, א(2) ובעיקר להלן יג, ג(1). מפרעה נמנעת הדרך לחזור בתשובה, כדי שאפשר יהיה להענישו. יסוד המדרש בכך, שעד כאן סופר בתורה על פרעה שהכביד לבו מעצמו (ח 11, 15, 28, ט 7) ואילו כאן מסופר, שה' הוא שגרם לכך (וכך גם להלן, כגון י 20, וראה יפ"ת).
יא,ו(4) ראה לעיל י, ו(5) והענין דומה.

1 יב,א(1) פרשת' יב. ויאמר ה' אל משה השכם בבקר והתיצב לפני פרעה (ט 13). הדא הוא דכתיב: הן אל ישגיב בכחו מי כמהו מורה (איוב לו 22). אמר ר' ברכיה: 'הן' — אחת. בלשון יוני קורין לאחת 'הן', כלומר, אחד אלהינו ישגיב בכחו, מעצים כח הצדיקים לעשות רצונו. מי כמהו מורה — שהוא מורה 5 דרך לעשות תשובה. וכן את מוצא במשה, שהשגיב הקב"ה כחו ללכת בשליחותו ולעשות ציווי, והיה מורה לפרעה הרשע שיעשה תשובה, שלא היה חפץ לשלוח המכה עליו עד שיזהירנו שיעשה תשובה, שכן כתיב: השכם בבקר והתיצב לפני פרעה. היה נותן כח ביד משה להשכים ולהתיצב לפני פרעה, כדי שיעשה תשובה, שכן כתיב: ואמרת אליו כה אמר ה' אלהי העברים 10 [שלח את עמי ויעבדני כי בפעם הזאת אני שלח את כל מגפותי] (ט 13—14). יב,א(2) למה לא נאמר כן: הנה יוצא המימה (ח 16)? כיון שראה פרעה,

1 פרשת' פרשתא אבספ, פרשה ד' / יב*	ב' / 7 היה ח' ד' / חפץ רוצה ב' / עליון
יא שנ' / 3 אחת אחד סד, נ' שכן בספד /	ח' ד' / כתיב כתו' ד' / 8 היה והיה פ' /
לאחת לאחד ד' / 4 שהוא מרת ח' פ' /	ביד משה במשה נפד' / להשכים לעמוד פ' /
5 את אתה סד' / הקב"ה ח' פ' / כחו בכחו	9 פרעה נ' והיה מורה דרך לפרעה פד' /

יב,א(1) תנח' וארא יד; תנ"ב וארא יח; שם שם כ; פסדר"כ, שובה, ו (354); משנת ר"א יא (219); השווה לעיל ט, ט(1); שו"ט כה, י (213); מאן, המקרא, א, עמ' ריב. לפנינו פתיחתא על ט 13, ואין בידינו ידיעות ששימש הפסוק כראש סדר (אך ראה מאן, שם, עמ' 396). במקבילות (החלקיות) אין היחידה בנויה על דרך הפתיחתא, להוציא בפסדר"כ, אלא ששם עניינה אחר. נושא הפתיחתא שלפנינו: חשיבותה של תשובה. 1 פרשת' יב — עח"נ. לחלוקת המדרש לפרשות ראה גם לעיל, במבוא, עמ' 13—14. 3 בלשון יוני — ע. לראיית 'הן' (בפסוקים שונים) כתיבה יוונית ראה גם בר"ר צט, ז (1279); פסדר"כ, שור או כשב, ו (156) ומקבילות רבות. ודורש 'הן אל' — 'אחד [הוא] אלהינו', יחיד ומיוחד בדרכיו. 4 מעצים כח הצדיקים — דורש 'ישגיב בכחו' כפועל יוצא: נותן בצדיקים כח וכו' (כגון יש' ט 10). 5 וכן את מוצא וכו' — ידגים מעניין משה ופרעה מה שאמר בנפרד על שני חלקי הפסוק מספר איוב. שהשגיב הקב"ה כוחו — האם דורש את 'השכם בבקר' כעניין הדורש כח ומאמץ מיוחדים? (ראה להלן). 8 היה נותן וכו' — מכאן ועד סוף היחידה נראה כסרח-עודף וכופל לאמור לעיל, קודם לפסוק הסדר, ואולי זו גלוסה פרשנית המבארת ביתר בהירות מה שנאמר לעיל.

יב,א(2) 11 כן (=כאן) — בפסוקנו, ט 13. בשני הפסוקים (ורק בהם) נאמר 'השכם בבקר

שבשעה שהיה יוצא המימה משה מקדימו לדרך, נמנע שלא לצאת, שלא יפגע בו משה. אמר לו הקב"ה: לך אצלו בהשכמה, שלא יצא מביתו.

יב,א(3) כי עתה שלחתי את ידי [ואך אותך ואת עמך בדבר ותכחד מן 15 הארץ] (ט 15). אמר ליה הקב"ה: רשע, אתה סבור שלא אוכל להכחידך מן העולם?! למד ממכת הדבר. אילו הייתי משלחו עליך ועל עמך, היית נכחד מן הארץ, אבל לא שלחתי עליך, כדי שאראך כח גבורתי ותספר כחי בכל הארץ. הדא הוא דכתיב: ואולם בעבור זאת העמדתך [בעבור הראתך את כחי ולמען ספר שמי בכל הארץ] (ט 16).

20 יב,א(4) עודך מסתולל בעמי [לבלתי שלחם] (ט 17). שהיה עושה אותם כמסילה. שהכל דשין עליה, כמה דאת אמר: אשר אמרו לנפשו שחי ונעברח [ותשימי כארץ גור] (יש' נא 23).

יב,ב(1) הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד (ט 18). זבדי בן לוי אמר: שרט לו שריטה על הכותל. אמר לו: כשתגיע השמש לכאן מחר — יורד הברד.

סבור אתה נספד / 16 למד] למד ד /
הדבר] נ' בעת ששלחתי אותו הדבר פד /
17 עליך] על ידיך פ, נ' אלא נבספד / כת
ח' נ / כחי] שמי ב / 18 הדא הוא דכתיב*
ח' ש / 21 כמסילה* במסילה ש / עלית
בה ב (ותוקן ב") / דאת אמר] דתימ' פ /
24 שרט... שריטה] סרט... סריטה פד /

11 כן] כאן א"נבסד, ח' פ / 12 שבשעה]
שבעת ד / שהיה יוצא] שיוצא ס / המימה]
נ' היה נ / לדרך] בדרך נפד, למימה ב, נ'
היה ס / שלא לצאת] מלצאת נ, נ' כדי
נבספד / 13 אצלו] אליו ס / בהשכמה]
נ' עד נ"ד / 15 אמר ליה] א"ל אנבס, אמר
לו פד / הקב"ה] נ' אי נספד / אתה סבור]

והתיצב לפני פרעה, אך אצלנו חסר ההמשך המצוי שם. 12 בשעה שהיה יוצא המימה — השווה לעיל ט, ח(2) וכן יא, א(2). האמור ביחידה חסרת-המקבילות שלפנינו נשען על האמור שם ואפשר שמעטו של עורך המדרש היא. נמנע שלא לצאת — נשאר בביתו (ועח"נ). מהרד"ו: 'שלא לצאת באותו דרך', אלא הלך המימה בדרך אחרת. ייתכן שנדחק לפרש כך בשל ההמשך, לפיו בא משה אל פרעה 'עד [כך היה הנוסח לפניו!] שלא יצא (פרעה) מביתו'. ולפי נוסח הפנים הכל שפיר. 13 לך אצלו — לביתו, שכן 'לא יצא [פרעה] מביתו', ונוסח נ"ד תיקון.

יב, א(3) השווה תנח' וארא טו. נראה שאין כאן אלא פראפראזה ארכנית על האמור במקרא, שמערכת הזמנים שבו דורשת הבהרה. 16 עליך ועל עמך — על האדם ולא על המקנה (ט 3—7; ראה גם שמ"ב כד 15 ועוד). 17 אראך כח גבורתי — כל עשר המכות ויתגדל כך שם ה' בעולם. יב, א(4) 20 עשה אותם כמסילה — דורש את 'מסתולל': התייחס אליהם כאל דרך, שיש לכבוש אותה ולעשותה סלולה (השווה: 'סולו סולו המסילה סקלו מאבן' [יש' טב 10]). ת"א: 'את כבישת ליה בעמי' ובדומה למדרשנו גם רש"י, רשב"ם וכן שכ"ט. 21 דשין — דורכים בחזקה ברגליהם. וכן: 'וישימם כעפר לדוש' (מל"ב יג 7 ועוד). כמה דאת אמר — הפסוק מיש', מחור נבואה העוסקת בסבלות ישראל, מובא בשל סופו.

יב, ב(1) תנח' וארא טז; תנ"ב וארא כ; מאן, המקרא, א, עמ' קו; והזהיר ג ע"א; השווה תנח' וירא יג. 23 זבדי בן לוי וכו' — מדייק מן האמור בפסוק 'כעת מחר' (ת"א: 'כענדא הדין מחר'), שעל מועד מדויק אמר לו. 24 כשתגיע השמש — מעין שעון שמש (בלשון חכמים: 'אבן שעות' [בלים יב, ה ועוד]) והשוות יש' לח 8 (=מל"ב כ 9—11).

25 יב,ב(2) אשר לא היה כמהו במצרים (ט 18). אינו אומר 'אשר לא היה במצרים כמהו אלא: אשר לא היה כמהו במצרים, לומר לך שלא היה כמהו בעולם ולא במצרים. אינו אומר 'ולא יהיה [כמהו] / כמו שאומר במכת בכורות: [כמהו לא נהיתה] וכמהו לא תסף (יא 6), אלא: אשר לא היה כמהו, לשעבר לא היה, אלא עתיד להיות להבא. אימתי? בימי גוג ומגוג, שנאמר: 30 [...] ואצרות ברד תראה] אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה (איוב לח 22—23), וכן הוא אומר: ונשפטתי אתו בדבר ובדם [וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו] (יח' לח 22).

יב,ב(3) ועתה שלח העז את מקנך [ואת כל אשר לך בשדה] (ט 19). בוא וראה רחמיו של הקב"ה: אפילו בשעת כעסו רחם על הרשעים ועל בהמתם, לפי שמכת הברד לא היה הקב"ה משלחה עליהם אלא על יבול הארץ והיה מזוהרים שיעמדו עצמם ואת בהמתם, שלא ילקו בברד.

יב,ב(4) הירא את דבר ה' מעבדי פרעה [הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים] (ט 20). אמרו ז"ל: זה היה איוב. ואשר לא שם לבו [אל דבר ה'] (שם 21) — זה פרעה ועמו.

40 יב,ג(1) ויאמר ה' אל משה נטה את ירך על השמים [ויהי ברד] (ט 22).

לוי] ליה ב, ח' ספ / מחר יורד] מחר ירד	34 רחם] מרחם ס / 35 הברד] הדבר נס /
נס, ירד מחר ד / 25 אינו... כמהו	הקב"ה] ח' סד / והיה] לפי' היה ג /
במצרים] ח' נפד / 26 לך] ח' ס /	36 שיעמדו] שישמרו אפד, ג' על ג / ואת
27 אומר] נא' ג / כמו] ח' ס / שאמר]	בהמתם] ובהמתן ס, ג' כדי ד / 38 אמרו
שאמר ד / 28 אלא] ח' ד / כמהו] ג'	ז"ל] אז"ל אס, ח' ב (והושלם ב") / אמרו]
כלומר פד / 29 לא היה] ח' ג / אלא] אבל	ג' רבותינו נב"פד / ז"ל] ח' ג / היה] ח'
נפד / ומגוג] ח' נפ / שנאמר] הה"ד ד /	ס / 39 זה] ג' היה ד / ועמו] ועבדיו ספ /

יב, ב(2) תנח' וארא טו; תנ"כ וארא כ. 25 אינו אומר וכו' — לו נאמר 'לא היה במצרים כמהו', הייתי לומד, שרק במצריים לא היה כמהו, אך מכיוון שנכתב אחרת משמע, שלא היה כמהו לא בעולם ולא במצריים. וראה עוד הרמב"ן ורבינו בחיי על ט 18. 28 לא היה כמהו בעולם — כד קובע גם יוספוס, קדמוניות, ו, יד, ב, שו' 305. 30 ליום קרב ומלחמה — פותר על מלחמת גוג ומגוג ומביא את האמור בה בספר יח' כראיה. השווה מדרש תנאים לדב', עמ' 200; להלן יב, ז(2).

יב, ב(3) 35 לא היה הקב"ה משלחה וכו' — הברד נועד לפגוע בצמחייה בלבד ולכן הוזהר פרעה לשמור על צאנו ואנשיו. להמשך העניין ראה להלן יב, ג(3); יב, ה(1). 36 שיעמדו עצמם — עז"נ. ונראה שפירושו: יימנעו, יתאפקו (מלצאת לשדה).

יב, ב(4) ירו' סוטה ה, ח (כ ע"ג); ת"י. 38 איוב — שנאמר בו 'וירא אלהים' (איוב א 1). השווה לעיל גם א, ט(3). זיהוי זה בא גם במקבילות (ובמד"א). 39 זה פרעה ועמי — עז"נ. לפי זה רק צדיק אחד היה בסדום דמצריים, וראה ת"י. זיהוי זה חסר מן המקבילות (וראה הערת בובר במד"א, עמ' קלח).

יב, ג(1) תנח' וארא טו; תנ"כ וארא יט; והוהיר ב ע"ב—ג ע"א; השווה מאן, המקרא, א, עמ'

הדא הוא דכתיב: כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ [בימים וכל תהומות] (תה' קלה 6). אמר דוד: אף על פי שגזר הקב"ה: השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שם קטו 16). למה הדבר דומה? למלך שגזר: בני רומי לא ירדו לסוריא ובני סוריא לא יעלו לרומי. כך כשברא הקב"ה את עולמו גזר ואמר: 45 השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. כשבקש ליתן את התורה בטל את הגזרה ראשונה ואמר: התחתונים יעלו לעליונים ועליונים ירדו לתחתונים ואני המתחיל: וירד ה' על הר סיני (יט 20), ואל משה אמר עלה אל ה' (כד 1), הוי: כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ בימים וכל תהומות. כשבקש הקב"ה אמר: יקוו המים (בר' א 9), ואחר כך כשבקש עשה היבשה 50 ים ותהום, שנאמר: הקורא למי הים וישפכם [על פני הארץ] (עמ' ה 8; ט 10), ואומר: ביום הזה נבקעו כל מעינת תהום רבה (בר' ז 11). וכשבקש עשה הים ותהומות יבשה, שנאמר: ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (יד 29), ואומר: ויוליכם בתהמת במדבר (תה' קו 9). וכן במצרים: משה שהיה בארץ

47 ואני המתחיל] ומתחיל אני ג', ואני מתחיל
ס, ג' שנאמר נד / סיני ג' וכתב ד /
48 הוי' הרי ד / תהומות ג' כמו כן ד /
49 הקב"ה ח' פד / אמר ג' ואמר ג' ואחר
כך כשבקש] וכשבקש ד / עשה ג' את
נספד / 50 ותהום ח' נס (והושלם ס") /
51 עשה ג' את ד / 53 במדבר] כמדבר

42 אמר דוד] אף דוד אמר פ / 43 אדם
ג' משל ד / שגור ג' ואמר ב"ספד /
44 כשברא] כשגזר ג' / את עולמו] עולמו ס,
את העולם ד / גור ג' הב"ה ס / 45 אדם
ג' למה פ / את ח' ד / 46 את ח' נד /
הגזרה] גזירה ד / ראשונה] הראשונה נפ,
ח' ס / ועליונים] והעליונים נבספד /

ריד. נראה שלפנינו פתיחתא (לסדר בלתי מתועד ממקום אחר, ראה מאן, עמ' 398) הקושרת לשון 'בשמים' שבפסוק מתה' אל 'על השמים' שבפסוקנו. 42 אמר דוד — הוא מחבר ספר תה' (ב"ב יד ע"ב ועוד). המשפט תפס לשון קצרה: אף שה' קבע 'השמים לה' והארץ... לבני אדם', כשהוא רוצה — עושה בשמים ובארץ כחפצו ואף משנה את קביעתו האמורה. 43 בני רומי וכו' — בראש שער מד של 'עקידת יצחק' לר"י עראמה מצוטט בשם 'מדרש' כהמשך למשל שלפנינו: 'לימים ביקש המלך לישא אשה מסוריא, עמד וביטל הגזירה ואמר: מכאן ואילך ירדו בני רומי לסוריא ויעלו בני סוריא לרומי ואני אתחיל' (מהד' פרסבורג 1849, ב, עמ' צב ע"ב). דברים אלה יוצרים זיקה הדוקה יותר בין המשל לנמשל (היינו: השוואת מתן תורה לנישואין) ואפשר שהם מעיקר המסורת שגם בעל שמו"ר מביא ממנה. ויהוי המלך שבמשל עם ה' הביא לזיהוי השמים ופמליה של מעלה עם רומי, עיר הבירה של האימפריה. הבחירה ב'סוריא' דווקא כניגוד ל'רומי' ועניין ציוויו של המלך, אפשר שיש בהם זכרון מעומעם למאורע היסטורי, וליברמן (יוגית, עמ' 8—9) קובעו לנישואי ספטימוס סוורוס לאשה סורית. המשל בשינויים בא גם בפסדר"כ, בחדש, יא (212); מדרש מש' כא, כב (90). ולפני המכירי היה הנוסח כלפנינו (לעמ' ה 8). 46 הגזרה ראשונה — עח"נ. 'ראשונה' כאן הוא תואר הפועל ונמשך אל 'ביטל'... וראה מהר"ו. 49 כשבקש הקב"ה וכו' — עובר לדרוש באופן דומה את הסיפא של תה' קלה 6. יקוו המים — וכך תתגלה היבשה שהיתה מכוסה בהם. כשבקש עשה היבשה יפ — כוונתו לעניין המבול. 53 ויוליכם בתהמת במדבר — כך בכמה כת"י עבריים של המקרא. בנה"מ: 'כמדבר', ועניינו של תה' קו 9 ב'אבותינו במצרים' (שם 7). וכן במצרים — קישור לעניין מכות מצריים, וראה עוד יב, ד(1).

נתן לו רשות לשלוט במעשה שמים, שנאמר: ויאמר ה' אל משה נטה את ירך
55 על השמים.

יב,ג(2) ויהי ברד בכל ארץ מצרים (ט 22). ברד למה הביא עליהם? לפי
ששמו ישראל נוטעים גנות ופרדסים ואילנות וכרמים, לפיכך הביא עליהם
ברד ושבר את הכל.

יב,ג(3) על האדם ועל הבהמה [ועל כל עשב השדה] (ט 22). כיון שראה
60 הקב"ה שלא שמעו דבריו מה שאמר להם: שלח העז את מקנך (ט 19), אמר
הקב"ה: כדי שיבא ברד על הכל.

יב,ד(1) ויט משה את מטהו על השמים (ט 23). המכות האלו, ג' על ידי אהרן
ושלש על-ידי משה וג' על ידי הקב"ה ואחת על ידי כולן. דם, צפרדע, כנים —
על ידי אהרן, לפי שהם בארץ. ברד, ארבה, חשך — על ידי משה, לפי שהם
65 באויר, שכן שלט משה בשמים ובארץ. ערוב, דבר, מכת בכורות — על ידי
הקב"ה, ושחין על ידי כולם.

ס / 63 דם... כנים] דצ"ך ס / צפרדע
צפרדעים נ / כנים] ג' שהיו בארץ נפד /
64 לפי... בארץ] ח' נבספד / ברד... חשך
בא"ח ס / 65 שכן] שכך ד / בשמים
ובארץ] בארץ ובשמים ד / ערוב... בכורות
עד"מ ס / בכורות] בכורים ד / 66 ושחין

בד / משה] במשה ד / 54 נתן] ניתן ב /
56 ברד] ח' נד / עליהם] נ' ברד נד /
57 נוטעים] נוטעי נבספד / גנות] אילנות
ס, כרמים ד / ופרדסים] פרדסים ג, גנות ס,
וגנות ד / ואילנות] אילנות ג, ופרדסים ד /
וכרמים] ואילנות ד / 60 דבריו] לדבריו
נפד / 61 כדי שיבא ברד] הרי יבא ברד

יב,ג(2) תנח' וארא יד; תנ"ב וארא יט; סא"ר ז (42); משנת ר"א יט (352); והזהיר ב ע"א;
השווה מאן, המקרא, א, עמ' רטו. 56 לפי ששמו וכר' — על-פי סא"ר והקטע שפרסם מאן בא
הדבר להוציא את הגברים מן הבית ולמעט את העם מפרייה ורבייה. ראה עוד ט, י(3) לעיל.
יב,ג(3) יחידה חסרת-מקבילות זו בנויה על האמור ביחידה יב, ב(3). שם הודגש, שה' לא ביקש
מלכתחילה לפגוע במכת ברד באדם ובבהמה, וכאן מפורש (בעקבות הסיפור המקראי) כי אי-ציות
המצרים לעצת ה' ('שלח העז...') המיט עליהם אסון כבד. ראה גם להלן יב, ה(1).
יב,ד(1) תנח' וארא יד; משנת ר"א יט (345); שמו"ר טו, כז; והזהיר ב ע"ב. מסורת זו כופלת
בעניינה — אך לא בלשוניתיה — ליחידה יא, ה(2) והאמור בה בא באריכות כבר בדברי פילון (חיי
משה, א 96—98, 193). 64 לפי שהם בארץ — לדעת יד"מ רומז כאן המדרש לאמור לעיל (ט, י[1])
ועוד: המים והעפר שהגנו על משה הצעיר לא לקו על ידו אלא בידי אהרן (והשווה מהר"ז).
לפי פילון (96) חולקו המכות על-פי היסודות המרכיבים את העולם: מים ועפר (לאהרן), אש ואויר
(למשה). נראה שכוונת המדרש לדרג את אהרן למטה ממשה, ולכן מסביר שאהרן שלט בטבע
הארצי ומשה גם בעליון ממנו. 65 שכן שלט משה וכו' — ראה לעיל יב, ג(1) וכן בקטע שפרסם
רבינוביץ, גנוי מדרש, עמ' 69: 'השליטו בעליונים... והשליטו בתחתונים'. על ידי הקב"ה — ואינו
מביא טעם לכך. 66 ושחין על ידי כולם — לביאור ופירוט ראה יא, ה(2).

יב,ד(2) ו'ה' נתן קלת וברד (ט 23). כל מקום שהוא אומר 'וה' — הוא ובית דינו שלמעלה. ו'ה' פקד את שרה (בר' כא 1) — הוא וסנקליטין שלו. ו'ה' המטיר על סדם (שם יט 24) — הוא וסנקליטין שלו. ו'ה' נתן קלת וברד — 70 הוא וסנקליטין שלו.

יב,ד(3) ותהלך אש ארצה (ט 23). נדונו במשפט רשעים שבגיהנם. היה יושב המצרי — נכוה בברד. עומד — נכוה באש.

יב,ד(4) ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (ט 24). נס בתוך נס. ר' יהודה ור' נחמיה. חד אמר: כפרטותא דרומנא דחרצניתיה מתחמיה מלגיו, חד אמר: כהדין עשית דמיה ומשחא מתערבין כחדא ונורא דליק מן גויהון. 75

72 יושב] נ' הולך ס / המצרי] ח' ד / נכוה / ונכוה פ / 74 נחמיה] נחמיה ד / כפרטותא] כפרטותא שאנ, בפרטותא פ, כפרטותא ד / דרומנא] דרימנא א / דחרצניתיה] דחרצניתיה שאבס, דחרצני' נ / 75 עשית] עשיתא נבספד / מן גויהון

שחין ג / 67 כל... שרה] ח' ג (והושלם ג") / שהוא אומר] שנאמר ג"בד / 68 שלמעלה] ה' ג", ג' שנאמר ג"ד / וה' המטיר... שלו] ח' נפד / 69 וה' נתן... שלו] ח' נבס / 70 במשפט] כמשפט ד / רשעים שבגיהנם] של גיהנם רשעים ג, גיהנם של רשעים ס, הרשעים בגיהנם ד, רשעים פ /

יב,ד(2) תנח' וארא טז; תנ"ב וארא כא; בר"ר נא, ב (533); ויק"ר כד, ב (תקנב) ומקבילות. 67 ו'ה' — דורש את ו'ו' החיבור כבאה לרבות: ה' ומישחו אחר בצידו. 68 ופנקליטין — מיוזנית (ראה א, לא[2]): יועצים ('יועצין' נרשם גם בשולי כתב-יד ס) והם 'בית דינו של מעלה', שה' נמלך בהם על כל דבר ודבר (ראה לעיל ו, א).

יב,ד(3) תנח' וארא יד. 71 נדונו כמשפט רשעים וכו' — ומסביר בעל מדה"ג: 'שכן נידונין שישה חדשים בחמה ושישה חדשים בצינה' (בעקבות תנח' ראה יג ומקבילות) והם הם הברד והאש, אלא שבמצריים באו הם זה עם זה. ראה עוד מהר"ו. היה יושב וכו' — נראה לפרש, כי לדעת בעל המאמר היו 'שלשה טפחים התחתונות ברד... העליונות — אש' (לק"ט, עמ' 42; שכ"ט, עמ' 55; מדה"ג, עמ' קלו) [מקורם אולי בנוסח שאבד מן התנח'. ראה כשר, עמ' צג, סי' עג]. 72 נכוה בברד — השורש כו"ה עניינו פגיעה מאש (גחלת וכו') וכאן הוא בא אגב גררא מן ההמשך.

יב,ד(4) תנח' וארא יד; במ"ר יב, ח; פסדר"כ, ויהי ביום, ג (6); שהש"ר על ג, יא; והזהיר ב ע"א. 73 נס בתוך נס — בתוך נס ירידת הברד במצריים גשור גס נוסף: שירדה עמו אש 'ולא זה מכבה זו ולא זו מכלה זה' (שהש"ר), וראה הלוי, פרשיות, עמ' 197—198. ר' יהודה ור' נחמיה — חולקים בשאלה המעשית של אופן מיווג האש והברד. 74 כפרטותא וכו' — כגרגר של רימון, שחרצנו נראה מתוכו. מבעד לגרגר הרימון (הוא ה'פרד' או ה'פרט' [ראה פליקס, צומת, עמ' 51]), שהוא אדום, לבן או ורוד, נראה חרצנו, שכן בשר הגרגר יש בו מן השקיפות. בפסדר"כ ובשהש"ר באה דוגמא זו (מפי ר' חנין) כדי להבהיר את דעתו של ר' יהודה: 'צלוחית של ברד מלאה אש', ויינו: אש מבפנים וברד (שקוף) מבחוץ. ראה גם תנ"ב וארא כב. 75 כהדין וכו' — כאותה עשית, שמים ושמן מעורבין (בה) כאחת והאש דולקת מתוכם (בפסדר"כ ובשהש"ר גם דברים אלו הם הסבר מפי ר' חנין והפעם לדעתו של ר' נחמיה: 'פתוכין זה בזה'). העשית היתה כלי טיבול שהיתה בו פתילה הבערת תוך שהיא יונקת משמן, אשר צף על פני המים. ראה ברנד. כלי חרס, עמ' שמה—שמו, שסה; קרויס, קדמוניות, ב/א, עמ' 74. והשווה 'נרות של בית הכנסת

משל למה הדבר דומה? לשני לגיונות קשים שהיו נלחמים זה עם זה. לימים הגיע זמן מלחמתו של מלך. מה עשה המלך? עשה שלום ביניהם ועשו שליחותם ביחד. כך אש וברד היו צרים זה בזה. כיון שהגיע זמן מלחמתה של מצרים, עשה הקב"ה שלום ביניהם והכו במצריים, הוי: ויהי ברד ואש מתלקחת [בתוך 80 הברד]. מהו 'מתלקחת'? לאחר שמכהו הברד, לוקחו האש ושורפו. יב,ד(5) ויך הברד בכל ארץ מצרים את כל אשר בשדה מאדם עד בהמה (ט 25). ירד הברד והיה עשוי אנבטיאות ומסבב את מקניהם ולא היו יכולין לצאת והיה המצרי מביא את המאכלת ושוחטו, והעוף יורד עליו מלמעלה ואוכלו, שנאמר: ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (תה' עח 48). ומהו 85 הרשפים? אלו העופות, כמה דתימא: ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה 7). יב,ד(6) ואת כל עשב השדה הכה הברד [ואת כל עץ השדה שבר] (ט 25).

80 מתלקחת] נ' מת לקחת נבספד / לאחר
מאחר נ' / לוקחו] לוקח ב' / 82 אנבטיאות
נ' אנבטיאות פד / 83 המצרי] מצרי פ'
המאכלת] המאכל א', המאכולת נ' / מלמעלה
ח' פ' / 84 ומהו] מהו נפד / 85 הרשפים
רשפים נ', ומקניהם (ח' בספ) לרשפים בספד /

מגויהו ס' / 76 למה... דומה] ח' נ'
77 זמן] ח' בס' / מה... עשה] ועשה המלך
ד' / שליחותם] שליחות המלך ד' / 78 כך]
וכך פ' / היו] ח' ד' / צרים] צהובים נפד /
בזה] לזה סד, עם זה פ' / זמן] ח' נ'
79 ביניהם] נ' ועשו שליחותם ביחד ב"ס /

נותנים אותם בעששית ושמן צף על פני המים ודולק... עד שמגיע למים וכובה' (תשובות הגאונים — שערי תשובה, פטרסבורג תש"ו, ס' רלט, עמ' 23). 76 משל וכו' — לשיטת ר' יהודה ח' נחמיה גם יחד. לגיונות קשים — שני חיילים אכזריים (ומצאנו 'לגיון' [מיוונית: λεγεών — צבאית בגודל מסוים] משמש גם כתאור לחייל בודד; ראה קרויס, מלים שאולות, עמ' 305). 'לקשה' במשמעות זו ראה ספרי דב' ג (12) וכמוהו עוד. נלחמים — בפסדר"כ ובשהש"ר: 'דבובין', היינו: אויבים; בתנח': 'שונאין'. 78 צרים — אויבים, שונאים ועח"נ. בתנח': 'צהובין' (וכך גם בזה"ת); בפסדר"כ ובשהש"ר: 'דבובין'. 80 מהו 'מתלקחת' וכו' — מקבילה רק בתנח' וארא טו ולא כהמשך לראש היחידה. תיבת 'מתלקחת' נדרשת נוטריקון (ועח"נ): 'האש לקחו והלקהו לאחר שמת כבר במכת הברד' (מ"כ) והוא — בטכסט שלפנינו — דוגמא לשיתוף הפעולה שבין שני לגיונותיו הקשים של ה'. ראה עוד יפ"ת.

יב,ד(5) שו"ט עח, יד (354); השווה משנת ר"א יט (352—353). 81 עוד בהמה — בנה"מ: 'ועד בהמה', אך כלפנינו גם בקטע של תרגום ארמי מן הגניזה. 82 ירד הברד וכו' — אולי משיב על השאלה: מדוע לא מילטו המצרים את בקרם משהחל הברד לירד? אנבטיאות — בשו"ט: 'נעשה ככותל'. קרויס (מלים שאולות, עמ' 59) גוזרו מן היוונית: ἀμβών (מקום גבוה, פיסגה; השווה ויק"ר ה, ב [קג]) ואילו קוהוט (ערוך, בערכו) גוזרו מתיבת ἀνβάθρον. 'מקום מדרגה גבוה', היינו מעין מחסום שסבב את המקנה. ראה עוד יפ"ת. 83 ושוהטו — כדי להאכיל בני ביתו (מ"כ) ולא להניח את המיקנה למות בשדה ללא תועלת. והעוף יורד — בשו"ט: 'כיון ששחטה [המצרי] — היה נוטל בשרה על כתפו והיה העוף יורד על כתפו ואוכל'. 84 שנאמר וכו' — הפסוק מתה' עח הוא יסוד המדרש וממנו רעיון כליאת המיקנה ('ויסגר') וירידת עופות הטרף ('רשפים', תוך גזירה שווה לפסוק מספר איוב).

יב,ד(6) תנח' וארא יד; תג"ב שם יט; שו"ט עח, יג (353—354); שם קה, י (452); וזה"ת

אמר ר' יוחנן: האילנות הגדולים לא היה מכה הברד, הדא הוא דכתיב: יהרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תה' עח 47). ר' יהודה בר שלום אמר: 'בחנמל' — בא, נח ומל. ר' פינחס אומר: יורד כפילקין וקוצץ את האילנות. 90 יב,ד(7) רק בארץ גשן [אשר שם בני ישראל לא היה ברד] (ט 26). למה ניצלה? לפי שפטרונה עומד עליה. הדא הוא דכתיב: אשר שם בני ישראל.

יב,ה(1) [וישלח] פרעה [ויקרא למשה ולאהרן] (ט 27). מהו שאמר: חטאתי הפעם ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם)? לפי שאמר הקב"ה: ועתה שלח העז [את מקנך] (ט 19), הוא היה עושה צדקה עמהם, שהיה מזהירם, והוא 95 ועמו הרשעים, שלא שמו לבם בדבר ה' והניחו אנשיהם ומקניהם בשדה עד שמתו כלם.

יב,ה(2) ויאמר אליו משה כצאתי את העיר [אפרש את כפי אל ה'] (ט 29). מכאן את למד שלא היה משה רוצה להתפלל בתוך מצרים, לפי שהיתה מטונפת בשיקוצים ובגילולים.

שאמר] ח' ס / 93 שאמר הקב"ה] שהקב"ה
אמר לו ד / 94 הוא... מזהירם] ח' ס /
היה עושה] עשה ד / 95 הרשעים] היו
(ח' ג) רשעים גפ / לבם] להם פ / בדבר
אל (את ס) דבר נס, לדבר פד / עד שמתו
ומתו ד / 96 כלם] ח' ג / 98 מכאן
מיכן פ / את למד] ח' נפד / רוצה] חפץ ד /
99 בשיקוצים ובגילולים] בגילולים ובשיקוצים

כמה דתימא] כד"א נסד / 87 אמר...
בחנמל] וגו' במדרש תלים יהרג בברד גפנם
ושקמותם בחנמל פד / אמר] ח' ג / יוחנן
ג' אמר ג / 88 ר'... בחנמל] ח' ס /
ר' ור' פ / אמר] אומ' פ, ג' מהו פד /
89 נח] חנה ס / ומל] מל אבד / ר' ור' ד /
אומר] אמר נסד / כפילקין*] בפילקין
שאנבס / 91 ניצלה] ניצלה ד / 92 מהו

ב ע"א. 87 אמר ר' יוחנן — מאמרו חסר מרוב המקבילות (ועח"ג) ובא רק בשו"ט קה בשינוי לשון. נראה שר' יוחנן, העוסק בתה' עח 47, מפריד בין 'גפנם', שהוא שיח, אשר הוכה ב'ברד', לבין 'שקמותם' — עץ גדול וענף — שהוכה ב'חנמל' (ולא בא לידינו הסברו לתיבה זו). ואולי מכאן הוא מסביר את פסוקנו, המדבר על הכאת (=המתת!) 'עשב השדה' ועל שבירה (שאינן בה המתה מלאה) של 'עץ השדה', וראה עוד שכ"ט. 88 ר' יהודה וכו' — מסביר את 'חנמל' על דרך הנוטריקון: בא, נח, מל (ובשו"ט: 'בא חן מל'), היינו: בא, נח על העצים ('בא בנתת' — מ"כ) ורק אז קצצם. לשיטתו לא פגע הברד (הוא ה'חנמל') בעצם ירידתו אלא לאחריה. 89 ר' פינחס וכו' — חולק על דעת קודמו וסבור שבמכתו החזקה פגע הברד, שכן ירידתו היתה כמכת גרון (πέλεκυς ביוונית. ראה קרויס, מלים שאולות, עמ' 449). בשו"ט (עח וכן קה) שונים שמות הדוברים.

יב,ד(7) השווה לעיל יא, ב(2) ושם נתפרש.

יב,ה(1) יחידה חסרת-מקבילות זו ממשיכה את האמור לעיל יב, ב(3); יב, ג(3). השווה גם שכ"ט, עמ' 56. 94 הוא היה עושה — הקב"ה. והוא ועמו הרשעים — פרעה.
יב,ה(2) מכי' פסחא, א (2); מכילתא דרשב"י, עמ' 7; תנח' בא ה; מדרש שת"ש ג, ב (סו);
השווה שמו"ר טו, ה; יח, א. 98 בתוך מצרים — היא ה'עיר'.

1 יב,ה(3) ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון [מפני ה' אלהים] (ט 30). לא תהא סבור שאני יודע מה עתיד לעשות אחר כן, אלא יודע אני שלא תתיראו מפני המקום אחר כן, כמו שלא הייתם יראים ממנו קודם לכן, אבל כדי שתכיר גדולתו של הקב"ה אני עושה.

5 יב,ו והפשתה [והשערה] וגו' (ט 31) והחטה [והכסמת לא נכו כי אפילת הנה] (ט 32). מהו 'כי אפילת הנה' ? ר' פינחס ור' יהודה בר' שלום. ר' פנחס אמר: פליאות עשה הקב"ה בהם. ר' יהודה אומר: לקישות היו. אמר ליה ר' פינחס: והלא כתיב: ואת כל עשב השדה הכה הברד (ט 25), ואתה אומר על שהיו קטנות לא נכו ? אלא פלאים עשה הקב"ה בהם.

10 יב,ז(1) ויצא [משה] מעם פרעה את העיר (ט 33), שעדיין היו בתחום העיר. מיד לא שזה להתפלל בהם, אלא: ויפרש כפיו אל ה' (שם) וקבל הקב"ה תפלתו.

יב,ז(2) ויחדלו הקלות והברד (ט 33). מהו: ומטר לא נתך ארצה (שם) ?

כי אפילות פלאים ד / עשה* ח' ש (והושלם ש" / בהם) עמאם פ / אמר ליה א"ל אנבם, אמר לו פד / 8 והלא והרי ג, והא פ / אומר ח' פ / 9 נכו לקו ב / הקב"ה בהם) בהם הקב"ה ס / 10 הין. היה אסד / 11 בהם עליהם ד / 13 מהו ומהו ב /

נספד / 2 תהא תהיה ס / שאני שאני נ"ב"ספד / מה ג' אתה ג, נ' שאתה ב"ס, נ' את פד / עתיד שעתיד ב / אחר כן אח"כ בס, אחרי כן פד / 3 מפני מן פד / 4 של הקב"ה ח' ג / עושה אעשה ד / 7 אמר אומר ספ / פליאות פלאות ס, מהו

יב,ה(3) 2 לא תהא סבור וכו' — ועח"נ. ולפי הנוסח שלפנינו: אל תסבור שאני יודע מה עתיד להעשות (=לעשות, כלומר: לקרות) וכו', אלא דבר זה בוודאי יודע אני וכו'. 3 אבל כדי שתכיר וכו' — פראפראזה על הפסוק שלפני זה: 'למען תדע כי לה' הארץ' (29). 4 אני עושה — ומתפלל על הפסקת הברד. כך מסביר המדרש מדוע הסכים משה להביא להפסקת המכה, אף שידע כי פרעה יעמד במריו.

יב,ו תנח' וארא טו; תנ"ב וארא כב. 7 פליאות — כמו: פלאים, ודורש 'אפילות' בשיכול אותיות, וכוונתו שנס אירע שם (וראה רבנו בחיי לפסוק המבאר את המדרש וכן הרד"ל). לקישות — מאחרות לצמות (תרגום המיוחס ליונתן: 'לקיש'), ולכן לא לקו, 'שעדיין לא היו קשים ועומדין בפני רך ובפני קשה' (מ"כ). אמר ליה וכו' — מקשה עליו ממה שנאמר 'את כל עשב השדה', ריבוי אחר ריבוי, וחוזר על דעתו שלו.

יב,ז(1) השווה ת"י. 10 שעדיין היו בתחום העיר — קשה. יסוד הדברים מן הסתם בצירוף הלשוני תחריג 'יצא מעם... את...'. אך דרך הלימוד לא נתבררה. ייתכן שיש לחקן ולקרוא: 'היה' (ועח"ג) ומכוון למשה, שאינו משהה את תפילתו עד שיצא מן העיר, ואולי 'היו' עיקר ומכוון אל 'הקולות והברד והמטר' (ט 33) שלא פסקו כל אותה עת ? 11 להתפלל בהם — על המצרים, אך אולי גם כאן מכוון הכינוי 'בהם' (ועח"ג) אל הברד והמטר ?

יב,ז(2) תנח' וארא טו; תנ"ב וארא כב; משנת ר"א יט (353); השווה ברב' נד ע"ב; מדרש

תלאן ברפיון. ואימתי ירדו? בימי יהושע על האמוריים, שנאמר: ויהי בנסם
 15 מפני בני ישראל הם במורד בית חורן [וה' השליך עליהם אבנים גדלות מן
 השמים] (יהו' י 11), והשאר עתידין לירד בימי גוג ומגוג.
 יב,ז(3) וירא פרעה כי חדל המטר והברד [והקלת ויסף לחטא] (ט 34). כך
 הם הרשעים. כל זמן שהם בצרה מכניעין עצמן. משהצרה עוברת, חוזרין
 לקלול. וכן נבוכדנאצר, בזמן שהיה בצרה היה מקלס להקב"ה, שנאמר:
 20 כען אנה נבוכדנאצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא (דג' ד 34), וכיון
 שראה עצמו בגדולה התחיל מתגאה: ענה מלכא ואמר הלא דא היא בבל
 רבתא די אנה בניתה לבית מלכו (שם 27). אף פרעה כן עשה: וירא פרעה
 כי חדל המטר והברד והקלת ויסף לחטא [ויכבד את לבו].

15 בני' ח' בסד / 18 בצרה] נ' הם סד /	עשה] עשה כן נפר / 23 לבו] נ' חסלת
משהצרה עוברת] ומשעברה הצרה ג /	פרשת וארא (וידבר אלהים ג) אנ, נ' סליק
21 מלכא*] נבוכדנאצר שאנבספד / 22 כן	סדרא פ /

אלפא ביתו"ת (בתי מדרשות, ב, עמ' תמ); ת"י. 14 תלאן ברפיון — "לא ירד מן השמים"
 לא נאמר אלא 'לא נתן', מלמד שהיו עומדין באויר' (משנת ר"א). תל"ה ברפיון (והשווה בר"ר
 כב, יב [219] ויר' סנה' ו, ט [כג ע"ג]) יש גוזרים מן העברית (על דרך: רפיון ידיים [יר' מו 3]
 =חולשה, חוסר קביעות) ויש מפרשים מן היוונית (ἡσυχία =השלכה לאויר. ראה הערוך, ערך רפן,
 וכן במ"י לבר"ר). במקצת מן המקבילות: 'תלאן באויר'. בין כך ובין כך מבקש לומר כי הברד
 נעצר במהלכו מן השמים לארץ. 15 בני ישראל — בנה"מ חסרה תיבת 'בני', אך כגירסתנו גם
 בכת"י עבריים אחדים ובמקצת מתרגומי המקרא. 16 והשאר — שלא ירדו בימי יהושע (וראה
 לעיל יב, ב[2]).

יב, ז(3) תנח' וארא יו; תנ"ב וארא כב; השווה לעיל י, ו(4). 19 נבוכדנאצר — ראה עוד
 ויק"ר יג, ה (רצב—רצג) ומקבילות. שהיה בצרה — כשהפך לחית השדה הבויה. על פי האמור
 בספר דג' קדם ענין הגאווה בזמן לענין הצרה, אך המדרש לא דייק בכך. ראה מהר"ו. 21 ענה
 מלכא — בכל כתה"י: 'נבוכדנאצר' וכך מצוטט גם במדה"ג (עמ' קמא מן התנח') ונוסח זה, שלא
 מצאתי כמותו במקום אחר, צריך עיון.

1 יג, א פרשתא יג. ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו (י 1). הדא הוא דכתיב: כבד אבן ונטל החול [וכעס אויל כבד משניהם] (מש' כז 3). שאל אבנימוס הגרדי את רבו, אמר להם: היאך נבראת הארץ תחלה? אמרו לו: אין אדם בקי בדברים הללו, אלא גלך אצל אבא יוסף הבנאי. 5 הלך ומצאו שהוא יושב על הקרויה. אמר לו: שאלה יש לי לשאול אותך. אמר ליה: איני יכול לירד, מפני שאני שכיר יום, אלא שאל מה אתה מבקש.

אלו ד / גלך] לך א"ד / הבנאי] הבנא ב /
5 הלך] הלכו ב / שהוא] שהיה גבס / יושב]
עומד פד / הקרויה] הקרויא ד / אמר ליה]
א"ל אנבס, אמר לו פד / 6 אתה מבקש]

1 פרשתא] פרשת (נ' בא אל פרעה פרשתא
(א) אנ, פרשה ד / יג+] יב שנ / 3 רבו']
רבותי' אנבספד, נ' ו"ל ד / אמר להם] ח'
נס, נ' הארץ ד / הארץ] ח' ד / 4 הללו]

יג, א 1 פרשתא יג — לחלוקת המדרש לפרשות ומניינן ראה לעיל במבוא, עמ' 13—14. י 1 בא כראש סדר במנהגים רבים, כולל בזה המקום עד היום. הפתיחתא שלפנינו קושרת 'הכבדתי' (י 1) עם 'כבד אבן' (מש') ובה שני הלקים עצמאיים לגמרי, המחברים בעזרת 'דבר אחר'. לא מצאתי לה מקבילה (מקבילות חלקיות נרשמו להלן) ואפשר שנתקטעה בסופה. 3 אבנימוס הגרדי — הוא הפילוסוף היווני אויגומאוס (Oivóμαρος) שחי בגדרה (ו'גרדי' נהפך כאן ל'גרדי') במאה השנייה לספה"נ. ראה עוד בר"ר סה, כ (734); חג' טו ע"ב (כאן הוא קרוי 'גימוס') ורו"ר ב, יג (66). לפי המסופר עליו עמד בקשרים עם ר' מאיר. היאך נבראת הארץ וכו' — כיצד היה ראשית בריאת הארץ (היבשה) ? 4 אין אדם וכו' — יש להבין: אין בינינו אדם הבקי וכו', שכן 'מעשה בראשית' נחשב לתורה גסתר שאלו עוסקים בה ברבים (השווה חג' ב, א). לו ידענו מי הוא אבא יוסף (ראה להלן) יכולנו לקבוע אם הפניית השואל לסמכות גבוהה יש כאן או שמא התחמקות מתשובה תוך הפניית השואל לבנאי, שמלאכתו בבניין, והוא לכאורה קרוב אצל הבעיה הנשאלת. גלך — בנסחים א"ר: 'לך' והוא בהתאם להמשך ('הלך' וכו'). 'גלך' גם במכירי למש' כז 3 ונראה שרק אבנימוס הלך אצל הבנאי. אבא יוסף הבנאי — לא מצאתיו במקום אחר. אפשר שהיה מתלמידי החכמים (השווה: ר' יוחנן הסנדלר, ר' יצחק נפחא) — אף שלא כונה 'רבי' — ואפשר שהיה אדם פשוט, שעיסוקו בבנאות, כאמור, הכשיר אותו להשיב על שאלת אבנימוס. האפשרות האחרונה נראית לי יותר. 5 קרויה — מערכת הקורות המרכיבה את תקרת הבית (ראה שבת ז ע"ב ועוד). הבנאי היושב למעלה מועמד כאן בהקבלה לאל הבורא היושב על כסא הכבוד ועניינו אף הוא במה שנעשה מתחת לו. 6 שכיר יום — המקבל שכרו על כל יום עבודה ואם יפסיק ממלאכתו יגרום נזק למי ששכרו. בסיפור משתקף יחס של הערכה רבה לבעל המלאכה (בניגוד לחקרן ואיש העיון): הולכים אצלו, הוא אינו חייב בכבוד השואל, מלאכתו היצרנית מאפשרת לו להשיב על

אמר ליה: היאך נבראת הארץ תחלה? אמר ליה: נטל הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד וזרק על המים ונעשית ארץ, וצרורות קטנות שהיו בעפר נעשו הרים וגבעות, שנאמר: בצקת עפר למוצק ורגבים ידבקו (איוב לח 38). וברור 10 הוא הדבר הזה באוני בני אדם, שנאמר: כבד אבן ונטל החול. מהו 'כבד אבן'? מי שהוא רואה את ההרים ואת הגבעות אינו אומר: היאך הקב"ה ברא את אלו? ומהו 'נטל החול'? אלא החול שהמים עומדין עליו מלמעלה והוא נתון מלמטה והוא נושא אותם. אמר הקב"ה: יקרה היא בעיני בני אדם ורואין כאילו יגיעה היא לפני ואינה יגיעה, שנאמר: אלהי עולם ה' בורא 15 קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע (יש' מ 28). ובמה אני יגע? במי שהוא מכעיס לפני בדברים בטלים, שנאמר: הוגעתם ה' בדבריכם (מל' ב 17). הוי: וכעס אויל כבד משניהם. דבר אחר: כבד אבן — אמר הקב"ה: כבדתי את ישראל בעולם, שנקראו 'אבן', שנאמר: משם רעה אבן ישראל (בר' מט 24). ונטל החול — אלו ישראל, שנמשלו לחול, שנאמר: והיה מספר בני ישראל כחול

החול] ה' פ' / מלמעלה] למעלה ד' / 13 נתון
נתן פ' / 15 ובמה] במה ד' / 16 שנאמר
כמו שכתוב בספ, כד"א ד' / 17 אמר הקב"ה
ח' ס' / 18 שנאמר] כמה דתימא פד' /
19 שנמשלו לחול] שנמשלו כחול ס, ח' ג'

תבקש ד' / ד' אמר ליה² א"ל אנבס,
אמר לו פד' / 8 קטנות] קטנים ד' / 10 הוה
ח' ד' / באוני] אצל ב' (ותוקן ב") / 11 ואת
הגבעות] והגבעות ג' / הקב"ה ברא] ברא
הקב"ה נפד' / 12 ומהו] מהו פד' / אלא

השאלה הכבדה, שכן הוא — כמו האל — יוצר ובונה, ובעל מלאכה עדיף כאן מחכם. 8 וזרק על המים — שכן 'מתחילה היה העולם מים במים' (שמו"ר טו, ז ומקבילות). אין בדברי המשיב סטייה מעקרון ה־Creatio ex Nihilo, שכן כסא הכבוד הוא בין הדברים שנבראו (בר"ר א, ד[6]). צרורות — אבנים קטנות (שבת ח, ו; ב"ק ב, א ועוד). 9 בצקת וכו' — דורש: העפר נעשה מוצק (=יבשה) ורגבים שבו נדבקו זה לזה. וברור וכו' באוני בני אדם — אם דברי אבא יוסף הם (וכך נראה), ייתכן שיש לקשרם אל מה שאמרו חכמים לאבנימוס: 'אין אדם בקי', ולראות בהם את תשובתו הפשוטה וחסרת התחכום של בעל מלאכה לחכמים ולאבנימוס גם יחד. האומן, המצוי אצל מלאכה יצרנית, אינו רואה קושי במקום שהחקרן מתלבט. ואם נמשוך לכאן גם את הסיפא של הפסוק ('וכעס אויל קשה משניהם') עוד תגבר נימת הביקורת, ואפשר שלכך סופר על אבנימוס שבא לבדו אל אבא יוסף (ראה לעיל), כדי שלא ישמעו חכמים מפיו של בעל המלאכה ביקורת עליהם. 10 מהו 'כבד אבן' — מכאן הם בוודאות דברי הדרשן ההולך ודורש את האמור במש'. 11 אינו אמר וכו' — בתמיהה. כובד ההרים וגודלם מעוררים השתאות למראה הבריאה. 12 אלא החול וכו' — החול שבים נוטל (=נושא, סוחב) את המים הכבדים שמעליו, וגם דבר זה מעורר השתאות מול מעשי האל. 13 יקרה היא וכו' — ענין ההרים והמים שמעל החול נראה לבני האדם כעניין כבד הדורש מן הבורא טירחה ומאמץ. לענין 'יקר'='כבד' השווה מכי' עמלק א (180): 'יקרו ידיו של משה', כלומר נעשו כבדים. 14 ואינה יגיעה — אך אינה יגיעה. 15 וכמה אני יגע — מה מביא על האל יגיעה (רוחנית), קוצר רוח או חוסר סבלנות? 16 דברים במלים — שאינם דברי תורה. ראה לעיל ג, ב. וכעס אויל וכו' — הכעס שמכעיס האויל את האל כבד מן ההרים ומי הים. 18 שנקראו אבן — דורש 'כבד אבן' = נתתי כבוד לאבן, הם ישראל. הראיה מובאת מסמיכות המלים 'אבן' ו'ישראל', כאילו היינו אבן היינו ישראל. ראה עוד מדרש תמורה (בתי

20 הים (ה' ב 1). נטלתי אותם בעולם ואמרתי להם: כל הנוגע בהם — נגע בבבת עינו (זכ' ב 12). ריב"ל אומר: תיקון סופרים הוא, ביו"ד כתיב. ועמדו הם והכעיסו לפני ובקשתי לכלותם ולהשליכם מעל פני, ואמרתי: בשביל הרשעים, שלא יאמרו לא היה יכול להצילן ועמד עליהם והרגם. הוי: וכעס אויל כבד משניהם. הוי: כי [אני] הכבדתי את לבו.

25 יג, ב דבר אחר: כי אני הכבדתי את לבו (י 1). הדא הוא דכתיב: אמרתי אפאיהם [אשביתה מאנוש זכרם] (דב' לב 26). מהו 'אפאיהם'? באפי אי הם.

20 נטלתי / שנטלתי פ / בעולם / ח' נ / להם / אליהם פ, ח' נד / כל / כי כל פ / בהם / בכס / נגע / כנוגע סד / 21 ריב"ל / ר' יהושע (נ' בן לוי פ) פד / אומר / אמר	נכספ / ביר"ד / עיני ד, נ' היה ב"ספ / כתיב / כתוב פד / 22 הם / ח' ד / לכלותם / לגלותם ס / 23 הרשעים / פרעה הרשע ד / יאמרו / יאמ' ד / הוי / והי א / 26 אפאיהם ²
---	--

מדרשות, ב, עמ' קצח). 20 נטלתי אותם — תרמתי, רוממתי (ראה יש' סג 9: 'וינטלם וינשאם') כתקבולת ל'כבדתי'. ומשתמש בתיבת 'נטלתי' כדי לדרוש את 'נטל החול [=ישראל]'. כל הנוגע בהם — ועח"נ. לשון הפסוק (זכ' ב 12): 'כי הנוגע בהם...'. אך המדרש 'שינה לשון הפסוק' (מהר"ו) ואולי יש לחקן את הנוסח שלפנינו. 21 תיקון סופרים הוא — שינוי שהכניסו הסופרים, שפעלו בתקופת בית שני, בנוסח המקרא כדי לשמור על לשון של כבוד בדיבור על האלהים. ראה ליברמן, 'יונית, עמ' 170—177. בספרות חז"ל נמנים כעשרים פסוקים שנעשו בהם תיקונים מעין אלה, כגון האמור בבר"ר מט, ז (505). ביו"ד כתיב — מלכתחילה כתוב היה 'עיני' (ועח"נ). כוונת התיקון כאן למנוע את הגשמת האל. 22 והכעיסו לפני וכו' — לא ברור למה בדיוק הוא מכוון. אולי כוונתו למעשה העגל או לחטאים אחרים שחטא העם במצריים ובמדבר. ואמרתי בשביל הרשעים וכו' — מעין הטענה שמשמיע משה אחרי חטא העגל (לב 10—12) או מעשה המרגלים (במ' יד 12—16) ומעין המסופר בית' כ (וראה מהר"ו והרד"ל). 23 הרשעים — כך גם גירסת המכירי, שם. נוסח ד, 'פרעה הרשע', הוא נסיון להדק את הקשר שבין פתיחתא זו לענייננו. וכעס אויל וכו' — לא בזכות עצמם נצלו ישראל אלא בשל הרשעים, שלא רצה לחת ה' להם פתחון פת. כעס האויל, הרשע, חזק אפוא מכוחם של ה'אבן' או ה'חול' (=ישראל). 24 כי אני הכבדתי וכו' — נראה שנתקטעו כאן כמה משפטים. פרעה, שלבו כבד, הוא האויל-הרשע. קישור הדברים אל הפתיחתא אינו נהיר וראה מייד להלן ביחידה הבאה.

יג, ב ספרי דב' שכב (371—372). יחידה זו ממשיכה במידה מסוימת את הפתיחתא שלפניה והיא קרובה אליה גם בלשונותיה (שם נדרש: 'כעס אויל', וכאן נאמר 'כעס אויב') וקרוב לומר שהיא חלק מסופה שנתקטע (ראה לעיל בסיום הפתיחתא והשווה רד"ל). קישורה של היחידה שלפנינו אל י 1 אינו ברור ונפלו בלשונותיה שיבושים המקשים על הבנתה. נראה לי לראותה כאיבר מדולדל שאין לו קיום בפני עצמו והיא שריד, כאמור, מסופה של היחידה הקודמת. ראה עוד מאן, המקרא, א, עמ' 402. ומעניין, שבקטע קרוע מכ"י של שמו"ר (כ"י ירושלים 554 8°; ראה לעיל במבוא, עמ' 27) יש דילוג מסוף יג, א לראשית יג, ג 1: 25 הדא הוא דכתיב — פורמולה זו משמשת על-פי רוב כלשון הצעה לפסוק הבא בראש פתיחתא. הופעתה לפני פסוק מן התורה היא דבר שאיני יודע להלמו בהקשר שלנו. אפשר שיש למחוק מלים אלו ולראותן כטעות של מעתיק, שסבר כי פתיחתא לפניו (כמו יג, א), וצ"ע. 26 באפי אי הם — דורש 'אפאיהם' נוטריקון. בספרי דב' (ועח"נ): 'אמרתי באפי אי הם' והוא נוסח מובן יותר ופירושו: אמרתי בשעת כעסי: איה הם (וראה המשך הפסוק: 'אשביתה מאנוש זכרם'), תבוא עליהם כליה ולא יתקיימו. וראה בר' רבתי, עמ' 212,

דבר אחר: אפאיהם — אמרתי: באף שהכעיסו לפני איה הם? לא יהיו! אלא: אשביתה מאנוש זכרם. ומי גרם להם שיצאו משם? לולי כעס אויב אגור (שם 27).

30 יג,ג(1) דבר אחר: כי [אני] הכבדתי את לבו (י 1). אמר ר' יוחנן: מכאן פתחון פה למינים לומר, לא היה ממנו שיעשה תשובה, שנאמר: כי אני הכבדתי את לבו. אמר ליה רשב"ל: יסתם פיהם של מינים! אלא: אם ללצים הוא יליץ (מש' ג 34). הוא מתרה בו באדם פעם ראשונה ושנייה ושלישית, ואם אינו חוזר בו, הוא גועל את לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. ואף פרעה 35 הרשע, כיון ששיגר הקב"ה ה' פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר ליה הקב"ה: אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך — הריני מוסיף טומאה על טומאתך, הוי: כי אני הכבדתי [את לבו].

יג,ג(2) מהו: הכבדתי [את לבו] (י 1)? שעשה הקב"ה את לבו ככבד הזו שהיא מתבשלת שנייה וארטסטיס נכנס בתוכה. כך נעשה לבו של פרעה ככבד

שהקב"ה ד, ח' פ / ושנייה] שנייה ד / ואם אינו] ואינו ד / 34 הוא] והוא ד, ח' פ / את] ח' פד / ואף] אף כד ד / 35 אמר ליה] א"ל אנבס, אמר לו פד / 36 את] ח' ד / הריני] הרי פ / מוסיף] נ' לך ד / 38 שעשה ... לבו] ח' ב / הון] הזה פד / 39 מתבשלת] מתבשל ס, מתלבשת פ / וארטסטיס] וארטסטיס נד, וארטיסטיס פ / 40 הון] הזה ספ /

נ' אמרתי פד / אי הם] איהם נ, איה הם פד / 27 דבר אחר] נ' מהו נ, נ' אמרתי ס, ח' פ / לפני] נ' אמרתי נ / לא יהיו] ולא היו פ / 28 לולי] נ' פתחון פה למינים ס (וגמחק ס") / כעס ... מכאן (שו' 30) / ח' פ / 31 היה] היתה ד / שיעשה] שיעשו פ / 32 אמר ליה] א"ל אבס, אמר (נ' לו ד) נפד / רשב"ל] ר' שמעון בן לקיש פד / 33 הוא]

שלפיו נכתב כאן בתורתו של ר' מאיר: 'אף איהם' (והשווה הנוסח בתורה השומרונית). 27 דבר אחר — 'אין הפרש בין שני הפירושים' (מהר"ו) ומן המקבילה בספרי דב' ברוך, שעיקר ההבדל בין שני המדרשים על הפסוק הוא המשך הדברים (שאינו מובא כאן) ואין לדחוק את הנוסח שלפנינו. 28 משם — ממצריים. לולי כעס וכו' — הוא הוא הרעיון שבסוף יג, א (ועיין שם).

יג, ג(1) 31 למינים — לא ניתן לדייק בוהותם. הכינוי 'מינים' יכול להתייחס לחוגים שונים (כגון קבוצות גנוסטיות אחדות) שדיברו על גזירה קדומה ושללו מן האדם את חופש הבחירה. טענה זו ממוטטת את יסודות תורת השכר והעונש. ראה גם אורבך, חו"ל, עמ' 621, והשווה לעיל ג, י; ז, ב; יא, א(2); יא, ו(3); להלן יג, ו(2). לא היה ממנו וכו' — לא בו עצמו תלוי היה הדבר אם לחזור בתשובה אם לאו; התנהגותו נכפתה עליו משהכביד ה' את לבו. 32 יסתם פיהם וכו' — לשונו החריפה של רשב"ל גראת כמכוונת גם נגד ר' יוחנן, אלא אם כן נפרש שר"י אמר דרך קושיא (מהר"ו), היינו כשאלה. אם ללצים וכו' — בחינת 'בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו' (מכות י ע"ב) או 'בא ליטמא — פותחין לו' (יומא לח ע"ב [אף הוא בשם רשב"ל]) וראה בר"ר לח, ז (356) והשווה רמב"ם, הלכות תשובה ו, ג; רמב"ן לפסוק (המצטט את מדרשנו בשם 'מדרש רבה') וממנו רבנו בחיי על ז 3. 33 הוא מתרה וכו' — ראה לעיל ז, ב. 34 גועל את לבו — ברמב"ן: 'גועל בו דלת מן התשובה'. 35 ששיגר — שלח (את משה אצל פרעה). ה' פעמים — בואר לעיל יא, ו(3). השגיח על דבריו — שם לבו (ובדומה: 'בא עני ... ולא השגיחו עליו' [ברכ' לא ע"ב] ועוד).

יג, ג(2) 38 עשה הקב"ה וכו' — השווה לעיל ט, ח(1). 39 מתבשלת שנייה — כנראה:

40 הזו ולא היה מקבל דבריו של הקב"ה. הוי: כי אני הכבדתי את לבו.
יג,ד(1) ולמען תספר באזני בנך [ובן בנך את אשר התעללתי במצרים]
(י 2). גילה הקב"ה למשה מה מכה יביא עליהם וכתב אותה ברמז: 'ולמען
תספר' זו היא מכת הארבה, כמה דתימא: עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם
(יואל א 3).

45 יג,ד(2) כי אם מאן אתה לשלח את עמי [הנני מביא מחר ארבה בגבלך]
(י 4). מהו 'בגבלך'? ולא בגבול בני חם. הדא הוא דכתיב: כי כאשר משפטין
לארץ צדק למדו יושבי תבל (יש' כו 9), שבמכות הכירו וידעו עד היכן גבול
מצרים.

יג,ד(3) ומלאו בתוך [...] (י 6). מהו: ויפן ויצא מעם פרעה (שם)? שראה
50 אותם שהיו פונים זה בזה, שהיו מאמינים בדבריו, ויצא משם כדי שיטלו עצה
לעשות תשובה.

יג,ה ויאמר אלהם יהי כן ה' עמכם [כאשר אשלח אתכם ואת טפכם ראו כי
רעה נגד פניכם] (י 10). מהו: כי רעה נגד פניכם? אמר לו: דרך הבחורים

42 גילה] ב' לו נ / מה... היא] ח' נ /	47 שבמכות] שבמכת הארבה ד, ח' א /
יביא] יבא ד / אותה] משה ד, נ' משה פ /	עד] ח' ד / גבול] תחום ס / 49 מהו] ומהו
43 היא] ח' בד / כמה דתימא] כמא דתימ'	פ, ח' ד / פרעה] נ' מהו כן ד / 50 שהיז'
א, כריא נס / 46 בגבלך] נ' בגבולך פ /	והיו ד / בדבריו] לדבריו פד / משם] משה
הדא... דכתיב] ועל זה נאמר נפד /	פ / 53 אמר לו] א"ל נס, אמר להם ד /

מחבשלת פעם שנייה, והכוונה לבישול מרובה. וארספספס — נתקשו המפרשים בהבנת התיבה (וראה
קרויס, מלים שאולות, עמ' 128). 'לפי הענין הוא קישוי' (מ"כ). ד' שפרבר (סיני עד [תשל"ד],
עמ' רעג—רעד) גזירה משם העצם היווני המשוחזר ἀρσφρσφ, שמשמעו המשווערת: קשיות, חוזק,
עקשות.

יג, ד(1) 42 וכתב אותה ברמז — בדברי ה' אל משה (י 1—2) לא נזכר הארבה מפורשות
וכיצד ידע משה לומר לפרעה שבמכת ארבה מדובר (פס' 3—6)? על שאלה זו (והשווה הרמב"ן
[המצטט את מדרשנו בשם 'ואלה שמות רבה'] ורעת זקנים מבעלי התוספות) עונה המדרש בקובעו,
כי אמנם גילה ה' למשה באיזו מכה מדובר, אך בתורה נכתבה המכה ברמז בלבד (מהרז"ו מתלבט
בנסיגונו להסביר מדוע נעשה כך) ותוך הסתמכות על גזירה שווה עם האמור בספר יואל. 43 עליה
לבניכם וכו' — ומוסב על מכת הארבה הנזכרת שם בפס' 4.

יג, ד(2) 46 בני חם — היינו: שאר בני חם ('ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען' [בר' י 6]).
בעל א"א מציע לקרוא: 'בני כוש'. השווה י, ב(2). 47 שבמכות — הם 'משפטיך' שבפסוק מספר
יש'. גם בשמו"ר טו, י נקבע שבכל המכות מדובר (וראה גוסט ד).

יג, ד(3) 49 מהו 'ויפן' — שבשאר המכות לא סופר לנו כגון זה (ראה מהרז"ו). 50 שהיו
פונים וכו' — מסתכלים זה בזה מתוך מבט שיש בו הכרה באמינות דברי משה. דורש 'ויפן' האמור
במשה על חרטומי פרעה. (בפשיטתא תורגם כאן: 'ויפנו'... והוא גוסט נוח יותר למדרשנו.)
51 לעשות תשובה — השווה להלן יג, ו(2) ולעיל יב, א(1). המסורת שביחידה זו מצוטטת (כדברי
רבתינו) בפירוש הרמב"ן לפסוק.

יג, ה לפנינו פראפראזה מסורבלת וחסרת-מקבילות לפס' 10—11. השווה ת"א והרמב"ן (המצטט

והזקנים לזכות, שמא הקטנים והטף? מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח. לא כמו שאתם אומרים: דרך שלשת ימים נלך במדבר (ח 23), לפיכך ראו כי אותה שאתם מחשבים לעשות, שיש בדעתכם לברוח, היא תשוב נגד פניכם, שלא תצאו מכאן. הדא הוא דכתיב: לא כן לכו נא הגברים ועבדו את ה' (י 11). אמר להם: אם תאמרו לא כן מחשבתנו לברוח, אם כן יאמנו דבריכם. לכו נא הגברים ועבדו את ה', שהטף אינן בני עבודה. למה אתם צריכין להם? אלא: כי אתה אתם מבקשים (שם), לברוח אתם חפצים, לפיכך אני שומע לכם לכלום. מיד צוה וגירש אותם משם, הדא הוא דכתיב: ויגרש אתם מאת פני פרעה (שם).

יג,ו(1) ויאמר ה' אל משה נטה ירך [על ארץ מצרים בארבה] (י 12). ארבה למה הביא עליהם? לפי ששמו ישראל זורעי חטים ושעורים, לפיכך הביא עליהם ארבה ואכל כל מה שזרעו להם ישראל. 65 יג,ו(2) ויט משה את מטהו [...] הבקר היה ורוח הקדים נשא את הארבה (י 13). למה היה הקב"ה נותן זמן למכות, מחר, מחר, ולא היה מביא אותן מיד? כדי שיחזרו בהם ויעשו תשובה.

(כי ד) הטף פד / אינן ח' פ / 60 מבקשים
ג' רעה אתם מבקשים לעשות נפד / לברוח
ולברוח פ / 61 מיד לפיכך ס / 64 הביא
הביאו ס / לפי מפני פד / ששמו ג' את
ד / 65 ואכל ואכלו ד / להם* אליהם
שא / ישראל ח' פ / 67 הקב"ה נותן
הכ"ה אנס / למכות למכות פ / מחר ח'
ד / אותן עליהם פד / 68 מיד ח' א /

הבחורים והזקנים בחורים וזקנים א, הבחורים
ג / 54 שמא ג' היה ס / 55 כמו כמה
פד / 56 כי... שאתם כי רעה נגד פניכם
לפיכך ראו כי אותה ג' רעה שאתם א" / א
כי אותה שאתה ד, ג' רעה ב, ח' פ /
לעשות ח' ד / היא הוא ג / 58 אם ח'
פ / מחשבתנו מחשבותינו בם / לברוח
ח' ג / יאמנו יאמרו ס / 59 שהטף שמא

ממנה בשם 'אלה שמות רבה' וכן רבנו בחיי (המצטט ממנה כ'אמרו רבותינו'). 54 מי שאומר דבר זה — מכוון אל דברי משה 'בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובבנותינו' (פס' 9). 56 אותה — את ה'רעה' (פס' 10), 'בישא דאתון סבירין למעבד' (ת"א), המחשבה לברוח ממצריים. היא תשוב נגד פניכם — את הפסוק 'כי רעה נגד פניכם' תרגם ת"א: 'ארי בישא... לית קבל אפיכון לאסתחרא' (והשווה הרמב"ן באריכות וכשר, כרך י, ס"י כח). מחשבתם הרעה של בני ישראל תהיה להם לרועץ ותמנע מפרעה לתת להם לצאת ולו לימים אחדים. 58 אם תאמרו וכו' — אפשר שדורש את התיבות 'לא כן' (פס' 11) כאמורות מפי משה ואהרן. 61 לכלום — גם לא ליציאה לשלושה ימים לחוג את חג ה'.

יג,ו(1) תנח' וארא יד; סא"ר ז (ח) (42); מאן, המקרא, א, עמ' רטו; והזהיר ב ע"ב; השווה תנ"ב בא ה. לפירוש היחידה ועניינה ראה לעיל ט, י(3).
יג,ו(2) 67 נותן זמן למכות — לא מביאן מייד. מכת ארבה באה בבוקר שלמחרת ההתראה לפרעה (י 4). הערוב בא אף הוא יום לאחר ההתראה ('למחר' [ח 19]) וכן הדבר ('מחר' [ט 5]) והברד ('מחר' [ט 18]). 68 ויעש תשובה — ראה לעיל יב, א(1); יג, ד(3).

יג,ו(3) וימהר פרעה לקרא [למשה ולאחריו] ויאמר חטאתי לה' אלהיכם ולכם
70 (י 16). מהו 'חטאתי לה' אלהיכם ולכם' ? לה' — שלא שלחתי את ישראל,
ולכם — שגרש אותם מלפניו וחשב לקללם: יהי כן ה' עמכם [כאשר אשלח
אתכם] (י 10).

יג,ז ויהפך ה' רוח ים חזק מאד [וישא את הארבה] (י 19). מהו: לא נשאר
ארבה אחד בכל גבול מצרים (שם) ? אמר ר' יוחנן: כיון שבא ארבה, שמחו
75 המצריים. אמרו: נקבץ ונמלח מהם חביות. אמר להם: רשעים, במכה שהבאתי
עליכם אתם שמחים ? מיד: ויהפך ה' רוח ים חזק מאד, רוח מערבית, לא
נשאר ארבה אחד, אפילו מה שהיו מלחמים בחביות ובקדרות פרחו והלכו
להם. ויחזק ה' את לב פרעה (י 20).

במה א / 76 עליכם] נ' בה ד / מאד] ג'
את ד / מערבית] נ' וישא את הארבה מהו
ד / 77 מה שהיו] שהיו פ, ח' ג / מלוחים]
המלוחים שהיו ג, ח' ד / בחביות ובקדרות]
בקדרות ובחביות מלוחות ד / פרחו] פתחו
ג / 78 להם] ח' ג / ויחזק... פרעה]
ויחזק לב פרעה ד, ח' גס /

ויעשו] נ' להם ס / 70 ולכם לה'] ולכם
חטאתי לה' אלהיכם ד, ח' נפ / 71 שגרש...
מלפניו] שגרשתי אתכם מפני ד / וחשב] והיה
(שהייתי ד) חושב נפד / לקללם] לקלל אתכם
שאמר ד / 73 מהו] ח' ס / 75 המצריים]
מצריים ג / מהם] בהם פ / להם] הקב"ה פד,
נ' הקב"ה גבס / רשעים] ח' ב / במכה]

יג,ו(3) 71 וחשב לקללם — מבין את דברי פרעה כקללה, 'כאדם שאומר לחברו: כך יושיעך
המקום, כמו שאני בולע קנה בן מאה אמה' (שכ"ט והשווה לק"ט והערת צ"לדס). לפי המדרש
קילל פרעה את ישראל שלא יהא ה' בעזרו.
יג,ז תנח' וארא יד; והזהיר ב ע"ב; ת"י. 75 ונמלח מהם חביות — כמנהג אנשי המזרח לאכול
את הארבה (וראה וי' יא 22). אמר להם — הקב"ה (ועח"ג). 76 רוח מערבית — היא 'רוח ים'.
ת"א ות"י: 'רוח מערבא' וים סוף הרי מצוי מזרחית למצריים (השווה לק"ט ורבנו בחיי: 'רוח מזרחית
הביאה הפורענות ורוח מערבית סלקה הפורענות' [על י 13]). 77 פרחו והלכו להם — הלוי מביא
(פרשיות, עמ' 198) מקבילות בספרות ההומוריסטית מיוון העתיקה לתיאור זה. ראה גם לעיל י, ו(2)
והרשום שם.

[פרשה יד]

1 יד, א(1) פרשת יד. ואמר ה' אל משה נטה ירך [על השמים] ויהי חשך [על ארץ מצרים] (י 21). הדא הוא דכתיב: שלח חשך ויחשך ולא מרו את דברו (תה' קה 28). מהו: ולא מרו את דברו? רבותינו ז"ל אמרו: עד שלא קבלו ישראל מרות דברו של הקב"ה עליהם. דבר אחר: שלח חשך ויחשך 5 [ולא מרו את דברו] — אמר להם הקב"ה למלאכים: המצריים ראויים ללקות בחשך, מיד הסכימו כולן כאחת ולא מרו. למה הדבר דומה? למלך שסרח עליו עבדו. אמר לאחד: לך והכהו נ' מגלבין. הלך והכהו מאה פעמים והוסיף לו משלו. כך הקב"ה שלח חשך על המצריים והוסיף החשך משלו. הוי: שלח חשך ויחשך.

המרו ד, נ' את דברו נ, נ' מהו שלח חשך ויחשך נפד / למח... דומה / ח' פ / 7 עבדו / ח' ש / לאתר / לאתר פ / נ'... והכהו / ח' בס / נ' חמשה פ, ה' ד / מגלבין / מגלבין שא / פעמים / ח' פד / 8 כך / כן פ / הקב"ה / נ' יתברך שמו פ, נ'

1 פרשת' פרשתא אבספ, פרשת נ, פרשה ד / יד* / יג שנ / 3 מהו... דברו / ח' ג / ז"ל / ח' ג / אמרו / אומרי / ד / עד / על פד / 4 ישראל / המצריים ש", ח' גבספד / מרות / מכות ס, במרות ד / דברו / דבריו פ / שלח... דברו / ח' פד / 5 להם / ח' ד / 6 כאחת / פה אחד ב, כאחד ב", ח' פ / מרו

יד, א(1) תנח' בא א; תנ"ב בא א. 1 פרשת יד — לחלוקת המדרש לפרשיות ראה לעיל במבוא, עמ' 13—14. לפנינו פתיחתא (שטופה נשתבש או נחקטע) לסדר שאינו ידוע מרשימות של סדרים (אך ראה מאן, המקרא, א, עמ' 402). היא קושרת 'חשך' שבפסוק מתה' אל 'ויהי חשך' שבפסוקנו. 3 דברו — כך הקרי. הכתיב: 'דבריו'. רבותינו ז"ל אמרו — בתנ"ב בעל המאמר הוא ר' אחא (וראה גם להלן). עד שלא קבלו — לפי נסחים שא פירוש הדברים: החושך נשלח על המצרים עוד קודם שקיבלו בני ישראל עליהם את מרות ה', שרק עם מתן תורה ומצוות החלו בציות לדבר ה'. לפי שאר הגסחים (עז"נ) ולפי הערת שוליים בנוסח ש (ראה שם) מוסב 'לא קיבלו' על המצרים (וכך קובעים מ"כ ומהרז"ו), וכוונתו שהמצרים נענשו או משום שלא ('על') או לפני ('עד') שקיבלו את מרות דברי ה'. מדברי ר' אחא בתנ"ב (ובדומה בתנח') משתמע כסירוש המסב את האמור על המצרים. 4 דבר אחר — דורש 'ולא מרו' על המלאכים, שהקב"ה מתייעץ עימם על כל מעשה (לעיל ו, א). 6 למה הדבר דומה — השאלה נשאלת על הצירוף 'שלח חשך ויחשך', כיוון 'דשלח חשך פשיטא דהחשיך' (יפ"ת). בתנח' ובתנ"ב בא 'שלח חשך ויחשך' לפני המשל. פרח — חטא (ובדומה: 'סרתו בחטא העגל' [ספרי דב' כו 41]). 7 מגלבין — מגלב הוא השוט שמכים בו, ובמשמעות מטונימית: מלקות. 8 והשיף החשך משלו — מתוך רצון למלא את שליחותו על הצד הטוב ולהפיק רצון שולחו.

10 יד, א(2) וימש חשך (י 21). כמה היה אותו חשך? רבותינו אמרו: עבה כדינר היה, שנאמר: וימש חשך — שהיה בו ממש.

יד, ב ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך אפלה (י 22). מהיכן היה החשך? ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: מחשך של מעלה, שנאמר: ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו (תה' יח 12), ור' נחמיה אומר: מחשך של 15 גיהנם היה, שנאמר: ארץ עיפתה כמו אפל צלמות ולא סדרים (איוב י 22). אוי לו לבית שחלונו פתוח לתוך חשך. ותפע כמו אפל (שם) — אור שלה מתוך חשך, וכן הוא אומר: ביום רדתו שאולה האבלתי כסתי עליו את תהום (יח' לט 15), 'הובלתי' כתיב. כסתי עליו את תהום. ר' יהודה אומר: במה הרשעים מתכסים בגיהנם? בחשך. ר' חזקיה אומר: הגיגית הזו במה מכסין

היה] ח' ד / צלמות... אפל] ח' א (והושלם
א") / 16 אוי... חשך] ח' פ / שחלונו
פתוח] שחלונותיו פתוחין ד / חשך] ג' שנא
ד / 17 חשך] החשך פ / 18 כסתי...
תהום] ח' ד / אומר] בר' אמ' ד /
19 מתכסים] ח' ב / בגיהנם] בגהנם פ /

יתע' ד / החשך] חושך ג / 10 כמה] במה
ד / החשך] חושך נד / רבותינו] ג' זיל פ /
11 היה] ח' פ / 13 החשך] ג' ההוא ד /
נחמיה] נחמיה נבפ / אומר] אמר א / שנאמר]
ח' פ / 14 נחמיה] נחמיה נבפ / אומר]
אמר נסד / 15 גיהנם] גהינם א, גהנם פ /

יד, א(2) תנח' בא ב; תנ"ב בא ב; והזהיר ג ע"ב. 10 עבה כדינר — עובי כעובי הדינר נחשב כיחידה המינימאלית להגדרת עובי משמעותי (ראה חול' נה ע"ב וחג' כז ע"א). כוונת המדרש: 'שנפרש [החשך] כיריעה חשוכה' (רש"ש) ולא היה 'אפיסת אור היום בלבד... [אלא] אד עב מורגש' (רמב"ן המצטט את מדרשנו בלשון 'דברי רבותינו'). ראה גם רבינוביץ, גנוי מדרש, עמ' 104, הערה 16 וכשר, כך, ט, עמ' 173—174. 11 שהיה בו ממש — מפרש 'וימש' מלשון 'ממש', דבר שניתן למששו ולחוש בו (והשווה ראב"ע). מסורת זו הכיר כבר בעל קדמוניות המקרא (י 1), והשווה תה"ש.

יד, ב תנח' בא ב; תנ"ב בא ב; השווה והזהיר ג ע"א: בר"ר לג, א (299); ויק"ר כז, א (תריד—תרטו); פסדר"כ, פרה, א (146—147); תנח' אמור ה; תנ"ב אמור ז; תנ"ב במדבר א; במ"ר א, א; שו"ט יח, טו (144—145). 12 מהיכן היה — מנין בא? ומניח שאין החושך רק חוסר אור אלא ישות הניתנת למישוש ותנועה (השווה יד, א[2]). 13 מחשך של מעלה — ומוכיח מתה' יח 12 שה' יושב נסתר בחשכה. 15 גיהנם — וראה איוב שם 21: 'בטרם אלך ולא אשוב אל ארץ חשך וצלמות', ודורש אגב גררא את איוב י 21—22. על החושך שבא מגיהנום ראה כבר חכמת שלמה יז 13—20. 16 אוי וכו' — אוי לו לבית שחלונו, שצריך שתיכנס בה אורה, פתוחה לתוך חושך שתיכנס בה חושך יותר. וכן גיהנם, מלבד החושך שבתוכו פתוח לחושך שהתהום מכסה על פיו (יפ"ת וראה להלן). ותפע כמו אפל וכו' — 'מפרש "ותופע" לשון אור, "אל תופע עליו נהרה" (איוב ג 4)' (יפ"ת), שהאור שלה כמוהו כאופל, או — בלשון הדרשן החזור ומפרש את דברי איוב — 'אור שלה [של הגיהנום] (בא) מתוך חושך' והוא חושך. השווה גם מהר"ו. 17 וכן הוא אומר — ראה נוספת שהחושך בא לגיהנום ומחשיך שם יותר. 18 'הובלתי' כתיב — אין לפגינו במסורה כתיב זה ונראה לפרשו: ה' מוביל, מביא, את החושך שבתהום על הגיהנום והרשעים שבה. (במקצת המקבילות מבינים 'הובלתי' כמוסב על הרשע). ר' יהודה — בתנח': ר' יהודה בר רבי (דפ"ר: 'בי רבי'); תנ"ב: ר' יהודה' (ועיין נוסח ד כאן), ונוסח הפנים נראה עיקר. 19 ר' חזקיה —

20 אותה? בכלי חרס ממזינה ובה, כשם שהיא של חרס כך מכסין אותה בכלי חרס. כך הרשעים, שנאמר: והיה במחשך מעשיהם (יש' כט 15), לפיכך הקב"ה מכסה עליהם את התהום שהוא חשך, שנאמר: וחשך על פני תהום (בר' א 2) — זו גהינם. הוי אומר: חשך שהביא הקב"ה על מצריים מתוך גהינם היה.

יד,ג(1) חשך למה? יתברך שמו של הקב"ה, שאין לפניו משוא פנים והוא 25 חוקר לבות ובוחן כליות. לפי שהיו פושעים בישראל, שהיה להם פטרונים מן המצרים והיה להם שם כבוד ועושר ולא היו רוצים לצאת ממצרים. אמר הקב"ה: אם אביא עליהם מכה בפרהסיא וימותו — יאמרו המצרים: כשם שעבר עלינו כך עבר עליהם! לפיכך הביא על המצריים את החשך שלשת ימים כדי שיהיו ישראל קוברים מתייהם ולא היו המצרים רואים בהם והיו 30 משבחין להקב"ה על כך.

לב פד / ובוחן כליות] וכליות ג / 26 שם
ח' ג / כבוד ועושר] עושר וכבוד גד / רוצים]
יכולין פ / ממצרים] ח' ד / 27 בפרהסיא]
בפהסיא ס / המצרים] המצריים בס, ח' ג /
28 על... החשך] את החושך על המצריים
ס / את החשך] חשך ג / 29 שיהיו] שיהיו
אבס / ישראל] ח' ד / קוברים] ג' את ג /
היו] יהו גד, יהיו ב" / המצרים] מצרים ג,
המצריים ב, ח' ד / בהם] אותן שזנאיהם ד /
והיו] והיו ד / 30 כך] כן פ / 31 ר'

בחשך] ח' פ / ר' ח' פד / אמר] אומר ב /
הזו] הנה ג / 20 חרס] חרש פ / ממינה]
ממנה נפ, מנה ג', מינה ד / חרס] חרש פ /
21 חרס] חרש פ / שנאמר] ח' פ, ג' בהם
ס / 22 עליהם] עליו ב / שהוא] שהיא פ /
23 זו] זה נבספד / גהינם] גיהנם נבס, גהנם
פ / שהביא] שבא ד / הקב"ה] ח' נפד /
מצריים] המצריים נבספד / גהינם] גיהנם
נבס, גהנם פ / 24 למה] ג' הביא עליהם
ד (א"ג" — הגהה בלתי ברורה) / 25 לבות]

בתנח"ך: ר' חזקיה בן ר"י (דפ"ר: 'חזקיה בן ר''); תנ"כ: 'חזקיה' ותו לא. ומביא ראיה לחכם שנוצר לפניו. 23 זו גיהנם — המלים מוקשות, שהרי 'גיהנם' ר'תתום' אינם בקטע זה היינו הך (וראה גם ליקוטים ממדרש ילמדנו, בתי מדרשות, א, עמ' קמא וכן מדרש אלפא-ביתו"ת, שם, ב, עמ' תלב) ואולי יסודם בטעות.

יד, ג(1) תנח"ך וארא יד; סא"ר ז (ח) (42—43); השווה והזהיר ב ע"ב; מאן, המקרא, א, עמ' רטו; מכי' בא יב (42); שם בשלח פתיחתא (78); משנת ר"א יט (355) והערה לשו' 11 שם; שהש"ר על ב, יג; מאן, שם, עמ' קטו; פס"ר טו (עד ע"א); ת"י לשמ' י 23. 24 חשך למה — תפס לשון קצרה וכוונתו: 'חושך למה הביא עליהם?', כפי שהוא הולך ושואל על כל מכה ומכה (ראה לעיל ט, [3]) וכאן גראה בעליל כיצד פורקה יחידה ארוכה, ששאלה לסיבת כל אחת ואחת מן המכות — ולכן לא צריכה היתה לחזור תמיד על המלים 'למה הביא עליהם' — ליחידות קצרות, המובאות בשמו"ר בסמוך לכל אחת מן המכות. יש לשים לב לכך, שרק לגבי מכת חושך לא מובא כנימוק עקרון של מידה כנגד מידה למה שעוללו המצרים. 25 פטרונים — ראה לעיל יא, ב(2). גראה שיש כאן רמז לסיטואציה אקטואלית של יהודים משתפי פעולה עם השלטון הזר (ראה בגוסס שפרסם מאן: 'שהיו מגלים מסתורין של ישראל למצרים'), ואולי רמז כנגד תושבי התפוצה היושבים על סיר הבשר? 27 בפרהסיא — בגלוי, באופן פומבי, מן היוונית (παρρησια). 28 כך עבר עליהם — ולא יד ה' גרמה למכות שהוכו המצרים. 29 והיו משבחין — מוסב על בני ישראל. ראה עוד ה, יז לעיל.

יד,ג(2) מהו: חשך אפלה (י 22) ? אמר ר' אבדימי דמן חיפה: אותו חשך כפול ומכופל היה. רבותינו אומרים: שבעת ימים של חשך היו. כיצד? ג' הראשונים, מי שהיה יושב ומבקש לעמוד — עומד, והעומד מבקש לישב — יושב, ועל אלו שלשה ימים נאמר: [ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת 35 ימים] לא ראו איש את אחיו (י 22—23). ג' ימים האחרונים, מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד והעומד אינו יכול לישב ומי שהיה רבוץ אינו יכול לזקוף, ועליהם נאמר: ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים (שם 23). ובשלשת ימי האפלה נתן הקב"ה את חן העם בעיני מצרים והשאלום, שהיה ישראל נכנס לתוך בתיהם של מצריים והיה רואה כסף וזהב ושמלות. אם היו אומרים: 40 אין לנו להשאל לכם, היו ישראל אומרים: הרי היא במקום פלוני. באותה שעה היו המצריים אומרים: אם היו רוצין לשקר בנו היו נוטלין אותן בימי החשך ולא היינו מרגישין בהם, שהרי כבר ראו אותם, אחר שלא נגעו בהם חוץ מרשותנו כמו כן לא יחזיקו בהם. והיו משאלין להם לקיים מה שנאמר: ואחרי כן יצאו ברכש גדול (בר' טו 14). הדא הוא דכתיב: ולכל בני ישראל

אבדימי] רב דימי ג' / חיפה] חיפא פ' / חשך] החשך ס' / 32 היה] היו א' / אומרים] אמר גספד / היו] היה ס' / ג' / ג' ימים פד' / 33 הראשונים] ראשונים גפ' / ומבקש] ובקש ד' / מבקש] בקש ד' / 34 שלשה ימים] שלשת ימים פ', הימים ד' / נאמר] כתי' ס', אמ' פ' / 35 האחרונים] אחרונים גפ' / 36 אינו] לא היה ס' / אינו] לא היה גס' / 37 ימי האפלה] ימי אפלה גד', ימים שלאפלה פ' / 38 את] ח' נפד' / והשאלום] וישאלום

אבפ' / שהיה] שהיו ג' / נכנס... בתיהם] נכנסין בבתיהם ג' / 39 והיה] והיו שנד' / רואה] רואין גד', ג' בהם כלי ד' / וזהב] וכלי זהב ד' / 40 ישראל] ח' אנס' / אומרים] ג' ישראל אנס', ג' להם פד' / היא] הוא גספד' / 41 היו] ג' אלו פד' / 42 היינו] היו אפ' (ותוקן א") / בהם] ח' ד' / שהרי... בהם] (שו' 43) ח' פ' / שהרי כבר] שכבר ס' / כבר... אותם] ראו אותם כבר ד' / בהם] ח' ד' / 43 מרשותנו] מדעתנו ד' / בהם] ח' ד' /

יד,ג(2) חנח' בא ג; שם וארא יד; תנ"כ בא ג; משנת ר"א יט (355); מאן, המקרא, א, עמ' רטו—רטז; והזהיר ב ע"ב—ג ע"א. 31 מהו חשך אפלה — תוהה על הכפילות לכאורה שבתואר. 32 כפול ומכופל — דרשה על תיבת 'אפלה', וכוונתו שהיה חשוך במיוחד. רבותינו אומרים — לא ברור אם דורשים כאן 'חשך אפלה' כשני שלבים של חושך או שמא מאמר עצמאי הוא שאינו קשור לצירוף המלים דווקא. שבעת ימים — כפי ששימשה כל מכה ומכה (לעיל ט, יב). הצירוף 'שלשת ימים' בא פעמיים בקשר למכת החושך (פס' 22, 23) ולכן דורשים אותו כמדבר בימים שונים, שעוצמת המכה בהם היתה שונה אף היא. 37 ובשלשת ימי האפלה — סיפור כניסת בני ישראל לבתי המצרים קוטע את הרצף ובמקבילות הוא בא בנפרד, אך 'המסדר של שמות רבה הכניסו באמצע הענין' (כשר לפסוק, סי' סז). 38 והשאלום — בחלק מן הנסחים שומרים כאן על לשון הפסוק: 'ישאלום' (יב 36) והשווה יא 3, שם מוסיפים תה"ש והשומרוני תיבת 'והשאלום' למשפט הדומה: 'ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים'. 39 אפ' היו אומרים — לאחר שחלפה מכת החושך וקודם ליציאה. 42 אחר שלא נגעו וכו' — המצרים השאלו את רכושם לבני ישראל מתוך אמונה שיקבלוהו חזרה, שהרי בימי החושך, כשיכלו לקחתו ללא רשות ומבלי שיתגלה הדבר,

45 היה אור במושבתם (י 23). אינו אומר 'בארץ גשן' אלא 'במושבתם', שכל מקום שהיה היהודי נכנס היה האור נכנס ומאיר להם מה שבחביות ושבתיות ובמטמוניות. ועליהם נאמר: נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי (תה' קיט 105). והז' של חשך זה יום חשך של ים, שנאמר: ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה (יד 20). כך היה הקב"ה שולח ענן וחשך ומחשיך למצרים ומאיר לישראל 50 כשם שעשה להם במצרים, ועל זה נאמר: ה' אורי וישעי (תה' כז 1). ואף לעתיד לבא כן יביא הקב"ה חשך לאומות ויאיר לישראל, שנאמר: כי חנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' (יש' ס 2).

יד, ד(1) ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו את ה' [רק צאנכם ובקרכם יצג] (י 24). ויאמר משה גם אתה תתן בידנו זבחים ועלות (שם 25). אמר לו משה: לא תהא סבור לזבוח משלנו כלום, אלא: גם אתה תתן בידנו זבחים ועלות, ותקריב להקב"ה על שמך, וגם מקננו [ילך עמנו] (שם 26). יד, ד(2) [ויאמר לו פרעה לך מעלי השמר לך אל תספ ראות פני...]. ויאמר משה כן דברת [לא אסף עוד ראות פניך] (י 28—29). אמר לו: יפה דנת, שלא אוסיף עוד ראות פניך, שכן גזר הקב"ה כמו שאתה אומר.

הקב"ה להחשיך פ / חשך ח' פ / לאומות
על האומות נפד / ויאר / ומאיר ג /
53 ויקרא... יצג ח' ס / 54 אמר...
ועלות ח' אנס (והושלם ג) / 55 לא אל
פ / לזכות שאנו ח' ב / נזכת ג"כ נפד /
56 ונקריב / שנקריב ג"כ נפד / וגם... עמנו
ח' נס / 58 אמר לו ח' ס / דנת כונת
ג"כ נפד / 59 גזר א"ל ד /

45 אינו... גשן בארץ גושן אינו אומר (לא נאמר ד) נסד / 46 היהודי יהודי ג' / האור אור ג' / נכנס ג' עמו פ / להם לו ד / ושבתיות ומה שבתיות אנ, ובתיבות בפד / 47 ובמטמוניות ומה שבמטמוניות א, ומטמוניות ג, ושבתיות ס / לנתיבות ג' הרי ו' ימים של חשך שהיה במצרים ד / 50 להם* לכם שא / ואף וכן ד / 51 כן ח' ד / יביא הקב"ה הביא יביא ג, עתיד

לא עשו כן, קל וחומר כעת. 45 אלא 'במושבתם' — 'במושבות של מצריים' (מהרז"ו). 48 והז' של חשך — חזר לעניין שעמד בו (לפני הקטע על כניסת בני ישראל לבתי המצרים) ומסיים בדברי נחמה לעתיד. 50 ועל זה נאמר — ראה גם שו"ט כז, א (221); פסדר"כ, ויהי בחצי הלילה, יב (134); מאן, שם, עמ' 403.

יד, ד(1) 54 בידנו — כך בכת"י עבריים רבים של התורה. בנה"מ: 'בידנו'. אמר לו משה וכו' — דברי משה (חסרי-מקבילה) לא הובחרו עד תום ויש המבקשים אף לתקנם (ראה מהרז"ו) או למחקם כתוספת (כשר לפסוק, סי' עז) או לפרשם בדוחק (ראה רד"ל והשווה הרמב"ן). נראה שהמדרש עומד על סדרם של דברי משה (פס' 25—26): לאחר שקבע כי פרעה יתן לעם לזבחים ועולות (פס' 25) הוא אומר 'וגם מקננו ילך עמנו' (פס' 26), וכי מת צורך לעם בהם? ומבאר, כי מה שיתן להם פרעה יוקרב לה' 'על שמו' של פרעה, ואילו מה שיקח עמו העם יוקרב כקרבתו של העם.

יד, ד(2) ראה שמו"ר יח, א; מכי' בא יג (45). 59 לא אוסיף עוד ראות פניך — אבל אתה תבוא אצלי' (מהרז"ו). לפי האמור במקבילות, גם יב 31 [ויקרא למשה ואהרן...]. ויאמר קומו צאו... לא בארמון פרעה נאמר אלא במישכנם של בני ישראל. שכן גזר הקב"ה — שלא יבוא יותר משה לראות את פני פרעה (כאמור להלן יא 8), וראה עוד הרמב"ן לפסוק.

רשימת הקיצורים ומפתח ביבליוגרפי

לחלן באים בסדר האלפבית כל הקיצורים המשמשים במהדורת הטכסט ובפירוש וכן קיצוריהם של ספרי העזר, המחקרים ומהדורות הטכסט של ספרות חז"ל הנזכרים בפירוש למדרש.

א"א — מאיר בן שמואל בנבנשתי, אות אמת, שאלוניקי שכ"ה
אבודרהם, פירוש הברכות — אבודרהם, פירוש הברכות והתפילות, מהדורת ש"א ורטזיימר, ירושלים תשכ"ג²

אדר"נ — מסכת אבות דרבי נתן, מהדורת ש"ז שכטר, ניו-יורק תרמ"ז
אח' — אהלות

אורבך, חז"ל — א"א אורבך, חז"ל: פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט
איכ"ר — איכה רבה (כשנרשם בסוגריים מספר עמוד הכוונה למהדורת ש' בובר, וילנה תרנ"ט)
אלבוגן, התפילה — י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית (ערך והשלים: י. היינימן), תל-אביב תשל"ב

אלבק, בר"ר — ח' אלבק, מבוא ומפתחות למדרש בראשית רבא (וראה: בר"ר)
אלבק, הדרשות — הערותיו והשלמותיו של ח' אלבק בתוך: צונץ, הדרשות
אלקושי, אוצר פתגמים — ג' אלקושי, אוצר פתגמים וניבים לאטיניים, ירושלים תשמ"ג²
אסטיר — ז' בן חיים (מהדיר), 'ספר אסטיר' (עם תרגום ופירוש), תרביץ יד (תש"ג), עמ' 104—125, 174—190; טו (תש"ד), עמ' 71—87

אס' — אסתר

אסת"ר — מדרש אסתר רבה

אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה — י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים ותל-אביב תשכ"ד²
אפשטיין, מבואות לספרות התנאים — י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים ותל-אביב 1957

באכר, אמוראים — ב"ז באכר, אגדת אמוראי ארץ ישראל, תל-אביב תרפ"ה

באכר, ערכי מדרש — ב"ז באכר, ערכי מדרש, תל-אביב תרפ"ג

ב"ב — בבא בתרא

בית המדרש — א' ילינק, בית המדרש, ירושלים תפרח"י

בב' — בכורות

במ' — במדבר

ב"מ — בבא מציעא

במ"ר — מדרש במדבר רבה

בן חיים, ספר שירמן — ז' בן חיים, 'עיונים בארמית של ארץ ישראל ובפיוט השומרונים', ספר חיים שירמן, ירושלים תשל"ל, עמ' 39—68

בן יחודה — א' בן יחודה, מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, תל-אביב וירושלים 1948

ב"ק — בבא קמא

בר' — בראשית

בר' רבתי — מדרש בראשית רבתי, מהדורת ח' אלבק, ירושלים ת"ש

בריותא דליב מידות — ראה: משנת ר"א

ברכ' — ברכות

ברנד, כלי חחרס — י' ברנד, כלי חחרס בספרות חתלמוד, ירושלים תשי"ג

ברנד, כלי זכויות — י' ברנד, כלי זכויות בספרות חתלמוד, ירושלים 1978

בר"ר — מדרש בראשית רבא, מהדורת י' תיאודור וח' אלבק, ירושלים תשכ"ה²

בתי מדרשות — ש"א ורטחיימר, בתי מדרשות, ירושלים תשי"מ²

גולדשמידט, הגדה — ד' גולדשמידט, הגדה של פסח מקורותיה ותולדותיה, ירושלים תשי"ב

גיט' — גיטין

גינצבורג — ל' גינצבורג, אגדות היהודים, רמת-גן תשכ"ו—תשל"ח

גינצבורג, על הלכה ואגדה — ל' גינצבורג, על הלכה ואגדה, תל-אביב תשי"ב

גז"ש — ל' גינצבורג (מהדיר), גזזי שכטר, א, גויארק חרפ"ח

דב' — דברים

דב"ר — מדרש דברים רבא

דב"ר-ליברמן — מדרש דברים רבא, מהדורת ש' ליברמן, ירושלים תשל"ד³

ד"ח — דיבור המתחיל

דח"א — דברי הימים א

דח"ב — דברי הימים ב

דימ"ר — דברי הימים של משת, מהדורת א' שנאן, הספרות 24 (1977), עמ' 100—116

דמ' — דמאי

דנ' — דניאל

דק"ס — רנ"ג רבינוביץ, דקדוקי סופרים, מינכן תרכ"ח—תרנ"ז

חר — חרשע

חר' — חרות

חיימאן, תולדות תנאים ואמוראים — י' חיימאן, תולדות תנאים ואמוראים, לונדון תר"ע

חיינימן, אגדות — י' חיינימן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים תשל"ד

חיינמן, דרכי האגדה — י' חיינמן, דרכי האגדה, ירושלים תשי"ד

חל' — א"א הלוי, מדרש רבא: שמות רבא, תל-אביב תשכ"ג (וראה לעיל, עמ' 32)

חל' פרשיות באגדה — א"א הלוי, פרשיות באגדה לאור מקורות יוניים, תל-אביב 1973

וחזחיר — ספר וחזחיר, מהדורת י"מ פריימאן, לייפציג תרל"ג

וי' — ויקרא

ויק"ר — מדרש ויקרא רבא, מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשי"ג—תשי"ד

זב' — זבחים

זכ' — זכריה

חב' — חבקוק

חג' — חגיגה

חול' — חולין

ח"נ — חילופי נוסחאות

טוב, ספר זליגמן — ע' טוב, 'מסורות חול' על ת"שינויים" בתרגום השבעים לתורה...', ספר י"א

זליגמן, ירושלים תשמ"ג (בדפוס)

טוד סיני, ספר אסף — נ"ח טוד סיני, 'שושבין', ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 316—322

טור סיני, ספר קפלן — נ"ה טור סיני, 'מלשון חכמים ומליצתם במסכת אבות דרבי נתן', ספר היוכל לכבוד מ"מ קפלן, ניו-יורק תשי"ג, עמ' פג—צג
טורטשינר, אדר חיקר — נ"ה טורטשינר (טור סיני), 'אלהא קשוט ואורייתיה קשוט', אדר חיקר (דברי ספרות ומחקר מוקדשים לש. א. הורודצקי), תל-אביב תשי"ז, עמ' מה—נג

יב' — יבמות

יד"מ — ידי משה (מפרשני המדרש)

יחר — יחושע

יזאל, רשימות — י' יזאל, 'נספח: לוח סדרי התורה', קרית-ספר לח (תשכ"ג), עמ' 130—132

יו"ב — יום הכיפורים

יוספוס, נגד אפיז — י"ג שמחוני (מתרגם), נגד אפיז ליוסף בן מתתיהו, תל-אביב תשי"ד
יוספוס, קדמוניות — א' שליט (מתרגם), קדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו, ירושלים ותל-אביב

1955

ית' — יחזקאל

ילקוט — ילקוט שמעוני (לספרים בראשית ושמות: מהדורת מוסד חרב קוק, ירושלים 1973—1980)

ימח"ב — ימי הביניים

יני — פיוטי יני, מהדורת מ' זולאי, ברלין תרח"ץ

יפ"ת — יפה תואר (מפרשני המדרש)

יר' — ירמיהו

ירר' — תלמוד ירושלמי

יש' — ישעיהו

כשר — מ"מ כשר, תורה שלמה, א—לו, ניו-יורק וירושלים תשי"ט—תשמ"ב (כשאין ציון מדויק יותר הכוונה לדברי כשר על הפסוק הנדון במדרש)

כשר, הגדה — מ"מ כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"ז

כת' — כתובות

כת"י — כתב(י) יד

לחרמן — פירוש S. M. Lehrman בתוך: *Midrash Rabbah: Exodus*, London 1939 (וראה לעיל, עמ' 32)

לחן, אוצר חגאונים — ב"מ לחן, אוצר חגאונים, חיפה וירושלים תרפ"ח—תשי"ג

ליברמן, יוניות — ש' ליברמן, יוניות ויחנות בארץ-ישראל, ירושלים 1962

ליברמן, עלי עץ — ש' ליברמן, 'קלס, קילוסין', עלי עין — מנחת דברים לש"ז שוקן, ירושלים תשי"ח—תשי"ב, עמ' 75—81

לעף, פלורה — I. Löw, *Die Flora der Juden*, Wien 1924—1934

לק"ט — מדרש לקח טוב לר' טוביה בן אליעזר, מהדורת ש' בובר, לבוב תרל"ח

מאן, המקרא — J. Mann, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue*, New-York 1940, [1971²]

מג' — מגילת

מד"א — מדרש אגדה, מהדורת ש' בובר, ויען תרג"ד

מדה"ג — מדרש הגדול, שמות, מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשט"ז (כשאין ציון מדויק יותר הכוונה לדברי המדרש על הפסוק הנדון בשמו"ר)

מדרש אבא גוריון — מהדורת ש' בובר, וילנא תרמ"ז

מדרש משי' — מדרש משלי, מהדורת ש' בובר, וילנא תרנ"ג

מדרש פנים אחרים — מהדורת ש' בובר, וילנא תרמ"ז

מדרש שח"ש — מדרש שיר השירים, מהדורת ש' גרינאוט (חשלים י' ורטווימר), ירושלים תשל"א

- מדרש שם' — מדרש שמואל, מהדורת ש' בובר, קראקא תרנ"ג
 מדרש תנאים — ד"צ הופמן, מדרש תנאים על ספר דברים, ברלין 1908
 מי' — מיכה
 מי' — מנחת יהודה (פירוש תיאודור-אלבק במהדורתם לבר"ר)
 מיד' — מידות
 מירקין — מ"א מירקין, מדרש רבה: שמות רבה, תל-אביב תש"כ (וראה לעיל, עמ' 32)
 מ"ב — מתנות כהונה (ממפרשי המדרש)
 מבי' — מכילתא דרבי ישמעאל, מהדורת ח' הורוויץ ו' רבין, ברסלאו 1930
 מבי' דרשב"י — מכילתא דר' שמעון בן יוחאי, מהדורת י"נ אפשטיין וע"צ מלמד, ירושלים תשט"ו
 מכירי — ילקוט המכירי (וראה לעיל, עמ' 22, הערה 83)
 מל' — מלאכי
 מל"א — מלכים א
 מל"ב — מלכים ב
 מנ' — מנחות
 מנורת המאור לאלנקאווה — ספר מנורת המאור לר' ישראל בן יוסף אלנקאווה, מהר" ח' ענלאו, ניו-
 יורק תרפ"ט—תרצ"ב
 מק' — מקואות
 מ"ק — מועד קטן
 מש' — משלי
 משנת ר"א — משנת רבי אליעזר, מהדורת ח' ענלאו, ניו-יורק תרצ"ד
 נאבט, סמלי אשה — י' נאבט, סמלי אשה, תל-אביב תשי"ט
 נדר' — נדרים
 נח"מ — נוסח המסורה (וראה לעיל, עמ' 29—30)
 נח' — נחום
 נחמ' — נחמיה
 סא"ז — סדר אליהו זוטא, מהדורת מ' איש שלום, וינא תרס"ב
 סא"ר — סדר אליהו רבה, כנ"ל, שם
 סופ' — מסכת סופרים, מהדורת מ' היגער, ניו-יורק תרצ"ו
 סנה' — סנהדרין
 סע"ר — סדר עולם: פרקים א—י, מהדורת א' מרקס, ברלין תרס"ג
 ספר הליקוטים — א' גרינאוט, ספר הליקוטים, ירושלים תרס"א—תרס"ג
 ספר פתרון תורה — מהדורת א"א אורבך, ירושלים תשל"ח
 ספרי במ' — ספרי על ספר במדבר, מהדורת ח"ש הורוויץ, לייפציג תרע"ז
 ספרי דב' — ספרי על דברים, מהדורת א"א פינקלשטיין, ברלין ת"ש
 ער' — ערוות
 עד' — עזרא
 ע"ז — עבודה זרה
 עזריאל מגירונת, פירוש האגדות — י' תשבי (מחדיר), פירוש האגדות לרבי עזריאל, ירושלים תש"ח
 עת"נ — עין חילוסי נוסחאות
 ע"י — עץ יוסף (פירוש לתנחומא)
 עיר' — עירובין
 עמ' — עמוס, עמוד
 ער' — ערכין
 ערוך — ספר ערוך השלם (לנתן בן יהיאל), מהר" ח"י קוהוט, ויען תרל"ח—תרנ"ב

פדריא — פרקי דרבי אליעזר, עם ביאור הרד"ל, וארשא תרי"ב
 פילון, חיי משה — F. H. Colson (ed.): Philo, *Moses (De Vita Mosis)*, Cambridge Mass. 1935

פליקס, צומח — י' פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת גן 1968
 פס' — פסחים, פסוק

פסררי"ב — פסיקתא דרב כהנא, מהד' ד' מנדלבוים, נויארק תשכ"ב
 פס"ר — מדרש פסיקתא רבתי, מהדורת מ' איש שלום, וינה תר"מ
 פרלמן, רפואה — מ' פרלמן, מדרש הרפואה, תל-אביב תרפ"ו—תרצ"ד

צונץ, הדרשות — י"ל צונץ, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית (ערך והשלים ח' אלבק).
 ירושלים תש"ז

ציולרס — B. S. Childs, *The Book of Exodus (OTL)*, Philadelphia 1924

קאסטו — מ"ד קאסטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשכ"ה
 קה' — קהלת

קה' זוטא — מדרש קהלת זוטא, מהדורת ש' בובר, ברלין תרנ"ב
 קה"ר — קהלת רבה

קוחוט, ערוך — ראה : ערוך
 קטע וילהלם — ראה לעיל, עמ' 18
 קיד' — קידושין

קליין, ארץ הגליל — ש' קליין, ארץ הגליל, ירושלים 1967
 קרויס, קדמוניות — ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, ברלין—וינה—תל-אביב [תרפ"ד]—תש"ה
 קרויס, מלים שאולות — S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter* . . . Berlin 1898
 קרויס, פרס ורומי — ש' קרויס, פרס ורומי בתלמוד ובמדרשים, ירושלים תשי"ח

רבינוביץ, גנזי מדרש — צ"מ רבינוביץ, גנזי מדרש, תל-אביב תשל"ז
 ר"ה — ראש השנה
 רונטל, יובל שי — א"ש רונטל, 'לשונות סופרים', יובל שי, רמת-גן תשי"ח, עמ' 293—324
 רו"ר — מדרש רות רבה, מהדורת מ"ב לרנר, ירושלים תשל"א (בשכפול)

שב' — שבועות
 שבי' — שביעית
 שח"ש — שיר השירים

שח"ש זוטא — מדרש שיר השירים זוטא, מהדורת ש' בובר, ברלין תרנ"ד
 שחש"ר — מדרש שיר השירים רבה

שו"ט — מדרש תהלים המכונה שוחר טוב, מהדורת ש' בובר, ולנא תרנ"א
 שופ' — שופטים

שב"ט — מדרש שכל טוב לר' מנחם בן שלמה, מהדורת ש' בובר, ברלין תר"ס
 שמ' — שמות

שמ"א — שמואל א

שמ"ב — שמואל ב

שמור — שמות רבה

שפרבר, מחקרים בעברית — ד' שפרבר, 'פויטינון', מחקרים בעברית ובלשונות שמיות . . . לזכרו של
 י' קוטשר, רמת גן תשי"מ, עמ' 155—158

שק' — שקלים

ת"א — תרגום אונקלוס

רשימת הקיצורים ומפתח ביבליוגרפי

- תה' — תהלים
תה"ש — תרגום השבעים
תוסי' — תוספתא (וראה: תוסכפ"ש)
תוסכפ"ש — ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ניוארק תשט"ו—תשל"ג
ת"י — התרגום לתורה המיוחד ליונתן בן עוזיאל
תמו' — תמורה
תנ"ב — מדרש תנחומא הקדום והישן, מהדורת ש' בובר, וילנה תרמ"ח
תנח' — מדרש תנחומא
תע' — תענית
תר' — תרומות

מפתח למדרש שמות-רבה א

המפתח מתייחס לנוסח הפנים של המדרש כנתינתו במהדורה זו. באים בו דמויות מקראיות, נושאים שונים והחכמים הנזכרים במדרש. (כל החכמים מצויינים באות ר', גם אם אין כינוי זה בא בקשר להם במדרש זה או בספרות חז"ל בכלל. לא נרשמו כאן חכמים ששמן מופיע במדרש בראשי-תיבות, ולעתים אוחדו תתי ערך אחד כמה חכמים ששמן דומה או זהה. במקרה כזה תמצא בין סוגריים אותו חלק משמן המופיע רק במקצת מאזכרותיהם, וברור שאין כחנת המפתח לזהותם באדם אחד.) שמות ונושאים נפוצים (כגון: ישראל, משה, מצרים, האבות וכיו"ב) לא נכללו במפתח.

אליהו 126, 146, 200	(ר') אבא (בר כהנא) 49, 53, 63, 117
אליעזר (במקרא) 93, 157	אבא יוסף 254
(ר') אליעזר 52, 53, 113, 136	(ר') אבדימי 264
אלישבע 56, 196	(ר') אבהו 39, 140, 149
אלישע 146	אביהוא 121
(ר') אלכסנדר 92	(ר') אבין 47, 165
(ר') אלעזר 48, 50, 73, 78, 81, 90, 104, 124,	אבירם 90, 92, 155, 177, 186
136, 148, 214, 222, 226, 233	(ר') אביתר 89
(ר') אלעזר בן עזריה 231	אבנימוס 254
(ר') אלעזר בן פדת 223	אבשלום 37, 38
(ר') אלעזר בן ר"י 85	אגוזים 125
אלי"ף (אות) 148	אגוסתא 200
אמבטאות 221	אגור בן יקה 183
אמורא 205	אדום 83
(ר') אמי 238	אדוניה 37
אספמיא 211	אדם 107, 148
אפריון 66, 70	אהל מועד 165
אפרים 98	אורים ותומים 143
אפרת 66	(ר') אושעיא 120
אצבע 171	אות, אותיות 183
אצטגנינים 68, 69, 73, 78, 83 ראה: חרטומים	אזוב 102
ארבה 248, 258—260	(ר') אחא (בר חנינא) 147, 149, 226, 227,
אריה 63, 239	229
ארכיון 169	(ר') אחאי בר חנינא 79
ארץ-ישראל 38, 39, 107, 123, 181, 188—190	אחשורוש 212, 213
אש 112, 115, 159, 170, 199, 207, 222, 229,	(ר') איבי בר נגרי 218
249, 250	איוב 49, 129, 246
אשר 42, 167	אליאב 107

דוד 37, 50, 65, 67, 68, 105, 106, 118, 99
 247
 דור הפלגה 179
 דינר 262
 דם 99, 102, 138, 156, 216—221, 248
 דן 41, 63
 דניאל 112, 128
 דתן 88, 90, 92, 155, 177, 186
 תבל 152
 חגר 35, 121, 141
 הגדה 225
 הדס 114
 (ר') הונא 86
 (ר') הושעיא 120, 238
 ורד 114
 ושתי 213
 זאב 63, 179
 (ר') זבדי בן לוי 245
 זבוב 226
 זבולון 41
 זהבי 163
 זהוב 83
 זפת 73
 זקנ(ים) 130—132, 165—168
 חבית 260, 265
 חוה 71
 חופת נערים 77
 חורב 110
 חושן 236, 248, 261—265
 חותם 148
 חזקיה (במקרא) 207
 (ר') חזקיה 230, 262
 (ר') חייא (ב"א) 48, 141, 151, 168, 78
 218
 חירם 82, 201
 (ר') חלאבו 199
 חם 227, 228, 258
 (ר') חמא בר' חנינא 81, 88, 154, 204
 חמור 63, 144, 156
 חמין 54, 241
 חמר 73
 (ר') חנין 59
 (ר') חנינא 92, 111

באר (מים) 69, 93, 97, 108, 122
 ביב 183
 (ר') ביבי 148
 בית המקדש 41, 104, 105, 118, 130, 198,
 202, 213, 222
 בית כסא 221
 בית מרון 153
 בית קברות 169, 185, 188
 בבורות (מכת-) 246, 248
 בלעם 48, 49, 150
 בן הדד 130
 בנימין 41, 63, 152
 בנין אב 148
 (ר') בנימין בר לוי 204
 בצלאל 64
 בראשית (ספר) 179
 בראשית רבה 36
 ברד 245—253
 ברית 101, 108, 189 וראה: מילה
 (ר') ברכיה 63, 121, 199, 203, 220, 236, 244
 (ר') ברכיה בוצריה 225
 בשן 110
 בת פרעה 75—77, 80—82, 84, 91
 גאולה 86, 92, 100, 101, 108, 123, 126, 164,
 175, 190
 גבריאֵל 75—77, 84, 111, 208
 גדר 42
 גדי 106, 109
 גהנם 105, 195, 196, 238, 262, 263
 גוג ומגוג 37, 246, 253
 גומא 72
 גרש חלב 153
 גזלית 83, 84
 גיגית 218, 262
 גלוי עריות 36, 87, 95
 גן עדן 105, 195, 196
 גר(ים) 102, 225
 גרשם 98
 גשמ(ים) 161, 162, 170
 גשן 238, 251
 דב 239
 דבר 227, 240, 241, 245, 248
 דבש 55, 161
 דגים 54, 134, 211

(ר') חנינא בן דוסא 135
 (ר') חנינא בן פפא 79
 חנניה, מישאל ועזריה 229, 208, 207
 חסות 106
 חצ(ים) 242, 170, 141
 חרוב 112
 חרטומים 99, 149, 211, 234, 242 וראה: אצ-
 טגנינים
 חרס 263, 163
 חררה 125
 טיט 85, 89, 128
 יאור 73—75, 78, 217, 219, 220, 229, 231
 וראה: נילוס
 יהודה (במקרא) 41, 63
 (ר') יהודה 71, 75, 77, 88, 91, 97, 187, 219,
 221, 224, 226, 235, 240, 262
 (ר') יהודה ב"ל 101
 (ר') יהודה ב"ס 164, 186
 (ר') יהודה בן פדה 185
 (ר') יהודה בן פזי 209
 (ר') יהודה בר אבינא 70
 (ר') יהודה בר אלעאי 161
 (ר') יהודה בר שלום 92, 114, 207, 208, 251,
 252
 יהושע (במקרא) 118, 181, 183, 206, 253
 (ר') יהושע (דסכנין) 42, 108, 120, 137
 (ר') יהושע בן קרח 112, 120
 (ר') יהושע בר נחמיה 119
 יואש 202
 יו"ד (אות) 182, 183
 (ר') יודן בר גוראי 149
 יונית 244
 (ר') יוחנן 75, 111, 116, 128, 147, 154, 159,
 178, 195, 229, 251, 257, 260
 (ר') יוחנן בן ר"י 95
 יוכבד 56—58, 64, 91
 יום (=שמש) 161
 יונה (במקרא) 150
 (ר') יונת 59
 (ר') יונתן 45, 52
 (ר') יוסי בר אבין 220
 (ר') יוסי בר חנין 225
 (ר') יוסי בר חנינא 61, 68, 77, 78, 113, 135,
 160, 161, 186, 214
 (ר') יוסי בר יצחק 57
 יוסי הארוך 111
 יוסף 40—47, 63, 98, 108, 131, 152, 167,
 192, 235, 236
 יחזקאל 100, 101, 190
 יין 57
 ים טוף 73, 79, 90, 101, 131, 132, 171, 231
 (ר') ינאי 105, 111
 יעל 145
 (ר') יעקב (בר אבונא) 128, 194, 226
 (ר') יצחק (בר חיפא) 116, 127, 128
 ירושלים 104
 (ר') ירמיה 225
 ירמיהו 150
 ישמעאל (במקרא) 35—37, 152, 180
 (ר') ישמעאל 180, 225
 ישעיהו 207
 יששכר 41, 63
 יתוש 226, 240
 יתרו 48, 49, 83, 94, 95, 97, 106, 144, 145,
 146, 151, 155, 197, 236
 כבד 214, 257
 כבשנאות 195
 כהן, כהונה 63, 108, 117, 118, 142, 163, 169
 כוס 190, 231
 כורש 104
 כושי(ת) 124, 228
 כותל מערבי 104
 כלב 65, 66, 67
 כלל ופרט 220
 כנים 233, 234, 248
 כסא (הכבוד) 147, 200, 242, 255
 כשפים 149, 211, 213, 218, 219
 כתר 82, 83 וראה: עטרה
 לב 112, 214, 257
 לבן (במקרא) 97
 לגיון 250
 לוי (במקרא) 41, 154, 172, 174
 (ר') לוי 65, 161
 לויה 65, 142, 163
 לוט 141
 לחם (=אשה) 97
 לשון הרע 91, 92, 137, 192
 לשכת הגזית 49
 (ר') מאיר 61

(ר') חנינא בן דוסא 135
 (ר') חנינא בן פפא 79
 חנניה, מישאל ועזריה 229, 208, 207
 חסות 106
 חצ(ים) 242, 170, 141
 חרוב 112
 חרטומים 99, 149, 211, 234, 242 וראה: אצ-
 טגנינים
 חרס 263, 163
 חררה 125
 טיט 85, 89, 128
 יאור 73—75, 78, 217, 219, 220, 229, 231
 וראה: נילוס
 יהודה (במקרא) 41, 63
 (ר') יהודה 71, 75, 77, 88, 91, 97, 187, 219,
 221, 224, 226, 235, 240, 262
 (ר') יהודה ב"ל 101
 (ר') יהודה ב"ס 164, 186
 (ר') יהודה בן פדה 185
 (ר') יהודה בן פזי 209
 (ר') יהודה בר אבינא 70
 (ר') יהודה בר אלעאי 161
 (ר') יהודה בר שלום 92, 114, 207, 208, 251,
 252
 יהושע (במקרא) 118, 181, 183, 206, 253
 (ר') יהושע (דסכנין) 42, 108, 120, 137
 (ר') יהושע בן קרח 112, 120
 (ר') יהושע בר נחמיה 119
 יואש 202
 יו"ד (אות) 182, 183
 (ר') יודן בר גוראי 149
 יונית 244
 (ר') יוחנן 75, 111, 116, 128, 147, 154, 159,
 178, 195, 229, 251, 257, 260
 (ר') יוחנן בן ר"י 95
 יוכבד 56—58, 64, 91
 יום (=שמש) 161
 יונה (במקרא) 150
 (ר') יונת 59
 (ר') יונתן 45, 52
 (ר') יוסי בר אבין 220
 (ר') יוסי בר חנין 225
 (ר') יוסי בר חנינא 61, 68, 77, 78, 113, 135,
 160, 161, 186, 214
 (ר') יוסי בר יצחק 57

נח 207, 107
 (ר') נחמיה 71, 75, 77, 91, 98, 219, 221
 224, 225, 226, 235, 236, 240, 262
 נחש 63, 107, 134—136, 156, 209, 227
 נחשון 196
 נילוס 73, 170, 235 וראה: יאור
 נפתלי 41, 63
 נשיקה 153, 163, 164
 (ר') נתן 225
 סדום 179, 249
 סוס 200
 סוריא 247
 סיחון 109
 סייף 92
 (ר') סימאי 48
 (ר') סימון 60, 121, 127, 141, 147
 סיני (מדבר, הר) 79, 110—112, 120, 122
 126, 144, 151, 159, 165, 168, 225, 247
 סיסרא 145
 סנה 41, 112—115, 125, 129, 135, 139, 165
 סנהדרין 57, 110, 166
 ספינה 225
 עבודה זרה 35, 94, 190, 191, 197, 204, 221
 251
 עבר 39
 עגל 122
 עוג 109
 עוזיהו 99
 עולם חבא 38
 עזריה (במקרא) ראה: חנניה
 (ר') עזריה 164
 עטרה 168, 169, 200, 242 וראה: כתר
 עכו 211
 עמון 169
 עמינדב 196
 עמרם (במקרא) 57, 58, 70, 74, 119, 129
 154
 (ר') עמרם 74
 ענבים 67
 ענני כבוד 108
 (ר') עקיבא 54, 147, 148, 180, 231
 עקרב 44, 227
 ערביא 119
 ערוב 238—240, 248
 ערוך 96

מאכלת 250
 מבול 48, 69, 179, 207
 מגוג ראה: גוג
 מגילות אחשורוש 213
 מגלב 261
 מגריפה 89, 171
 מואב 169
 מוריאט 211
 מזוחה 102, 150, 225
 מטח (מקל) 113, 114, 134, 136, 156, 200
 204, 208—210, 212, 214, 215
 מטרונה 124, 135
 מיטה 221
 מיכאל 111
 מילה (ברית) 46, 71, 78, 157, 158
 מינ(ים) 257
 מישאל ראה: חנניה
 מכח(ות) ראה לפי שם המכח: דם, צפרדע
 וכו'
 מלאכ(ים) 70, 79, 89, 93, 110, 111, 116, 121
 129, 141, 149, 158, 184, 219, 261 ר' גם:
 מיכאל, גבריאל
 מלבן 50
 מלכות 65, 108, 117, 118, 170, 172, 194
 209, 224
 מ"ם (אות) 148
 מן 42, 90, 108, 160, 161
 מנשה 98
 מטילה 245
 מסמר 161
 מצולה 134
 מקל ראה: מטח
 מרגלים 67
 מרדכי 108
 מרחצאות 195
 מרים 56—58, 64—68, 70, 74, 80, 81
 משית 83, 200
 משכן 108
 משל (ל...) 47, 105, 124, 163, 169, 179
 187, 191, 195, 216, 220, 247, 261
 משנה 225, 226
 נבואה 36, 71, 74, 81, 119, 142, 164, 177, 227
 נבוכדנאצר 201, 202, 203, 253
 נדב 121
 (ר') נהוראי 124, 173
 נוטריקון 156, 204

רבקה 93	ערפח 153
רוח הקודש 51, 74, 88, 176, 199	עשו 36, 37, 152, 163, 180
רומי 222, 247	עששית 249
רחל 95, 153	עתניאל 123
ריביכין 109, 125	
רימון 249	פוטאל 197
רעואל 95	פוטיופ 236
רעמסס 51	פועה 57, 58
רצועה 113	פטרון 238, 263
	(ר') פנחס (בר חמא) 114, 139, 153, 180,
שאול 97	252, 251, 237, 235, 206
שאול 129	(ר') פנחס החבר 59
שבועה 97, 145, 151, 154, 190	פסח 190
שבת 86, 175	פסיפס 230
שדי 127	(ר) פפיס 147, 148, 149
שדים 219, 231, 233, 234	פרעוש 226
שור, שורים 55, 63, 149	פתחא 46
שחין 241—242, 248	
שטה 191	צבאות (ח') 127
שיר השירים 125, 150, 196	צור 222
שיש 230	צידון 169
שכינה 77, 80, 104, 105, 108, 111, 112, 118,	ציצית 225
120, 121	צלע 60
שלו 108	צפורה 97, 98, 158
שלומית 87	צפרדעים 47, 227—232, 240, 248
שלמה 166, 182—184, 198—200	צרעה 227, 240
שם, שמות 86, 98, 180, 200	צרעת 76, 99, 100, 136—138, 155, 156, 242
שם מפורש 89, 91, 130	
שמואל (במקרא) 116, 153	קבר ראה: בית קברות
(ר') שמואל 45, 110	קדרה 260
(ר') שמואל בר נחמן 52, 72, 73, 81	קהת 154
שמן 55, 249	קוצ(ים) 52, 111, 114
שמעון (במקרא) 41	קין 152
(ר') שמעון בן גמליאל 56	קיסר 200
שמש 245 וראה: יום	קיתון 217
שן 92	קליות 125
שפיכות דמים 35	קנים 45, 73
שפרה 57	קערה 218
שקמה 112	קץ 101, 103, 123
שרביט 200	קרויה 254
שר המשקים 192	קרח 155
שרה 35, 36, 141, 183, 188, 249	קריאת שמע 150
שרת 167	
	ראובן (במקרא) 41
תאומים 111	(ר') ראובן 148, 162
תבן 174—176, 212	רב 45, 65, 74
תחום 161, 162, 230, 247, 263	רבי 111

תמר 175	ת"ו (אות) 148
(ר') תנחומ(א) 160, 230, 233	תוספות 225
תנין 209, 210, 213	תורגמן 143
תפוח 55	תחיית המתים 37
תפילה 61, 199, 209, 237, 239, 251, 252	תיאטרון 235
תפילין 54, 150, 225	תיבה 72, 76, 77, 265
תרנגולת 211	תיקון סופרים 256
תשובה 94, 101, 102, 193, 237, 244, 257	תלמוד 225, 226
258	תלמי 156

ISBN 965-01-0139-X

© 1984, Copyright by Dvir Co. Ltd

Printed in Israel

MIDRASH SHEMOT RABBAH
CHAPTERS I—XIV

A Critical Edition Based on
a Jerusalem Manuscript with Variants,
Commentary and Introduction

by
AVIGDOR SHINAN